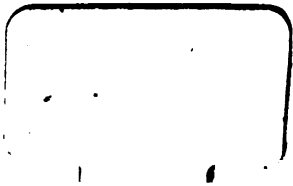

Slav 3227.55

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Ex Libris
NICHOLAS CEGLINEY

„С І Ч“.

АЛЬМАНАХ.

1868—1908

„СІЧ“.

АЛЬМАНАХ

В ПАМ'ЯТЬ 40-их РОКОВИН ОСНОВАННЯ
ТОВАРИСТВА „СІЧ“ У ВІДНІ.

Зібрали і видали:

ДР. ЗЕНОН КУЗЕЛЯ і МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ.

У ЛЬВОВІ, 1908.

Scanned 3027,55

"SICH
AL'MANAKH"

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЙНОГО КОМІТЕТУ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під. зарядом К. Беднарського.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Сповняючи обов'язок, вложений на нас старшими і молодшими Січовиками на загальних зборах „Січи“ 18 падолиста 1906 р., випускаємо отсим в світ ювілейний „Альманах“ товариства і віддаємо його в руки членів найстаршого українського академічного товариства як поважну пам'ятку з сьогорічного 40-літнього ювілею.

Можемо мати спокійне сумління, що зробили усе, що було в нашій силі і не залишили нічого, щоб книжка випала краще і поважнійше та відповідала свому призначеню, а коли й знайдуться які браки, то лише по причині прикрих фінансових обставин і других технічних перепон, серед яких вона друкувала ся. Окремими листами запросили ми до співучасті около 200 визнатніших, старших і молодших членів „Січи“, без огляду на їх партійні переконання і суспільне становище, старали ся з'єднати як найбільше співробітників, особливо між людьми, що ще не виступали публично з своїми працями, — дбали о ріжнородність і інтересність змісту і інформували загал отвертими листками і проспектом, розісланим в 15.000 примірниках. При тім звернули ми увагу на дві річи: перше, щоби „Альманах“ мав характер пам'яткової книжки „Січи“, а друге, щоби се була збірка, яка походить від академічного товариства. Вважаючи на се, ми старали ся о спомини і статі про „Січ“ з ріжних часів її істнованя та з під пера людей ріжних напрямків і, здаєть ся нам, дали досить повний образ житя в „Січи“ за цілий час її розвою. Що до другої точки, то ми хотіли зібрати звістки про жите української академ. молодіжи в усіх місцевостях, де студіюють Українці на висших школах.

На жаль, не вдалось нам дати повного образу життя укр. академиків; помимо найліпшої охоти і найбільших старань не могли ми роздобути звісток про деякі — особливо закордонні центри. Все-ж таки, здається нам, буде отся збірка навіть у тій формі, в якій вона саме являється, бодай матеріалом, з якого буде міг користати будучий історик суспільного життя укр. народа, маючи зібрані статі, писані очевидцями.

Перед деякими статями помістили ми літературні та біографічні звістки про декотрих визначніших авторів, які брали участь в нашому видавництві; при тім звертали ми увагу на се, щоби містити звістки лише про тих членів „Січи“, яких біографії доси ще не друковані або й зовсім незнані.

В „Альманаху“ взяло участь звиж 50 „Січовиків“ і кількох не-членів „Січи“, яких ми запросили до написання деяких статей про життя в українських студентських організаціях. За те мусіли ми з жалем відкинути кілька праць задля браку місця і зробити завід кільком авторам, які спізнали ся з надісланем своїх праць і доставили їх нам в остатній хвили, коли вже „Альманах“ кінчив ся друковати. Маємо надію, що ВП. Панове не возьмуть нам того за зле і дякуємо сердечно їм, як і тим ВП. Панам, що заявили нам готовість взяти участь в збірці, але не могли по причині всіляких перешкод виготовити своїх праць.

Разом з тим почуваємо ся до милого обовязку зложити подяку усім тим ВП. Добродіям, які помогли нам з матеріального боку. І так поспішили з значнішими датками і позичками отсі Добродії: Володислав Федорович, Кость Паньковський, др. Іван Горбачевський, др. Іван Пулюй, Микола Василько, др. Евген Кобринський, др. В. Шмігельський, др. Стан. Дністрянський, др. О. Колесса, Юліян Романчук, др. Ев. Олесницький, др. Вол. Кобринський, др. Стан. Людкевич, Сидір Громницький, о. О. Фоліс, др. М. Лагодинський, др. В. Куровець, др. О. Петровський, о. В. Кузик, др. В. Янович, др. Мирон Кордуба, др. О. Волощак, Зах. Павлюх, Е. Семака, Атан. Заячківський, др. Зобков, П. Огоновський і др. Т. і Яр. Окуневський. Не менше мило нам подякувати усім ВП. Паням і Панам, що займали ся розпроду-

ванем цеголок і приєднуванем передплатників на провінції та устроєнем вечерниць з танцями у Відні.

На сьому місци мусимо ще зложити щиру подяку тим Добродіям, що були нам помічні в редакційних справах, головно-ж ВП. П. Вол. Кушніреви, що вибраний до комітету заг. зборами мусїв відтак уступити задля браку часу, др. Іванови Раковському, Осипови Турянському і т. С. Твердохлібови, що займив ся виданем і розісланем проспекту. Рівно-ж дякуємо усім ВП. Авторам, що зовсім безінтересовно дали нам свої статї, а вкінци і Зарядови Друкарні Н. Т. ім. Шевченка, що допильнував гарного викінчення книжки.

У Відні, 1 жовтня 1908.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Др. Зенон Кузеля.

Микола Чайківський.

ЗМІСТ КНИЖКИ.

(Поезії зазначені курсивом, белетристичні статі розстріленим друком).

	стр.
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ: <i>Поклім родині</i>	1
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: Початки Січи.	3
З. К. і М. Ч.: Два листи Наталя Вахнянина.	6
НАТАЛЬ ВАХНЯНИН: Спомини про заснуване „Січи“.	8
БОГДАН ЛЕПКИЙ: <i>Товаришови</i>	14
ДР. МИХАЙЛО ЗОБКОВ. (Біографія).	15
ДР. МИХАЙЛО ЗОБКОВ: Правне відношене студентів до університетських властей.	17
ІВАН ФРАНКО: <i>Туль, цар вгитетський</i>	28
ВОЛОДИМИР ТЕМНИЦЬКИЙ: По тернистім шляху. (Нарис).	30
ДР. ВОЛОДИМИР КОБРИНСЬКИЙ. (Автобіографія).	35
ДР. ВОЛОДИМИР КОБРИНСЬКИЙ: Про етичні почування. (Уривок з ряду відчитів).	42
ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ: <i>Моя трой-стілья</i>	46
КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ. (Біографія).	49
КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ: Кооперація, її ідея, задача і зна- чінє.	57
ДР. КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ: Два листи Мих. П. Погодіна	56
ОСТАП ГРИЦАЙ: <i>Із циклю: „Моя сповідь“</i>	61
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ: Де сонце?	63
МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ: Розвій чисельних системів в істо- рії людської культури.	67
МИКОЛА ВОРОНИЙ: <i>З циклю „Аторого“</i>	96

	стр.
ОСИП НАЗРУК: Два сні Наполеона Бонапарте. (Фантазія)	98
ДР. СТАНИСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ. (Біографія)	102
ДР. СТАНИСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ: Право in concreto.	103
КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ: Економічні справи а наше днеш- никарство.	108
СИДІР ТВЕРДОХЛІБ: <i>Три сурми.</i>	110
ДР. ІВАН ФРАНКО: Пять листів Остапа Терлецького.	112
ЕПІФАНІЙ РОЗДОЛЬСЬКИЙ: Під хвилю. (Статя з часів се- чесії української молодіжи).	122
ДР. ІВАН КОПАЧ. (Біографія)	125
ДР. ІВАН КОПАЧ: На переломі двох віків.	127
БОГДАН ЛЕПКИЙ: <i>На свято.</i> (Фантазія).	140
ЮРІЙ ЛЕБІЩАК: Наше гончарство.	146
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ. (Біографія)	150
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ: За вітчину, за короля.	152
ВОЛОДИСЛАВ ФЕДОРОВИЧ: <i>Афоризми.</i>	157
ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ: Із кореспонденції І. Наумовича.	159
ТЕОДОР ЗАРИЦЬКИЙ: Кров і її значіне для людського організма.	161
ІВАН ФРАНКО: <i>Зороастрова смерть.</i>	174
ІВАН БРАЦАЙКО: Дескілько слів за угорсько-руське про- стонародне жите і поезію.	175
ЛЕВ ЛОПАТИНСЬКИЙ: <i>Тризна.</i>	187
ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ. (Біографія)	189
ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ: Василь Чудотворець.	190
ДР. МИХАЙЛО ПАЧОВСЬКИЙ: Келестин Скоморовський, забутий галицький поет.	195
ДР. ІВАН РАКОВСЬКИЙ: Історія а природничі науки.	203
ГРИГОРІЙ ЦЕГЛИНСЬКИЙ: Метаморфоза. (Січові спо- мини — Євгенії Цеглинській на памятку).	224
ОСТАП ГРИЦАЙ: <i>I. Цвинтар. II. Ностів ітаго.</i>	235
ДР. ЗЕНОН КУЗЕЛЯ: Наші сільські оповідачі.	237
ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ. (Біографія)	242
ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ: Нітропруссідова реакція біл- ковин	245
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ: <i>Нераз я ще думками...</i>	247
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ: Ей, коб мене були вчили! (Фо- тографія з життя).	248

	стр.
МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ: Др. Іван Пулюй. (Біографія).	255
БОГДАН ЛЕПКИЙ: <i>Стинь ся мені так живо, ясто...</i>	266
ДР. ІВАН ЗІЛИНСЬКИЙ: Дещо з фонетики українських говорів.	267
ВОЛОДИМИР ТЕМНИЦЬКИЙ: Дід.	278
ДР. ФРАНКО МАРІСЮК: Питанє Унії Русинів з Римом в часах констанцького собора. (Причинок до історії унії).	283
ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ: <i>Ніч 27 червня 1909 року.</i>	330
ДР. ОСТАП ВОЛОЩАК: <i>Cytisus ruthenicus Fisch. Wolf.</i>	332
ІЛЬКО ПОПОВИЧ: Поезія в техніці.	335
ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ: Чорний хліб.	340
ОСТАП ГРИЦАЙ: <i>Наполвон.</i> (1812).	344
ДР. ЄВГЕН ОЗАРКЕВИЧ. (Біографія).	345
СИДІР ТВЕРДОХЛІБ: <i>Смерть Гатфи</i> (Виїмок з перекладу по- еми Ю. Словацького).	348
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ: Курка. (З українського життя на Волині).	351
ДР. АНТІН БОРИС: Житє.	355
БОГДАН ЛЕПКИЙ: <i>В горах.</i>	377
СПОМИНИ БУВШИХ ЧЛЕНІВ ПРО „СІЧ“.	378
ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ЖИТЯ В УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТ- СЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ.	386
Осип Назарук і Олена Охримович: Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові.	387
Володимир Темницький: I. Часопись „Молода Україна“.	436
II. Сецесія з львівського університета.	444
Василь Цмайло-Кульчицький: Товариство „Кру- жок правників“ у Львові.	457
Богдан Вахнянин: Кілька слів про „Академічний хор Бандурист“ у Львові.	461
Ярослав Ганкевич: Товариство укр. студентів по- літехніки „Основа“ у Львові.	462
Осип Брилинський: Краківська „Громада“.	463
Др. Зенон Кузеля: Історія віденської „Січи“.	465
Н. Будка: Августінеум у Відні.	486
Др. Євген Козакевич і Михайло Лаврів: Про акад.-техн. земляцтво „Русь“ в Градци.	487
Гриць Герасимович: Українська Громада у Празі.	488
Євген Гайдукевич: Розвій „Української Громади“ у Празі в цифрах.	491

	стр.
Микола Чайківський: Спомини з курсу української мови у Празі.	491
Іван Перепелиця: Із життя української молодіжи у Інсбруці.	492
Др. Мирон Кордуба: З життя українських студентів у Москві.	494
О. Міхновський: Товариство студентів -Українців у Дорпаті. (З примітками В. Р-ого).	499
Василь Сімович: Розвиток студентського життя в Чернівцях.	502
З. К.: Дещо з життя української молодіжи в Одесі. (На підставі інформацій А. Н-ого).	531
Лев Шепарович: Про життя українських студентів у Карльсруе.	533
СПИС ГОЛОВ „СІЧИ“ 1868—1908.	534
ВАЖНІЙШІ ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ І ДОПОВНЕННЯ.	537

В додатку:

СТАНИСЛАВ ЛЮДКЕВИЧ: *День і ніч падають сніги.* (Сольоспів з фортепяном до слів Богдана Лепкого).

ПОКЛІН РОДИНІ.

Поклін Тобі, о тиха наша вітчино!
Чолом! великомученице сумнославна,
що вмiла проливати кров свою в одно
за долю, волю й iстину св'ятую здавна!
Обнови дiло все посьвячувала кров,
змиваючи пересудiв, рабства порiбки —
i кровю Назорей значив людства любов —
i в струях крові йшли народнiї пророки...
А Твiй уже скiнчив ся з братом обрахунок?
Чи все ковтаєш Ти кровавий почастинок?...

Поклін Тобі, сердешна Мати вітчино!
Чи вже у Тебе ясне сонце долі сходить?
Бо тут на чужині приносить світ воно,
блискучий рай-добробут із небес приводить...
Ах, ні! Усе в ярмі чужому стогне Львів —
i плаче волі в Київі козацька слава —
i все невольничий поганий чути сьпiв —
i все в киреях гробовiх нiма Полтава...
Що де пiсень веселий звук — то дома стони,
що де сьмiху, забави шал — ту похорiбни!...

Поклін Тобі, далека — люба вітчино!
Ось ми „зiйшлись бурлаки до чужої хати“
i заздро нам дивитись на чуже добро —
i жаль i бiль i стид зi своїм порiвнати...

Ой жаль, бо в нас минають марно сьвітлі сні —
а біль, бо в нас падають у гріб свобідні думи —
а стид, бо все чекаємо весни, весни
і від зітхань падемо власних, як від джуми...
Пропаший, хто кінчить невдачу зойком, стоном,
бо діло завершить він власним похорбном!...

Поклін Тобі, засмученая вітчино!
Хиба доволі жалісливих псальмів смуги!
Бо час забути нам давне ужé давнó —
За прбгріхи батьків відпекатись покути —
звернути силу всю на се, що є тепер,
і нищити, що зле, тверді піднявши руки —
і відчинити храм, що дух нам злий запер —
і зажегті в нїм сьвіт побрátаня, науки...
А серце й ум і руки — жинетворна лучність...
Минувшости прощай — нехай живе будучність!...

Поклін Тобі, обновленая вітчино!
Будучність най сіяє в щастя авреолі!
Усіх нехай бажáнне запалить одно:
правдивої — нарбдньої — сьвятої волі!
Пора, щоби червоний крови цьвіт з левад
козачих видав довго й тужно ждані плоди,
аби запанував у рідній хаті лад —
і рідне йшло судно на тихі, чисті води...
У невмиручій силі встань козацька мати:
браті далеко вже!... туди нам шлях вертати!...

1908.

Початки Січи.

До памяткової книги віденської Січи хочеться мені вписати кілька слів про її патрональну Січу Дніпрову — про її початки.

Назву сю толкують звичайно в значінню „засіки“ — зрубного дерева уложеного так, щоб воно могло служити охороною, загороджуючи дороги ворогови, далі — деревляного укріплення.

Форми степового господарства, практикованого на Подніпровю в XV—XVI віках, сильно вимагали таких укріплень для охорони від татарських наїздів, від дрібних татарських ватаг, що шпирали за „уходниками“ по пасіках, рілях, рибальських затоках, і забирали їх в неволю, коли вони не мали де схватись та відборонитись. Оселі людські постійні трималися під стінами замків, розкиданих зрідка по широкій просторони Подніпровя і Побожа. Поза сими „острогами“, укріпленими містами при замках, господарство — чи рільне, чи ловецьке, чи пасічняцьке, чи рибальське — мусіло вестися з великою обережністю, оборонною рукою, міркуючи так, щоб кожної хвилі було де схвати себе від наглого татарського наїзду або дати йому відправу. Цісарський висланець Лясота, що переїздив через Україну при кінці XVI в., описуючи степове пограниччя Браславщини, звертає увагу „на дивні, малі, відокремлені домки з стрільницями“, що зчаста видніються серед тутешніх піль — „туди тікають селяне, коли на їх нагло й несподівано нападуть Татари і бороняться звідти — бо кождий селянин, ідучи в поле, бере на плече свою рушницю, а при боці має шаблю або тесак, тому що Татари тут дуже часто крутяться, і майже ніколи нема від них безпечности.“ Коли

так було уже серед численних осад в часах, коли осела кольонізація присувала ся до степу, то тим більше таких сховищ потрібували „уходники“ на долішнім Дніпрі, в другій половині XV в. або першій половині XVI в. Запускаючи ся далеко, за кількадесять миль від пограничних замків, в глибину степів, в сусідство татарських кочовищ і випасів, вони з одного боку — мусіли вязати ся в більші організації, спілки, добре узброєні, готові кожної хвилі дати сильну відправу нападникам, з другого боку — повинні були робити певні укріплені позиції, сховища, для оборони від сильнішого неприятеля. І справді, уходницька територія, що далі від замків, а ближше неприятеля, тим густійше мусіла бути вкрита такими укріпленнями, „городками“ уходницькими. Вже серед скарг черкаських міщан на „новини“, які позаводили на них старости в 1530-х роках, стрічаємо наріканне і на те, що вони не дозволяють уходникам ставити в уходах „городців“. Старости робили се тому, очевидно, що такі городці давали уходникам можливість загнозджувати ся в степах, на певних уходах, тим часом як старости, в інтересах своїх поборів з уходників, хотіли їх тримати в можливій залежності й контролі. Та власти і сили в тих далеких степах старости не мали і перешкодити закладанню таких „городців“ не могли реально. Вони ставляли ся далі й служили важними опорними базами, коло яких скупляла й організувала ся, ся уходницька людність — контингенти козацькі, і загнозджували ся в степах. Особливо важне значінне мали такі козацькі укріплення по головній артерії уходницького і козацького промислу — Дніпру. Було їх багато. В оповіданню про погоню за Татарами Язловецького 1571 р. називають ся такі важніші: Базавлук, Хортиця, Білозерський острог — сей найдалше висунений — в найблизшій сусідстві кочовищ татарських.

В 1550-х роках Дмитро Вишневецький, побудувавши замок на Хортиці, обсаджений залогою і уоружений артилерією, дав взірець січових укріплень в більшім стилу, як і взагалі в житє козачини вніс багато нових ідей — дав новий розмах козацькій політиці й її енергії. Його імя зістало ся звязане на все з Січею і з Хортицею спеціально. „Се острів славний воєнною організацією героя Вишневецького“, записує польський письменник в 1580-х роках.

То та то иньша Січа служила головним гніздом козачини в сих часах, в залежності від ріжних обставин. В міру того, як козачина звязувала ся все більше в певну організовану цілість,

виробляєть ся понятє головної, центральної Січи — одної для всеї козачини, для всього „Низу“ Дніпрового; та якій припадала ся роля в даний момент, носила назву „Січи“ *par excellence*. Істнованне такого загальнопризнаного центра служило зверхнім виразом концентрації козачини, його суцільности і єдности. В 1580 рр. зявляєть ся в нашім матеріалі назва „козаків січових“ в значінню давнійших „козаків низових“ (в дневниках сойму 1585 р.) і свідчить про довершенне і кристалізацію сього процесу: Січ стала осередком козацького житя і єго репрезентанткою. Пізнійші претенсії Січовиків (в середині XVII в.), що Запороже має задавати тон козацькому житю, анахроністичні для того часу, опирали ся на старій традиції XVI в., коли степове, запорозьке жите мало справді величезне значінне в розвою козачини й його організації, а Січ була його головним огнищем і центром. Така роля її потягнула ся до самої Хмельниччини: аж тоді козаки стали хазяєвати „на волости“, в „городовій“ Україні, могли тут організувати ся свобідно, і Січ стратила своє значінне центра всеї козачини, — заховавши тільке значінне моральне — як школа козацького завзятя і лицарської слави, гніздо радикального демократизму і опозиції всякому „панському“ духу.

Два листи Наталя Вахнянина.

Приступаючи до видавництва ювілейного „Альманаха“, звернули ся ми до усіх визначнійших людей, що були колись членами „Січи“, а в першій мірі до пок. Наталя Вахнянина, як основателя і першого голови товариства з просьбою о співучасть в видавництві. На перший наш лист з д. 22. лютого 1907 не відповів Покійник нічого, бо був тоді недужий. Коли-ж ми звернули ся до Него вдруге листом з 4. грудня 1907 з просьбою о прислане якої музичної композиції для „Альманаха“ — бо саме тоді порішили ми завести в „Альманаху“ музичний додаток — і о написане нам яких цікавих споминів про „Січ“, одержали ми в другій половині грудня жадані спомини, які нисше друкуємо в цілости, а притім лист, який теж подаємо дослівно.

Другий лист написав пок. Вахнянин до комітету, що займав ся устроєнем ювілею „Січи“, коли сей комітет просив його о нові композиції¹⁾ на ювілейний концерт, заповідаючи притім свій приїзд.

Друкуючи оба листи пок. Вахнянина, хочемо віддати отсим честь його пам'яті; за свої заслуги для „Січи“ здобув він собі безперечно одно з перших місць між усіма членами товариства.

У Відні, 20. марта 1908.

¹⁾ Прислані пок. В - ом композиції відсьпівав Січовий хор на ювілейнім концерті д. 19. марта 1908.

I. Лист до редактора „Альманаха“ д-ра З. Кузсі.

Високоповажаний Пане Товаришу!

Посилаю Вам дещо з згадок про перші роки „Січи“.

Пишу прихапцем. Як Вам сі згадки припадуть до вподоби, умістіть їх в Альманаху, справивши хіба стиль, бо я старий не з'умію вже свої мисли подати в путній формі.

При сім здоровлю Вас та всіх „Січовиків“ сердечно: Кріпіть ся в сих тяжких часах та не упадайте на душі. Наша правда побідить. Перетриваємо все та ще не дамо зломити ся.

У Львові 15/12 1907.

Анатоль Вахнянин

улиця Лукасінського 4.

II. Лист до ювілейного комітету.

У Львові 31/1 1908.

Любі Товариші!

Посилаю Вам дещо нот на Ваш концерт. Відспівайте з них дещо, що зможете. Що до мого приїзду до Відня на ювілей, то я не відказую ся від Ваших запросин. Коли здоровле буде так статкувати, як до тепер, то приїду до Вас враз з зятьом Студинським, також Січовиком. О одно лише прошу Вас, іменно о те, щоби Ваш чи наш ювілей не випав на перші дні марта, бо ми тут у Львові опрощуємо роковини смерти Тараса концертом 5 н. ст. марта. По сім дні я вже свобідний. Відтак рад би знати хоч лице в начерку програму нашого ювілейного съвята. Тому начеркніть сю програму в короткости.

До любого звидання

Ваш

Наталь Вахнянин.

Вложки про засноває „Січ“.

Хочете знати, посеред яких обставин заснувала ся „Січ“ у Відни, то розкажу Вам дещо як той, що враз з другими товаришами віденського університета заходив ся біля завязаня її вже заздалегідь до 1868 року. У моїх записках найшов я дещо, що вяже ся вправді до моєї особи, але воно як-раз кидає сьвітло на обставини, в яких жила тодішня українська молодіж, що за-для студій часово поселила ся у Відни.

Я опинив ся у Відни в жовтні 1865 р. Розглянувши ся на університеті між товаришам всяких славянських народностей, я почув потребу, вписати ся як дійсний член до співзацького славянського (переважно чеського) „Spolk“-у, яким управляв тоді хороший баритоніст і композитор Ферхгот-Товачовський. Ферхгот гостив колись у старого Федоровича у Вікні, призбирав там деякі наші народні пісні і згармонізував їх в одну вязанку з піснями московськими. У тім „Spolk“-у мав я нагоду познакомити ся не лише з чеськими студентами, але і з словацькими, словінськими, хорватськими, сербськими, польськими і болгарськими. Від сих товаришів дізнав ся я, що всі вони після народности, до якої належали, звязані в окремі студентські товариства для самопомочи і навязаня дружних зносин між славянською братією.

Відтак одержав я свобідний вступ до „Чеської Беседи“, де мав я опять нагоду, познакомити ся зі старшими віком Славянями. З розговорів в однім і другім товаристві дізнав ся я, що багато братів-Славян уважає нас Русинів за один народ з Москалями та що називають нас просто „Russen“. З часом дізнав ся

я, що сею теорію о тотожності України-Руси з Москвою поставив і розширив між Славянами звісний підручник протопопа при російській амбасаді Раєвського — Іван Головацький, колишній редактор „Вінка“, завзятий „сепаратист“ український, пізнійше автор німецького підручника до науки московської мови і ц. к. транслятор принагідних актів на московську мову. Сей Головацький зносив ся з славянською молодіжю, а спосібніших з посеред неї тягнув на „чайні сходи“ до Раєвського, щоби їх заґрїти до так званої „славянської взаїмности“, а на ділі, щоби під сею покришкою гнати їх в рамена панмосковської „обєдинительної“ ідеї. В сїй ціли спроваджено вже в 1863—4 р. звісного на той час Йосифа Лївчака до Відня (недовареного гімназиста) і поручено йому видавати „Славянскую Зорю“ попри „Страхопуда“ (газетку гумористичну). Позаяк однакж Лївчак сам не був спосібний до такого видавництва, то дано єму до помочи двох спосібних але бідних і жадних хлїба галицьких Русинів: Ксенофонта Климковича і Остапа Левицького (vulgo „дралу“). Оба ті помічники Лївчака були менї добре знакомі з редакції „Вечерниць“ і „Мети“ і я сходячи ся з ними не таїв ся перед ними, що ми наміряємо у Відни заснувати своє студентське товариство на лад чеської „Славїї“ та „Морави“, словацького „Татрана“, хорватського „Велебіта“, сербської „Зорї“, словїнського „Тріґлява“, польського „Ogniska“ та болгарського „Балкану“.

Лївчак дізнав ся про сей наш намір і забажав нас перебігти в заснованю такого товариства. В тїй ціли запросив він мене, Юл. Целевича, брата мого Івана та Дамяна Гладилевича до своїх редакційних, сьвітло умебльованих апартаментів, щоби будьто сю справу основно обговорити, а на ділі, щоби зібрати наших академиків в товариство о змаганях „обєдинительних“, московських. Він жеж стояв при московськїм жолобі Раєвського.

На сих сходах почала ся широка дебата над питанем: „хто ми і чиїх батьків діти?“ Лївчак, слабкий в аргументах, став нам відчитувати якийсь лист Н. Костомарова, з якого нібито виходило, що ми Русини повинні зілляти ся в одно з народом московським. Читаючи се письмо (дуже механічно) нараз Лївчак зупинив ся, неначе би подавив ся... Тодї Остап Левицький, піднявши ся з крісла, закричав: „Нї, нї, читайте дальше, читайте до кінця, там жеж стоїть виразно, що ми Русини окрема нація від Москалів“. Зібрані заворушили ся та небавом потім і розійшли ся, а Остап одержав за свою нельояльність небавом — дімісію від свого шефа. На тайних сходах розкрив нам відтак Клим-

кович дійсні наміри Лівчака — recte Раєвського, ми академики зібрани ся небавом ще раз в готели „Zur Ente“, обговорили справу наново і порішили засновати своє товариство під назвою „Січ“. Лише кількох медиків, між ними Книгиницький, остали ся при Лівчаку і зібранись в товариство „Основа“.

Нас народовців був вже тоді у Відни спорий гурток, ось: Юліян Медвецький (пізнійший професор льв. політехніки), брат мій Іван (пізн. гімн. професор), Волощак (пізн. проф. політехніки), Юліян Целевич (пізн. гімн. проф.), Калужняцький (пізн. проф. унів. в Чернівцях), Гапанович (скоро помер), Дам. Гладилевич (пізн. гімн. проф.), Децикевич (пізн. лікар у Львові), Ник. Подлуський (пізн. лікар в Болехові), Венгринович (лікар в Сербії), Лев Шехович (пізн. апел. совітник у Львові), Комарницький (пізн. апел. совітник у Львові), Кропивницький (пізн. урядник залізничий), Загайкевич (пізн. гімн. проф. в Тернополі), Йос. Ганінчак (пізн. інспектор залізничий у Львові). А тайком до нас належали і питомці з так званого *Barbareum*, між ними оба Скобельські, Пулюй (пізн. проф. політехн. в Празі), Гладішовський (пізн. гімн. проф. у Львові), Бачинський і другі.

Ми рішили уложити статут товариства і подати його до відомости властей. Се все діяло ся в 1866—67 р. Коли статут став правосильний, товариші вибрали мене головою „Січи“. Здаєть ся, що рука наша була добра, бо „Січ“, перетривавши всякі злидні, не заниділа, не розпала ся, хвилево навіть цвила хорошо та вкінци діждала ся і свого сорокового ювілею.

Ще заки „Січ“ зложила ся, наш гурток розвивав свою діяльність досить широко. В 1866 році в марті — приміром — дали ми концерт в V. роковини Тараса в салі „Zum grünen Thor“, на який ми запросили всі славянські студентські товариства. Я говорив вступне слово, Юл. Целевич деклямував „Невольника“ та грав на флеті руські мелодії, а Ферхгот-Товачовський, явивши ся на моє запрошенє з своїм співацьким „Spolk“-ом, доповнив програму концерту. По затвердженю статутів збирали ся „Січовики“ майже що суботи в якійсь реставраційній сепаратці, ділили ся вістями з краю, обговорювали народну справу, а навіть брали участь в політиці. З нашого гуртка вийшов почин до протесту проти заведеня польського языка урядового в Галичині, почім посипали ся на руки посла Івана Гушалевича протести з цілої Галичини. До „Січи“ приступили як дійсні члени і старші віденські Русини, як: віцеректор Барбареума Бачинський, о. Пелеш (пізн. єпископ),

Іван Вітошинський (секр. найв. трибуналу), один аптикар (імени не тямлю) і др.

Головна задача „Січовиків“ лежала на разі в тім, щоби сходити ся з славянськими студентами, репрезентувати перед ними нашу Русь як окремий народ та знакомити їх з нашою мовою, піснею і літературою.

Ми Січовики брали правильно участь в так званих „славянських комерсах“, на яких кожде товариство, витягнувши жребій, мусіло дати до програми або хоральну продукцію, або яку-то річ. Тямлю, що один такий великий комерс відбули ми в саях „Der Gartenbaugesellschaft“. Студентів і старших Славян зібрала ся добра тисячка. „Січ“ витягнула жребій, що хтось з посеред її членів мав забрати слово. Мені поручили товариші сю задачу. Бачучи, що за столом на першій місци засів о. Раєвський з своєю родиною, я порушив питанє, на яких основах мали би Славяни з'орудувати велику славянську державу: чи асимілюючи ся через приняте одной мови, іменно московської, до чого стремлять так звані „панслявісти“, чи розвоєм своєї рідньої мови? Я указав на проби асиміляції народів через Римлян, Кароля Великого, та імператорів німецьких, іменно Йосифа II і Марії Тереси. А який був успіх сих заходів сеї політики асиміляційної? Ніякий. Держава римська та Кароля Великого розпали ся на національні державні організми, а проби Йосифа II і Марії Тереси як-раз розбудили національний сепаратизм в Італії, у Славян судетських та альпійських, у Мадярів, Румунів, Русинів та Поляків. Вкінци спитав я присутних: Чого бажаєте Славяни? Чи уніформности та національного централізму, чи сепаратизму національного, автономної національної федерації? І вся сая загреміла unisono: Хочемо національної автономії! Раєвський закликав: Kellner, zahlen! і забрав шматє.

Мав я за сю річ трохи клопотів в віденській поліції, але я з'умів витолкувати якомусь німчикови (урядникови), що моя річ була як-раз звернена проти „панслявізма“, бо чейже Славяни заявили ся за плеканєм і розвоєм своїх національних індивідуальностей, та що они не кваплять ся лїзти в панмосковське ярмо. Мене відпущено „in Gnaden“.

Зразу, як ми познайомили ся з славянськими студентськими товариствами, заходили на комерси і Поляки з „Ognisk“-а, на котрого чолі стояв тоді Альфред Згурський (теп. директор краєвого Банку у Львові). Пізнійше Поляки зірвали з славянськими товариствами, а притичина була така, що ми Січовики на однім

комерсі („Zu den drei Engeln“) виступили рішучо проти режиму тодішнього намістника Галичини, гр. Агенора Голуховського, котрий багато урядників-Русинів вислав на „заточене“, на Мазури. Славяни, взяли нашу сторону, а „Ognisko“ вийшло з салі демонстраційно.

Як симпатично відносили ся в сих часах студентські славянські товариства до нашої „Січі“, свідчить факт, що кожного разу, коли ми Русини лише явили ся на спільних комерсах, або в їх товариствах, они витали нас (і лише нас) грімким „живію Русини!“

В 1867 р. дали славянські студентські товариства (10 товариств) перший „славянський баль“ у Відни в Софійських саях. Ганінчака і мене вислала „Січ“ як делегатів до балевого комітету. Тут Ганінчак поклав великі заслуги. Його заходами довели ми до того, що на тім бали крім чеської „беседи“, польського „мазура“ та сербского „кола“, ми Русини враз з вольонтерами других Славян станули в 20 пар до нашої „коломийки“.

І церков св. Варвари мала користь з нас „Січовиків“. Під управою питомця Теоф. Скобельського зложили ми хороший хор, який виступав що неділі, а який послухати не соромили ся і Віденчуки. Скобельського, що співав неначе соловейко, я викрадав нераз з семінара, щоби з ним заспівати на меньших комерсах студентських. Співали ми при гітарі, та знакомили Славян з чудовою мельодією наших пісень. Було так, що случайно до Відня заїхала депутація моравських Ганаків до цїсаря з жалобою на архієп. Шварценберга за те, що він до чеських парохій насилає німецьких свьящеників. Чехи устроїли сейчас для Ганаків комерс, а ми з Скобельським вибрали ся туди бодай в двійку. Ми співали поруч других слав. товариств, але нам таки припав лавровий олімпійський вінець. Ганакі обносили нас при грімким: „живію, па zdar Rusini!“ Коли по піснях „Ой став Пугач на могилі“ та думі про „Морозенка“ ми заспівали ще чеську пісню в дуеті „Тече вода, проті води“, то все жіноцтво закинуло нас цвїтами, а ми тїшили ся не собою, а тим, що наша пісня побідила, що она „не вмре, не поляже, а розкаже, чия правда, чия кривда, і чїї ми діти“.

Тут взагалі примічу, що західні Славяни підлягли на пісеннім поли впливам німецьким та що наші мельодії, як оригінальні славянські, були для них новостю і западали глибоко в їх душу.

В марті 1868 р. обійшла „Січ“ інавгурацію свою великим концертом. Наш хор співав своїх пісень, Славяни своїх, а в кінци заспівав я їм ще кілька пісень в супроводі ліри. На сїм вечорі я і попрощав ся з славянськими товариствами і з „Січовиками“.

По мені обняв утраву „Січи“ товариш Юл. Целевич.

Ось кілька згадок з тих часів, які полишилися в моїх записках. Не велике діло сповнила молода „Січ“ за ті два роки — се правда, але доконала сего, що Славяни пізнали нас та що пропаганда Раєвського між славянською молодіжню не мала успіху.

Одна ще рефлексія насуває ся мені при нагоді, коли згадаю ті часи. Молоде покоління австрійських Славян пізнало тоді „Січовиків“ а в „Січовиках“ пізнало і Русинів, а пізнавши нас, полюбило нас. І здавало ся, що як ті молоді, сердечні люде підростуть та возьмуть провід свого народа в свої руки, що вони, живучи згадками молодих літ, щирою взаємністю славянською, поведуть діло так, що австрійські Славяни уважати-муть себе дійсними братами, на яких тяжить моральний обовязок не лише шанувати себе взаємно, але і давати собі поміч посеред случайних невзгодин. Така була надія... А результати? Результати не відповіли сподіванням. Славянські народи, а іменно їх репрезентанти в парламентах, як Рігери, Енґлі, Кайцлі та Крамаржі виявили ся великими егоїстами. Молоді, щирі душі заснітили ся. І хоч Славяни становлять більшість в австрійським парламентах, то таки через сей егоїзм національний і несолідарність не можуть винести ся на поважне та рішаюче становище в Австрії. Розвій всіх австрійських народів не лежить їм на серци. Іменно Чехи держать ся політики Рігера, який в своїм часі сказав Озаркевичеві: „Wir bedauern euch, aber helfen können wir euch nicht“.

ТОВАРИШОВИ.

Вибрав ся я, брате,
Вибрав ся я жити,
Довело ся на сьвітї
За життем лиш тужити.

Задивившись на зорі,
Не дививсь я під ноги —
Тож не диво, що збив ся
З життєвої дороги.

Я зривав ся заєдно
За добром, за красою,
А життє все лишалось
Ген — далеко за мною...

ДР. МИХАЙЛО ЗОБКІВ

звичайний професор цивільного права на універс. в Софії, судовий секретар в Сараєві, б. прив. доцент римського і австр. приватного права на кор. університеті в Загребі, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, почетний член тов. „Січ“ у Відни, родив ся 19 листопада 1864 р. в Липици горішній, пов. Рогатин, де його батько був дякоучителем. По наглій смерті батька на холеру 1873 р. заопікував ся ним по батьківськи пок. о. Іполит Дзерович, тодішній парох Рогатина, і його мудрому прововоду завдячує др. Зобків чимало. По скінченню гімназії в Тернополи і одного семестра унів. студій у Львові переніс ся 1885 р. на університет до Відня, де був промований 1889 р. на доктора прав. За час однорічної судової практики у Відни був головою тов. „Січ“, а 1891 р. вступив до судової служби в Сараєві. Відси дістав від австр. міністерства просьвіти стипендію, щоби приготувити ся до обнятя катедри цивільного права з українською викладовою мовою по пок. Ол. Огоновським на університеті у Львові. По дворічних студіях (1 семестер у Відни а 3 в Берліні) вніс у Львові подане о габілітацію на основі праці: „Die Theilpracht nach römischem und österr. Recht“ (Berlin, 1895 стор. XII + 156) але безуспішно. Колегія професорів відбила його наперед за се, що у Львові нема викладів „in kleinrussischer Sprache“, а по виясненю того „ученого“ питання в друге *in merito*, що „предложена праця не відповідає науковим вимогам“. Жадав бодай суплентури того предмета, але те жадане його відкинено також, бо „викладає габілітований доцент“ (Поляк Доліньскі). Коли і інтервенція міністерства нічого не помогла, звернув ся др. З. на університет в Загребі і ту в р. 1898 дістав *veniam docendi* на основі тої самої праці. Того він і хотів: показати справедливість рішення львівської колегії. Наукову відправу свому рецензентови і референтови проф. E. Till-ови дав в „Причинку до науки про частинне політе (colonia partiararia)“ (Час. правн. з 1898 ст. 1—42, переведено також на німецьке в „Ruthe-

nische Revue“ ч. 4—11 з 1904 р.). Виказав референтови прямо фалшоване і перекручене слів і місць з габілітаційної розвідки і на се не удостоївся очіданого карного процесу, ані навіть не переведено дисциплінарного слідства. В р. 1906 дозволено йому розширити *veniam legendi* і на римське право. В жовтні 1907 р. покликано його на катедру цивільного права на болгарський університет в Софії під дуже корисними услів'ями на звичайного професора.

Крім згаданих двох праць оголосив ще отсі праці в українській мові:

а) *Forum solutionis* в Австрії тепер а в будучині (1894, Час. павнича).

б) *Pactum de contrahendo* (1896, Час. правн.).

в) Чи можна у нас духовника против його волі пенсіонувати? („Діло“ ex 1898 ч. 65, 66).

г) Правне відношенє між парохом а сотрудником („Діло“ ex 1901 ч. 3—8).

д) Емфітевза греко-римського права (1902, Час. правн.) перероблена 1906 р. також в хорватській мові.

е) Правне положенє духовника при веденю метрик (1905, Час. правн. і екон.).

В хорватській (сербській) мові:

1) *Aksesorna narav založnoga prava* (1898, „Mjesečnik“ ч. 5 і 6. Той пробний габіл. виклад переведений пок. К. Навроцьким на руське (Час. правн. ex 1898).

2) *Advitalitetsko pravo po austr. gradj. zakonu* („Mjesečnik“ ex 1902 ч. 1, 2, 8).

3) *Odgovornost nazljeđučka za uzdržavanje vanbračne djece ostavitelja* („Mjesečnik“ ex 1903 ч. 10, 11, 12).

В німецькій мові крім наведеної габілітаційної розвідки: *Schadenersatz durch Vertragsaufhebung* (allg. öst. Gerichtszeitung ex 1902 ч. 31); *die rechtliche Stellung des Seelsorgers als Matrikel-führer* (Öst. Richter-Zeitung ex 1905 ч. 11 в Чернівцях);

Das österreichische Advitalitätsrecht (Grünhut's Zeitschrift Bd. XXXII і XXXIII).

Крім того оголосив до 40 рецензій на ріжні наукові праці по фахових часописах в німецькій, хорватській або українській мові, та дописував чимало до „Діло“ і до „Ruthenische Revue“ (1903 і 1904) під псевдонімами.

ПРАВНЕ ВІДНОШЕНЄ СТУДЕНТІВ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ВЛАСТИЙ.

Питанє про правне відношенє слухачів університета до університетських властей виринуло на дневний порядок маркантно в послїдних часах з нагоди борби університетської молодїжи о права руської мови на університетї у Львові.

Університетські власти стояли і стоять на становищи, що університетські слухачі не є супротив університету „сторонами“ (Parteien), але близше неозначеними членами університету. Тому обовязують їх приписи не о „внїшній“, але о „внутрішній“ польській мові, котра уведена для внутрішнього діловодства університетських властей у Львові найвисшим рішенєм з 27 цвїтня 1879 (мін. розп. з 5 мая 1879 ч. 6275 V. Bl. ч. 33). Студенти противно не бажають дати собі вкоротити тих прав, які признає ся державними законами кождому горожанинови і, уважаючись супротив тих державних властей за „сторони“, жадають для себе права, послугуватись в своїх зносінах з університетськими властями котрою небудь з краєвих мов (отже і руською).

Той спір має своє жерело в наведенім найвисшїм ріш. з 1879 р., котре заряджає, „dass die polnische Sprache in der Art und Weise und der **Ansdehnung**, in welcher dieselbe durch die Verordnung vom 5 Juni 1869 № 24 bei den in §§. 1—3 dieser Verordnung angeführten Behörden und Ämtern eingeführt worden ist, auch als Geschäftssprache der akademischen Behörden der Lemberger Universität zu gelten hat“. При інтерпретації тої норми настало міродайне принципіальне питанє, чи студенти є на університетї „сторонами“ супроти університетських властей, чи складовою частю університета.

Університетські влади і неприхильники признання прав української мови на львівському університеті дістали в тім згляді на свою інтерпретацію велику підпору в рішенню ц. к. державного суду (k. k. Reichsgericht) у Відні з 22 цвітня 1904 ч. 137. 138. Тими рішеннями відмовив державний суд студентам права домагатись відчитаня формули присяги і виданя легітімаційних карт в руській мові, бо студенти не є на університеті „сторонами“ і до них не відносять ся язикові приписи про уживанє „внїшної“ мови сторін в зносинах з властями.

Та інтерпретація найшла у Львові радісний відгомін: на ню покликують ся університетські влади, намісник в соймі, польські професори в своїй „деклярації“ з 2 марта с. р. та в письмах по політичних дневниках.

З руського боку не було, о скілько знаю, проби ввійти в близший розбір того питання. Проф. Дністрянський цитує в своїй розвідці: „Eine selbständige ruthenische Universität in Lemberg“ (Ukrainische Rundschau, 1907. № 2/3 стор. 48) отце: „was darauf zurückzuführen ist, dass die von den ruthenischen Studenten verfasste Beschwerde nicht entsprechend motiviert war, während das Referat im Reichsgerichte einem Polen zufiel, der die Auffassung der polnischen Universitätsprofessoren vertrat und weil im Reichsgericht keine Ruthenen da sind, welche das objektiv Richtige zugunsten der ruthenischen Studenten festgestellt hätten“.

За се дістав автор враз з другими Русинами іронічну відправу, що Русини не здобулись на інакшу відповідь (Till в „Neues Wiener Tagblatt“ з 19/4 1907 ч. 106).

Питанє про правне положенє студентів супротив університетських властей має без огляду на його дотеперішню важність для Русинів також загальний науковий інтерес. Тому рішив ся я його на тім місці піддати об'єктивному, хоть і не всесторонньому розбору. При тім буду мати на увазі передовсім звязь, в якій то питанє поставлено на денний порядок, іменно відносини на університеті у Львові.

* * *

Сьогодні панує в науці погляд¹⁾, що університети не є фаховими державними науковими заведеннями, але автономними

¹⁾ Поп. Dernburg, Lehrb. d. preuss. Privatrechtes, I §. 51., Brockhausen в Conrad-a Handbuch der Staatswissenschaften, Suppl. Bd. I стор. 775, Mischle в Öst. Staatswörterbuch II. стор. 1369.

корпораціями, що мають за ціль і завдачу розвивати найвисше культурне добро, плекати науку. Університети є отже правними особами (*juristische Personen*). До новітших часів уділювано їм в фундаційних грамотах навіть виразно права корпорації і тим без сумніву признано їм характер правних осіб. Але і без огляду на те¹⁾ мусить ся признати університетам той характер, бо багато з них мають свої маєтки, далеко ідучу самоуправу, своїх свobodно вибираних репрезентантів, з поміж котрих найвисший достойник, ректор, виповняє іменем університета в краєвім соймі навіть політичні права.

Иньша є річ відношенє тих автономних корпорацій до держави. З огляду на великі задачі, які мають університети сповняти, потребують вони значних фондів. Задля недостачі мусить їх достарчати держава, котрої обовязком є дбати про загальну просьвіту своїх горожан. Через се всі університети в Австрії зависимі майже виключно від державної дотації²⁾. В звязи з тим застерігає собі і держава вплив на організацію університетів, їх адміністрацію і ведене науки. Як далеко має йти той вплив, о тім все спорено між інтересованими чинниками, в тій борбі лежить значіне „автономії“ університетів.

Майже жадного впливу держави на університети нема в Англії і Америці. Ту панує повна автономія університетів. Вони є матеріально майже зовсім незалежні від держави і тому можна їх супокійно уважати за свobodний союз професорів і студентів. В Америці існують крім того по-при державні також приватні університети³⁾. Противну систему находимо в Франції і других державах, котрі відси взяли взорець. Тут університети, особливо від Наполеона I, є цілковито зависимі від держави, автономія їх є мінімальна⁴⁾.

По середині станули в своїм розвитку університети в Німеччині, а по їх взірці і австрійські університети. Розвій універ-

¹⁾ Brockhausen l. c. сумніваєсь, чи університет в Чернівцях має характер правної особи, бо в законі з 31 марта 1875 ч. 40 в. з. д. не згадано виразно про „корпораційні права“. Але цілий устрій того університета і другі його права і обовязки не є инші, як других університетів.

²⁾ В Австрії дотація ще тому оправдана, що за цїсаря Иосифа II. получено фонди поодиноких університетів з загальним науковим фондом (*Studienfond*). Тільки краківський університет розпоряджає власним значним фондом (*Mischler* в *Öst. Staatswörterbuch*, II. стор. 1369).

³⁾ *Conrad*, *Handb. d. Staatswissenschaften*, Suppl. Bd. II. стор. 932.

⁴⁾ *Kleinwächter* в *Grünhut's. Ztschr.* VI. 764.

ситетів в Австрії доказує, що у нас автономія університетів радше розширяєсь ніж звужаєсь, отже що і держава, хоч при помочи законодавства і міністеріяльних розпоряджень зазначає свій верховний вплив на університети, признає їм характер правних осіб. В старині мали наші університети характер строго церковний, католицький: навіть фундаційні грамоти потверджував папа. Той характер змінив ся в часах Марії Терезії і цісаря Йосифа II, коли верховодство в державі перейшло з церкви на державу, з папи на цісаря. З часом навіть zdegradовано декотрі університети на ліцеї (у Львові, Грацу і Інсбруку), а пізнійше опять піднесено їх до давного значіння¹⁾. З тою зміною не настала свобода для університетів, а противно безусловне підчиненє їх під волю монарха і правительства. Креованє університета залежало від одинокого рішення монарха²⁾, так само увесь устрій і веденє науки. Наука була змонополізована державою, свободна думка і її голошенє вкорочене. Приватні маєтки університетів забрала держава і получила їх з загальним науковим фондом (Studienfond). Професори стояли під строгим надзором державної власти, не могли нічого иньшого викладати, як те, що їм в цензурованих підручниках було точно визначено. Студенти не мали свободного діланя і не ріжнились від студентів середних шкіл. Кожний мав в сали на лавці своє нумероване місце, яке не сьміло стояти порожне, бо боязливий професор мусів що години відчитувати катальог. Вступ на висші курси залежав від успіху семестральних і річних іспитів, студентів перепитувано також в протягу семестра³⁾.

Рішуча зміна в напрямі свободної автономії настала на австрійських університетах після днів першої політичної свободи 1848 року. „Академічні власти“ дістали нову організацію (зак. з 27 вересня 1849), студенти новий дісціплінарний статут (зак.

¹⁾ У Львові заснував польський король Ян Казімір дипломом з 21:1 1661 єзуїтський (отже чисто католицький, не національний) університет. По скасованю того товариства не стало і єзуїтського університета. Марія Тереза відновила поодинокі колегії, новий університет заснований цісаром Йосифом II. розп. з 21 жовтня 1784. Цісар Франц II. злучив (ріш. з 9/8 1805) львівський унів. з краківським, у Львові оставив тільки ліцей, який 1817 р. знов піднесено до ряду університетів (Brockhausen в Conrad-a Handbuch der Staatswissenschaften. Supplem. Bd. I. стор. 773).

²⁾ Для того не можна уважати новокреованого університета у Львові (1784 зглядно 1817 р.) продовженєм єзуїтського університета з р. 1661. — Сегодня є креованє університета у нас актом законодатної власти, не виключної волі монарха (§. 11 зак. з 31 грудня 1867 ч. 141 в. з. д.).

³⁾ Гл. в Grünhut's Zeitschr. f. d. öff. u. Privat. Recht, XIII. стор. 221 слід.

з 13/10 1849 ч. 416 в. з. д.), введено новий плян наук (allg. Studienordnung з 1 жовтня 1750). Те законодавство є міродатне в головних начерках і основах до сьогодні. Пізнійші закони, іменно зак. з 27 цвітня 1873 ч. 63 в. з. д. про внутрішню організацію університетів та подрібні закони і розпорядження ще більше видані в дусі свобідної самоуправи університетів і свободи науки. Всі згадані пута відпали при новій організації університетів. На місце відвічальних поодиноких осіб (професорів) настала відвічальна корпорація в особі академічного сенату і колегії професорів поодиноких факультетів. Колегії професорів дістали власть давати новим адептам науки *veniam legendi*¹⁾ і ставити правительству предложения на обсажене вільних катедр. Відпали давні огничення, що відносили ся до методи викладів, і конкурсів іспити на професорів, а на їх місце прийшло покликуване професорів. Професори є ще і тепер державними урядниками, але сей характер відносить ся більше до забезпечення їх матеріального положення, ніж до їх уряду як представителів державної власти: поодинокі особи не мають урядової власти, має її лиш цілість (*Gesamtheit*) зглядно вибрані до сего репрезентанти.

Свобода науки настала не лиш для професорів (*Lehrfreiheit*), але і для студентів (*Lernfreiheit*). Звичайний студент мусить бути вправді імматрикульований на однім факультеті, але може після своєї вподоби слухати викладів котрогонебудь професора²⁾, також і на других факультетах (§. 4 зак. з 1/10 1850 ч. 370 в. з. д.). В тій цілі і з сеї причини заведено тоді на місце такси за науку (*Unterrichtsgeld*) гонорар для свобідно вибраних професорів (*Collegiengeld*, мін. розп. з 22/8 1850 ч. 310 в. з. д.). Повну свободу ділання слухачів в границях дісциплінарних приписів назначено в той спосіб, що надано студентам достойну назву „академічних горожан“ (*akademische Bürger*)³⁾. На всякий спосіб

¹⁾ Після дотеперішньої практики є рішене професорів в науковім згляді навіть невідкличне. Міністерство уважаєть ся фактично некомпетентним змінити такі рішення мимо того, що §. 11 розп. з 11/2 1888 ч. 19 в. з. д. виразно допускає рекурс против рішення колегії професорів. Але на иньшій становищі стоїть мін. розп. з 20/4 1875: „Die oberste Unterrichtsbehörde sei nicht bloss für die politische und soziale Integrität des Dozenten, sondern überhaupt für die Erfolge des Unterrichtes verantwortlich“. — Инакше при іменованю звич. або надзв. професора. Ту розходить ся о іменоване держ. урядника, і тому мін. не є вязане осудом факультета.

²⁾ Тільки для декотрих цілий, для іспитів, приписано слухати означене число годин декотрих предметів. Хто не потребує іспитів, може слухати викладів після своєї вподоби.

³⁾ §. 4 дісц. уст. з 13/10 1849 ч. 416 в. з. д.

розширено значно супроти давньої автократичної організації права слухачів, можна прямо сказати надано їм права свободних горожан.

Той коротенький перегляд розвитку австрійських університетів подав я тому, щоби видіти, о скільки оправданий погляд, що студенти не є супротив університетських властей сторонами. З него іменно видно, що університети мають у нас (без сумніву досить обкроєну) автономію, та що в правнім світі мусить ся їх уважати за правні особи. Ті автономні корпорації є немислимі без слухачів, бо їх задача лежить в тім, щоб вони мали особи, для котрих наука голосить ся. В тім змислі є слухачі університета безперечно дійсним чинником університета, подібно як громадяни є складовим чинником громади, або люди, що мають в суді орудку, є дійсним чинником судівництва. Але з того зовсім не слідує, що студенти є ідентичні з правовою особою „університет“, або що є членами університета, подібно як громадяни не є ідентичні з правовою особою „громада“, не є в маєтковім змислі членами тої правової особи, подібно як посторонні люди не є складовою частию судової власти, або уряду. Студенти не мають жадного голосу і впливу на внутрішню організацію і на майно тої правової особи, ані на вибір її репрезентантів. Коли вони є від того виключені, то не може бути о тім бесіди, щоби студенти були членами тої правової особи в розуміню приватного або і публичного права. Вони є лиш конечними складовими частями (*partes*), відломами корпорації, а не її членами¹⁾ в правнім змислі. На противну думку моглб наводити норма §. 1 зак. з 27/4 1873 ч. 63 про внутрішню організацію університетів, в котрій каже ся: факультети складають ся з колегії професорів і іматрикульованих студентів. З того виходило би на перший погляд, що факультет. як власть університетська, має два рівнорядні чинники: колегію професорів і студентів. Се лиш не дуже щасливий вислов закона. Студенти є складовими частями факультета в повисшім змислі, але лиш конечними частями (*partes*), не рівнорядними факторами з колегією професорів і сенатом. То видно з цілого духа нових організаційних законів, котрі перенесли власть з поодиноких осіб (професорів, директора) на колегії. Неможливо проте, щоби

¹⁾ Тільки в тім розуміню оправданий погляд Mischler-a (*Öst. Staatswörterbuch*, II. стор. 1370): „Die immatrikulierten Hörer sind Fakultäts-, wie Universitätsangehörige resp. konstituierende Bestandteile der Universität als Korporation“.

з одної сторони студентство як таке, а з другої сторони поодинокі особи студентів незорганізованих в цілість були рівнорядними чинниками колегії. Коли лиш цілість (збір) професорів уважаєсь членом-представителем автономної корпорації, а не поодинокі професори, то неможливо, щоби закон хотів уважати кожного поодинокого слухача репрезентантом-членом тої корпорації¹⁾. Се видно також з §. 19 цит. зак., котрий говорить про дисциплінарну власть ректора і виразно ставить студентів супроти других осіб приналежних до університета (über das gesammte der Universität angehörige „Personale“ und über die Studierenden). По однім боці стоїть отже „персонал“ університета (професори, урядники, слуги), по другім боці студенти, Перші є домашні люди, другі немов би не „personae“, лиш якийсь матеріял, що іззовні дістає ся „персоналови“.

Нові академічні закони розширили а не ограничили свободу ділання студентів не лиш поза університетом але і intra muros. Відповідно до того розширення свободи лишено з другої сторони студентам повну відвічальність за їх поступованє поза університетом. Університетська власть компетентна потягати до відвічальности студентів лиш за їх „академічне поведене“, інакше підпадають вони під загально обовязуючі закони і є підчинені загальним зверхним державним властям²⁾. Супроти давних автократичних організаційних приписів проголошена тепер з огляду на свободу і власну відвічальність студентів ідеальна солідарність між академічними властями а студентами, котра наказує „im freundschaftlichen Verkehr das Verhältnis gegenseitiger Achtung und Teilnahme zu pflegen“ (§. 18 дисц. уст. з 1/10 1850 ч. 370 в. з. д.). То почутє права і обовязку солідарности наказує з одної сторони студентам совісно виповняти свої обовязки і берегти інтерні приписи автономної корпорації, котра за ними уйме ся, а з другої сторони наказує академічним

¹⁾ І студенти самі для себе не становлять на університеті корпорації: Die Studierenden einer Universität oder Fakultät in ihrer Gesammtheit sind keine Corporation (§. 6 дисц. нор. з 13/10 1849 ч. 416 в. з. д.). Посередно з того виходить, що студентство ціле тим меньше може бути „членом“ - репрезентантом університета як автономної корпорації.

²⁾ §. 3 дисц. уст. з 13/10 1849 в. з. д. каже виразно: Alle Studierenden unterstehen in Ansehung ihrer „bürgerlichen Verhältnisse“, sowie der bürgerlich strafbaren Handlungen den allgemeinen Gesetzen und Behörden, in Ansehung ihres „akademischen Verhaltens“ aber noch überdies den besonderen akademischen Anordnungen und Disciplinavorschriften und den akademischen Behörden.

власням уважати студентів правдивими академічними горожанами, достойними власної відвічальности за свої діла та признати їм свободу поступованя в границях автономних академічних приписів¹⁾. Ту взаїмну „солідарність“ треба розуміти в найідеальнійшій змислі: вона вимагає поважання і послуху супроти університетських репрезентантів, але рівночасно дає студентам право жити „своїм житєм“, і то поза університетом і в самім університеті. То каже §. 3 цит. дісц. уст. виразно: инакше булоби запоручене загальних прав в горожанськїм житю (bürgerliche Verhältnisse) голословною фразою.

З тих виводів слїдує для нашого питаня от що: Студенти на австрійських університетах є, як усюди, конечною складовою частиною університета, бо та автономна корпорація існує не безоглядно для самої науки, але для ширеня і плеканя науки при помочи і за посередством слухачів-студентів. Студенти не є виключною цілю удержуваня університетів, тільки средством, при помочи якого наука має цїль осягнути. Тому не є студенти для університета цілком чужі особи, але є до него приналежні (Universitätsangehörige). Але з другого боку не є вони з університетом так ціпко споєні, щоби могли уважатись за членів репрезентації університетів. Противно: супроти репрезентантів університета як правної особи мають студенти становиско третих чужих осіб. То має розуміти ся іменно також на области користуваня з загальних і спеціально-академічних горожанських прав, запоручених їм державними або академічними приписами. І ту мусять вони супроти університетської репрезентації, супроти академічних властей, уважати ся третїми, посторонними особами. Такими мусять уважати ся вже тому, що державна власть і уряд²⁾ знають лиш її представителїв і виконуючі органи, а з другого боку чужосторонні особи, „сторонни“ (Parteien). Посередних осіб для властей нема. Коли студентів не можна зачисляти до першої категорії (того ніхто і не твердить), то мусять вони в відношенню до академічних властей підпадати під другу категорію.

Таке виходить з того становиска, коли університети уважатимемо не державними заведеннями, а автономними корпораціями.

¹⁾ В тім лежить найбільша сила університетської „автономії“. Пор. виводи в Grünhut's Zeitschr. XIII. стор. 232.

²⁾ Се неоспоримий і загально признаний факт, що академічні власти є рівночасно державними властями і урядами. Пор. мін. розп. з 10 серпня 1861 ч. 6510 (Mayerhofer-Pace, Handb. f. d. polit. Verwaltungsdienst, IV. стор. 1110 ув. 2).

Воно має ще в більшій мірі примінене в разі, коли університети уважаємо не правовими особами, а державними науковими заведеннями¹⁾. Ту стоять студенти без всякого посередництва академічної репрезентації прямо як треті особи супроти державної влади, не є нічим иньшим, як „сторонами“.

Чи сьак чи так, на всякий спосіб виходить, що хибний є погляд, будьто студенти в відношенню до академічних властей не „сторони“ (Parteien). Через се відпадає головний аргумент для тих, котрі є тої думки, що студентам на ц. к. університеті у Львові не прислугує право уживати в зносінах з академічними властями иньшої мови, як мови внутрішнього діловодства (Geschäftssprache). Заряджене корпорації (чи то на основі статута чи за посередництвом державної влади) про уживане якоїсь мови у внутрішнім діловодстві, під ніяким услівем не обов'язує треті особи, „сторони“, коли їм загальний державний закон дає право на яку другу мову²⁾. На ц. к. університеті у Львові введено згаданим найв. ріш. з 28/4 1879 польську мову для внутрішнього діловодства з виразним застереженем, що вона обов'язує лиш в той спосіб і в тім обсягу, в яким введено ту мову в ц. к. урядах і властях. Се сказано виразно, якби наперед побоювано ся, що се рішене можна буде інтерпретувати в зносінах студентів і других сторін до академічних властей в некористь Русинів. Так і справді сталось мимо того, що се розпоряджене наперед і виразно перестерігає перед тою хибною інтерпретацією. При тім є академічні влади в поодиноких своїх рішеннях неконсеквентні, бо самі признають, що „і так вже багато поробили“ концесій „в користь руської мови, приймають поданя, квіти і т. д. в руській мові, виставляють сьвідоцтва і др.“. Закон не знає „концесій“ і не дає академічним властям права, від закона відступати. Тут нема вибору иньшого як: або признати студентам право у всіх зносінах уживати другої мови, як мови внутрішнього діловодства, або їм зовсім того права не признати. „Концесіями“ ослаблюють лиш органи, що виконують закон, своє положенє і признають ся до переступленя закона. Того повинні вистерігати ся ті, що є покликані голосити правду.

¹⁾ Mayerhofer-Pace, Handb. f. d. polit. Verwaltungsdienst, IX. стор. 1060.

²⁾ Тому оправдано стоїть ц. к. державний суд (Reichsgericht) у Відни на становищи, що громади, котрі ввели в своїм діловодстві якусь мову, мусять в зносінах зі сторонами респектувати також иньшу признану краєву мову. Пор. рішення ч. 800, 423, 424, 440, 778 в Hue-Hugelmann, Sammlung der... Erkenntnisse des k. k. Reichsgerichtes.

Нехай мені ніхто не закидує, що при тій інтерпретації могли би студенти на других університетах, нпр. віденським, жадати уживання своєї матерної мови в зносинах з академічними властями. Таке розумінє булоби цілком хибне. В кождім університеті є міродатні спеціальні корпорацийні норми, чи то автономні чи видані зі сторони управненої до нагляду державної власти. І ті послідні треба уважати частиною статутарних норм автономної корпорации. Такої корпорацийної норми, як ц. к. університет у Львові, дотично управльнення язикового діловодства не мають другі університети, а мають иньші норми. Крім того мусить бути уживанє якоїсь мови в поодиноких краях дозволене державним чи краєвим законом (*landesübliche Sprache*). Того рода ограниченє, як: *die polnische Sprache hat in der Art und Weise und der Ausdehnung, in welcher dieselbe bei... den Behörden und Ämtern eingeführt worden ist...* спеціально є лиш на університеті у Львові. Воно не має примінення на університеті в Кракові. Його не знає також нпр. університет в Чернівцях. Тут без всякого ограничення введено язик німецький в викладах і внутрішнім діловодстві (зак. з 31/3 1875 ч. 40 в. з. д.). Тому і не мають ту студенти права послугуватись в зносинах з академічними властями язиком руським або румунським, котрі є на Буковині також „*landesübliche Sprachen*“¹⁾.

З другої сторони було би цілком нельогічно і без всякого *raison d'être* розуміти ограниченє наведеного розпорядження лиш супроти осіб, шо стоять поза університетом, а виключити від того іматрикульованих студентів. Противно: про треті особи не треба зовсім говорити, бо їх права признані в самім кр. зак. з 5 червня 1869 ч. 24 в. з. к. То ограниченє відносить ся як раз тільки до зносин академічних властей з студентами, інтересованим в тім фактором. Се видно також з сего, що в тім самім розпорядженю (найв. ріш. з 27/4 1879 оголошенє мін. розп. з 5/5 1879 ч. 6275 Vdg. Bl. 33) управльнено рівночасно на університеті у Львові язикову сторону при ригорозах, отже права не внутрішнього діловодства але в зносинах з (бувшими) студентами: ригороза можна складати також в руським або німецьким язичі, „*wenn die zur Teilnahme an dieser Prüfung berufenen Professoren der betreffenden Sprache mächtig sind*“.

¹⁾ Але і ту рішив принагідно ц. к. державний суд у Відни, шо академічний сенат в Чернівцях як державний уряд мусить прийняти поданє третих осіб (з поза університета) писанє в язичі руським і не може покликатись на свій припис про внутрішне діловодство.

В спірнім питанню не допоможуть ніякі софістерії і поодинокі рішення властей. Вони можуть ще якийсь час виходити на користь „внутрішньої мови“, але право Русинів до повної свободи на університеті у Львові не дасться затерти ні закопати. Міродатне є цісарське слово, висказане в найв. ріш. з 4 липня 1871, котрим німецький язик з університета того усунено: „die Allerhöchste Absicht Seiner Majestät ist dahin gerichtet, dass der Lehre der Wissenschaft an der Lemberger Universität in den beiden dort einheimischen Landessprachen ein freies Feld geöffnet werde“. Та основа не дасться змінити, хіба на рівну некористь обох „домашніх мов“. Першенство одної або другої мови може бути лиш провізоричне. Хто бажає лише одну з тих мов піднести до сталого панованя, той заперечує рівночасно свободу науки на львівськїм університеті, тим самим доказує, що то місце для науки непотрібне. В урядовім справозданю про австрійські університети добре каже міністерство просвіти у Відни з нагоди париської сьвітової вистави (1878) устами свого референта¹⁾. „Wer Wissenschaft sagt, sagt Freiheit; wo nach vollständiger Erkenntniss gestrebt wird, muss dem erkennenden Geiste volle Freiheit gelassen sein, sonst kann das Ziel unmöglich erreicht werden. Wo daher der Staat wissenschaftlichem Unterrichte eine Stätte eröffnet, muss er dieselbe auch mit voller Freiheit umgeben, und was immer sonst noch die Zwecke sein mögen, die er mit der Institution anstrebt, jedenfalls müssen dieselben durch Einrichtungen erreicht werden, welche die Freiheit des Unterrichtes nicht verkümmern.“

Отже не „Besitzstand“, не „традиція“ міродатна при науці на університеті, а повна свобода у всіх напрямх. Се повинні мати на увазі ті, в чиїх руках находить ся тепер судьба і управа університета у Львові.

Сараєво, в маю 1907.

¹⁾ Dr. Karl Lemayer, die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868—1877, Wien, 1878 (Пор. рецензію в Grünhut' Ztschr. VI. 765).

Туль, цар єгипетський.

Туль, син Гора, цар Єгипту
Покорив усі краї
Від усть Нілю по далекі
Океанській плаї.
А вертаючи з військами
По пустині пісковій
Він знайшов оазу гарну,
І величній храм у ній.
Гордо він у храм вступає,
Жертву щедрую склада,
К божій вірочні підходить
І ось що проповіда:

„Ти, огнемогуча сило,
Правдомовний і Святий,
Що бігом своїм ефірним
Повертаєш світ цілий, —

„Ти скажи: передомною
Хто міг так усе і вся
Побороть, по мні хто зможе
Доконать таке, як я?“

Вірочня до нього мовить:
„Перший Бог оте зробив,
Потім Слово, а Дух третій,
Що тих двох з віка злюбив.

„А ти, смертний, геть із храма,
Бо не знаєш часу ти,
Як моргне на тебе фатум
І ти щезнеш без мети.“

Туль жажнувсь, із храма вийшов,
В пальмовий пішов лісок, —
Тут його й убили слуги
І сховали у пісок.

ПО ТЕРНИСТІМ ШЛЯХУ.

(Нарис).

Легка мелодія вальса стелить ся опянілим виром по блискучих гладких паркетах, ошоломлена глухо звенить у горячій тяжкій атмосфері. На живу мозайку яскравих стрій дівчат, що мерехтять різними красками, падають темні плями чорних уборів мушин.

...Розпалена уява стрієть сі хвилі райським цвітєм, пронизує ясним сонішним світлом, свіжою зеленію маїть...

Весела екстаза прислонює сірі будні шовковою драперією у серці злеліаних мрій і розсипуєть ся перлами надії...

Їх двоє... а перед ними зачарований рай!

Підуть разом далеким шляхом, що тягне, манить їх до себе, усьо обіцює дати...

Підуть!...

Над берегом чарівного моря, де каскада будучої долі у атмосфері зависла і їх чекає — там в цілюшій воді сполучуть наболілі душі, там сьміливою горячою рукою посягнуть по той пух білої піни, що мамою був вічнотомлодої Венус...

І серед шуму филь, під світлом зависних зірок, що сіють ся стадом на нічній небосклоні — сплунуть ся в одну криштальну струю роскошів...

Явір і береза хилляють ся до себе серед пристрасного шуму чарівних леготів весни... Листясті руки любашно витягають і шепотять тихоньку розмову двох близьких приятних душ...

І шепіт йде по цілім лісі, бо яворовий та березовий сей ліс... Завмирає у німім атмосфері музика, завмирають на дрожащих

устах звичайні слова, лише жаріє дивний огонь очий і серця ведуть тайну розмову... Довершаєть ся сповідь, стелить ся один великий імн коханя...

Лише їх двоє сидить у сутінку букшпанів...

По довгих літах зійшли ся.

Колись се було. — А тоді під звуки легких безжурних тонів мережала ся їм весела ясна дорога житя.

Вибирали ся, як двоє орлят, що з гнізда на високім шпилю скали бачили лиш прекрасні чари природи... Дивили ся ясным оком на далекий шлях, що в сонішнім блиску жемчугом їм стелив ся...

Купали ся в ранній росі молоденьких первісок, з весняних фіялків сплітали вінки і з молитвою в серці клали їх на свої молоді ясні чола...

Кидали перед себе зоряне сяєво щастя і як дві тїни тихим летом несли ся у його сьвітлі в незвісну даль. Перед ними вона малювала ся країною вічної втіхи, розливала ся звуками небесних пісень радости.

Не знали нікого лиш себе обоє.

Зворушені дрожали і вслухували ся у дрожачу мельодію коханя, та бачили лише зьвіздистий шлях до криштальних стовпів, що на них опираєть ся їх небо...

І ледви станули на половині дороги, як під її серцем прозябла... нова душа...

І тоді ще раз зійшли ся на березі левади засіяної роскішним цвїтом вимріяного раю, і ще раз ясным надійним оком поглянули на шлях, що склїстим вужем вив ся по рівній долині серед цвїтів та молодї зелени і ще раз повторили горячу молитву перед затаєним сфінксом долї...

Під ворітьми загадочної будущини покляли ся собі взаїмно...

Він пішов крутою стежкою збирати піря до крила... Вона їхала на село, під солом'яну стріху бездїтної вдовиці. По дорозі губила найкрасші пера своїх молоденьких крилець, але не плакала за ними, не поронила ні одной слези за перами дівочих крил...

А коли йому крила змогутніли, він літав пишно далекими сьвітами, неначе-б шукав гнізда.

До неї доходив шум його крил і трівожив, лякав її серце, що у нїм, крім дівочого коханя, зродила ся материнська любов...

* * *

А тимчасом на її городці зацвіли знова чудові цвіти.

Рожа всисала і те пристрасне проміння сонця і лагідну вогкість пила з грудий землі. Убирала ся у сьвіже одіне краси...

Той третій проходив попри сей городець, рожа манила своєю красою його душу, причаровувала і полонювала його серце і будила в грудях небувалі звуки.

У куточку городця стелила ся купочка невялих незабудьків. До них рожа звертала все свою пишну головку і нахиляючись синьому цвітови, повторювала давні слова, що їх чули загадочні ворота. Вони стали ся її ранньою та вечірною молитвою...

А по відсьвіженій зелені трави йшла друга тиха молитва, що з безмежним болем виривала ся з грудий. Палка, пристрасна, безоглядна піднімала ся горі до листочків рожі, і безсильна опадала вниз, рожа не слухала її...

Колись лише його тиха мова вражала її слух і щастем наливала веселу душу — тепер в глибокій тузі розуміла лише мову незабудьків...

* * *

По шумі крил спізнала, що він зближаєть ся і затрівожена у великім щастю вийшла йому на стрічу.

По довгих літах зійшли ся. І коли звуки веселої музики сипали ся скристими тонами, коли явір та береза хиляли ся, а цілий ліс шумів імном кохання — вони мовчки сиділи у сутінку букшпанів... Чи вже не мали про що говорити? Тільки літ! Кілько тем і ріжних мотивів вона пильно складала поміж картки великої книжки, поперекладані цвіточками незабудьків, що її слези, як роса їх змивали...

Тая книжка тепер не хотіла відчинити ся. Її картки мов злипли ся разом від сліз.

Обоє мовчали...

А по салі плів ся пестрий вуж, плила довга кольона. І той третій плів у сій живій струї. Проходив попри, склонив ся її і засумованим чолом доторкнув ся галузки букшпану. Зелень листя шуміла зараз над її скранею, шуміла довго, невпинно, мов теє листе осики, що вічним дрожанєм покутує гріх молодой дівчини...

І було в тім шумі щось, що дратувало її, що пригадувало, викликувало спомини і мучило, дражнило її.

Перервала мовчанку, щоби власними словами заглушити той незвичайний шепіт букшпанів.

— „Тиждень тому, як я їздила до неї... Ах як би ти бачив! Така люба, весела, як капля води — тато. І воно мене кликало ...„ляля“! Я не в силі була здержати ся і вибухла довгим спазматичним плачем“...

А він дивив ся у противний бік... По хвилі звернув ся до неї і як би не чув її слів:

— „Сестричко! Подивино, як тая дама по чудернацькому пристроїла ся!“ Сказав так легко, байдужно.

Вона букетом прислонила лице, щоби закрити ті корчові лїнії німої розпуки, які орали його.

Слово „сестричко“ прошибло її, як скрегіт тупого ножа, що живцем крає тіло...

У нїм відповідь на все. Страшна розвязка долї!

Нагадав її, що вони дуже близькі свояки, що він її лиш тїточний брат.

Він брат такої дївчини, що її нога повинула ся на стрімкій дорозї. Але вирозумїлий, великодушний, не кидає на неї каменем. Він при людях говорить з нею, танцює, купує букет! — — —

...Скінчив ся кадрїль. Загрозотїли тони гальопки, аранжер кликнув: „панї вибирають!“

...Вже третїй раз облїтають божевільним темпом гальопади довкруги салї — вона і... той третїй.

— Так ви говорили менї, зрештою цілком непотрібно. Більше правди нїж у ваших словах, було у вашому серцю і я чула, бачила її. Я вас цілком розумїю, але ви мене зовсім не знаєте... Але-ж прошу, не перебивайте. Наперед знаю вашу відповідь. Тільки ви не догадуєте ся того, що хочу сказати. Ви не чуєте того крику розпуки, що рветь ся з моєї груди. Маю на стїлько сили, що власною рукою розїдру собі груди і перед чужими очима роз'ятру страшну рану“...

І нервозними словами сповїдала ся йому, а сповїдь зачала від тої хвилї, коли її було шїснайцять лїт...

— От се історія мого житя, чорна страшна історія...

— Але-ж, панї, ви небогато сказали менї нового, але проте все я... я не зважаю на пересуди і перестарїлі форми моралї, я свїдомо нехтую ними і мимо того, нї! Як раз для того я рїшив ся...

— Досить! досить! Вже забагато, я перечислила ся зі своїми силами... Не говоріть! Не... Ні, що се зі мною?... Ах, як мен недобре, слабо робить ся... Води напити ся, виведіть мене...

Обімліла склонила голову на його рамени і вийшли.

За ними грала музика, гула весела розмова, стелив ся тихий придавлений шопіт.

Відчував, що там за собою лишають сьвіт, житє, що виводить її поза їхні межі і сам оті межі переступає. Чув, що обоє найшли ся за порогом, але кожде окремо...

У Львові, в лютім 1901.

Др. Володимир Кобринський.

(Автобіографія.).

Я родився р. 1858 в Мишині, підгірським селі коломийського повіта, де мій батько був сьвященником. Нас дітей було много. От і гаразди... Дитячий вік провів я весело і безжурно в кружку сільських товаришів, напуваючи ся тими самими радощами і мріями, що й они. Батько, відданий цілою душею народним справам, не звертав майже уваги на домашні дрібниці, тому заживали ми повної свободи. Пок. мій батько був чоловіком твердого характера, неспожитої енергії і великої очитаности. — З переконання народний москвофіл, які нині уже виродили ся; вірив, що наш темний нарід зможе висвободити ся з під тяжкого польсько-шляхотського режіму і стати ся культурним народом тільки при помочи великого, братнього, російського народу. Вчитуючись в історичні і лінгвістичні книги авторів, прихильних нашій справі, признавав вправді теоретично відрубність українського народа, однак з повизших мотивів голосив явно „єдину, нероздільну велику Русь“. Затримавши етимольогічну правопись з невідступними ъ, ы, ѣ, писав і проповідав впрочім в чисто народній, хлопській мові, котрою володів по майстерськи. У Відни належав до славянофільського кружка Штросмаєра, Людовіта Гая і мабуть Паляцького і т. п., пропагуючи народне відродженє. Як сьвященик на селі, посьвятив ся в цілости народним ділам, відмовляючи собі найконечнійших потреб житя, заохочуючи живим словом і ділом до закладаня шкіл, читалень, шпіхлерів, позичкових кас, крамниць і взагалі до громадської організації. В по-

слідних роках свого життя (помер в березні 1901 в 84 р. ж.) займався лише майже виключно ділами будови „Н. Дому“ в Коломиї, в що вложив ціле своє майно, здоров'я і рештку енергії. Трудився для сего — як казав — великого, народного діла безупинно; недосипляв, недоїдав, їздив всюди і просив милостині-лепти на здвигнене сеї народньої твердині, де могли би помістити ся тисячі наших бідних селянських і учительських дітей, рвучих ся до просвіти, промислу, купецтва і т. д. Однак не дочекався скінчення будови „Н. Дому“ в Коломиї, що своє існуванє має передовсім завдячити його величезним трудам і заходам.

В таких обставинах я скінчив першу шкільну науку в „народномъ училищи“ в Мишині під проводом злобного дяко-учителя „Пелехатого“, почім батько післав мене на дальшу науку до польської, панської народної школи в Коломиї, де я попав ся в тугі руки народних просвітителів, що за найменшу причину бризкали в очи кожній, руській, сільській дитині ординарними епітетами: „przekłęci moskale, nieczemne gniazdo szerszeni etc.“. При помочи „папуш“ (кубани в формі звитків листків тютюну, який тоді у нас управляли) скінчив я сю любеньку школу і пішов в гімназію, де однак чи не більше прийшло ся терпіти від тої туманної, руссофобної змори... Але коли мій батько за свою народну діяльність стягнув на себе нечуване одієм з боку уряду, прийшло ся і мені чим скорше опустити сю славетну гімназію і перенести ся до гімназії О. О. Василянів в Бучачи. Аж тут я міг свободнійше відохнути. Вітцівсько-патріархальне, лагідне, повне сердечности обходженє Вп. ОО. Василян з учачою ся молодіжю (переважно були ту руські діти) напували наші серця найкращими надіями на будучність, заохочували нас з любови до науки; тож відразу став я ту передовим учеником. Се найкращі спомини з мого шкільного життя. По скінченю низшої гімназії, я записав ся до висшої г. в Чернівцях. Ту дістав ся я в цілком чужі відносини, між Німців, Румунів, трохи Поляків і Русинів, та кількох Мадярів. Про нашу Русь мало що можна було довідати ся. Деякі писані уривки з української літератури, хрестоматія з теки пок. проф. Білінкевича, от й все — хиба що деколи попала випадково в руки яка російська книга або дещо з москвофільських видань...

Однак мушу признати, що під проводом кількох прочитаних і ліберальнійших тодішних професорів могла молодіж вповні користуватись читанєм гарних книг і видань в німецькій мові, з яких деякі були навіть писані в дуже ліберальнім дусі. Пригадую.

собі, як то в наших руках курсувала одна, інтересно і остро написана книжка: „Das Leben und Treiben der römischen Päpste“ — автора призабув. Над сею книжкою рвала ся молодіж. А коли вона випадково дістала ся в професорські руки, то здавало ся, що наступить страшна буря. Та однак — завдяки ліберальности і вирозумілости професорів — скінчило ся на невиннім: „Zurechtweisung“. Так то і ся гімназія могла вщипити в молодіж любов і охоту до духової праці!

По скінченню гімназії р. 1880 вступив я на філософічний виділ унів. у Відни, а по році переписав ся на медицину, вступивши як член до тов. „Січ“. — Не маючи ще часу отрясти ся з гімназіяльного вузкоглядства, не міг я спершу з'орієнтувати ся в новій ситуації, тому чув ся межі старшими товаришами „Січи“, що називали нас новиків „embryon-ами,“ досить „ungemüthlich“.

Тов. „Січ“ стояло тоді під безпосереднім впливом досвідченого пок. Остапа Терлецького, а дальше під духовим вражінем науковости і критицизму пок. Драгоманова.

О. Терлецький, бувший амануензіс університетської бібліотеки, був чоловіком працюючим, дуже прочитаним і належав до найліпших знатоків новішої літератури і науки європейської. Оба вони з Драгомановим збогатили бібліотеку „Січи“ дуже цінними ділами і виданнями майже з всіх царин людського знання, переважно з російської літератури і науки.

Остап, з переконання свідомий, ліберальний радикал-Українець, чоловік скромний, тихий, непохитного характеру і переконання, якое дивно насмішливо-сумовито настроєний, був надзвичайно чутливий на найменший промах і нетакт з боку товаришів. Не любив жадної, блискучої фразеології і відносив ся до пересадних поривів і мрій товаришів з безпощадним критицизмом і з якоюсь, будь насмішливо-жартобливою, будь гіркою, саркастичною іронією... як звісно терпів він від часу до часу на тяжку нервову хворобу. Коли н. пр. хто з товаришів пальнув собі яку горячу промову або відчитав яку працю, на борзі скомпільовану на підставі якого новішого діла, повну голословних фраз і безкритичних сентенцій — а по скінченню запитав о опінію т. Остапа, то сей в приязно насмішливий спосіб поплескавши товариша по плечах за його добру волю і козаچه геройство уживав нераз дуже досадних і гірких уваг н. пр. „де св... до олтаря!“ „Viel zu schlecht um den A. abzuwischen“, „пиши на ліпшім папери“ etc. часто любував ся в німецьких зворотах...

Успокоївши троха товариша, казав: Не зражай ся, братчику, сим, в тебе видко великий талант і добру волю, але покищо сирий, непережухтий науковий матеріал, тому то й хаос в твоїй голові. Возьми мій легінику і в супокою перечитай собі і перестудіюй отсі, та сі діла, письма, брошури, а потім будемо по людськи балакати і радувати ся“... „Не гнівай ся на мене за сі непарляментарні уваги, але знаєш, я старий, зломаний на тілі і духу, а старому годить ся не одно вибачити!“ Головна річ, учи ся, учи ся! От се був його девіз! Такі і тим подібні уваги т. Остапа що правда нераз й знеохочували до праці, але з другого боку хоронили від пустомельства, плиткої балакучости та направляли товаришів, чуючих охоту до праці, на правдиву дорогу систематичного основного студіюваня.

Другим чоловіком, що мав величезний духовий вплив на характер і політичний напрям „Січовиків“, був пок. Драгоманів. Його бистрий, на широкім, європейськім знаню і критицизмі опертий ум, його завзята полеміка з тодішнім вузкогляднім народоцтвом і рутенським ретроградцтвом, його численні, та глибоко обдумані письма і виданя (н. пр. „Вольное Слово“ — тоді заказане) з заграниці, заохочували товаришів до праці і поступу і зробили великий перелом.

Широко загомоніло між нами гасло науки, критицизму, поступу. Кождий з нас був переконаний, що треба доконче зірвати з дотеперішнім, гнилим рутенцтвом з його мнимими традиціями і святощами і взяти ся до народної праці на європейський спосіб. Якесь дивне, наївне, і найдивачнійшими привидами навіяне хлопоманство огорнуло товаришів... В народ! в народ! всюди лунало. Несімо правдиву науку, ширім нові ідеї і гасла, не оглядаючи ся на нічо!...

Мені здає ся, що як раз завдяки величезному а може й эле зрозумілому впливови Драгоманова, много товаришів потонуло в глибокім інтернаціональнім мори, віддаляючи ся несвідомо від убогого, але ідеалізмом навіяного українського ґрунту. Українство з своїми традиціями і слабою ще національною сьвідомостю видавало ся неодному з нас тоді за вузке, може й маловажне... „Ходжене в народ“ (цілком на спосіб російських прогресістів — тільки у нас лишило ся при фразі), європейська критична наука, поступ-перелом! все се, що правда гарне, але мало хто з нас задавав собі питанє, як належало би се зробити... Фактом є, що не було у нас тоді ясної, національної програми, кріпкої громадської організації молодечих сил на чисто питомих, народно-

українських основах, аналогічно організаціям інших, славянських, студентських товариств... Тому то не диво, що значна частина тих широко закреслених, європейських ідей пізніше в публичному житті скоро розвіяла ся.

В р. 1883 в січні виступив я по раз перший з публичним відчитом в „Січі“ на тему: „Про сумний політично-економічний бит мужика хлібороба і як сему зарадити“. Читано на двох вечерах. — Пригадую собі, що відчит сей викликав заінтересоване і горячу дискусію про і contra між товаришами з невідступними саркастичними увагами мого дорогого приятеля тов. Остапа Т. Початок був зроблений. Я набрав охоти до дальшої праці, прийнявши з вдячністю слушні уваги і декуди відмінні думки старших, очитаніших товаришів. Пізніше я читав: про „Дарвінізм“, про „борбу о існуванє а асоціаційний принцип“, про „вихованє“ на підставі книги Спенсера і інші поменші. Завше те саме заінтересованє, дискусія а навіть сварки, що і не раз продовжали ся ще й в кофейні до пізної ночі.

З великою приємністю мушу ту згадати про вельми гостинний дім нашого сердечного, народовецького посла до думи держ. пок. В. О. Озаркевича, де від часу до часу збирав ся наш кружок на гостинну перекуску і чайок, диспутуючи при живій участі господаря пок. посла і його дітей: Наталії Кобринської, Героніми (тепер п. Величкової), др. Євгенія (тепер лікаря у Львові) і Льонгіна (адв. краєв. в Городку) над ріжними, новочасними питаннями: соціалізм, дарвінізм, альтруїзм, егоїзм, інтернаціоналізм, націоналізм, повісти, поезії, штука і т. д. і були би ми на такі блискучі дискусії посвятили й цілу ніч, як би не зіванє нашого дорогого господаря і згляд на його видиме умученє.

Скінчивши медичинські студії і вступну лікарську шпитальну практику при хронічних матеріальних клопотах — але у гарнім, веселім настрою душі, повний молодечих поривів, покинув я з жалем Відень і дороге тов. „Січ“ у вересні 1887 і вибрав ся в Хорватію (Vizje — область Белювар), де обняв службу окружного і судового лікаря і ветеринаря в урожайній околиці „Podravina“.

Хорвати, нарід рослий, гарний і горячковий, матеріально добре ситуований, бо всі ґрунти „Podraviny“ з гарними винницями („gorice“) майже цілком в руках селян, — дідичів нема. Трудять ся побіч рільної господарки передовсім годівлею свиней, по части продукцією вин на власний ужиток і експорт; провадять подвійну господарку: зимою в селі а літом на „konakah“, господарських забудованях на далеких полях над рікою Дравою. Всі

помешканя обширні, дуже чисті, з обширними господарськими будинками — все в надзвичайнім порядку утримане. Коні мають чудові, гладкі, військової міри і се мабуть заслуга військової управи (що тривала до р. 1872), „пограничя військового“. Цікаве й се, що декуди існують еще так звані „zadruga“, себто спільні, нероздільні маєтки під управою найстаршого голови родини. У величезній хаті, під одним дахом мешкають разом всі сини з невістками і дочки з зятями, працюють спільно на один рахунок і повинують ся всі приказам одного старшини родини („jаріса“). Хорвати палкого, веселого успособлення, любують ся в гарних піснях і веселих, чисто патріархальних принятях. Свою „jеру Hrvatsku“ любить цілою душею, а ненавидить Мадярів; для других Славян дуже гостинний і ввічливий. Політичних партій є кілька (прим. партія народно-радикальна Старчевича, клер.-демократична Штросмаєра) але всі вони, з винятком нечисленної горстки мадяронів (прихильників Мадярів) стремять до цілковитої незалежності своєї вітчизни від влади Угрів (дуалізм хорватсько-угорський — дотепер з застереженням автономії хорватської). На жаль провадить ся ту братобійча борба з Сербями, що різнять ся від Хорватів тільки православною релігією і кирильською правописю (впрочім фонетичною)..

Більшість Хорватів русофіли, але тільки з чисто політичних, більше плятонічних причин (як страшак на Мадярів), бо нікому ані в голову не впаде, росийщити свою любу Hrvatsku і народні звичаї — за котрі дав би собі кожний очи видерти. Літературу мають досить богату, але переважно толковану з других славянських мов, передовсім з російського. Є і свої, голосні писателі як: Šenoa, Nagombasić, що дуже гарно перетолкував нашого Шевченка. Особливо богата популярна література. Видавництва „Hrvatske matice“ — знаходять ся буквально в кожній хаті. Народня просьвіта загальна; навіть молоді дівчата і баби читають з книжочок в церкві. Для народної просьвіти головні заслуги поклав пок. звісний патріот і бесідник-проповідник Штросмаєр, що цілий свій маєток і духову працю посьвятив на закладане просьвітних і економічних інституцій, народних музеїв, театру — що правда, кожний член родини мусів бодай дрібним датком причинити ся до загальної, народної справи (а як же у нас буває !...). Впрочім відносини і звичаї з патріархально-консервативними нахилонами з нашими дуже схожі.

От межі сим народом прийшло ся мені розвинути мою першу, публичну діяльність. Мушу сказати, що мій побут в Хор-

ватії, де в коротці здобув собі надзвичайну прихильність і любов сего гарного народу, лишив в мені найсолодші спомини мого життя. Однак уже по четвертім році своєї діяльності на хорватській землі огорнула мене така туга за рідною вітчиною, що рішив ся, мимо великих sukcesів — покинути службу на чужині і сердечно, та зі щирим жалем пращаний вернув р. 1891 jako вільнопрактикуючий лікар до Коломиї. Від трох літ практикую у Львові.

Львів дня 29/1 1908.

„ПРО ЕТИЧНІ ПОЧУВАННЯ“.

(Уривок з ряду відчитів.

Приступимо до аналізи висших, психічних прояв, до котрих зачисляємо наші етичні почування доброго і зла. Заходить питанє, чи і вони є залежні від внішних причин і від нашої спеціальної організації мозка і цілого нервного укладу, чи може цілком незалежні від того, — абсолютні?

Побачимо те на відповідних примірах:

Проходжуємось прм. берегом ріки (припадково) і бачимо нагле у філях води потопаючого чоловіка. Ся несподівана, трагічна поява подразняє наші чутеві нерви і зміслові знаряди (оптичний, слуховий і т. д.) а даліше викликує через цілий ряд скомплікованих, відрухових, матеріяльних чинностей нервної ткани, асоціятивні, також відрухові чинности на корі нашого мозку — у нашій уяві приємне, моральне почуванє, що належало би потопаючого чоловіка ратувати. — Але вслід за тим виринають і противні почуваня і з'ображеня, неприємне чувство, що мовляв ратуючи чоловіка, можемо легко самі утратити житє. Зачинає ся у нашій психічній уяві борба двох противних собі чувств і гра мотивів — наступає хвиля розваги... Уратованє чоловіка дасть мені крім морального вдоволення, єще й належне признанє у людей, а може й славу, нагороду і т. д. самі приємні, позитивні чувства. Вони візьмуть прм. перевагу над першими, неприємними (негативними), подразняють відповідно відосередковими (руховими) нервами наш руховий апарат (знаряд, кістяк,

мясні і т. д.), ми скачемо нагле у воду і ратуємо потапаючого чоловіка.

Такий самий психічний процес (чинність) відбуває ся, коли хто в бурливих, революційних часах хватає за зброю в обороні загроженого краю, хоч знає, яка небезпека йому евентуально грозить. Подібно всі наші людяні, альтруїстичні змаганя і вчинки справляють нам приємний настрій душі і пруть нас до сповнення їх. Одначе не кождий чоловік схоче добровільно кинути ся у воду в ціли ратования чоловіка, не кождий вхопить за зброю. Се залежатиме від його індивідуальної організації мозка і тисячних иньших зовнішних причин. Переважать у него неприємні чувства, то повздержить ся від сих добрих учинків.

Як бачимо, наші етичні почуваня і учинки є уконечнені — условні, а набули ми їх поступенним розвоєм нашого нервного укладу, як добрі, корисні для нас прикмети. В давних часах, могли навіть дикі, ще мало уцівілізовані племена, звязані між собою в більші спілки, громади і держави, тим ліпше розвинути ся, чим більше етичних понять змогли собі присвоїти. Але знаємо з історії розвою людства, що нераз навіть убійство другого чоловіка і цілих племен у власній обороні в борбі о власну екзистенцію, уважалось чимось добрим, етичним. Ба навіть в наших культурних часах уважає ся прм. війну, отже масове убиванє невинних людей, з висших зглядів за щось дозволене і етичне — з додатком як *malum necessarium* в обороні інтересів держави!.. Також неетичні учинки налогових злодіїв і злочинців можуть бути психольогічно оправдані, як впливаючі з індивідуальної, хоробливої організації мозка і тисячі иньших, не всім звісних, зовнішних причин. Суспільність мусить одначе уважати їх неетичними і для загального добра шкідливими, тому боронить ся проти них і робить їх нешкідливими.

Любов і привязанє до родини і людства, співчутє і милосерде для бідних і горем пригнетених людей, почутє правди і справедливости, цїненє свободи, переконаня і взнеслого характеру і т. п. прикмети, що нашу душу настроюють приємно, є безперечно підставою етики культурного чоловіка. Але більший або менший засіб сих почувань у якогось чоловіка буде очевидно залежати від його спеціальної організації і ріжних зовнішних причин і обставин житя. Буває, що й „на злодію шапка горить“, як каже пословиця. Значить і у людей, що не мають висших етичних почувань, відзиває ся нераз голос ліпшого, людського сумління і жалю. — В наших культурних часах спостерігаємо на жаль

нераз, що два братні, племенно споріднені собі народи, що живуть на тій самій землі і майже в тих самих матеріально-культурних обставинах і потребах, воюють між собою в брутальний спосіб і з запереченем найпримітивніших засад етики. Се діє ся очевидно тому, що сума тих висших, етичних прикмет не дійшла у людей ще до бажаної, висшої степені розвою — засади не увійшли ще загально у кров і належать до пересічної, народньої маси. Кождий нарід дорожить своєю мовою, звичаями, історичними традиціями — а перецінюючи себе, боронить свого мнимого „стану посідання“, послугуючи ся при тім такими способами оборони, які друга сторона мусить уважати неетичними актами насильства... Такі прояви обопільного, варварського насильства мусілиби зникнути, колиби всі народи руководили ся зарівно тими висшими, загально людськими етичними прінціпами та ідеалами...

Слідячи пильно і без упередження за законами розвою в цілім, живім органічнім сьвіті, знаходимо попри прояви брутальної, насильної борби за існуванє, де слабші одиниці мусять гинути, ще й доволі багато примірів дружєня ся і залишеня насильства для спільного добра — отже безперечно зароди етичности. — Тим більше бачимо в змаганнях людського суспільства, що в міру зросту правдивої науки і культури, змагають ся і унасліджують ся етичні прикмети людей. Але поки що знаходимо ще доволі слабкі прояви упорядкованя людських відносин на гуманних засадах етики, тому борба в первіснім напрямі, хоть у лагіднійшій, делікатнійшій формі, мусить вести ся ще далі, бо покищо лише в борбі учимо ся пізнавати наші моральні хиби, в борбі витворюють ся передові люди, з більшими засобами духових спосібностей, що є конечно потрібні до розвою даного суспільства в другім, етичнім напрямі. Чим більше який нарід витворить таких людей, тим скорше зблизить ся до такої степені загального добра і щастя, о якім в теперішних обставинах заледви мріяти можна... Чи буде справді так? Чи може людський мозок у своїм безнастаннім розвою з'ужие ся, фізично висилить ся, а людство попаде знов в свій первісний варварський стан? — Се годі нині предвидіти...

Психічно інтересне і се, що нераз у людей учених і обдарованих великими засобами духових спосібностей, знаходимо разячі обяви браку етичних засад і почувань. З другого боку нераз подибуємо в нужденній, курній хаті, де заледво який промінчик науки дістати ся може, людий з чистим, гідним подиву

характером і почуванєм добра, людей, яких матеріальна нужда і терпіне не в силі зломити.

Тому попри стислу науку і знанє, що є конечно потрібні до трівкого людського будинку, треба в народній масі плекати і розвивати ще і ті висші етичні прикмети духа, без яких неможлива краса житя і щастя. Ми до сего зобовязані тим більше, що після психічних законів всякі терпіня моральна нужда нашого окруження, яка походить передівсім з недостатку етичних вартостей, уділяє ся дорогою нервів (внїшне подразненє нервів) і змислів нашій сьвідомости і викликує у нашій уяві психічний біль і моральне невдоволеня, коли ми розуміє ся до таких почувань є спосібні.

Звісно, що много людей, що живе у великих достатках і вигодах, але не старали ся ніколи розвинути в собі ті етичні, благородні стремліня душі, попадають помимо всяких даних до позірно приємного житя, в якийсь дивпий, гіпохондричний стан і душевий розстрій, що немов яка змора тяжить на цілім їх естві і не дає їм ні дрібки радости в житю...

У Львові дня 29/1 1908.

Моє трой-зілле.

I.

Покинутий я вірою у себе
Стою і сумно сам дивлюсь на шлях...
Ніхто не прийде скинути із тебе
Той жаль на всіх і той смертний жах,
Що душу облягає серед ночі...

Всьо найсвятійше сквернить нам зневіра,
Всьо найсвятійше смуга понялā
Якась надія була з того міра
І та звалила ся під громом і лягла
І сліпота сповила ясні очі...

Щож гріє чин мій?... Чи в нїм лишиш імя
Серед падальців, що плюють на чин?...
А час гризе, гризе поволі тімя
Моє, аж упаду... і буду сам один
Конати тихо в млі глухої ночі!...

Неплаканий, покинутий усїми
Сконаю в ясний чи який там день...
Сира земля з надїями моїми
Сховає душу, біль, нудьгу, огонь
І темїнь вкриє невидющі очі!...

II.

Зачуєш сьміх дитини до Матері сьвятої,
Побачиш дві перлини сліз в неї ув очах —
Душа тобі заплаче від жалости глухої:
А в тебе що?! бурлаче?...

І не зазнав ти долі, ані тепла родини,
Терпиш важкі мозолі „для мрії“ у снігах,
А ще прийдуть морози... в день чорної години!...
І сльози йдуть на сльози.....

* * *

Загавкали собаки від хати та до брами...
Жебрачка йде і плаче з подвіря, аж дрижить...
Вам що таке? — „А газди затровали псами,
А то мій ґрунт, то моя хата...“ Цить, серце моє, цить!

Український поете, ще можеш ти дожити
Вкраїні зависти тогб, що та старуха —
З твоего „Сьвятая Сьвятих“ будуть тебе гонити
Собаками анальфabetи... за гордість твоего духа!

III.

І знов расту з роси... радію серцем цілим,
Тремтить сьвята роса від Сяну по Кавказ!...
Народ мій взявсь росою на полі погорілім,
З роси повстане буря в слухний час!...
Чи я діжду сего, чи не діжду — байдуже,
Жите — не те, щоб так жаліти дуже...

Я жив росою горя від самого ранку,
Ні за майном, ані за честю не гонив...
Самітен був я в сьвіті і буду до останку,
Ніхто мене, як чужениці, не любив —
Одна Україна — за всіх найбільше бідна,
За всіх мені душа одніська рідна!

І я Їй дам житє... І як би й нині згинув,
То вже остане слїд, що кров і кість
Я на жертвенник Матері покинув —
Хоч і нечутий через людську злість...
Пропаде злість і слина плазунів в темряві,
Я буду все — яснити в Її славі...

Наташа Вахитова.

Наталь Вахнянин.

КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ

родився 25 цвітня 1855 в Ришкській Воли ярославського пов. До народних і гімназіяльних шкіл ходив в Перемишли. По іспиті зрілости був на богословськiм факультетi у Львовi; арештований в р. 1879 за „мнимий соціалiзм“ перейшов на рiльничу академiю у Відень. По скiнченню академiї не дiставав посади, бо як „пiдозрiлий соціалiст“ не квалiфiкував ся, як сказали в дирекцiї лiсiв i домен у Львовi, до державної служби. По 3-лiтнiй практицi банкової у Львовi став в році 1885 управителем iнституту руського педагогiчного товариства у Львовi. По вiсiмнацяти лiтах управительства задля браку здоровля i часу зробив мiсце в iнститутi молодшим силам а сам заняв ся економiчною органiзацiєю галицького суспiльства як один з директорiв Краєвого Союзу Кредитового у Львовi, де позiстає до тепер. Пробував теж своїм сил i пером пiдписуючись звичайно К. П., К. Ф., Ф. (батько його звав ся Федько). I так видав або уложив для тов. Просьвiта: 3 календарi, сьпiванник, оповiдане (переклад з Льва Толстого) Два старцi, альбум заслужених Русинiв; для педагогiчного товариства безплатно: „Дзвiнок“ в р. 1899 i 1900, книжочки Вiночок, Квiточку, Казки Андерзена, народнi казки i иньшi числом 23 (мiж ними багато iлюстрованих). Репродуковав теж по над 200 рiзних виднiйших наших дiячiв та етнографiчних видiв. В році 1892 видавав своїм коштом полiтичну газету „Батькiвщина“; в р. 1892—3 гумористичну газету „Зеркало“; в роках 1894—6 видавав коштом тов. „Просьвiта“ просьвітно-господарську газету „Читальня“ а вiд року 1904 коштом Союзу ревiзiйного господарсько-економiчний мiсячник „Економiст“. Крiм сего видав своїм накладом 5 книжочок бiблiотеки „Батькiвщини“, 4 книжочок бiблiотеки „Зеркала“, 17 книжочок „Дрiбної бiблiотеки“, Монограми до гафту i декiлька книжочок як: „Про правопись Нагнiбиди“ (10.000 екз. накладу), „Орлеанську Дiву“, „Про жидовина i християнина“ i иньшi. Своїм накладом випродуковав теж великий бюст Шевченка i 4 малi Шевченка, Лисенка, Нечуя i Хмельницького; рiвнож зiбрав на пам'ятник Тараса Шевченка у Львовi понад 1000 кор., якi передав Науковому Товариству iмени Шевченка.

Кооперація, її ідея, задача і значінє.

Минуше столітє принесло зі собою і зіставило нам в спадщині мару суспільної квестії. Тяжкі обставини життя, ріжниця поводженя і добробиту, нужда широких мас, терпіня і біди естували все; але в середних віках і пізнійше суспільний організм розвивав ся помимо них, ріс і поборював перешкоди, які здибував на дорозі свого розвою. Він потрафив побороти їх природно, він виділяв їх з себе або віддавав на загладу, але ніколи не слабував від нужди так, як хорують нині від неї сучасні суспільства.

Конець вісімнадцятого і дев'ятнадцятого віку приніс з собою дві сили, які випровали з рівноваги суспільне житє: одною з них був нечуваний зріст матеріяльного богацтва, другою раціоналізм французької філософії. Ся історична періода, яка носить в Англії назву промислової революції, викликала найбільші зміни, які коли небудь зайшли в економічнім житю суспільства. Населенє через пів столітя зросло о 50%; винайденє парової машини і ряд технічних удосконалень допровали витворчість до небувалої інтензивности і розмірів; богацтво зросло а рівночасно нові форми продукції зруйновали ремесла а на їх місце створили фабрики а з ними й робітника. Нагромаджені в руках одної суспільної верстви богацтва зробили зависимими від неї до сего ступня решту суспільства, що нічо не могло опертись надужитю. Рівночасно інтелектуалістична течія, яка від часів осьвіченого абсолютизму змогла ввійти протягом дев'ятнадцятого віку до середних клас суспільства, створила підклад до сего, що називаємо системою вільної конкуренції.

Осьвічений егоїзм признано добродійною силою, одиноким чинником добробиту і суспільного розвою. Спонукою до господарської праці перестала бути охота служення потребам населення а сталась нею жажда зиску, кормлена інстинктом співзавідництва. В наслідок сего розвій господарського життя представляв подвійний образ: зросту багатства і необмеженого нічим егоїзму з одної сторони, а нужди і залежності з другої.

Рівночасно повстали дві суспільні доктрини, які зі собою ще й тепер борються. З одної сторони пануючі верстви створили теорію політичної економії, оперту на господарській засаді с. є. узнанню жажди зиску за найпоступовішу суспільну силу. З другої сторони утиснені верстви стались осередком, в яким від самого початку промислової революції засїв суспільний інстинкт, який протестує против всієї егоїзму і против терпіням великих мас людей, — терпіням, неусправедливим вимаганнями суспільного поступу.

Доктрина і етика пануючих верств розвинули ся на підставі сеї політичної і господарської переваги, а систем господарського життя дев'ятнадцятого віку справді й відповідав сим виображенням і сим правам, які бачимо в політичній економії, — але ці права не є природні так як право еволюції, бо людське жите — як природна сила — представляє образ змагань різнородніший і ширший від господарської системи; суспільне жите — се щось більше як господарске жите і воно не дасть ся на стало в ніякий спосіб від першого відділити. Права політичної економії були відповідні для певної доби суспільного життя, сеї доби дегенерації і розкладу, в яким винайдене пари і удосконалене техніки викликали загальний заворот голови. Легкість збогачення збаламутила людей; люди, яким багатство само ішло в руки в таким надмірі, якого й не знали й не підозрівали поперед, упоєні новою здобичею, з сих спекуляцій виснули без труду етику, якою старались заглушити голос сумління — голос суспільних інстинктів. Сею етикою була апотеоза вільної конкуренції.

Небавом по повстаню сеї нової теорії і етики почалась однак реакція, яка приняла різнородні форми. Найбезпосереднійший практичний вираз против вільної конкуренції знайшла реакція в діяльності Овена, котрий свідомо ішов до заступлення співзавідництва через співділанє. Течія реакції против промислової революції почала рости в цілій Европі. Був се протест суспільної природи чоловіка против егоїзмови і індивідуалізови, яких розбудило ростуче багатство. Ідеї суспільної

кооперації, ідеї народних кооперацій прийняли дуже радо у широких мас суспільства, яке терпіло від розкладу; природа людська бурилась против зростови егоїзму і тужила до нових кличів, які би збурили гасло вільної конкуренції.

Кульмінаційною точкою сего руху був рік 1848. Попри економічне, моральне і політичне пересилене зачалась у всіх суспільствах домова війна — війна найсуперечніших живл: вибуялого багатства і понижаючої нужди. Була то борба, позбавлена майже всяких висших цілей, борба голодного пролетаріату з роззухваленою буржуазією о кусник хліба. А однак посеред сеї атмосфери, гнилої і брудної, давались чути й знеслі кличі. З цілої повени високопарних слів, революційних запалів, якими величав ся 1848 рік, багато минулось, лишилась однак з сих часів одна ідея, яка видала до тепер вже багаті плоди а на будуче принесе ще більші. Була нею ідея кооперації с. є. змагане до опертя економічної організації на суспільних інстинктах чоловіка через моральну еволюцію, якаб взнесла його понад егоїзм а тим самим підтяла підстави дотеперішньої господарської засади.

Дороги, що ведуть до поступу, єствують все для суспільства, належить їх лише віднайти, а потім з ряду відкритих вибрати в даних обставинах найвластивші, які допровадилиб до ціли без надмірних страт а навіть без виїмкових провідників. Розум людський каже знову, щоб сі, які беруть ся до таких доріг, користали з примірів сих культурніших суспільств, які вже їх не лише віднайшли але й вивели з вузької дороги на широкий гостинець, рівно догідний для слабих як сильних, рівно доступний для бідних як і багатих. Такою дорогою на тепер для всіх отже і для нас є переведене засади кооперації, введеної консеквентно у всі галузи нашого економічного житя.

Найблизшою з них для нас булаб споживна кооперація. Є се спілка для спільного закупна зарівно предметів щоденного ужитку як і всяких иньших товарів. Замість, щоб кождий віддільно купував в торговлях і магазинах хліб, молоко, масло, нафту, уголь, обуве, одіж, білизну і иньші річи, люди лучать ся в спілку, яка за посередництвом своєї адміністрації купує всі сі товари гуртом для власної торговлі. Купуючи гуртом спілка купує дешевше; членам своїм продає по звичайній ціні і звідси повстає зиск для спілки. Є се звичайний купецький зиск, лиш що не становить він особистого доходу сего або иньшого купця але спільний дохід купуючих спільників. Він належить до загалу

членів і може бути ужитий ними після їх узнання і волі; часть його може бути призначена до поділу між них як дивіденда від закупна, часть друга може бути захована як фонд громадський на загальні ціли. Чим більше людей належить до спілки і чим більше кождий член купує в своїй торговлі, тим більше зростає торговельне значіне спілки і її економічна сила. Вона стає ся великим купцем, з яким мусять числитись і торговельні фірми як і промисловці; вони мусять пристроїтись до її запотребовань і вимагань, мусять дбати о добрий товар і уступати в цінах. Рівночасно з зростом членів і з зростом торговельного обороту спілки ростуть і її доходи, громадять ся більші капітали та позвляють розширять господарську діяльність. Вона відбирає зиски з рук капіталістів і купців а віддає їх в руки народу. Спілка така, привлащуючи собі купецькі доходи і маючи свій власний з'організований ринок, численні гурти своїх членів, є в силі піти й далше на дорозі суспільної реформи і витворити власну продукцію. В сій ціли згромаджує вона в своїх руках як найбільше вкладів та старає ся, щоб найбільша часть зисків капіталізовалась як громадське добро. При помочи нагромаджених в сей спосіб капіталів, спілка закладає варстати, фабрики, набуває копальні, фільварки, які як власність спілки становлять спільне добро всіх спільників. Вони самі вибирають адміністраторів, самі контролюють спосіб веденя інтересів, самі устанавляють права і самі користають з доходів. Майно спілки є власністю з'організованого народу. В них визиск праці виключений; робітники, працюючі в них, є теж членами спілки і як такі властителями фабрик і фільварків, беруть участь в їх зарядах і доходах, які вони дають. Спілка, стаючись продуцентом, привлащує собі нове жерело доходів, бо забирає всі зиски, які належали до капіталістів. Замість купувати від фабрикантів для своїх магазинів хліб, муку, полотно, обувє, спілка ставляє власні пекарні, млини, ткальні, варстати і забирає дохід, який поперед давала фабрикантови. Тим способом спільні капітали з'організованого народу ростуть що раз більше а в міру сего що раз більша часть продукції і краєвих богатств переходить в її руки. Біля капіталістичної господарки, опертої на привілеях і визиску, з'являє ся нова господарка, в якій нема визискуваних і визискуючих, властителей і пролетаріату, а вільне, отверте для кождого, шануюче безоглядну рівність прав і обовязків, народне стоваришенє.

Коли спілка добре адміністрована, а має великі заступи чле-

нів, тоді доходи її доходять до великанських розмірів і можуть бути ужиті на заспокоєнє всілякого рода суспільних потреб. З спілкового свого фонду може витворити вона з часом цілу власну народну культуру. Так само як купцям відібрала вона ринок, фабрикантам продукцію, так само зможе вона з приватних рук відібрати й освіту, школу, поміч і все те віддати в руки народу, щоб сам був господарем свого житя. Для споживної спілки є се тим легшим, що не вимагає вона ніяких жертв для збираня фондів, бо доходи походять з самого споживаня. Кождий бохонок хліба, кожда пара чобіт, куплена в спілці зіставляє в спільній касі приросток, а з тих приростків творять ся великі суми, яких можна ужити на ріжні збірні а загальні потреби. Добродійні інституції вимагають жертв, правительственні податків, щоб могли удержатись, спілкові інституції лише — можуть удержатись без ніяких жертв та тягарів зі сторони своїх членів.

Спілка отже споживна є найширшим і найбільше демократичним стоваришенєм народним, отвертим для кожного і забезпечуючим цілковити рівність прав. Коли вона возьме в свої руки школи, бібліотеки, охоронки, бурси, шпиталі, то інституції сі стануть доперва тоді справді народними; народ визволить ся з під опіки бюрократії і сам стане своїм добродієм, опікуном своїх хорих і інспектором своїх дїтий. В кооперації люди замість піддаватись накиненім їм з гори плянам і зарядженням, самі мусять становити над способом веденя своїх інтересів; вони мусять пізнати докладно обставини, в яких знаходить ся народне господарство, вчитись в спільній економічній роботі ріжних сторін торговельної і промислової діяльності, адміністрації підприємств, веденя кас, виховавчих інституцій, взагалі всего, чим спілка займає ся. Замість приймати готові річи і обставини, які їм капіталісти, філіантропи, держава накидують, вчать ся вони бути господарями свого житя як люди вільні, яких до сего ніхто не силує. І в тім то власне лежить велике значіне кооперації, що в ній витворює ся правдива демократія. Де люди всего жадають від держави, де всі надії опирають на таких або иньших реформах, переведених примусово, там нема ні демократії ані вільних горожан; там є піддані. Такого вільного чоловіка має витворити кооперація і се її найвисша задача.

Сі нові обставини житя мусимо витворити отже собі самі, ідучи крок за кроком в його щоденних проявах і то закладаючи кооперативи в найріжнородніших видах. Всі сьогочасні економісти признали кооперацію найлекшим способом визволеня

з залежності і потреби. Не можна сподіватись і годі обіцувати, що спілки сї відразу направлять все зло на світ, бо на це треба багато часу, але се можна вже тепер напевно ствердити, що спілки всілякого роду є невідкличною умовою нового, кращого господарського устрою. Як насінне зернятко є зародком великого дерева, так кооперація на всіх полях наших потреб стала зародком нашого економічного відродження.

Львів 1906/907.

Два листи Мих. П. Погодіна.

В „Чтеніяхъ московск. общества древностей“ за рік 1879 і 1880 видав Ніль Попов незвичайно інтересні „Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель“ (1835—1861). Значну частину сеї кореспонденції з Погодіном займають листи галицько-руських діячів і письменників, Варлаама Компаневича, Дениса Зубрицького, Івана Вагилевича, Якова Головацького і Северина Шеховича (Чтенія за рік 1880, книга I—II стр. 533--666). Нема сумніву, що листи Галичан до Погодіна, видані в „Чтеніяхъ“, кинули нам багато світла на їх літературні і політичні стремління. Найвиднійше між ними місце займають листи „атамана Погодинской колоніи въ Галиціи“ Дениса Зубрицького. Замітна однак річ, що відповідий Погодіна на письма галицьких Русинів не можна було ніде віднайти.

Один з наших визначних бібліографів, якому довело ся бачити і читати листи Погодіна до галицьких Русинів, заявив мені, що в них багато цікавого, але рівночасно додав, що їх ніхто більше не дістане до рук. Хто знає, чи багато з сих листів не понищив сам час, або й руки недотепних людей, які не хотіли зрозуміти, що сим способом заподіяли велику кривду не лише нам, але й самому Погодінови.

Невеличку вязку переписки Погодіна з Галичанами подав др. Іляріон Свенціцький у своїх „Матеріялахъ по исторіи возрожденія карпатской Руси“ (стр. 142 - 154), де стрічаємо вперше два листи Погодіна, один до Компаневича, другий до Вагилевича. З листів Погодіна до Зубрицького не мали ми до останньої хвилі

ані одного. Доперва недавно попали мені під руку два листи Погодіна, один до Дениса Зубрицького з дня 18 (30) червня 1855 року, другий до дочки Зубрицького, Станіслави з дня 20 цвітня 1871 р., які вважаю відповідним, подати до відомости нашої, ширшої публики.

Перший з них писаний в часі, коли рішала ся доля Севастополя. Лист сей цікавий для характеристики душевного настрою самого Погодіна. Він не тратив надії на побіду російського війська в скрутнім для Росії часі, він одушевляв ся його хоробростю та вірив в патріотизм і самовідреченє російської публики. Мрії Погодіна розбила небавом сумна дійсність. Річ однак певна, що навіть після паденя Севастополя, Погодін не упав на душі та вірив в красшу будучність Росії. Вносимо се з листу Зубрицького, який під впливом оптимістичних вісток Погодіна, писав до него дня 7 (19) червня 1856 р.: „Обнадеживаєте мене къ лучшей будущности по заключеніи мира: такъ и я думаю, и радуюсь, что война кончилась. Никогда Россія не обнаружила столь силы, столь государственнаго могущества, столь геройства своихъ сыновъ. Она боролась съ пятью державами, и всемірною Англискою и съ Императорами, и съ невѣрнымъ мусульманомъ, и съ Самозванцемъ и съ перемѣнчивымъ, и съ какимъ-то итальянскимъ выскочкой — Европейскія, Азіятскія и Африканскія полчища устремились на Святую Русь, и что же успѣли? Всѣ вмѣстѣ потеряли въ двое столько въ людяхъ и сокровищахъ, сколько Россія, не приобрѣвъ ни одной сломанной копейки. Это для нихъ урокъ и я думаю, что никогда впредь не быть уже сего рода союзи...“ („Чтенія“ за рік 1880 стр. 597.)

Другий лист цікавий з иншого боку. Після смерти Зубрицького († 4 (16) січня 1862 р.) звернув ся Погодін до його дочки Станіслави, щоби йому прислано друкований егземпляр „Kronik-i miasta Lwowa“ враз з рукописними додатками, яких австрійська цензура не пропустила, а він зобовязав ся видати цілий твір в московськім перекладі в Москві. Дочка Зубрицького вислала за порадою крил. о. Мих. Петрушевича згаданий егземпляр враз з бажаними доповненнями Погодінови, однак він слова не додержав. („Ив. Ем. Левицкій: Библиографія“ I. № 285.)

Тимчасом матеріальні відносини Зубрицького ставали чим раз більше невідрадними і вона звернула ся в р. 1869, або 1870 з просьбою до Погодіна, щоби він виєднав для неї, ради памяти і заслуг її вітця, пенсію від російського ряду, а побіч сего, щоби видав переклад „Kronik-i miasta Lwowa“ та прислав їй гонорар

в видї тисячки друківаних егземплярів. Щоби успішнійше поперти своєю просьбу, Станіслава Зубрицька поїхала навіть сама до Москви, однак з Погодіном, що лежав тоді тяжко недужий, не бачила ся.

Погодін відніс ся до дочки Зубрицького крайню грубо. Зложила ся на те не лише його недуга, але й вістка, яку Погодін одержав зі Львова, будьто би дочка Зубрицького продала всі папери, що після вітця лишили ся, Полякам. Погодін вірив в сю вістку так уперто, що заперечуваня дочки Зубрицького, будьто після її батька нічо не лишило ся, підніс в листі до неї на глум. Погодін не знав, що багато цікавих матеріалів, книжок і листів продав сам Зубрицький в р. 1856 за ціну 1000 злр. гр. Вікторови Баворовському, в якого бібліотеці у Львові вони по нині находять ся. (Часть листів видруковав я в статі п. з. „З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840—1853) Львів 1901 р.) Не продав однак Зубрицький Баворовському ані одного листу Погодіна, а о сі останньому, чи не найбільше розходило ся, коли писав до дочки Зубрицького: „Возвратите бумаги, докажете несправедливость извѣстій, изъ Львова объ нихъ полученныхъ, тогда мы и станемъ къ вамъ въ прежніи отношенія“. З сих слів Погодіна видно, як важними та цікавими були його письма до Зубрицького. Останній лист Погодіна закінчив, мабуть, всякі дальші його зносини з родиною Зубрицького, якій на прощане кинув слова: „Der Mohr hat seinen Dienst gethan, der Mohr kann gehen...“

Після сих заміток друкуємо оба листи Погодіна без зміни.

I.

Сколько лѣтъ, сколько зимъ прекратилась наша переписка, почтенній другъ! Я, прочемъ, писалъ къ вамъ кажется нѣсколько писемъ, кои выдно до васъ не доходили. Что ваше здоровье? Получились вы по крайней мѣрѣ посланныя къ вамъ книги объ Индіи? Въ какое время мы живемъ? Доживемъ ли до развязки нынѣшней трагедіи? Кажется Богъ смилостивился надъ несчастными Славянами-мучениками. Турецкимъ вѣрно будетъ лучше, совершится ли это чрезъ Русскихъ, или чрезъ Французовъ и Англичанъ, или наконецъ, вслѣдствие собственнаго движенія. Такъ дѣла не могутъ остать ся нигдѣ, ни у нихъ, ни у васъ, ни у насъ. Пути Провидѣнія неисповѣдимы. Все къ лучшему. Претерпевый до конца, той спасенъ будетъ. Можетъ быть, мы воскликнемъ

всѣ вмѣстѣ: „Христось воскресъ... смертію смерть поправѣ,
и сущимъ во гробѣхъ животь даровавѣ.

Часто думаю я о васѣ. Недавно получилъ третью часть
вашей Исторіи. Много добраго вы сдѣлали. Честь вамъ и слава
и благодарность. Ученыя занятія теперь у насѣ остановились.
Все вниманіе устремлено на Севастополь. Бой идетъ не на животь
а на смерть. Наши молодцы рѣшились кажется побѣдить, или
умереть. Духъ удивительный. Смерть тамъ ни по чемъ: Летить
пуля, никто и не посторонится. Ко мнѣ пишутъ письмо всякую
недѣлю изъ арміи. Еслибъ Государь произнесъ одно рѣшитель-
ное слово, все полетѣлобъ на войну. Покойникъ¹⁾ не произно-
силъ этого слова, удерживалъ народъ, а глупо все журналы
обвиняють его въ страсти къ завоеваніямъ. Мы обнимаемъ его
напротивъ въ уступчивости и смиреніи излишнемъ.

Что будетъ, то будетъ. Станемъ молится Богу и надѣятыся,
что правое дѣло возторжествуетъ. Увѣдомте мене о состояніи
вашего семейства. Я слышалъ, что ваша дочь желала вступить
въ монастырь. Въ ожиданіи скорого отвѣта обнимаю васѣ крѣпко
и цѣлую

преданный

18,30 юня 1855.

М. Погодинъ.

А у васѣ печатается ли что дѣльное?

II.

Апрѣля 20.

Милостивая Государыня!

Въ прошедшемъ году я былъ боленъ при смерти и проле-
жалъ 4 мѣсяца. Въ нынѣшнемъ было два воспаленія, и опять
былъ взаперти и съ запрещеніемъ занимать ся. До сихъ поръ
еще меня не выпускають изъ комнаты. Не помню, отвѣчалъ ли
я въ промежуткахъ болѣзней на ваши письма, или не поручалъ
ли отвѣчать кому нибудь изъ семейства. На всякой случай отвѣ-
чаю теперь, хотя можетъ быть и во второй разъ.

На пенсію вамъ никакой надежды нѣтъ, по вашей соб-
ственной винѣ. Вы продали бумаги вашего отца Полякамъ, у насѣ
стало извѣстнымъ даже имя покупателя, и всѣ пришли въ него-
дованіе, ибо обязанностію вашею было представить ихъ въ

¹⁾ Царь Никола I, що не міг пережити сорому російського оружя і отроїв себе і умер 18 лютого 1855 року.

Росію, которая помогала вашему отцу, а не Польша, нехотѣвшая его знать. Археографической комисіи онъ былъ членомъ и проч.

Словамъ вашимъ, будто у ученаго, который трудился 50, 60 лѣтъ ничего не осталось, никто не вѣрить. Теперь объ Исторіи Львова. Вы прислали статью Слова, разумѣется вами на этотъ случай заказанную, ибо странно газетѣ говорить о сочиненіи извѣстномъ и переизвѣстномъ, которое вышло за 20 лѣтъ. Но во достоинствахъ книги никто и не сомнѣвается. Да печатать то ее некому. Если не находится издателей у васъ, гдѣ книга всего нужнѣе и полезнѣе, то у насъ какую пользу можетъ она принести на польскомъ языкѣ? Надо ее перевести, что стоитъ тысячу р., да напечатать двѣ, а читателей-охотниковъ найдется не болѣе 100. А вы хотите еще 1000 экз. Помилуйте — еслибъ нашлся какой благодѣтель, то ему слѣдовало бы поклониться въ ноги, а не предлагать условія. Я впрочемъ стараюсь о присканіи издателя.

Я помогъ вамъ, чѣмъ могъ изъ Петерб., потомъ въ Москвѣ. Въ Петерб. Г. Мух.¹⁾ предложилъ вамъ также, что могъ. Въ Москву вы пріѣзжали совершенно безъ мзды и пользы.

Это услуги наши безкорыстныя въ память о вашемъ отцѣ. Мы готови были бы помогать и впредъ, но вашъ поступокъ съ бумагами насъ совершенно смутилъ. Извините больнаго, который со возбужденными нервами, выражается рѣзко. Признаюсь, ми не ожидали такого образа дѣйствія отъ дочери Зубрицкаго. Что васъ побудило — мы не понимаемъ. Возвратите бумаги, дикажите несправедливость извѣстій, изъ Львова объ нихъ полученныхъ, тогда мы и станемъ къ вамъ въ прежніи отношенія.

Васъ покорный слуга

М. Погодинъ.

На ковертѣ адреса: An Wohlgeboren Stanislawa Weniawa
Zubzjicky

Галиція, Львовъ Armeniergasse Nr. 145 in Lemberg
і почтова стампіля: Russie. На другій стороні почтові стампілі:
„Москва 21. Апр. 1871“, „22 Апрѣля 1871“, третя нечитка а чет-
верта: „Lemberg 3/5 71“.

¹⁾ Мухановъ.

ІЗ ЦИКЛЮ: „МОЯ СПОВІДЬ“.

Ви всі мені такі байдужні,
Ви всі, що вас життя дембон
Скував оковами зі мною
І кинув у долину сліз
Судьбі злорадній на утіху...
Ви всі, що йдете манівцями
Посеред терня і темряв,
На зустріч Смерти враз зі мною.
О ви невірники життя!
Ні, — спільні цілі не сяють
Мені і вам, мій гордий шлях
Він самотній, пустий заєдно...
Нема вас там, нема —
Я сам. — — — — —
Не збуджував мій сум в вас суму,
Не був сьміхом для вас мій сьміх.
І не перлили ся там сльози,
Де я пращав ся на завсє...
Нехай... Відвик я вже від скарги,
Я в собі всю печаль замкнув,
І в величавім царстві духа
Печальну душу погребав.
А там — де тихо лиш леліють
Ніжні уяви образи,
Де лиш шепіт відвічних звуків,

Де виднокруги чар країн —
Там де мене цілюють ніжно
Краси невидимі уста,
Там я живу і пещу серце
Бальсамом вічної краси.
А ви, ви далі із сльезами
Минайте терне все і біль,
І злобну долю проклинайте
І перед Господа престол
Мов плазуни в покорі лїзьте
І ласки, ласки там просїть,
Житя безжурного благайте
І Смерти без страху та мук,
На хлїб і золото у других
Із завистию все глядїть.
Чужий я вам! Чужий мов зорї,
Хоть був між вами і глядїв
На ті лица і злобні очи
Де тлїв ненависти огонь.
Чужий я вам! А ви байдужні
Менї як хмари вїйна стать,
Бо ви мов хмари є — лиш сонця
Притемнюєте вічний блеск.

ДЕ СОНЦЕ?

Діти не шанували старого діда Гарасима; все цьвіркали йому в очи, що нічого не робить, дурно їсть і в хаті заваджає. Нині пішли всі в поле, а в хаті лишив ся дідусь і його чотиролітний внук Миханьо. Гарасим посадив свого внука коло себе, гладив його по головці і розмовляв з ним, як з приятелем. Тепер міг дід свобідно розказати свій жаль, бо як були всі в хаті, то не було ні мови ні розмови: гнів і ненависть замикали всім уста або родили лайку та проклони. Перед сусідами не міг дід пожалувати ся, бо його ровесники вже повмирали, а котрі жили, боялись прийти до него, а він нездужав піти до них. І так, відтятий від сьвіта і проклятий у своїй хаті, шукав старий, мов спрагнений серед пустині краплі води, хоч одного теплого слова, щирої душі, якаб його розрадила й пожалувала. І знайшов таку душу у свого маленького внука і полюбив його дуже. Миханьо не розумів гаразд усього, що йому дід балакав, та старий про те не дбав; він радів, що прецінь має ще когось на сьвітї, до кого може щиро обізвати ся. Дивне се було привязане вісімдесятьлітнього старця до чотиролітньої дитини. Однак в дійсности була се приязнь двох дітей: одної дитини, що недавно відбилась від колиски і другої, що одною ногою стояла вже в колисці вічності — в гробі.

Дід став розказувати Миханеви про свою кривду і неначе здавало ся старому, що його жалоби слухає не дитина, а якийсь мудрий і справедливий судія. Згадав за свої молоді літа, як був наймитом, як потім придбав поле і хату і записав свому синові. Миханьо слухав уважно, але пізнійше не стало йому терпцю і він перебив:

„Діду, дай мені свою люльку, я хочу бавити ся“.

Дід дав малому люльку і жалував ся:

„Твоя мама, Миханю, каже, що я нічого не роблю, що я дармоїд. Слухай Миханьо! Я всю свою силу стратив на те, щоб моїм дітям добре було, а вона мені тепер каже, що я дармоїд! Миханю, недобра твоя мама!

„Чекай діду, як я виросту, то я маму набю.“

„То ти не любиш мами, Миханю?“

„Ні.“

„І тата не любиш?“

„Ні“.

„А чому тата не любиш?“

„Бо тато мене бє.“

„А коож ти любиш, Миханю?“

„Тебе, діду.“

„А більше нікого не любиш?“

„Ні, тільки ще люблю котика і кашу з молоком.“

„А як виростеш великий, Миханю, то не даш діда кривдити?“

„Не дам, діду.“

Дід сказав, зітхнувши:

„Заки ти, Миханю, виростеш, то вже давно буде трава зеленіти на дідовім гробі“.

„Діду, зробиш мені батіжок?“

„Зроблю, зроблю, сину, такий великий батіжок.“

„А буде наш рижий кінь бояти ся того батіжка?“

„Буде бояти ся. Дід тобі дасть віз і коні, будеш їздити і поганяти вйо—вйо...“

Малий дуже тішив ся і питав:

„Діду, а коли ти мені даш віз і коні?“

„Як будеш, Миханю, великий і розумний.“

„Е, коли то буде...“ сказав Миханю посоловівши.

„Ще не з одної печи хліба з'їш, заким виростеш.“

„А купиш мені, діду, книжку, таку, де є о і?“

„Куплю, Миханю, тобі книжку і табличку, будеш ходити до школи і вивчиш ся на пана, на такого, що буде людий судити і скажеш до своєї мами: „Мамо, ти кепсько робиш, що діда не шануєш“.

Замовк і задумав ся, відтак сказав, дивлячись німо перед себе:

„Але діда вже годі не буде на сьвітї. Дід уже буде спочивати і сиру землю їсти. Вже недалеко моя дорога. Коб умерти як найскорше.“

„Діду, не вмирай, бо як умреш, то хто мені книжку купить?“

Тут Миханьо положив люльку на бік і кликнув радісно:

„Діду, я вже вмію рахувати! Дай мені свою руку!“

Дід подав руку і Миханьо числив на його пальцях:

„Один, два, пять, три, чотири...“

Дід засьміяв ся і учив:

„Трошки так і трошки не так. Чекай, я тобі порахую, а ти, Миханю, переймай за мною.“

При повторюванню начислив Миханьо на дїдовій руці шість пальців. Дід питав весело:

„Ти чому отсей палець числив два рази?“

„А чогож він такий великий?“ відповів Миханьо.

Діда дуже здивувала отся відповідь і він говорив:

„Е, з тебе головка, Миханю. Дивіть ся, таке мале, а як мудро, уважаєте, воно собі розміркувало: великий палець, значить, треба його два рази взяти. Миханю, з тебе буде адукат!“

Миханьо рахував далі на дїдових пальцях, але дід не зовсім на те уважав, бо роздумував над тим, що Миханьо такий малий, а така вже з него головка.

„А тепер я буду тебе катехис питати“, говорив дід. „Скажи мені, Миханю, де є Бог?“

Миханьо відповідав:

„Бог є на небі, на землі, в церкві, в школі і — діду, не знаю, де ще?“

„І в нашій хаті“, додав дід.

„Ні, діду, в нашій хаті нема Бога.“

Дід здригнув ся. Ті слова дитини подїлали наче грім на старого. Перед його душею отворилась нагло якась тайна безодня, яку Миханеві слова осьвітили мов блискавиця темну, глуху ніч. Він сидів наче скаменїлий, а його душа, поражена і здивувана, блукала по тій безодні.

Тимчасом блисло сонце споза хмар, ввійшло крізь вікно в хату і срібним рядном простелилось на підлозі.

„Діду, до сонця хочу“, кликнув Миханьо втішно і вирвавшись дїдови з рук, сїв на срібне соняшне пасмо і бавив ся. Розмовляв з сонцем, казав, що його не пустить і поставить на нїм маленьку хатиночку. Носив з під лави поліна і обгороджував його. В середині поставив стільчик і поклав свої забавки: старосьвітську книжку без початку й кінця, колїсцячко і дїдову люльку. З під ліжка добув котика і посадив його коло стіль-

чика. Відтак просив діда, щоби сів на стільчику на сонці. Але дід сидів непорушно на своїм місці. Миханьо добув з під ліжка бульбу і прив'язавши її до нитки, водив по соняшнім пасмі, а котик ловив ту миш з бульби. А коли вже йому тай котикови тої гри було досить, прибіг Миханьо до діда і, ухопивши його за руку, тягнув його до сонця. Дід пригорнув Миханя до своєї груди, заплакав своїми старечими сльозами і сказав з болем немічного, поневіряного старця:

„Миханю, мій ангеле маленький, у нашій хаті нема Бога.“

„Не плач дїду“, говорив Миханьо. „Ходїм до сонця! Я тобі там хаточку поставив і сонце чекає на тебе. Диви ся дїду!“

Миханьо показав на сонце, але сонця вже не було; на його місці сіріла звичайна підлога. Здивований і засмучений Миханьо жалував ся:

„Дїду, глянь, сонце втїкло від нас. Дїду, де сонце?“

РОЗВІЙ ЧИСЕЛЬНИХ СИСТЕМІВ В ІСТОРІЇ ЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

I.

Ціль отсеї розвідки є, представити в головних начерках розвій основних понять, на яких оперла ся одна з найважнійших чинностей людської думки, числене. Кинувши оком на історію культури побачимо, що та чисельна система, якої уживаємо нині в мові і письмі, є розмірно недавнім здобутком. Ідея представлення кожного числа при помочи тільки десяти знаків о подвійнім значіню є така проста і природна, що прямо не хочеть ся вірити, як могли люди прийти на неї так пізно.

Вважаючи по нинішнім суспільнім ладі зрозуміємо легко, якої великої ваги є вигідний спосіб писаня чисел; бо не лиш математика, природничі й технічні науки, але всі галузи людської діяльності не можуть обходити ся без численя і чисел. Від найпростійших господарських записок до найбільше скомплікованих операцій у фінансовім сьвітї — на кождім кроці бачимо ту вигоду, яку нам приносить нинішній спосіб писаня чисел. Приглядаючи ся, як вправний банковий урядник сумує моментально великанські колюмни чисел або виконує кількоциферні множення, а читаючи описи, як числили старинні народи при помочи ріжних приладів, сейчас побачимо ріжницю між давними способами численя, а нинішними. Тоді зможемо сьміло сказати, що з впровадженем т. зв. „арабських цифр“ осягнуло людство ідеал

писання чисел, ідеал, якого так довго шукало; він усунув раз на все ті рахункові труднощі, які давнійше поконувано лиш з великим накладом часу і праці.

Історія винаходу нашої чисельної системи дуже мало знана. А прецінь вартоб приглянути ся тим крутим стежкам, якими ішов її розвій. З другої сторони буде отся історія тим більше поучаюча, що кине нове сьвітло на кілька характеристичних прикмет людського думаня. Побачимо, що така вже доля простих річий, що їх винаходить ся звичайно дужо пізно. Людській думці, що образованем збивала ся з прямої дороги, не подобаєть ся те, що виглядає на дуже природне і просте. Великих річий шукає вона далеко, високо. Чим більше одначе віддаляє ся від того, чого шукає, чим довше блукає і чим прикрійші ті дороги, тим більше тішить ся вона, коли дійде до доброго результату. Французький астроном Ляпляс¹⁾ каже: „Думка, писати всі числа девяти знаками, яким надає ся рівночасно власну їх вартість і вартість по позиції, є така проста, що власне для того не можна як слід оцінити, на який подив вона заслугує. Власне завдяки отсій простоті і легкості, яку вона надає рахункови, є арифметична система Індійців одним з найпожиточніших винаходів. Як тяжко було знайти отсю методу, бачимо з того, що її не знали генії Архімеда і Апольонія з Перги, двох з поміж найбільших умів старини“.

* * *

Представляючи тут історію того епохального винаходу, поділимо нашу розвідку на дві часті, відповідно до того, що числене проявляє ся в двох видах: в мові як чисельники і в письмі як чисельні системи та цифри. Властиву річ випередимо розділом про ролю великих чисел у ріжних народів та про чисельні забобони, тзв. містику і симболіку чисел. Звісна річ, що деякі народи, особливо старинні, дуже любували ся в твореню великих чисел, не могучи очевидно мати ніякого зображення про їх величину. Сей момент мав також великий вплив на видосконалене чисельних системів, бо пишучи великі числа добирали способів, щоб їх можна виписувати як найпростійше. Другу квестію порушуємо тому, щоб виказати, який могутній вплив мала теоретична арифметика (нинішня теорія чисел) на спосіб людського думаня; се відбило ся в філосо-

¹⁾ Laplace, Exposition du système du monde, p. 325.

фічних системах Пітагора і по часті Плятона, а також в християнській філософії (св. Августин і др.).

Перед тим мусимо одначе посвятити кілька слів повстанню і розвоєви поняття числа.

Ні один філософ ні психолог не здефініював доси поняття числа. Се понятє є нам так вроджене, як понятє часу або понятє простору. Всі проби, подати научну дефініцію того поняття, не довели до ніякого результату, так само як усі зусилля, доказати евклідові аксіоми¹⁾. Тому-то й ніхто не буде питати ся, звідки взяли ся числа або хто їх винайшов. Справедливо каже Плято про переказ, що числа винайшов Палямед: „Якто, чи-ж може Агамемнон не знав без Палямеда, кілько має ніг?“²⁾.

Понятє числа повстало у чоловіка вже при першій обсервації видимої природи. Факт, що деякі предмети є до себе більше або менше подібні, навів його на думку, що подібні предмети можна зібрати в одну групу і надати тій групі відповідну назву. Скількість предметів в групі — а понятє скількості повстало рівночасно з понятєм величини — навела його на понятє числа. Він змагав ся порівнювати скількості предметів в ріжних групах, він завважав, що кілька груп можна получити в одну, або одну групу розділити на кілька частий, та що притім змінить ся скількість предметів в групі. З круга його понять усувала ся поволі залежність числа від якості предметів в групі, хоч довго ще не зміг увільнити ся від тої залежности. Сліди сеї залежности подибуємо ще нині в деяких мовах, де: пять, десять, двацять значать: рука, дві руки, цілий чоловік — відповідно до числа пальців на одній, на двох руках, та на руках і ногах разом. Римляни відносили звичайні дроби до частий їх монет або ваг; так прм. одиницю ваги, *as*, ділили на 12 унцій, отже дріб $\frac{5}{12}$ називали „quinquunciae“ (т. є *quinque unciae* = пять унцій)³⁾. Ті при-

¹⁾ Nesselmann, Algebra der Griechen, Berlin 1842, стр. 62. Аксіомами називаємо такі наглядні правди, яких не можна доказати, прм. що дві скількості рівні третій є між собою рівні. Грецький математик Евклід перший зібрав усі такі геометричні правди, які від того названо „евклідовими аксіомами“; математика не вміє дати стислого доказу на ті аксіоми. До таких евклідових аксіомів належать прм. такі: через одну точку можна потягнути лиш одну рівнобіжну лінію до даної прямої, або: через дві точки можна попровадити лиш, одну пряму, або: дві прямі лінії можуть перетинати ся лиш в одній точці.

²⁾ Plato, de republica; Nesselmann, op. cit., стр. 63.

³⁾ Hankel, Zur Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter, Leipzig 1874, стр. 57.

міри ілюструють доволі ясно характеристичну прикмету людської думки, ставити свого рода опір проти такої абстракції понять, і дають один новий доказ на факт, що квалітативна сторона кожної річи становила скорше предмет обсервації, ніж квантативна.

Так вже сама первісна обсервація вплинула на витворене поняття числа; з него дійшов чоловік вже легше до поняття операцій числами. Та вже саме творенє чисел, а опісля операції на них висунули другу конечність: творити чисельники і цифри. Переказати число другому — приймаємо, що розвій мови ішов в парі з розвоєм понять¹⁾ — або занотувати результат числення — до сего не вистарчало саме понятє числа. Хотячи сказати прм. пять людий, мусів він первісно повторити пять разів слово: чоловік, а записуючи се, мусів зробити на камені або дереві пять знаків; спершу рисував пять людських постатий, опісля, коли дійшов до абстракції понять, міг обмежити ся на назначеню пятьма звичайними палочками. Згадана абстракція викликала конечність, надати кождій скількости осібну назву. Так повстали назви чисел або чисельники, найстарші части людської бесіди²⁾.

Писанє такої скількости палочок, кілько було предметів, було теж дуже не вигідне, тому придумувано над скороченими способами писаня чисел; так повстали знаки або символі на числа, цифри.

II.

Мала дитина, ще заки навчить ся числити, вже уживає чисельників, не розуміючи одначе їх значіня і не перебираючи в їх виборі. Їй всьо одно, чи скаже: два чи тисяч, чи сто слідує по пять, чи на відворот. Колиж зачне справді вчити ся числити, переходить від числа до числа поволі, пізнаючи докладно їх прикмети, немовби хотіла кожду слідуочу одиницю з осібна зрозуміти і втягнути її в круг свого знаня.

Подібно, як у дитини, поступав в розвою людства поволі розвій понять поодиноких чисел. Первісний чоловік числив

¹⁾ Cantor, Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik, Bd. I. 3. Aufl. Leipzig 1907, стр. 4.

²⁾ Nesselmann, op. cit. стр. 202; Hankel, op. cit. стр. 28; Günter, Geschichte der Mathem. im Altert. (Handbuch des klass. Altertumswiss. V). Nördlingen 1888. стр. 8; Krist, Über Zahlensysteme u. ihre Geschichte. (Progr. Ober-Realschule) Ofen 1859, стр. 36.

спершу на пальцях, отже міг числити лиш до десять або двадцять. Більшого числа над двадцять не вмів ні назвати, ні навіть оцінити. Одначе деякі менше культурні народи не доходили до тої горішньої границі, а й ще нині є дикі племена, які знають числити лиш до чотирох, кажучи на дальші числа: „багато“. Одно американсько-індіянське племя, Караіби, числить лиш до 10; на означенє більших чисел показують на своє волосє, на волосє другого або на пісок в морі. Иньше індіянське племя каже, що „порядні люди не мають нагоди, уживати чисел висших від 10^{41} “).

Народи з більшим нахилом до культури успіли скорше знайти способи до числення понад 20; беручи 10 за основу чисельної системи, мусли утворити осібні назви на $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$, а деякі також на $10^4 = 10000$, прм. Греки (*μύριοι*). Нині маємо більше назв на степені основного числа; так мілїон = 10^6 (т. є 1 і 6 зер), міліярд = 10^9 (т. є 1 і 9 зер), білїон = 10^{12} , трілїон = 10^{18} , квадрілїон = 10^{24} і т. д.; ті назви творили ся в міру потреби, особливо коли в 17 ст. астрономи зачали вдавати ся в обчислення віддалень небесних тіл.

Ні один нарід не мав тільки назв на степені основного числа, що давні арійські Инди. В їх національній епопеї „Магабарата“ можна знайти назви на степені числа 10 аж до 17 включно, іменно один король оцінює свій маєток на сто тисячів білїонів (т. є 1 і 17 зер). В другій народній епопеї, „Рамаяна“, оповідає ся про битву, в якій брало участь 10.000 секстілїонів (т. є 1 і 40 зер) малп. Розказують також про 30 мілїонів божих синів, про 600.000 мілїонів синів Будди та 24.000 білїонів божеств.

Математика, а ще більше штука числення, була у Індійців у великій пошані. На доказ сего нехай послужить оттаке оповіданє з житя самого Будди: Будда станув був до чисельної боротьби з одним з найвизнатнійших математиків; побідник в тій боротьбі мав оженити ся з дівчиною, о яку оба забігали. Будда розв'язав всі поставлені задачі, побиваючи, розумієть ся, противника, а на закінченє обчислив ще число атомів у всесьвіті. Втішений побідою, розказує про три системи великих чисел. В першій або найнижшій системі є кожде число 10 разів більше від попередного; друга або середня йде по соткам, а третя або велика творить ряд десяти великих чисел, які може розуміти

¹⁾ Pott, Die Sprachverschiedenheit in Europa, an den Zahlwörtern nachgewiesen, Halle 1868, стр. 64 і 68.

Будда сам один. Ті числа „дають розуміне про істоту усіх річий, про невичерпану та безграничну природу, про чисті заслуги мудрців, про час тривання екзистенцій, які переходить судьба змінених духів, про океан бажань, сотворених для щастя живучих істот, та про причинову звязь законів, що творять безконечний розвій сьвітів“. Перше велике число є 10^{17} ; десяте, яке називає „невисказаним“, має 4,456.448 зер. В звичайнім друкованім письмі займилоб воно стрічку довгу на 44.000 стіп. „А прецінь“, каже далі Будда, „навіть і се число є менше від иньшого, якого вартости не можна означити; воно подає число атомів, з яких зложена сьвята гора Су Меру“¹⁾. В пізнійших письмах буддистів є навіть такі числа, що на саме означене скількості цифр у них требаб ужити аж 40-циферного числа.

Такого замилування до твореня великих чисел не бачимо у шійкого иньшого народу. Греки уживали їх в поезії лиш в дуже незнатних границях, бо найвисше міріяди міріяд (10^8). Гомер²⁾ оповідає, що Арес ранений кричав як 10.000 чоловіків, або що Гефайст скинений з неба летів до землі цілий день.

Перший з Греків Архімед займав ся великими числами в своїй задачі численя піску³⁾. Властиво ходило йому о знайдене об'єму кулі, якої луч є рівний віддалі Сиракузів від середини сьвіта. Обчислюючи, кілько зерен піску змістилоб ся в тій кулі, доходить до такого результату: Коли одиницю четвертого ряду (10^4) назвемо тетрадою, а дві тетрати першою октадою (10^8), далі дві перші октади другою октадою (10^{16}) і т. д. аж до 10.000-ої міріяди 10.000 рази 10.000-ої октади, то одержипо одиницю першої періоди. Щоб її написати, треба 800 міліонів зер. Числене йде ще далі і доходить аж до 10.000 міріяд 10.000 рази 10.000-ної октади в 10.000 рази 10.000-ній періоді, т. є до числа 1 з 80.000 біліонами зер! Се таке великанське число, від якого аж в голові морочить ся⁴⁾.

Розуміть ся, що такі великі числа, а з другої сторони переконане, що можнаб утворити ще більше і ще більше число —

¹⁾ Се оповідане взяте з одного пізнійшого китайського письменника. Пор. Hankel, op. cit. стр. 16, Cantor, Mathematische Beiträge zum Kulturleben der Menschen, Halle 1864, стр. 66—7.

²⁾ Іліяда V. 860; I. 590.

³⁾ Cantor, Beiträge, стр. 149.

⁴⁾ Хто близше заінітересує ся такими великими числами, того відсилаю до дотичного розділу інтересної книжки: H. Schubert, Mathematische Mussestunden, Leipzig 1898.

в безконечність — витворювали у старинних народів віру, що в тих числах містять ся якісь надприродні сили.

Се була одна з причин, длячого повстала містика чисел, т. є приписуване їм надприродної сили. Другою, може навіть важнійшою причиною, були різні прикмети цілих чисел, які не могли не звернути на себе уваги найдавніших математиків і філософів. З того самого жерела пішла також символіка чисел, яка полягала в тім, що числа заступлювано такими поняттями, які стояли до тих чисел у певнім відношеню, хоч — розуміється — не було між ними ніякої причинової звязи.

Містика і символіка чисел знайшли також вираз в філософії, іменно у Греків Пітагора та Плятона, в жидівській кабалі, а опісля в християнській теології, яка вже з природи річи мала на собі сильно-містичну закрутку. Наведемо тутки кілька уривків з пітагорейської філософії задля їх інтересности¹⁾.

Основною думкою філософії Пітагора є, що жерелом та істотою усіх річий є число. До такого висновку дійшов він з обсервації деяких дивних прикмет цілих чисел з огляду на їх подільність або на їх примінене в акустиці та будівництві. Він завважав, що лиш ті тони викликають естетичне вдоволене, які видає струна, поділена в сталім, означенім відношеню. Він бачив, що в будівництві подобали ся лиш деякі пропорції між лініями, луками і кутами. Знаючи добре, як ученик египетської школи, астрономію, подивляв правильність в рухах небесних тіл, і з тих усіх обсервацій прийшов до переконання, що естетичне вдоволене, краса, або те, що нас вводить в подив, полягає лиш на чисельних відношеннях. Ту згідність поодиноких елементів тої появи назвав він гармонією. Через те набрало понятє гармонії, доси абстрактне, конкретного значіння і змісту; гармонію можна було виразити математичним взором, бо гармонія — се нічо иньше, тільки отсі таємничі відношеня між числами; їх наслідок видимий, але їх внутрішня істота не знана. Усюди, де гармонія, там є і числа; де числа, там мусить бути і гармонія. Увесь порядок в сьвіті, усьо, що гарне, лежало в гармонії, так що Пітагор в екстазі кликав: „Бог упорядкував сьвіт по мірі, вазі та числам!“ В рухах небесних тіл бачив він таку саму гармонію, як в струнах семиструнної ліри і говорив про

¹⁾ На сїм місці мусимо зазначити, що Пітагор привіз завязок тої філософії з Єгипту, де перебував на студіях і ознакомив ся докладно з наукою египетських святихеників.

гармонію сфер; він сам вечірними годинами вслухував ся в ту дивну музику сфер, кажучи, що її може чути лиш надлюдське ухо.

Але не лиш в обсязі естетичних почувань на вид матеріального сьвіта бачив Пітагор числа; на його думку панували числа і в иньших, надприродних країнах, там, де чоловік залежний від добрих та лихих демонів.

На тих основах збудував він науку про надприродні прикмети чисел, згадану містику та символіку чисел. Характеристичну її прикмету становить ідентифіковане ріжних чисел з ріжними поняттями, і так¹⁾:

Одиниця є символічним означенем для духа, бо так як одиниці не можна ані з нічого зложити, ані на части розложити, так і дух є поєдинчий, незложений.

Матерія відповідає двійці, бо складає ся з землі і води, або також з безконечно великого і безконечно малого елемента. Дятого також є одиниця символом чинности, а двійка символом пасивности.

Три означає безграничний час²⁾.

Символічне означене простору, число чотири, також символ справедливости, судьби або долі, як математичне понятє тіла о трох розмірах відповідає кулі всесьвіта; четверту одиницю становить тутки безконечне і незмірне божество, що окружає ту кулю.

Пять — се творчий дух, етер, що повстав з прабожеської одиниці. Його діланє розтягає ся на чотири земські елєменти, іменно: огонь, повітре, воду та землю.

Так пять перших чисел творило видимий, внішний сьвіт. Дальші числа, 6—10, відповідали внутрішній організації сьвіта.

І так: шість відповідало тільки-ж родам живих єств, що мають душу, т. є богів, демонів і півбогів або героїв; людий, звірят та ростин.

Висша і чистїйша часть сьвіта, тзв. космос або район етеру (духа), відповідає числови сім; космос -- се простір з семи небесними тілами, планетами. Вони були: Місяць, Сонце, Меркур, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн. Ті небесні тіла обдаре-

¹⁾ Один з найкращих трактатів про містику чисел дав Röth, *Geschichte unserer abendländischen Philosophie*. Mannheim 1858—9, том II. стр. 868—944.

²⁾ Три — було сьвятим числом у ріжних народів.

ні божеською інтелігенцією; вони рушають ся своїми дорогами в незміннім, вічнім порядку та з молодечею сьвіжістю.

Сей висший, божеський простір є замкнений осьми сферами (*σφαῖρα* = куля) або фірмаментами; на семи перших, прозорих сферах поміщені планети, а на осьмій, непрозорій, попричіплювані сталі звізди. Віддаленя між поодинокими сферами є пропорціональні інтервалам музичної скалі.

Побіч тих осьми божеських сфер і їх інтервалів (т. є віддалень) відповідає число вісім також осьми великим космічним божествам, довкола яких обертає ся ціле внутрішнє житє у всеьвітї. Ті божества є: 1) небо в своїм безнастаннім обороті довкруги 2) землі, що остає у вічнім спокою; 3) етер, що проникає сьвіт висших небесних сфер своїм творчим духом і 4) огонь, що містить ся в центрі всеьвітньої кулі; 5) сьвітло дня і 6) тьма ночі, які на перемену панують над обома половинами всеьвіта, а врешті 7) сонце і 8) місяць, божества сьвітла; ті два небесні тіла служать двом попередним силам.

Згадані сфери разом з землею і протиземлею ділять всеьвіт на девять великих космічних просторів; перший або середній простір — се куля, замкнена землею і протиземлею¹⁾; в її середині містить ся всеьвітній огонь. Другий простір є між землею а сферою найближшої планети, т. є місяця, а останній між сферою найдальшої планети (Сатурна) а сферою сталих звізд.

Вкінці цілий всеьвіт, та великанська куля, складає ся з десяти частий: землі і протиземлі (зложених в одну кулю), сфер семи планет і сфери сталих звізд. Таким способом ціла куля всеьвіта упорядкована гармонійно, по числам.

Се в головних начерках містика чисел Пітагора. „Отся філософія“ — каже Арістотель в своїй метафізиці — „се вражінє, яке мусіла віднести вражлива душа, коли уперше застановила ся над безоглядним і незмінним порядком і причиновою у всеьвітї. Вона є виразом непохитної віри в як найтіснійшу звязь матерії з числами“²⁾.

Дальший розвій містики чисел є твором учеників Пітагора, м. и. Телявга, Архита, Плятона та Спевзіппа. Вони, не маючи

¹⁾ Отже по нашому розуміню протиземля — се нічо иньше, як противна (полуднева або західна) півкуля.

²⁾ Hankel, op. cit., стр. 109.

ніякої реальної підстави до таких спекуляцій, розбігають ся в багатьох точках і дуже часто доходять до зовсім противних результатів. Вони ділять числа на непаристі і паристі; перші називають сьвятими та досконалими, другі несьвятими, недосконалими. Таких контрастів знайдено більше і уложено таблицю десяти противенств, тзв. пітагорейських категорій: 1) границя і безграничність; 2) непаристе число і паристе число; 3) один і багато; 4) права сторона і ліва сторона; 5) мужескість і жіночість; 6) тіло в спочинку і тіло в руху; 7) пряма лінія і крива лінія; 8) світло і тьма; 9) добро і зло; 10) квадрат і прямокутник. Се справді дивовижня мішанина ріжних річий, які не мають з собою нічого спільного; вона є найліпшим доказом, які всесторонні були погляди Пітагорейців на природу і на власности чисел. На сполуці тих противенств полягала уся гармонія в сьвіті.

Як примінено ті категорії в філософії, бачимо з того прим., що одиницю установлено симболом жіночости, бо з одиниці творять ся (родять ся) всі числа, а двійку симболом мужескості. Три означувало твір або плід тому, що три повстає з сполуки одиниці з двійкою. Чотири — число сторін сьвіта, темпераментів та елементів, з яких складає ся сьвіт, завдячувало свої незвичайні прикмети тій обставині, що $1+2+3+4=10$. Пітагорейці присягали на число 4¹⁾. Пять — число справедливости тому, що стоїть по середині між 1 а 10; колиб ми поділили беревно на 10 рівних частий і завісили її на п'ятій переділці, то вона зістане в рівновазі. Шість — симболь краси, число, присвячене Венері, — тому, що се перше досконале число²⁾. Сім було загально принятим сьвятим числом³⁾

) В християнській теології число чотири сьвяте тому, що слово „Бог“ в десяти ріжних мовах складає ся з 4 букв. Пор. Heilbronner, *Historia mathematicae*, Lipsiae 1752, стр. 755.

²⁾ Досконалі числа — се такі, в яких сума усіх можливих подільників (з виключенем того числа самого) рівна тому числу, прим. 6 подільне через 1, 2, 3, а $1+2+3=6$; 28 подільне через 1, 2, 4, 7, 14, а $1+2+4+7+14=28$. Сьв. Августин (*De civitate Dei* Lib. XI, cap. 30) поясняє сотворенє сьвіта в шести днях в той спосіб: Бог сотворив сьвіт в шести днях не тому, щоби не мав більше часу, або щоби спішив ся, лиш тому, що шість — досконале число — днів вистарчило йому якраз на те, щоб довершити досконалого (совершенного) діла. Heilbronner, *op. cit.* стр. 755.

³⁾ Після папи Григорія Вел. тому, що сім є сумою першого подільного і першого неподільного числа ($7=4+3$). Heilbronner, *op. cit.*, стр.

у різних народів, у Пітагорейців числом дівочтва. Вісім — символ здоров'я, символ любови, а в християнській містиці символ смерті¹⁾; девять — символ сили²⁾).

Християнські теологи клали дуже велику вагу на містику чисел; Гайльброннер, історик математики з 18 стол.,³⁾ ділить ті чисельні забобони на дві частини: нешкідливі, коли вони не є противні християнській вірі — тоді вони є милою розривкою — та безбожні, незгідні з вірою, які треба відкидати. Рет говорить — може навіть трохи парадоксально — про „теологічні твердження з теорії чисел“⁴⁾.

Отся символічна арифметика була в середніх віках важною підпорою теологічної екзегези, особливо за часів Каролінгів. Алькуїн був репрезентантом тої ексцентричної галузи математики; що правда, не він сам її сотворив, тільки взяв від старших отців церкви. Він любувався в таких чисельних спекуляціях; вичитавши прм. в евангелію сьв. Івана, що сьв. Петро зловив за одним разом 153 риби, тішився, що число 153 можна

752. В одній книжці, виданій у Липську з початком XVI ст., *Neptalogium Virgilii*, є багато філософії на тему числа сім; говориться там про 7 планет, 7 красок в малярстві — а далі питання (*quaestio impertinens*): чи 7 є числом брехні, бо Мойсей все його уживав, коли божився. Звісна річ, що Жиди присягали на число 7. Пор. Kästner, *Geschichte der Mathematik*, Göttingen 1796, I том, стр. 207.

¹⁾ З тої причини, що коли будемо творити чергою многократи числа 8, т. є числа 8, 16, ... аж до 64, то суми цифр усіх таких чисел будуть спадати від 8 до 1:

8.1 = 8;	сума цифр = 8;
8.2 = 16;	„ „ = 7;
8.3 = 24;	„ „ = 6;
8.4 = 32;	„ „ = 5;
8.5 = 40;	„ „ = 4;
8.6 = 48;	„ „ = 3;
8.7 = 56;	„ „ = 2;
8.8 = 64;	„ „ = 10, а тутки сума цифр = 1.

Heilbronner, *op. cit.*, стр. 758.

²⁾ Девять є квадратом числа 3 ($9 = 3^2$), отже числа, що повстає через сполуку першого непаристого з першим паристим. Грецька назва на степень є: „δύναμις“, а те значить також: сила. Пор. нім. „Potenz“ або поль. „potęga“ в значінню: степень числа і сила взагалі.

³⁾ Heilbronner, *op. cit.*, стр. 740.

⁴⁾ Röth, *op. cit.*, том II. стр. 869: „Theologumena Arithmeticae“.

випровадити з 17 на два способи: раз додаючи 17 перших чисел до себе, а також як добуток $3 \cdot 3 \cdot 17^1$).

Наведені факти ілюструють доволі ясно ту свого рода цікаву — скажім: патологічну — появу в історії людської думки. Вийшовши з звичайних прикмет чисел, перемінила ся пітагорейська філософія у учеників тої школи, далі в жидівській кабалі та християнській теології в неприродні, штучні та дивовижні спекуляції, яких слід задержав ся до нині в деяких забобонах, що відносять ся до чисел. Так прм. маємо ще нині віру в щасливі і нещасливі числа, дні та години. Розуміть ся, що люди вже від давна переконані про безосновність тих видумок, та всеж таки держать ся тих забобонів, особливо в пояснюваню снів та ставляню відповідних чисельних комбінацій на льотерію. Таких комбінацій вишукує ся в „сонниках“. Найбільше розповсюджені є тзв. єгипетські сонники; вже в самій їх назві маємо потверджене, що жерелом того рода забобонів є єгипетсько-пітагорейська філософія.

III.

Перше числене завдячує свій початок відкриттю, що скількість пальців у всіх людей однакова; се перше і найважніше відкритє не втратило до нині свого значія. Воно заслугувало на те, щоб йому дати осібну назву²). І дійсно до нині заховало ся багато слідів того відкритя в мовах ріжних народів. Ті сліди є саме доказом, що перше числене відбувало ся на пальцях.

Так один чоловік міг числити лиш до 20; хочачи числити дальше, мусїв прикликати до помочи когось другого, потім третього і т. д. Більше культурні народи звернули ся до иньшого способу численя, уживаючи камінців або зернят (прм. кукурудзи) замість пальців. Числене відбувало ся в той спосіб, що складано разом по 10 зерен; десять таких купок відсувано на бік в одну більшу, що відповідала по нашому одиниці другого ряду. Десять тих купок, т. є 1000 зерен, творило знов одиницю третього ряду і т. д.

А тепер переведено таку аналогію: пальці першого чоловіка означають поодинокі зерна, отже одиниці; числячи до 10, він підносить по одному пальцеви. Коли дійшов до 10, тоді

¹) Günther, op. cit., стр. 83.

²) Cantor, Geschichte, т. I. стр. 6.

функція його пальців вже скінчена. Тоді підносить другий чоловік один палець, що репрезентує вже одиницю другого ряду, і держить його так довго, доки перший не перечесть вдруге усіх своїх пальців. Тоді підносить він другий палець і т. д. аж до сотки. Від тої хвилі мусіли кликати третього чоловіка, щоб числив сотки і т. д.

Сей процедер наслідувано дуже консеквентно при приладах до числення. Найпримітивнішим інструментом того рода була тзв. рахункова доска. На доску або скіряну таблицю натягано кілька шнурків або дротів, а на кожний дріт насиливано десять кульок, які свобідно можна було пересувати. Кульки першого дрота відповідали одиницям, кульки другого дрота десяткам, третього соткам і т. д. Числене полягало на тім, що з початку — до 10 — пересувано кульки першого дрота, опісля зсувано їх на місце, натомість пересунено одну кульку з другого дрота і т. д.

Ся доска до числення, звана також абаком¹⁾, мала велике значінє в практичнім рахованю через цілі середні віки; а і тепер ще в деяких сторонах є в уживаню (прм. щотки російських купців). Побіч того відіграла вона важну ролю в відкритю нинішньої нашої чисельної системи, тзв. позиційної аритметики. На таких таблицях виконувано всі чотири операції, навіть діленє, та всі операції дробами і доходжено притім до задивляючої вправи.

Не від річи буде згадати на тім місці про деякі иньші прилади до числення, які до нині удержали ся в уживаню. Маємо на думці християнській „рожанець“ до молитви, індійський інструмент до числення імен бога Вішну та незвичайно орігінальну машину Калмухів до молитви²⁾; є се грубий валець, обтягнений сукном, на яким написана молитва сто разів під собою дуже дрібним письмом. Коли валець обертати, то він видає шелест, який має мати значінє молитви. Так один оборот вальця уходить за 100 молитов, отже не диво, що в короткім часі можна відмовити молитву багато тисячів разів.

Пригляньмо ся тепер, звідки пішла та легкість, яку дає нам чисельна система. До тої ціли мусимо утворити собі зображенє про те, що маємо називати чисельною системою.

¹⁾ Грецьке *ἄβαξ*, лат. *abacus*.

²⁾ *Cantor, Beiträge*, стр. 131.

Ми бачили, як зерна складано на купки по 10; за кожним разом, як дочислено до 10, роблено павзу і числено далі наново. Число, до якого доходжено, називає ся основним числом даної системи. Наші предки вибрали за основне число десять тому, що тільки виносить число пальців на обох руках. Вони мали до вибору числа 5, 10 і 20. — Пять було числом за малим — тоді муслиб протягом першої сотки завертати ся двацять разів; знов-же числити до двацять, творити двацять ріжних назв і знаків, було за багато, а навіть у виду того, що мали ще до диспозиції число 10, було злишне. Длятого рішили ся на десяточну систему. Муслило се стати ся дуже давно, бо нині є та система так сильно вкорінена і так сильно звязана з сучасною культурою у цілім її розвою, що прямо годі припустити, щоб було можливе перевести коли в практиці иньшу систему.

Власне ся обставина, що так трудно уявити собі, як виглядалиб числа иньшої системи, спонукує нас сказати кілька слів про чисельні системи взагалі.

В десяточній системі можемо прм. число 3826 представити так:

$$3826 = 3 \cdot 1000 + 8 \cdot 100 + 2 \cdot 10 + 6 \cdot 1,$$

або кладучи: $10^0 = 1$, $10^1 = 10$, $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$, в такій формі:

$$3826 = 3 \cdot 10^3 + 8 \cdot 10^2 + 2 \cdot 10^1 + 6 \cdot 10^0.$$

Анальогічно до того будемо мати прм. в чвірковій системі число:

$$(1323)_4 = 1 \cdot 4^3 + 3 \cdot 4^2 + 2 \cdot 4^1 + 3 \cdot 4^0,$$

$$\text{а що: } 4^0 = 1, 4^1 = 4, 4^2 = 16, 4^3 = 64,$$

то в десяточній системі відповість тому числу 123, бо:

$$(1323)_4 = 1 \cdot 64 + 3 \cdot 16 + 2 \cdot 4 + 3 \cdot 1 = 123.$$

В десяточній системі маємо девять знаків (цифр) і 0, в чвірковій системі лиш три цифри, 1, 2, 3, і 0 — бо вже чотири, як основне число системи, напише ся так: $(10)_4$. — Зате потрібно до написаня чвіркового числа більше цифр, як при десяточнім.

Возьмім ще систему о основі більшій як 10. Назвавши прм. десятий знак α , одинацятий β , дванацятий γ , а тринадцятий δ , побачимо, що десяточне число 15.791 відповідає чотирнацятковому $(5\alpha 7\delta)_{14}$, бо:

$$(5\alpha 7\delta)_{14} = 5 \cdot 14^3 + 10 \cdot 14^2 + 7 \cdot 14^1 + 13 \cdot 14^0,$$

$$\text{а: } 14^0 = 1, 14^1 = 14, 14^2 = 196, 14^3 = 2744, \text{ отже:}$$

$$(5\alpha 7\delta)_{14} = 5 \cdot 2744 + 10 \cdot 196 + 7 \cdot 14 + 13 \cdot 1 = 15.791.$$

Михайло Гречанин.

складено на кубики по 10; на кожну по
 10, роблять по павзлі чиселю дану цифрою
 жено називає ся основним числём, а де
 цифра на основне число тисяч по умові
 і павзлі в усіх разках. Якщо ж на
 20, — Пять буде числом на марті, — і
 в оді стки завершує двісотів разів і т. д.
 по формі слова і розмірків в зв'язку з
 відсуттю однієї цифри десятків і т. д.
 і введено рівняння на історичну систему, —
 же дано, що в одій системі так само
 зовсім зовсім злучити з кубиків робити
 і тоді прикладати і обчислювати не
 лінійним способом.

таблиця, і в одній таблиці в одній таблиці в
 одній системі і в одній таблиці в одній
 системі взаємно зв'язані.

системі в одній таблиці в одній таблиці в
 системі в одній таблиці в одній таблиці в

$10^1 = 10, 10^2 = 10 \cdot 10 = 100, 10^3 = 1000$

$$10^4 = 10000$$

$$10^5 = 100000$$

$$2 \cdot 4 = 8, 3 \cdot 4 = 12$$

$$5 \cdot 4 = 20, 4^2 = 16$$

відвідання і в одній таблиці в одній

$$10 \cdot 2 = 20, 10 \cdot 4 = 40$$

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

і в одній таблиці в одній таблиці в одній

$$10^6 = 1000000$$

$$10^7 = 10000000$$

$$10^8 = 100000000$$

Михайло Драгоманов.

Десяточне число є пятициферне і пише ся дев'ятьма знаками, а чотирнадцяткове, хоч має менше цифр, вимагає за те аж тринадцяти знаків.

Отже беручи з теоретичного боку, рішала при виборі основного числа вимога, щоб заховати пропорцію між кількістю цифр в числі а кількістю знаків, яких вимагає ся система. Найліпша пропорція була задержана в десятичній та дванадцятковій системі; факт, що чоловік має десять пальців, та традиція рішили на користь десятичної системи¹⁾.

Помимо того уживали деякі народи менше або більше консеквентно иньших системів; ті системи можемо поділити на природні (п'яткова і двацяткова) та штучні (всі иньші).

Сліди п'яткової системи стрічаємо у деяких народів лиш о стілько, коли творять $6 = 5 + 1$, або $= 10 - 4$. У Гомера²⁾ є слово *πεντάξεν*, дослівно „п'ятувати“, себ-то числити по 5. — Гренляндці і Остіяки числять теж до 5.

Двацяткову систему заховали американські племена, як Мехіканці, Азтеки, Юкатанці, хоч не творять всіх чисел консеквентно. Сліди тої системи маємо в французькій мові та в данській³⁾. Ганкель⁴⁾ каже, що ми, народи „в черевиках“ (*gestiefelte Völker*), не можемо зрозуміти тої системи.

Побіч тих природних системів, що впливають з самої обсервації людського тіла, можемо ще стрінути ся з слідами иньших системів. Сліди трійкової і чвіркової системи⁵⁾ можна оправдати тим, що нам вигідно збирати предмети по 2, 3 або 4 разом. Далі — а се стоїть в звязи з що-йно сказаним — з тої самої причини повстали поняття тузина, копи, чверть копи (нім. *Mandel*); а знов шістьдесяткова система є дуже консеквентно переведена в поділі кола на степені і в помірах часу.

Поділ кола на степені завдячуємо Египтянам і Вавилонцям, народам, що перші плекали астрономію⁶⁾. Первісна обсервація

¹⁾ Гл. м. и. Арістотель, *Problemata*, III, 16.

²⁾ Одиссея, IV. 412.

³⁾ 80 = quatre-vingt (= 4. 20); 90 = quatre-vingt-dix (= 4. 20 + 10); данське: 50 = півтретя двацятки, подібно 70.

⁴⁾ Hankel, *op. cit.*, стр. 20.

⁵⁾ Hankel, *op. cit.*, стр. 15.

⁶⁾ За таким повстанєм сеї системи говорять також латинські назви дробів о знаменнику 60: *fractiones astronomicae vel fractiones physicae* (астроно-

цілорічного обігу сонця довела до результату, що рік має 360 днів. Дорогу сонця по екліптиці поділено на 360 частин; одна така часть, дорога сонця протягом одного дня, називала ся кроком сонця (*gradus*) або степенем. Звідси пішов поділ кола на 360 степенів, який задля своєї придатности удержав ся до нині, а проби, переведені в часі французької революції, щоб десятичну систему завести також і тутки, не вдали ся.

Деякі автори згадують ще про інші системи. Так прм. Арістотель¹⁾ згадує про одно племя в Тракії, яке вміє числити лиш до чотирох; Оссети²⁾ на Кавказі уживають вісімнадцяткової системи, а шіснацяткову систему слідно в пагінації одного кондексу індійської Магабарати³⁾; дванацяткової системи уживає одно мальдівійське племя⁴⁾, а Цигани числять лиш до сім⁵⁾. Згадують також про шісткову систему у Боянців (на західнім березі Африки), про одинацяткову у Новозеляндців, а також про девяткову у долішних Бретонців.⁶⁾

Двійкової системи не уживав ніхто. Помимо того курсувала довгі часи повірка, що Китайці числять у двійковій системі. Сю похибку спричинив Ляйбніц через свій нахил до містицизму. Він обробив теоретично ту систему і думав, що відкрив ключ, яким можна навертати поган на християнство. Двійкова система мала йому вказати, як з „нічого“ т. є. зера — може повстати „щось“ т. є. одиниця; так пояснював він собі сотворенє сьвіта з нічого. Врадуваний своїм відкритєм, післав його французькому єзуїтови Бувé (Bouvet), що саме тоді перебував як місіонар в Пекіні, як средство до навертаня поган. Сей не порозумів Ляйбніца, бо думав, що він говорить про ключ до відцифровуваня китайських чисельних написів, які складали ся з прямих і ломаних ліній; зараз потім доніс про се Ляйбніцови, а той оголосив своє відкритє, що Китайці уживають двійкової системи, в париській академії наук в 1703 р. Сей його погляд повтаряв ся безкритично аж до половини 19 ст.; похибка ви-

мічні або фізикальні дроби); Günther, op. cit., стр. 10; Cantor, Geschichte I, стр. 70, 83.

1) L. c.; Klügel, Mathematisches Wörterbuch, том IV, стр. 45.

2) Cantor, Beiträge, стр. 44.

3) Humboldt, Über... Systeme von Zahlzeichen; в Crelle's Journal für reine u. angew. Mathem., том IV, стр. 231.

4) Klügel, Wörterbuch, том V, стр. 1168.

5) Krist, op. cit., стр. 57.

6) Cantor, Geschichte, т. I, стр. 10.

крила ся і показало ся, що згадані написи не були нічим иньшим, як лиш рисунками китайських шнурів з гудзами, приладів до численя¹⁾.

IV.

Знаючи, як повстало понятє числа та длячого десятична система приняла ся загально у всіх культурних народів, займемо ся з черги питанєм, як відбило ся на людській мові і в письмі се творене понятє в думці. Ми вже говорили, що творене мови, сталих виразів на понятя, йшло в парі з творенем понятя. Письмо, знаки для утріваленя спершу конкретних, опісля-ж абстрактних понятя, повстало пізнійше.

Обставина, що чисельники 1—10 у всіх мовах індогерманських народів є до себе дуже зближені, є новим доказом, що вони повстали дуже давно. Придивім ся тепер близше, як творили ся чисельники. З самого початку не уживано при численю осібних слів на числа, тільки повторювано назву предмету кілька разів. Опісля скорочувано собі повторюване слова одною спеціальною назвою; се виступило ще яснійше тоді, коли зачато абстрагувати понятє числа від конкретних предметів, бо тоді було понятє числа вже самостійним, абстрактним понятєм. Так повстали перші чисельники.

Як далеко йшло творене тих слів? Ми бачили, що границю творило основне число даної системи; так отже в десятичній системі утворено поки-що десять слів. Далі, до сотки включно, творено чисельники так, що комбіновано з основним числом одиниці другої десятки²⁾; двацять значило два (рази по) десять, далі трицять, сорок³⁾ і т. д. аж до дев'яťдесять і дев'яťдесять дев'яť. Тепер слідувало „десятьдесяť“, якому придано осібне слово: сто. І се слово дасть ся звести у всіх індогерманських мовах до спільного пня⁴⁾. Дальші чисельники на означене висших степенів

¹⁾ Cantor, Beiträge, стр. 48—9.

²⁾ І то так, що кладено одиниці перед десяткою, або по десятиці, прим. сімнацять = сім на десять = десять + сім з другої десятки, а франц. dix-sept = десять + сім.

³⁾ Двацять = два рази по десять; сорок походить від грецького слова τεσσαράκοντα = 40; се одинокий виїмок від загального права в славянських мовах.

⁴⁾ Санскр. śata, гот. hunda (hunta), лат. centum, грець ἐκατόν. Hankel, op. cit., стр. 13

основного числа, тисяч і т. д., є вже в різних мовах різні; знов доказ, що чисельники до сто походять з дуже давного часу.

Тільки про повстанє чисельників. Для нашої теми важнійше питанє, як сей принцип твореня чисельників відбив ся в письмі. Доки народи стояли ще на тім рівені культури, що обходили ся без писаня чисел, тоді ще було їм байдуже, який принцип писаня буде найвигіднійший; їм вистарчало вповні числене на пальцях. Творенє циферних системів та принципів писаня чисел датує ся з часу, від коли письмо стало одним з найважнійших чинників розвитку культури.

Початки письма вяжуть ся з початком міської культури¹⁾, та саме їх повстанє досить невияснене. Певне є те, що перше письмо було образкове і служило до означеня конкретних понять. Найстарші роди писем, з якими маємо до діланя, є: три роди староегипетського письма (гієрогліфи, гієратичне та демотичне письмо), далі вавилонське клинове, китайське, а вкінці староіндійський санскрит²⁾.

Властиве гієрогліфічне письмо — письмо святих книг — складало ся з яких 900 знаків, які мали означувати конкретні предмети. Уживано його або буквально, і то так, що кожний знак заступав першу букву слова, яке означував, прм. лев букву л і т. д., або символічно, т. є так, що рисунок означував впрост предмет, прм. колісце означувало сонце, — письмо т. зв. міметичне, т. є основане на наслідуваню, властиве образкове письмо — або загадкове, коли трудно було на перший погляд подати звязь між знаком, а предметом, який він означував. Так прм. за сонце рисовано хруща жука (*Mistkäfer*), бо він котить кульки уліплені з гною, відвертаючи від них лице, так само, як ми відвертаємо лице від сонця — а сонце є теж кулею.

Гієратичного письма уживали святищеники; воно не було нічим иньшим, як упрощеними гієрогліфами.

Третім родом письма було тзв. демотичне, т. є людове; воно було ще простійше і вигіднійше від гієратичного.

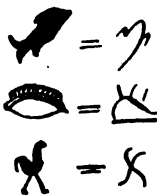

Рис. 1.
Гієрогліфічне і гієратичне письмо.

¹⁾ Hankel, *op. cit.*, стр. 23.

²⁾ Подані тутки дати про письма взяті з дотичних розділів Кантора *Beiträge etc.*

Числа писали Єгиптяни в той спосіб, що повтаряли гієрогліф кілька разів; часто виписували буквами цілий чисельник, або теж мали особні знаки на числа 1, 10, 100, 1000 і 10000.

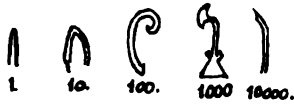

Рис. 2.
Гієрогліфічні цифри.

І так означувало один лату до міряня, десять охоронний вал, сто криву лїску авгурів. Тисяч означувано через листок льотосу — символ обильности —, десять тисячів через палець.

З тих цифр складано числа по-дбно як римські, але в групах по 4; отже девять писано: дві групи по чотири знаки і один знак і т. д. Висші числа творено тим способом, що писано перше одиниці, потім десятки і т. д. від правої руки до лівої, отже в тім порядку, як ми нині пишемо.

Клинове письмо мало бути, як здогадують ся, азбучним. Воно складало ся з клинів, які кладено прямовисно або поземо, а також складано два клини на вкїс під кутом.

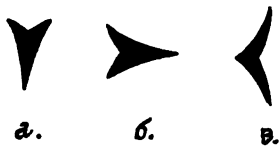

Рис. 3.

Елементи клинового письма:
а) прямовий клин, б) поземий клин, в) зложений клин.

Цифри були зложені з поодиноких клинів (знач. 1) і зложених (знач. 10). Гротєфєнд, що відцифровував клинове письмо, добачує в тім символі зложеня обох рук. Для ошадження місця писано кілька клинів не побіч себе, лиш парами один над другим. — Цифри писано від найвисших до найнищих від лівої руки до правої, і то так, що все більша цифра стояла перед меншою; відворотний

порядок означував, що менша цифра є сочинником більшої. Її означувано поземим клином, перед яким кладено одиницю. Тисячу писано як десять соток, т. є знаки на 10, 1, 100. — Пізнійше введено ще одно скороченє: вертикальний клин, поставлений перед більшим числом, означував його п'ятикрать.

Третє з ряду письмо, про яке згадуємо, китайське, найдивовижнійше зі всіх. Китайська мова сама дуже убога, бо складає ся всього лиш з 450 односкладових слів, з яких кожде служить до означеня кількох понять. Зложене двох ріжних слів означує те понятє, яке є спільне обом словам. Прм.¹⁾ слово: dáo має 9 значінь: провадити, украсти, осягнути, запасти ся, по-

¹⁾ Cantor, Beiträge, стр. 40.

кривати, хоругва, топтати ногами, збіже, дорога; слово: lú має 7 значінь: дорогий камінь, роса, морський крук, красити, віз, ріка Лю, дорога. Зложене: dáo-lú означає понятє, спільне обом

$\nabla = 1.$ $\nabla\nabla = \nabla = 2.$ $\nabla\nabla\nabla = \nabla = 3.$ $\nabla\nabla\nabla = 4.$ $\nabla\nabla\nabla = 5.$
 $\nabla\nabla\nabla = 6.$ $\nabla\nabla\nabla = \nabla\nabla\nabla\nabla = 7.$ $\nabla\nabla\nabla\nabla = 8.$ $\nabla\nabla\nabla\nabla = 9.$
 $\llcorner = 10.$ $\llcorner = 12.$ $\llcorner\nabla = 14$ $\llcorner\nabla = 23.$ $\llcorner\llcorner = 30.$
 $\llcorner\llcorner = 40.$ $\llcorner\llcorner = 50.$ $\llcorner\llcorner = 60$ $\nabla\llcorner = 100.$ $\llcorner\llcorner = 1000.$

Рис. 4.
Цифри і числа в клиновім письмі.

словам, отже: дорога. Chiung значить: старший брат, di: молодший брат; chiung-di — брат взагалі.

В китайській мові нема флексії (відміни); її заступає ся ріжними частицями (партикулами) або положенєм слова в реченю.

Китайське письмо є образкове і — в протиставленю до мови — дуже богате. Символі є дуже подібні до предметів, а вимовляє ся їх так, в яким значіню ужиті, отже один і той сам знак

一	二	三	四	五	六
1.	2.	3.	4.	5.	6.
七	八	九	十	百	千
7.	8.	9.	10.	100.	1000.
萬	零				
10000.	ling.				

Рис. 5.
Старокитайські цифри.

можна вимовляти в ріжні способи. Ся обставина стоїть на перешкодї впровадженю латинської азбуки в китайську мову.

Цифри писано осібними, самостійними знаками. Десяточна система була у Китайців дуже консеквентно переведена; мали

一
十
八
萬
六
千
二
百
一
十
四

вони назви на 1—9, 10, 100, 1000 і дальші степені числа 10 аж до одиниці з 18 зерамі¹⁾).

Числа писано в той спосіб, що коли більша цифра стояла перед меншою, то ті дві цифри додавали ся, відворотний порядок означав множенє. Китайці пишуть слова в сей спосіб, що буква стоїть під буквою; таксамо числа: цифра під цифрою, отже слова: „перед“ і „по“ треба розуміти властиво як „над“ і „під“.

Китайці мають два роди цифр: наукові і купецькі. Перших уживають лиш в наукових творах, других усюди в практичнім житю. На місці бракуючих одиниць писано свого рода зеро, зване ling.

Оставало-б ще сказати дещо про санскритське письмо, якого уживали давно мешканці передно-індійського півострова. Санскритським язиком говорило одно із тамошніх племен, що відділило ся з загального населеня між 1400 а 1360 р. перед Хр. Опісля остав санскрит язиком святих книг, подібно як у Жидів єврейська мова. Ще нині є в Індії багато людей, що володіють добре санскритом.

Рис. 6.
Число 186214 в старокитайськiм письмі.

Санскритська азбука складає ся загалом з 48

1	11	111	X	8	±	±	≡	文
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
	+	百	千	万	〇			
	10.	100.	1000.	10000.	0.			
1百	百+X	百+8	百〇=					
100.	124	465.	102.					
百=	方〇百〇X							
120.	10204.							

Рис. 7. Новокитайські купецькі цифри.

¹⁾ Ті назви витворили ся очевидно під впливом і за приміром Індійців.

букв; складовою частию кожної букви є позема лінія, яку рівночасно уважає ся за лінію до писання. Слова писано разом, а навіть стягано їх часто в той спосіб, що опускано співзвуки.

Цифри означає ся в санскриті початковими буквами дотичних чисельників: 1 = e (eka); 2 = d (dwi); 3 = t (tri); 4 = tscha (tschatur); 5 = pa (pantsha); 6 = sch (schasch); 7 = sa (saptan); 8 = a (aschan); 9 = na (navan). — На степені числа 10 були у Індів — як знаємо — назви аж до 17-ого включно.

Познакомивши ся в отсей спосіб з найдавнішими родами письма, вернемо до питання, по яким принципам складано цифри в числа.

Пригляньмо ся для того клясифікації тих принципів, яку перевів Ганкель¹⁾. Його клясифікація дає погляд на їх розвій і поясняє, чому той розвій ішов отсею власне дорогою.

Перше означуванє чисел в письмі було несистематичне. Се „несистематичне“ означуванє перевели деякі народи в дуже гарну систему, іменно народи грецько-семітської групи, т. є: Греки, Фенікійці, Жиди, Араби та Сирійці. — Воно полягало на тім, що на означенє девяти перших одиниць, 1, 2, ... 9, девяти перших десятків, 10, 20, ... 90 та девяти перших соток, 100, 200, ... 900, уживано букв дотичної азбуки чергою, а опісля складано їх так, що букви писано побіч себе.

Грецька новіша азбука, звана іонською, складає ся з 24 букв, а що до означеня усіх тих одиниць треба було 27 букв, тому запозичено три знаки з своєї давньої азбуки.

Поодинокі букви означували:

Буква: $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \epsilon, \varsigma, \zeta, \eta, \vartheta; \iota, \kappa, \lambda, \mu, \nu, \xi, \omicron, \pi, \rho$;

Число: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90;

$\varrho, \sigma, \tau, \upsilon, \varphi, \chi, \psi, \omega, \wp$.

100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900.

Вставлені букви були: $\varsigma = 6, \rho = 90$ і $\wp = 900$ ²⁾.

Тисячі означувано в той спосіб, що під цифрами на тисячі писано кому, прим.: 1235 = $\alpha\rho\lambda\epsilon$.

¹⁾ H a n k e l, op. cit. стр. 31 - 46.

²⁾ ς , зване *στίγμα*, відповідало старогрецькому digamma = F, (фенік.

Гав, гр.: *βαιϛ*; ρ = *κόππα* (відпов. лат. Q); \wp = *σασπί* було комбінацією старогр. *σάπ* з буквою *π*.

Сей спосіб писання чисел взяли Греки від Фенікійців, отже був він семітського походження. Його введено в уживане аж в 5 ст. пер. Хр.; давнійше уживали Греки тзв. геродіянських знаків, названих так від Геродіяна, візантійського грамастика з 3 ст. по Хр. Геродіянські цифри писалися по иньшому принципови, тому згадаємо про них на відповіднім місці.

Тепер задержимося на хвилю при символічній арифметиці, про яку ми вже згадували.

Щоби затямити собі якесь число, розклали його Греки часом на такі часті, що букви, що відповідають тим частям, зложені разом, творили якесь слово, прм. букви слова *Neilos* = Ніль давали суму $50 + 5 + 10 + 30 + 70 + 200 = 365$, т. є число днів в році. Се мало стояти в звязи з тим, що Ніль вливає правильно раз в рік. Таким комбінаціям надавано часто також містичне значінє, прм. одну апокаліптичну потвору з „Відкриття“ сьв. Івана ідентифіковано з числом 666, тому, що букви її імени Лятейнос (*Λαττεινος*) — давали на суму 666¹⁾.

З подібними символями стрічаємося прм. у Жидів, що число 15 писали не $10 + 5$ (т. є *IE*), лиш $9 + 6$ тому, щоб не вимовляти непотрібно двох перших букв сьвятого імени „Єгова“, і тимсамим не переступати другої заповіді божої²⁾. Дуже часто стрічаємо теж таку символічну арифметику у Індів³⁾.

Ми згадали, що семітські народи уживали того самого способу писання чисел, що Греки, іменно Жиди мали 22 букви, а пять бракуючих знаків (на сотки 500, ... 900) заступали або сумами з 400 і решти соток, або уживали тзв. кінцевих букв⁴⁾ єврейської азбуки. Тисячі означували двома точками над дотичною буквою.

Араби писали числа в той спосіб від часу введення нової азбуки, т. є десь від середини 7 ст. по Хр. Давнійше їх письмо, зване пал'міренським, згинуло без сліду, заховалися лиш написи на кількох камінях. Ся азбука мала лиш чотири знаки на числа: 1, 5, 10, 20.

Нова азбука Арабів, куфійське письмо, яким списаний коран, перемінилося в гарний курсив, якого уживають тепер всі орієнтальні народи. Поазбучний порядок цифр усталив ся аж

¹⁾ Cantor, Beiträge, стр. 118.

²⁾ Cantor, Beiträge, стр. 126.

³⁾ Cantor, Beiträge, стр. 69.

⁴⁾ Кінцеві букви се такі, які пише ся лиш на кінці слова, пор. німецьке f, s, грецьке: σ, ς.

згодом; до того часу писано числа, виписуючи цілі чисельники. Скорочення чисельників перемінилися в тзв. диванські цифри.

Куфійських букв в писаню чисел уживано подібно, як в єврейській азбуці, на одиниці, десятки і сотки до 400 включно; дальші сотки значено шістьма злишними (подвійними) буквами, отже був осібний знак і на 1000.

Сирійці, яких азбука подібна до жидівської, уживали того самого способу; вони писали числа виключно кінцевими буквами, яких було 22. На сотки 500—900 уживано букв для десятків 50—90 з точками в горі.

З грецького перейшли букви і спосіб писання чисел до старославянського; ще нині подибуємо в церковних книгах такі числа:

Буква: ā, ē, ġ, ð, ē, s̄, z̄, ñ, ð̄; ĩ, k̄, l̄, m̄, ñ, ã, õ, п, ç;

Число: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90;

ṛ, ç, t̄, v̄, f̄, x̄, ψ̄, w̄, ũ.

100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900.

На означенє тисячів кладено перед буквою знак: ρ, прм. ρ̄w̄çē = 1895¹⁾.

З наведеного бачимо, що принцип „несистематичного“ означування перевели деякі народи дуже консеквентно. Щоб дійти одначе до позиційної арифметики, мусіли закинути сей спосіб писання і шукати иньшої дороги.

Основного типу, з якого розвинула ся наша система, мусимо шукати де инде. До тої ціли дійдемо, виходячи з природного способу писання чисел, т. є кількарязового повторювання знаків. Наслідуючи численє зерен і розкладанє по 10 на купки, установлено знаки на степені основного числа, т. є один, десять, сто і т. д. і писано тільки знаків, кілько було одиниць. Сей принцип називає Ганкель принципом додаваня (Prinzip der Addition); його уживали Греки в давнійшій, геродіянській письмі та Римляни.

Грецькі геродіянські знаки були слідуючі: I = 1 (здаєть ся, звичайний знак на одиницю²⁾); Δ = 10³⁾ (від слова *δέκα*); Η = 100 (від *ἑκατόν*³⁾); Χ = 1000 (від *χίλιοι*) і Μ = 10.000

¹⁾ Д-ръ О. Огоновскій: Граматика руского языка, Львѡвъ 1889, стр. 121—122.

²⁾ Иньші поясняють се як жіночий рід *μία* = *ἓα* чисельника один, *εἓς*; Пор. Cantor, Beiträge, стр. 114.

³⁾ Вправді *ἑκατόν* пише ся через ε, не η, одначе до аспірації служила давнійше буква h = H; пор. *ibid.*

(від *μύριοι*), а крім того побічний знак $\Pi = 5$ (від *πέντε*). Цифри писано від найвисших до найнижших, притім повторювано кожду найбільше чотири рази; п'ятикратъ кождої означувано в той спосіб, що вписувано її в Π , отже: $\overline{\Delta} = 50$, $\overline{\text{H}} = 500$, $\overline{\text{X}} = 5.000$, $\overline{\text{M}} = 50.000$. Сего способу уживано в Атиці до половини 5 ст. перед Хр.

Римські цифри знані загально; числа пише ся в той спосіб, що комбінує ся знаки: головні I, X, C, M, і побічні V, L, D, притім пише ся все висшу цифру перед низшою; противний порядок вказує, що меншу цифру треба від більшої відіймати. Числа дальші, від кількох тисячів почавши, творили ся в зовсім нам незнаний спосіб: Замикаючи I в скобки, (I), одержували тисячку; сей знак перемінив ся в M або в ∞ (символь безконечности у новійших математиків). Замикаючи тисячку в другі скобки, ((I)), одержувано 10.000, в треті, (((I))), 100.000, а беручи в скобки знак безконечности, (∞), міліон. Половина тих чисел означувала половини їх вартостей, отже I), стягнене в D значило 500, I)) = 5.000, I))) = 50.000, а (I = 500.000 (?)¹⁾.

Цікаві є деякі гіпотези про повстанє римських цифр. Найбільше знана та, що I означає 1 тому, що є символьом одного пальця; V символьом долоні (влас. великого і вказуючого пальця); X зложені дві п'ятки, відвернені; C походить від слова *centum* = сто, а M від *mille* = тисяч. Звідки пішла ся гіпотеза, незнаю. Вона не пояснює повстаня чисел L і D.

Другу, дуже дивовижну, гіпотезу поставив Прісція н, візантійський граматик з VI ст.²⁾. Після него є I наслідуванем одиниці Греків; V є п'ятий самозвук (так писали давнійше велике лат. U); X значить десять тому, що в латинській азбуці слідує по V — або може тому, що *χ* є десятим співзвуком в грецькій азбуці. L значить 50 тому, що у Греків N значить 50, а N переходить часто в L³⁾. C — початкова буква слова *centum*, отже значить 100, а D значить 500 тому, що слідує в азбуці по C. Знак на 1000 був перше, як в грецькім, X, але тому, що X вже значило 10, взято його в значіню 1000 в скобки, (X), а з того повстало ∞ і M. Годї припустити, щоби власне в такий спосіб добирано букви з ріжних азбук і язиків.

¹⁾ Cantor, Beiträge, стр. 155.

²⁾ Priscianus, De figuris numerorum; пор. Cantor, Beiträge, стр. 383.

³⁾ Прм. *λύμφα* замість *νύμφα*.

Найправдоподібніше пояснює річ Петро Рамус, філософ з 16 ст.¹⁾. Степені основного числа 1, 10, 100, 1000, означувано одним, двома, трьома та чотирма прямими лініями, які комбіновано так: I, X, \square , П. Ті комбінації позаокруглювалися в звичайні римські цифри, а їх половини були: V і L. D мало знов бути половиною M, заокругленого в ∞ .

Геродіянські та римські знаки характеризують зовсім ясно принцип, по якому складано їх в числа. В тім принципі зарисувалася — що правда, ще дуже незначно — залежність вартости цифри від її позиції.

Поза тисяч (у Греків поза 10.000) творено цифри вже инакше, одначе таким способом, який не противився в нічим тамтому. Римляни писали перед M його сочинник, прм. XIIIMDCCCIV = 12954, або давали над тисячами позему лінію і відділювали їх точкою від решти цифр, прм. $\overline{\text{CXXIV}}.\text{DXXIII}$ = 124.522. Греки відділювали десятки тисячів і писали так: *μυριάδες ἢ μονάδες ἦ'*), т. є одна міріяда і 8.000 одиниць або 18.000, або инакше, відділюючи міріяди від одиниць точкою, прм. ρν,ψ \curvearrowright πδ = $150 \times 10.000 + 7984 = 1,507.984$; α \curvearrowleft α.εσιδ = $1991 \times 10000 + 5214 = 19,915.214$. Писане

тисячів відбувалося вже властиво по третьому з ряду принципів, принципів множення (Prinzip der Multiplikation). Звідси був вже дуже легкий перехід до позиційної арифметики. Треба було лиш розширити те, що зробили Греки з словами: *μυριάδες* і *μονάδες*, а Римляни з знаком M: опустити їх. Треба було отже розбити число на степені основного числа і написати при кождім його сочинник, т. є написати прм. висше подане число так: $12954 = 12M9C5X4I$ — а опісля опустити знаки M, C, X, I. Головна трудність лежала в тім, що не знано зера, отже не знано, що робити в тім разі, коли забракне одиниць даного ряду.

В середніх віках писано числа на таблиці з рубриками, в які вписувано цифри поодиноких рядів. Коли бракувало яких одиниць, оставало місце в дотичній колюмні порожнє. Сей принцип колюмн не був нічим иньшим, як лиш відтворенем в письмі способу числення на рахунковій досці. Він перейшов безпосередно в принцип позиції, коли тільки люди впали на думку,

¹⁾ Petrus Ramus, *Scholarum mathematicarum libri unus et triginta*, Базілея, 1569, стр. 117. Цит. за: Cantor, *Beiträge*, стр. 396.

²⁾ Позема лінійка над α і η має на цілі зазначити, що дотичні букви беруться в значіню цифр.

що бракуючі одиниці можна заступити окремим знаком. Від тої хвилі була скінчена роля колюмн; число писано так, що цифри кладено впрост одну побіч другої.

В тій системі осягнуто ідеал, до якого стреміли всі народи, отже довершено діла розвою чисельних системів. Переведене сеї ідеї є заслугою в останній мірі Індійців; за посередництвом Арабів перейшла вона до нас разом з питомими цифрами, які від того називають ся арабськими, хоч в дійсности є індійського походження. Арабський писатель Альдефаді каже: „Індійці можуть хвалити ся трома річами: збіркою байок, подібною до Езопівської, штукою числення та грою в шахи“¹⁾.

Останнім питанєм, яке належить до нашої теми, є kwestія походження наших чисельних знаків. Вона є до нині непорішена остаточно; маємо багато гіпотез, які одначе є цілком нестійні.

В першій мірі належать сюди чисто формальні поясненя²⁾, як можна-б випровадити вигляд нинішних цифр з відповідної скількості прямих ліній,

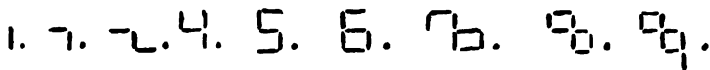

Рис. 8.

або також з комбінації різних ліній, які маємо в квадраті з обома перекутнями.

Рис. 9.

Інші гіпотези, оперті на історичних жерелах, доходять згідно до висліду, що ті знаки є індійського походження і що за посередництвом Арабів дістали ся до нас. Перед IX. ст. по Хр. нема в західній Европі сліду тих знаків. Що дійсно Араби були посередниками в перенесеню індійських цифр до нас, ба-

¹⁾ Treutlein, Geschichte unserer Zahlzeichen und Entwicklung der Ansichten über dieselbe. (Progr. Gymn.). Karlsruhe, 1875, стр. 69.

²⁾ Cantor, Beiträge, табл. II, fig. 19, Treutlein, op. cit., стр. 15—16.

чимо хочби з того, що вони в деяких околицях уживали цифр, званих гобарськими¹⁾.

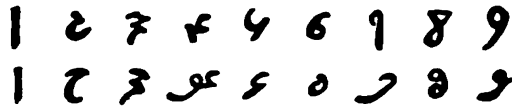

Рис. 10.
Арабські цифри „гобар“.

Бачимо, що не можна заперечити подібності тих знаків до наших²⁾.

На закінченє подамо ще порівнюючу таблицю тих індійських знаків з різних манускриптів³⁾:

а.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
б.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
в.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
г.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
д.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
е.	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Рис. 11.

Порівнююча таблиця „арабських“ цифр з різних часів; а) середина XI ст.; б) і в) початок XII ст.; г) XIII ст. перед 1271; д) XIV ст. по 1367; е) XV ст. (1427—60); ж) XVI ст.

Трудно доглядіти тутки якоїсь провідної думки, по якій поступав розвій і удосконаленє тих знаків; перед винаходом друкарської штуки були вони наражені на довільні зміни з сторони монахів, що їх переписували. Для того можемо сумнівати ся, чи взагалі доведеть ся нам коли мати перед очима комплектний образ того розвою.

Правду кажучи, формальна сторона, як виглядали та які зміни переходили поодинокі цифри — се річ другорядної ваги.

¹⁾ Cantor, Beiträge, стр. 247, 399.

²⁾ Hankel, op. cit., стр. 326.

³⁾ Рисунки взяті з: Hankel, op. cit., стр. 325, і з таблиці, долученої до згаданої розвідки Трайтляйна.

Тому-то ми звертали в нашій розвідці увагу головню на принципі, на провідні думки, якими руководили ся різні народи, хочия довести до найвигіднійшого способу писаня чисел.

Реасумуючи те все, що ми дотепер сказали, переконаємо ся про правдивість тверджень, які ми поставили на вступі, іменно, що :

1) нинішня чисельна система є одним з найпожиточнійших винаходів; вона гарантує легкість і вигоду в численю, вона є ідеалом всяких стремлінь у тім напрямі, отже тим самим той розвій вже довершений ;

2) людська думка не бачить того, що є близько, коли шукає чогось, що їй видає ся кращим, хоч би близькі річи були як прості і природні ;

3) длятого не можна „оцінити, на який подив заслугує“ отсей індійський винахід.

В чім-жеж лежить та велика заслуга Індійців?

Ми бачили, що головну трудність в розвою принципів становило питанє, що робити, коли бракує цифр якогось ряду. Індійці розвязали се питанє, впроваджуючи зеро. Длятого справедливо каже орієнталіст Брокгавз: Коли який винахід має правдиво індійський характер, то ідея, надати вартість „нічому“ (т. є зеро) і при помочи „нічого“ завершити будову „чогось“¹⁾.

Відень, в лютім 1908.

¹⁾ Hankel, op. cit., стр. 45.

З ЦИКЛЮ „AMOROSO“.

I.

На скелі.

Я стою на гострій скелі
Мов маяк в одкритім морі.
Зір мій губить ся в просторі,
Що прославсь до неба стелі.
Ясне соняшне проміння
Золотим дощем спадає;
Ухо ледви зачуває
Плескіт хвилі об каміння.
Синє море піді мною,
Наді мною сонце красне,
Небо чисте, небо ясне
Усміхаєть ся весною.
В серці любе почування
Пишним цвѣтом розцьвітає,
І душа моя співає
Гімн щасливого кохання!

II.

На бульварі.

Понад морем на бульварі
Я, самотний, похожаю
І тихесенько зітхаю,
Як побачу очі карі.

Ох, такі-ж бо очі має
І моя далека любка...
Як то там вона, голубка,
Десь без мене пробуває?
Серед натовпу і шуму
Сів собі я на ослоні.
Грав оркестр в мінорнім тоні,
Навіваючи задуму.
Серце мліло від самоти...
Біля мене-ж до коханки,
Волоокої панянки,
Молодик чинив зальоти.
Я цікаво прислухав ся
Залицяння запальному
І рушаючи до дому
Так в душі своїй озвав ся:
Ви щасливі, молодята!
Бо за втіхами кохання
Не тяжкі вам сподівання
На веселі шлюбні сьвята.

III.

Нічого!...

Нічого, нічого — ні цвіту буйного,
Ні проміня сонця, ні усміху з неба,
Ні сна чарівного, — нічого, нічого
Не треба.

Не сила, не сила... Бо рученька мила
Влила в моє серце отрути,
Мій рай оганьбила... Не сила, не сила
Забути!...

Два сні Наполеона Бонапарте.

(Фантазія).

Відколи його відвезли до школи, чув ся дуже саїтним. Кругом чужі люди, що не любили його і неприхильно на нього гляділи. Навіть з ровесниками не міг жити в згоді, бо його не обходило те, що їх.

Кілько довело ся йому плакати — тим таємним, тяжким плачем, якого ніхто не почує! А як заходило сонце і чорна тїнь обвивала будівлі, то почуте самоти і відчуженя обгортало його душу і приносило перед його очі то родинний острів, дикий і скалистий, то пляни праці і — самовбійства. І тоді він на мить успокоював ся, бо гадка мала на чім спинити ся.

Так плили дні і йшли ночі, однастайні і подібні.

Але раз приснив ся дивний сон молодому кадетови... Він лежить у величавій салі в палаті найстаршого царського роду, в палаті Габсбургів. Крізь тяжкі, дорогоцінні занавіси доходить від темних вікон однастайний плюскіт дощу і безкрайний відгомін маршу піхоти. На малу хвилину затихне і знов пливешумить... Але велике місто пожирає ту масу війська. Кругом мрачно і темно, тільки Дунай шумить і несе гори криги, що перевалюючи ся з гуком, блискає в темряві гострими кантами леду. Нараз залунав страшний лоскіт, в яким було чути, як рвало ся зелізо, тріскало дерево... До салі вступив ад'ютант і зложив рапорт, що Дунай зірвав міст і тисячі війська потонуло у його хвилях.

— „Новий!“ — сказав він до ад'ютанта крізь затиснені зуби і відвернув ся до стіни, з якої насьмішливо гляділи на нього могутчі володарі й антенати роду, в якого гнізді розложив ся.

...А там битими шляхами знов рушили маси війська в ніч і темряву; блеск армат і ракет осьвіттив їх незлічимі струї і страшний Дунай, що ніс окровавлені трупи на білій кризі.

...А потому Дунай станув; стовпила ся крига і з пекольным ревом рушила горі рікою, проти води — на місто і росла-росла, а на її верху хитала ся відвернена женщина з дитятем на руках. Відтак усе провалило ся і Дунай поплив далі — змалїв його рев великий, а там і шум затих

* * *

Від того часу много літ минуло і много дива бачили народи Європи. Над нею стояла пламенна комета, а по її найдальших окраїнах горіли таборні біваци великого вождя. Над Дунаєм пишав ся город Габсбургів, а на нього плила мов крига найбільша армія Європи. Окружений масою генералів і ад'ютантів їхав імператор Франції і пострах трох частий сьвіта. І хто би в нім пізнав того засумованого ученика військової школи? Він сам уже давно не пізнавав себе.

А Відень мовчав, мов вимер — і зачудований вслухував ся в одностайний марш величезних полків. Їх оклики: „Vive l'Empereur!“ гуділи попри стіни кам'яниць і плили пустими вулицями, змішані, мов пожовкле листє, вітром гнане. А як затихали на закрутах далеких улиць, чути було лиш гомін — одностайний, рівний. То йшов найбільший з вождів, якого людський рід бачив.

Відчинили ся брами цїсарського замку і знов зачинились. Надійшла ніч, заснуло місто. Так засипляє людина в горячці; не було нікого, хто не думавби про него — від маленької дитини до сивого старця. Кругом горіли червоні огні біваків, мов нездорові очі хорого, а темними вулицями переходили патрулі, лискаючи зброєю.

Довго ходив він по старинних комнатах, а гадки якось неохочо прилітали, немов лякали ся тяжкого сумерку, що лежав у глибоких нішах — і великанських невиразних постатий, що гляділи зі стїн остро і понуро. Тільки почуте великої сили розпирало його грудь і немов осьвічувало півсумерк. Він підійшов до вікна, нахилив ся і глянув у темну ніч: там тихо стояли його

гвардисти, а кожний очи впер у п'ятьму, готов сейчас лягти під дверми свого вожда.

І він заснув.

Дивний сон приснив ся володареві Європи... Кругом тихо, дуже тихо — як у військовій школі — але та тишина якась инакша, немов перед нею щось уже було-минуло — щось невідлучне і темне як тїнь... Він вдивив ся в неї всею силою свого зору і побачив — море, тихе, безконечне море, той елемент, що йому ніколи не піддав ся, — і страх огорнув холодними руками душу найбільшого з володарів — він простягнув руку, але натрафив на тверду скелю, — хотїв піднести ся, але не міг — — в холодній мраці, що лежала над понурим краєвидом, пересували ся неясні постатї з болем і кровю на лиці — і зникли — — мрака все більше налягала, холодила його ноги, підсувала ся до серця разом з глухою гнетучою тишиною, в якій гинула навіть думка, мов птах у пустини — — він чув, як стигне, умирає серед тої тишини і пустки, а нізвідки помочи, поратунку — — зітхнув і — пробудив ся.

Зимний піт спливав по його тілі, а ляк мов опир ще останні хвилі ссав його душу — — він не знав, чи все його жите не є сон, не є казка, яких тільки начитав ся у військовій школі — був певний, що зараз встане і піде до школи і жахав ся, щоби не застогнали ті нічні окривавлені привиди — вже навіть чув за вікнами їх тихі завмираючі стони, бачив тисячі жіночих голів, похилені в заводах — — легке червоне сьвітло прислоненої нічної лямпади разило його мов великанська пожежа... Хирна, несміла думка зродила ся в його розбитій душі: „...руху за всяку цїну“... Слабим голосом закликав і двох ад'ютантів увійшло до салї.

Мов тяжка скеля зсунула ся з його грудий, зібрав думки і немов людина, що по довгій недузї пробує ніг своїх, непевна, чи вдержить ся на них, спробував видати приказ, короткий як усе, але не такий острій:

— „Алярм! Дівізія Міра' йде сейчас на північ!“

Осьмілений його нетвердим тоном, сказав тихо один з ад'ютантів:

— „На дворі сильна злива і темрява...“

Та Наполеон опритомнів майже цілком, простягнув ся, сїв на ліжку і своєю характеристичною пів-мовою, пів-криком сказав з притиском:

— „Зі всіх пушок огню, всі сурми най заграють! Йдем усі і сейчас!“

Вийшли тихо як тіни; ще одна хвиля жаху стиснула його груди, та за хвилину чорна ніч заревіла як пекло і ревом виполошила з забутого закамарка його душі хлопячий сон, що тепер здійснив ся. Гадки як трівожні мари стали налітати, але до салі увійшов поспішно цілий штаб генералів.

Вулицями Відня посували ся серед пітьми і зливи полки зі стягами — йшли поспішним маршом: вожд отримав важні вісти.

А імператор Франції їхав у критій колясі скоро, скоро — на зустріч своїй доли...

Др. Станислав Дністрянський,

надзвич. професор цивільного права на університеті у Львові, посол до парламенту, дійсний член Наук. Товариства ім. Шевченка, голова „Правничої комісії“ і редактор „Правничої Бібліотеки“ і „Часописи правничої і економічної“, уродився 13 листопада 1870 в Тернополі; батько др. Северин Д., краєвий інспектор шкіл і радник двору у Львові. Покінчив гімназію 1888 р. в Тернополі, 1893 університет у Відні; 1894 р. одержав ступінь доктора прав. Опісля продовжував свої студії за границею, в Берліні, Липську, вкінці знов у Відні. 1898 р. написав габілітаційну розвідку, 1899 р. став суплентом і доцентом австрійського приватного права у Львові, 1901 іменованій надзвичайним професором, 1907 вибраний послом до парламенту.

Важніші праці: *Das Wesen des Werklieferungsvertrages im österreichischen Rechte*; Заручини в австрійськiм праві; Нові причинки до науки заручин в австрійськiм праві (також по німецьки); *Dożywocie małżonka*; Чоловік і його потреби в правнiм системі; Звичаєве право і соціальні звязки (також по польськи і по німецьки); Австрійське право облiгаційне; *Mandatum* в почині правного розвою; *Die Aufträge zugunsten Dritter*; *Zur Lehre von der Schuldübernahme*; Реформа виборчого права в Австрії; *Eine selbstständige ruthenische Universität in Lemberg*.

Крім того писав багато правничих розвідок і рецензій в українських і польських часописах.

ПРАВО IN CONCRETO.

Неодному мусіло — як мені — лучитись, коли зараз на вступі до науки приватного права довідав ся, що понятє права не є одно, але що треба різко від себе відріжнити два понятя права, в предметовім і в підметовім значіню, — той мусів піднести сумнів, чи се можливе, аби те, що є виразом норми суспільного житя, мало подвійну натуру. Сумнів оправданий. Але коли приглянемо ся близше, мусимо сказати: Тут не ходить о подвійну натуру права, не ходить о діаметральну різницю між т. зв. предметовим а підметовим правом, — та понятє права у своїй сути є лише одно, виключно одно. Се не перешкаджає одначе, що на ту саму появу дивимо ся з двох точок погляду: абстрактної і конкретної. Діямант, як понятє, се абстракт, що означає один рід жемчугів взагалі — обіймає усі діяманти, де небудь вони й находять ся. Але діямант се також скристалізований брилянт в руках якогось чоловіка — се конкретне понятє, се зреалізоване абстрактного понятя діяманта в поодинокім випадку. Не два понятя, тільки одно; але в однім випадку абстрактне, в другім конкретне.

Так і понятє права є одно, але раз говоримо про нього абстрактно, другий раз конкретно: право як абстрактна норма і право як скристалізована норма, привязана до даної особи або до даного правного організму.

Лише в науці природи конкретні появи є першорядні, на яких опісля можна виставити в другому ряді абстрактне понятє; противно в праві: абстрактне понятє є вихідною точкою усього права; спершу мусить бути абстрактна норма і що йно із такої

абстрактної норми може уробити ся в другому ряді конкретна форма, в якій абстрактне право виступає на зверх.

Те, що пануюча теорія називає предметовим правом — се право *in abstracto*, а що звисне під назвою підметового права — се право *in concreto*.

До сего останнього можемо одначе дійти тільки через перше. До права *in concreto* веде дорога лише через право *in abstracto*. Поняте права *in abstracto* се засадниче поняте права взагалі; право *in concreto* є лише його конкретною формою. Аби пізнати сю форму, мусимо предівсім пізнати її суть.

Суть права лежить у правилі, у нормі. Його метою є переняти керму суспільного ладу. Право — се норми, якими кермує ся суспільний лад у поодиноких відносинах людей між собою.

Кожде право має суспільний підклад, бо є керманичем суспільного ладу; воно єствує через суспільність і для суспільности.

Правні норми доторкають людських житєвих відносин, та сі відносини є двоякого рода, так як жите одиниць і жите суспільних звязків є двояке: приватне та публичне. Жите приватне зберігає родинні і домашні, т. є господарські, економічні (*oikos*) потреби; жите публичне — се жите в суспільности і для суспільности, жите, що зберігає потреби суспільности як такої. Тому й право є приватне і публичне.

Цілюю усього права є норма для заспокоюваня людських потреб.

Сей висновок веде впрост до понятия права *in concreto*. Не можна поставити трівкого понятия права *in concreto*, як не вийде ся з мети, до якої воно має вести, як не опре ся його на тім, що воно має нормувати людські потреби.

Право *in concreto* являє ся на зверх скристалізованем абстрактної норми у конкретну форму. Сеї конкретної форми набирає право через привязанє його до якоїсь особи або якогось правного організму. Право власности *in abstracto* є правовим інститутом; воно є сьгодні оперте на системі приватної власности, проте право власности *in concreto* є тоді, коли прислугує якійсь особі, або якомусь правному організмови.

Тут будемо говорити про право *in concreto* в обсягу приватного права, тому обмежуємо ся до тих правних норм, що доторкають родинного і економічного житя.

Суспільний підклад права мусить бути підставою права *in concreto*; на тім суспільнім підкладі мають нормувати ся родинні і економічні потреби. А в суспільности потреби одного можуть

бути лише о стільки заспокоєні, о скільки не терплять через те потреби других людей: чоловік є що-до своїх потреб засадничо обмежений соціальною оглядом на других.

Розбираючи поняття права *in concreto* мусимо проте в першому ряді натрафити на поняття „границі“, якої не можна переступити з огляду на суспільність.

Не можна після давнішої пануючої теорії (Windscheid) виходити із поняття „влади“ (Willensherrschaft). Але не багато ліпша є теорія Ihering'a, що суть права *in concreto*, лежить в „інтересі“ (das rechtlich geschützte Interesse), бо ця теорія виходить лише із економічних знамен, а не бере під розвагу соціальних прикмет права. Зрештою і саме слово „інтерес“ є многозначне і тому до сеї цілі непридатне. Далі не зовсім вірна дефініція „підметового“ права, яку дає Piniński, що воно подає обсяг вільного діляння одиниці, яке змагає до цілі, признаної через правний лад — бо при праві *in concreto* ходить не о довільність управненого, але в великій степені о деякі обмеження з огляду на економічну сферу других.

Побіч соціального чинника виступає в праві *in concreto* ще другий чинник, що вказує провідну ціль права. Як сказано, людські потреби вказують напрям, в яким поняття права *in concreto* має обертати ся. Сі потреби є етичні і економічні; в родиннім праві переважають етичні, в маєтковім економічні.

В родиннім праві єствує огляд на дальшу і тіснішу суспільність. Тісніша суспільність — се родина, о яку ходить; дальша суспільність — се люди, що стоять поза нею, чи суспільні звязки. Супроти дальшої суспільности єсткують отсі соціальні моменти, про які була вже бесіда. В об'ємі родинної суспільности найважнішу ролю грають етичні потреби, але й тут не бракує економічних моментів (управа майна в родині, маєткове право подружжя і т. д.).

В маєтковім праві є все два дійсні елементи: економічний і соціальний. Економічний елемент вказує на се, що цілю права *in concreto* є заспокоєне людських потреб, а соціальний елемент вказує, що при заспокоюваню економічних потреб треба оглядати ся на потреби других, на потреби суспільности.

Збираючи все сказане, приходимо до ось яких висновків:

Суспільний лад кермує ся засадою, що для кожної особи, для кожного правного організму треба визначити границі, в яких вони можуть заспокоювати свої етичні і економічні потреби.

Отсі границі висказують, що у нутрі можна щось робити, а на зверх, себ-то супроти третіх, можна іти доси, а не дальше.

Права *in concreto* подають отже границі, серед яких одиниця або правний організм можуть підчинювати добра окружуючого сьвіта для заспокоєня економічних або етичних потреб. „Границі“ — се соціяльний, „огляд на заспокоєне людських потреб“ — се економічний і етичний бік понятя.

В міру сего, чи при правах *in concreto* звертаємо увагу на економічний, чи на соціяльний бік понятя, відріжняємо дві групи прав: з одного боку річеві і особисті права (*dingliche und persönliche Rechte*), з другого боку безоглядні і зглядні права (*absolute und relative Rechte*). Поділ на річеві і особисті права виходить з економічного, поділ на безоглядні і зглядні права з соціяльного боку понятя.

Ріжниця між річевими а особистими правами стоїть на відношеню одиниці, зглядно правного організму до дібр окружуючого їх сьвіта задля заспокоєня економічних потреб. Чоловік підчиняє собі добра зверхнього сьвіта безпосередно або посередно. Безпосередно, значить: чоловік сам своїм власним діланем та без чужої інтервенції може підчинити твори природи і иньші добра своїй розпорядимости, аби з них витягнути безпосередно потрібні користи. Право, яке змагає до того, є річевим правом. Але коли він до сего підчиненя дібр своїм цілям потребує аж помочи ділання других осіб, через те, що для заспокоєня потреб одного ділають другі, тоді право *in concreto* є правом особистим.

Річеве право дає управненому спроможність користувати ся безпосередно добрами для заспокоєня його потреб. Особисте право реалізує матеріяльну ціль управненого що йно посередно через ділане, себ-то чинитьбу другого.

Ріжниця між безоглядним а зглядним правом виходить з иньшої точки погляду. Вона опирає ся на соціяльній прикметі права, що ставить границі з огляду на треті особи, з огляду на суспільність. Питанє звучить: Як мають супроти права особи А поводити ся всі иньші особи, зглядно як має поводитись управнений супроти третіх осіб, супроти суспільности?

Право безоглядне, се таке, яке мусять респектувати усі, а хто-небудь його не респектував би, нарушує його та управнений може його доходити супроти кожного, хто його нарушив. Воно дасть ся отже нарушити через кожного і можна його до-

ходити проти якоїсь особи, проти якогось організму, проте лише вони можуть його нарушити, лише проти них можна його доходити.

Так — бачимо — основний поділ прав на річеві і особисті, безоглядні і зглядні, сам собою виходить із повисшої аналізи права *in concreto* — і отсим доказує правдивість самої теорії.

Зазначу врешті, що й два основні права приватно-правного устрою, власність і посіданє, опирають ся на повисшім понятю права *in concreto*, і що понятя власности і посіданя лише тоді стійні і лише тоді відповідають новітньому правному устроєви, коли опруть ся на повисших дослідах.

Економічні справи а наше дневникарство.

З хвилию, коли дневникарство стало і у нас одним з чинників публичного образования, приняло воно на себе певні обовязки, від яких усуватись не повинно. Задачею дневникарства є не лише попірати погляди політичних сторонництв, які вони заступають, але теж у рівній мірі узгляднювати економічні потреби суспільства, досліджувати прояви економічного життя і заохочувати до продуктивної праці.

Розглядаючи наше дневникарство мусимо признати, що ні один наш дневник сеї задачі не сповняє як слід. Від часу до часу обговорюєсь у нас економічні справи, втягає ся тоді до них і патріотизм, але звичайно кінчить ся все на подразненю нервів, яке викликує в своїх наслідках лише апатію.

Коли проте хочемо, щоб суспільство відзивалось на кинений якийсь клич, то треба його відповідно виховувати в тім напрямі і його підготувати.

У всіх наших часописах знаходимо рубрику „Економічний відділ“, в богатъох одначе з них титул займає більше місця як сама суть річи. Часто сей відділ подає торгові ціни, курс біржи, замкнене рахунків якоїсь каси, але рідко коли можна там знайти статю, з якої можна-б віднести яку більшу користь. Що за причини сего?

Звичайно причиною сего занедбаня є брак відповідної теми або матеріяльні згляди, а також легковажене економічних справ. В краю, де є охочі до економічної роботи, але не знають, як до неї взяти ся, — вказане дороги, розвинене економічних

тем, представлене примірів, вказане нових жерел праці, звернене уваги на богатства краю, становлять багатий матеріал до цілого ряду статей, яких на жаль не знаходимо по наших дневниках. Нині за тим всім треба звертатись до заграничних письм, а прецінь се все повинно-б бути і по наших дневниках.

Можна-б сказати, що обговорюване стисло фахових справ належить до фахових письм. Певна річ — але лиш тоді, як розходило-б ся о досліди даного предмету з наукової сторони. Популяризоване одначе фахових відомостей може відбуватись лише дневниками; тут місячник і найлучше редагований не вистарчить. Крім сего фахові письма дуже рідко знаходять ся в нефахових руках. Матеріальні знова згляди не повинні тут бути в ніякий спосіб перешкодою щоби совісно зайняти ся економічними справами.

Скаже дехто, що навал иньшого матеріалу і брак місця є причиною занедбаня.

На се зауважимо, що в наших дневниках є за багато відомостей не лише непотрібних, але й шкідних, вставлених лише для заповнення шпальти. Всі забійства, крадіжи по наших дневниках, могли-б, зібрані разом, становити поучаючий підручник для кандидатів до криміналу. Описи самовбійств, відомости о баях, сварнях, особистих уразах, можуть мати лише місцеві інтереси, а на їх місце можна-б помістити реальні річи, пожиточні і поучаючі, на чім і дневник і читачі вийшли би дуже добре.

Нехай же проте наші дневники і не нарікають, коли конечність змусить їх відозватись в якій важній економічній справі до суспільства буцім-то зрілого, що говорити муть з одної сторони до дїтїй, анальфабетів, а не вдоволять з другої сторони бажань тих, що інтересують ся економічними справами.

ТРИ СУРМИ.

I.

В смертельній стомі дня, прибитий літ судьбою,
Понутив голову мій рідний люд, заснув —
Заснув мій люд... Не сон! хто дзенькнув в ніч косою? —
Чи кличуть в луг? а хто?... Пу-гу! пугач загув

І гасло вчув мужик. Глядить на сад з сьвітлиці,
Хто звав? Як темно там... Буде червоний сьвіт!...
Гей! де коса? На шлях!... Втім зойкнув сич з дзвінниці,
Мужик черкнув лиш хрест — вернув ся від воріт!

II.

Я йшов по гóрдах. У них за шумом хвилі
Оглухли всі на зов, що йшов з минулих громів,
Я видів, як лягли в нікчемнім, сірім пилі
Булава, меч, печать—в малих синів — — в сіромів — — —
І дух, мій хмурий дух, поник в мовчанню сумно...

Поніс я гнів сьвятий і стид в чужу чужину,
Покинув я сей край, де в ніч зітхають тюрми,
А в день о мідний гріш кричить жебрак з під тину...
З чужини шлю до вас мої три срібні сурми,
Най грають вам в ночі безголосно, безшумно...

III.

В той мрачний день, в яким на душу смуток ляже,
Китайкою пове мою розкрити груди, —
Буде мій добрий час... Задума вісти скаже...
І спомин скотить з віч сльозу, важку як ртуть —

Скажу свій тяжкий жаль вам сонним, вам скарлілим...
Побий вас всіх батіг! вам добрий кнут — ви — Русь!
Не варті волі ви!... Господь дав волю сьмілим! —
А правди слів моїх діждете — й я діждусь:

На білих сорочках буде калину знати —
Заколений сто раз наймете парастас —
Се твій вчорашний день, твоє то й завтра, брате,
Як нині всіх зі сну не збудить грому глас! —

Дарма нам Пекло звать, дарма молитись Богу!
Хвали не вернете нікчемним трудом дня — —
Ударте в дзвін! — у дзвін! — — — — —
— — — — —

П'ять листів Остапа Терлецького.

Між паперами, які я ще в 80-их роках минулого віка відібрав із львівського суду як спадщину родини Навроцьких, по смерті Володимира Навроцького, у якого вони були забрані в часі ревізії 1877 року, знайшлося також отсих п'ять листів Остапа Терлецького з літ 1866, 1868 (2), 1869 і 1876 років. Чотири перші адресовані до пок. Леоніда Заклинського, а остатній до пок. Мелітона Бучинського.

Листи до Л. Заклинського цікаві як причинки до історії ученицьких (гімназійальних) громад 60-их років, що були першими у нас розсадниками галицького „українофільства“ з його демократизмом і критичним відношенням до старих традицій. Вони відповідали російським „кружкам самообразованія“, хоча справді просвітної роботи в них робилося дуже мало, а за те дуже часто, особливо під опікою Данила Тянякевича, званого тоді „громадським батьком“ та „пророком“, замість науки плекалася пуста, але шумна патріотична фразеологія. Тільки такі виемково тверезі уми, як Вол. Навроцький, уміли опертися тій фразеології, та більшість тодішньої молодіжи впивалася нею та боготворила „батька Данила“.

Листи Остапа Терлецького писані зі Львова, коли Остап скінчивши гімназію в Станіславові перейшов на львівський університет. Станіславівська громада по відході таких людей, як Навроцький і Терлецький, лишилася сиротою. На чоло її звільна висувається Леонід Заклинський, чоловік безсумнівно щирий, але дуже слабкий у всяких науках і зовсім нездібний на провід-

Dr. Ivan Apantko.

1911

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

Др. Иван Спивак.

ника молодіжи. Не диво, що листи Остапа до нього роблять прикре вражінє. Громада станіславівська, на яку Остап покладав великі надії, ледво животіє. Товариші, які недавно кляли ся на вічну приязнь, тепер мовчать, гроший визичених їм не звертають, складок не складають. Вони раді-б читати книжки, але платити за них не хочуть. Коже найменше організаційне діло тягнуть ся роками; прим. ще в 1866 році Остап радить громадянам, щоб прийняли в свої ряди Стеблецького і Кумановського, а ще д. 23 падолиста 1868 вони мабуть не прийняті до громади.

Якийсь Лушпінський грає в громаді важну ролю, був мабуть її головою. До него Остап писав листи, упоминав ся у нього гроший, доходячи аж до трагічного тону, та все, здаєть ся, було даремно. Редакцію громадської рукописної часописи „Зірка“ по Навроцькім і Терлецькім обняв Л. Заклинський, та вже в початку 1869 р. до Остапа, який тоді проводив съята в Трійці, дійшла чутка, що „Зірка“ загасла. Одним словом, по короткій добі й розцвіту прийшла звичайна „школярська мізерія“, якій слабосилий та неенергічний, хоч дуже балакучий Л. Заклинський не міг дати ради.

Остатній лист переносить нас у зовсім иньші обставини. Він писаний 6 лютого 1876 р. з Відня до М. Бучинського, тоді вже адвоката чи може лиш адвокатського конціпієнта в Станіславові. Остап Терлецький був тоді головою Січи, під його впливом стояла січова молодіж, а сам він під впливом деяких Українців, а особливо М. Драгоманова зробив значний поступ від колишнього „громадського“ наївного народолобства в напрямі нових літературних ліберальних і радикальних ідей. У Січи під його проводом вели ся широкі діскусії про дарвінізм та реалізм; сліди тих діскусій маємо в деяких тогочасних записках Терлецького. Маємо тут реферати Остапові з кількох модних тоді книжок: Дарвінового „Походження родів звірів і рослин“, Лявалє „De la propriété et de ses formes primitives. Paris 1874“, уваги до реферата М. Зарицкого „Борба за істнованє в товаристві людскім“, читаного в Січи д. 1 марта 1876, ще один реферат Терлецького про газетні новости 1873 р. (заголовок: Повитягав из Кієвлянина 1873 ч. 91, 96, Впередь І і устних оповідань). В р. 1875 деякі російські ліберали, гостюючи у Відні, притягали його до своїх видань, для яких він давав фірму. Опубліковано тоді три брошури, написані або перероблені Українцями: „Парова машина“, „Про правду“, і „Про бідність“. Віденська цензура пропустила ті брошури, та сконфіскувала четверту

„Правдиве слово хлібороба до своїх земляків“ і виточила Остапови, що дав фірму для всіх сих брошур (він підписав їх своїм „громадським“ прозвищем В. Кістка), прасовий процес. Отсей його виступ, на який ще перед процесом завзято накинули ся львівські народовці, був також причиною листа Бучинського до Остапа, на який Остап відповів долученим тут листом із 6 лютого 1876 р.

I.

Львівъ 13,11 1866.

Здорові були!

Передъ пару неділями писавъ я до Васъ листъ та піславъ го на руки Олеса. — А коли вінъ не отримавъ мого листу, то здається й Ви свого не читали. — — — До Вашої „чесної“ громади писавъ я два рази листъ, разъ щось передъ 3. неділями, а разъ висилаючи Вамъ „Правду“. — Незнаю, якъ Ви їхъ тамъ прийняли, и який впливъ оні матимуть на Вашу „чесну“ громаду — знаю тільки, що я їхъ писавъ од щірого серця. Та будьте ласкаві, напишіть міні, якъ тамъ претцінь коло Вашої громади стоить, и чого я по ній сподіватися можу. — Я сподіваюся, що Ви не забудете, якъ велико я на Васъ буду, що Ви не забудете, що Ви міні обіцяли, и що свої обіцянки вірно додержете. **Вамъ** (яко особі) здається, не тра ся богато розводитися о громадськихъ річахъ — що зрештою Вамъ може би було потрібно, знайдете въ моіхъ обохъ листахъ. Я Вамъ маю богато, богато новинъ говорити, не списавъ бимъ їхъ и па трехъ аркушикахъ, але стрімаюся до Вашого відпису. Прощу Васъ тільки, відпишіть міні скоро, та опишіть міні вірно, докладно и подробно ціле Ваше сегорічне товариство, духа¹⁾ егó и патриотизмъ егó — опишіть егó, Васъ прошу, щобі я знавъ, якъ маюся застосувати. Я Вамъ дуже вдячнимъ за те буду. — Листъ Вашъ нехай буде дуже, дуже довгий, чимъ довший, тимъ ліпше. Я Вамъ за те зновъ вірно, докладно й подробно опишу усі наші тутейші стосунки. — Заразъ по відобранню листу, Васъ прошу, відписуйте, бо я дуже, дуже за Станіславъ неспокійний. Чому ще грошей не присилаєте? Луш-

¹⁾ поправл. на: духъ.

пінський писавъ, що до Понедівка найдальше зъ пару десяткохъ надішлете, а ту уже й Пятниця, а грошей якъ немає, такъ немає. — За Луппінського міні багато напишіть! Чі прийняли уже Стеблєцького и Кумановського до громади? Коли прийняли, дуже добре зробили — колижъ ні, то приймайте, я по Стеблєцькімъ особливе багато ся сподіваю.

А покищо прощайте та не забувайте на мене. Щірий Вашъ товаришъ

Остан Терлєцький.

Якъ тамъ „Зірці“ поводитця??

Будьте такі ласкаві, та поспитайте ся Стеблєцького, чи отримавъ вінъ мій листъ — коли отримавъ, просіть го о відписъ. — Поздоровіть го відъ мене — нехай хочъ пару слівечками до мене ся обізве.

К.

II.

Львівъ 16/11 1868.

Здорові були Пáne брате Товаришу!

Щось той листъ відъ Луппінського дуже поволеньки до мене лізе! Мабуть тяжкій мусить бути, та далеко му ажъ до Львова йти. — Ци може въ громадській канцелярії така масса писанини, що тяжко віекспидіювати листъ до мене!? Бачу, якъ хорошо до діла взялись! Якъ такъ усі громадські листі зачнуть до мене писатись, то я ні одного не дочекаюсь. — Листъ передъ тижнемъ заповіли, а єго ещє й доселі немає. — Хорошо!

Я Вамъ ту усєго поприсилаю, и до исторії, и до літератури и до митолєгії, и уже дєчого прилагодивъ, але я упередъ мушу бачити, що Ви взялись до діла не тільки на папері, але на ділі. Та я можу написати до Васъ, що цілий Львівъ згорівъ, що я знайшовъ 30 милл. дукатами самими и т. д., та чи Ви міні увірите? Такє то й зъ Вашою громадою. — У обохъ Вашихъ листахъ, що до мене написали, ані слівечкомъ за гроби не згадали Ви. — А якъ¹⁾ Вашъ голова ещє сєго тижня не надішле принайміи 30 рінськихъ, то я подякую за секретарство, а Ви собі тоді беріть або Рудєнського або когь самі схочете. Я не можу жаднимъ чиномъ зъ лінівими людьми заходити у кор-

¹⁾ перечеркн. Ви ещє.

респонденті. Сподіваюся, що Ви віrozumієте моє становище, і самі не схочете, щобъ я ні зъ сего ні зъ того компромітувався передъ цілою громадою.

Книжокъ Вамъ надішлю якъ золота — самі найкращі і найліпші. Пришлю Вамъ 12 книжокъ „Основи“, пришлю Вовчкові і Сторожєнкові оповідання, пришлю і фізику популярну і іншихъ книжокъ, які Ви ще на свої очі не бачили, але якъ кажу, впередъ грошей шліть. І я Вамъ кажу, у ві всімъ Вамъ годіти буду, але тільки підъ тимъ однимъ договоромъ. — Моя власна честь і слава особіста терпіть на тимъ — а я її не пущу на поталу. Ви знаєте, що міні ще тільки й осталась, що добра, чіста слава. — Нехай Вамъ потому Руденський або Кадайський догоджає. —

Тай за наші тутейші громадські справи дбти мовчати буду, дбти не побачу, що Ви справді громадянами, не тільки de jure але и de facto. — (То все Вамъ говорю въ секреті). — То сподіваюся я, що листъ відъ Лушпінського мбже нині завтра надійде. — Такъ ніби зъ своєї власної охоти можете єго ся поспитати, чи вже написавъ до мене листъ. — Будьте ласкаві, відпишіть міні ще того самого дня, якъ дістанете листъ, щобъ менє заспокоїти. Я тимчасомъ буду для Стеблєцького випісувати літературу. — **А просіємъ Васъ, попросіть Стеблєцького о відписъ на мій листъ. — Попросіть же теперъ, якъ міні що доброго жицте. А покищб прощавайте**

Кістка.

III.

Львівъ 11, 23¹⁾ 1868.

Пане брате Товаришу!

Якъ тамъ діло народне Тобі²⁾ идє. — Чувъ я, що Ти громадишъ³⁾ окбло себе шестаківъ та учійшъ⁴⁾ їхъ всілякихъ гарнихъ річей: Гарно, помагайбигъ, але про грбші, про довгъ ся не журите! Міні ся ту ажъ лице дрє, а Вамъ її байдуже!

¹⁾ поправл. на: 23/11.

²⁾ поправл. на: Вамъ — і дописане на горі: перепрашаю, що міні ся вирвало „Ти“. —

³⁾ попр. на: Ви громадите.

⁴⁾ попр. на: учите.

До усіхъ Вашихъ праць я Вамъ засилаю щіро сердечне помагáйбі — áле незабува́йте та́кже, що не доста́ то́го — треба й на насъ ту незабува́ти, áле насъ підпомага́ти, та прина́ймий ви́нни грóші поприсила́ти. — Возьміть собі уже́ разъ то до се́рця та не пускайте себе́ со́ромомъ, бо¹⁾ ажъ ми́ні за Васъ²⁾ сті́дно.

Я³⁾ разомъ зъ цимъ лістомъ посла́ю на ру́ки Лупшпінського листъ до Ва́шої грома́ди. — Ви ми́ні обіця́ли, що напи́шете, якъ тамъ мій листъ прийму́ть. — Яжъ Васъ е́ще разъ про́шу, напишіть ми́ні отвéрту пра́вду, бо бимъ ся на Васъ гніва́въ, áле про́шу Васъ отвéрту пра́вду — бо ми́ні йде о ню — абі́ я зна́въ, якъ потóму застосува́тися.

Я Вамъ лишé тілько́ кажу⁴⁾, же ся о Васъ якъ на́йліпше споді́ваю. Не зробіть зъ ме́не дурня.⁵⁾ — Я Вамъ ви́ложивъ у грома́дськімъ е́лісті мо́ї по́гляди на цілу́ справу — вони́ зда́́тця зъ Ва́шими зовсі́мъ згаджáютьця. Тільки на мило́го Бо́га, не опуска́йте ся, праці́йте, бо на Васъ и на Ва́шій грома́ді Станісла́вській ми ту бога́то раху́ємо. Напишіть ми́ні та́кже, що Лупшпінський на то все ска́же, про́шу Васъ чи́сту пра́вду. — Та праці́йте, грóші шліть. —

Чи⁶⁾ при́няли Стеблэ́цького и Куманóвського **ста́ршого**? Якъ ні, то прийма́йте, робіть у себе́ поря́дки на мило́го Бо́га!

Якъ тамъ Лонкевичі. — Я ба́чився ту зъ Горóцькимъ — мо́же вінъ самъ ще попра́витця. — Відпишіть ми́ні з́аразъ, та́кі з́аразъ та́й бува́йте здоро́ві, щі́рий товариш

Кістка.

Адреса на листі:

П. П. Заклі́нському
велько́му мо́му прия́телеви.

IV.

Флегмáтичний⁷⁾ па́не реда́кторе!

Ану́ко ру́ште флэгмо́ю та напишіть ми́ні „Annales rei publicae Stanislavopolitensis“ — áле та́къ, якъ то Ви зна́єте, хочъ на три,

¹⁾ перечеркн.: бл.

²⁾ перечеркн.: сту.

³⁾ перечеркн.: тим.

⁴⁾ перечеркн.: то.

⁵⁾ перечеркн.: ви.

⁶⁾ перечеркн.: при.

⁷⁾ перечеркн.: ре.

на штіри аркуші — але пам'ятайте, хоч на три на штіри аркуші. —

Кожного громадянина міні такъ опишіть, щобъ я єго бачивъ живого. — За Ваше діяння тѣже розпишітьця ширѣко, та пам'ятайте, пишіть на три на штіри аркуші.

„Зірка“ умерла, чув'ємъ, на сухѣти. —

Богато довгівъ сплатили? Богато має „Правда“ пренумерантівъ на цей рік?

Буду Васъ якъ рідного брата „любити“, якъ сповнетѣ мою прозьбу¹⁾.

Що Семѣнівъ, Кубіовичъ? Що Громада „загаломъ“. Не пишу нічого більше, бо не маю що. — Коли Зірка виходитиме дальше, то я сталимъ корреспондентомъ „Зірки“ обіцяюся бути.

Пришлю свого „Нѣстора-Літописця“ або Григорія-Сковороду“, або „Н. Каразина“, самі монографіи. —

Оставайтесь здоровенькі та відпишіть, але такі того самого дня, коли листъ мій дістанете, та пам'ятайте на 3, 4 аркуші.

Щирій брат Товариш

Ostap Terlecki

кругом. —

Тройці 7/1 1869.

Адресса

Ostap Terlecki

in Trójca —

drch Zabłotów. —

Лист адресований:

Трійця.

Чѣсному ПП.

Л. Заклінському

ред. З. —

Станіславъ.

V.

Дорогий мій Друже!

Я прочитав Ваш лист і признатися мушу, що він для мене дуже велика несподіванка. Такого листу від Вас я ніколи не сподівав ся.

¹⁾ допис. олівцем: и напишете міні про все оце.

І я справді незнаю, що про него подумати. Я его читав кілька раз, шукав в нім хоть одної серйозної мисли, і не гнівайтесь, що скажу Вашими таки словами, окрім „грандіозного тьфу“ на Вас самих нічого в нім не міг найти. Дуже легко може бути, що я чого небудь недочитав або незрозумів, і тоді вибачте міні. Але так, як міні річ тепер показується, то міні здається, що Ви починаючи лист хотіли на когось плюнути, що Ви справді здоровенно замахнулись до сего патріотичного акту, і — плюнули собі самому в лице.

Можна би сказати, що плювати собі в лице то річ зовсім непотрібна, що її по крайній мірі не треба було робити при свідках; але то би значило „бути негатором індивідуальної праці“, а я її негатором бути не хочу.

Я незнаю як Ви сей мій лист прийміте; але будьте переконані, що я еще ні одного листу не писав с таким тяжким серцем, як сего. Адже ж я був глибоко переконаний, що якби ні склались наші приватні стосунки, ми все таки останемося політичними приятелями і коли маю ужити сего слова, товаришами, і то щирими і добрими товаришами на поли народної праці.

Писати ж до товариша в таким тоні, в яким я мушу написати відповідь на Ваш нинішній лист, се для мене, вірте міні, річ дуже прикра.

А невідповісти на него не можна. Зачну від справи, котра обходить безпосередно мене.

Я думаю, що Ви мене знаєте уже на стільки, що я чоловік мислячий і чесний, і що мої переконання тоже добре обдумані і чесні. Коли ж я чоловік чесний, і коли я полюбив нарід щиро і правдиво, то як Ви можете від мене вимагати, щоб я тогді кривив душою, коли на дорозі мого політичного життя можу наткнутись на параграфи карного права? Та я не тільки голову свою — Ви ж сами кажете, що она нічого не варта — але цілого себе, із усєю своєю будучиною і карієрою покладу „під обух власти“, коли того вимагатиме інтерес справи, котру я борю. Ідуть і ішли ліпші люде під той обух, то чом же не йти міні?, а то тим більше, що як Ви кажете, про мене менче! Коли менче, то чо Ви такого галасу непотрібного наробили?

Ви ув-одно кладете ніби-то якусь різницю меже „видавцями“ метеликів і меже мною. Після моєї думки різниці тут абсолютно не мож робити ніякої. Ви знаєте, що метелики сі печатані у Відні, і що они без моєї помочи — жаль, що поки-

що тільки чистоформальної — не були-б зовсім печатались, по крайній мірі не в Відні. То й не робіть ніякої різниці між нами. Я собі заслужив на ту честь, і Ви міні того не відберайте, що міні належить ся.

Про яке Ви оце „ostroу“ говорите? Кому, хто, що октроював? Дуже Ви мабуть братчику перепудились того карного права, і відай чи не страх говорить із усєго Вашого питання?)¹⁾

На Ваші погляди на вартість метеликів нічого міні відповідати. Ви сами дуже добре знаєте, що усє, що Ви понаписували про них в Вашім листі, що усе те крайна нісенітниця. Ви мабуть знаєте, що усі ті метелики, і ті, що переведені з великоруського і оригінальні, писані на підставі Марксових ізслідовань, і на се уже треба справді багато тупости, щоб Марксові ізслідовання назвати „теоріями поставленими самою тупою із соціяльних фракцій“.

Так само нічого відповідати на те, що нарід „гаразд до тепніще додумавсь свого суду о всій всячній, яка в сих книжках назгортана, без місця поставлена і толку, як н. пр. повстає єднання на діло освободження“. Оця фраза написана дуже незрозуміло, — але коли не помиляюся, то Ви мабуть хотіли сказати, що нарід ліпше знає, як єднатись на діло освободження, ніж ті українські агітатори, котрі забирають ся до організації соціяльної пропаганди. Я абсолютно не можу зрозуміти, як Ви щось такого могли подумати і написати. Хіба ж галицько-півеські товариства тверезости дають Вам право се говорити, і хіба ж те, що нарід читає такі дурниці, як моралізуючі метелики Просьвіти, Науку etc. etc., що він на осліп суне у товариство тверезости, що він віддає свою землю жидам та рустикальним банкам, хіба ж се все єсть ознакою, що він додумавсь лутше до того, як братися до діла освободження? Сьміх і слези!

Ви пишете, що видавці не додумались до такої штуки, як організація пропаганди! Ви се кажете!! І відки Ви знаєте, що вони не додумались? Може звідти, що вони до неї додумались „не порадившись ні с ким попереду?“ А Ви, коли організуєте товариство тверезости, радитесь із ким попереду? Та Вам же ніхто не перечить організувати соціяльну пропаганду у Станіславщині. Організуйте її, — Ви не так зависимі від „власти“ як я або хто небудь другий, Ви чоловік вольний, — ну то її беріть ся до роботи.

¹⁾ поправл. на: писання.

„Поставили аксіому: „будь у нас люде, будуть і книжки“ в спід головою, у верх ногами“, закидаєте Ви видавцям і забуваєте, що вона в Галичині давно перевернена „в спід головою, у верх ногами“. На що печатаються популярні галицькі метелики, як не на те, щоб були в Галичині люде? І чи ж єсть лутший спосіб пропаганди, як книжка? Коли хто що перевернув до гори ногами, то перевернули певне Ви, Пане Мелитоне. Аджеж річ ясна, що треба сказати: „будь у нас книжки, будуть і люде“. А як будуть люде, то такі книжки-метелики зійдуть на другий плян, а на перший плян вийдуть люде а з людми акція освободження.

І які надії можна мати на рациональне провадження діла народнёго освободження, коли у нас люде із боязни, щоб не попастись під обух власти, кидають болотом на усіх праведних і щирих робітників народних! Нарід, котрий має таких оборонців, мусить пропасти. Запоморочений, заполошений і збитий з толку своїм попівством і своїми параграфованими патриотами, він як пух марне загине. Не заллє єго горівка, а заллє єго уся та мізерія галицька, усі ті народолюбці галицькі із заячою шкірою і заячим серцем. О бодай вас усіх із вашим курячим розумом!

І так, цілий Ваш лист такий, що я мушу усєю душою за-протестувати против него. Або Ви чоловік сернозний, і тогді пишть по людськи, або Ви плюнули на усі Ваші дотепершні переконання, і тогді лутше не пишть нічого.

Ваш

Остап Терлецький.

Відень 6/І 1876.

ПІД ХВИЛЮ.

(Статя з часів сецесії української молодіжи.)

.....
До моря кривд українського народу готова вплинути нова. Всі польські шовіністи — не виключаючи й так званих польських демократів і лібералів — заїло накликають до безпощадного засуду і як найострійшого покараня тих, що голосно обізвали ся за права належні українському народови...

Накликають ті самі, що так заїло кидають ся на пруську гакату за засуд польських родичів, що хотіли для своїх дітий науки в польській мові.

„То co innego!“ — але чи польська чи українська школа, то „wszystko jedno!“

Біль, що його завдадуть нашій молодіжи, заболить цілу суспільність, а одначе не смуток, тільки радість наповняє наше серце.

Тішить нас, що кінчить ся той тусклий час вічних жалів і нарікань, прошень о змилуване, а настає слухна борба на цілій лінії о всі наші ідеали, о все, що становить підставу кращої будучности українського народу. Загально приписуємо квестії українських шкіл тільки педагогічну вартість, а не кладемо достаточної ваги на її велике суспільне і політичне значінє. А вже-ж просьвіта і вихованє є вступом до сьвятині волі. В тім вага борби о наші школи від найнизших до найвисших, тому і радість, що борба зачала ся!

А може обійшлося би без борби?

Злощасний то настрій людської природи, що кожду нову думку, кожде нове стремління приймає з трудностю, сказати-б з ненавистю. А чей-же нове стремління не є простою охотою до „wіchrzenia“, але впливом якоїсь моральної або матеріальної потреби суспільности. Воно приносить заспокоєне тої потреби, отже є добродійством для суспільности.

І переходить перед очима нашими похід людей, окривавлений, як Христос, слідами сповненої на них неправди. Якаж їх провина? Дали людям нові думки, нове жите, нові стремління; не жили для себе, але для ближніх.

За одно і за друге треба терпіти!

Старі понятя мають за собою власть, силу і багато аргументів — нові стремління тільки віру в себе і надію на побіду правди.

У нас причинає ся до заострення борби ще факт, що за старим ладом стоять не тільки свої назадники, але й ті, що в темноті нашого народу видять силу Польщі на Руси, видять одну спроможність польщення нас.

Борба закінчить ся побідою правди — так мусить бути! — правда за нами...

Ненависть і напади ворогів наших стремлінь причинять ся до їх побіди!

Кождий новий закид викликує новий доказ, відкриває нову сторону ідеї — кождий новий напад, новий удар додає свіжої сили.

Різбар ударяє і калічить камінь, щоби зробити з него твір штуки — так вороги наших стремлінь, ударяючи на них, проти своєї волі додають їм сили, виробляють і викінчують...

Не боятися нам нападів і лайки, а дякувати за удари!

І ще одну сторону нападів варто вяснити.

В борбі о наші ідеали закидують нам вороги, що ми воюємо негацією.

Сьмішна, недорічна бесіда!

Певно, кождий рух за новим ладом є негативний для старого, — для себе самого він позитивний.

Борба за нашу волю, за право до шкіл, за право до народньої самоуправи негує старе безправє, стару неволю (вони називають се „історичними правами“, ми — „історичним безправєм“), але афірмує справедливість — волю.

Цілию нашої борби не є негачія, ні, і сто раз ні! Най уступить безправе, а певно ніхто його не буде поборювати! Цілий нарід не веде борби з вітраками!

Тому ще раз кличемо: не бояти ся нам сліпих ударів, які принесе, мусить принести борба, — не нарікати на страти при демонстраціях, доходженнях свого права, маніфестаціях за правдою!

Мусить хтось задемонструвати, мусить явно доказати, що діє ся зле — не один, не сотки, але всі ми до сего обовязані — цілий нарід — міліони...

Зачала молодіж і стало ся добре, — понесли ся на її поклик сотки тисячів голосів з народу, як би глухий стон болю огірченої і наболілої душі народу — а понесе ся їх більше й більше, аж заговорить цілий нарід. Настане ще більша борба... мусить настати!

Най борють ся! Борба виробляє сили, будить чувства і мисли, пориває до діл. Хто має правду за собою, той побідить. Побіда лишить ся при тім, кому належить ся.

Для всіх є місце в людстві — всім належать ся рівні права — але дістає їх той, хто не злякає ся борби, хто працює, хто терпить!

Даром не дають нікому, — трудно, аби без борби уступив той, хто закушав легких овочів безправя...

Тому цілий український нарід кличе до своєї молодіжи:

Боріть ся в добрій вірі і після ваших сил. Ваші діла будуть доказом Вашої вартости.

А нагородою за всі терпіня і болі — буде вдячність цілого народу, що його підносите о один ступінь висше, бо даєте йому ясно пізнати потребу і конечність борби за все, що становить суть народнього житя — за все, що становить надію красшої будучности!

Хочете більшої нагороди?!

Др. Іван Копач

уродився 4. марта 1870 в Грозьові в Галичині (Старосамбірський повіт) в убогій селянській сім'ї. Шкільна наука: друга і третя нормальна класа в Василянській школі в Лаврові в рр. 1880—1881, низша гімназія у Василян в Бучачі в рр. 1882—1885, висша в Дрогобичі 1886—1889, філософічний виділ (філософія, славянська та класична філологія) у Львові 1890—1894 (з однорічною перервою в 1891/2 на військову службу). Кваліфікаційний іспит для латини, греки й української мови як головних фахів 1 червня 1897. Промоція на доктора філософії (з класичної філології і всесвітньої історії) 11 жовтня 1901.

Др. Копач відбув три наукові подорожі: а) в літнім курсі 1900 р. до Відня, звідки зробив поїздки до Монахова, Дрезна і Берліна, головню для розширення світогляду через звиджуванє музеїв, бібліотек, галерій образів і т. п. (тоді належав і до віденської „Січи“); б) в літнім курсі 1901 р. до Відня і Берліна головню задля розширення відомостей в царині славянської філології у проф. Ягіча і Брікнера; побіч того принагідно слухав викладів проф. Паульзена, Гарнака, Шмоллера та Вілямовіца; в) дволітня подорож до Берліна в рр. 1903—1904 в ціли приготовлення ся до наміреної габілітації з класичної філології на львівськїм університеті, при чім близше особисте знакомство з професорами: Паульзенем, Вілямовіцом-Меллендорфом, Дільсом і Едвардом Маєром.

До учительської служби вступив з початком р. шк. 1896/7 як суплент в академічній гімназії у Львові; в рік потім заіменовано його дійсним учителем в Тернополи, де й був до 31 серпня 1901 р. Звідси переніс ся назад до академічної гімназії у Львові і ту остає й доси.

Побіч значного числа т. зв. популярно-наукових статей (головно в фейлетонах „Діла“ і де инде), а також значного числа рецензій в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ випадає зазначити отсі наукові праці:

1) *Quantum Andriae compositio ad Terentii artem comicam illustrandam conferre videatur* (Eos V. p. 1899).

2) *Reforma nauki języka łacińskiego rozpoczęta przez H. Perthesa* (Sprawozd. gimn. w Tarnopolu 1901).

3) *Die lateinischen Infinitive auf -ier* (Indogermanische Forschungen 1901).

4) *Kritische Analyse der sogenannten Thukydideischen „Archäologie“* (Wiener Studien XXIII 1901).

5) *Будучність гімназій* (Гадки проф. Паульзена) Львів 1901.

6) *Партийна політика і мораль* (переклад Паульзенowego вкладки п. з. „Parteipolitik und Moral“ з поясненнями і додатками) Львів 1901.

7) *De Horatii recte vivendi praeceptis* (Eos VII 1902).

8) *Родинне жите* (переклад з Паульзена), Львів 1903.

9) *Соціалізм, етика і політика*, Львів 1903.

10) *O Platońskim Fedonie* (Eos XI 1905).

11) *Що то таке людске думанє*. Львів 1906.

В рр. 1906 і 1907 був редактором „Учителя“, органу Руського Педагогічного Товариства.

НА ПЕРЕЛОМІ ДВОХ ВІКІВ.

Кінець дев'ятнадцятого і початок двадцятого. — Та не спеціально про Україну або про Галичину снує ся отсе моя думка, та й не спеціально про політику або про техніку. Ні, мене тут обходить передовсім онтой найзагальнійший чинник духового життя людей, котрий коротко називає ся сьвітоглядом.

Та не про сьвітогляд усіх людей на сьвітї або усіх верстов якогось одного народа гадаю я тут говорити. Ні, я сим разом хочу лиш говорити про сьвітогляд проводирів розвою людської культури — очивидно, о скільки взагалї можна говорити про яку небудь одноцільність і однорідність такого сьвітогляду. Бож звісно: властиво кождий чоловік, як має свою до якогось степеня окрему, питому собі, тілесну фізіогномію, так також має кождий і свій своєрідний подекуди сьвітогляд. І як нема мабуть ані двох листків на землі зовсім а зовсім тотожних, так також мабуть нема й між людьми зовсім а зовсім що до всіх подробиць тотожних сьвітоглядів. Однак всеж таки, коли дивити ся на річи у великих розмірах, то мимоволї бачиш на цілих більших просторах історії людства ті самі, а бодай дуже подібні, основні характеристичні прояви, які й дають право говорити про однорідність — розуміє ся, у тих власне точках — сьвітогляду цілих груп людства.

І так, всі ми звикли думати й говорити про догматичний чи там авторитативний і рецептивний характер провідного сьвітогляду в середних віках: традиція церкви і Аристотель! — то жерела всякого знання; головна задача і штука — вміти черпати з тих жерел. Вправді

найновіші досліді над середньовічною т. зв. схолястичною духовою культурою показують, що і в середніх віках духове житє не було вже так зовсім скостеніле¹⁾; але всеж таки зміна відбувала ся так поволи і так незначно і в такій остаточній зависимости від авторитету традиції церкви, що загальний характер виходить справді в основі рецептивний і догматичний.

І в ґрунті річи той характер рецептивности тобто характер покірного перениманя і наслідованя лишає ся й дальше, в часах т. зв. гуманізму і реформації — лиш, що в гуманістичних кругах першим авторітетом служить старинна позитивна штука й наука в противенстві до метафізичних спекуляцій схолястики, а в кругах реформістичних само Св'яте письмо в противенстві до тягару фактичного, історією виробленого, церковного строю.

Аж XVIII вік (очевидно, бесіда все лиш про найвисші вершки розвою!) завзяв ся увільнити себе від тих посторонних авторітетів і, урадований величними здобутками нового математично-фізикального знаня, оголосив першим жерелом правди власний розум. На взір математичних і механічно-фізикальних теорем, розум XVIII в. висноував з кількох основних льогічних аксіомів тобто з гори принятих тверджень дедуктивним способом цілу найвисшу людську мудрість, навіть природне право (*Naturrecht*) і розумну релігію (*Vernunftreligion*). І ті свої витвори подавав за одиноко вартні догми, за „вічні правди“.

Та прийшла французька революція, великанська проба осушити природне право і розумну релігію в історії. І в житевій практиці показало ся як на долони, що ті розумові витвори філософів XVIII в., о скільки відносили ся до житя людського, були вправді „догмами“, але на всякий случай не були одиноко вартними „вічними правдами“. І так минув „вік філософічний“, а прийшов „вік історичний“ тобто — вік XIX.

¹⁾ Пор. статю професора штрасбурського університету Baumker-a п. з. „Geist und Form der mittelalterlichen Philosophie“ в „Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik“ (1907 ч. 15 і 16): „Dem schärfer blickenden Auge dagegen zeigt das kulturelle Leben und mit ihm die Philosophie auch im Mittelalter ein langsames, aber unaufhaltsames Drängen, eine allmähliche Verschiebung“. — „Ja, Adelhard von Bath vergleicht diejenigen, welche, ohne ihre eigene Vernunft zu gebrauchen, bloß der Autorität folgen, den unvernünftigen Tieren, die sich die Fessel umwerfen lassen und blindlings dem Halfter folgen“. — А подібні думки висказували і Альберт Великий (званий *Doctor universalis*, ум. 1280 р.) і Дунс Скотус (званий *Doctor subtilis*, ум. 1308 р.) і Bacon (чит. Бек'н) Roger (званий *Doctor mirabilis*, ум. 1294).

„Вік XIX — так характеризує його проф. Паульзен в „Kultur der Gegenwart“ (том I. стор. 299 і дальше) — починає ся великим зворотом проти „виключного панованя розуму“ (Aufklärung), котрий то зворот ми називаємо романтизмом. Почата Гердером реакція проти абстрактного і неісторичного раціоналізму, естетично-релігійна туга за тим, що позитивне і конкретне, новогуманістичне одушевлене клясичною стариною, любов (Schwärmerci) до природи і всего, що протонародне і первісне, старовинне і далеке, вкінці також політично-церковна реакція проти раціоналістичного радикалізму революції — все те зібрало ся разом, щоби викликати ту велику зміну настрою, яка відділює *saeculum historicum* від *saeculum philosophicum*. Навіть філософія звернула ся від раціоналізму до історизму, від мертвої природи до духа, який власне проявляє ся в історичнім життю; спекулятивна філософія відкидає старораціоналістичний спосіб думаня, взорований на математиці і механіці, а натомісьць, глядячи на органічний сьвіт і історію, впроваджує діялектично-еволюціоністичний сьвітогляд, котрий вкінці і сам розум і саму правду уважає елементами розвою (als ein Werdendes). — В другій половині столітя історичні досліди розросли ся до величезних розмірів. Навіть до природних наук вдер ся той історично-генетичний спосіб думаня“.

„Вислід тої праці був задивляючий; вік XIX виробив надзвичайно широкий погляд на історичне жите. Революцію, яку він викликав в історичнім сьвітогляді, можна сьміло покласти побіч революції, яку в фізикальнім сьвітогляді викликав свого часу вік XVI і XVII. Вузкий овид старої біблійно-античної „всесьвітньої історії“ роздер ся мов би яка мрачна занавіса, і наше око сягає тепер в незмірну глибіню. А де вже історія не видить, там отвирає вигляд преісторія; а де й ся кінчить ся, там біогенетична теорія дає погляд у дальшу туманну далечіню, представляючи історичне жите лицю як хвилинку життя землі, а дальше — життя цілого всесьвіта.

„Та з тим лучить ся иньша дуже важна зміна: заступлене догматичного й абсолютистичного способу думаня історичним і релятивістичним. Давнійше була віра в те, що всюди, в теології, в метафізиці, в етиці, в природнім праві, а навіть в реториці і граматиці, можна дійти до абсолютних тобто вічних правд. Натомісьць сучасність глядить на всі людські річи як на історичні витвори, що історично повстали і дальше з бігом часу змінюють ся, як от прим. бесіда, а також

право і релігія. А через те зникли вічні правди. Як бесіда, так також релігія і право є елементами вічно змінливими, часово обусловленими, а через те і в абсолютно важні формулки невловимими. Всякі формулки є лиш чимсь тимчасовим, нема нічого остаточного (*es gibt kein definitivum*).

„Так говорить „історичний змісл“, гордість XIX віка; він з конечности увідносноє (*relativiert*) всі правди; условність чи там случайність всего, що обовязує — то його головна засада. Все пливе¹⁾, в історичнім житю нема нічого абсолютно постійного, навіть і в науці ні; є лише „історичні категорії“, що пливають як і самі річи. Аж до фізики і самої математики втискає ся сей змінений спосіб думаня: понятя — то не скостенілі копії неповорушних еств (*Wesenheiten*); то лиш (так сказати-б) приряди, що служать до ухоплення дійсности — приряди, котрі так само як і та дійсність, підпадають безнастанно зміні тобто іменно улїпшую чому пристосованю“ (стор. 301).

Так виглядає вік XIX — в провідних тобто найвисших і найрухливіших течіях свого інтелектуального житя. Чи се остаточний стан? Чи се може вже *definitivum*?

Вік XIX прийшов, як ми бачили, власне до заключеня, що в загальнім і безнастаннім розвою нема жадного *definitivum*. А наколи се правда, то се значить заразом, що й його становище тим самим не може бути вже остаточним і оконечним тобто таким, поза котре не було-б уже жадного дальшого виходу. І справді. Супроти загального історичного релятивізму у всіх теоріях розвою, які випродукував вік XIX, мусимо ми спитати ся: А деж ті вартости, якими цїнить ся жите чоловіка? вартости, які дають міру людям і їх думкам? вартости, задля яких лиш би й варто вкінци нераз зносити безчисленні злидні і проклони туземного житя? Деж в таким разі є, питаємо, та орієнтаційна точка, з котрої-б кождому, іменно в хвилях сумніву і зневіри, стало видко, що робити а чого не робити, що приймати а чого не приймати, чого держати ся а чого не держати ся? Де правда і добро? Чи може то, що першому лїпшому чоловічкови захоче ся твердити, і то може нераз і проти „лучшої совісти“, лиш так для одинокої засади самолюбного упору або, ще гірше, самолюбної матеріяльної вигоди: коби лиш, мовляв, моє було на верха? — Ті і тим подібні питаня передовсім пе-

¹⁾ Хтож не пригадує собі тут мудрости, висказаної вже около р. 500 пер. Хр. „темним“ Гераклітом з Ефезу: *πάντα ῥεῖ?*

кучі для кожного проводиря других: для батьків супроти синів, для учителів супроти учеників, для всяких душпастирів супроти повіреної їм пастви, взагалі для всяких провідників народу супроти народу — а навіть вкінці і для кожного поодинокого — очевидно, думаючого — чоловіка з окрема супроти самого себе. Як людство погодить ся з тим станом, до якого його веде „науковий“ вислід XIX віку?

Історія Європи памятає докладнійше вже два такі подібні моменти.

Перший раз було се в другій половині V віку пер. Хр. в Атенах¹⁾. На вершках умового життя стояли тоді там власне софісти, перші мабуть в Європі, поклонники і проповідники загального епістемольогічного релятивізму, — з котрих один і то головний, Протагор, якраз твердив і голосив, що „мірою всіх річий є сам чоловік, іменно що до тих, котрі є, що вони є, а що до тих, котрих нема, що їх власне нема“ (Πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπου, τῶν μὲν ἔντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ἔντων ὡς οὐκ ἔστιν). Та от цікаво, що якомсь рівночасно з тим зявила ся десь зараз же й загальна мода учити ся, як би „слабшу справу зробити міцнішою“ (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν) т. зн. евентуально в даних обставинах також неправдиву правдивою, а несправедливу справедливою — бо дивним дивом, мимо теоретичного ніби зрівняння вартости всіх поглядів, таку різницю між одним а другим відчувано, так як і ми єї — мимо релятивізму XIX в. — все ще відчуваємо.

І Атени політично дорого заплатили за ту моду. Але людство скористало, бо софістика зродила як свою протитрутку безсмертні диспути Сократа і першу школу точного т. зн. методичного шукання правди, Плятонову Академію, з котрої вийшов і, довгі віки найвпливовійший в Європі мислитель, Арістотель.

Сократ старав ся уратувати об'єктивну (т. зн. для всіх обовязкову) правду від самоволі змінчивого індивідуалізму, ховаючи повний її маєстат аж у самого Бога. „Люди — каже він при розправі до своїх судіїв, — що прислухують ся моїм розмовам, думають за кождим разом, що певно я знаю се, що до чого виказую другим брак знання. Тимчасом здає ся, панове

¹⁾ Про се ширше передівсім Eduard Meyer: Geschichte des Altertums (том IV і V, Berlin 1901). — До цитатів пор. H. Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker, griechisch und deutsch.

судії, що так по правді то лиш сам бог є мудрий і в своїй відповіді¹⁾ (називаючи мене наймудрійшим з людей) він зазначає мабуть лиш се, що людська мудрість дуже мало що варта. Він же очевидно говорить не спеціально про Сократа, іно уживає мого імени так для приміру лише, немов би казав: Той з вас, люди, є наймудрійший, котрий так як Сократ пізнав, що по правді його знанє супроти ідеалу мудрости не має (майже) жадної вартости²⁾.

Плятон пішов далше. Розвиваючи щораз висше і ширше діялектичну методу Сократа, він старав ся таки конче і для людської мудрости уратувати можливий степен ь обективности, а тим самим і можливий степен ь конечної в людськїм житю нормуючої обовязковости. Взірцем була йому найточнїйша з людських наук — математика³⁾: прецінь коли математика можлива, то й людське обективне знанє взагалї чейже бодай до якогось степеня можливе і не може бути правдою твердженє Протагора, що кождий людський погляд однаково вартний. Тим проблемом Плятон займає ся передовсім в діяльогу „Теайтетї“ — очевидно, як звичайно, вкладаючи свої гадки в уста свого бувшого дорогого учителя Сократа.

Сократ говорить з Теайтетом про єство людського знаня. І вкінци Теайтет заявляє, що на його думку знанє — то нічо иньшого, як лиш спостереженє (р. 151 e: οὐκ ἄλλο τί ἐστὶν ἐπιστήμη ἢ αἰσθησις). На те

Сократ: „Ти висказав не мало важний погляд про єство знаня, лиш такий, який вже й Протагор виповів. Тільки що Протагор те саме сказав иньшими словами, іменно: що мірою всіх річий є чоловік, що до тих, котрі є, що вони є, а що до тих, котрих нема, що їх нема. Ти-ж певно читав Протагора?

Теайтет: Очевидно, і то нераз.

С. Чи-ж не думає, гадаєш, Протагор менше-більше отсе: Кожда річ єсть для мене такою, якою менї видає ся; а для тебе знов такою, якою тобі видає ся? Ти-ж чоловік так само як я — правда?

Т. Очевидно, що він так думає.

¹⁾ Sc. данїй Атенцеви Хайрефонтови в дельфійській пророчнї на питанє, хто наймудрійший.

²⁾ Пор. Плятонову „Оборону Сократа“ гл. IX (р. 23 ab).

³⁾ Кажуть, що при входї до Плятонової Академії стояв напис: *Μηδείς διευμύκτητος εἰσέλτω.*

С. Ну, та й треба-ж тепер прийняти, що такий мудрий чоловік не говорить прецінь так собі що-будь на вітер; отже й підемо за ним. — Та от скажи но ще се: Чи не буває иноді так, що, хоч той сам вітер віє, а прецінь один мерзне, а другий ні? або: один мерзне мало, а другий дуже?

Т. Очевидно, що таке буває.

С. Ну, то й якже? Чи ми маємо тоді вітер сам про себе назвати „зимним“ чи „незимним?“ Чи може маємо повірити Протагорови, що той вітер для того, що мерзне, є зимним, а для того, що не мерзне, незимним?

Т. Та хіба так.

С. А чи-ж не являє ся се також так онтим двом людям, (про котрих говоримо)?

Т. Очевидно.

С. А чиж те „являє ся“ не є власне спостережанєм?

Т. Очевидно.

С. Отже явище і спостережене є чимсь одним і тим самим при теплі і при всіх иньших подібних вражінях. Бо прецінь так, як кожний спостерегає, так також кожному все й видає ся, що воно є.

Т. Так.“

Наступає потім довша дігресія, в котрій Сократ між иньшим легко натякає Театетови на такі дивні річи, як те, що для всіх здорових т. зн. нормальних людей мимо їх тілесних ріжниць і змислових вражінь прецінь однаково обовязуюче значіне мають прим. отсі думки: Нічо що до міри ані що до числа не може стати більшим ані меншим, не будши попереду рівним самому собі; або: Се, до чого нічого не додано ані від чого нічого не відшиблено, мусить остати рівним самому собі; або: Нічо, чого перед тим не було, не може опісля бути, наколи-б не повстало (р. 155 ab). Вкінци Сократ, скидаючи маску і звертаючи ся до иньшого учасника розмови, математика Теодора, отверто заявляє зі звичайною собі іронією: „Протагор зовсім влучно, гадаю, сказав, що те й є, що кожному являє ся. Лиш початок його викладу здивував мене, іменно, що, починаючи свою науку „Про правду“, не написав, що мірою всіх річий є свиня або малпа або якесь иньше ще дурнійше сотворіне, уздібнене до відбираня вражінь. Так був би зачав в сам раз величаво і гордо, зазначаючи заразом те, що, між тим як ми його подивляли ізза мудрости немов якого бога, він що до розуму зовсім не був висший від (жабячої) пуголовиці, не то від якого чоловіка. Бо якже, Тео-

доре? Наколи для кожного має бути правдою те, що він собі виображує під впливом своїх кождоразових вражінь, і ніхто не може ані стану другого чоловіка ліпше осудити ані погляду його перевірити, чи він правдивий чи похибний, то звідки-ж Протагор є так мудрий, що ще й гроші бере за науку других, а ми є дурні і нам треба йти до него до школи, як небудь на його думку кождий сам є для себе мірою мудрости? І якже супроти того ми не маємо думати, що Протагор так говорить лиш для підхлібства товпі?...“

Та досить. Цікавий читач нехай вже дальше сам отворить собі ті безсмертні документи народин точної науки і правдивої філософії.

Та минуло 400 літ. Над усім культурним сьвітом панував гордий і могутий Рим, а в нім боги з роду Юлія¹⁾. Так високо на землі підійшла була вартість чоловіка. А вартість життя?

Про те багато цікавого можна довідати ся у Тацита і Светонія, у Ювеналія і Петронія²⁾. Але я тут радше приведу слова більше знакомого і близшого нам сьвідка, сьв. апостола Павла: „То з неба заповідає ся Божий суд на всю безбожність і несправедливість людий, котрі правду придушують неправдою. Бо що про Бога можна знати, се для людий є доступне; Бог їм те об'явив. Прецінь його невидиме єство є видиме умови людському в його творах почавши від сотвореня сьвіта; іменно (є очевидна) його вічна сила і божество³⁾: так що людий ніяк не можна виправдати з того, що вони Бога знали, але його як Бога не славили ані не благодарили, лиш гадки їх спустіли⁴⁾, а серце їх нерозумне помрачило ся. Стали дурними, бо узнали себе занадто мудрими; в замін за велич вічного Бога

¹⁾ Вже Гораций адресує оду *Carm. IV, 5* (в р. 13 пер. Хр.) до Августа словами „*Divis orte bonis, optime Romulae custos gentis*“ і каже вкінці:

*Te multa prece, te prosequitur (sc. Римлянин) mero
defuso pateris, et laribus tuum
miscet numen, uti Graecia Cantoris
et magni memor Herculis.*

²⁾ Гляди впрочім *L. Friedländer: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms* (7 вид. 1901).

³⁾ В оригіналі грецьким стоїть: *ἡ τε αἰδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης*, в лат. переводі: *sempiterna quoque eius virtus et divinitas*, в німецьким *Weizsäcker-a: seine ewige Kraft sowohl als Gottesgüte*. Звідки *Weizsäcker* взяв „*Gottesgüte*“, не знаю; мені видить ся, що сам апостол розумів під *θεϊότης* всі иньш і прикмети, які ми приписуємо Богу побіч вічної (творчої) сили.

⁴⁾ Прошу звернути особливу увагу на се виражене!

взяли подобу смертних людей, птахів, четвероногів і повзунів. І тому погрузив їх Бог через похоти їх серць в нечистоті, щоби безчестили свої тіла на собі самих; а се за те, що заміняли правду Божу на лож і принесли почесть і молитву сотворіням місто Творцеви". — Так пише св. апостол до Римлян (гл. 1, 18—25) і характеризує відтак короткими, але надзвичайно могутими і різкими почерками ті моральні збочення, які вирости на ґрунті великої самоволі необмежених, як здавало ся, панів світа.

А що-ж наука? Прецінь же були вже і школи і бібліотеки і музеї — і гроші для них. І було се вже, як сказано, 400 літ по смерті Плятона.

Той сам апостол говорить і про науку — в першій листі до Коринтян (гл. 1, 20 і дальше): „Деж мудрці? де книжники? де учені дослідувачі¹⁾ світа сего? Чиж Бог не зробив мудрости світа сего глупотою? Тому що світ під мудростю Божою при помочи мудрости не пізнав Бога, то Бог постановив при помочи нерозуму обявлення спасти віруючих²⁾. Бо коли Жиди пильнують знаків, а Греки шукають мудрости, ми проповідуємо Христа розп'ятого — що для Жидів є соблазном, а для поган нерозумом, для покликаних однак, зарівно Жидів як і Греків, Христом, Божою силою і Божою мудростю. Бо безумство, що походить від Бога, є мудрійше від людей, а слабість, що походить від Бога, є міцнійша від людей. Бо глядїть на ваше покликанє, братя; нема між вами много мудрих по плоти, анї много могучих, анї много благородних³⁾. Лиш те, що у світі уважає ся глупим,

¹⁾ В оригіналі: *συνζητητής*, в лат. переводі: *conquisitor*, в церковно-славянськїм (на мою гадку, зовсім недоладно): *совопросникъ*, у *Weizsäcker*-а: *Streitkünstler* т. зн. люде, що вміють зручно спорити зі собою, очевидно, в формі диспут, зглядно ріжних критик і антїкритик.

²⁾ Я умисно не обясняю отсих і дальших парадоксальних (т. зн. несподіваних і, здавало-б ся, зовсім безглуздох) слів апостола. Заки однак котрий „критичний“ читач, що можливе, схоче махнути на них рукою, нехай вперед бодай ще лиш те одно подумає: що в тих словах прецінь може містити ся щось і такого, чого він ще може не розуміє. На кождий случай висказує ті слова чоловік, котрий як добрий знакомий щораз то нових і нових мільонів людей пережив вже, Богу дякувати, близько 2000 літ. А на кількож то знакомих і на кілько бодай десяток літ можемо числити ми, „критичні“? Впрочім не завадить пригадати собі при тій нагоді і слова *Goethe*: „*Die vernünftige Welt ist als ein grosses unsterbliches Individuum zu betrachten, welches unaufhaltsam das Notwendige bewirkt und dadurch sich sogar über das Zufällige zum Herrn erhebt.*“

³⁾ Се слово треба розуміти про походжене (т. зн. уроджене в висших сферах людської суспільности), а не про моральну вартість: грецьк. *εὐγενής*, лат. *nobiles*, нім. (*Weizsäcker*) *vornehm*.

вибрав Бог, щоби завстидати мудрих; і те, що у світі уважає ся слабим, вибрав Бог, щоби завстидати міцних; і так само вибрав Бог те, що у світі уважає ся пониженим і згідним¹⁾, і вибрав те, що є нічим, на те, щоби в нічо повернути те, що є чимсь: щоби не гордувала плоть перед Богом... І так і я, братя, прийшов був до вас задля возвіщення вам свідощтва про Бога, не як майстер слова або майстер мудрости (οὐ κατ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας). Я-ж виступив перед вами, не знаючи нічого більше як лиш Ісуса Христа, і то розпятого. І серед вас чув я (особисто) неміч і боязнь і велику непевність, і моє слово і моя проповідь опирали ся не на полонюючий краснорічivosti знання, лиш на показі сили духа, щоби ваша віра стояла не на мудрости людській, лиш на силі Бога²⁾.

Таке становище апостола супроти людської могучости і людської мудрости. Як бачимо, величезний контраст міцного, своєї Божої вартости безпосередно собі самосвідомого, духа супроти всякої зверхньої („плотської“) сили і величи. І так — скажім в дусі апостола, на звичайну людську міру зовсім „безумно“ — почала ся та нова течія розвою культурного світа, котрої імя: християнство³⁾. І так другий раз в історії людства уратовано духову звязь людей з ідеєю вічної правди — як небудь знов стрій політичний, сим разом римський, також розвалив ся.

Не обійшло ся християнство без людської, до того навіть „поганської“ науки, іменно філософії⁴⁾. Література патристична, а передовсім св. Августин (*De civitate Dei*) і св. Тома з Аквіну (*Summa theologiae*) свідчать про се як найвиразнійше.

А яке-ж становище обох тих елементів т. зн. релігії і науки супроти зазначеної нами висше грозячої духової кризи нині?

Римська курія боронить ся проти „модернізму“ булями. І проф. Паульзен (протестант) зовсім не дивує ся тому: „Для

¹⁾ І сї два слова треба розуміти про походжене і суспільну позицію перших християн: грецьк. *τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐξουθενήμενα*, лат. *ignobilia mundi et contemptibilia*, Weizsäcker: Was der Welt für unedel gilt und verachtet ist.

²⁾ *Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.*

³⁾ Пор. впрочім А. Harnack: *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten* (Leipzig, 1901). Є вже й 2. видане в 2. томах (1906).

⁴⁾ Пор. передовсім А. Harnack: *Lehrbuch der Dogmengeschichte* (3 томи, 3. видане 1894—1897).

церкви — каже він, — котра хоче дати людям абсолютну певність спасення, для душпастиря, на певности котрого повинна опирати ся віра других, така¹⁾ „наука“ є на кождий случай лихою (misslich) основою. І тому не можна так дуже дивувати ся, що католицька церков не хоче йти тою дорогою; вона була доси догматичною і не хоче ставати „історичною“, і тому вона обстає також твердо при догматичнім характері своїх теологічних студій: тверда віра або бодай міцна (resolut) рішучість до послуху, придержувати ся догматично усталених фактів і формул — видають ся їй важнішими, чим історичне знане і здібність до критичних розслідів. Та по правді, і в протестантській церкві ніколи не бракувало людей і не бракує їх і нині, що споглядають з завистю на католицьку церков, на її авторитативно утвержене добро і її понад сумнів і критику підносячу людей науку²⁾

А щож сьвітська, вільна наука?

Ся й сама бачить щораз частійшу утому серед власних кругів іменно історично-фільольогічних, мов би власне про котрих і сказане було колись слово апостола: „всегда учащая ся и николиже въ разумъ истины прийти могущая“. Бо в історії з року на рік, а радше навіть майже з дня на день треба властиво поправляти свої погляди відповідно до що раз то новших жерел або й лише новших і то не все конечно ліпших комбінацій т. зв. жерел. Один з найбільших сучасних істориків, згаданий уже висше А. Гарнак, професор церковної історії в берлінським університеті, зазначає се недвозначно при кінци першого тому своєї двотомової Історії Пруської Академії наук. „Як же иньшим є настрої нині! Вправді „історія розвою“ є й нашим³⁾ кличем (Zauberwort)... Але таки зазначити треба, що безпосередна виховавна вартість науки стала нині меншою, що звязь науки з висшим житєм чоловіка як одноцільного єства стала слабшою і точна метода має тенденцію зійти на плитке, легке до виученя, ремесло“⁴⁾.

¹⁾ Т. зн. релятивістична, що не дає в жадній точці певности.

²⁾ Die Kultur der Gegenwart I, стр. 302. — Про практичну сторону борби римської курії проти „модернізму“ пор. передовсім Паульзенову статью п. з. „Die Krisis der katholisch-theologischen Fakultäten Deutschlands“ в „Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik“ з 7. грудня 1907.

³⁾ Т. зн. так як на початку XIX столітя.

⁴⁾ „...Aber der Einsicht soll man doch Ausdruck geben, dass der unmittelbare Bildungswert der Wissenschaften geringer geworden ist, dass die Beziehungen, die sie zu dem ganzen Menschen und zu seinem höheren Leben hat, lockerer geworden sind, und dass die strenge Methode zum Handwerksmässigen zu führen droht und, als bloss eingelernte, verflacht“ (стр. 791).

А те саме констатує прим. і проф. філософії в Єні Рудольф Айкен (Eucken) в своїх „Lebensanschauungen der grossen Denker“¹⁾. Він пише у вступі до названої книги: „Послідні десятиліття і століття виконали величезну працю і змінили через те вигляд світа і спосіб життя. Але гордий ~~побідний~~ ~~вихід~~ ~~тої~~ ~~праці~~ ~~не~~ ~~заспокоїв~~ разом бажань душі чоловіка і рівночасно з зовнішнім тріумфом не підніс також до бажаної висоти нутра чоловіка (den ganzen und inneren Menschen)“. І додає вкінці: „Je mehr aber das innere Vermögen durch Nichtgebrauch verkümmert, desto ärmer und leerer wird der Mensch inmitten aller Erfolge, desto mehr sinkt er zu einem blossen Werkzeug eines seelenlosen Kulturprozesses, der uns packt und fallen lässt, der mit dämonischer Gewalt über Leben und Tod der Individuen wie Geschlechter dahinschreitet, um schliesslich uns alle dem Abgrunde des Nichts zuzuführen, dem er selbst verfallen ist“.

І чиж диво, що серед такого стану річий молодий Ніцше²⁾ відвернув ся від „історії“ і став „пророком“? І чи диво, що його — іменно блискучі поетичною формою — „пророцтва“ облетіли мов ураган цілий культурний світ? Навіть у нас, в Галичині, видів я людей, іменно молодих студентів університету, як вони шукали „правдивої мудрости“ тобто, очевидно, облегчення для своєї душі, упадаючої під, навіть ще добре й неспробованим, тягаром думаня і життя — у Ніцшевого Заратустри!

Та Ніцше вмер на самім „переломі віків“, 25. серпня 1900 — і не спас людства своєю теорією „надчоловіцтва“. Кріза лишила ся. І ХХ. вік буде мусіти шукати виходу. І вже й шукає. Книга Eucken-а „Die Lebensanschauungen der grossen Denker“ — то також одна з тих праць, що сюди належать; а ще більше його-ж: „Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt“ (1896) і „Grundlinien einer neuen Lebensanschauung“ (1907). А до того самого, хоч і не все тими самими дорогами, зміряють також прим. L. Stein (професор в швайцарськїм Берні): „Der Sinn des Lebens“ (1904) і Н. Höffding (професор в Копенгазі): „Philosophische Probleme“ (1903) і „Religionsphilosophie“ (1901). Навіть вже й часопись засновано з подібними цілями п. з. „Religion und Geisteskultur. Zeitschrift

¹⁾ 6. видане 1905.

²⁾ Пор. передовсім його розважання „Vom Nutzen und Nachteil der Historie fürs Leben“ в „Unzeitgemässe Betrachtungen“ (перший раз появили ся в pp. 1873—1876). — Найбільш голосним твором Ніцшевим є: „Also sprach Zarathustra“ (3 часті 1883—1884, четверта 1885).

für religiöse Vertiefung des modernen Geisteslebens“ (з **початком** р. 1907).

В яким же напрямі піде дальший розвиток? Се питанє цікаве, але в значній частині безпредметове — бо вартість пророцтва що до людських відносин в подрібности на великий протяг часу взагалі або ніяка або бодай дуже проблематична. На підставі дотеперішнього доступного нам історичного досьвіду можна з певністю сказати загально лиш те одно, що людство на довго не схоче і не зможе обійти ся без пересьвідчення про якусь висшу т. зн. надефемерну і надтуземну вартість свого духового єства і життя. І воно скорше чи пізнійше знов певно вирве ся з каламутних хвиль томлячих сумнівів що до того. Очевидно, коли знов прийде на те свій час і свій — Царь!

У Львові, в грудні 1907.

НА СЪВЯТО.

(Фантазія.)

Сани, взористим килимом накриті,
Острим зелізом, як двома мечами,
Крають сніг білий. Мов несамовиті
Коні женуть й подзвонюють дзвінками.
Що їм тягар! Вони його не знають,
Як птахи біле поле пролітають.

День зимовий у сумерках кінчить ся,
І вечір в ніч змінюєть ся повільно;
Непевний шлях гень-гень по снігу вєть ся,
Під копаницями мороз скрипить розбільно,
А вітер, лихо зна з чийої ради,
Перед саньми слід рівно-рівно гладить.

Га! як розкішно! Клопоти і смўти
Гєть утікають. А ти по тім полі
Білім, неначе по воздушній путі
Гониш, син вітру, ночі, бурі, волі —
І — хоть не знаєш, як твій шлях скінчить ся,
Серце у груди сильно, бодро бєть ся.

Зимно тобі? Так близьше притулись до мене
Й на груди мою опри холодні лиці.
Чоло твоє, як лід таке студене,
Долоні, наче витесані з криці,
А віддих, зимний — зимний, як могила...
Присунь ся близьше, близьше, моя мила!

Так, так... Дай руки! Най їх розігрію,
Щоби зробили ся такі гнучкі, як літом.
Лице твоє, як білий крин-лелію,
Як райський квіт недобрим збитий сьвітом
Я власним духом відсьвіжу, чудесна,
Щоб біля серця цвила, наче вєсна.

О так... Гей коні! Нумо-ну з вітрами
У перегони! Нім зоря засяє,
Місяць зійде — ви нас до батька-мами,
До рідних занесіть. Таж там чекає
Дідух, ялинка, кутя, „Бог предвічний!“ —
(Чогож той шлях так тягнеть ся, мов вічний?)

Нумо-ну, коні! Чи то вам не спішно
До стайні теплої, до золотого
Вівсика? Правда, коні, як розкішно
Вїхати в браму, стати близь старого
Ганку і чути візника долоні,
Як вас по шиї гладить й каже: „славні коні!“

Якже приємно нам і як розкішно
Зі сніговиці увійти до хати,
Де ждуть на нас трівожно батько-мати,
Де нас рідня витає радо, втїшно,
Де з кутика кождїського, з посуду
На стрічу спомини ідуть, як люди.

Ту я з ріднею бавив ся свавільно,
Пустуючи весело, як дитина,
Там до науки брав ся добровільно
Під оком батька, а там, як година
Вечїрна надїйшла, крізь вікна чисті
На сонця промені глядїв злотисті.

Що я в них видів? Того не розкажу,
Хоть не одно сказати нині вмію.
Лиш як гаразд подумаю, розважу,
То виджу, що нічо нема над мрію,
Над сон о раю на землі, о вєсні...
О! мої сни! які ви пречудесні!...

Гей, мої коні! Чи вас метелиця
Зводить з дороги? Чи вітер бурливий
Віддих спирає і тягне за гриви,
Щоб зупинити? Чи страшить вас птиця
В лозах? Вовк в лісі? а блуд за ставищем,
Що в кучогорах снігу скаче, свище?

Гей, мої коні! Минем гай, за гаєм,
В тихій долині, між двома верхами
Тепла, батьківська хатина чекає;
Вікна блищать, немов вона очами
В пїтьму глядить і слуха, чи на мбстї
Не задзвенять дзвінки, той знак, що їдуть гостї.

О хато рідна, хато незабута,
В вінку сосон, що з вітром шумно грають,
Де літом стелить ся барвінок синій, рута,
Де мальви до вікон в ніч ясну заглядають,
Де рідну душу чуєш в кождім листї,
Де навіть сни бувають тихі й чисті.

Як радо я спішив до тебе, хато,
З розбитою душею, мов до мами,
І як для мене мала ти багато
Серця, котрого нині я словами
Не заплачу! О хато, близь порога
Твого, кінчив ся біль мій і тривога!

І нині ти мене приймеш, як сина,
І посадиш біля стола на лаві.
І нині прецінь я твоя дитина
Рідна, і нині, хоть слова лукаві
Падуть між нас, немов перегорода,
Ти плач мій вчуєш й скажеш: „Тихо, сину, шкода!“

Шкода тих сліз, що пропадають марно
І слів, котрі падають на роздорожа,
Тепер на небі нашим парно-хмарно.
В бруднім болоті гине іскра божа,
Та час той як мине, як досвіток настане,
Усякий з нас пійме, що гарне, що погане.

Усякий з нас пійме і вдарить ся у груди,
Що кривду сотворив сліпотою своєю,
А скинувши з очий ненависти палуди
Увидить иньший сьвіт і підніметь душею
До висших діл, на міру небуденну...
До тебе, хато, йду крізь тую пітьму тьменну!...

Чогож ви стали коні? Сніг замів дорогу? —
Так птахами летіть понад снігами.
Що? Заяць перебіг і викликав тривогу?
Фе, сором! Нуж за заяцем хортами!
Впивайте очи в тьму, пускайте в шувір уха
І з бурею в догін летіть як заверуха!

Дивіть ся! Чорна тьма іде на нас від ліса
І хоче божий сьвіт для ока стуманити...
Ту хрест повинен бути... Що до біса!
На крок нічо не можна розріжнити!
На небі, на землі, куди не пустиш очи,
Нема нічо, нічо, крім бурі, вітру й ночі...

„Іване, ти заснув? Чому не поганяєш?
Замерзнемо в тій пітьмі на морозі.
Чому дороги вважно не тримаєш?“
— Ми, пане, вже давно не на дорозі,
Лиш їздимо, Бог вість куди, полями.
Вчипив ся, видно, блуд і крутить нами. —

„То злізь з саний і пошукай дороги,
Послухай від села, чи з вітром не повіє
Сьпів колядок?“

— Задеревіли ноги,
Не чую рук собі, в очах мені чорніє,
Пускаю коні так, най Господь їх провадить.
Ту, пане, людський розум не порадить. —

„Що робиш, навісний! Держи віжки зубами
Як руки відняло! Чи хочеш, щоб нас коні
Рознесли і щоби над нашими кістками
На завтра вітер тризну на болоні
Справляв, щоб нас вовки ховали? Ради Бога,
Диви ся, може ввидиш, де дорога!“

— Та як ту видіти перед собою, пане,
Коли я вас не годен догледіти?
Щось нас мабуть вчіпило ся погане,
А в мене дома жінка, мати, діти,
Осирочу і вже їх не побачу,
Мабуть за гріх тяжкий, так марно душу трачу. —

„О, так за гріх тяжкий, а тим гріхом зневіра,
Негідна людського достоїнства, нужденна;
Давай віжки, посунь ся... Пітьмо сіра,
Проч з ока! Проч тьмо теменна!
Проч буре, проч, бо волею збатожу!
Гей, коні, вйо! Побачите, що зможу!“

А що? А що? Дивіть, як сани виринають
З вибоїв, наче лодка з філі океана,
Дивіть ся ви, дивіть, як коні добирають
Останків сил, почувши руку пана,
Як вітер боячись моєї перемоги,
Мов пес під себе хвіст бере і — в ноги!

Га, так! Сьмію ся з тебе, буре люта,
І з твого шуму, реву, свисту, гуку!
Морозе, рву твої їдкі, студені пута
І від себе жену немов звірюку,
Гей ноче, чуєш? Поки в мене воля,
Я переможець вам, пан вітру, бурі, поля!

Я переможець вам, а ви раби незрячі,
Збунтовані на хвилю проти власти.
Як схочу, ваші іграшки дитячі,
Сили сліпі, потрафлю так покласти
Під ноги, що буде ніч, буря, заверуха
Шляхом, котрим летить міць мого духа,

Летить на стрічу зір, а з зорями на сьвято,
Якесь велике сьвято, довго жданне.
Дорого — простелись і відчини ся, хато!
Най в твої вікна сонце бє поранне,
А в тиху, ясну ніч, нехай до тебе зорі
Говорять вічну річ, що творить ся там, в гбрі!

* * *

Минуло ся... Сто рік лягло між нами,
Сто гір... У гброді стариннім сіджу,
Самотний, при столі, поміж книжками,
В вікно засніжене гляджу і виджу,
Як з вітром зимовим в шаленому розгоні
З дзвінками споминів минувшини мчать коні.

Гей, гоя, коні! Гоя, коні, гоя!
По тисових дорогах, по калиновім мості.
Гей гоя, гоя, молодости моя!
Вже ти до мене не приїдеш в гості,
І не повернеш до моєї хати...
Остало ся одно лиш — споминати.

НАШЕ ГОНЧАРСТВО.

Хто слідив від довшого часу жите наших гончарів по місточках і селах та приглядав ся їх виробам, той запримітив нині цілковитий занепад того промислу.

Протягом 20—30 літ убула більша половина гончарів і то в таких околицях, де той промисл був найбільше розвинений, як: в Коломиї, Пістині, Косові, Сокалі, Товстім, Глинську, Галичі, Дрогобичі, Старій Соли, Ярославі, Потиличи і других місцевостях Галичини, — так само в подільській, волинській та одеській губернії. Ріжні є причини того занепаду, і так:

Гончарство було у нас все побічним занятєм при господарстві, що становить головну економічну підставу селянства, а гончарством займають ся у нас лиш так, „наприхапці“. Коли підупадає господарство, то се потягає за собою занепад гончарства, яке з тої причини не могло у нас так розвинути ся, як у других народів.

Від часу, коли почато фабрично в великих масах продукувати та ввозити в Галичину і російську Україну фаянс, камінку та порцеляну з Чехії, Угорщини і Німеччини, а знова з другої сторони зачато уживати бляшаного і залізного начиня, поливаного емалією, від того часу зменшив ся і попит на наші гончарські вироби.

Головний інтерес в гончарстві становить торгівля начинєм, яку захопили в свої руки Жиди. Від них кождий гончар зависимий; Жид у нас дає гончареві олово, побілку, дрова — розуміє ся, по високих цінах. Жид замовляє начинє гуртом, і як

тільки гончар допалить начиня, то вже Жид чекає з фірою і забирає ще теплий товар, потручуючи добрий процент, а й ще гончар мусить накинати кільканацять штук „на збите“. Потім знов чекає гончар жидівського змилуваня, олова, побілки і т. д.

Доки торгівля не перейшла в жидівські руки, розвозили гончарі самі начинє по ярмарках, по місточках та селах, то продаючи його за гроші, то знов вимінюючи за збіже та иньші господарські плоди, і виходили на тім добре. Щоби могти добре проміняти миску або горнець, старали ся гончарі о чистійшу та кращу роботу, прикрашували свій товар та давали йому гарну поливу.

Нині, при теперішній торгівлі, не може бути й бесіди о розвою гончарства, бо Жид платить за штуку і за міру, отже гончареви не стає часу на прикраси та гарнійший вибір. Котрий-жеж гончар продає свої вироби сам, той знова не в силі видержати конкуренції з Жидом, отже і з тої причини є розвій гончарського промыслу неможливий.

Дуже важною причиною, длячого сей розвій стоїть так низько, є і сама вдача нашого народа. Він так привик до свого начиня, до якого має все сирі матеріяли, т. є дерево і глину, під рукою, що не дбає вже ні о орнамент, ні о декорацію начиня. Се залежить від того, чи в даній околиці красять писанки, хати та скрині. Коли який зручнійший гончар придумає який новий орнамент або прикрасу, то зараз підхоплюють се другі гончарі, і зараз ціла місцевість і околиця уживає тої прикраси. як се видно із косівського способу прикрашуваня стильом зв. Бахмінщиною — від Бахматюків; він полягає на ритованю через побілку. Сей стиль розійшов ся по Пістині, Коломиї та Буковині. Такий самий спосіб украшеня — Шостопальща — перейшов з Сокаля до Камінки Струмилової і по других околицях.

Найголовнійшою декорацією у нас та на Україні є флядри та накупуня кольоровими побілками, закрашеними окисями металів (сей спосіб взятий з крашеня писанок). Гарні флядри на начинях подибують ся в тернопільським, скалатським та коломийським окрузі — поза тим флядри Кукільського з Товстого —, а на Україні в полтавській та київській губернії, на Поділю знов в Зіньківцях.

Гончарські школи та варстати не мають ніякого впливу на наше гончарство, хоч їх закладає ся в ціли піднесеня та ширеня того промыслу. Найліпшим доказом на се є факт, що ні один гончар не дасть свого сина на науку до тих шкіл.

Із фахових гончарських шкіл на Україні найліпше репрезентована школа ім. Гоголя в Миргороді, полтавської губернії. Там учать рисунків, малярства, модельярства і гончарства; до сеї науки взято недавно трьох окінчених учеників з коломиїської школи, щоб вони ширили галицький стиль (Бахмінщину з Косова). До тої школи вислано м. и. з керамічної фабрики І. Левинського у Львові багато начиня, колекцію кафлів і стінних плиток, оригінальних так що до нашої народньої декорації, як і що до форми, — а також взори, видані Вербицьким у Львові. В замін за те прислала полтавська земська управа вироби тамошніх гончарів та колекцію вишивок і рисунків.

В Каменці Подільській був при артистичній школі заведений гончарський відділ. Сей відділ мав спромогу скоро розвиватись, бо на Поділю і Волині є гарні роди глини, як каолін, фаянс, огнетривала глина, фаянсові та червоні глинки. Вже по піврічній науці відзначено вироби того відділу срібним медалем на виставі в Єдинцях. Опісля, коли через непорядки в тій школі не стало там доброго учителя і практичного технольога, занепав сей відділ, а земство відмовило йому дальшої субвенції. Тепер є в тій школі на гончарським відділі лиш 8 учеників, а для бідніших учеників є при школі інтернат.

В Берлинцях Лісових коло Могилева (над Дністром) засновано також шкільний гончарський варстат, про який одначе не можемо нічого сказати, не маючи потрібних інформацій.

З гончарських шкіл в Галичині удержала ся тільки одна, в Коломиї, заложена 1876 р. Німцем Бехером з Карльсбаду. Відколи заведено при ній інтернат для бідних учеників, зросло число учеників в троє. Школа має 2 сталих учителів і 2 „веркфірерів“, крім того двох чи трох учителів до вечірних наук; учеників є 20, Українців менша частина. Наука теоретична і практична триває 3 роки.

Поступу в виробах і декорації не видно від кількох літ, бо крім виробів з манерованою косівською декорацією подибують ся там ще сецесійні вироби, украшені німецькими лістрами. Ученики є за мало практично підготовлені, а знаходять вони занятє по кафлярських фабриках та варстатах в Галичині і Румунії. Коломиїська школа стає поволі і систематично „*twierdza*“ на *wschodnich kresach*.

З ініціятиви д. Федоровича засновано 1886 р. в Товстім школу для ширеня флядрованого начиня, а вже 1900 р. її звинено. Майже всі її ученики вимандрували до Америки. Така

сама доля стрінула школу в Порембі, що мала на ціли розширене промислу камінкового начиня.

Школа для цеглярства і дахівкарства в Підгірю під Краковом існує до нині.

1886 р. założено у Львові досьвідну стацію для сирих матеріалів з приміненєм до загального гончарства. Та стація робить і випробовує прібки виключно для себе, бо ні один гончар ні фабрика не користає з тих закопаних талантів.

Із гончарських фабрик та варстатів найвизначнійша фабрика проф. техн. І. Левинського у Львові, що існує вже 23 роки. Там виробляє ся кафлєві печі, стінні плитки, будівельну майоліку, а крім того майолікове начинє. Вироби тої фабрики відзначають ся гарними поливами і красками. Останніми роками впровадив проф. Левинський замість плястичних фасад майолікові плитки, що презентують ся гарно і поволі входять в моду.

Майолікові начиня відзначають ся тим, що їм надає ся форму народньої орнаментики, взятої з гуцульських мотивів, з писанок, килимів, вишивок та виробів косівських гончарів. Начиня робить ся з червоної глини на взір косівської, з півпорцеляни і матової коморової камінки; вони прикрашені побілками, підшкливними фарбами, емаліями, розпущеними металами та плястикю. Вироби тої фабрики відзначено золотими та срібними медалями на ріжних виставах в Галичині.

Кафлєві печі виробляють ще крім того в Криниці і в Галичі.

Фабрик дахівок і цегли (крім фабрик в полтавській губернії, які заложила і провадила земська управа) Українці не мають. Ті фабрики є переважно в польських, жидівських та німецьких руках, а можна в них заробляти 200—300% на дахівці.

Останніми роками заводять наші селяни виріб цементової дахівки, яка одначе буде все дорожша і гірша від глиняної.

В ціли розвиненя цеглярства і дахівкарства між нашим народом по селах і місточках написав я в тім році для тов. „Просьвіта“ брошурку п. з. „Сільське цеглярство і дахівкарство“, яка має незадовго появи́ти ся друком.

В тім році робили ми заходи коло заснованя „Кружка українських керамиків у Львові“, але намісництво відкинуло вже три рази предложений статут; тому до нині ще не порішена отся важна справа.

Львів, 30. падолиста 1907.

Сильвестер Яричевський

родився в Рогатині 1871 р.; народну школу кінчив тамже, гімназію в Бережанах, філософію у Львові і Відні, де р. 1898 видав разом з пок. В. Сембратовичем і др. М. Кордубою перший альманах „Січи“. Потім був учителем української гімназії в Перемишлі і Коломиї; опісля змушений перенестися на Буковину, проживав рік у Чернівцях, а вкінці став учителем при українсько-німецькій гімназії в Кіцмані, де й доси проживає.

Писати почав дуже рано, ще в гімназії, а задачі його звертали на себе особливу увагу професорів. Друкував доси дуже багато: ліричні та сатиричні поезії, новелі, довші оповідання, критично-естетичні та літературні і всякі інші розвідки. Свої твори поміщував в Ділі, Батьківщині, Зорі (львівській), Зеркалі (й Новім Зеркалі), Комарі, Стрілі, Народі, Л. Н. Вістнику, Руслані, Буковині, Проміні, Дзвінку, Рускій Хаті, Сьвітї, Свободі (амер.) і т. д.; у всяких календарях: Просьвіти, Приятеля, Муз. Календарі, Календарі „Іскри“, Календарі „Комара“, „Бук. Прав. Календарі“, „Козак“, „Отаман“, „Веселка“ і т. д. та в альманахах: „За красою“, Народнім декляматорі, в Альманасі „Січи“, Українським декляматорі і т. д.; в польських часописах: Monitor, Gonic i Iskra, Kolce, Humor, Tydzień і т. д.; в німецьких: Bukowinaer Post, Ill. Athletiksportzeitung, Kikeriki і т. д. Крім сего перекладав багато віршів з різних славянських мов і з німецької мови. Окремими книжками появилися такі твори: Небесні співці (алегорія), Перемишль 1902. — Франц Прешерен, найбільший словінський поет, його жите і твори, Перемишль 1902. — Серце мовить, поезії в прозі, Коломия 1903. — На філях

житя, новелі, Чернівці 1903. — Пестрі звуки, поезії, Чернівці, 1904. — Між тернем і цвітом новелі, Львів, 1905. — Горемир, поетична казка (віршом), Чернівці, 1906.

Деякі пісні Яричевського стали вже популярними; співають їх всюди по „Січах“, як: „Наша славна Україно!“, „Горе при-спало рідну хатину“ або й пісня „Рідна країно, ясен мій цвіте!“, яку співає шкільна молодіж і т. д.

За вітчизну, за короля...

На рожевих крилах западаючого сонця надлітає туга і дзвонить в срібні дзвони згадок, вичаровує з глибини незабутніх літ сьвятої молодости хороводи веселих і смутних подій...

І я починаю тиху розмову з минувшиною.

Добре, що ти коло мене, товаришу радощів і смутків, поважних задум, стремлінь, розгонів і злетів на стрічу новим — незвісним — бажаним правдам.

Добре, що ти коло мене...

Чи тямеш, товаришу? Нас було понад трицять: молодці повні сили, сини двох братніх народів і ще одні сини народу старого як культура, як сьвіт — хоч вони не признавали ся до себе самих і воліли уважати себе частицею чужого, як їм здавало ся, могутнього народу...

А всі ми у вічному спорі на теми культурної й історичної і ще не знати якої там висшости народу, до якого хто з нас належав, чи признавав ся...

А ті спори такі палкі — горячі — страшні — дишучі ненавистю — чим вони були в самій річі? Правда, що лише вигуком наших молодечих темпераментів, вулканічних душ, емоцією умів, тиснених нехитрими гімназійними мудрощами, громом вибухових матерій уяви, які нагромадили ся в розколисаних мріями головах і серцях наших... Зовсім невинні...

А той зелений шпильковий лїсок поза містом, повний чарівної воні живиці, чи ти тямеш?

Туди заходили ми з книжками, аби легше було на воздусі перепачковувати в примучені голови нестравні ладунки наукового баясту з царини греки й иньшої подібної шкільної благодати...

Там дехто кував, друже!

І там подавали ми перші і останні признаки несвідомого і випадкового антисемітизму, зачіпаючи ся і бючи ся навіть зі синами Юди в сьвятий день Саббату: бо вони мали рівно-ж претенсію до уживаня сьвіжого воздуха...

Той лісок, товаришу, га?..

А чи памятаєш, як ми там — ні, дальше в зелених глубинах того ліса, зводили завзяті бої? Ми, себто Україна і Польща. Ми там били ся так завзято, що навіть кров плила — але не струями, не струями...

Памятаєш, як ми се бувало устроювали?

Вожд нашої партії ходить бувало по клясі на перервах від одного до другого товариша та кличе значучо: „Козаче, ще не вмерла Україна!“ А всякий вже розуміє, о що ходить.

-- Четверта година! — і всякий спішить у лісок на ту годину, на умовлене місце. Не хибує нікого. Навіть „тверді“ — двох їх щось признавало ся до сего гріха, бо татунцьо наказали! — навіть ті не посьміють не явити ся. Спішать у бій за Україну! Зрадники своєї взнеслої ідеї!...

Похід спішить лісом, співаємо козацьких пісень: „Гей на горі там женці жнуть“, „Ой Морозе!“, „Розвивай ся ой ти старий дубе!“ Гей співаємо, бір гуде, „лихо мліє!“ З далека долітає до нас гомін пісні „Ще Польска не згінела!“ Се Поляки співають! Верещать, як би один другому на злість. Нездалі співаки з них.

То ворог — значить — близько..

Незабаром ми здибаємось:

„Ще Польска не згінела! Хлопци на Русінуф!“ кричить гетьман хороброго ляцького війська.

„Ще не вмерла Україна! Молойці, гейже на Ляха! Гуррага!“ закликаємо гучно.

І вмить налітають на себе вороги.

Та не коленим ружієм ми воюем, ні — се не наш лицарський лад! В нас кождий має показати й засьвідчити свою особисту вартість силою руки, мязів, хребетних костий, лядвій,

карку — жилавостю, зручністю, витревалим завзятем... От, брате, особисті лицарські наші прикмети!

Тай ще ми воюєм поодинцем — на подобу героїв старого времени.

Кождий борець з обох таборів обдумав і угледїв собі суперника заздальгідь, тепер лише скочить на него і давай мняти! Дехто бореть ся й попід сили з тяженьким ворогом...

Там, гляди, два герої схопились ціпко руками за обшивки й водять ся то сюди, то туди. Хлопці як дуби, рівна сила в їх ногах і карках. А ось грубий наш Місько тарабанить кулаками по високім, сухім, але жилавім Казіку, що все так чванить ся своєю боксерською штукою. Бідний боксер! невидатна й його штука! Наша рідна руська штука ліпша, досаднійша... Га, спробував?

Там знов перевертаєть ся по землі Славко з Віцком, намагаючись один другого немов приліпити лопатками до лона сьвятої землиці. Особлива честилюбна ціль!

А того незугарного Загеллу тямиш?

Ми його прозвали, бач, литовським медведем. Природа обдарувала його грубезними членами тіла, мов утесала з якого дуба з литовської пуші. Він тримає з Поляками. Га, Погоня й Білий Орел — то в него нерозлучні други! О! кидаєть ся на мене своїм тяжким, тарановатим тілом. Кольос! Але й я собі не слабкий! Всі потвердять тее. Хоч виглядаю доволі дрібний проти него, але широкогрудий, дуже сильних мязів і невичерпаной витревалости. Він суне мене перед собою тягарем свого тіла, ловить грубими й довгими руками. Але я також не їв даремне каші на сьвіті: хватаю попід сили, підношу сей тягар до гори і кидаю боком об землю, а тут вже і на верха! Як реве наш „медвідь“ — як реве! Лютий — пинить ся! Всі узнають мою побіду. Страх паде на синів Корони і Литви. Побіджений не сьміє в нас ставати до нової борби...

Чуєш, як мізеренький Богданко пищить коло нас з утіхи? І скаче і пищить, і скаче і пищить! Він сам не бєть ся з ніким, бо не має сили, на него й ніхто з ворогів не вибираєть ся, бо побідити його, — значить спокусити ся на дешеві лаври. Але він нам потрібний. Своїм пискливим голосом, своїми скоками додає нам часто духа бодрости.

„За круля, за ойчизне!“ кричать Ляхове.

„За свободну українську республіку!“ пишав Богданко. За нас він працював горлом, бо ми не мали часу на теє. Бігає від одної пари боєвиків до другої. Він потому буде своїм високим тоном славити хоробрі діла борців, подивляти побідників і взятість побіджених.

Арес примучив ся, зіпрів.

Завзяте слабшає. То тут, то там качають ся в безсильній і невидатній борбі рівносили молодці.

Незадовго чути крики: „Браця, завешене броні!“ Польський вожд се накликає. В нас такий обичай, що як одна сторона каже досить, то досить.

Живі ковальські міхи підносять ся з землі, отирають чола хустками, сходять ся в свої табори.

Голосне сопіне тут і там, нарада уриваними словами.

Вожди обох націй виступають наперед. Мирно подають собі руки, компліментують собі часом стилем сердечним: „шляк би вас трафив, добре товчете!“

Потому питанє: де підемо?

— Хиба до Вільхівця на квасне молоко. Добре?

— Добре!

Оба табори сходять ся, оповідають собі взаїмно про відбутий бій, взаїмні рани, басують один одному і — співають!

Гей, гей, як співають!

Чи тямиш, товаришу, як задумані ліси прислухували ся довкруги нашим веселим і здоровим голосам? В згоді й любови співали ми всі — всі і все вже тоді лише наших українських пісень. Иньших не знали, не хотіли...

А чи бодай раз хто розболів ся від тих ран, що приняв їх у тяжкому бою?

Де там!

Се був масаж, що кріпив наші тіла, мязи, вигонював з них нечисті похоти, братав — серця...

Щож ти на теє, товаришу?

Минуло ся!...

Та ні, бої не минули...

Чи хто сподівав ся, що вони вернуть потому, по тільки літах! Але в иньшій виді, в иньшій!...

Чому-ж філя нетерпимости й дикого гніву, що вилила ся з океану брудних інстинктів пекольної жадоби братньої крові і землі, захопила серця й уми тих наших давних „ворогів“?...

Знову бій з ними, та инакший...
Га, як бити ся, то бити ся!..
А як то було тоді райсько — чи тямш, товаришу?
Таких річий не забуваєть ся!
Бій
Гей, як кріваво заходить он там сонце, гей, як кріваво !.....

Кіцмань, 1906.

АФОРИЗМИ.

Кожде суспільство мусить відкидати все те, що псує в ньому гармонію. Кождий поодинокий член мусить посьвятити свої користи для суспільних. Суспільство стоїть висше, як одиниця.

*

Треба побачити чуже, щоб могли своє осуджувати.

*

Додаток до „Отченаша“ :
.....не введи нас в утопії і ізбави нас від лихих патріотів.

*

Мій народ є моїм судією. Не узнаю ніякого иньшого засуду як лиш той, який видасть мій народ по моїй смерти.

*

Кожда людина хоче мати для себе дрібку місця — і народ також. Се домашнє право усіх народів.

*

Народи, розділені між ріжні держави, стремлять до національної єдности. Народ — се природна підстава держави, або радше держава — се лиш соціяльна організація народа. Доки етнографічна карта не стане політичною картою, доти не буде спокою; бо доти все будуть між народами гноблені і гнобителі.

Ідеалом є те, щоб кождий народ жив на свій власний кошт.

*

Колишні лицарі носили під панцирем білу сорочку з гербом на грудях. На ній не сьміла бути ніяка иньша пляма, як лиш пляма з крови.

О, чому-ж нині не носять такої сорочки ті, що вдають, немов би то вони бороли ся за рідний край, щоб можна бачити, яка відзнака їх роду: змия чи орел — чим сорочку сплямили: кровю свого серця, чи брудом!

*

Вчіть дітей менше, а тоді вони будуть розумніші.

*

Чим більше любови, тим менше розуму.

*

Є одно дуже просте правило, щоб все мати слухність: повтаряти те, що цілий сьвіт говорить. Богато людей зробило так карієру.

*

Треба респектувати глупоту, бо вона є в більшости.

*

Дуже корисно є не знати того, чого не треба знати.

Із кореспонденції І. Наумовича.

Після смерти звісного діяча москвофільського табору Івана Гушалевича перейшла переважна часть його паперів у мої руки — завдяки покійній дочці Гушалевича, Антонині. Між ними не найшло ся багато цікавого, та все-ж таки було там дещо варте загальної уваги. Вибір із тих паперів (листи Степана Головацького, Якова Головацького, А. Добрянського і ин.) подам колись до загального відома. Тут хочу оголосити два листи Івана Наумовича, писані правдоподібно оба до о. Степана Головацького, пароха села Княжолуки, Долинського повіту. О скільки собі пригадую, були вони долучені до листу Ст. Головацького, зверненого до Гушалевича. Оба вони походять із 1872 р. (з лютого), а цікаві тим, що подають дещо з приватного життя Наумовича і його публичної діяльності (передовсім що до часописи „Наука“).

1.

Любезнѣйшій Друже!

Я Тобѣ не отписивалъ, но намѣрялъ дуже багато писати, тымчасомъ не удало ся. Только работы всякой и литературной и при уліяхъ и въ приходѣ и съ обществами нашими и радами и пр. а тутъ еще и ѳспа взялася у мене отъ 3 недѣль, и всѣ за покотомъ щепленій и нещепленій западають. Теперь двое подужало, а трое дѣтей лежить, изъ которыхъ на одно нѣтъ надежды даже и при лѣкахъ гомеопатичныхъ, для того ажъ на свободнѣшее время поблѣдуетъ (sic!) должно. Теперь лишъ дѣло идетъ о то, чтобы можно якъ наибольше роспространити Науку

и Раду русскую. Съ начала я не хочу Ляховъ дражнити, но потому буде писатися всякая и горькая правда.

Прошу Тя, любезнѣйшій, напиши нѣскольکو словъ до „Слова“ препоручая Науку, бо боюся, щобымь еще не доложиль. Пренумерантовъ едва 300. А если не буде 600, то банкротство на лобъ и шію, бо иллюстраціи богато коштують. Твое слово богато значить на Руси, то надѣюсь, що менѣ не откажешъ сего. Прости що такъ пишу, бо уже 3 ночи не спалъ ни на минуту.

Цѣлую Тя вразъ съ Твоею сопругою и всѣмъ домоу Твоимъ

Наумов(ич).

Лист писаний на одной картці листового паперу 16°. Головацький передав се письмо разом із слідующим Гушалевиичеву.

2.

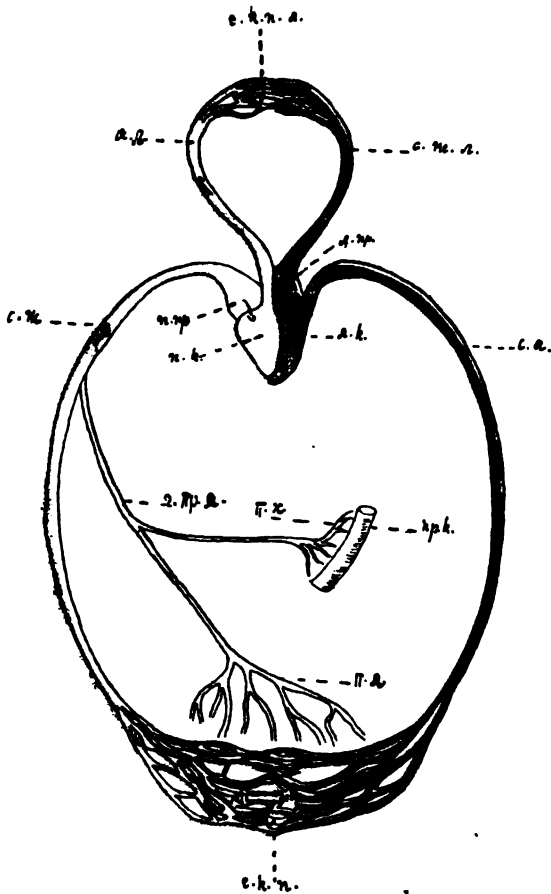
Одно письмо Твое я получилъ, и „Науку“ послалъ, и отписалъ. Теперъ буду мати больше свободного времени, то напишу Ти богато. Я еще намѣряю издавати книжочки Читальню для дѣтей, и уже маю двѣ приготовленіи. Роспишу предплати по 1 р. на 5 книжочокъ съ почтою. Прошу Тя спомни о томъ въ Словѣ. Цѣлую Тя

Наум(ович).

Се звичайна мала „кореспондентка“. Адреса: Всеч. О. Стефанъ Головацький в Княжолуцѣ, Долина. Печатка почти: Городенка, 13/2.

Додамо, що Ст. Головацький був пильним дописувателем львівського „Слова“.

Фіг. IV.

(до стр. 166—7).

Шема обігу крові, лімфи і хилюсу.

Темно-червона кров [зазначена синьою краскою] пливе системою жил (с. ж.) до правого передсіння (п. пр.), а звідси до правої комори (п. к.); з правої комори через артерію легких (а. л.) в систему волосковатих посудин легких (с. в. п. л.). З волосковатих посудин пливе ясно-червона кров жилами легких (с. ж. л.) до лівого передсіння (л. пр.), звідси до лівої комори (л. к.); з лівої комори в систему артерій (с. а.), що розляли ся системою волосковатих посудин (с. в. п.) по цілім тілі. З волосковатих посудин збирає ся кров в жилах. Лімфа збирає ся із щілин між комірками в лімфових посудинах (п. л.) і впадає головним проводом (г. пр. л.) в систему жил (с. ж.). Хилюс збирає ся із щілин кормового проводу (пр. к. в.) в посудинах, якими переходить в лімфу.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Кров і її значінє для людського організма.

(Відчит читаний в „Січи“ 13. I. 1908).

Кров се густа теч, червоної барви, алькалічної реакції. Складаєть ся з сталих тіл, себ-то з червоних і білих тілець крові і з кровних платочків, з течі, званої плязмою, і з газів.

Червоні тільця [Фіг. I. а] се круглі, плоскі, на середині запалі платки о величині 0'007 mm. В однім кубічнім центиметрі

Фіг. I. Фарбогані кровні тільця.

- а) червоне тільце, б) лімфоцит, в) еозінофільне тільце,
г) неутрофільне тільце.

находить ся їх 5,000.000. Вони збудовані з одноцільної маси в формі сітки, якої очка виповнює червона маса, гемогльобін. Ядра нема. Повстають вони в червонім кістянім стрижіню через звичайне діленє або через метаморфозу з великих, безбарвних тілець. Сей остатній спосіб повставаня можна частійше обсервувати. Великі безбарвні тільця, які витворюють ся через діленє комірок стрижія, стають меншими; їх протоплязма підлягає хемічній зміні і в ній витворює ся гемогльобін; ядро зменшає ся, а вкінці цілком зникає.

Білі тільця [Fig. I. б, в, г] є всілякої форми і величини. В однім кубічному центиметрі находить ся їх 5—10.000. Вони збудовані з гранульованої маси з одним або більше ядрами. Повстають в лімфових железах, в червонім кістянім стрижині і в селезінці. Після трох найчастійше подибуваних форм ділять їх: 1) на лімфоцити [Fig. I. б] з одним великим ядром, довкола якого протоплязма творить малий рубець; вони творять 25% білих тілець; 2) на еозінофільні тільця [Fig. I. в] з двома або більше ядрами з гранульованою протоплязмою; вони творять 5% білих тілець; 3) на невтофільні тільця [Fig. I. г] тої самої форми і величини, що і еозінофільні, але з иньшим хемічним складом протоплязми; вони творять 70% білих тілець. Білі тільця повстають або через ділене, або через метаморфозу з одноцільних великих тілець з одним ядром, з яких походять також і червоні тільця. Так отже оба роди тілець, червоні і білі, походять з того самого пня.

Кровні платочки се малі, безбарвні маси.

Плязма є безбарвною течию. В її хемічний склад входять: білковини, іменно альбуміни, гльобуліни і фібріноген; углеводани, іменно виноградовий цукор, глікоген, діястазовий фермент; товщі в дуже маленьких кроплях; соли, вода, вкінці в дуже малих скількостях мочевина, мочевий kwas, креатін і т. д.

З газів находить ся кисень, сполучений легко з гемоглобіном, двоокис вугля, водна пара і азот.

Червоні тільця мають значіне задля своєї червоної складової части, „гемоглобіну“. Гемоглобін вяжеть ся на поверхні легких з киснем воздуха, — через те кров стає ясно-червона — і віддає його тканинам тіла, — через те кров стає темно-червона.

Білі тільця мають для організма значіне санітарної сторожі. Вони можуть після потреби переходити через стіни кровних посудин і відбувати подорож по цілім тілі; підчас сеї подорожи забирають в себе сформовані елементи, які опісля підлягають в їх нутрі хемічній зміні. Ся прикмета дуже важна для чистоти тіла. Пр. 1) Коли витворив ся під шкірою синяк, се-то коли кровні посудини розірвали ся, кров виступила під шкіру і скипіла ся, збирають ся білі тільця і забирають в себе скип; по якімсь часі зі скипу і сліду не стало. Пр. 2) На внутрішню поверхню легких напало багато пороху, а се грозить утрудненем відсвіжування крови; отже виступають білі тільця і забираючи в себе частинки пороху, очищують терен. Пр. 3) Через щілину в шкірі дістали ся до організму бактерії; білі тільця забирають

їх і нищать в своїм нутрі. Білі тільця ресорбують течі як пр. бактерійні отруї, медикаменти (як саліцілян соду¹), стрихнін і т. д.).

Крім оксидційних і редуційних прикмет заслугоє ще на увагу здібність витворюваня ферментів: фібрінового, задля викликуваня скиплення крови; протеолітичного, задля розкладу білка; літози, задля розкладу товщу. Скиплене крови наступає в той спосіб, що коли кров виступить із посудин, кровні тільця осідають на споді; з фібріногену, що знаходиться в плязмі, і з фібрінового ферменту, який витворюють білі тільця, витворює ся сітка, що стягаючи ся вязнить в собі кровні тільця, а витискає з себе теч; так творить ся тверда маса, скип, що плаває в безбарвній течі, серум. Творенє скипу є дуже добрим средством природи до тамованя крови при штучнім отвореню кровних посудин, пр. при зраненю і т. д.

Складові частини плязми творять ту „цілющу воду“, що оживлює організм. Відповідно до хемічного складу і кальорійної вартости служать білковини до будованя організму, углеводани до виконуваня механічної праці, товщі до витворюваня тепла. Соли доповняють склад матеріялу, якого організм потребує, вода удержує концентрацію крови на тій самій висоті.

Кисень має значіне задля своєї легкості творити сполуки, або зміняти витворені. Знаходячи ся вільно у воздуху, вяже ся в легких з гемоглобіном, в організмі входить в иньші сполуки і викликає оксидційні процеси, при яких витворює ся двоокис вугля і водна пара. Азот не має ніякого иньшого значіня крім механічного. Чим більше тисненє воздуху, тим більша скількість азота в крови. Се діє ся власне для того, що коли відбуває ся за скоро зміна тисненя воздуху, пр. коли нурок в скляннім дзвоні спускає ся глибоко на дно моря або опускає дно моря, азот ушкоджує організм, втискаючи ся до нього або опускаючи його за скоро.

В організмі знаходиться кров тільки в кровних посудинах. Головною такою посудиною є серце. Воно складає ся з двох частий: правої [Фіг. II. Б. пр. ч.] і лівої [Фіг. II. Б. л. ч.]; каждая часть ділиться на передсіне і комору, що від себе відділені затичками. З правої комори виходить артерія легких [Фіг. II. А. а. л.] до легких; артеріями називають ся ті посудини, що провадять кров від серця, жилами ті, що кров до серця провадять. З легких провадять жили [Фіг. II. Б. ж. л.] до лівого

¹) Salicylsures Natron.

передсіння. З лівої комори виходить велика артерія, звана аортою [Фіг. II. А. а.], що звертає ся в гору, опісля луком знов до задньої стіни, щоби по тій стіні, по лівім боці хребта, зійти на долину. По дорозі розгалужує ся [Фіг. III.] на менші кровні

А. Вид серця з переду.

Серце знаходиться в своїм природнім скіснім положенню так, що права часть (пр. ч.) закриває собою ліву (л. ч.). Докладно видно праве передсіння (пр. п.), до якого впадає горішня жила (г. ж.), і праву комору (пр. к.), з якої виходить артерія легких (а. л.); та ділиться в своїм бігу на дві галузки. З лівої части видно ліву комору (л. к.), з якої виходить аорта (а.), і часть лівого передсіння (л. п.).

Фіг. II.

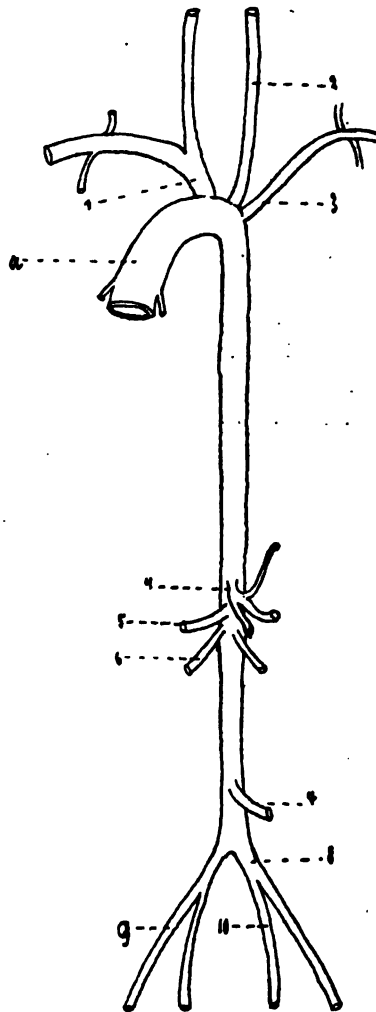
Б. Вид серця з заду.

Серце знаходиться в скіснім положенню. З правої части (пр. ч.) видно праве передсіння (пр. п.) з горішньою і долішньою жилою (г. ж. і д. ж.), праву комору (пр. к.) і обі галузки артерії легких (г. а. л.), що сама є заслонена. Докладно видно ліве передсіння (л. п.) з його чотирма жилами легких (ж. л.) і ліву комору (л. к.); з аорти видно лише горішню часть.

посудини, що заосмотрюють відповідні околиці: 1) arteria anopuma для правого рамени, руки, правої сторони шиї і голови, 2) art. carotis communis sinistra для лівої сторони шиї і голови,

3) *art. subclavia sinistra* для лівого рамени і руки. В дальшій бігу заосмотрює вона: 4) одною спільною артерією, *art. coeliaca*, утробу і жовч, жолудок, панкреас, дванацятку і селезінку, 5) одною *art. mesenterica superior* горішні кишки, 6) двома симетрично по обох боках виходячими *art. renales* нирки і 7) одною спільною *art. mesenterica inferior* долішні кишки. Вкінці ділить ся на 8) дві симетрично по обох боках виходячі *art. iliaca communes*. Кожда з артерій *iliaca communes* заосмотрює через 9) *art. hypogastrica* відповідну сторону стіни мидниці і її внутренностей, іменно мочових, половых і відходової кишки, а через 10) *art. iliaca externa* ногу тої сторони. Крім того виходять з аорти маленькі артерії для серця, гортанки, горішнього кормового проводу, далі для стін грудий і черева. В дальшій бігу розгалужують ся артерії чим раз більше, вкінці переходять в невидимі для ока волоскові (капілярні) посудини, що сітками розстелили ся поміж тканинами і в самих тканинах. З волоскових посудин збирають ся жили маленькими корінцями в чим раз більші пні. Жили відповідають артеріям, тільки що до числа є їх вдое тільки. Отже пр. одній *art. subclavia* відповідають дві *venae subclaviae*. Жили збирають ся в два головні пні: один для горішньої, другий для долішньої часті тіла; оба впадають до правого передсіня [Фіг. II. Б. г. ж. і д. ж.].

В кровних посудинах є кров в безнастаннім обігу. Обіг крові

Фіг. III Шематичний образ аорти і її головних галузек.

Аорта звертає ся луком на долину. На висоті лука виходять 1) *Arteria anonyma*, 2) *Art. carotis communis*, 3) *Art. subclavia*. В околиці черева виходять 4) *Art. coeliaca*, 5) *Art. mesenterica superior*, 6) Дві *Art. renales*, 7) *Art. mesenterica inferior*. Вкінці ділить ся аорта в околиці мидниці на 8) Дві *Art. iliaca communes*, з яких кожда ділить ся на 9) *Art. iliaca externa* і 10) *Art. hypogastrica*.

відбуває ся в наслідок ритмічних контракцій серця. Механізм обігу є слідуєчий: Жилами [Фіг. IV. с. ж.] напливає кров в часі вільнім від контракцій до обох передсіннь (п. пр. і л. пр.). В наслідок контракцій обох передсіннь кров переходить в комори (п. к. і л. к.), не могучи перейти в жили, бо в них панує більше тисненє, як в коморах. Коли в слідуєчій хвилі наповнені комори стягають ся, кров не може перейти в передсіння, бо сему стоїть на перешкодї система серцевих затичок, отже переходить в артерії (а. л. і с. а.), з яких не може вже вернути назад до комор в наслідок будови артерійних затичок, що відграничують артерії від серця. Обіг крови є слідуєчий: Темно-червона кров пливе з обох жил [Фіг. IV. с. ж.] до правого передсіння (п. пр.), звідси до правої комори (п. к.), а вкінці артерією легких до легких (с. к. п. л.). Тут стає ясно-червона і вертає жилами (с. ж. л.) до лівого передсіння (л. пр.), звідси до лівої комори (л. к.), а вкінці в аорту (с. а.). З аорти розливає ся кров її розгалуженнями по цілім тілі (с. к. п.). Позаяк посудини є еластичні, пливе в них кров безпереривно, а не в перервах, як се дієть ся тоді, коли вона з серця випливає. Лише ритмічні філі, що біжуть від серця аж до найменших розгалужень аорти, вказують на поодинокі контракції серця; сі філі зуть ся живчиком. Вкінці переходить кров в волоскові посудини, а відтак в жили. В жилах нема живчика; в них кров не пливе так скоро. Жилами (с. ж.) вертає кров до правого передсіння.

Споріднена з кровю є лімфа. Лімфа се безбарвна теч, переходить з плязми, що виступила з кровних посудин, а відтак стала в части перетворена комірками. Її хемічний склад зависимий від якости тканин, яких комірки перетворюють плязму. Вона складає ся: з білих тілець і кровних платочків; з течі, якої хемічний склад творять продукти розкладу білка, углеводанів і товщу, а і самі білковини (як альбуміни, фібріноген), углеводани (як виноградовий цукор, діястазовий фермент), товщі, соли і вода, а також з газів: двоокису вугля і азота.

Лімфа знаходить ся в щілинах поміж комірками. Ті щілини се початок лімфових посудин. Лімфові посудини збирають ся в лімфових железах, пр. лімфові посудини рук збирають ся в железах під пахою і т. д.; проводи железів збирають ся в один головний провід, що лучить ся з горішньою жилою.

Виступивши з кровних посудин, збирає ся плязма як лімфа в щілинах поміж комірками. В наслідок тиснення плязми, яка виступає безнастанно, переходить лімфа в лімфові посудини [Фіг.

IV. п. л.] і пливе ними далі. Назад не може вернути ся, бо спинає її будова затичок, які отвирають ся лише в однім напрямі. В дальшій бігу перепливає лімфа через желези, вкінці впадає головним проводом [Фіг. IV. г. пр. л.] в горішню жилу.

Та часть лімфи, що знаходить ся в тканинах кормового проводу, зове ся хилюсом. Хилюс се білява, забарвлена теч. Вона повстає через ресорбоване стравленої поживи. Складає ся так само як і плязма з білковин, углеводовів, товщу, солий і води.

Хилюсові посудини збирають ся зі щілин кормових проводів в части в жилу, що веде до утроби, а звідси до серця, а в части в посудини лімфи.

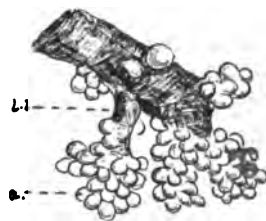
Хилюс збирає ся в посудинах [Фіг. IV. п.к.], його ресорбують спеціальні знаряди. В наслідок тиснення пливе далі і переходить в части в утробу, в части в лімфу.

Хилюс, кров і лімфа є з собою генетично споріднені, бо хилюс переходить в кров, з крові витворює ся лімфа, яка знов вертає в кров. Пропорціонально з тим йде і хемічний склад тих тіл. Хилюс має великий процент білковин, углеводовів і товщів, кров менший, а найменший лімфа, що знов має великий процент розкладових частий, які в меншій частині знаходять ся і в крові. Ті три течі творять з собою і з організмом одну цілість; що до хемічного складу зближують ся з одного боку до химуса, течі витвореної через травлене поживи, — з другого боку до мочі, двох течий, які стоять вже поза організмом.

* * *

Загальне значінє крові лежить в тім, що вона підчас свого обігу відбирає в легких і з кормових проводів корм і віддає його коміркам організма, а збирає продукти розкладу, які виділюють ся на поверхні легких і в нирках.

В легких одержує кров кисень. Се діє ся на підставі дифузії. Легкі збудовані з маленьких круглих мішочків [Фіг. V. а.], що откружають отвір бронхіоля, маленької гортанної галузки [Фіг. V. г. г.]. Ті мішочки, звані альвеолами, збудовані з елястичної маси; розширюючи ся під тисненєм воздуха, під тисненєм грудних стін і грудної опони

Фіг. V. Шематичний образ бронхіоля і альвеолів.

Бронхіоль (г. г.) переходить в систему круглих мішочків, званих альвеолами (а.).

вони стягають ся. Вони займають разом поверхню 81 квадратних центиметрів, на якій густо розіслала ся сітка волоскових посудин. Коли в часі вдихнення альвеолі наповнили ся воздухом, лучить ся кисень, відділений від крові лише тонкою верствою комірок, через яку може газ легко переходити, з гемогльобіном червоних тілець. Тим наладовані червоні тільця переводять кисень в організм і віддають його після потреби. В замін забирають вони продукти паленя, двоокис вугля і водну пару, які віддають на поверхні легких. Чим свободнійша і живійша виміна двоокису вугля за кисень, тим менше продуктів паленя в крові, тим „здорівійша“ кров. Виміна відбуваєть ся тим свободнійше і певнійше чим менше знищена поверхня легких, чим вільнійший воздух

Fig. VI. Часть внутрішньої поверхні стіни тонкої кишки.

З поверхні підносять ся савки (к), що ресорбують підчас травленя химус.

від всіляких домішок в формі пороху всілякого рода, диму, двоокису вугля і т. д. Длятого люди, яких легкі в части знищені, або які живуть в вічно занечищуванім воздуху, пр. мешканці великих міст, мають нездорову кров. Їх вигляд лица блідий, загальне поведене зраджує зденервоване.

Головні засоби енергії дістає кров з кормових проводів. Вони переміняють страву при помочи слини, жолудкових соків, утроби, панкреас і кишок в форму течі, званої химус, яка легко переходить в наслідок діффузії в хилусові, лімфові і кровні посудини, що сіткою розіслали ся на стінах кормових проводів. Спеціальні знаряди до ресорбованя химусу [Fig. VI. к.] знахо-

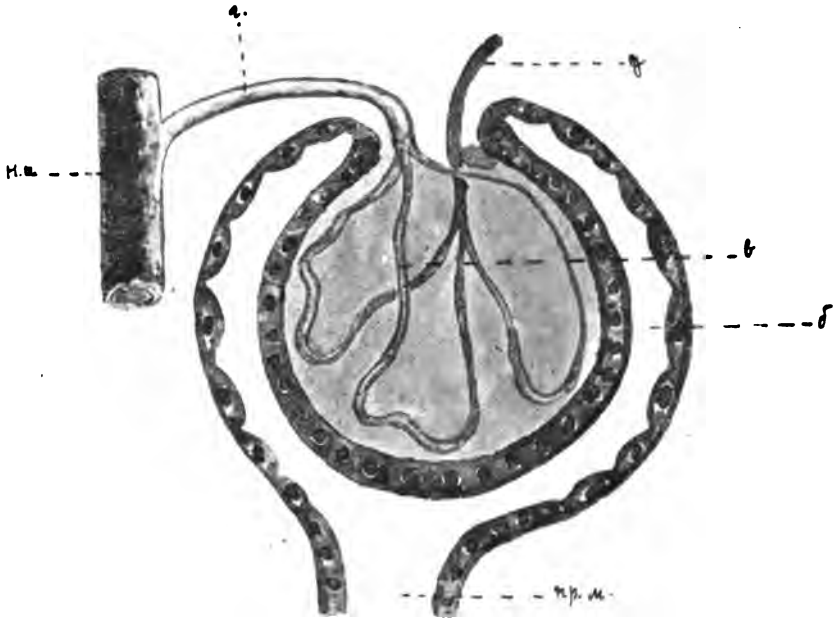
дять ся лише в тонких кишках. Одначе ресорбувати на підставі диффузії можуть лімфові і кровні судини всіх частин кормового проводу від жолудка аж до відходової кишки. Длятого всі судини на кормових проводах розширяють ся значно підчас травлення. Химус має хемічний склад такий як і хилюс. Так в однім як і в другім є розпущені білковини, углеводани, товщі, соли і вода. Добір химусу залежить вже від волі і потреби організму, що направляючи ся апетитом і смаком добирає скількість і якість страв. Длятого сі два чинники: смак і апетит є дуже важні в економії організма, бо регулюють склад крови. Се значіне їх виказує хемічна аналіза найбільше розповсюджених і люблених страв: з тої аналізи виходить, що отсі страви є поживні, або иньшими словами, що вони мають дуже великий процент білковин, углеводанів, товщів, а малий процент солий, води або й зовсім нестравних частий.

Зміна в стінах кормового проводу або шкідливе відживлюванє впливають на склад крови так само, як і зла виміна кисня.

Кров, обладована такими добрами, розходить ся по цілім організмі і віддає потрібний матеріал його коміркам. Клітини з'уживають його в части для свого росту, пр. кровні тільця, комірки шкіри, в части для своїх змін, пр. звапненє в кістяних комірках, в части для своїх продуктів, пр. железні комірки. Близше є ті зміни в комірках незнані. Надмір поживних частий збирає ся в організмі в формі товщу, головно під шкірою. Длятого організм добре і богато відживлюваний має богато товщу, отже „добре виглядає“.

Нагромадженє продуктів праці в комірках спиняє їх діланє, пр. мясні „мучать ся“ і т. д. Отже організм збирає сі продукти як лімфу і переводить їх в кров, яка перепроваджує їх в нирки. Ниркові комірки виділюють їх як моч. Се діє ся так: маленькі галузки [Фіг. VII. г.] ниркової артерії [Фіг. VII. н. а.] кінчать ся вузликами [Фіг. VII. в.], які переходять в волоскову сітку, щоби опісля зібрати ся як ниркові жили. Галузка, що впадає до вузлика, є що до обєму більша, як галузка, що опускає вузлик [Фіг. VII. д.]. Кождий вузлик є окружений болонкою [Фіг. VII. б.], о двох стінах; та болонка переходить в мочевий провід [Фіг. VII. пр. м.]. Сі проводи збирають ся в один великий мочевід (уретер), що провадить до мочевого міхура. В наслідок тиснення, під яким кров знаходить ся в вузлику, виділюють нерви, що занервлюють вузлик, а передівсім комірки вузлика з крови моч, яка збирає ся в проводах і переходить в мочевий міхур.

Хемічний склад мочи є в малих границях змінний, відповідно до зміни поживи, яку організм приймає, бо-ж і праця, яку організм виконує, є також змінна. Відповідно до складу плязми з білковин, углеводанів і товщів складає ся моч з їх розкладу, з частин, які знаходять ся в лімфі. І так знаходять ся в ній частини, в яких склад входять азот, отже які повстали з розкладу білковин. Се є пр. мочевина, мочевий kwas, креатинін і т. д. Креатинін знаходиться в лімфі мяснів, отже стоїть в певній звязи за хеміч-

Фіг. VII. Шема ниркового вузлика.

Ниркова артерія (н. а.) видає галузки (г.), що творять нирковий вузлик (в.), і галузкою (д.) опускає вузлик. Галузка (г.) є що до об'єму більша, як галузка (д.) так, що в вузлику панує більше тиснене крови, як в иньших посудинах. Вузлик є окружений болонкою о двох стїнах, що творять початок мочового проводу.

ними змінами в мяснях. До тої групи належить також і один складник жовчі, що закрашує жовч і моч на жовто; одначе в мочи знаходить ся він в иньшій хемічній формі, як в жовчи. Далі є там безазотні части, що повстали з розкладу углеводанів і товщів. З углеводанів переходить в моч молочний kwas і цукор, що правда, в дуже малій скількості. Із з'ужитого товщу переходить в моч гліцерина. Крім того є в мочи ріжні соли, як сільний kwas, сірчаний, салітровий, фосфоровий, далі калі, на-

трон, кальцієм, магнезієм і аммоніак. Головну складову часть мочи становить вода; чим більше води в організмі, пр. по спожиттю великої скількості алькоголічного напою, тим більше бліда краска мочи, що звичайно є ясно-жовта або впадає в червоно. Позаяк зміни крови або ниркових комірок викликають зміни мочи, знаходять ся в мочи при відповідних недугах і аномальні складники, як червоні і білі тільця крови, гемогльобін, білковини, цукор в великій скількості, товщ, ниркові комірки і т. д.

* * *

Значіне крови як кормительки організма дає ся докладно пізнати при тих недугах, які посередно або безпосередно впливають на склад крови. Склад крови є зависимий від ріжних причин, передівсім від скількості і якості впроваджуваних страв і воздуха; далі від стану, в яким знаходять ся кормові проводи, легкі і органи, що витворюють кровні тільця та виділюють моч і піт. Зміна в скількості і якості допроваджуваної поживи, або в кормових, віддихових, кровних та мочевих органах, викликує зміну в складі крови. Сї зміни ділять ся на такі, при яких складові части є побільшені що до числа і що до величини (гіпертрофічні), і такі, при яких вони є зменшені (атрофічні).

До перших (гіпертрофічних) належать:

1) Загальне побільшене скількості крови (*Plethora vera*) пр. по ампутаціях ніг або рук, з яких витиснено передтим кров при помочи елястичного бандажу до тіла;

2) Побільшене числа червоних тілець (*Hyperglobulia*) пр. у мешканців гірських околиць. Причиною того є розріджений воздух, а в наслідок того труднійше присвоюване кисня. Для того організм улекшує собі сю задачу тим, що витворює більше число червоних тілець.

3) Побільшене числа білих тілець (*Leucocythaemia*); і то хвилеве (*Leucocytosa*), пр. підчас кожного травлення, далі при деяких заразливих (інфекційних) недугах, або може трівати довший час (*Leukaemia*). Що до якості білих тілець, то можуть бути побільшені або еозінофільні, або невтофільні лімфоцити, або також можуть знаходити ся молодечі форми білих тілець, яких в нормальнім стані нема в крови, лише в лімфових железах або червонім кістянім стрижені. Отже тоді знаходять ся в великім числі великі лімфоцити, одноядрові одноцільні еозінофільні або невтофільні і т. д.

4) Побільшене білка (Hyperalbumosa), цукру пр. при цукровій недузї (Diabetes mellitus), товщу (Lipæmia).

5) Побільшене води і солий (Plethora serosa) пр. через уживане більшої кількості алкоголічних напоїв.

6) Побільшене фібрінового ферменту і фібріногену, що викликає скиплене крові в кровних судинах (Thrombosa), часами в наслідок дуже маловажної причини пр. удар, стиснене і т. д. Тромбоза може повстати в малій судині, і тоді не має великої ваги, або в більшій судині, і тоді є досить небезпечна, бо здержує обіг крові. Вона може заткати або часть перекрою судини або цілий перекрій і тоді викликає замерте сеї частини тіла, яку ся судина оживляла. Тромбоза, витворена на серцевих затичках, має велике значіне, хотяй би була що до об'єму дуже мала. Тромбоза може бути або ресорбована, або може звапніти, або може рости далі через нове накуплюванє. Вкінці може часть тромбу відірвати ся і котити ся далі з обігом крові, аж вкінці заткає одну з кінцевих судин (Embolia).

Фіг. VIII. Патольгічні форми червоних тілецъ кровних.

а. мегальобляст, б. мегальоцит, в. мікроцит, г. пойкильоцит.

До атрофічних змін належать :

1) Поменшене загальної кількості крові, недокровність або анемія (oligaemia також Anaemia), пр. по утраті крові в наслідок зраненя.

2) Поменшене числа червоних тілецъ (oligocythaemia), що йде в парі зі зміною їх форм. І так знаходимо або дуже малі червоні тільця, мікроцити [Фіг. VIII. в.], або дуже великі, мегальоцити [Фіг. VIII. б.], або вкінці безформні, пойкильоцити [Фіг. VIII. г.]. Рівночасно з формою зміняє ся і хемічний склад протоплязми, на що вказує результат фарбованя. Іменно фарбують ся ті форми більше темно-червоно, а не ясно-червоно, як се діє ся в нормальнім стані. Крім тих форм знаходять ся ще червоні тільця з ядром звичайної (нормоблясти), і надзвичайної величини (мегальоблясти, Фіг. VIII. а.).

3) Поменшене кількості гемоглобіну в поодиноких червоних тільцях (Oligochromaemia), яке може бути сполучене з по-

меншенем загального числа червоних тілець (Oligocythaemia). Ті випадки обсервує ся при звичайній анемії.

4) Поменшене білих тілець (Нурleukaemia) при червонім тифі.

5) Поменшене білка (Нурalbumosa або Нурhaemia); поменшеня кількості цукру або товщу не можна сконстатувати.

6) Поменшене води і солий (Anhydraemia) через скорє відданє або за слабий довіз тих субстанцій.

Вкінці може зменшити ся і фібріновий фермент і фібріноген (Нуріноза), що викликує дуже повільне творенє скипу. Длятого найменша рана викликує велику утрату крови, а більші, пр. вирване зуба, викликають і смерть в наслідок великого спливу крови. Сей хоробливий стан є наслідний. В родині виступає він звичайно на членах одного пола, найчастійше мужеського. Одначе з поміж дітий здорових дочок, яких батько був хорий, сини є також хорі. Так отже переходить отся недуга з батька через здорову дочку на внука.

Зміна складу крови викликує недостаточну виміну матерії, отже недостаточне відживлюване організма і надмірне нагромадженє продуктів розкладу. Організм вяне і затроюєть ся з неоднаковою скоростю відповідно до того, чи устав цілий довіз поживи, чи лише його часть; чи всіх родів поживи, чи лише одного; чи лише один орган тіла або його часть занедужала, чи недуга опанувала більше органів. Так само і ефект не є однаковий. Звичайно організм чує ся ослаблений, лице блідніє, або переходить всі краски від червоної до синьї, товщ під шкірою зникає, мясні зменшують ся, тіло тратить на вазі. Язик стає обложений, апетит зменшає ся, віддих є короткий; відповідно до недуги показують ся на кормовім проводі і віддиховім апараті льокальні сімптоми. Серце бєть ся слабо; кромі того виступає на системі кровних посудин цілий ряд льокальних сімptomів. Так само буває заатакована нервова система. Хоробливі сімптоми виступають зі всілякою силою і дізнають всілякої градації і комплікації. Вкінці, коли не усуне ся причини недуги, настає смерть в наслідок одного із тих сімptomів. Організм перстає бути організмом.

ЗОРОАСТРОВА СМЕРТЬ.

Зороастр, царевич перський,
Як до смерти наблизивсь,
До яснóго Оріона
З палом серця помоливсь :

„Оріоне, ти мій предку,
Заклину тебе сим днем :
Як умру, могого трупа
Ти спали своїм огнем“.

А вмираючи до Персів
Мовив : „Як огонь з небес
Мене спалить і погасне,
Обшукайте попіл весь ;

„В нїм кістки мої знайдете,
Їх зберіть і збережіть ;
Доки тих кісток, то доти
Ваше царство постоїть“.

Тут заляв він Оріона,
І з небес огонь блиснóв
І спалив його все тіло,
Тільки костий не торкнув.

Позбирали Перси кости,
Як погас святий огонь,
Берегли їх ненастанно,
Бережуть і по сей день.

ДЕСКІЛЬКО СЛІВ

ЗА УГОРСЬКО-РУСЬКЕ ПРОСТОНАРОДНЕ ЖИТЄ І ПОЕЗІЮ.

Перше чим перейти до обговорення властивої теми, мушу пояснити самий заголовок, щоби улекшити розумінє того, за що я туй буду говорити.

Дескілько слів. — Значить, що се не буде велика, все вичерпуюча, систематична праця, лише — замітки.

Угорсько-руське простонародне. — В Угорщині лише простий нарід тримає ся і лише його можна вважати Русином. Поодинокі виїмки з поміж інтелігенції лише підчеркують сесю сумну правду. Інтелігенти майже всі відокремлені від народу. Межи їх житєм і народним, межи їх поезією і народною нема жадної звязи: їх жите і їх поезія не руські, не народні.

За жите і поезію. — Жите а поезія народу, щось таке як тіло і душа чоловіка. Жите народне без поезії, поезія без жителя то так, як тіло без душі, або душа без тіла. Сї дві річи разом приходять на сьвіт, разом живуть і разом умирають.

Жите все мало і має сильний вплив на поезію, а поезія з свого боку на жите. Через те треба нам знати і минувшість народу, і його нинішний пробут до повного порозуміння його поезії.

З огляду на те все задумав я писати за жите і поезію і представити невеселі відносини і обставини. Зроблю я се задля браку місця накурто і не так на основі глибокого досліджуваня, як більше на підставі особистих вражінь, досьвідів і переконань.

Угорсько-руський нарід живе у північно-східних частинах Угорщини, на межі угорської держави з Галичиною, від Тиси до Попрада, і замешкує у більших масах столиці Мараморош, Берег, Унг, Угочу і Земплин, а більшими або меншими островцями, в суміш з Уграми або Словаками столиці Сотмар, Обойторно, Соболч, Спіш (Szepes, Zips), Боршод, Гонт і Бігор. Разом з оселями у Бачці в Славонії і в комітаті Ород є нас всіх до пів мільона.

Як пишуть історики, мешкала туй одна часть нашого народу з давен давна. Друга часть мала прилучити ся до Угрів коло Київа, коли під проводом Арпада йшли на захід глядати нової вітчизни і в Галичині підчас походу, а третя частина прийшла під литовсько-руським князем Федором Коріятовичом, з Поділя 1339-ого року і засіла міста Волохів. Пізнійша імміграція відбувала ся вже маленькими гурточками.

По основаню угорської держави розсіяли Мадяри одну часть наших людей по граници для оборони краю. Усі ті островці розплили ся в протягу століть в морю чужого народу — минули ся. Нині вже лишень імена міст хоронять їх память, і історичні документи. А другі „спокойно, богобойно“ животіли межі сідими Карпатами і живють ще й тепер без жадного культурного і політичного значіня та житя. Велика-ж часть наших славних і давних родів з часом під впливом мадярства, а в новійших часах під впливом мадярських шкіл і товариств прилучила ся до пануючої нації, лишивши віру, мову і звичаї своїх батьків.

Се і ціла наша історія!

Економічно і культурно наш нарід був і є все в прикрім положеню, убогий і темний і зріс ся так з бідю, що ще й тепер думає, що його доля: терпіти і псіти, від колиски до деревища. Вхтемішні (вічні) недостатки, бідність, убожество привели його до такої апатії, що без страху приймає всяке нещастє, навіть саму смерть. Покорив ся гіркій долі, не боре ся з нею: „Як Біг дав так є, як Біг дасть так ме“.

В яких обставинах живе велика часть нашого народу, видно з сього, що на цілій Верховині єдиним хлібом є овес, який лише в ліпших урожайних годах дає одно зерно. Мелай (кукурудза) — сеся сказати-б національна ростина — уже не достигає. Бараболя (буля, бандурки, картофли) не більша як ліщаний оріх. Холодний, пустий, бідний край. Густо наметані гори, вузьенькі долини усяди, усяди.

Сяк то є на Верховині, а не дуже ліпше на долинах. Доброї, родючої землі в руських руках взагалі не багато. Недостача і неплідність земель, застарілий ряд (система) хліборобства; на грядки поділені дрібні, розкидані нивки, унеможливають поступ і піднесенє економічного рівня нашого селянства, а за-разом викликають і побільшають бідність. Коли ще спомянемо, що ще до недавна не було, мож казати, ніякого путя, не було заробку і що наші люди в неврожайних літах не раз з голоду вмирали — і я сам видів уже не раз голодом вимучені лица — то як-так можемо собі представити тоті гаразди, тоті роскоші, які переживають наші Русини.

В найновіших часах сеся лиха доля мало поліпшила ся, а коли десь не десь видко знаки деякого поступу в добробуті, то зробила се без сумніву Америка, куди вибирають ся громадно наші люди і звідки шлють та приносять багато гроший. Побут в чужині відчинить очи нашим Русинам. „Навчать ся сьвіта“. Навчать ся розумнійше жити. Не один навчить ся читати, писати а через кілька тижнів напише лист до дому своїми руками на радість і здивованє домашних. Перше діло кожного „Американця“ буде, що поправить або „пересипле“ стару хижу, маленьку, темну, закурену, або збудує собі цілком нову з великими вікнами, побивану шинглами, або бляхою, в місто соломою покритої, часто „на дві дупля“, хату і сьвітлицю.

Наповнить її ліпшими, красшими меблями, купить постіль і „не товче кістки“ по грубих незграбних дошках, які він досі звав постелию — і по лавицях, не корчить ся на печи „за кошом“, але простягне ся, покладе під голову заголовок (подушку) і виспить ся по панськи. На чистоту ліпше уважає, сморду не терпить і не боїть ся перевітрюваня свого мешканя; не хоче дале жити з коровою, з курьми... під одним побойом, або в одній хаті, як давнійше; рідше і менше ле, бо не животить ся руно (тягом) скудними, непожиточними їдами. Через те потрібує менше зорілки і може ліпше прибрати ся, не треба, щоби його зорілка гріла. Переконав ся, що зорілка „тютка“ його, не дасть йому сили — як переже думав — але добре, чисте і пожиточне їдло.

Дале помогла щось економічно і держава. Видерла їх з жидівських кігтів, позаводивши каси, склепи і школи, і причинила ся до піднесеня того найпатріотичнійшого народу Угорщини; який уже Франц Раковці II. називав „*mea fidelissima natio*“ (мій найвірнійший нарід). На жаль хоче вона його вбронити „діля

себе“ як уже казав Еган, значить цілком змадярити, а кождий сякий заклад так уладжений, щоби був сильним пропагатором угорської мови і мадярства взагалі.

Наконець побільшують ся що дале і приватні підприємства, чому сприяє багатство природних скарбів нашої країни.

Досі все казали, що Русин пустий, гнилий, лїнівий, що лишень в шахту трутити. Нема в нїм сили, нема енергїї, не є жадних здібностей до якого діла, лиш коби пити, обїсти ся та спати. Тому й не заслужить лїпшої долї як тої, що її саме має. Але сесе по більшій части брехня. Противно Русин має і великий талант до співу і музики, і великий нахил до промислу. Аж чоловіка здивує, які цікаві річи годен вигадати і виробити здоровий розум чоловічий, які будинки, млини, сьпіхи (інструменти). От від простої жінки в нашім селі Короляни — най буде прощенна — замовляли з далеких міст ткацькі вироби, а наш коваль... самоук зробить усе, що тільки десь побачив: Спосібний і до науки, як се вже доглянув і університетський учитель Бідерман: „In der Wissenschaften macht er rasche Fortschritte, sobald ihm dazu Gelegenheit geboten ist“ (Die ungarischen Ruthenen, I). А що не лїнівий, але рухливий, доказує і того, що так радо йде в далекий сьвіт „хліба заробити“. Найбільша часть виходить в Америку; а

„Америка новий сьвіт,
Там задармо хліба нїт“.

З нашого самого, невеличкого села, з Нанкова (Мараморош), торік більше як 160 хлопів було в північній Америці. Ідуть крім того на заробок до Босні, Румунїї, до Семигорода, на Угорщину (так зове нарід в тіснійшій значіню угорську рівнину), ідуть у сажні (рубати дрива), в котрій роботї Русини спеціалїсти. Дале многі торгуючи воском, старими халявами, скуплюючи і пізнійше перепродуючи їх на постолї походять много сьвіта так, що десь колись і Русин „має коло душі грейцарь“.

Не гнилий, не лїнівий і не глупий був Русин неборак, але темний і бідний, а його пянство і безсильність, то не національна вдача — як декотрі думали — але смутні появи спричинені його економічним положенем і культурною відсталостю. Між такими обставинами пив би був хоть який другий нарід.

А безсильний був не лише тому, що не мав що їсти, але ще й тому, що не їв того, що мав, а накладав на себе всякі пости так, що річно з 300 днів постив. А що він їв? Чир з меляйною або вівсяною мукою, бандурки, капусту, пасулю, колись

не колись токану (мамалігу). М'ясо йому й не снило ся; худобину, гуску, качку, куря вигодував людям, не собі: тим ся пани і жиди гостили. Продав за гроші на подату. Де там буде сила, де там буде розвій духових прикмет.

Свої власної достаточної і правдивої просвіти у нас ще не має. Немає ще таких книг, таких новинок, щоби були легко порозумілі і подавали сміло, отверто щирю правду за політичні події і чисту науку.

Маємо дві новинки: „Науку“ і „Неділю“. Виходять раз в тиждень. Признаю, що вірно служать своєму народові. Але „Наука“ в попівських руках, а „Неділю“ видає правительство. Поклик попів дуже красний, бо попри науковій цілі служить „Наука“ ширенню морали, видаючи у народній мові як додаток „Житіє Святих“, але наука звязана у них вірою в догмати, а наука як сяка а віра не все у згоді. Далі не сміють вони і не вільно їм усього писати, бо боють ся, а вкінці, бо Наука „духовна поучительна і общественна“, а Неділя „поучительно-господарська“.

Але просвітній роботі сих новинок і иньших видавництв — хоть як вони в нас рідко появляють ся — перешкоджає се, що наші письменники не знають народньої мови і не уміють так писати, щоби наш простий нарід легко порозумів. Наші письменники позичають слів з церковно-славянського і московського, дащо і з народної мови, втиснуть то все у рами угорської граматики і готово. Останніми часами появляють ся навіть твори писані такою на пів змадярщеною мовою, що кожде друге-третє слово мадярське. Розуміє ся, що сякої дивоглядної мови нарід не розуміє; у сяких літературних творах не може найти ані приємности і солодости, ані користи. Ми по мадярськи думаємо, а по руськи пишемо і говоримо. Через се з всіх наших писем віє якимсь дивним холодочком; хоть би вони висловлювали які щирі, сердечні, теплі почуття, однако-ж вони не гідні зробити на Русина сильнішого вражіння і розігріти його серце, сяк мертво приходять на світ.

Не годни нарешті наші новинки виказатись більшим успіхом, бо за мало розповсюджені і не писані чистою народною мовою. Наш нарід до письма дітина. Йому треба писати легко, по prostu, по народньому говору, не уживати багато штучних слів. Так напр. я сам видів з якою увагою слухали люди „Додатків“ з „Листка“ помершого Фенцика, писаних зрозумілою мовою. Або коли в „Науці“ і „Неділі“ зачали появляти ся казки,

перекази, пісні, то і старі люди і молодіж нетерпеливо чекали на новинку, слухали її і з рук до рук давали.

Наш нарід не тот вже, що був переже. Перемінили ся часи, перемінив ся і він. Рад би ся учити, рад би дащо знати. Дітину дає до школи радо, купить їй і книжочку, не каже як ще недавно: „Піп із нього не буде, попадя з неї не буде, нащо їм книги пусті, нащо їм науки“, або „Коби навчив молитву Божу, та десь апостол прочитати в церкві“. Досі лише „Часословец“ і „Псавтиря“ були його книгами і предметом науки. Теперь уже купує і другі, бо пізнав вартість просьвіти і науки. Наш нарід жаден просьвіти, але нема її кому подати у рідній мові.

Головна причина в тім, що ми не знаєме по руськи, ми не маєме де научити ся по руськи. Наша інтелігенція походить майже виключно з поміж попів, де задержав ся переважно до нині дух давного дворянства. Вони самі відцурювали ся від народу, не сходили ся з ним лише в церкві, боячи ся, що втраять повагу і лише на то змагали ся, щоби Русин з далеку зняв крисаню, поклонив ся низько і поцілував руку. І сю ціль вони осягнули, бо чей на білім сьвітї ніде так не честовав нарід своїх попів як у нас. Ще й нині каже: „над попа не є пана“. Вони не то що самі не сходили ся з народом, але і дітям своїм не дозволяли дворити ся з простою дїтворюю; самі-ж говорять по угорськи, раз щоби бути добрими угорськими патріотами, потім бо сесю мову знають найліпше і хотять дітину приготувити до малярської школи.

Середньої школи ми жадної не маєме. При 4-ох, ци трьох гімназіях учать „письменный русский язык“ в малярській мові не обовязково. Учать „литературну“ мову, значить суміш московської, церковно-славянської і народньої мови. Але все таки по руськи. Однако-ж число учеників уменшує ся з каждою клясою так, що у найвисших клясах уже не є кому викладати. За успіхи нема що й говорити. Сьвідомість того, що та мова предмет посьміха в гімназії, що її вчити ся і знати не патріотично, що то мова бідного народу, без літератури, що з неї не будуть мати користи в житю, а знак із неї в сьвідоцтві не має значіня, викликує се, що діти нич не учать ся. Подібно дїє ся і на теології, де руська мова викладає ся по угорськи.

З сьяким знанєм мови виходять на села наші молоді попи. Цілком природне, що так виховані змагають ся казати казане по угорськи, а як і говорять деколи по руськи, то такими словами і таким акцентом, що аж у вуха коле. Так само, або ще

гірше з нашими півце-учителями; до руських шкіл дають нераз учителів, що навіть читати і писати не знають по руськи. В найновіших часах чуємо за якийсь рух на Угорщині. Роздав ся голос: читальні народови, просьвіту народови, писати по народньому... Гуртують ся богослови до ширіня просьвіти, учать ся по руськи, займають ся долею народу. Письменники змагають ся „писати так, аби простий чоловік легко порозумів, т. є. по народному говору!“ — як то пише ревний редактор „Науки“ Августин Волошин. Се й многі назвали „відродженем“ і дай Боже, щоби се слово стало ся ділом, щоби наш нарід перестав малярщити ся (1851-го року мали Русини 3·4%, а 1900-ного року лише 2·2% цілої людности Угорщини) і зрозумів ідею націоналізму, якою живуть усі народи Європи а передовсім самі Мадяри, що змагають ся розширити свою мову і культуру, і розвинути свій дух в цілій державі.

Мадярщене до сих пор виказало найбільші успіхи межі Русинами (межй другими народами не йде воно такими скорими кроками, бо народ сьвідомійший і заможнійший). Ми-ж легко лишаєме свою народність, бо мало нас є, розсїянісьме, убогісьме, несьвідомісьме. Не любиме рідного слова і його краси, не знаєме свої історії і слави, не знаєме, „чиї ми діти“. А стара правда, що „ignoti nulla cupido“ (за що не знаєме, того не жєлаєме).

Мови нема від кого научити ся, піп не знає, учитель не знає, урядник не знає, адвокат не знає. Пани говорять на пів по мадярськи як: „пойовітлюю ти фізетиш на форінт“ (javít = править, поправить, fizetés = платня, forint = срібний, ринський, гульден) або „сесь вашар засінтетований“ (сесь торг заказаний). А дале Русин знає, що мадярська мова панська, що знаючи її легше може дістати зарібок і дати собі раду в уряді. Її ширять школи, уряди, заклади, книгарні, товариства, нагороди і т. и. Наконєць і мадярські співанки причиняють ся до мадярщеня нашого народу. Наші старі співанки не вдоволяють нашого народу, бо мельодії за одностайні і за мало розвинені. Їх місце займають живійші мадярські пісні, які чує ся всяди і по містах, при войську, на панських і жидівських свадьбах і забавах, і в школі, і в поповій, дяковій та нотарьовій хаті... спершу научить ся Русин лише мелодію, бо під впливом церьковної відправи виробив собі слух, а на неї натягне свою руську пісню, або ново утворену, або яку стару. Се перша фаза. Друга наступає тоді, коли вже розуміє мадярські слова і переведе на руське мадярський текст, лишаючи много мадярських слів. Третя фаза,

коли вже зачне саму співанку малярським текстом: се декуди вже й видко, я сам подорожуючи тому б літ між Русинами чув співу богато, але руський лише десь не десь. Колись ще попи і дяки говорили на „соборі“ і співали майже виключно по руськи а тепер...

Цікаве, що діють свідомійші інтелігенти? Не діють нич. Одна часть боїть ся розголосу по новинках і неприємностей, друга часть переконана, що наш нарід присуджений на смерть неминучу, певна, що його можна спасти і просвітити хиба тоді, як змалярщить ся і перебере малярську культуру і мову.

Як видиме, наше положенє сумне, але „мова не полова“ — каже руська пословиця — „мову вітер не розвіє, анї не вивіє“. Сам народ не загине, так як не згинув до тепер, треба лише нам інтелігентам стати йому до помочи і отворити йому очи.

Тепер же подивім ся на нашу поезію, в якій до певної міри відбиває ся народне жите.

Наш угорсько-руський нарід дуже поетичний, один з найпоетичнійших народів свїта. Се признали навіть чужинці. Так прим. Легоцкій, знаменитий угорський історик, і Фінціцкій, адвокат і бувший бурмістр Унгвара, що зібрали і перевели на малярську мову і видали богато наших пісень, вихваляють нашу поезію і не годні начудувати ся її красі. Фінціцкій каже: „Угорсько-руський нарід обдарений глибоко чутливою душею. Своє становище, своє жите, свої звичаї висказує в своїх піснях; вони обіймають ціле його жите з всіми можливими випадками“. Далє: „Мало такого співучого народу, як руський, який би умів змалярвати так влучно всі можливі ситуації житя“.

Треба лише прислухатись якому весілю або якій забаві, появити ся на похоронах, щоби о сїм переконати ся. От на похоронах (на опроводі) чув я раз, як заводила мати ховаючи малу дітину:

„Косичко моя мила,
Скоро'сь ізовяла...“

Не лише при сяких празничних случаях, але і в щоденнім житю та бесїді повно поезії, поетичних виразів, образів. От нпр., коли молодшу дівку сватають, відповідає ся: „Як пня через колоду сажати. Раз колоду треба віддалити“. Пословиці і загадки переважно римовані, як:

„Коло мужа, жона ружа,
Коло раба, жона жаба“.

Або: „Де ся свої пси кусають,
Най ся чужі не мішають“.

Загадка: Виса висить, хода ходить,
Виса впаде, хода вхопить.

(Садовина і свиня).

Сесь поетичний дух викликаний природною вдачою і обставинами. Живеме в бідних, але красних сторонах Угорщини. Височазні полонини з стадами худоби з трумбетою і пищалкою пастухів, густо насіяні гори, долини, ліси, гучачі ріки, шумячі звори і гуркотячі поточки, вітри, бурі, тучі, що туй так часто находять, побуджують народну фантазію.

Наша поезія богата. Маєме пісні, баляди, романци, казки, перекази, примівки, пословиці і обрядові пісні. Віє з них простота, легкість, вірність, природність, безпосередність, а особливо велика фантазія і глибоке та щире чите.

Предмет нашої поезії взятий звичайно з звичайного житя. Дівка учерить хлопця з зависти, або з жалю, що другу любить; хлопець викончить дівчину, що його дурила, а другому ручку дала; пімсти, дівка з путя зведена... Далє почутя всякого роду від найглубшої печали, до найвисшої дяки. Коханє займає найбільше місця. Любов молодих, щастє і радощі родинного житя, смуток сиріт за „мамкою“, любов рідної землі. Наш нарід любить свій рідний край, там хоче жити, умирати і вічно почивати. Там йому все милє, у чужині не розуміють його мови, там він не сьміє співати своєї милої широї, солодкої коломийки, щоби його не „висьміяли“ і не завдали „жалю“ серцю. За чужину каже:

„Біда мені у чужині,
В чужій чужиности,
Гучить мині ги у млині
В моїй головоци“.

На тільки сильна сеся любов, що верьховинець ще і нині не раз втече з регементу „через білявочку“, „мамці на потішку“, або з подібних причин. В найновійших часах яв ся появляти якийсь „інтернаціоналізм“, якийсь принцип: „ubi bene, ibi patria“. (Де ми горазд, там ми вітчина). Чуєме сякі голоси: „Поможи ми Пáne Боже быти в Америці“.

Або: „Не буду я у Нанкові
Ні прясти, ні шити,
Буду собі в Америці
Цигари курити“.

Як особливість нашої поезії мушу спомянути, що в ліричних піснях співає переважно женщина, коли в мадярській поезії по більшій части мужчина поетом. У нас заводять і оплакують помершого при похоронах лише дівки і жони. Поетичність наших

женщин згадує Бідерман, коли описуючи нашу свадьбу каже:
„Die neuvermählte Ruthenin schwärmt, steht sie anders noch im Blütenalter der Phantasie, wie als Braut, so auch am Trauungstage trotz einem Dichter. Ihre Sprache ist bildreich und trägt den Charakter sinnlicher Heftigkeit. Sie beurlaubt sich in schwermüthigen Liedern von altem, was ihr einst lieb und wert im Elternhause war. Sie redet den Ofen an, der sie erwärmte; sie dankt der Fensterscheibe, durch die sie den Bräutigam zum ersten Male sah; sie vergisst selbst der Hauskatze und des Hundes nicht, der treu das Haus bewacht“.

Сій обставині, що жінщина займає велику ролю в поезії, можна приписати надзвичайну ніжність наших співанок і брак безстыдних виразів. З тим звязане часте уживане зменшуючих слів, як: білявочка, одінічко, миленькіє, любиточки і т. д. Зміст нашої ліричної поезії сумний: ясно висловляє ся в ній вікова гірька доля нашого народу:

„Я роскоші не зазнала
Тай не буду знати,
Літа мої молоденькі,
Як вас памятати?...“

каже смутно жінщина, не маючи надії зазнати хоть в будучности гаразду. В тих дескільких простих словах кілька горести, смутку, безнадійности. В иньшій місци:

„Ци лігаю, ци встаю,
Сама себе проклинаю.
Кров тече із серця мого,
Слези я все проливаю“.

І дівчина нарікає на лиху долю:

„Боже милостивий,
З високого неба,
Відбери ми жите моє,
Бо ми 'го не треба.
Плачуть його чорні очи,
Як у днину так у ночи,
Волів ся не родити,
Як таке смутне жите мати“.

Лиш десь не десь появить ся й веселійшій голос:

„Пейме куме, пейме тут,
Бо на небі не дадут“.

Спеціальним руським витвором є коломийка, знана в Галичині, на Буковині, а на Угорщині лише в Марамороши і в де-

скільки селах столиці Берег. Се куртенькі ліричні співанки, що повстають під впливом хвилевого настрою :

„У зеленій полонинці Пасе кінь у сідлі. Нехочу я леда біду, Хоть най буде в сріблї.	У зеленій полонинці Пасе кінь у ямці, Кого люблю, не гадаю Хоть най буде в дранці“.
--	--

Коломийок страшно багато і не є такого чуття, не є такої події в життю, на котрі би коломийки не було. Найбільше пісень про любов, щасливу і нещасливу, про солодкі муки залюблености, жаль за утраченим „милим“, „любком“, за „білявкою, милою, любкою“, про надію і т. и. Наприм.:

„Не годнам ся вприязати, Не годнам ся вмыти, Та дайте ми тьаке зіле, За любка забыти.	Та дайте ми, таке зіле, Та дайте, та дайте, Я за любка не забуду, Хоть ся розпукайте“.
--	---

„Та ішов я понад воду, Затяв у колоду, Не гадаю, хоть затну За дівку молоду.	„Ой на горі два явори, Третій похилив ся, Аж не возьму кого люблю, Не буду женив ся“.
---	--

„Ой умерла білявочка, Най буде прощена,	Любо ми ся подивити, Де коноплі терла“.
--	--

Маємо і веселі коломийки :

„На високуй полонині Місячок мінив ся, Ішов хромий до дівчини, Сліпий придивив ся“.	Та пушов я до церковці Богу ся молити, І там сятї проганяли, Ще хотїли вбити“.
--	---

„Полюбив я дівок сорок, А невісток три ста, А ще д тому, Богу слава, Моя душа чиста“.	„Та завіяв буйний вітер, Завіяв, завіяв, Задарь єм ся, біла дівко, На тебе надїяв“.
--	--

„На тум боці, при потоці, Два прутики гнуть ся,	Надомною молодую Два хлопчики бють ся“.
--	--

„Потятка ся та радують Весниці, весниці, Лиш пянько ся не радує У сыруй земляци.	Потятка ся та радують, Що дуждали літа, Лиш пянько ся не радує, Бо не видить сьвіта“.
---	--

„Серед села смеречина Суша, не зелена, Сидит пуд нив моя мила, Сумна, не весела.	Сумує ся файна рибка Сумує, сумує, Що вна свого миленького Нї видить нї чує“.
---	--

Маєме і баляди, на приклад про те, як дівчина счарувала хлопця, або як жінка убила чоловіка за намовою любка, або як мати продає доньку Туркам. Історичних пісень не маєме. Причина лежить в тім, що в життю нашого народу не було таких подій, котрі би були нарід одушевляли. Лише колись не колись появить ся відголос історичних пісень з України. Не находиме також в наших піснях національних патріотичних бажань, які так часто видимо в українських піснях з Галичини і з України.

Казок у нас багато, особливо в Марамороши і Земпліні найдеме та взагалі в горах; можуть вони без сорому заняти своє місце між казками європейських народів.

Уже із сих дескілких заміток можна видіти, що угорська Русь, сея мала частиця українсько-руського народу має богату і красну поезію. І вона „Das Land der Sanger“ (край співців), і вона вірно задержала поетичну вдачу нашого українсько-руського народу, так як другі прикмети і звичаї своїх найблизших братів. Однако-ж нинішнє модерне жите причинює ся до занепаду народної поезії і її витісняє. Минули ся трубадури, барди, а наші бандуристи і лїрники українські що дале уменшають ся. З просьвітою зникає наївна віра, а з нею і многі поетичні звичаї, вимирають старці („дїдики“), що так красно знали казки казати. Тому, гадаю, час нам забрати ся до збираня перлів народньої творчости, щоби їх заховати для будучности. Народня поезія тримала нас до тепер при життю і доти, доки вона не утратить своїх індивідуальних прикмет в почуваню, вислові і поглядах, доки будуть стояти сідї Карпати, доти і ми будеме жити.

ТРИЗНА.

Сідаю на могилі мої життя, —
Справляю сам по собі смертні тризни.
Кривавими руками всі леліі
Я позривав, як білий цвіт надії.

І груду земну тихо заскородив,
Щоб той обліг нічого вже не плодив,
На гробі замість божого Розпятя
Я камінь придавив, як знак проклятя.

Лиш духа я заляв у сю могилу
З свого серця кров і мозку силу,
А кости я покинув на дорозі,
Нехай собаки їх гризуть прохожі.

Ось глянь, одна по другій в лютій злости
Порозтягали в корчі мої кости,
Кремезні зуби! Хрупають завзято, —
Вже й не осталось з мене там багато.

Та ще в злобі і зависти без ліку
Вони не дошукались в кістях шпіку,
Над кістяками як бенкитували,
Лій животворний в травці розсівали.

І з того може яка ф'ялка зійде,
Як у природі час весни надійде,
Замість собак у корчі підуть люди, —
В траві шукать цвіток тих дехто буде.

Мені — весна нічого не допоможе,
Я вже відлежав смертне муки ложе,
Вже покінчив з всіма і сам з собою —
Тепер бажаю вічного спокою.

Я груду земну тихо заскородив,
Щоб мій обліг нічого вже не плодив,
На гробі замість божого Розпяття
Я камінь придавив, як знак прокляття.

І поздирав як білий цвіт надії
Кровавими руками всі лелії,
І сівши на могилі свої життя,
Справляю сам по собі страшні тризни.

ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ

уродив ся 1860 р. в Радівцях на Буковині, де його батько був сьвящеником. Гімназію кінчив в Коломиї, а університет у Відні. Членом товариства „Січ“ був від 1877 до 1884 р.; був також головою товариства. Вступив як лікар на службу у фльоті 1884 р. Відбув кілька подорожий на воєнних суднах: „Мінерва“, „Аврора“, „Радецкий“ та „Франц-Йосиф“. Вражіня з своїх подорожий описав в фейлетонах Діла, що відтак появились як передрук в двох томах п. з. „Листи з Чужини“, — накладом Лукіяновича у Львові.

Тепер є Окуневський старшим штабовим лікарем і шефом-хірургом в морськїм шпитали в Полї; є відзначений риц. хрестом Франц-Йосифа, еспанським хрестом заслуги в морськїй службі і китайським орденем дракона.

ВАСИЛЬ ЧУДОТВОРЕЦЬ.

Діялось се в 70 роках минулого століття, після першої нагінки за українськими „соціалістами“.

Драгоманів був для усіх батьків, що синів на університет виряжали, щось гірше антихриста: „Він руську молодіж зводить, арешти ними напихає, християнську віру руйнує“.

„Хто руську молодіж на бездорожа зводить, той ворог руського народа, то ляцький шпiон і агент“, — рішив мій батько.

У нашу хату в Гуцульщині загостив Василь Михайлович, матурист із руської гімназії у Львові. Його бліде лице з чорною борідкою та довгими кучерями нагадувало образ Христа-Спасителя, — очі горіли полум'ям, а його милий голос так вкрадав ся до серця.

Він говорив так щиро, так від душі. Біхнер, Джон Стюарт Мілль, Ляссаль, Маркс, западно-європейська культура, еманципація жіноцтва, праця для мужицтва, — всі ті і інші кличі зливались в його бесіді в таку гармонію, отвірала такий широкий вигляд для прибитого і приниженого „Рутенця“, що терпить душею і не видить перед собою ніякого виходу, що ті його слова слухались як Боже обявлене.

„Та може воно і Драгоманів рацію має“, бурмотів мій батько.

Жіноцтво просто пропадало за Василем, він як би гіпнотизував усіх.

„Не хочу я дармоїдкою білоручкою бути“, сказала собі Соня і засіла за латину і греку.

„Ой не гаразд Запорожці, не гаразд зробили“ — співав Василь своїм прегарним барітоном сю пісню, що ледви почалась із Львова розходитись по краю.

„Сука-мати, Катерино, що ти наробила ?

„Степ широкий, край веселий та занапастила!“

так і різало серця. — Жіноцтво ледви сльози здержувало, мої вуйки, що за молоду в широченних шараварах козакували, знов запалились козацьким завзятем, а в серцях молодих гімназистів загоріло полум'я віри в ліпшу будучність і завзяте до тяжкої праці для свого народа.

Драгоманів, западно-європейська культура і т. д., стали тим мостом, що має завести руський народ до ліпшої долі.

* * *

У віденській „Січи“ був Василь Михайлович визначним товаришем. Він був тим між товаришами, що Англіїці звать „representative man“. Він говорив плавно по німецьки, по чеськи та по сербськи. Його бесіди чи привіти, виголошені на прихватці, ex abrupto, слухались як музика. За словом йому в кишеню не лізти, а слова були бундючні, оклики найновіщих течій. Говорючи свої слова, упоював ся сам ними і упоював своїх слухачів.

У всіх зносінах товариства „Січи“ з иньшими славянськими і неславянськими товариствами ішов Василь в перший огонь. Він став без найменшого протесту офіційним заступником товариства „Січи“. Тут і прозвали його Чудотворцем.

* * *

На рогах улиць, на хідниках стояло величезними буквами: „Bündig und kurz, wählt den D-r Sturz!“ або: „Kreuzdonnerwetter, wählt den D-r Kronawetter!“ Се була у Відні виборча битва між лібералами а демократами.

Василь зібрав громадку Січовиків і кинув ся у вир агітації. Розуміє ся само собою, що він стояв за демократом Кронаветтером. Бігав до шевців, кравців, збирав голоси, обрабляв непевних, загрівав одномишленників.

В ресторані на *Langegasse* виголосив свою кандидатську бесіду Кронаветтер.

В одну мить вискочив Василь Михайлович на стіл. Його бесіда ішла плавно-славно з огнем: „В імя поступу, цивілізації і т. д. і т. д., я, що сам походжу із мужицького народа, якому накинули на шию петлю польські шляхтичі кличу до Вас і т. д.“

Віденські „бірґери“ запалились, підняли в гору на плечі нашого Василя. З одного боку Кронаветтер з другого Василь. Вони обнялись і поцілувались. А „бірґери“: „Браво! браво!“

* * *

Шевченківські вечерниці. Товариші поскидались по лепті із своїх вічно порожніх кишень, наняли прегарну салю, вишукали німецьких панянок та навчили їх грати на фортепані коломийки та шумки, вишукали якогось скрипака-Чеха, якому Січовий дірігент Іван Директор норимберською лійкою вляв духа української музики. Головна річ, „*pièce de resistance*“, славний „Січовий“ хор з підземними басами.

Осьма година вечером. Саля почала наповнятися. Перші прийшли Серби, ті давен-давні приятелі „Січи“, що найменше 100 мужа, прийшли Чехи, Словінці, і Поляки прийшли із робітницького товариства „*Gwiazda*“ і навіть із шляхетського „*Ogniska*“.

Радуєсь серце товаришів на вид тільки гостей. Відкашлюєсь потихеньки голова, щоб виголосити привітне слово.

Шкульгаючи приходить до него заступник поліції Немечек і забороняє вечерниці.

„Що? Кудя! чому?“

Молодіж розгорячилась. — Крик! Сварки!

Та не в тімя битий Василь Чудотворець.

— „*Meine Damen und Herrn!* Дякуємо Вам, наші милі гості, за честь, що прийшли до нас, сьвяткувати разом з нами пам'ять нашого генія. Ц. і к. австрійський уряд не дозволяє нам в своїй батьківській опіці сьвяткувати дорогу нам пам'ять. Не убє він нашого духа і наших ідеалів. Прошу Вас одначе тим разом повинуватись сему приказови і розійтись спокійно із сеї хати. Я, Василь Михайлович, маю честь просити Вас, Дорогі Панство лично до себе у гості, на скляночку пива, тут таки в сутерені, *in der Bauernstube*“.

І вечерниці відбулись в приватній хаті Василя Михайловича, прегарно, превесело.

„*Erlauben Sie mir*“, сказав слідуячого дня комісар голові товариства. „*Das ist je ein Aufruf zum Aufstand! Denken Sie an die Sensenmänner vom 1846*“.

Славу революційного гнізда мала в той час після арештів „соціалістів“ віденська „Січ“ в поліції. Притоку до заборони вечерниць дала пісня: „Ми в луг підем всі з косами і як станем враз“...

* * *

Alfred W. H. H. H.

... і до злимих, підняти в гору до селі
... Кроваветтер і до другої ...
... А. Бергері! „Браво!“

... Товариші поскидалися по ...
... навчили преарану сою, ...
... завалили їх грати на фортеці ...
... скринага-Чеха, якому Січові ...
... мікобурською лайкою взяв духа укрі ...
... „resistance“, славної „Січо ...
...

... Січя почала наповнятися. Перші ...
... „Січ“, що налетіли ...
... Січовий і Поляки прийшли із робіт ...
... „Орджук“ і навіть із шліхетського „Орджук“.
... в наряд тільки гостей. Відкашлююся
... привітне слово.

... до него заступник полковий Нелюбо ...
...

Кудотворець!

Крик! Сварки!
Чудотворець!

— Ми ... Нети! Дякуємо Вам, нашій милій гос ...
... разом з нами пам'ять
... як австрійський уряд не дозволяє нам в своєму
... пам'ять. Не убо він не
... Прощу Вас одначе тим разом
... і розійдись спокійно із сеї хати. Я, П ...
... просити Вас, Дорогі Панство ...
... пива, тут таки в сугерені, п ...

... в приватній хаті Василя Михайла ...
...

... сказав слідуєчого дня конісар ...
... „Ist je ein Auftrat zum Aufstand! Denken Sie ...
...

... гнізда мала в той час після ар ...
... „Січ“ в поліції. Притоку до заборон ...
... „Ми в дугі підєм всі з косами і як старча бр ...

Генерал Обручев

Хто не бачив на віденським бруку тих наших обдертих, нуждою прибитих, усякими „законними“ крючками вигнаних із свого клаптика землі руських мужиків, що ідуть жалуватись і правдоньки шукати у „найяснійшого пана?“

Зараз на „Nordbahnhof“-і беруть тих забитих і застрашених мужиків в свою опіку наші таки галицькі жидки, що роями снують ся коло двірця залізниці, чатуючи на добичу. Є також і добрі земляки, що ласі на „опіку“. У одного такого землячка були і агенти по Галичині і Буковині. Знали добре Січовики того землячка, якого небіщик Наумович розхвалив був в своїй „Науці“ під заголовком „Твердий руський мороз, але ще твердша руська натура“. Той землячок був колись чимсь, відтак став покутним писарем, шпіоном для Австрії і для Росії, писав також супліки для галицьких мужиків і брав їх в свою опіку, виманюючи останні крейцарики з бідної мошонки.

Стрічає Василь Чудотворець громадку жабівських Гуцулів, що прийшли жалитись до „найяснійшого пана“. Веде їх землячок, а за ними ціла юрба Віденців, що оглядають наших Гуцулів, як яких африканських Ботокудів.

Змилосердив ся над ними Василь, відбив їх від землячка і завів їх у Січову хату. Там Гуцули днювали і ночували з своїми бесагами і з бриндзєю і сухарами, дожидаючи своєї черги на авдієнцію.

Культурні привички Гуцулів тяжко було погодити з віденськими вимогами — але Василь таки залагодив справу з всемогутнім „Hausmeister“-ом, що мав догляд над Січовою хатою.

Хату відтак виметено і вичищено, тільки на Січовій софі остались масні пятна від гуцульських кучерів на памятку гостини із карпатських гір.

* * *

Тижнями нераз пропадав Василь десь в глибину Відня. Ні слиху ні диху про нього між товаришами. Вирине знов і розкажує про організацію віденських робітників, про се, про те, що Драгоманів почав в Женеві, що дієсь у Києві або у Львові.

З усякими людьми знав ся він і знав усе, не лиш те, про що пишуть часописи, але і про те, що під полою дієсь і що лиш заклюваєсь.

Заходжу раз до його хати. За чаєм сидять два чоловіки, один уже старший віком, жидівського типу, другий молодший, великоруський тип. Бесіда ішла на російській мові — та слова

і звороти були російські, але зміслу тих слів зрозуміти було годі. Вони говорили тим окремим тайним жаргоном, що виробився у революціонерів під вічною травлею уряду і російських шпіонів. Чудотворець балакав як свій.

* * *

Почалась болгарсько-сербська війна. Знов пропав Чудотворець. Одні казали, що він десь на селі в Галичині, другі, що в Женеві, інші, що в Парижі. Були і такі, що буцім то бачили його одягненого франтом на Ringstrasse в товаристві ладненької жінки.

Сербські студенти, що вернули з війни, принесли звістку, що Василь вступив добровольцем в сербську армію, що дістав хрест за „храброст“ і остав ся в сербській службі офіциром.

22. мая 1907.

КЕЛЕСТИН СКОМОРОВСЬКИЙ, ЗАБУТИЙ ГАЛИЦЬКИЙ ПОЕТ.

Motto:

Вставайте, вставайте, сьвято буде,
Воскреснуть із мертвих Слави люде!
К. Скоморовський. 1862.

Політичне та літературне жите в Галичині в роках 1862—5 було, так сказати-б, в доволі сильному ферменті, в якому обрусительне дріждже мішало що раз душе викляроване національного змаганя невеличкої, але сьвідомої громади людей, що серед політичної метушні за мало ще мали сили видвигнути свій прапор висше безідейної аспірації маститих проводирів галицького народа і його духового житя. Головне огнище літературного руху — Львів — а в ньому галицько-руська матиця занапашувала з кождим роком свою давню житеву силу тай дійшло до того, що загальні збори в 1865 році не були в силі зібрати поважнішого числа своїх членів, а пропаганда „Погодинської кольонії“ опанувала вже доволі сильно тих мужів, що вели провід у тому-ж товаристві. Так отсе поважне товариство переняло на себе ролю прилюдного проповідуваня московстизму, що в попередніх роках було річию тільки приватних людей, які змагались поборювати свою опозицію, зроджену (в 1862 році) ідеями покійних наших велитнів Шевченка та Шашкевича. Орган того товариства, „Науковий зборник“, дістав ся в руки редакційної трійці проф. Я. Головацького, Петрушевича та Дідицького, а їх

заходами ідея панрусизму заціпилась як стій у тому журналі тай заколотила живо у нас понятє народности, бо зборник друкований мовою Ломоносова звав ся „руським“ та ідентифікував сесю назву з язиком „руским“. — Таке видавництво не було без впливу на тодішню інтелігенцію, що сама ще не була рішуча в літературних питаннях і гляділа на думки львівського штабу — на погляди „мужів науки“.

Не красше велось жите і на політичному полі. Ту наші „політики“, вірні своїй народній вдачі, вели точно „політику мовчання“ а хоч дехто, як Куземський та Качала, підносили голову в гору, то се був „глас вопіючого в пустині“, — до чого причинялась і недавна минувшість революційних змагань Поляків. Вони були свідомі, що невдача їх повстаня (1863 р.) завдячуєть ся не в одному згляді руському народови Поділя, Волині і України, яких жителі не так з наказів уряду та московських підшептів вхопили за оруже, як радше з огляду на традиційні спомини свого політичного житя. З тих політичних подій виклювалась небавом в очах Поляків ідентичність українського народа з московським, з яким вони вступали до завзятої боротьби. Та наші галицькі політики не спромоглись тоді на рішучий протест проти таких поглядів; вони не виступили як слід в обороні закордонних братів, що певно вижидали їх помочи у тому згляді, як раз тоді, коли власне Москва стала голосити єдинство „русского народа“, а погодинська кольонія доспівувала ту пісоньку серед „старшої“ галицької інтелігенції та несвідомих селян. Не диво-ж проте, що вся польська преса тих часів виступила проти галицьких Русинів явно ворожо, вважаючи головними представителями їх т. зв. старшу партію, а називаючи молоду громаду народоців „маловажною“. Однак і серед „старшої братії“ були люди, що жили давними традиціями галицько-руських патріотів 48. року, що любили свій нарід, свою мову, свою країну, що в їх серцю тліла ідея покійного Маркіяна, однак не брали участи в ширшім публичнім житю, а в затишку виливали слези на невідрадну долю Галицкої Руси. До таких людей належав Келестин Скоморовський, молодший брат о. Йосифа Скоморовського, пароха Березовиці великої, коло Тернополя.

Келестин Скоморовський родив ся 16 цвітня 1820 р. в селі Дашнянах, бережанського округу в Галичині. Його родителі Захар і Анна проживали у тому селі, бо його батько був там русько-католицьким священиком.

Перші науки, по тодішньому звичаю, побирав в батьківськiм домі, а опісля відвезли його до Бережан, де він ходив до народнiх шкіл і до гімназії. Келестин відзначав ся між товаришами совісною наукою та взірцевим поведенєм.

По скінченю бережанських шкіл приїхав Келестин до Львова на висшу науку. Але батько, убогий сьвященик, не міг дати синові достаточної підмоги, задля чого Келестин гірко бідував, заробляючи собі на прожиток та на науку лекціями, і майже „у холодi і голодi“ скінчив т. зв. низшу філософію (7 і 8 кл.) та вступив до духовного семінаря у Львові. Однак тут тяжко занедужав на мелянхолію; задля сього прийшлось йому перервати теологічні студії, хоч він в третьому місяці прийшов до здоровля — але до семінаря в тому році не вертав, а займав ся власним образованєм. За той час прочитав він чимало творів російських, чеських, польських та взагалі познайомив ся з усею славянською літературою — а все те спонукало його вже тоді взяти за поетичне перо. З тих часів походять його вірші „Птиці посли“ і переклад „Ермака“. По двох роках павзи прийняли його опять до семінаря, де перебув до 1849 р. с. є до покінчення теології. В тім році оженив ся Келестин з Теклею, дочкою о. Григорія Рогодинського, сьвященика села Остапе, висьвятитв ся та позістав по смерті свого тестя завідателем тої-ж парохії у скалатському окрузі. Ставши опісля парохом Остапя прожив там до своєї смерті т. є до 16 цвітня 1866 року, полишивши 4 дітий, з котрих до тепер живе 2, а з тих найстарший син Корнило є руським парохом в Новосіллях, бобрецького повіту.

Келестин як чоловік визначував ся заєдно чесним характером, щирою душею та глибокою гуманністю. З його високого чола, з його чорних очий так і била висока ідея, сповита якимсь сумом задля невідрадних суспільних відносин, він заєдно сумував, тільки інколи серед своїх приятелів Русинів бував говірким, веселим, а як звелась мова на патріотизм, тоді Келестин ставав горячим, запалистим речником своїх ідей, хоч був спокійної, флегматичної вдачі.

Вже хлопцем-гімназистом вертаючи ночною з лекції а бачучи з далека огонь в домі, де мешкав директор гімназії, поспішив туди перший і розбудив усіх сплячих в домі, що вже його обняла страшна полумінь. Відтак як парох в часі тифа, що опанував село, відвідував хорих, через що сам набавив ся тої недуги — хоч лежав хорий, здвиг ся з постелі, щоб на Великдень посьвятити паску своїм прихожанам, але сей вчинок

прискорив йому кінець його життя. — Живучи на селі, Келестин крім газдівства займав ся горячо лектурою творів визнатніших писателів, особливо німецьких, тай оставив церкві бібліотеку, зложену з яких 300 творів. Також слідив усі літературні і політичні події на галицькій Русі, хоч сам активної участі не брав в тодішньому бурливому життю. Всі свої гадки та погляди виливав на папір, — він віршував, а віршуючи доволі гарною на той час мовою плакав над долею Русі та докоряв легкою сатирою усім тим, що кидаючи рідну землю та рідну мову гляділи ясных зір в чужині. Тай не диво! Він товаришував з Іваном Вагилевичем та Іваном Гушалевичем — двома противними собі характерами, які дали йому спромогу вибрати саму середню дорогу, вимощену ідеєю Маркіяна Шашкевича.

Свою літературну діяльність розпочав 1848 р. ліричним стихотвором „Птиці-посли“, напечатаним в „Вінку“ з того-ж року. Відтак залишив писане поезій на довгий час, а час посвятив на збиранє матеріалів до німецько-руського словаря, який опісля видав впорядкувавши і доповнивши його під своїм іменем Ом. Партицький (1862). За поетичне перо взяв він коло 1866 року, перевів з церковно-славянської мови Апостоли і Діянія Апостольські, а з німецького языка катехізм Леонгарда. Поетичні твори писав до 1866 р., з яких чимало поправивши приготував був за життя до друку, що мав виконатись в друкарні Білоуса в Коломиї.

Власне сеся рукописна збірка, яку мав Келестин віддати до друкарні Білоуса, знаходить ся в моїх руках і я дещо з неї подаю до прилюдної відомости. Вона містить поетичні твори з р. 1863—1864, 1865. Але всіх їх є тільки 25, — отже рукопись не є повна — багато ще бракує, багато з творів в двійній редакції. Переважне їх число має релігійний характер католицької віри. Поет нарікає і жаліє, що сучасна йому суспільність забуває на Бога, на свої обовязки віри, через що Господь забуває і на Русь та не дає їй доброї долі. Однак всюди видко сильну віру, що то вже кінець мукам і недолі Русинів, бо молодше покоління спричинить ожидаєне Воскресєне того-ж народу, закованого в кайдани неволі.

В иньших стихотворах поет нарікає, що серед сучасної суспільности мало є людей праці для рідного поля, що „старі“ стали байдужними — „кумирами земними“ для свого народу, а давні соловії замовкли або сидять в клітках. Рідня нива заросла отже бурянам, а „половільників“ мало, тай тому до „жнив єще далеко“, бо ще й весни „не видко“. Серед суспільности

нема згоди, бо діти завели між собою сварню та в їх серцях
заляг кригою лід, а

„Сли лід лежить в серця споду,
Годі снити про свободу“.

В алегорії „мухи і діти“ жаліє, що нерозважна суспільність
змагаєть ся убити своїх пророків. А вже-ж остро виступає поет
проти всяких ренегатів, що своїй Мамі яму копають та вирікають
ся рідного слова. („Голос звона“).

Вже ті коротко зібрані мотиви поетичних творів Скоморов-
ського вказують, що се був не послідний талант, що се був
бистрий обсерватор усіх йому сучасних подій в Галичині, що хоч
не брав він активної участі в політичному житю, та ті „хмари“,
що котились з північного сходу на Галичину, його дуже непо-
коїли і він рад би їх розбити — однак за мало було сили! —
З його творів подаю тільки два.

І. ДО МОЛОДИ РІДНОЇ.

Ой молоде! цвіте ярий,
Зелен-листе на яворі,
Поглянь в сонце, поглянь в зорі
Бо там твоя Доля-Воля:
Туман з хмаров гірко-сь боре
А на небі вся надія
Як яром на соловія,
Що' ме весной щебетати
Коло своєї рідной хати,
Не на скреплі мармор брили
Що наводят сами горе,
Що в неволи скаменіли
В неволю ся всолодили
Для родини оніміли!

В вас дримає давна Слава!
Давним горем присипана,
С-часта зором в оконце
Ци не ронит сьвітла сонце.
А як ронит, то збирайте
І у Бога просіт сьвітла
Стане й Вам, як есть для сьвіта.
Тай тим сьвітлом-сь розгрівайте
Най не криє леду свита,
Бо лед зимний туман родит —
Ой! бо серце він холодит;
Бо той ціпит душу, тіло

Тре, щоб сонце 'го розгріло,
І Дух ся там не приймає,
Де лід гору над ним має.

Любови пушку співакови,
За спасибу киньте в торбу,
„Кленусь Богом“, що окови
Сами пустят! затре охбу¹⁾...
Під стріхою наша слава!
Бо з палат уже прогнала
Молодь — Русе, — твоя справа:
Де єсть любов, там виграна!
Діти, цвіти між собою:
Згода в гадці, згода в ціли,
Бо скупленої вже силою
Великих річий доспіли!
Цвіти суть на нашій ниві
Любовою їх тре шукати
Самозрічнев підливати
А надієв — в Бога віров
Получати гадку з ділом —
То будут віки тревати!
Пушка духа, зерно віри
І відвага в рідні сили
Любов ко повзятої ціли —
Боршеб враги біса зіли,
Нім би нарід ізломили!

Март 1864.

II. ГОЛОС ЗВОНА.

Великий звон.

Вставайте, вставайте, бо вже час!
Бо сьвято, бо сьвято, буде в нас!
Та яке? та яке? та коли буде?
Та ктож то? та ктож то? голосив его?
Та коли? та коли? становив его?
Та же Бог, та же бог обіцяв его!
Та же Бог, та же бог становив его!
— — — — — вже давно!
Таже вже, таже вже вечерня була.
Надойшла, надойшла вже утрєня —
Якеж то? якеж то сьвято буде?
Воскреснуть, воскреснуть та всі люде!
Вставайте, вставайте! бо вже час!
Вже будит нас голос, що єсть в нас!

¹⁾ Оханє.

Менші звони.

Вставайте братя на голос звона
Вже ся продерла очей заслона,
Уже, плінячий ворог мраки вмер!
Уже дух сіти темряви продер!
Уже, вже покути — час гніву-сь кінчит
Що на нас за гріхи праотец¹⁾ тяжит,
Вже годі надовше-сь — царити врагу
Бо дух вже начина гасити спрагу
Начав вже тужити, чо' довго бажав,
Вже стати раз хоче, бо довго лежав!
А ктож службу буде правиць?
Кто молитов научит?
Хоть повстане дух заспалий,
Ктож го далій укріпит? —
„Кто дав духа — той поможе“.
Вставайте братя — лиш в імя Боже;
Он батько! — Бог батько поможе нам,
Но збити не дайтесь з товку врагам,
Бо ворог облудний лестю жие
Оманит, обдурит, з думки зібе.
Не вірте врагови — єго слугам!
Но вірте звонови, що кличе д' нам:
„Вставайте! Вставайте! Сьвято буде!
„Воскреснуть із мертвих Слави люде!“

Перезвон.

На погибель врагам слави
Безголове врагам „мами“
Таким дітем, що їдь їли
І ще других нев троїли,
Що продают за гроші маму
Сами собі копают яму;
Біда вам тут і там,
Біда вам сини виродні —
Станете ся кари годні —
Осудит вас сьвіта звін,
Совісти вашой гомін!
Бодай такий з міра пропав,
Що сам мамі яму копав!
Що не слухав єй науки
З серця випер красні звуки
Якими го колисала
До розуму проводжала,
Що сам в бранці маму дав,

¹⁾ Праотців, стара форма.

Себе в вражу свиту вбрав,
Бог-дай з меж нас пропав!
Що навчив як кров їй сати
Сьвіжою кровці добувати
На їй стогни тикав уха
Мружив очи — відвертав ся!
„Як тяженька твоя мука“,
А в кутї їй наругав ся.
Таких песі-синів доста
Що то звать ся „ревнителї“,
Най вас колька сколе зпроста
Би-сьте не встали з постелї —
Дай то Боже справедливий!
О! Всїх вас лихо спогонит
Як звін слави піснь зазвонит!

Вже з тих двох стихотворів можна заключити про красу мови та гладкий вірш, розуміть ся — судячи по обставинам та часі, коли Келистин виступає на полі літературної діяльності.

У Львові, в січні 1908.

Історія а природничі науки.

Правда — се найважнійший ідеал, до якого стремить уся культурна людськість. Висловом сього стремління єсть з одного боку загальне поширене і поглиблене осьвіти, а з другого величній розвій усіх наук. Останні десятки літ принесли нам незвичайний розріст перед усім природничих наук; і не диво, адже-ж природа із усею своєю ріжнородністю своїх прояв є все ще для нас незглубимою тайною. Було колись, природничі науки займали ся майже виключно описом творів і прояв природи, але ті часи минули вже безповоротно; — нагромадивши та нагромаджуючи без упину дальше безліч пізнаних фактів і досьвідів, природничі науки старають ся не лиш прояснити всі прояви природи, але й уложити їх у певні упорядковані системи; а збираючи разом теоретичні висновки із пояснень усіх родів прояв, зважують ся подати одноцільний світогляд, з'ясувати основні закони природи, прояснити тайну усього буття.

Природничі науки стають чим раз більше філософічними, чи може філософія стає чим раз більше природничою...

Наслідком того природничі науки вдаються чим раз більше в обсяг других наук і не лиш користують ся їхніми здобутками, але ще й накидують їм свій метод і свої закони.

Котра наука нині не користуєть ся досьвідом, аналізою та індукцією, сими чисто природничими способами досліду, котра наука нині не опираєть ся на законі загальної еволюції, тім угольнім камени всіх природничих наук?

Ся своєрідна діфузія природничих наук у иньші науки впро-
чим зовсім зрозуміла: живемо у природі, все, що нас окружає,
спостерігаємо теж у природі, а не поза нею, власне як прояви
її буття, а про те і в природний спосіб бажаємо собі все по-
яснити.

Соціольогія, етнографія, медицина, криминологія та вкінци
педагогія, вже більш або менш перебули той процес — тепер
приходить черга на історію...

Відносини історії до природничих наук стали тепер злобою
дня, та поминаючи історичний розвій сього нерішеного ще пи-
таня, ми приглянемо ся справі тільки із теоретичного боку.

При тім почуваємо ся до обовязку зазначити виразно та
рішучо, що в тій статі не думаємо подавати основної студії над
сим переважним питанєм, а тільки безпретенціональний начерк,
із усіми прикметами т. зв. популярно-научних статей: тоб-то за
малої науковости і за малої популярности.

Історія — се одна із найстарших наук, навіть сьміло можна
сказати, що вона так давна, як давна вся наша культура. Коли
юрба диких пралюдий, вертаючи із щасливої виправи на мамута
або печерного медведя, величала нескладними окликами хоро-
брість свого провідника, коли жрець-співак закрівав до бою
лицарських Праарійців гимнами на честь апотеозованих героїв,
коли Вавилонець витискав на глині клиновим письмом спис ве-
личніх подвигів свого божественного володаря, коли Неандерт-
талієць смарував на стінах своєї печери або різьбив на кости
образи з свого життя-буття, тоді були народини історії... Пере-
бувши стадію описування замітних подій, та стадію тенденційної
прагматичности, стала вкінци історія чисто еволюційною, гене-
тичною наукою. „Хочемо знати“, каже Ернст Бернгайм у своїй
знаменитій філософії історії, „як кожда історична поява стала ся
тим, чим вона є, як вона розвинула ся в звязи з другими обста-
винами... що-йно на тім степені історія стала властивою наукою,
бо поставила собі за ціль чисте пізнанє своєрідного матеріялу“.
За той весь час свого довгого розвою наука історії здобула
собі свій питомий метод дослідів і критики, зібрала велитенську
скількість матеріялу, створила кілька помічних наук, а вкінци
збудувала мистецьку будівлю свого питомого сьвітогляду,
історіософію, — словом, стала гордістю людського духа!

Точнісько така сама доля судилась і природничим наукам:
будучи зразу тільки описуванєм прояв і творів природи, а відтак
культивовані для практичних цілій (альхемія, астрольогія, крані-

ольогія), станули вони остаточно, завдяки Лямаркови і Дарвінови, на чисто еволюційній основі. Тепер природничі науки стремлять до того, щоби пізнати, як кожний прояв чи твір природи став тим, чим він є, та як він розвинувся в звязи з другими проявами того самого й иньшого роду. А вкінці природничі науки здобули собі питомий метод дослідів і критики, створили багато помічних наук, а зібравши безліч матеріялу, починають здвигати не менше величаву будівлю свого питомого світогляду. І хто-ж нині не гордиться поступами та розвоєм природничих наук, без огляду на те, чи згоджується з її теоріями?

Вже сам факт спільности еволюційно-генетичного характера обох згаданих наук мусить викликати перехрестність об'єктів багатьох спільних понять та безліч конфліктів на перехрестних точках — але причина сього лежить далеко глибше, а саме у предметі, яким займається історія. Ось що про се каже згаданий Бернгайм: „Тільки чоловік є предметом науки історії... але се означене треба ще обмежити. Чоловік, о скільки він є тільки звіриною, його звіринні прикмети не є предметом нашої науки, ані о скільки се дотичить розвою одиниці під анатомічним і фізіологічним зглядом, ані о скільки се дотичить розвою цілих народів або рас під антропологічним зглядом. Тільки чоловік, о скільки він проявляє свої чинности як розумне, свідоме ество, відчуваючи, думаючи і бажаючи, єсть нашим предметом. Але се означене ще за широкіше. Не всі людські діла того рода, належать беззглядно до обсягу нашої науки; о подробицях родинного життя, о буденних випадках і занятях одиниці, як такої, вона не хоче знати нічого. Ті подробиці є лиш о стільки предметом науки історії, о скільки вони мають значіне для повстання й існування тих більших соціальних громадянств і спільних дібр, тих суспільностей, у які чоловік мусить лучитись, щоби міг існувати на землі, та стати людиною, тих суспільних дібр, які чоловік здобув своєю працею і які утворюють людську культуру“. Проте Бернгайм ставить дефініцію: „Наука історії є наукою, що розсліджує і представляє у причиновій звязи факти розвою людей у їх (сінгулярних, типових та колективних) проявах чинностей як соціальних істот“.

Але чоловік, навіть як соціальна істота, є все таки органічною істотою, в додатку його характер соціальности дуже молоденький, а характер органічності лежить в основі його цілого повстання, розвою і буття — тому й основою розвою лю-

дий, як соціальних істот, мусять бути основні закони органічної, устроєвої природи.

Для науки зникли вже давно абсолютні границі між чоловіком а иньшими живими істотами нашої землі: як небудь проте будемо задивлювати ся на справу походження чоловіка, чи будемо вважати його потомком звіринних предків, чи потомком людських істот, хоч де далі в давнину тим менше розвинених, то все таки мусимо признати, що тепер чоловік — се останнє огниво в нерозривному ряді живих істот.

На тім мусимо стояти й тому, що — як виказав Коген — таке розумінє устрою природи, се неминучий постулят нашого льогічного думаня. Та звідси маємо обовязок усі теорії, що відносять ся до історії розвою людства, опирати на правах загальної біольогії та провірювати, о скілько вони з тими-ж згоджують ся. Розуміть ся, що таке порівнюване відносин, які панують у людей, із анальогічними відносинами у звірів або й ще низших істот, мусить переводити ся дуже обережно, бо в людей вони приходять все із такими численними, зложеними, додатковими чинниками, що до такої праці можуть брати ся хиба тільки геніяльні мистці.

Теорія розвою доскональших істот із менше досконалих, більше зложених із менше зложених прояв, що тепер стала вже для природничих наук необхідним та безспірним аксіомом, мусить стати таким-жеж аксіомом і для історії, бо лиш на тій основі можна як слід прояснити всі питання про повстанє і розвій усіх прояв житя людської суспільности.

Ось пр. возьмім перше основне питанє, звідки починати історичні згл. перед-історичні дослїди? Се теж саме, що питати ся: звідки починаєть ся чоловік? Чи від Неандертальських дикунів, чи від *Pithecanthropus*-а, чи може від ще низших істот? Розслїдити се питанє, вияснити становище людини у природі та її походженє, давнину й правітчину, се все задачі антропольогії, порівняної анатомії та антропогенії. До яких небудь вислїдів дійдуть сї науки, преісторія мусить числитись з тими фактами. Коли-б пр. згадані науки доказали на певно, що чоловік походить від одноклітинних істот, які жили колись у праморях давних підбігунових країн, то звідси й починаєть ся преісторія людськости.

Однако-ж здаєть ся, що історія нерадо сягати ме до тих первісних праістот, та до мрачних правіків, полишаючи сей терен чисто-природничим наукам, а починати ме свої дослїди від ан-

тропоїдних форм, більше зближених до сучасного *Homo sapiens*. Згадані антропоїдні істоти могли розвинути ся з низших форм тільки на широких просторах землі з багатою рослинністю і зьвіринністю, що творили пригідну арену для могутньої боротьби за існування, та всестороннього добору. Де-ж могла бути ся таємна правітчина? Гекель, опираючись на знахідках із пліоценської доби, чоловіко-подібних істот: *Palaeopithecus sivalensis* у сівалійських верствах східно-азійської Індії та *Pithecantropus erectus* із Трініль на Джаві, бачить сю правітчину в полудневій Азії; Вагнер, опираючись на європейських знахідках з міоценської доби: *Pliopithecus antiquus* і *Dryopithecus Fontani*, рад би бачити сю правітчину в палеарктичних країнах, себ-то в просторій північній половині старого сьвіта. З огляду на се, що згадані південні форми молодші та й більше зближені до чоловіка, а північні старші та й менше зближені до нього, бажає Цімерман погодити ті обі протилежні гіпотези, приймаючи, що *Palaeopithecus sivalensis* і *Pithecantropus* походять від *Pliopithecus antiquus* і *Dryopithecus Fontani*. Дуже можливо! Клімат палеарктичних країн ставав що раз холоднішим, а се могло спонукати палеарктичних антропоїдів до постійної вандрівки що раз дальше на південь. У всякому разі питане ще не зовсім вияснене. Але тут і рішаєть ся судьба Праарійців. Потомок *Pithecantropus*-а *Homo alalus* чи *ferus*, не мав причини вертати назад до палеарктичних країн, уже холодних і непривітних, тим більше, що в підзворотниковій, теплій, розкішній Індії були всі корисні умови до вигідного існування і дальшого розвою; а тяжко знов припустити, щоби вони робили таку вандрівку для вподоби таких „расових фанатиків“ як Вольтман або Вільзер, що бажали-б бачити правітчину Арійців у північній Європі, бо-ж там, на їх думку, живуть від правіків „найблагородніші“ представники Арійців, Германи, ті „ясно-волосі бестії“, ті „надлюди“, ся „одинокі раса, що у всіх своїх галузях поступила наперед до цивілізації... від тисячів літ розсилала вона свої лави з півночі на всі сторони сьвіта, та всюди, де розвинули ся могутні силою і духом держави, можна виказати примішку її крові... вона одна покликана до панованя над сьвітом і до всесьвітньої цивілізації“..

Маємо одначе надію, що отсі гордовиті погляди Вольтмана розвіють ся мов дим під впливом нових дослідів природничих наук над походженем і розвоєм людських рас. А й в сьому питаню саме природничі науки мусять сказати своє рішаюче слово, бо показуєть ся, що основні ріжниці в будові черепа

вони не тільки розділяють історію вже й у сучасній історіографії, але й розділяють історію майбутнього, а африканська історіографія розділяють історію майбутнього з огляду на гіпотезу про історичну еволюцію людства на дві раси: *Prothérope* і *Deutérope* (1937, с. 104-105).

Два шляхи розвитку цих двох головних пралюдських рас і становлять дві різні відомі шляхи, як розв'язувалися проблеми людства. Східноєвропейський шлях...

Розв'язуючи різні завдання в будові тіла, починається розвиток історичності людини, доброякісної думки, почування і волюнтаризму, закладає фундамент і суспільного життя, штуки, вірності, широкі, а до їй далі, аж у країнах, де були до сьогодні відповідні умови, розвивається людськість до сучасного стану як культури й економіки.

Вислідом цієї розв'язки є похід людськості до культури й цивілізації, а також історично представити судьбу та життя всієї людськості впродовж двох народів, за весь той довгий, претовний час свого розвитку, а це знову завдання сучасної історії.

Сьогодні це завдання є причиною свого чародійного розвитку?

Відгукуючись на це, що форми, в які уняте життя людськості, суспільності, не вана та не постійні, вони ж змінюють ся не тільки перед нашими очима; загально звісно теж, що суспільне життя людськості в давнину було далеко простішнє і менше розвинуте, ніж тепер, бо ж звістки про менше культурних предків життя у кожного народу; тому то й не диво, що навіть найрозвинтіші ортодокси, які дотримують прямо завороту голови на саму думку можливості применення закону загальної еволюції до людини, звичайно євноціоністами в відношенні до історії: не диво, що історія перша з усіх наук була еволюційною. Та свідомість постійної зміни історичних обставин була причиною, що у кожного народу подаємо легенди, що прояснюють їй те повстання, життя, судьбу та призначення; вона була причиною так численних проб пояснення історичного життя цілої людськості, до цього до збудована окремих галузей науки історії та зв'язків з нею. Шукаючи за причиною розвитку історичних поглядів, можемо ступити на троякі становища: тою причиною єсть або дух, або умови, або одно і друге разом. Звідси трояке розуміння історичних подій: ідеалістичне, матеріалістичне та посереднє.

Ця проблема ідеалістичної історіософії була виважено розгляда Августина, мислителя для цілих середніх віків висловлено у 22. кн. твору *De civitate Dei*.

Михайло Грушевський.

двох головних людських рас бачимо вже й у сучасних антроподів: азійські переважно кругло-голови, а африканські довгоголови; проте зовсім слушною видаєть ся нам гіпотеза Вільзера, що вже й пралюди ділили ся на дві раси: *Proanthropus dolichocephalus* і *Proanthropus brachycephalus*.

Дальший розвій тих обох головних пралюдських рас поступав питомим, зовсім відмінним шляхом, як розвій иньших живучих сотворинь... Се людський шлях...

Відбувають ся дальші зміни в будові тіла, починаєть ся розвій мови, самосвідомости, логічної думки, почувань і волі, творять ся завязки родинного й суспільного життя, штуки, вірувань, звичаїв, а далі й далі, аж у країнах, де були до сього відповідні умови, доходить людськість до сучасного степеня культури й цивілізації...

Вислідити й представити сей похід людськості до культури й цивілізації, вислідити й представити судьбу та житє всеї людськості й поодиноких народів, за весь той довгий, предовгий час сього розвою — се безперечно задача сучасної історії.

Одначе що-ж було причиною сього чародійного розвою?

Всі гаразд знаємо про се, що форми, в які уняте житє людської суспільности, не вічні та не постійні, вони-ж змінюють ся не раз перед нашими очима; загально звісне теж, що суспільне житє усеї людськості в давнину було далеко простійше і менше зложене як тепер, бо-ж звістки про менше культурних предків живуть у кожного народу; тому то й не диво, що навіть найзавзятійші ортодокси, які дістають прямо завороту голови на саму думку можливости примінення закона загальної еволюції до чоловіка, є звичайно еволюціоністами в відношеню до історії; не диво, що історія перша з усіх наук була еволюційною. Та свідомість постійної зміни історичних обставин була причиною, що у кожного народа подибуємо легенди, що прояснюють його повстане, житє, судьбу та призначенє; вона була причиною так численних проб пояснюваня історичного життя цілої людськості, що довели до збудованя окремішньої галузи науки історії т. зв. історіософії. Шукаючи за причиною розвою історичних подій, можемо стати на троякім становищи: тою причиною єсть або дух, або матерія, або одно і друге разом. Звідси трояке розумінє історичних подій: ідеалістичне, матеріалістичне та посередне.

Першою пробою ідеалістичної історіософії треба вважати погляди Августина, міродайні для цілих середніх віків, висловлені у 22. кн. твору: *De civitate Dei*.

M. J. C.

чи не виймає з історичного процесу «підприємливі», «дідателі» та інші «випадкові» історичні діячі, чи не впадає в помилку не брати до уваги вплив «особистості» на історичні події. Взагалі ж, розглядаючи історію як процес, який відбувається в часі та просторі, ми повинні розглядати її не тільки в її сукупності, а й у її складових частинках, зокрема в її елементах та факторах. Усі ці елементи та фактори впливають на історичний процес, причому деякі з них впливають більш значуще, ніж інші. Крім того, історичний процес не є однорідним, а складається з різних етапів, які мають свої особливості. Тому, аналізуючи історію, ми повинні врахувати всі ці фактори та етапи, щоб правильно зрозуміти її сутність та вплив на суспільство та людство.

Михайло Грушевський.

По відпадї дїявола від Господнього царства заснованá метафізично *civitas terrena seu diaboli*. З первородним гріхом вона розширюєть ся на землі; Кáин її перший *civis*, а вибрані праведники є *cives Dei*. Через те, що Господь відвернув лице Своє від грішних людий, се царство дїявола і тьми розширюєть ся на землі чим раз більше. У азійських державах і римській імперії набирає воно найбільшої сили. Тоді являєть ся Христос, щоби Господнє царство на землі на ново привернути і певно утвердити. Від тепер представляє його Церкву; її побїда і тріюмф над царством дїявола — се цїль усіх времен...

Поминаючи численні иньші дрібні проби начертаня історіософічного сьвітогляду, мусимо зупинити ся аж на поглядах Канта. У своїй невеличкій праці: „Ідеї до загальної історії із всесьвітньо-горожанського становища“ ставить він питанє: „Як се можливе, що при позірній свободї проявів волї і чинностей поодиноких людий існує все-ж таки загальний правильний хід історичних подій?“ „Се можливе через державу“, відповідає Кант. Щоби не згинуті у рознузданій боротьбі диких інтересів, накладають на себе люди добровільно окупи державного ладу і законів, через що може існувати можливо найбільша свобода одиниці враз із конечною правильністю цїлости історичних подій. Противенства людської вдачі, боротьба між самолюбством а потребою згуртованя ся, — се підойми розвою людства. Оттак головним чинником в історії єсть повстанє і розвій держави. Історію можна проте вважати сповненєм утаєної цїли природи: створити досконалий державний устрій, одиноке усліве повного розвою людськості.

Та годї згодитись на те, щоби тим кантівським головним чинником історії вичерпував ся історичний розвій людства; єсть в нього багато областей, які з державою не мають нічого спільного; були і єсть народи, що не мали і не мають ніякої участи в розвою культурних держав, є вкінци народи, що станули на певнім степенї культури та не розвивають ся дальше, немов на глум „утаєному плянови природи“.

Тут Кант старав ся знайти сінтезу для одної із тих численних противностей-антіномій, що ворущать з поконвіку людську душу:

чи сьвіт є обмежений чи необмежений?

чи час є обмежений чи необмежений?

чи причиновість є обмежена чи необмежена?

чи все улягає всемогучій, невмолимій конечності, чи може в діланю чоловіка існує хоч-би частинна свобода?

чи існує правильний, з гори установлений хід історичних подій, чи може історичні події — се случайний збір проявів свободної волі поодиноких людей?

В тім власне лежала суть його філософії. Як усі прочі антіномії, так і сю останню, розв'язує Кант синтезою, із питомим собі справді „категоричним імператівом“... та на жаль діалектична розв'язка якого небудь питання не все провадить нас до правди.

Та небавом виступає Гегель, що висновуючи дальші кон-секвенції із філософованя Канта, каже, що правда лежить у противенстві: кожда теза єсть ео ірво ствердженням антітези, а ті злучуючись творять синтезу, що знова викликує появу своєї антітези і так в нескінченість...

На тій діалектичній основі своєї філософії збудовує Гегель таку свою історіософію:

В історичнім розвою людськості розвиваєть ся сам Дух Всесвіта до самосвідомости своєї духової свободи, а ступень його розвою знаходить відтак вислів у ступені розвою духа даного народу т. є. держави, в розвиваючій ся політично свідомій свободі народів.

Після того Гегель установляє три головні ступені історичного розвою людськості:

перша епоха, в якій Дух народів живе на лоні природи, без свідомости своєї свободи (Орієнт);

друга епоха, в якій Дух народів починає набирати свідомости своєї свободи (Греки, Римляни);

третя епоха, в якій той Дух із частинної свободи взносить ся до самосвідомости повної, загальної вольности (починаєть ся тепер).

„В той спосіб“, каже справедливо Бернгайм, „ідеальна філософія закінчила ся дедуктивним розумінєм історії, яке з деталями конкретної умієтності зовсім не згоджуєть ся“ і сей висказ найліпше характеризує стійність історіософії Гегля, сього останнього вислову ідеального розуміня історії.

Матеріялістична історіософія стоїть на зовсім противнім становищі, вона звертає увагу тільки на матеріяльні чинники розвою людськості.

Вже Фалєас думає, що основою історичних подій є маєткові, по нашому кажучи економічні, відносини, і від того часу

з'являють ся чим раз частійше погляди про неабичайну вагу якогось одного чинника: географічного положеня, підсоня, господарських обставин, народности, раси і т. п.

Та що-йно Марксови вдало ся зложити цілковити мистецьку будову матеріялістичної історіософії, а Енгельс, Бебель, Кавтський і Ляфарг викінчують її до найменших подробиць.

Маркс, поклонник філософії Гегеля, приноровив знаменито діалектичний метод свого учителя до свого світогляду.

Всякий прояв суспільного житя з'являєть ся, після нього, враз із своєю антітезою, вже-ж було старий Геракліт казав, що „спокій ёсть нічим иньшим, як лиш формою боротьби, а боротьба нічим иньшим, як тільки формою спокою“. В синтезі тих двох антіномій з'являєть ся зародень нового, висшого устрою, який через синтезу із своєю антітезою дає нові висші прояви — і так усе доти, доки не витворить ся новий устрій повної згоди і гармонії. Твірчим ё тутки тільки матеріяльні чинники. Люди не творять історичних прояв з власної волі, а живе людськості пливе кермоване сліпою, невмолимою, історичною енергією чи конечністю — відгомін грецької АНАНКЕ... Люди навіть обурюють ся на перебіг подій, еволюція економічних обставин жене події наперед; економічні зміни відбувають ся без їхньої волі і впливають на них самих. Оттак людськість мов той подорожний, якого уносить із собою струя бистої ріки: він не лиш нічим не причиняєть ся до свого посуваня ся вперед, але навіть несвідомий того, в яким напрямі пливе, а тільки від часу до часу спостерігає зміну краєвиду. Але колись прийде остання синтеза антіномій, зникне антагонізм кляс, а вся людська суспільність заволодіє безмежними средствами продукції, та почне уживати їх відповідно до вимог добре понятих потреб чоловіка; тоді людськість по довговічній несвідомості вступить в новий період свого житя, в яким чоловік замість улягати історичним подіям, сам візьме їх керму в свої руки. Клясичне місце із „Критики політичної економії“ звучить: „В проявах суспільного свого житя входять люди в певні, від їх волі незалежні продукційні відносини, що відповідають певній степені розвою їх матеріяльних продукційних сил.

Загал тих продукційних відносин становить економічну структуру суспільности, реальну підставу, на якій вносять ся правна і політична надбудова та якій відповідають певні, означені форми суспільної свідомости. Спосіб продукції матеріяльного житя об'умовлює суспільний, політичний і загалом умовий жи-

тєвий процес. Сьвідомість людий не означає їхнього бутя, але противно, їх суспільний економічний бит означає форми їхньої сьвідомости“.

Так отсе, після Маркса, чинниками історичного розвою людства є матеріальні продукційні відносини, а під ними розуміє він стан технічних средств, які є конечні й дані для заспокоєня житєвих потреб та вимог, і спосіб, в який витвори землі та людської праці примінюють ся, розділюють ся та з'уживають ся, значить ся, кождочасна техніка і розклад продукції. Вони спричинюють ріжнородне уформованє і розчленованє людської суспільности, та обусловлюють всі політичні, правні й чисто духові прояви її житя, „перемінюючись в людських головах в ідеї“.

Але вони й нищать утворені форми суспільного житя, на те, щоб ті невідповідні й пережиті форми заступити новими, відповіднішими для поступаючого розвою того-ж житя.

Три великі ступені переступила вже історія людства у своємому розвою: невольництво, фєвдалізм і капіталізм; тепер ми на порозі четвертого ступеня, асоціяції, — саме кінчить ся боротьба кляс, а наука, соціольогія, пізнавши правдиві причини розвою людства, сьвідомо уложить новий, справедливий і добрий порядок суспільного житя.

Історіософія Маркса безперечно геніяльна, але односторонньо матеріялістична, через те властиво таки не вияснює розвою духової культури; відтак її льогічні заключєня оперті на льогічним блуді, бо одна *conditio sine qua non* (економічні обставини) взята за *causa efficiens*; а вкінци вона, хоч консеквентно переведєна діялектично, являєть ся в практиці блискучою софістерією: бо-ж для всякого се очевидно, що коли сінтеза двох таких противєств, як хльорний квас і содова основа, дає нам все кухонну сіль і воду, то сінтеза буржуазії і пролетаріяту не все мусить нам дати капіталістичний устрій, а сінтеза фінансового визиску папством і визискуваного німецького люду ніколи не дасть вже нам більше реформації Лютра, так як би сього бажав собі Кавтський. Врешті претенсiональний заповіт приходу нової четвертої доби, звучить дуже дивно в устах поклонників еволюції та дасть ся виправдати хиба тільки спільною ціхою усіх геніяльних реформаторів, пророків доброї звістки про зближаючий ся ліпший час: починати нову еру від себе.

Тому й не диво, що навіть між самими соціялістами, поминаючи очевидно ортодоксів, що вважають „Капітал“ євангелієм, є завзяті противники такого розуміня історії, а Жорє у своїм

славним двоєю з Ляфаргом доказав, що навіть опираючись на гегелівській діалектиці, треба задивлюватись на розвій людства з ідеалістично-матеріалістичного боку.

Таке становище не нинішнє. Вже Гердер, властивий творець історіософії, станув на такім посереднім становищу. Чинниками всіх історичних подій вважає він з одного боку внїшні, матеріальні обставини, що серед них живе народ, з другого боку вроджені прикмети духа даних людей. При взаїмнім співділаню обох тих чинників розвиваєть ся даний народ о стїльки, о скїлько на се дозволяють дані окружаючі обставини природи: „Вся історія людства — се чисто природнича історія людських сил, діл і стремлінь, на основі місця і часу“. Одначе мимо незвичайної ріжнородности народів та степеня і якости їх культури, бачить Гердер певну спільну прикмету в їхніх культурах, а тою єсть гуманність, що проявляєть ся у розсудку, доброті та ласкавости. Ті прикмети усвершують ся з розвоєм культури, як коли-б се було метою сего розвою.

На подібнім становищи що до чинників історичного розвою стоїть і позитівіст Кондорсє, тїльки, що він за цїль і зміст того розвою приймав зрівнанє всіх людей. При тім історія є для нього історією мас, яких житем правлять постійні закони природи: „Длячого“, питає він, „прінціп природничих наук, що загальні закони, які об'условлюють прояви у всесвітї, є конечними й постійними, має бути менше вартним для розвою інтелектуальних і моральних здібностей чоловіка, як для других прояв природи?“

Отсю, так несміло зазначену думку, розвинув дальше позитівіст Комт. Чинниками розвою суспільного житя є расовість, себ-то вроджена духова вдача, і осередок, т. є. вплив природи й даних чинників існуючої культури. Хоч згадані чинники впливають всі спільно, то все-ж таки найважнїйшим чинником є ум-інтелїгенція.

З розвоєм культури другі умові чинники, як: зміслові інстинкти, уява, пристрасти і т. п., чим раз більше згармонїзовуючись підпорядковують ся силі людського ума, і в тім власне напрямі поступає духово-моральний розвій усього людства.

Наслїдком того степеня розвою культури даного народу можна означити степенем умового розвою. Після того розріжняє він три степені культури:

Першій степеня: теологічного або фіктивного способу думаня, на якім люди пояснюють собі окружаючі прояви діланем надприродних сил;

Другий ступінь: метафізичного або абстрактного способу думки, на яким люди пояснюють собі прояви абстрактними ідеями, внутрішніми силами, останніми причинами;

Третій ступінь: наукового або позитивного способу думання, на яким люди стараються научним способом пізнати діляючі закони прояв та зводять їх до чим раз загальніших правил.

Після того погляду на кождім із згаданих ступенів культури всі суспільні відносини формують ся після дотичного способу думання і разом із ним відповідно змінюють ся, так, що прояви в державі і суспільності є нічим иньшим, як тільки рядом розвоєвих процесів, означених загальними законами природи. Се не лиш біологічні закони, які кермують тільки звьіринними чинностями чоловіка; на розвій людства впливають ще й иньші, попередно наведені чинники, тому то й соціологія стоїть в укладі наук Комта о один ступінь висше від біології. Розумієть ся, що після такого розуміння історії значіне одиниці сходить до зера: навіть генії залежні від *développement collectif de l'esprit humain* — колективного розвою людського духа, а проте від суспільних обставин свого часу.

Історіософія Комта, се останній вислів соціально-психологічного розуміння історії; ніхто не зважив ся до тепер розвинути дальше ті погляди у повний історіософічний систем: пізнійші історіософічні проби Бокля і Лямпрехта вийшли надто односторонні власне через перецінене значіння інтелектуального розвою людськості, а „Ідеї до історії людства“ Льюїса — се у всякім разі тільки проби поглиблення поглядів Гердера.

Оттак переглянули ми найважнійші історіософічні погляди, а з сього побіжного, по зможі вірного перегляду, бачимо, що вони не дають нам вдоволяючого прояснення причин історичного розвою людства.

Ідеалістичні погляди, що шукають тих причин в розвою людського духа або людськості, бувають на недосяжних вижинах метафізичної довільности, бо-ж звісно: дух дує куда хоче... матеріалістичні погляди, що шукають згаданих причин у зміні й розвою матеріальних обставин і чинників людського життя, стають у половині дороги, бо ані не пояснюють нам, як і чому ті зміни матеріальних обставин і чинників викликають паралельно зміни й розвій життя людської суспільности; ані як і чому змінюють ся згадані матеріальні чинники й обставини, бодай о скілько се конечне для роз'яснення розвою людства; ідеалістично-матері-

ялістичні погляди злучують в собі добрі прикмети, але й недостачі обох попередних.

Тимчасом розвій культури й цивілізації dokonується тільки через згуртоване ся людства в просторі й часі, в виді історичного й суспільного співжиття, проте пояснене розвою людськості треба опирати на загальнім пізнанню форм і степенювань людського усупільнення та їхніх причин. А так, як чоловік є останнім огнивом непереривного ряду живин природи, так і прояви його усупільнюваня, прояви його суспільного житя — се останне огниво непереривного ряду прояв житя природи. Розслідом, виясненем і пізнанем законів житя в природі займається біологія, а проте загальні біологічні закони мусять бути тою теоретичною основою, на якій можна оперти розвязку історичного розвою людства. Натуралісти-біологи ніколи не згодяться на те, щоб їм заперечити права розсліджувати жите людської суспільности в звязи з прочим житем у природі, а студії на тім полі множать ся тепер чим раз більше.

Дарвін, творець модерної біології, зовсім не займав ся історіософією, одначе розсліджуючи закони зьвіринного житя, шукає дуже часто анальогічних прояв у людий. Не забуваймо також, що думку про повстанє нових відмінків (гатунків), наслідком природного добору, завдячує Дарвін, як сам се признає у своїй автобіографії, звісній студії Мальтуса: „Залюдненє“; видно, що прояв житя людської суспільности не відділював від прочої природи.

Як звісно, Дарвін вважав основним чинником розвою органічного сьвіта закон боротьби за істнованє, та вповні був сьвідомий того, що важких й зложених питань розвою людства не можна пояснювати виключно природним добором, спричиненим тою боротьбою.

Обговорює він різні урядженя і средства та суспільні інституції, що хоронять хорих і слабих та уможливають їм розплід, та ті суспільні урядженя, що виставляють на небезпеку передчасної смерти найсильніших і найспосібніших (мілітаризм), розглядає подрібно діланє природного добору в економічній боротьбі за істнованє, заявляє виразно, що: „як всяке иньше зьвіря, так і чоловік, у сучаснім своїм високім стані розвою наслідком швидкого розплоду дійшов до завзятої боротьби за істнованє, а в міру більшого розвою ся боротьба мусить ставати тим більш завзятою“, жалує, що наша сучасна цивілізація спричинює штучний добір, а не допускає до природного

доброру, через що найвартніші не здобувають переваги; та все таки, з питомою собі осторожністю, заявляє: „О скільки ходять про найвисшу (духову) сторону людської природи, то інші сили мають тут ще більше значінє; бо моральні прикмети розвивали ся значно більше під посередним або безпосередним впливом призвичаєня, розваги, осьвіти, релігії і т. п., — як під впливом природного добору, як небудь сему послідньому безперечно можемо приписати повстанє сили суспільних інстинктів, що становили підставу для розвою моральних почувань“. Розумієть ся, що тут Дарвін не рішив сього питання, а тільки зазначив; бо коли станемо раз на становиску еволюції навіть і на тім полі, то лишаєть ся до розвязки питанє, яким способом розсудок, осьвіта, релігія і т. п. розвинули ся самі з завязків звіринної природи?

Другий творець теорії розвою, Валяс, дуже живо займаєть ся питаннями розвою людської суспільности; він подібно як і Дарвін є тої думки, що походженє і розвій людського духового житя не є вислідом діланя тих самих сил, що спричинили розвій фізичний, проте причин висшого умового житя шукає в тім, „чого чоловік по своїх звіринних предках не міг унаслідити“; він критикує сучасну цивілізацію, бачить в ній перевагу шкідного штучного добору над користнійшим природним, бажає горячо прочищеня авгієвої стайні сучасного ладу та впровадження таких уряджень, щоби кождий брав уділ у фізичній і умовій праці, а кождий працюючий одержував за свою працю повну винагороду, бо тоді будучність людства буде забезпечена завдяки тим самим правам людського розвою, що допровадили до повільного а непереривного розвою висших здібностей чоловіка, ба навіть бере чинну участь в старанях зміни сучасного суспільного ладу, як голова товариства ународненя землі.

Ще більше згаданими питаннями займаєть ся Додель. У своїй „Новійшій теорії сотвореня“ розсліджує він, чи і якого роду природний добір спричинював розвій людського роду, чи він ділає ще й тепер, та чи може або мусить він істнувати і в будучій суспільности. Після нього власне одним із найважнійших чинників розвою людства є боротьба за істнованє. Ся боротьба не менше кровава, як і у низших звірят. Зразу ділав майже виключно добір природний, відтак чим раз то більше штучний. Та боротьба за істнованє триває й тепер постійно та без упину, помимо позірного супокою. Тепер панує майже виключно штуч-

ний добір, і звідси вся несправедливість і кривда в нинішнім суспільнім устрою.

В приверненню до давного значіння природного добору бачить Додель правильний розвій, а за тим лучшу будучність людської суспільности.

На подібнім становищи стоять також Грант Алєн і Бельше; і вони вважають також головними чинниками розвою людства боротьбу за існуванє та природний добір, при чім виразно зазначають, що ті чинники мають рівно-ж приміненє і вагу в умовім розвою, та що вони ділають головно у взаїмних відносинах цілих верств народів і рас, а не одиниць.

Знаменитий ученик Дарвіна Гекслі (Huxley) займає в дечім відмінне становище; приймаючи боротьбу за існуванє та природний добір, як чинники розвою людства, звертає велику вагу на вроджену нерівність уздібненя, при тїм штучний добір вважає додатнім, користним чинником, а боротьбу за існуванє в суспільности вважає боротьбою за средства уживаня. В тій боротьбі о здобутє средств запевнюють побїду прикмети: енергія, умові спосібности, витривалість, роботячість та альтруїстичні почуваня.

Культурний розвій людства полягає на зменшуваню панованя природи над чоловіком, а заступленю його законами моралї, які не стремлять до того, щоби в боротьбі перетрївали та побїдили ті, що в даних обставинах житя є найвідповіднішими, але ті, що є морально найліпшими.

Дуже важними для нас є погляди Гекля, сього генїяльного будівничого теорїї розвою; він-жеж власне злучив всі так безконечно ріжнородні прояви природи в одну єдність, він виказав нерозривну тяглість житя всіх творів природи від одноклітинних істот аж до чоловіка включно, від першого дня існуваня того-ж житя на нашій планетї. Боротьба за існуванє, природний та штучний добір, приноровленє до обставин і право перемоги найвідповідніших та найдужших одиниць є після нього причиною і нормами також і розвою людства; тільки він прикладає велику вагу до закона подїлу праці. Після Гекля условини існуваня є від самого початку дуже ріжнородні, а про те нерівні й неоднакові для всіх сотворїнь, через те чим більше розвинене житє якої громади живин, тим більш виступає на перший плян закон подїлу праці, а що за тим йде, і закон ріжничкованя та розріжнюваня ся; а що при тїм остоюють ся на полі боротьби все-ж таки найліпші, то через те його суспільні

погляди закрашені трохи аристократизмом, у шляхотнім значіню того слова: „Теорія природного добору“, каже він, „показуєтє ся в осьвітленю неупередженої критики наскрізь аристократичною засадою“. Та мимо того мало маємо поміж геніяльними вченими так завзятих приклонників і борців за поступові ідеї як Гекель; загально звісна його завзята боротьба з ретроградним клерикалізмом та вченими-ретроградами як Вірхов або патер Васман, а при кінци своєї „Натуральної історії сотвореня“ пише він: „Завдяки новій, моністичній філософії почнемо вкінци двигати ся із сумного стану варварства, в якому грязнемо до сього часу мимо перехваленої цивілізації нашого столітя“. Бо на жаль, аж надто єсть правдивим те, що каже славний Альфред Валяс на кінци свого опису подорожі: „В порівнаню з нашими могутніми здобутками на полі природничого знаня і його приміненя, наш систем правлінь, адміністраційної справедливости, суспільного вихованя та цілої нашої суспільної й моральної організації позістає в стані варварства“.

Не можна поминути тут поглядів Спенсера, що ще перед Дарвіном виступив із своїм біольогічним поясненєм розвою людства.

Після його погляду поміж звіврятами панує загальна безупинна боротьба. Ся боротьба веде до пересічно корисних вислідків: непотрібні та невідповідні одиниці усувають ся з поля боротьби, а хорі, слабосильні і нерозвинені прямо вигибають. Той процес „прочищеня“, як і половий добір, не допускає до погіршеня раси, та запевнює кождому відмінкови сотворінь найліпший і найвідповіднійший фізичний устрій. В тім напрямі поступає розвій всіх сотворінь — у людській расі він доходить до довершености, а вислідом єсть: цивілізація. Трівкість і дальший розвій тої людської цивілізації забезпечують ті самі спасенні, хоч невмолимо жорстокі права суспільного житя. Щоби щасливо устояти ся посеред того суспільного житя, мусить чоловік позбутись своєї дикости, але й здобути ще ті прикмети духа, які є конечні для того житя: витривалість у праці, розсудок і т. п.

Суспільність є для Спенсера організмом, т. є. одною цілістю, а той суспільний організм є „споріднений“ та анальогічний з індивідуальним організмом та підпадає тим самим правам розвою. „Людське єство єсть заразом останнім питанєм біольогії і вихідною точкою соціольогії“. Спенсер апотеозує боротьбу за істнованє і вважає її основним чинником розвою людства: „Проминула третина столітя від хвилі першого опубліко-

ваня тих поглядів, а зовсім нічо не спонукує мене до полишеня того становища, яке я в них заняв. Противно, воно зміцнило ся завдяки очевидним фактам. Благословенні наслідства перетріваня найвідповідніших показують ся значно більшими, як я попередно виказав. Процес природного добору, як його називає Дарвін, ділаючи спільно з нахилом до твореня відмін і до їх спадкового передаваня, вважаю головною (хоч певно не одинокою) причиною тої еволюції, завдяки якій всі живучі єства почавши від найнизших, через безнастанне ріжничкованє, дійшли до сучасного степеня своєї організації і приміненя до житєвих обставин“. А проте Спенсер примінює консеквентно загальні біологічні закони до людської суспільности, при чім понятє „найвідповіднійший“ є для нього ідентичним із понятєм „найліпший“, що позваляє йому легко примінювати біологічні закони до проявів етичного й морального та загалом духового житя.

Та найбільшою заслугою Спенсера єсть, що навчив нас вважати людську суспільність одноцільним організмом та зробив її осередком етичних обовязків, бо через те дав він соціології нові а одиноко раціональні, трівкі основи.

Спенсер дав почин до повстаня цілої нової школи „органічних соціологів“. Виступає ціла плеяда письменників, що пірвані оригінальністю та безперечною правдивістю спенсерівського погляду на суспільність як на органічно з'єдинену цілість, кидають ся на вишукуване аналогій між суспільним а звїринним організмом.

Лілієнфельд, Рене, Вормс ведуть тут провід, та пальма первенства належить ся тут безперечно Шефлюму. Він добачує в урядженях нашої суспільности прилади і ткани подібно як у організмі звїриннім: стоваришеня та інституції, що мають на цілі „урухомленє“ суспільности, як товариства корабельного та залїзничого руху, є для нього мускулятурою нашої суспільности; наукові заведеня, школи, університети та академії є для нього мозком і нервами нашої суспільности, ба навіть аналогїзує аж до того степеня, що каже: „Органічні тіла, а головно звїринні, мають багато ріжного рода охоронних тканий: внішна поверхня покрита волосом, нігтями, роговими тканями, тканию наскірня і т. п.; внутрішні поверхні тіла у проводах віддихових, кормових і кровних покриті численними слизними тканями: болонки, перепони, мішочки, покривають ріжні прилади й їх части. У суспільнім тілі повторюють ся аналогічні ткани, але инакше

утворені та у різнороднійшій постати; майже кожна часть нашого майна має свої питомі покрити: дах, покрите, опакowane, коробки, одїж, верети, лякер, оправу, а дальше магазини, посудини, бочки, каси, плоти, мури, коперти, окладинки, рами і т. п.“... Як бачимо, анальогізоване доведене тут аж до дивовижної пересади, та у всякому разі не позбавлене дійсної правдивої підстави, якою тут є: закон ріжничкованя і подїлу праці. Та поминаючи повисше згадані пересадні анальогізованя, „органічне“ розуміне суспільности здобуває собі право горожанства у соціології, так, що вже на третьому конгресі соціологів у Парижі зважив ся Рапапорт заявити: „Головні докази прихильників тої теорії можна з'ясувати ось так:

1. Між органічним тілом а суспільністю є дійсні анальогії. Суспільність є не лиш простою сумою одиниць, але самодільною, живучою цілістю, що обдарена новими питомими собі силами. Певна означена форма залежности елементів, що входять в її склад — підпорядковане, подїл праці між ними, надають суспільности органічного характера. Ріжні суспільні чинности є анальогічні до органічних чинностей (так пр. порівнюють комунікаційні средства в суспільности із нервами і кровними судинами тіла).

2. Тільки навяжуючи соціологію до природничих наук, а власне до біології, зможемо усталити „суспільні права“. Тільки органічна теорія впроваджує порядок і правильність до хаосу історичних та суспільних прояв. Все, що переходить поза біологічне обусловлене суспільного житя, єсть або спірітуалізмом або метафізикою“.

Справедливо теж каже Вольтман у своїм знаменитім творі: „Теорія Дарвіна і суспільна демократія“: „Чоловік, як твір органічного сьвіта, позістає завсїди органічною істотою, незалежно від свого цивілізаційного розвою, проте мусить і у своїх суспільних проявах підлягати основним органічним правам, а й у будучім своїм розвою не може від них увільнитися. Органічне і суспільне жите залежать в однаковій мірі від загальних, всеобовязуючих прав житя. Загальна біологія єсть спільною підставою теорії розвою органічного і суспільного, ходить тільки про те, щоби виказати ріжницї, що проявлюють ся в історії розвою організма а суспільности“... „Бо легко доглянути, що процес органічного розвою, а в подрїбности закони ріжничкованя, приноровленя, спадковости і добору, мусять у тій або иньшій формі відгривати зарівно важну ролю й у історії люд-

ського роду, як економічна продукція, стан техніки та виміни багатств. Крім того й суспільні урядження та технічні умовини продукції підлягають рівно-ж біологічним законам ріжничкованя, приновреленя і добору. Суспільне жите є частиною загальних житєвих прояв. Економія є спеціальною галузю біології, якої предметом є загальні закони житя. Наукове проясненє розвою людської цивілізації вимагає розсліду історії зарівно із фізіологічного, як і з економічного становища, до чого Маркс і Дарвін перші дали ініціативу, бо органічний чоловік є огнищем, а заразом провідником всего технічного і умового уздібненя і діланя.

Через те рівно-ж психологічне розумінє історії, що часто з певною односторонністю зазначає цивілізаційну вагу ідеї й особистости для переміни людських житєвих форм, стає у новім осьвітленю наукової правди й управненя. Се завданє філософії, розслідувати із широкого становища теорії пізнаня філософічні, економічні та психологічні методи, прояснювати їх суть і стверджувати їх основну звязь. Відкривати дороги мисли, по яких людський рід доходить до історичної сьвідомости, є її вдячним змаганєм, яке веде до щастя“...

З'ясуймо-ж коротко біологічний погляд на історію людськости.

Розвій людськости залежить від змін і розвою умовин житя, що полягають на космологічному, геологічному й органічному розвою нашої землі. Клімат, географічне положенє, засоби житя й усї иньші чинники, що об'умовлюють розвій всіх живин — се основні чинники й людського розвою. Основні закони розвою всіх живин однакові, а їх розслід належить до біології. Ось ті основні закони:

1. Закон непереривного розвою в напрямі чим раз більшої зложености і довершености проявів житя;

2. Закон боротьби за істнованє, що розширюєтє ся на всі прояви людського суспільного житя, комбінуєтє ся чим раз то більше розвоєм технічних средств і суспільних уряджень, та стремить до шляхотного духового співділаня і суперництва;

3. Закон спадковости, що проявляєтє ся в унасліджуваню батьківських і предківських фізичних та духових прикмет і нахилів;

4. Закон ріжничкованя, себ-то поділу праці, що стремить до чим раз більшого розділу і розріжненя суспільних

чинностей, в напрямі чим раз більшої користи для загалу, а чим раз меншого накладу праці одиниці;

5. Закон примінення до обставин, що дозволяє людям приноровлюватись до тягом змінюючих ся, чим раз більш зложених обставин і умов життя, викликаючи чим раз більші фізичні й духові зміни;

6. Закон добору, що усуває безпощадно поодинокі одиниці або й цілі суспільности, які не приноровились і не надають ся до даних обставин життя, і уможлиблює дальше істнуванє тільки найвідповіднішим та найліпшим одиницям і суспільностям.

Історія, що розсліджує розвій людства, мусить опертись на тих біольогічних законах, а через те стане вона посестрою природничих наук, частиною біольогії, а то: історією розвою одного рода живин: *Ното варієль*.

Така історія розвою людства, оперта на біольогії, мусить бути:

по перше: еволюційна, т. є. мусить розсліджувати всі прояви життя кождочасних людських суспільностей від найперших їхніх початків, у всіх їхніх відмінах, через усі доби аж до даного часу;

по друге: біольогічна, т. є. мусить розвій народів і держав уважати суспільно-духовим витвором життя органічних істот *Ното варієль*, та розслід життя тих живин оперти на біольогічних законах;

по третє: антропольогічна, т. є. роз'яснити, яким способом та в якій мірі загальна людська природа з одного боку, а витворені расові чинники з другого боку, обусловлюють розвій держав і народів.

Що до сього останнього питання, то думаємо, що раса — се один із найважніших чинників, які впливають на розвій народів і держав.

Расові прикмети — се вислід предового перед-історичного розвою, витворені твердою боротьбою за істнуванє та безпощадним добором, віками утрівалені пристосованєм до найтяжших житєвих обставин, серед яких жила первісна людськість, вони передають ся законом спадковости аж до нинішніх часів, творять основу, та zarazом і границі діланя і впливів пізнійших молодших чинників: окружаючої природи, підсоня та господарських, політичних і иньших суспільних обставин, що ділаючи протягом розмірно короткої історичної доби, спричинюють без-

кінечну диференціацію народів, надаючи їм у всякій час відмінні прикмети питомої культури й цивілізації.

Вже Гобіно зрозумів вагу расовости, та аж в останніх часах Гаустон Стюарт Чемберлен у своєму культурно-історичному творі: „Основи XIX-го століття“, вказав нам, як належить розуміти історичний розвій народів.

Не заперечуючи значіння иньших чинників, він переніс точку тяжкоти на расу, та розслідує історично-культурні прояви з тої природничої точки погляду.

Стоючи на тім становищі, історики нашого українського люду мати муть широке а вдячне поле для своїх студій.

Та задачею наших істориків культури буде не лиш вислідити цілий розвій українського народу від найдавніших часів аж до тепер та вплив усіх чинників на те, що той розвій поступав тими, а не иньшими шляхами, але розслідити також і сучасний його стан та викрити всі внїшні і внутрішні чинники, як ті, що спиняють його в дальшій розвою, так і ті, що могли-б той дальший розвій прискіпити.

Історія учителька житя...

Своїм могутнім розвоюем мізку й цілого нервного укладу, набрав культурний чоловік здібности, свідомо для своєї певної ціли добирати й укладати собі обставини житя — очевидно в границях можливости. Оттут і могутній вплив ідей на культурний розвій народів.. Знаючи, які саме корисні чинники можуть причинити ся до успішного дальшого розвою, наш український народ не заважаєть ся певно ужити всіх своїх змагань на те, щоб здобути собі такі умови свого дальшого житя, хоч би й силою... а тоді заживе він новим своїм житєм; та коли иньші, сусідні народи здегенерують ся і знемоціють, він, наш український народ, загартований у тяжкій боротьбі за існуванє, унаслідивши цінні, додатні прикмети своїх славних батьків, приновлений добре до нових зложених обставин, що як раз відповідні будуть для його індивідуалістичної вдачі, повний молодецьких сил, стане гідним і могутнім переємником вселюдської культури й цивілізації.....

МЕТАМОРФОЗА.

Січові спомини.

[ЕВГЕНІЇ ЦЕГЛИНСЬКІЙ НА ПАМ'ЯТКУ].

На дворі стояв щіпкий, тріскучий мороз, — як на Відень, рідка поява. Гурток січових товаришів вийшов із свого куріня, що містив ся на Йозефштатській Шлесельгассе, і пустив ся запорожським розмахом аж на другий кінець міста, на Ляндштрассе-Гавптштрассе, до Дрегерівської пиварні, де того дня мав відбутись вечерок з танцями чеського робітницького товариства „Zaboj“. Ті вечерки відбували ся що неділі; за кожним разом ввічливі Чехи присилали запрошене, та з Січи на них не являв ся ніхто. Одним було далеко, другим ненаручно, третим ніяково, кожному своя особа причина.

Аж Чехи стали вередувати та відказувати.

— Такі ви демократи, — говорили, — до панів побігли би сейчас, але до бідних робітників — годі. Що-ж робити, спасибіг і за те!

Ся наруга пройняла товариство до живого.

— Треба конче піти, — накликали один на другого, — треба піти, инакше що собі про нас подумаютъ, що справді буржуазний накорінок ми, скандал!

— Треба, треба! — відказували другі, — але з місця ніхто і не ворухнув ся.

По довгих торгах і короводах, переведених таки на місци трансакціяж, облігах, позичках і вимінах сурдутів та гроший рі-

шилось піти на вечерок трех найзавзятійших, чи там по політичній термінольогії, — найчервонійших.

І пішли.

Повідкочувавши ковніри і поховавши в них свої горячі чуби проти проймаючої студени, ішли широченним ходом, спихаючи, а властиво самим розмахом здуваючи з хідника всякого Німчика, що дрібненьким підбігцем дрепав до дому. Ішли мовчки, ховаючи закостенілі руки то під пахи один другому, то в свої власні, просторі, вигідні — бо зовсім порожні кишені.

З півночі подував вітер і допікав беззахистним вухам. Січовики недобріли.

— Не терплю я тих національних комедій, — буркнув один.

— І я ні, — відповів другий. — Ті Чехи не вилічать ся мабуть ніколи з своєї націоналістичної дурійки, як наші в Галичині...

— Що крім вечерниць та иньших дурниць нічого більше не знають, — довершив підбігаючи третій.

Перший пристав і оглянув ся. — А ту таке — сказав придавленим голосом — важке, пекуче, всесьвітне, соціяльне питанє, аж само лізе у вічі, пхаєсь в двері, тиснєсь в вікна...

З заулка висунув ся вартовий.

— Пст! — шепнув другий, — вахман!

Товариші поняли миттю грозу положеня, вітром уставились в трійку і чкурнули як на крилах в своїм направленю.

Тоді, — а було се в другій половині сімдесятих років, — ціле Січове товариство, мимоходом сказавши, незвичайно миле, дружне і люблене, стояло під стягом соціяліз... Я не договорюю, бо і тоді того слова ніхто не договорював, а бодай не висловлював голосно. Як в розмові згадав хто се слово, то обнижав голос і пильно глипав на двері і вікна. Коли прийшлось на проході або прогульці вимовити се слово, то бесідник приставав і оглядав ся перше; як стояв недалеко вартовий (хоч Німець, все він поліцай), то насамперед проминув його, потім доперва вимовив, ще раз оглянувшись обережно. Такий був час. Впрочім та обережність нікому не шкодила.

Найгорячішими і найзавзятійшими приклонниками тої нової і на той час знаменно-поступової науки були передовсім медики, всі без виїмку і без застереження, дальше правники, вже з малими, хоч дуже незнатними, виїмками, вкінці філософи, вже з більшими виїмками, бо математики і натуралісти нахилились і майже вже приставали, в опозиції лишались тільки історики і фільо-

льоги, звичайно найменш поступове живло, що застрягло в старовину, та поза язиком, правописю, літературою і етнографією не добачувало, короткозоре, всесвітнього божого сонця.

В товаристві не говорено о нічім більше, як о тій науці, так само на проходах і прогуляках, з захованем очевидно висше згаданої обережности. Загальну охоту до тої нової, одиноко правдивої і одиноко цілу землю ущасливіючої теорії піддержувала бібліотека, досить богата і приманна, бо зложена з самих нових книжок, дарованих товариству неоціненим товаришем, Остапом Терлецьким. За ними дерлись товариші, і, як говорили, цілими ночами жадібно читали, — пожертвоване майже злишне, бо о правді нової доктрини були всі глибоко, що кажу — сьвято пересьвідчені. Згідно з тим пересьвідченням були перші листки дотичних книжок дуже пімняті і з'ужиті, середина оставала чистійша, а кінець книжки наче з під праси винятий, — найліпший доказ, що авторам вдалось вже читачів першими листками переконати.

Наймилішим предметом розмов, відчитів, дискусій і дебат був будучий соціальний рай на землі, устроєний на основі свободи, рівности і вселюдського братства, рай, який розмальовували прелегенти в таких принадних і пориваючих красках, що ціле товариство, наче загіпнотизоване, забувало про дійсність і як діти переносились уявою в той чудесний, казочний час, в яким не буде ні панів ні рабів, ні голоду ні холоду, ні неволі ні самоволі, а для всіх воля, доля, гаразд. По таких розмовах і дебатах виходили всі дуже мило настроєні, щасливі, блаженні, повні найкрасших надій. Але розстроювались мигом, застаючи дома протиположну дійсність, бо тісноту, бідноту, студінь і густо-часто найгірш допекливого ворога: голод. Се давалось в знаки особливо воякам, що наслухавшись і вжившись в милу гіпнозу свободи, рівности і загального побратимства, заставали в касарни разячу суперечність, злісно засапаного капраля, їдкоязикового фірера, верескливого вахмайстра і гордозорого лейтнанта, що дивив ся на них таким зором, наче-б дивував ся самим небесам, що таку креатуру запхали в пишний, блескучий, цісарський мундур.

Остро, гірко, досадно і в неперебірчивих словах розводились також прелегенти над кривдою, неправдою і насильством теперішнього суспільного устрою, який на їх думку довше остоятись не в силі і як гнила колода розпаде ся самий від себе. Еволюція сама, перехід з теперішнього положення в будучий

новий устрій не представляв нікому великих труднощій, мук, борб, клопотів, заходів, бо сей стан не остоїть ся довго, а на його місце не може стати иньший, як, очевидно, соціяльний устрій.

— Але-ж буржуазія має ще величенну силу, — замічали опоненти, — має в своїх руках власть, гроші, державну, мілітарну силу, військо, генералів...

— І ми се маємо, — відрізували соціялісти, — наше військо, то міліоновий народ, що самими шапками накрие буржуазію, а генерали наші — ось тут сидять, — кликали в голос, показуючи на однорічних охотників-вояків. Охотники підкручували вус, потім як входили до товариства, піднимали гордо голову і прибирали міни, як би справдішні будучі народні генералм.

— Жартуйте здорові! — напирали дальше опоненти, а нам радше ратувати народність, берегти перед польонізацією і русифікацією, займатись просьвітою народу, його письменством, наукою, історією, етнографією, як се роблять наші брати в Галичині у Львові.

— Ідїть собі вже раз з тим львівським реакціонерством до лиха, де окрім старого, пережитого і аж до утоми оклепаного народництва нічого більше не знають і не в силі пізнати. Народництво тай народництво. Поза той політичний буквар і носа не витиснуть. Величають Шевченка, так як москвофіли свій типик, не понимаючи, що і Шевченко вже пережив ся, а наступила ера нова, ера соціяльна, революційна (послідні слова придувленим голосом) ера, так би сказати, Драгоманова...

Хоч у Відни не творилось тоді для народньої справи нічого гісїнько, а по крайній мірі дуже мало, і вся праця народня збивалась і гуртувалась у Львові коло товариства „Просьвіти“, „Шевченка“, коло редакції „Правди“, — віденська молодїж дивилась на Львів з гори, з суверенною погордою.

А Львів того навіть не замічав.

Звичайно — Львів.

Треба признати, що спори січових товаришів, хоч як засадничі, жизненні, не прибирали ніколи крайних, бурливих, ворожих форм. По спорах розходились дружно і приязно; в найгірших разях подумав собі один про другого в душі: от дурень! Кажу: в душі, бо до голосної того рода заяви не приходило ніколи.

Душею тої соціяльної пропаганди був товариш, що, — справдішне чудо серед українського товариства, — тішив ся загальною сімпатією всіх, навіть опозиції: незабутній Остап

Терлецький. Думав би хто, що чоловік, який зумів перевести на свій бік ціле товариство, перетворити людей, уходячих кождий в свій роді за певного рода повагу, наукову, літературну, народню, всі очевидно політичну, мусів бути страшний агітатор: сангвінічний, завзятий, грімкоязыкий, грізний, пориваючий... Ні, ні! Терлецький мав всі прикмети, найменш однак агітаторські. Тихий, смирний, лагідний, для всіх добрий і привітний, для всіх, особливо для товариства „Січи“, до саможертви услужний. Не випихав ся ніколи наперед, не накидав ся до проводу, на зборах не забирав голосу, противно, вибрав собі де найтемніший кутик і там сїдав, звертаючи до публіки своє веселе, усьміхнене, добрязне лице, наче на приману. Перед тою тихою приманою не остоював ся ніхто, за хвилю в тім тихім, незамітнім кутику скуплялась найгустійша юрба.

Його агітація своєродна. Приміром: у кімнату товариства увійшов з гордо піднятою головою і учено прижмуреними очима що тільки новопоставлений, чи там новопромований доктор теології. Всі обступили і допитливо обкидали гостя найріжнороднішими питаннями. Доктор теології оповідав широко про свої злидні в злиденній Галичині, про гарне житє в віденській Августінеї, про свою пильність, науку, мудрість, заявлену при іспитах, кольосальних виглядах, які тепер має... Вкінці присїв до нього Остап Терлецький.

— Ви десь тепер прямо на архієпископський престол вертаєте? — спитав стиха, без замітного глуму.

— Сам не знаю, чи вертати чи ні, бо тут, в осередку культурнім...

— Вертати, на всякий спосіб вертати, — персбив Терлецький, — тут кождої нашої сили шкода.

— Кажете, вертати, а до кого? До наших попів? А є в нас попи? Знають, розуміють, понимають вони хоч з далека свою ціль, свою превисоченну місію?

— Та вже ви їм скажете! — докинув Терлецький з тиха, — мене страшенно тішить, що прийде раз до краю чоловік, який їм те скаже.

— І скажу! — крикнув доктор сьвятого богословія та гримнув пястуком в стіл, аж всі зжахнулись. — Скажу, що всім вони є, тільки не попами; всім вони займають ся, політикою, просьвітою, наукою, літературою, господарством, купецтвом, промислом, ведуть агітації, спори, процеси, читають, пишуть, їздять,

вганяють, — одним словом всім а всім займають ся, тільки не своїм властивим заводом!

— А в чім-же той властивий завод? — спитав несміло Терлецький і таки зараз перепросив: — Не гнівайтесь, що я так по дурному питаю, але я також, хоч з попівського роду, того не знаю.

— У нас (те: у нас підносив учений доктор своєрідним наголосом), у нас взагалі того ніхто не знає. У нас не знають, що хто раз вдягнув на себе духовну реверенду, той наче вдягнув на себе духовний панцир і оружжє, вирік ся своєї волі і личної свободи, вирік ся самого себе, своєї рідні і свого народу, вступив як вояк до вселенської армії, а поставлений її приказом на своїм постюю стояти має кріпко, неустрашимо, непохитно і неповорушно, не як чоловік або урядник, не як Русин або Славянин, не як патріот, діятель, філософ, писатель, — а тільки і виключно тільки як низеньке орудіє висшої волі, як видимий, виконуючий орган невидимого приказу, як найнижший раб найвишого пана, як — *miles papalis*!

— Прекрасне слово! — шепнув Терлецький.

Підбадьорений тою похвалою учений доктор почав тепер викладати про службовий регулямін того „*miles papalis*“. Окружаючі їх товариші підсмішувались, договорювали, зівали, відвертались, розходились, — Терлецький сидів і слухав учених слів з найбільшим напруженєм.

— От видите, — сказав вкінці, — чому мені шкода би була, як би ви тут лишились, а не вернули до краю, щоб наших там правди навчити.

— Надумаюсь! — процідив доктор, миленько підмашений.

— Але ще одну замітку позвольте мені дурному. Такий „*miles papalis*“, як ви сказали, стояти-ме постюем не як Симеон стовпник, але серед якоїсь громади, живої або животіючої, хотяй би як наші злиденні...

— Очевидно!

— І старати-меть ся ту громаду підняти, просьвітити, з'організувати — хотяй би після тої вашої службової інструкції...

— Так!

— Другий, себ-то сусідний „*miles papalis*“, переведе таку саму організацію в своїй, третій в своїй і т. д., аж всі „*milites papales*“ з'організують цілий край, весь народ.

— Не иначе!

— Така організація краєва або народня не сторчати-ме осіб-няком, але примініть ся до організації других народів, організації європейської, або світової...

— Розумієсь.

— Аж стане стадо одно і пастир один.

— До того змагаємо.

— Тепер цікава річ, для того звертаю ся до вас, як одинокого між нами знатока, як би ви тоту свою організацію порівняли з другою, що рівночасно, хоч не рівнобіжно веде ся в Європі, а про яку ми незрячі собі голови розбиваємо, — в Січовій бібліотеці маємо на се багато книжок, але ви їх десь всі в мізиннім пальчику маєте, — як би ви так, кажу, порівняли дві світові організації і нам нищим сказали, котра з них ліпша? Страх, як би ми вас величали!

— Се я вам зараз скажу, — схопив ся доктор і яв переглядати дотичну літературу в товариській бібліотеці. Показалось, що дотичної літератури його мізинні пальці ще не дотикали. Він забрав її до дому, а вислід лектури, задуманого порівняня і частійших конференцій з Терлецьким був такий, що колишній „miles papalis“ став завзятий „miles socialis“.

Або розмова з фільольогом.

До Терлецького прийшов фільольог і подав йому спорий спис книжок, яких потребував з університетської бібліотеки до своєї праці. (Терлецький був звісно урядником в університетській бібліотеці, і там робив товаришам великі прислуги).

— Що то буде за праця? — спитав шутливо. — Певне про Плятона, Арістотеля, або ще й більшого якогось філософа!

— Ні, але се буде праця нова, у нас про неї ще не чував ніхто. І сей учений акцентував те слово „у нас“ наружливим способом.

— Фі! Щож се буде таке? — спитав Терлецький з широю допитливістю.

— Я тобі скажу, що! — відповів фільольог тихше, і виняв свої тайни з бездонної бічної кишені у виді цілого оберемка паперів. — Се праця, каже, про грецьку частицю *δν*, зовсім нова річ в науці.

— Чудесно! — кликнув Терлецький на свою долю, бо фільольог одушевлений такою похвалою почав йому толкувати етімологію і генезу тої загадочної частиці, її справді чудотворний вплив на нюянс мисли, коли її поставить ся при *indicativ-i*, *coniunctiv-i*, а вже на причуд, — при *optativ-i*!

Терлецький яв обтирати піт з чола.

— Та се все, що я тобі сказав, — вів фільольог дальше, — відносило ся тільки до речень головних. А тепер я тобі розкажу, як непонятно і неімовірно майже, — сього у нас ніхто не розуміє, — представляє ся річ в реченнях побічних...

— Чекай, чекай! — кликав Терлецький, наче продумуючи, як би тут з того фільольогічного виру вирвати ся.

— Я не спішу ся, — розводив фільольог в розгарі дальше, — я тобі систематично покажу, як воно прекрасно і тільки грецькому генієви властиво являє ся в намірових реченнях, потім услівних, часових, висказових, — я всі за покотом перейду...

Терлецький підняв очи до неба, але вислухав всіх побічних речень до кінця.

— А тепер „*succus rei*“ — докази! — крикнув фільольог з емфазою. — Я тобі наведу сотки примірів з Ксенофонта, Демостена, Плятона, Геродота, Туцідіда, т. є писателів прозових, потім з Гомера, Аїсхіля, Софокля, Евріпіда, ліриків, т. є поетичних писателів. Отже слухай :...

Терлецький був роз'оружений. Без сліду найменшої утоми або нетерпеливості він поклав легенько ліву руку на звої паперів, правою обняв товариша і лагідно промовив: — Я бачу, товаришу, що ся розвідка сензацію зробить. Одначе я собі позволю на одну, зовсім неміродайну, може і дурну увагу. Я бачу у тебе прегарну методу і бистрий критичний змісл, якого у нас дотепер не було. Як би ти той божий дар обернув тепер на студії питоменні, в области свого язика і свого письменства, провірив особливо нинішню нашу літературну продукцію, чи вона відповідає дійсному житю, чи вона хоч з далека іде за струями загально-європейського творчества... Але що я тобі плету нісенітницї про річ, яку ти тисячу разів від мене ліпше розумієш? Я лиш тобі ще покажу книжки з тої царини, які тепер що лиш надійшли...

— Покажи, покажи! — кликнув фільольог жадібно.

Терлецький виніс дотичні твори Брандеса; фільольог загорнув їх під паху і серед тої лектури забув про свою невинну цвіточку *д'у*, яка до нині у нас вяне, не підливана, ані, як слід, на наш ґрунт не пересаждена.

Хоч Терлецький був урядником і мав гарну платню, жив як студент, а властиво гірше як студент. На першого поплатив довги, що позатягав на утриманє, решту обернув на бібліотеку і потреби товариства, і від другого вже жив, дожидаючи пер-

шого. Найбільший клопіт мав з візитаціями в уряді; треба було ставати на той час в чорнім одягу, а у нього не то чорного сурдута, але навіть білої сорочки не було. Ціла „Січ“ мобілізувалась тоді за доставою потрібної гардероби.

Симпатію мав таку велику, що багато товаришів горнулось до нього, приставало до руху не так з пересвідчення, як з любови до нього. В товаристві прибирали грізні постави, супили брови, критикували все без пощади, як личило правдивим землетрясцям, неумолимим сьвітобурцям. Терлецький знав се, в осуді людей не милів ся, приймав їх і шанував як ґрунт, на яким можна дещо посадити.

Властивою його силою і невідступною кадровою були медики, з яких трех, що найзавзятійших, доходило, як ми се висше почали, до Дрегерівської пиварні на Ляндшрасе-Гавптшрасе.

Увійшли злющі і недобрі, бо голодні і перемерзлі. Гурток чеських академиків вибіг їм на зустріч і завів до ярко освітлених, просторих поміщень робітницького товариства, яких не повстидало-б ся і найвибагливіше товариство в Галичині. Гостий ще не було. Що-йно по 10-ій почали сходити ся, насамперед інтелігенція, академічна молодіж, урядники, купці, промисловці, деякі з цілими родинами, а аж коло 11-ої наспівали робітники і робітниці, слуги і служанки, послугачі і послугачки всїякого рода. Все то бідняцтво непоказне, просто одіте: ще мужчини як мужчини, вибриті, підбриті, причесані, до людей подібні; але жінки і дівчата як наші господарські бочілки з наквашеними буркаками або огірочками, куці, грубенькі; як би на них не стреміла голова, товсто намащена помадою, так що з неї рівнобіжні струї спливали аж на чоло властительки, можна-б сказати: справдішні бочілки, прикриті білими або барвними скатертями. Те товариство не йшло а летіло, плило, линуло, котилось як юрти овець або розбурхані морські філі, а все то з таким шумом, гомоном і криком, серед безпосередних і необмежених об'явів такої радості, вдоволення і одушовлення, що хотяй трохи разили, глушили, дражнили зніжнілі нерви своїми окликами, то з другої сторони прямо поривали всїх за собою тим елементарним вибухом народньої радості.

Січовики дивились і дивувались. Не могли надивитись і надивуватись: звідки виринала та елементарна струя масової радості, того величнього одушевлення в тій бідній, сірій масі? Чи її жерелом була лиш надія на кількагодинний танець і хвиливу забаву?

Те бідняцтво гарувало цілий тиждень, гарувало ще й нині до пізнього вечера, вистрибнуло з своєї нори аж тоді, як панство лягло на спочинок; прихапцем вмилось, причесалось, причепурилось, та в поспіху і нетерплячці не вспіло докінчити своєї туалети, бо ще ту юрбами облягають зеркала, поправляють фризурі, пришпилюють спіднички, привязують, пришнуровують без жєнади виходжені черевики. А мимо того у всіх блистять очи, сіяють лица, отвирають ся уста мимохіть до співу, сьміху, радости. Яка, пробіг, жиєнна тайна кріпить і бадьорить сили навіть у тої послідньої помивачки? Чи лиш надія на танець і забаву?

Січовики дивились і чим раз більше дивувались.

Та се бідняцтво певно від полудня нічо не їло і вечером вечері не ткнулось, а і тепер, хоч повно кругом їди і напитуку, навіть не загляне туди, а біжить в гурт, де бачить своїх, чує свою рідню мову. Живе, відживляєсь в сій хвили чимось красшим і висшим, як їда і напйток. Що-ж се воно таке: танець і забава?

Січовики дивились і не могли надивитись.

Вдарила музика. Ціла величенна маса, як стояла, пустилась в рух, без прошеня, представлення, короводів. Сусід обняв сусідку і в одній хвили крутились всі, як в карузели; робітник гуляв із панею совітнковою, совітник із послугачкою, студенти з грубковатими куховарками. Простора саля не могла помістити всіх пар. Се радости не мішало: крутились на однім місци, в середині, по кутах, одні другим на ногах, оббивали, обштуркували собі немилосердно боки.

Се підносило загальне одушевленє.

Всі три Січовики стояли і приглядались з далека.

— Ви не гуляєте, панове? — спитав чемнєнько один з академиків чеських.

— Ми не танцюристи! — відповіли майже всі три рівночасно.

Академик відступив кроком. — Правда, — шепнув, немов з якимсь жалісним докором, — де би ви таньцювали з такими... гольками? Але у нас і се народ. Ми дорожимо і ними. Як би не се, ми би давно розплились в германському морю.

Січовики зжахнулись. Мов блискавка прошибла їх душу якась нова постанова. Чули вони вже від хвилі, що щось у їх нутрі заповідваєсь нового, якесь нове почуванє тліє, розтліває і входить в супереч із дотеперішніми з'ображенями, понятями і чувствами. Але вони їх усували, придавляли, думаючи, що се

лиш наслідок їх симпатичних почувань до того величнього, елементарного руху чеських робітників.

Тимчасом те почуване займалось видом того здоровенного життя чеського люду чимраз більше і більше; послідні слова чеського товариша надали йому відразу видну, реальну і як хрусталь прозору форму.

— Як би на місци тих Катінок, Марженок, Пепінок, — подумали, — були наші Катрі, Марини, Ганни, Олени, яких без сумніву тисячі вянуть, ниють і розпливають ся в польських і панських заливах, чи ми також стояли би з далека, приглядались і підсьміхувались з тиха?

Пробіг, ні!

Мов на невидимий приказ пірнули всі в загальний вир. Гуляли, співали, бавились мов серед своєї рідні до самого ранка...

Вертали домів мовчки. Кождий був зайнятий своїми власними думками, враженнями, з'ображеннями, чувствами. Здаєсь однак, що не ріжнились вони багато від себе, бо під самим університетом сказав оден до другого:

— Здоровенний нарід — ті Чехи!

— Таки національність не дурниця! — узагальнював другий.

— Чи би і нам так не робити? — заключали практично всі три.

Стояли ще хвильку в задумі, аж рвуча струя університетської молодіжи, що плила на виклади, пірвала і їх з собою.

Відень, 31. мая 1908.

І. ЦВИНТАР.

Ніч спить...
Тихенько місяць сяє,
Крізь листе моргають хрести;
Дерева
Посхилялись
Мовчки,
Мов ждуть, чи хто не буде йти.

Ніч спить...
Тремтить дροжаче сьвітло,
Цілунок ллеть ся на гроби —
І тихо там —
У царстві
Смерти
Спить тайна людської борби.

Ніч спить...
Дрімають сумоцьвіти,
Склонились сонно на гробах —
І глухо там...
Часом лиш
Зітхне
Пташина тихо у листках.

II. NOCTIS IMAGO.

Воно конає
Те жовте сьвітло,
Що ясне терня
У очи шле...
А ти вгортаєш
Тихо, мовчазно
Очи у чорні
Шовки темряви,
Ночи моя!
А як на темних
Неба просторах
Із твої ласки
Зорі горять,
Так на похмарих
Духа опонах
Блестять у мене
Сьвітла гадок.
І дивно ясно
У моїм серцю,
Доки ти пестиш,
Ночи, мене!
Доки я дивлюсь
В очи мовчазні,
В очи похмарі,
Ночи, твої...
І тихо стане
В душі печальній,
В струженім серцю,
Доки звенить

Безсмертна тиша
Завмерлих сьвітів
В'округ мене...
О, будь зі мною,
Вічно зі мнрю
Ти божа ночі,
Раю туги!
Вкривай заєдно
Похмарим цювком
Стомлені очи,
Серце моє...
А прийде сьвітло
І день настане,
Озьми, о ночі,
Душу мою,
У царство тиші,
Де ти дримаєш,
Де ти думаєш
Мрії чудні,
На чорні крила,
Ночи-демонє,
Озьми, благаю,
Душу мою
І ген далеко
В темні простори,
Вічні простори
Душу зболїду
Мою неси.

Наші сільські оповідачі.

Коли збираємо або лише читаємо народні казки і оповідання, бачимо на перший погляд, що усі вони, хоть як подібні що до загального характеру, різнять ся способом представлення і кольоритом. Ще більше впадає нам се в очи, коли возьмемо кілька оповідань на ту саму тему і зачнемо їх порівнювати між собою. Навіть найпопулярніша тема не обудеть ся без менших або більших відмін: знаємо з практики, що і оповідання, записані в місцевостях, положених недалеко себе, або і в тім самім селі, виказують нераз значні ріжницї, і то не лише в самій техніці оповідання і в кольориті, але звичайно і в самій основній темі.

Се т. зв. варіанти, які часто відбігають дуже далеко від себе і подають головну, первісну тему в так змінений і перероблений формі, що треба аж спеціальних розслідів, щоби докзати їх спільне походженє. До головної теми, якій присвячене оповіданє, дочіплюють ся споріднені мотиви з иньших казок, комбінують ся в старими і прибирають новий вигляд: з простих казок роблять ся довші, скомпліковані, щоби знов колись, в міру потреби, скоротити ся або перейти в склад иньших. Через те нераз з широко оброблених тем стрічаємо тільки невеликі відломки і то звичайно як складові частини других.

Усі ті зміни і переміни залежать в першій мірі від оповідачів, що оперують казковим матеріалом відповідно до свого образования, стану, віку і ціли, задля якої його репродукують. Дослідники народньої творчости звернули проте вже від давна на них увагу і займають ся ними так як і самими оповіданнями.

Се цілком оправдане, бо хто-ж як не оповідач надає їм форму, зверхний вигляд, хто-ж вкладає в них душу? З таким самим правом, з яким згадуємо пересічного будівничого, мусимо запам'ятати собі і ту людину, що з свого серця виспівала нам чудові твори духа.

Обертаючи ся за молоду між народом і збираючи від нього етнографічні матеріали, я все сходив ся ближше з своїми оповідачами і співаками і старав ся пізнати їх жите і їх душу, бо видів в них, у своїй наївности молодого гімназіяста, народніх творців, народніх поетів. Богато милих хвиль пережив я між ними, на пасовиску коло худоби або в полю при роботі, в ліску під дзвіницею, або таки в читальни чи в „єгомосцевій“ кухни, богато золотих мрій виснував в їх окруженю, а не одна гадка, що нині увійшла в склад мого світогляду, запала тоді в моє серце. Про двох таких оповідачів (з Жукова, бережанського повіту), від яких я не одно записав і научив ся, я поробив собі тоді, тому несповна 10 літ, короткі замітки і оголошую їх тепер в надії, що вони кинуть деяке світло на жите наших оповідачів.

I.

ДМИТРО „БАРАНЕЦЬ“.

Тут хочу подати декілька звісток про жуківського поплету Дмитра Шагая, якого усі називають Баранцем задля його крученого й кучерявого волося. Дмитро бридкий з лица, низький, ходить хитаючись на всі боки, так, що пераз говорено про нього в Бережанах, що він п'яний. А одначе жінку найшов він і красну, і струнку, і приємну... На біду була вона собі язиката, ще гірш Дмитра. Щось місяць жили в згоді, але зате як посварили ся, то вже ні батько не поміг, ні вїйт, ні сусіди, ані навіть „єгомось“; не хотіли вже знов вдруге сходити ся. Тепер Дмитро збудував собі на своїм городі малу хатинку, наче хлівець, необліплена, лиш під накрітєм, тай ночує тамки і в погоду і в слоту. А в день він має завсїди занятє. То в когось послугує, то служить за наймита, то в поли робить.

З байками сам не накидає ся, треба його аж просити. Оповідає самі небиліці, байки о звір'ятах і ріжні пригоди, які завсїди сам перебув. Оттак приміром оповідав він про заяця:

„Пішов я колись пасти товар, дивлю ся, заяць! Я за стрільбу, а що она була ненабита, тому взяв „цьвок“ з чобота, набив

„фузію“ тай в заяця. Я гадав, що заяць вже десь лежить небіщик, а він вам, знаєте, стоїть коло дуба та й ще вимахує ся цілим тілом. Я до нього, а він стоїть на місци. Приходжу ближше, дивлю ся, аж він прибитий „цьвоком“ за хвіст до дуба. Мудрую я, як би то дістати цілу шкіру, неподерту. Беру, вертаю ся до дому по ножик, протиною в заяця чоло, тай нуж його бити. Заяць настрашив ся, і втік через отвір на чолі, а шкіру мені лишив на памятку“.

Так він оповідає все, а коли йому хто скаже, що то брехня, тоді починає доказувати і по найбільшій часті переконує усіх недовіроків. Ново-основана читальня в Жукові залізла і йому в голову. Вписав ся в члени і казав, що буде кождому показувати дорогу до читальні, — бо дорога до читальні веде попри його кучку. „А коли би мене не було, то я лишу коругву на даху, щоби люди знали, куди йти, або дам паничови виписати таку таблицю: „Туди йде ся до читальні, попри Дмитра Шагая“.

Незадовго якомсь не мав служби, тому забажав помирити ся з жінкою. Закликали її і його до „єгомостя“. Почали мирити ся, але розійшли ся з нічим. Дмитро лишив ся і на дальше солом'яним вдівцем, одначе не стратив своєї веселої вдачі і складає байки далі.

24/9 1899.

II.

ПРО МИХАСЯ БІЛИКА.

В Жукові, побіч приходства, стоїть хата досить бідного селянина, що має дві дочки і одного сина Михася. Михась — се білявий, повільний парубок. Ходить помалу, говорить також помалу, стиха, усміхаючись заєдно і обтираючи що хвиля ніс пальцями. На селі називають його байошником, брехуном, таліграфом і т. д. Він розносить всілякі відомости по селі, додає свої коментарі, нераз навіть неімовірні. Одному наговорить сплетень на другого, тому другому на першого, а коли й усе роз'яснить ся, він все уміє викрутити ся.

Вміє добре оповідати байки. Нераз пообступають його дівки, та просять:

„Просим тя, просим Михасю, скажи нам яку байку“.

Тоді починає Михась якоїсь не з того світа, фантастичної, про опирів, відьми, чарівницї, або якісь сни і привиди. — Коли він

був слабий на тиф і виздоровів, то оповідав, що був в небі, перед Господом Богом, на таких сходах широких, але Бог завернув його на тій сьвіт, тільки наказав йому збудувати каплицю. І Михась оповідає про відьми і опирі і усе иньше з такою вірою і переконанєм, неначе-б він сам те перебув. Одначе йому вже тепер не вірять. „Поплета якийсь“ -- кажуть, „а то бреше, мов би ся наняв“. Але Михась сердить ся тоді і не дає ся збити з пантелику.

Байок знає він безліч, а всі про якісь надприродні сили та появи. Нераз Михась і співає, біда лиш, що не має голосу.

„А то пиштить мов миш“, кажуть дівчата. „Та тихо будь“ і починають самі заводити пісні. — Складає також пісні, але в сей спосіб, що візьме з одної пісні початок, з иньшої середину, а з третьої кінець, склеїть то, пододає свої зворотки і пісня готова. Коломийки виходять йому з уст, як з книжки, їх зараз переймають, тай виспівують. Я просив Михася нераз, щоби що заспівав. Тоді він каже: „Коби я мав голос, а щоби мені прийшла добра гадка, така сьвітова, то я бим заспівав“. І рідко коли співає. Але за те о байку у нього не трудно. Має їх все споро в своїм репертуарі, а коли вже всі виговорить, тоді видумує, бере звідси кусник, а звідси кусник, повяже, і знов має нову байку.

Останніми часами займав ся читальнею. Читати не уміє, але ходить до неї і, як ніхто не читає, тоді він починає оповідати. Сяде на лавці, підпре ся рукою, а другою вимахує.

Попри читальню займав його від довшого часу ворожбит з Кривого. Михань так оповідав:

„Та ви знаєте, паничу, певно, що в Кривім є такий ворожбит. Він вже одинацятий ворожбит, а один ще народить ся, бо всіх на сьвітї — дванацять. Він ще молодий, блідий і сухий. Люди ходять до нього як на відпуст. Він кождому дає пораду. Вийде на двір, коли погідно, дивить ся в небо, тай говорить. Коли похмарно, тоді відкладає ворожбу на другий вівторок або на другу п'ятницю, бо тільки в ті дні може ворожити. Ви знаєте, що я трохи на одно ухо глухий (а він таки добре не чує). Пішов я до того ворожбита. Приходжу і застаю його в дома; лежить на постели та дивить ся в стелю, як би розмавляв з Богом. Я йому вклонив ся, а він каже — дивіть ся, який з нього ворожбит!:

„Ви з Жукова“.

„Та так, кажу“.

„Я знаю, ви глухі на ухо. Будете зараз чути!“

Приступив, чуєте, до мене, перехрестив мені ухо, і промовив щось, а мені в одній хвили як би хто ухо відіткав! Е! то мусить бути „теньгий“ ворожбит! Як то він міг знати, хто я і звідки!“

Михась довго-довго, через кілька місяців, говорив лиш про нього, але тепер забув вже! Шукає жінки і то забирає йому багато часу! Дуже часто пересиджує він на приходстві або у учителя і каже, що „там хоть є з ким поговорити!“

Від довшого часу показує Михась охоту вчити ся читати. Каже, що „як би умів читати, то так би до чиста виложив усю практику“, як то роблять ті, що пишуть книжки.

Михась дуже мало втручуєть ся до господарства... любив лише свої коні. Все їздив ними; один конисько був такий лінивий, що ледви лїз: прозвали його „сімер“. Михась продав коня, але по нїм слід лишив ся, бо в селі заховалась приповідка: „гейта сімер“, якої тоді уживають, як коні йдуть дуже помалу... Михась виростає, де його не посій. На сходах він мало танцює, а знов багато розказує. Прізвища сиплять ся на нього мов град. Що тиждень, і вже „Михасе“ инакше називають. Останніми часами дістав він не дуже красне прізвище „облупленого кота“, а то тому, що спустив собі волосе коло самої шкіри. В селі він таки цікавий чоловік, і хоть його прозивають, находить ся таки багато таких, що його наслідують.

Жуків, 28. III. 1899.

ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ

уродив ся в Зарубинцях в Галичині 15. мая 1854 р., скінчив гімназію в Тернополі, а опісля учив ся на лікарськiм виділі у Відні, де осягнув степень доктора медицини. Ще в часі студій працював в хемічнiм інституті у проф. д-ра Брікке-го. В жовтні 1875 р. був іменований демонстратором, а опісля асистентом при інституті медичної хемії у проф. Д-ра Людвіга. В осени 1883 р. покликано його на катедру медичної хемії на чеський університет до Праги. В 1890, 1895 і 1905 рр. був деканом лікарського факультету, в 1904 р. ректором чеського університету. В 1898 р. був відзначений орденом желізноі корони III. кл., а в 1902 р. титулом і характером радника двору. Через кільканацять літ був членом красвої санітарної ради чеського Королівства, а від 1906 р. є членом найвисшої санітарної ради у Відні.

Наукові публікації:

Ueber den „Nervus vestibuli“. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1875).

Ueber die durch Einwirkung von Salzsäure aus den Albuminoiden entstehenden Zersetzungsprodukte. I. (Horn, Naare, Leim, Karnealsubstanz). (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1879).

Ueber das Verhalten des Elastins bei der Pepsinverdauung. (Zeitschr. f. physiol. Ch. 1882).

Synthese der Harnsäure. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1882).

Beiträge zur Lehre von der Uraemie. (Mediz. Jahrb. 1883).

Ueber künstliche Harnsäure und Methylharnsäure. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1885).

Neue Synthese des Kreatinins. (Mediz. Jahrb. 1886).

Ueber die durch Einwirkung von Salzsäure aus den Albuminoiden entstehenden Zersetzungsproducte. II. (Elastin). (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1886).

Ueber die volumetrische Stickstoffbestimmung im Harn und anderen Objecten des Thierkörpers. (Med. Jahrb. 1886).

Ueber den Einfluss von Glycerin, Fett und Zucker auf die Ausscheidung der Harnsäure beim Menschen (mit D-r Kanëra). (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1886).

Ueber eine neue Synthese und Constitution der Harnsäure. (Sitzungsber. S. Akad. Wien, 1887).

Weitere synthetische Versuche über die Constitution der Harnsäure und Bemerkungen über die Entstehung derselben im Thierkörper. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1888).

Untersuchungen über die Entstehung der Harnsäure im Säugethierorganismus. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1889).

Beiträge zur Kenntnis der Bildung der Harnsäure und der Xanthinbasen, sowie der Entstehung der Leucocytosen im Säugethierorganismus. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1891).

Zur Theorie der Harnsäurebildung. (Wiesbaden, 1892).

Zur Kenntnis der Nucleinwirkung. (Allg. W-r med. Ztg. 1892).

Bemerkungen zum Vortrage des H. A. Kossel „über Nucleinsäure“. (Du-Hois-Reymond's Arch. 1893).

Analyse zweier seltener Harnsteine. (Zeitschr. f. physiol. Chemie. Bd. 18).

Ueber die Trennung der Harnsäure von den Xanthinbasen. (Zeitschr. f. physiol. Chemie. Bd. 23).

Ueber krystallisiertes Xanthin und Guanin. (Zeitschr. f. physiol. Chemie. Bd. 23).

Причинки до пізнання виживи сільської людно-сти галицького Поділя. (Записки Тов. ім. Шевченка, часть лік., т. V. кн. II).

Kotázce o tvoření se tuku v těle živočišném. (Věstník sjezdu českých přírodopvcův a lékařů v Praze r. 1901).

O dokazování barviva krevního. (Věstník sjezdu českých přírodopvcův a lékařů. v Praze r. 1901).

Уваги о термінології хемічній. (Збірник мат.-прир.-лік. секції Тов. ім. Шевченка).

Chemie anorganická. V Praze, 1904.

Chemie organická. V Praze, 1905.

Chemie fyziologická. I. díl. V Praze, 1906.

Chemie fyziologická. II. díl. V Praze, 1907.

Вичислені праці, почавши від 1884 р., появили ся також в чеській мові в часописах: „Listy chemické“ і „Časopis českých lékařů“, а декотрі і в українській мові в Збірнику мат.-прир.-лік. секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

З інституту проф. Горбачевського вийшов також ряд експериментальних праць його учеників.

Нітропруссідова реакція білкових.

Новіші досліді о конституції білковин дали вправді дуже визначні і цінні висліди, але до тепер все ще неможливо відділити і пізнати всі ядра, з яких зложений молекул білковини.

З тим питанєм стоїть в близькій звязи також питанє о походженю декотрих продуктів переміни матерії в організмі, так н. пр. питанє о походженю креатіну, зглядно креатініну. З огляду на се, що в молекулі білковини є ядро аргініну, є можливо, що в ній є ще і другі ядра з того самого гомольгічного ряду, — що є в ній, або хоть в молекулах декотрих білковин креатінове зглядно креатінінове ядро, або ядра, з яких могли би витворити ся сі сполученя.

В тім напрямі були переведені досліді, при яких нітропруссідова реакція, якою можна дуже легко розпізнати креатінін, служила показником. Ті досліді не дали поки що позитивного висліду, але при сій нагоді показало ся, що нітропруссідової реакції, переведеної очевидно инакшим способом, можна вигідно ужити для доказаня цістінового ядра, зглядно сірки білковин.

Спосіб переведеня реакції є такий: білковата матерія варить ся з прибл. 5 проц. натріюмгідроксідом, білковину, яка в лузі не легко розпускає ся, треба варити довший час — кілька минут. Узискана теч, в якій евентуально може бути ще не цілком розпущена, а в части лиш суспендована білковина, дає по охолодженю і змішаню з водою, з кількома краплями розвору нітропруссіднатрія, характеристичне фіолетове, зглядно пурпурове або червоне забарленє.

Ріжні білковинні матерії: серумальбумін (кінський), серум-гльобулін (кінський), кристалічний овільобулін, овімуклід, вітел-лін (крис. з параоріхів), казеїн (з коровячого молока), нутроза, евказін, кератін (ріг), нуклеїн (з селезінки), фібрін (товарячий), „Вітме-пептон“, франц. карук, спонгін, конхіолін, кровна сироватка (кінська), дали позитивний вислід. В декотрих випадках була реакція дуже сильна, на пр. з кератіном, білками кровної сироватки, в других далеко слабша, н. пр. з казеїном а його препаратами.

Зовсім негативна була реакція з елястіном — т. є. течию узисканою варенем сеї білковини з лугом, що забарвлювала ся з нітропруссіднатрієм тільки жовтаво. Досліджуваний препарат елястіну був приправлений після моєї методи (*Zeitschr. f. physiol. Chemie* 6. 330), а не має жадної сірки.

*

*

*

Нераз я ще думками
В той милий край злітаю —
При синьому Дунаю,
Де мріяв до нестями.

При звуках благовісних
Пісень — в чужому полю
Думало ся про долю
Будучих літ незвісних.

І летна мисль буяла
По ріднім перелозі
І людови-небозі
Храм волі будувала...

Спустіли мрій дороги!
Не та вже пісня нині!
У дорогій країні
Борба і крик тривоги...

Та все-ж нераз думками
В той милий край злітаю —
При синьому Дунаю,
Де мріяв до нестями...

28/II. 1907.

Ей, коб меже булк вчклк!

(Фотографія з життя).

Господар Василь справляв празник в честь свого сина Павла, що перед кількома днями здав гімназіяльну матуру. Гостий зійшла ся повна хата; прийшли близші й дальші свояки, сусіди й чужі люди, щоб подивити ся на Василевого „пана“. Навіть старенька тітка Фрузя з Глухого Кута, поза котрий ніколи не виходила, прийшла, бо чула, що Василів Павло привіз зі Львова дуже добру братуру, якої вона саме потребувала до своєї печі. А коли Кость (його звали Кость єгомосьць) їй обяснив, що се така братура, що її в голову вставляють, то вона відповіла:

„Шкода, я думала, що правдива“.

При столі сів батько Василь, коло нього Павло, народний учитель, вїйт Луць, дядько Дмитро, Кость єгомосьць і т. д. Павлова мати ходила коло кухні, щоб прийняти гостей, як Бог приказав. Гості, особливо жінки, дивились на Павла, як на сьвятого. За каждою чаркою сипали ся желаня щастя, здоровля, доброї й гарної жінки, а тітка Хима (у неї дуже добре кури ведуть ся) желала здоровля не тільки Павлови, але й його матурі. Коли гості висказували свої желаня звичайно при першій чарці, то Кость єгомосьць желав майже за каждою чаркою і все мусів сказати щось нового. Ось тепер стояв він перед столом із чаркою в руці і говорив:

„Павлуню, сину коханий! Дай вам Боже всьо, що тільки собі замислите в своїй мудрій голові. Як подивлю ся на вас,

Павлуню, то мені старому аж серце радуєть ся. Дожили ми до такої хвилі, що можемо сказати: з нашої фамілії вийшла дитина, що їй навіть пани завидують. А вам, Василю, любий тату і шваг्रे, желаю, щоб ви все мали зі свого сина таку радість, як нині, і щоб усі хлопви мали таких синів, як Павлуню, а тоді не ми будемо журити ся бідою, але біда нами“.

Кость цілував Павла і його батька. Павло дякував за желаня і просив Костя, щоб йому не „викав“, бо він прецінь йому вуйко. На те сказав Кость єгомосьць:

„Борони Боже, щоб я вас инакше кликав. Ви, Павлуню, що иньшого, а я що иньшого. Ви — учена голова, а я темний хлоп Иван. Адже ви, Павлуню любий, маєте більше мудрости в голові, ніж я, мовляв, у своїм мізиннім пальці“.

А коли вїт Луць вияснив Костеві, що він ті слова про голову і мізинний палець обернув до гори ногами, Кость сказав:

„Павлуню і ви, пане учителю, не дивуйте ся мені, простому хлопови. Де хлоп нині скаже що путнього. Хлопови тільки до мотики, а не до розмови з мудрими людьми“.

Павло перервав:

„Ви не кажіть так, дядьку. У вашій голові більше розуму, ніж не в одного великого пана“.

На те Кость єгомосьць:

„Павлуню! любий! Кожде ваше слово, то так, як би мені з губи виняв. — Я вас так люблю, Павлуню любий, так вас люблю, що не знаю, як се сказати“.

Тут підніс свої очі на образи і простягнувши руки, говорив:

„Господи милостивий, Сусе Христе! Тебе люблю на першій місці, нашого пана цісаря на другім, а ви, Павлуню, ідете зараз по цісареві“.

„Чому-ж я доперва на третім, а не на другім місці?“ питає Павло, засьміявшись.

„Бо так стоїть у сьвятім письмі“.

„А в котрім параграфі?“ питає вїт Луць.

„У сьвятім письмі нема параграфів“.

„Нїби ви читали сьвяте письмо?“

На те сказав господар Василь:

„А де-ж ви бачили, щоб єгомосьць тай не читав сьвятого письма?“

Кость єгомосьць говорив більше до себе, як до других:

„Ей, коб мене були вчили, коби були вчили, то знав би я тепер, на чім сьвіт стоїть“.

„Дядьку Костю, сядьте коло нас тай спічніть, ви нездужаєте“, просив Павло.

„Дай вам Боже, Павлуню, всьо найліпше за те, що ви за мене дбаєте. Старий я, то правда, вже сімдесятку доганяю. Але з мене ще козак. Ще свою стару добре зицирую. Так ходить передімною, як на цізорику. Може не правда, стара? А де ти?“

Старій, що сиділа коло печі, не дуже подобалось, як Кость казав, що її зицирує (вона була хлопська феміністка), тож відказала напів жартом, напів з негодованєм:

„От хтось би там бояв ся такого старого штурпака“.

„Стара, чоґож ти на мене воркаєш ся? Чи-ж я тобі ворог? Дай тобі, Боже, всього добра, а вам, мій Павле, як найбільше“.

Кость сів коло Павла, який став розказувати про матуру. Зворушений Кость завважав:

„Сусе Христе! Такі довгі літа сушити голову, а потім ще таку муку перейти! Най вам не здаєть ся, що се — взяти орїх тай, мовляв, розкусити“.

Коли Павло згадав за матуральний зелений стіл, то Кость у тім місці так зворушив ся, що виняв хустину та став обтирати вогкість із очий. Деякі жінки почали прямо хлипати. Чистий клопіт! Павло не бажав і не надїяв ся так сумного наслідку свого оповіданя. Проте перервав і наливши пива, сказав:

„Дядьку Костю! Ви всіх веселите, а самі сумуєте. Дай Боже вам, дядьку і нам усім сто літ прожити і сходити ся та забавляти ся разом у щастю й здоровлю як найчастїйше“.

Кость узяв склянку до руки і говорив до Павла:

„Дивлю ся на вас, любий Павле, тай мені мій син Юрко нагадуєть ся. Не хотїв шельма вчити ся, тай тепер мусить панські бики поганяти“.

Сусідка Настя, що служила колись у місті, сказала:

„Коби був бодай хоч на якого возьного вивчив ся“.

Тепер зійшла мова на те, як то тяжко хлопській дитині дістати ся до високих шкіл. Господар Василь оповідав:

„Тільки зробіть перший крок, а вже вас лякають і відраджують. Памятаю так, як нині. Виджу, що дитина має охоту до книжки, тай беру за руку і йду порадити ся до попа. „Єґомосцю, кажу, мій малий не вдав ся ні до ціпа ні до коси. „Тату“, говорить, „я хочу вчити ся“. Порадьте, отче духовний, що мені з ним робити?“ А піп каже:

„Га, маєте голову на карку, то радьте собі, як хочете“.

„Та голова знайшла-б ся, але кишені нема“, кажу я. А папя, бодай здорова була, аж пікнула:

„Захочуєть ся хлопам гімназії! От ліпше зробіте, як дасьте його до ремесла“.

А тепер, як син вийшов у люди, то піп перед усіми людьми прикидаєть ся його великим добродієм. „То через мене“, каже, „він покінчив школи. То я йому таке добро зробив“. Що правда, то правда, одно добро мені піп зробив, що видав для сина метрику. Ну, але за те добро взяв гульдена“.

„То тільки наш ксьондз“, казав Дмитро, „такий незичливий. Але возьмім, наприклад, нивицького єгомосця. То раз добра душа. Він би хлопам неба прихилив, такий людяний“.

Василь розказував дальше:

„Не в одні двері я мусів ударити ся, заким знайшов дорогу. Але знайшов“.

Послідні слова сказав з гордостю чоловіка, що мимо ріжних перепон осягнув свою ціль.

„Навіть при самійатурі можуть чоловіка знищити“, казав учитель Швед. „Хоч би студент був не знати як добре приготований, а як комісія не схоче його пустити, то він при іспіті упаде. Хиба треба дуже доброї голови, щоб не дала ся. Несправедливість нині на кождім кроці“.

На те замітив Василь:

„Польща всюди запустила коріне“.

Мова розбилась тепер, як філя, на кілька частий. На¹лівім кінці стола ішла бесіда за тих студентів з околиці, що дістали з науки помішаня розуму, як Клапків Іван, Купчинський Михайно і Кметь з Кривого. Жінкам, що згуртували ся на лавках під печию, розказувала Павлова мати ще за хлопячий вік Павла.

„Раз післала я його з Каською на панське: най заробить хоч на топку соли. Женці ідуть через стерню і воно бідне йде за ними, тай що ступить крок, то йойкне, бо стерня його в ноженята коле. За хвилю — за дві тай уже ген-ген позаду остав ся. Такий уже делькатний вдав ся. Приходить до дому тай плаче. Я йому дала їсти і кажу:

„Не плач, вже більше не підеш на панське“. Він узяв ложку страви тай зараз до книжки. То вам усе попричитував, що тільки в обійстю було писаного, чи мазаного: де яка біблія, де фирлядунки, табуляція — все мусів вивчити. А як уже не мав що читати, то бувало все просить старого: „Тату, купіть мені книжку“. А що я з його письмом мала ся! Раз приходжу з поля

тай дивлю ся: падоньку-ж мій, а то чого стіна від хати аж почорніла, а стодола біліє? А то він так стіни посписував: де біла стіна, то вуглем, а де чорна, то глиною. То я його тоді мало не набила; мусіла хату білити“.

Тітка Пазя, Костева жінка, завважала:

„То вже йому Памбі дав таку цікавість до науки“.

„Нема то нині, як письменним бути“, казала тітка Хима. „Письмо нині — то так як око в голові. От підете купити чи муки, чи цибулі, і як ви письменні, то жид вас не оциганить, хоч би хотів“.

Тітка Павлушиха говорила:

„Казала мені Клапиха, що такі студенти, як Павло, мусять мати цілу копицю книжок і кожду книжку мусять вивчити на память“.

На те відповіла мати живо:

„Кумо, як би ви мали тільки дров, що мій Павлуньо книжок, то було-б чим цілу зиму палити“.

Ті слова зробили незвичайне вражінє на тітку Фрузю, що до тепер майже мовчала, і вона дивувалась ось як:

„То-ж то ти, Павле, десь тепер умієш читати й писати!“

Під впливом тих останніх слів став господар Гриць розказувати за те, що як він служив у війську, то з ним стояв у тій самій компанії один такий „маханік“, що умів ногою писати.

„Кажу вам, як узяв перо межі пальці на праву ногу, як написав, то могло було до самого цїсаря іти“.

„А щож він там написав?“ питав сусід Незаривай.

„Ба, як мені знати, як я неписьменний?“ відповів Гриць.

На самім кінці стола вела ся розмова про недавно засновану „Січ“ у селі і прибрала полемічний характер ізза сього, що тут спорив поступ з реакцією. Господар Степан Бець був консерватист (в його коморі все висіло торічне сало), бо казав, що „Січи“ не треба.

„Прийде сьвята неділя“, казав, „то нічого на вигоні не чути, лише „в ліво в бік, в право в бік“, аж ухами ллеть ся. Десь колись того всього не було, а тепер чорт зна', що повигадували. Як би я був війтом, то я то всьо сейчас би скасував“.

Розуміть ся, що війт Луць мусів уже зі свого урядового обовязку вмшати ся в ту розмову і дав таке спростованє:

„Ви, Степане, аж тоді зрозумієте, що то є Січ, як для вас замісьць: в ліво, в право в бік йде така коменда: соб цабе“.

Поступ тріюмфував, — а реакція плюнула і вже. Відтак замовкла.

Кость єгомосць, що дотепер сидів і прислухував ся розмові, промовив словами:

„Не гнівайте ся, Павле, і ви, пане учителю, що я трохи встану, бо як довше сиджу, то мені ноги затерпнуть і не маю копу¹⁾ в голові“.

Кость став на своїм звичайнім місци перед столом і звернувшись до них обох, говорив:

„Вибачте мені, панове, що я старий, темний хлоп, а хочу вас, такі учені голови, взяти на акзамен“.

„Учені голови“ дуже зацікавились і просили Костя, аби їх сьміло й остро брав.

Кость так зачав іспит:

„Як ви такі ученики, Павлюню і ви, пане учителю, то скажіть мені, що то є пунктуальність?“

„А ви звідки дірвали такого панського слова?“ питав Павло.

„Се є справедливе хлопське слово“, сказав Кость поважно.

Павло старав ся при помочи фільольогії (від чого-ж він учена голова!) доказати, що слово „пунктуальність“ чуже і панське. Але Кость обставав при своїм і сказав:

„То я вам поможу розгадати. Пунктуальности є у панів дуже мало, а у хлопів дуже багато, є її більше по селах, як по містах, і тільки в літі, а в зимі її ніде нема“.

„Аж тепер пропав наш екзамен“, сказали учені голови по надумі.

Кость єгомосць так розв'язав загадку:

„Пунктуальність — то є, уважаєте, ті пункта, що їх роблять на хлопських стінах мухи“.

Серед сьміху об'яснювано близше Костеві слова. Жінки не конче цікавились тою розмовою, бо не гаразд її розуміли, а тітка Пазя навіть сказала:

„Мій старий все плете не знати що“.

Тітка Павлушиха питала Павла:

„То ти, Павле, вже вийшов зі шкіл? Тепер уже будеш пенсію фасувати?“

Довідавши ся, що до „пенсії“ ще далеко і що ще науці не кінець, радила йому іти на ксьондза.

¹⁾ нїм. Kopf.

„Нема то на світі“, говорила, „як ксьондзови. Ксьондз і гонір має, бо де поступить ся, всюди його в руку цілують, і тяжко робити не потребує і гроші йдуть йому з живого і з мертвого“.

Раду тітки Павлушихи поділяла велика часть гостей, а Кость єгомосьць аргументував ось так:

„Як будете Павлуню, ксьондзом, то напевно до неба підете, тай нашій фамілії pomoжете там дістати ся“.

На те замітив Василь:

„Нині треба всюди плечий“¹⁾.

„Тай як то гарно буде“, казав Кость, „як у нашій фамілії буде двох єгомосців: старий Кость єгомосьць і молодий Павло єгомосьць“.

Та однак Павло сказав, що задумує піти на філософію. Слово „філософ“ здивувало багато жінок, а навіть викликало між деякими з них якийсь несмак.

„Як то“, дивувалась тітка Фрузя, якій тепер язик розв'язав ся, „то ти, Павле, сушив ся такі довгі літа над книжками тай на те, аби вийти на філософа?“

„Та Павло, кумо, так жартує“, успокоювала її тітка Хима.

„Ні не жартую, тітко, хочу бути філософом. Чому-ж ви так дивуетесь?“ сьміяв ся Павло.

Тітка Фрузя відповіла:

„Та бо Микита Гавриш не знає ні нумера прочитати, ні кілка затесати і пасе, вибачте, панські свині, а ціле село кличе його філософом!“

Уже треті півні співали і місяць сховав ся за стодолу, а гості все ще забавляли ся. Кость, як звичайно, стояв на своїм місці перед столом і приспівував до Павла:

„Напиймо ся, Павле, тут,
Бо нам в небі не дадут,
Нім до неба підемо,
То ще по три шурнемо“.

¹⁾ Протекція.

ДР. ІВАН ПУЛЮЙ.

(Біографія).

В хвилі, коли дотичні чинники відмовляють Українцям права до університету, мотивуючи се браком відповідних наукових сил, буде — здасться — не від річи подати тутки біографію одного з найвизнатніших наших учених, професора німецької техніки у Празі, д-ра Івана Пулюя, про якого наукову діяльність висказують ся з великим признанем усі заграничні учені. Його апарати поміщують світові музеї¹⁾, а його наукові твори перекладають ся на французьку і англійську мову. Крім того є др. Пулюй судовим знатоком для електротехніки і дорадником багатьох фабричних фірм, які не можуть часто-густо обійти ся без його рад.

Біографія д-ра Пулюя важна для нас ще з того боку, що вона кине деяке світло на його відносини до Куліша та подасть нам кілька деталів, які відносять ся до історії видання св. письма на українській мові.

Тому-то приймаю ся з великою приемністю обовязку, який вложила на мене редакція „Альманаха“, подати сильетку д-ра Пулюя на підставі біографії, яка появилася в альбумі Екштайна „Geistige Welt“, а також матеріялів і документів, які дав нам до розпорядимости Вп. професор.

* * *

¹⁾ прим. „deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik“ в Мінхені.

Др. Іван Пулюй уродив ся 2. лютого 1845, в Галичині, в Грималові, де його батько був заможним міщанином, а опісля бурмістром. До гімназії ходив Пулюй в Тернополі і вже тоді заложив в тій гімназії тайну „громаду“ разом з своїми товаришами, пок. Володимиром Ганкевичем, пок. Андрієм Січинським, трома Барвінськими, пок. проф. Михайлом Борискевичем і Іваном Герасимовичем. Отся громада мала на ціли познакомлювати своїх членів з українською історією та літературою, взагалі розширювати та піддержувати національну самосвідомість, яка тоді — в часах польського повстаня в 1863 р. — зачала що-йно розбуджуватись.

Хто приглядав ся житю української молодіжи по гімназіях до недавного часу, той зрозуміє, який великий вплив мали такі „громади“ та „кружки“ на гімназистів та кілько вони причинили ся до їх образования, якого в школі годі набути.

По скінченю гімназії пішов Пулюй до Відна, де записав ся на теологію і був прийнятий до семінаря, званого „Барбареум“, який розвязано в 1893 р. Попри теологічні виклади слухав Пулюй теж пильно на філософічнім факультеті викладів з математично-фізикальної групи, а по скінченю теології не хотів — помимо горячих просьб матери — висвячувати ся, лиш перейшов на філософічний факультет і слухав далі викладів з математики та фізики.

В часі університетських студій заснував Пулюй в 1865 р. товариство українських богословів, яких тоді було 24 з Галичини; 14 богословів з Угорщини не належало до того товариства, бо се були самі мадярони або москвофіли. До того богословського товариства пристали опісля і світські академіки, а пізнійше порішено заснувати явне товариство „Січ“. Се стало ся 1868 р.; першим „кошовим“ товариства вибрано пок. проф. Наталя Вахнянина.

В тім часі перекладав Пулюй геометрію для українських гімназій, яких тоді ще не було, і молитовник для руського народа, бо тоді верховодили в Галичині москвофіли і попи-крилошани сьв. Юра, звані загально „святоюрцями“, що держали в своїх руках усі руські інституції і перепускали через свої руки усі видавництва для народа. Антідотом проти того мав бути молитовник, який видав Пулюй.

Весною 1869 р. познакомив ся Пулюй, будучи ще теологом, з Кулішем, коли сей приїхав до Відня. Від першої стрічі лучила їх обох аж до короткого часу перед смертю Куліша

• *Др. Иван Гурбанович*

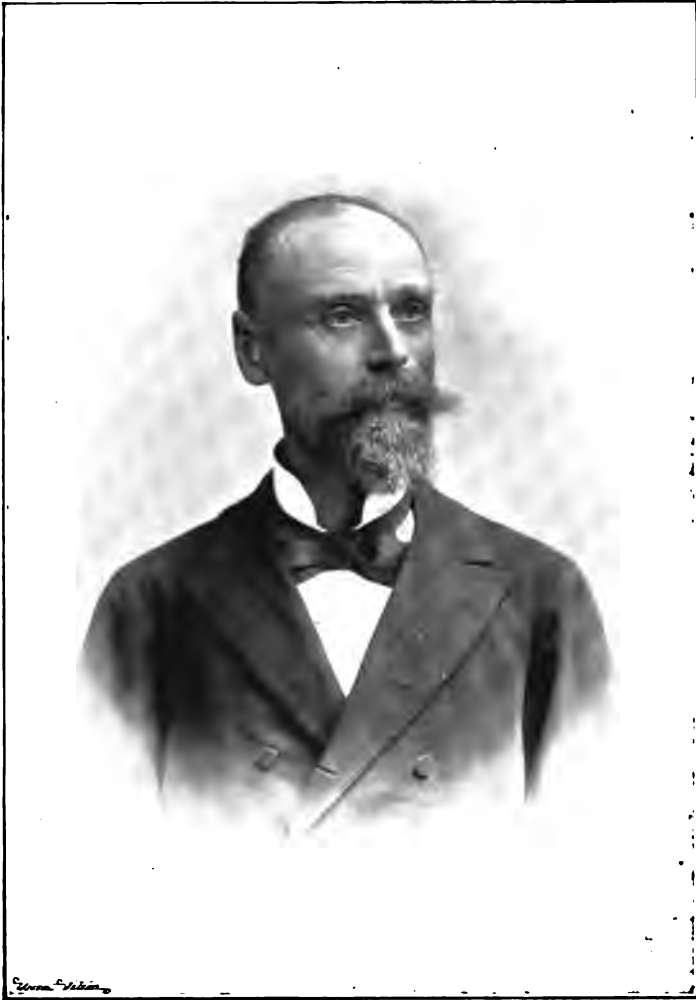
вони виступили проти
введення в Галич
позначки на гроші, яку
випускав уряд. Вони
вважали, що це буде
шкідливо для місцевої
господарства, тому
виступили проти цього
введення.

Відомо, що Пуллою в 1865 р.
було введено в Галич позначку
на гроші, яку випускав уряд.
Вона була позначена як
"Галицька позначка на гроші"
і мала вигляд, який
виглядав як звичайна
грошова позначка. Вона
була введена в обіг і
використовувалася до
теперішнього часу.

Відомо, що Пуллою в 1865 р.
було введено в Галич позначку
на гроші, яку випускав уряд.
Вона була позначена як
"Галицька позначка на гроші"
і мала вигляд, який
виглядав як звичайна
грошова позначка. Вона
була введена в обіг і
використовувалася до
теперішнього часу.

Відомо, що Пуллою в 1865 р.
було введено в Галич позначку
на гроші, яку випускав уряд.
Вона була позначена як
"Галицька позначка на гроші"
і мала вигляд, який
виглядав як звичайна
грошова позначка. Вона
була введена в обіг і
використовувалася до
теперішнього часу.

Відомо, що Пуллою в 1865 р.
було введено в Галич позначку
на гроші, яку випускав уряд.
Вона була позначена як
"Галицька позначка на гроші"
і мала вигляд, який
виглядав як звичайна
грошова позначка. Вона
була введена в обіг і
використовувалася до
теперішнього часу.

Др. Иван Горбачевський.

(1897 р.) щира дружба. Куліш зладив незадовго потім, живучи то в Венеції то у Львові, переклад сьв. письма і хотів його продати британському біблійному товариству, але се йому не вдалося, бо директор біблійного товариства у Відні, Міллярд, довідався від проф. слявістики на віденському університеті, Мікльосіча, що переклад не відповідає грецькому оригіналові, тільки є його парафразою. Дятого порішив Куліш перекладати ще раз сьв. письмо наново при помочи Пулюя.

Куліш замешкав з жінкою у Відні і тутки перекладали вони разом з Пулюєм сьв. Письмо. Вони уживали крім ріжних сліварів і лексіконів також перекладів сьв. письма на иньші мови, і вважали на те, щоб переклад був вірний оригіналові та згідний з духом української мови. Робота йшла дуже поволі, Пулюй відложив на якийсь час свої університетські студії (по скінченню теології), і так вони оба разом працювали по цілих днях майже без спочинку — аж до мая 1871 р. В тім часі покінчили і видрукували переклад усіх чотирох евангелій. Потім перервали спільну роботу з огляду на перепрацьоване і надірване здоровле і розіхалися: Куліш на Україну (до Мотронівки), Пулюй до своїх родичів, до Грималова, і працювали оба дальше над перекладом сьв. письма, кождий з осібно.

1872 р. зложив Пулюй учительський іспит з математики і фізики і забажав працювати дальше на науковім полі. Він займався науковими дослідями в фізикальнім інституті проф. Лянга у Відні, а 1874 р. став асистентом для фізики і механіки в ц. і к. морській академії у Фіюме, де через один семестер викладав ті предмети самостійно, як суплент. Проф. тої академії Штальбергер пізнав ся скоро на спосібностях Пулюя, і за його пропозицією поручила професорська колегія Пулюєви викладати про „теорію тепла“. В тім часі сконструував він свій апарат до мірення механічного еквівалента тепла; на жаль, є сей апарат у нас дуже мало, майже зовсім незнаний.

В слідуючим році надало міністерство просьвіти Пулюєви стипендію 1.000 кор. на дальші студії, і він поїхав до Штрасбурга, де досягнув скоро степеня доктора „*philosophiae naturalis*“. Два роки пізнійше, 1877 р., габілітував ся Пулюй на віденськім університеті на приватного доцента для експериментальної фізики і викладав тутки в 1877—83 рр. про „кінетичну теорію газів“ та „механічну теорію тепла“, будучи рівночасно в 1876—82 рр. асистентом фізики в інституті проф. Лянга. В тім часі займав ся Пулюй ріжними трудними проблемами, конструував

власноручно апарати (бо у Відні не було тоді ні одного спосібного механіка до вироблювання скляних апаратів — а на спровадження з за границі не мав фондів), а 1882 р. заложив фахову часопись для електротехніки.

Свої електричні апарати виставив Пулюй 1884 р. на все-світній виставі в Парижі і діждав ся за них відзначення дипломом. Годить ся згадати, що Пулюй вироблював усі апарати власноручно, не маючи відповідних матеріяльних средств, а міністерство відмовило йому кілька разів уділення дрібної підмоги, не говорячи вже про те, що за пять літ своєї доцентури не побрав ніякої ремунерації. Та Пулюй не зражував ся тим і працював далі в науці, вдоволяючи ся незначною асистентською платнею.

1882 рік був для Пулюя дуже прикрий, бо в тім році переведено у нього ревізію, підозріваючи в нім приклонника Наумовича. Про се розказує він в своїх „Споминах“ в додатку до III-го видання цікавої популярно-наукової студії „Нові і перемінні звізди“ (стр. 85—6).

В тім часі зяясніла в науковому світі нова зоря — зоря електротехніки. Пулюй, дізнавши ся, що на париській виставі світили жарові лампи Едісона і иньші, зачав сам продумувати над способами ліпшого фабрикованя вугляних каблучків для тих ламп. Свій спосіб дав Пулюй опатентовати і зробив був з інженером Гайдером умову, що по повороті того останнього з трієстенської вистави будуть разом вироблювати жарові лампи. Та не довелось їм зробити так, як думали; Гайдер згинув на виставі від електричного удару. Пулюй став по нім директором електротехнічного бюро у Відні і працював тутки практично. В тім бюро вміли як слід оцінити спосібности і знанє Пулюя, даючи йому таку платню, якої він й не сподівав ся.

1883 р., на електричній виставі у Відні, виставив Пулюй свої апарати і звернув тим на себе увагу широких кругів учених і ріжних високопоставлених осіб. При кінці вистави дістав від фабриканта оружя Верндля в Штайрі оферту на консулента тої фірми для електричних фабрикатів і для вистави, що мала відбутись в Штайрі літом 1884 р. Отже Пулюй мусів покидати Відень, а з тим й доцентуру на університеті; не хочючи одначе зривати раз на все усякі зносини з науковим світом, застеріг собі у Верндля, що буде міг, коли схоче, вернути до наукової праці. — В Штайрі був Пулюй не лиш дорадником Верндля, але й директором фабрики для своїх жарових ламп.

Весною 1884 р. одержав Пулюй запитане від міністерства, чи не приймив би катедри фізики на німецькій техніці в Празі. Пулюй відповів, що годить ся на се, і вневдовзі дістав іменоване на професора.

По виставі в Штайр вибрав ся Пулюй до Праги і думав над тим, чи не можна-б завести на техніці науку електротехніки. Вправді був він іменований професором для „експериментальної і технічної фізики“ і міністерство припоручило йому викладати електротехніку і вести електротехнічні справи „в таких розмірах, як сего будуть вимагати потреби інститута“, але скоро показалося, що таке „узгляднюване“ електротехніки при викладах експериментальної фізики зовсім не вистарчає, щоб можна вглянути в ту нову, вже тоді велику галузь людського знання. Длятого почав Пулюй вже 1885 р. викладати електротехніку окремо і провадити окремі практичні справи, а 1897 р. розширив він ще більше ті виклади і справи.

Пулюєви вдалося вже з початком його професури заложити електротехнічну лабораторію і машинарню для електричних робіт; користуючись прихильністю міністерства, позаводив він в фізикальному інституті нові прибори і апарати, що відповідали вимогам новочасної науки.

Літом 1895 р. звидів Пулюй важнійші електротехнічні інститути в Німеччині. У звіті з подорожи, який предложив міністерству, виказав він конечну потребу побудованя нового фізикального і електротехнічного інститута в Празі. Домаганя Пулюя поперла також професорська колегія, але міністерство не поспішило ся до нині полагодити сю пекучу для науки потребу. Інститут Пулюя діждав ся тої самої долі, що і фізикальний інститут віденського університета; помимо того, що там працюють учені світової слави, що віденський фізикальний інститут став славний через свої досліди над радіоактивністю металів, волиять держава змінити систему канонів або карабінів, або підвисшати контінгент рекрута, ніж побудувати одну будівлю, яка принесла-б непередвиджені користи для науки... Так отже Пулюй втратив надію, щоб зміг коли дожити нового інститута.

Втомлений безнастанною працею і викладами в двох так обширних галузях науки, як загальна фізика і електротехніка, зажадав Пулюй 1900 р., щоб відділено електротехніку від фізики і системізовано для неї нову катедру. 1902 р. обняв Пулюй по довгих заходах ту ново-креовану катедру по 18-ти літах тяжкої праці в двох науках.

1889/90 р. був Пулюй ректором німецької техніки в Празі, а 1906 р. відзначено його з нагоди 100-літнього ювілею тої техніки орденом желізної корони за його наукові праці і за його учительську діяльність.

За увесь час своєї діяльності на техніці був Пулюй для широких кругів електротехнічної індустрії дорадником у різних технічних питаннях. Під його проводом і доглядом реконструовано 1896 р. електричну централку в Марієнбаді, а 1896 р. збудовано централку у Цвікаві коштом депозитного банку у Відні. Його радами користовано ся при проектуваню електричної централки для Праги, великої централки фірми Спіро і сини коло Гогенфурта, далі централок в Шенлінде, в Гайдї, в Меранї, Франценсбаді та по иньших містах.

Пулюй сконструував багато наукових апаратів, з яких деякі ще зовсім незнані. Причиною того є брак часу та старший вже вік. Найважнійші його апарати є: згаданий вже прилад для мірення механічного еквівалента тепла, поміщений в „deutsches Museum“ в Мінхенї, далі апарати для катодальних лучів, з яких деякі знаходять ся в парижськїм музею „Conservatoire National des Arts et Metiers“; земляний індуктор, апарат для переміни постійних електричних токів на фазові, індуктор для трифазових токів, телестермометер та патентована телефонїчна стація для охорони житя від небезпечних електричних токів о високім напнятю.

З фізикальних научних праць Пулюя дуже важні експериментальні про „внутрішнє терте повітря і різних газів“ та розвідки про „лучі електродної матерії“ (strahlende Elektrodenmaterie), остання праця перекладена на англійську мову. Там висказав Пулюй в 80-тих роках мин. стол. головні думки теперішньої „теорії електронів“.

В Празі заложив Пулюй 1888 р. електротехнічне товариство „Elektrotechnischer Verein in Prag“, де був довгі літа предсідателем, а 1905 р. академічне товариство „Exkursionsfond der Hörer der Elektrotechnik an der k. k. deutschen technischen Hochschule in Prag“, що має на ціли збирати фонди на запомоги для бідних слухачів електротехніки, які хочуть брати участь в научних екскурсіях під проводом Пулюя.

Заки вичислимо научові писаня Пулюя, скажемо ще кілька слів про його дальшу роботу над сьв. письмом та його дальші зносини з Кулішем.

„Новий завіт“ вийшов з друку 1881 р., але мусів обмежитись лиш на галицьких читачів, бо до Росії не пущено його на основі указу з 1876 р. Пулюй старався о дозвіл на введення спеціальної тої книжки до Росії довгі роки; писав то до міністерства просвіти, то до академії наук у Петербурзі, то до професорських колегій університетів у Києві та Петербурзі, але усюди стрічався або з мовчанкою, або з відповіддю, що його просьба є „не подлежащая удовлетворению“.

Пулюй відносився в тій справі також до президента комісії, що мала переглянути цензурні закони, Кобека, щоб дозволити розкинути 2.000 прим. „Псалмів“ між ранених та недужих вояків-Українців в Манджурії, а рівночасно і до японського генерала Ногі в Порті Артура, жертвуючи 1.000 прим. для полонених Українців в японській неволі. Ногі вволив бажанню Пулюя, за те від Кобека не удостоївся Пулюй ніякої відповіді.

О дозвіл для сьв. письма просила також Кулішева (Ганна Барвінок) царицю Марію Теодоровну, але й ту просьбу відкинув Побєдоносцев.

1886 р. купило переклад сьв. письма біблійне товариство з правом печатання на вічні часи, згодившись по довгих пертрактаціях видрукувати імена перекладчиків на трьох перших виданнях.

Дружба Пулюя з Кулішем тривала до 1886 р.; до того часу вони переписувались часто, а опісля погнівався Куліш на Пулюя за якесь-там дрібне слово, кинене „жартом“ в листі. Куліш думав до смерті, що Пулюй його зрадив.

По смерті Куліша заходився Пулюй з Ганною Барвінок коло видання усіх творів Куліша; деякі з них видала вже „Видавнича Спілка“, інші ще не видані.

Крім того треба ще згадати про становище, яке займав Пулюй в університетській справі. Він брав участь в депутації, що 1902 р. була у міністра Гартля. Про сю справу писав він в „Ruthenische Revue“ і в „Ділі“, та видав ті статі 1903 р. окремою брошурою: „О руський університет у Львові“.

В справі парламентарної політики українських послів провадив Пулюй 1904 р. довшу переписку з послами Романчуком та Барвінським.

ПИСАНЯ Д-РА ПУЛЮЯ:

А) Научні.

В німецькій мові:

Über die Reibungskonstante der Luft als Funktion der Temperatur, 1874 (дві розвідки),

Über einen Schularparat zur Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalents, 1875.

Beitrag zur Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalents, 1874.

Über die Abhängigkeit der Reibung der Gase von der Temperatur, 1877.

Über die Diffusion der Dämpfe durch Thonzellen, 1877, 1879 (дві розвідки).

Über die Reibung der Dämpfe, 1878.

Über die innere Reibung in einem Gemische von Kohlensäure und Wasserstoff, 1879 (дві розвідки).

Über das Radiometer, 1877, 1879 (дві розвідки).

Beitrag zur Erklärung des Zöllnerschen Radiometers, 1880.

Ein Versuch über die Resonanz, Carl's Repertorium für Physik.

Ein Telephon-Signalapparat, I. c.

Strahlende Elektrodenmaterie, 1880—1882. (Чотири розвідки).

Strahlende Elektrodenmaterie und der sogenannte vierte Aggregatzustand, 1883 (наклад Герольда у Відні).

Über die elektrischen Entladungen in Glühlampen bei hochgespannten Strömen, 1883. (Zeitschrift für Elektrotechnik).

Versuche über die absolute Festigkeit und die Dichte der Kohlenfäden, I. c.

Über elektrische Zentralstationen, 1885. (Technische Blätter des polytechnischen Vereines in Böhmen).

Objektive Darstellung der wahren Gestalt einer schwingenden Saite, 1887.

Ein Interferenzversuch mit zwei schwingenden Saiten, 1887.

Ein Fallapparat mit elektromagnetischer Auslösung, 1888. (Annalen der Physik und Chemie).

Beitrag zur unipolaren Induktion, 1888.

Ein Telethermometer, 1889.

Über Temperaturmessungen im Bohrloche zu Sauerbrunn in Bilin, 1890. (Elektrotechnische Zeitschrift).

Bestimmung des Selbstinduktionskoeffizienten mit Hilfe des Elektrodynamometers und eines Induktors, 1891.

Über die Selbstinduktion und ihre Wirkungen, 1891. (Elektrotechnische Zeitschrift).

Über die Wirkung gleichgerichteter sinusartiger elektromotorischer Kräfte, 1891, 1893.

Eine Methode zur Messung der Phasendifferenz von harmonischen Wechselströmen und deren Anwendung zur Bestimmung der Selbstinduktion, 1893.

Über einen Phasenindikator, 1893.

Über die Phasendifferenz zwischen der elektromotorischen Gesamtkraft und der Spannungsdifferenz an einer Verzweigungsstelle des Stromkreises bei Anwendung harmonischer Wechselströme, 1893.

Abhängigkeit der Phasendifferenz zwischen der primären Klemmenspannung und Stromstärke bei verschiedener Belastung des Sekundärnetzes einer Transformatorenanlage, 1895. (Elektrotechnische Zeitschrift).

Über die Entstehung der Röntgen-Strahlen und ihre photographische Wirkung, 1896.

Nachtrag zur Abhandlung über Röntgen-Strahlen, 1896.

Einige Neuerungen in der Telephonie, 1901. (Zeitschrift für Elektrotechnik).

Elektrizitätswerke Hohenfurth der Firma Ignaz Spiro und Söhne in Krummau, 1904 (накладом книгарні Кальве в Празі).

Більшість статей, при яких не подано, де вони друковані, появилася в пам'ятниках віденської академії наук.

В українській мові:

Безпечна стація телефонів, 1900. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка).

Кругова діаграма генераторів для перемінних прудів, 1905. (Збірник мат.-прир.-лік. секції Наук. Тов. ім. Шевченка).

Електрична централка Гогенфурт, (ibid.).

Крім того дві популярно-наукові розвідки:

Непропаща сила, I. вид. „Просьвіти“, II. вид. „Видавничої Спілки“.

Нові і перемінні звізди, I. вид. „Просьвіти“, II. вид. „Видавничої Спілки“, III. вид. з додатком „Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок“, Відень, 1905.

Б) Переклади сьв. Письма та публіцистичні статі:

(в хронологічному порядку).

Молитовник для руського народу. Друге побільшене виданне. Відень, 1871.

Лист без коверти, відповідь на реферат Малиновського. Відень, 1871.

Сьв. Письмо Нового Завіту, мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш і Др. Іван Пулюй. — Частина того перекладу, іменно усі чотири евангелія, печатані 1871 у Зоммера у Відні, цілий Новий Завіт 1880 в друкарні тов. ім. Шевченка.

Сьв. Письмо Старого і Нового Завіту. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і Пулюя. Відень, 1903. Видання британського і заграничного біблійного товариства.

Псалтирь. Переклад д-ра І. Пулюя. Відень, 1903. Видання британського і заграничного біблійного товариства.

В обороні українського слова, Діло ч. 27, 1904.

До руської інтелігенції. Меморіал до міністра просвіти в справі руського університета, Діло ч. 62 з 1904.

В справі руського університета, Діло чч. 65—67 з 1904.

Авдієнція в справі руського університета, Діло ч. 68 з 1904.

В справі руського університета, Діло ч. 83—84 з 1904.

(Всі ті статі друковані окремою брошурою: „О руський університет у Львові, Львів, 1904“).

Україна і самодержавіє, Діло ч. 65 з 1905.

Меморіал в справі української мови, Діло ч. 69 з 1905.

Переклад сьв. Письма русько-укр. мовою, причинок до історії цивілізації Росії, Діло 1904.

Наше сьв. Письмо дозволене в Японії, Діло, ч. 107 з 1905.

Відгомін на царський маніфест на Україні, Діло, ч. 186 з 1905.

Беззаконне діло, Діло, ч. 159 з 1906.

До дворянства на Україні, Діло, ч. 159 з 1906.

Дружне слово до українських демократів в Росії, Гайдамаки, ч. 201 з 1906. (Діло не помістило тої дописи).

Der Feldarbeiterstrike in Galizien. Тижневник „Zeit“ 1902.

Der kulturfreundlichste Ukas des weissen Zaren. Ein Beitrag zur Geschichte des zivilisatorischen Mission Russlands, Ruthenische Revue 1904, стр. 79.

An das Hauptdepartement für Pressangelegenheiten in Petersburg, R. R. 1904, стр. 82.

Ruthenenfreunde und eine ukrainische Ode, R. R. 1904, стр. 102.

An die ruthenische Intelligenz, R. R. 1904, стр. 124.

Zur Frage der Errichtung der ruthenischen Universität, R. R. 1904, стр. 173.

Die ruthenische Bibeltübersetzung, R. R. 1904, стр. 472.

Zum Kampfe gegen die Mundsperrre. Ein Memorandum, R. R. 1904, стр. 141 і 163.

Im Interesse der historischen Wahrheit, R. R. 1905, стр. 294.

Нині є Пулюй далі професором німецької техніки в Празі, притім є почетним членом тов. „Січ“ у Відні, дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, членом комісії для іспитів цивільних інженерів та архітектів і запряженим знавцем електротехніки при ц. к. торговельнім суді в Чехії. Проф. Пулюй тішить ся помимо своїх старших літ та надмірної праці кріпким ще здоровлєм і живе в поважаню та симпатії своїх товаришів і учеників.

Відень, в марті 1908.

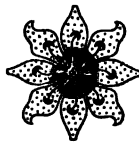

.....

Сниш ся мені так живо, ясно,
Лиш дуже рідко. Тії сни
Щось мають з сонця і з весни,
З днів молодечих.

Встану рано,
Зирну́ в вікно — там дощ, погано,
А на душі так любо, красно,
Так запахучо; як в городі,
Де розцвітають ся лелії,
Журчить потік, співають соловії,
Бренять пчілки.

Та годі, годі!
Минули ся надії — мрії,
Не буде другої весни,
Пропала дійсність! Тільки сни
Мені остались...

Дещо з фонетики українських говорів.

В модерних дослідях мов і поодиноких діалектів грає велику роль фонетика або фізіологія звуків. Це одна з наймодерніших наук, вивчена німецькими ученими, а розвинута головним чином Англійцями. Вправді фонетикою займалися деякі учені як Hellwag, в. Kempelen, Chladni, Purkinje, Rapp, Brücke ще в 18 і першій половині 19 століття, однак властивий їй розвій датується доперва від 70-тих років минулого віку. Особливо в останніх десятиліттях літ повсталася ціла фонетична література, вивчилися різні школи, а між ними найважливіші: школа англійська і німецька. Німецька школа більше національна, Англійці стараються вивчити більше загальну, космополітичну фонетику. На разі стоїть попри деякі браки безперечно найвище англійсько-скандинавська школа, репрезентована англ. ученими Bell'ом¹⁾ і Sweet'ом²⁾, що в своїх епохальних працях виставили систем самозвуків, який досі вважається найдоскональшим.

Поміж німецькими фонетиками уходить все ще підручник фонетики Сіверса, що дочекався 1901 р. п'ятого видання, за найкращий. Сіверс, хоча в багатьох місцях зовсім самостійний, узгоджує нову школу англійсько-скандинавську, прийняв з незначними змінами згаданий систем звуків Світа, а в багатьох випадках зближує її до поглядів визначного норвежського фонетика Сторма³⁾.

¹⁾ Alex. Merville Bell, Visible Speech. London 1867, 2. вид. 1882.

²⁾ Henry Sweet, A Handbook of Phonetics. London 1877. 2 вид., „A Primer of Phonetics“. 1890.

³⁾ Пор. його критичний огляд фонетичної літератури до 1890 р.: Englische Philologie. Leipzig 1892. 2 томи.

Поле фонетики дуже розлоге. Зовсім иньше значіне має вона в науках природничих, як для дослідника живих мов, а ще иньше становиско має вона супроти історично-порівнюючих язикових дослідів.

Практична сторона фонетики має безперечно найбільше значіне при виучуваню живих мов, бо лиш при її помочи дасть ся точно означити дійсна, вірна вимова найріжнороднійших ідіомів.

Для історика мови важна практична фонетика в тім, щоб точно означити вимову живучих представників якоїсь мови або говорів як трівку підставу для їх історичного розсліду, бо недокладна і неточна правопись давнійших і новійших часів дуже часто закриває характеристичні прикмети вимови, які мали або мають велике значіне в розвою язика.

Фонетика має дати історикови мови відповідь і вияснене про природу, розвій і відносини ріжних звукових процесів, яких початок і кінцевий розвій відкрив він при помочи історичних студій. Фонетика показує йому в живучих мовах і говорах цілі ряди переходових звуків, що находять ся в ріжних степенях розвою і напроваджують його до робленя анальогічних заключень, в якім напрямі розвивали ся поодинокі мови.

Щоб означити фонетичну вартість поодиноких звуків, мусить ся їх докладно порівнати з відповідними звуками чужих мов. Хто знає лиш звуки рідної мови, не знає їх в дійсности, що як раз найбільше характеристичне у них. Тому особливо англійські фонетики зібрали величезний матеріал примірів з ріжних, не лиш світових мов, але навіть з дуже далеких, дуже мало або зовсім незнаних діялектів. Але не так то легко навіть для вишколеного фонетика підхопити і зовсім вірно поняти ріжні, ніжні відтінки чужих звуків. На се не вистарчить почути кілька разів якийсь чужий звук, фонетик мусить до нього при звичаїти ся і зжити ся з дотичною мовою. Через се й вийшло означене фонетичної вартости деяких славянських звуків у зах. европ. фонетиків не цілком вірне. Практичним мірилом чужих звуків, як се слушно признає Сторм, може бути лиш вправне ухо уроженця. На жаль се поле не лиш у нас, але і в иньших слав. мовах дуже мало оброблене або й зовсім ще не тикане.

Вихідною точкою при всяких фонетичних студіях мусить бути для кожного дослідника мови його власний, з малку виучений говір. Тільки по докладнім пізнаню всіх звукових появ власного говору можна взяти ся за студіоване сусідних і дальше

віддалених говорів і цілих мов. Теперішні т. зв. культурні мови, що представляють звичайно мішанину звукових і мовних форм найрізноманітнішого походження і підлягають безнастанно довільним впливам одиниць, не можуть самі собою творити підстави до збудовання звукової системи даної мови.

Се можна зробити лиш по докладнім розслідуванню і характеристиці поодиноких діалектів. Єдність мов існує лиш на папері, і поодинокі модерні мови стоять між собою надто далеко, щоб лиш з їх порівняння можна з рішучою певністю вивести загальні правила про їх звуковий і мовний розвиток. Лиш діалекти можуть виповнити бракуючі, посередні звена поміж поодинокими мовами. Ідіоми простого люду, які живуть і розвиваються через несвідому традицію устних зносин, можуть подати дослідникові о много яснійший образ мовного розвитку як штучні, літературні мови.

Щоб вглянути глибше в будову звукової системи поодиноких говорів чи якоїсь мови, треба передовсім винайти характеристичні принципи дотичних говорів чи мови, які залежать від різних чинників і надають кожному діалектові або мові оригінальну, відрубну цілу супроти інших говорів або чужих мов.

Звуковий систем української мови має кілька таких характеристичних принципів, якими маркантно відрізняється від звукових систем інших славянських мов.

На одну таку принципіальну черту звукової системи нашої мови перший звернув увагу Оляф Брок, проф. унів. в Християнії, у своїх цінних фонетичних студіях з укр.-словацького пограниччя на Угорщині¹⁾. Він заперімітив, що в українських діалектах на Угорщині ряд самозвуків инакше артикулює ся, а то дальше в заді устної ями і низше як відповідні самозвуки в говорах східно-словацьких; ті самозвуки завдавали йому багато труднощів, бо не давались умістити в порівнюючій таблиці самозвуків Світа-Сіверса²⁾, що служить до означення фонетичної вартости самозвуків різних європейських мов.

Такий відмінний спосіб артикуляції задержав ся в говорі села Ублі лиш в наголошених складах, підчас коли в ненаголошених та артикуляція пропала, а вже в сусіднім ідіомі, сотацькім, що

¹⁾ Угоррусское нарѣчіе села Убли. Ст. Птб. 1899. — Weitere Studien von der slovakisch-kleinruss. Sprachgrenze im östl. Ungarn, Kristiania 1899. -- Zum Kleinrussischen in Ungarn. (Arch. f. sl. Phil. XVII, 321—415; XIX, 1—21).

²⁾ Поп. Sievers, Phonetik, 4 вид. ст. 96.

викликав голосну полеміку між ученими на тему, чи се український чи словацький говір, зближує ся дуже до східно-словацького способу артикульованя. На стор. 73 своєї студії „Угросорусское нарѣчіе села Убли“ пише Брех: „На основаніи слышанных мною отдѣльныхъ словъ малорусскаго и внѣ Венгрии, съ восточной стороны Карпатовъ, поставлю даже вопросъ: не принадлежит ли такое болѣе низкое положеніе языка при артикуляціи гласныхъ (а можетъ быть и другихъ звуковъ) малорусскому вообще? Или — какое его распространеніе въ малорусскомъ? Въ этомъ вопросѣ лежитъ по моему богатое поле для наблюдений“.

На підставі перепроваджених мною фонетичних студій над нашими діалектами після вказівок проф. Ягіча і Броха я переконав ся, що згадана, відмінна артикуляція поодиноких звуків з незначними виїмками властива усім українським діалектам на цілій укр. території і полягає на спеціальній артикуляційній основі¹⁾ української мови. Найхарактеристичнішим приміром сього рода обниженої артикуляції в нашій мові є наскрізь оригінальний представник первісного „и“. Ідентичного звука не має жадна славянська ані иньша європ. мова. Підчас коли у всіх слав. мовах етімольогічне „и“ вимаває ся подібно як наше високе „і“, що повстало з ѣ, е, о і т. д., пр. вітер, лід, дим і т. д., українське „и“ се цікавий, переходовий звук, що вимаваєть ся при обниженю языка, а його артикуляційне місце лежить на границі між висше згаданим, високим і²⁾ пр. наше „ліс, нім. „ihh...“ — а середним, стисненим (замкненим) ê³⁾ пр. нім. „See“, франц. „été“, наше бойківське: отіць, горнѣць і т. д. При тім се не зовсім чистий передовий звук (Vorderzungen-front-Vokal), бо місце згаданої, обниженої, вертикальної артикуляції лежить (коли беремо під увагу горизонтальне уставилене языка) трошки дальше в заді на границі між передовими звуками (front-Reihe, пр. згадане, високе „і“) а польським „у“ (być), або російським „ы“.

Така більше менше пересічня фонетична вартість звука „и“, так як він вимаваєть ся з незначними виїмками і модіфіка-

¹⁾ Під артикуляційною основою, яка не лиш у поодиноких народів, але і у поодиноких індивідуів може бути відмінна, розуміє ся пересічне уложене, до якого стремлять органи мови підчас їх акції, із якого можуть відповідно найвигіднійше виконувати найрізжнороднійші артикуляції (Teichner, Internat. Zeitschr. für allg. Sprachwiss. I, 146).

²⁾ Після інтернаціональних, фонетичних термінів: „high-front-narrow“ пор. таблицю самозвуків (Sievers, Phonetik, 4 Aufl. S. 96).

³⁾ „mid-front-narrow“ (ibid.).

ціями¹⁾ у всіх укр. діалектах, на цілій укр. території, так в наголошених, як і в ненаголошених складах.

Крім сеї одної загальної черти укр. звукового систему характеризує одну часть, західні укр. говори в Галичині і на Угорщині, низький уклад гортанки, через що повстає склонність при артикуляції потягати цілу масу язика в зад т. є. веляризувати звуки. При тім язык артикулює недбало з незначним напруженєм усіх своїх частий і артикуляція гортани є мало енергічна. Наслідком сего вимова тих говорів звучить грубше, твердше і більше шорстко в порівнаню з тоншою, мягшою і більше звінкою вимовою східно-укр. говорів.

З сим вяжесть ся й цікаве, зовсім відмінне угрупованє самозвуків в західній і східній части укр. языкової території, через що всі українські діалекти розпадають ся на дві великі, нерівні групи говорів: східну і західну.

Підчас коли у східній групі видко наклін артикулювати майже всі звуки більше в передній части устної ями, а задні самозвуки або не є вповні розвинені, або їх артикуляція пересунула ся з часом цілком в перед, через що загальний тон вимови став яснійший, — в західній групі річ має ся зовсім противно.

У східних діалектах головним звуком, що надає цілій вимові тон, є самозвук „і“ з всіми своїми відтінками і варіантами. Він становить осередний пункт, що до него гравітують всі иньші самозвуки, йому уподібнюють ся і докола нього групують ся. Він посідає дуже велику експанзивну силу і випер в історичнім процесі розвою нашої мови кілька первісних звуків. Нині пр. заступає він не лиш первісне „ѣ, е, о“, але потягнув в перед і засмілював старе „ы“, так що у східно-укр. говорах ріжниця між „ы“ а „и“ майже зовсім затерла ся; ненаголошене „е“ перемінилось рівнож у відтінок дуже зближений до категорії звуків „і“, а в деяких случаях (по змягчених співзвучках) може

¹⁾ Про ріжні відтінки сього звука, як хитають ся між „і“ а „е“ пр. пісаті, платіті, маліна і т. д. в деяких зах. укр. говорах, або пр. наддністрянське і буковинське: дівлюсі, рескаль, Вишнеця і т. д. і т. д., нема місця тут розводитись. Хто тим интересує ся, знайде фахове означенє фонетичне всіх сих варіантів, як і подібний спосіб артикуляції иньших звуків в моїй більшій фонетичній студії, яка незадовго появить ся в друку. Поки що лиш замічу, що всі вони артикулюють ся низше як етимольогічне „і“ у иньших славянських мовах та що для чужинця вимова нашого „и“ є дуже трудна і робить вражінє звука зближеного до „е“. Тим то й наші жиди, хочачи його вірно віддати, вимавляють: детена, ходѣте і т. д.

навіть самозвук „а“ в деяких діалектах перейти в передне „і“ (пр. щісте, двацїть, сьвітій і т. д.).

Цїлком инакше представляєть ся угрупованє самозвуків в західній групі укр. говорів. Хотяй і тут згаданий звук „і“ з ріжними варіянтами грає в звуковім системі значну ролю, то його експанзивній діяльності ставлять енергічний опір самозвуки, що артикують ся в задній часті устної ями. Тут вибив ся на головний звук і угруповує коло себе иньші звуки — другий з фізіологічного боку незвичайно цікавий самозвук, представник старого „ы“. Спосіб артикуляції сього звука не дасть ся з'їдентифікувати ані з російським ы ані з польським у. Особливо по губних п, б, в, ж і гортанних к, г, г', х в наголошених складах пр. бойк. быкы, лемк. мыш, хырбет, я быў, пырщ, вы і т. д. звучить сей самозвук так грубо і глухо як ні один подібний звук в иньших знаних мовах.

У східно-українських діалектах первісне ы, як вже висше згадано, майже зовсім з'асимілювало ся наслідком пересуненя артикуляції в передну часть устної ями з обговореним звуком ш¹).

В західних укр. діалектах заступає грубе ы не лиш етімологічне ш, але в декотрих околицях виперло воно етімологічне ш і стоїть на місци первісного о, пр. квытнути (= квітнути), сьль (зам. сіль), быб (зам. біб), выл (зам. віл), рык (gen. року) і т. д.

Крім звука ы артикулює ся також о в декотрих зах. околицях дуже низько і більше в заді устної ями, а також е особливо в наголошених складах вималяєть ся низше в порівнаню з вимовою сих звуків у східних говорах. Загально кажучи, визначають ся зах. укр. діалекти ширшою скалею звуків і їх артикуляційні місця розложені більше рівномірно на цілу устну яму. Через се виходять поодинокі звукові відтінки яснійше і прецізнійше в порівнаню з звуковим системом східної групи, де зливає ся і мішає ся багато відтінків через близькість артикуляційних місць. Притім і наголос в обох групах відмінний.

Вже висше наведені характеристичні черти вистарчають, щоб подїлити цілий український язиковий простір на дві великі групи: східну і західну, або инакше після уживаня форми „бути“ і „быти“ на: Булаків і Былаків.

¹) Виймок творять північно укр. говори на Полїсю, де після Житецького (Очерк звуковой истории малор. нарѣчя, ст. 128) і Михальчука (Труды Чубинського Т. VII, 486 сл.) існує також грубе „ы“ побіч „и, і“, але як саме воно звучить, трудно пізнати з їх опису.

До західної групи треба зачислити говори: галицьких Лемків, Замішанців, Бойків, т. зв. говір „Доли“ в околиці Перемишля і Ярослава і більшу часть говорів на Угорщині; всі иньші діалекти на схід належать до східної групи.

Подібно як перехід від одного діалекту до другого майже ніколи не наглий, лиш оба пограничні діалекти зливають ся поволи мов філії один з другим, так що дуже трудно означити границю поодиноких говорів одною лінією, — так само і висше названі дві групи переливають ся звільна одна в другу на широкій, граничній полосі, яку творить в Галичині північно-східна часть бойківського говору а дальше на північ здовж Сяну і його допливів т. зв. говір Доли.

Як раз в сій переходовій полосі існує один незвичайно цікавий переходовий звук, варіант грубого *ы*, що є одним з головних звен, які спююють системи звукові обох груп. Се той самий звук, що про нього згадує Верхратський¹⁾ і Гнатюк²⁾, а який докладно описав Брех³⁾ і ужив його як ключ до пояснення походження цікавого, сотацького діалекту.

Сей відтінок звука *ы*, який ми означимо після транскрипції Бреха *w*, артикулює ся при напруженню язика і рівночаснім заокругленню губ в задній части устної ями на границі між категорією звуків *o* а *y* так, що на невправне ухо робить вражінє глибокого, глухого, протяжного *ū*⁴⁾.

В сотацькім говорі на пограничу укр.-словацькім на Угорщині стоїть він на місци старого *ы* пр. *я бwў, мwть, умwвать се, бwк, смwк (= смык)...*, відтак на місци первісного *o*: *bwг (gen. бога), рwк, kwнь, wн, пwст*⁵⁾ і т. д.

Після виводів Бреха повстав сей звук в сей спосіб, що для Сотаків під впливом словацьким спосіб артикуляції укр. угорського, грубого *ы* став з часом чужий і що Сотакі до внутрішньої артикуляції язика при *ы* додали ще артикуляцію губ,

¹⁾ Знадоби до пізнання угорско-руських говорів, Зап. Тов. ім. Шевченка XXVII, 16.

²⁾ Етнографічний Збірник, III, стор. X.

³⁾ Weitere Studien von der slovakisch-kleinruss. Sprachgrenze im östl. Ungarn, Kristiania 1899, §. 4.

⁴⁾ Після інтернаціонального фонетичного ключа є се: „Ein midback-round (labialisierter) Vokal.“ (Пор. таблицю самозвуків, Sievers, Phonetik, 4 Aufl. 96).

⁵⁾ Пор. Weitere Studien, §. 49.

або інакше що вони звук *ы* лябіялізують¹⁾). Звук сей находить ся ще в стадії розвою і є після Броха продуктом розкладу принципів українського звукового систему під впливом сх.-словацьким²⁾).

Подібний перехід первісного *ы* в злябіялізований самозвук, каже дальше Брох, існує також в долішно-лужицькій мові; незвичайно цікавий факт, що оба сї случаї відносять ся до мов, які очевидно нагодять ся під впливом чужих мов в стані розкладу. Вкінці додає Брох, що перехід первісного *ы* в злябіялізований, задній самозвук (*Gerundeter-back-Vokal*) в славянських діалектах дав би з сеї точки погляду матеріал до цікавої монографії³⁾).

Цінні уваги Броха заохотили мене слїдити дальше за сим питанєм, однак результат моїх дослїдів не дасть ся погодити з заключеннями Броха. Склонність лябіялізувати звук *ы* існує також в чисто українських говорах, де її тяжко пояснити чужим впливом.

Так находимо передовсім в праці Верхратського⁴⁾ вправді не зовсім точні, але дуже цінні замітки, що в деяких околицях укр. території на Угорщині грубе „*ы*“ в вимові зближує ся до протяжного *õ*, пр. *мыло* майже як *мõло* (Страбичів), *буў* майже як *бõў*, (Дунковиця — *Nyires falva*) і додає, що в сих околицях відбуває ся правдоподібно повільний перехід *ы* в формах дієслова „*быти*“ в *у* через *õ*. Часто звучить вимова „*бõў*, я *забõў*“ майже як галицьке „*буў*, я *забуў*“, або принайменше зближуєсь дуже до нього. — На иньшій місци⁵⁾ каже Верхратський, що переважна часть угорських Русинів належить до „*булаків*“. Верховинці здовж галицького погранича є „*булаки*“. Часом зміняв той сам оповідач форми „*буў*, *буў*, *бõў*; *были*, *бõли*“ — майже як *були*⁶⁾).

Подібну, хоч дуже недокладну замітку знаходимо у Гнатюка⁷⁾, що в многих угорських говорах, (хотяй не у всіх) існує тверде *и*, яке так грубо вимавляє ся, що хто не чув подібного твердого звука, дуже трудно присвоїть собі його вимову. Часом

¹⁾ В такий сам спосіб розвинув ся сей звук на місци первісного *о* через посередний степенъ *ы* (отже *о*, *ы*, *у*).

²⁾ *ibid.*, §. 50.

³⁾ *ibid.*, §. 52.

⁴⁾ Знадоби до пізнання угорско-руских говорів. Зап. Тов. ім. Шевченка XXVII, 16.

⁵⁾ *ibid.*, ст. 9.

⁶⁾ Пор. Взори вимови. Зап. Тов. ім. Шевч. XXIX, 134, 145, 149.

⁷⁾ Етнографічний Збірник III, ст. X.

переходить сей звук навіть в о пр. „войти“ місто „выйти“ = наше „вийти“; „возір“ наше „вікно“. Тому, що Гнатюк не міг вислідити услівій, серед яких звук **ы** виступає, не означає його окремим графічним знаком, лиш заступає його звичайним **и**.

Хоч як скупі і недокладні сї дані у Верхратського і Гнатюка, то все таки вони наглядно вказують, що маємо тут до діла з тою самою звуковою появою, яку відкрив Брех в сотацькім говорі.

Труднійша справа пояснити походженє сього звука. Словацький вплив, яким пояснив Брех сотацьке **w**, виключений, бо місцевости, подані Верхратським, лежать далеко на схід від словацького погранича (Ком. Берег), а Брех знайшов вже в селі Убля, що лежить на самій язиковій граници, лише правильне, чисте **ы**. Що найбільше можна би думати про сусідний вплив мадярський, але і до того не маємо ніякої підстави.

Що тут не маємо до діла з жадним чужим впливом, лиш з зовсім самостійною укр. звуковою появою, яку витворив вплив згаданого звукового систему східної групи укр. діялектів на західний, покаже нам істнованє того самого процесу звукового на північ від Карпат в галицьких переходових говорах.

Я мав нагоду пізнати близше сей звук в двох місцях на чисто українській язиковій теріторії в Галичині — в селах: Гуйсько, Макова, Ліщини, Квашенина (добромильський повіт, діялект Доли) і в Перегінську¹⁾ (долинський повіт, де вже діялект бойківський поволи починає зливати ся з гуцульським).

Ріжниця помежи галицьким а сотацьким **w** лежить лише в тім, що підчас коли сотацьке **w** стоїть також на місци первісного **o**, в згаданих місцевостях в Галичині заступає сей звук лише старе **ы** і то по губних співзвучках **п**, **б**, **в** і **м** пр.: я б^ыў (= буў), б^ыла, б^ыло; они заб^ыли (= забули); б^ык (= бик), груб^ый, худоб^ы (= худоби), в^ыс^ыкий, в^ым^ытати (= вимітати), в^ыдрапати сї, м^ыш (= миш), м^ыло (= мило) і т. д.

Як ми вже висше згадали, істнує характеристичне грубе **ы** лише в західній групі укр. говорів, підчас коли у східних діялектах ріжниця помежи **ы** а **и** майже цілковито затерла ся.

Для східно-галицького Булака бойківське чи лемківське **ы** — се зовсім чужий, незвичайний звук, який він не в силі вимовити.

¹⁾ Коротеньку замітку про істнованє сього звука в Перегінську подав Верхратський ще в студії: „Über die Mundart der Marmaroscher Ruthenen“. Stanislaw 1883, стор. 7.

Але чим даліше на захід в напрямі до границі Былаків, ріжниця в артикуляції між **ы** а **и** стає поволи чим раз виразнійша пр. в словах: **бык** а **біти**; **сын** а **носіти**; **дым** а **родіна**; **ты** а **дитіна** і т. д. В переходовім говорі долівським та ріжниця вже зовсім ярка, але з другого боку можна там декуди зауважати хитанє в артикуляції „**ы**“. Пр. в селі Мацьковичах (коло Перемишля) побіч грубого **ы** існує другий його відтінок, що зближає ся до глухого, протяжного **ѣ**: пр. **дем** (зам. **дым**), **рѣба** (зам. **рыба**), **бѣти** (м. **быти**) і т. д. Дальшим таким хитким варіантом грубого **ы** в сій граничній полосі єсть як раз висше обговорений звук **ш**.

Який чинник викликав сю хиткість в артикуляції грубого **ы**, легко з висше сказаного відгадати. Не чужий, польський вплив, який одиноко в Галичині можна би брати під розвагу, бо Поляки самі посідають середне **у** = **ы**, лише під впливом відмінної артикуляційної основи східних укр. говорів стає для мешканців згаданої переходової полоси дивний спосіб артикуляції звука **ы** поволи чим раз більше чужим. Наслідком того в одних місцевостях пересунуло ся місце артикуляції **ы** даліше в передну часть устної ями, через що повстали згадані передні відтінки, зближені до польського і російського **у**—**ы**, або до протяжного глухого **ѣ**, а в других околицях задержав ся єще вправді задний уклад язика, характеристичний для грубого **ы**, але до нього прилучила ся рівночасно артикуляція губ (так як при виговорі **о** і **у**) під впливом попередних губних співзвуків і з сеї скомбінованої артикуляції повстав наш оригінальний звук **ш**¹⁾.

При помочи сього переходового звука легко нам тепер зрозуміти й повстане укр. форм **бути**, **буў**... з первісного **быти**, **быль**..., що їх пояснювано доси по просту анальогією.

Вже Потебня висказав ся за можливістю повстання „**бути**“ з „**быти**“ в простій дорозі через фізіольогічний

¹⁾ Крім згаданих висше місцевостей має сей звук існувати ще в иньших селах пр. Білич, Плоске, Вичів (Старосамбірщина) і в Тухольщині над Орявою, однак я неміг ізза браку часу сього перевірити. Спорадично находимо в долівським говорі також вже чисте **у** місто **ы** пр. **вуострити** сокіру (зам. **выострити**, Вуйковичі коло Перемишля). Подібні приміри як пр. **ўпрати** зам. **выпрати**; **ўбити** м. **выбити**; **ўдаток** зам. **выдаток**; **ўвчити** зам. **вывчити** і т. д. існують у східно-угорських говорах а також у галицьких Бойків вздовж угорської границі (Верхратський, Зап. Тов. ім. Шевч. XXVII, 61). Примірів з „**ву**“ місто „**вы**“: **вуберати**, **вурости**, **вукста**, які подає Семенович (Сборникъ статей по слав. уч. Лам. Спб. 1883), Верхратський не подає.

звуковий процес без наглих скоків, яких ніяка мова, що жие і розвиває ся, не любить; лише не міг знайти в нашій мові відповідних примірів, що могли би піддержати його погляд і тому мусів оглядати ся за ними аж по чужих славянських мовах¹⁾.

Що первісне **ы** в формі **быти** перейшло як раз в **у** (**бути**) а не в передний самозвук **ш**, як се загально стало ся в иньших формах, хотяй перед ним стоять також губні співзвуки пр. **бик**, **грубий**, **високий**, **миш**, **мило** і т. д., се дасть ся пояснити в слідуучий спосіб:

Коли у східних укр. діалектах наслідком пересуненя артикуляції звуків в перед ями устної виговір грубого, задного **ы** ставав чужим і через хиткість його артикуляції розпав ся на кілька відтінків (подібно як се тепер бачимо в згаданих місцевостях), аналогія форми „буду“ (ст. сл. бждж) допомогла злябіялізованому відтінкови **ш**, що стоїть дуже близько до звука **у**, взяти верх над иньшими відтінками **ы** і в сей спосіб повстали з **быти** через посередний степен **блти** — форми: **бути**, **буў** і т. д., підчас коли в иньших словах **ы** злило ся з **ш**.

Сих кілька загальнійших заміток, винятих з систематичної фонетики українських говорів, вказує бодай в приближеню, як нерівномірним кроком поступав історичний звуковий процес в поодиноких частях української території. Під сим зглядом східно-укр. говори випередили з бігом часу далеко групу західну. В сій послідній групі, де через льокальні відносини і иньші причини витворила ся ціла маса гірських ідіомів, розвинуло ся дуже багато оригінальних, фонетичних появ, багато архаїзмів задержало ся до наших часів, а цілі ряди переходових звуків і посередних степенів, що ще находять ся в стадії розвою, позваляють нам на власні очи бачити майже всі етапи історичного розвою наших поодиноких звуків, який східні діалекти вже давно перебули.

¹⁾ Пор. його Отзывъ о сочиненіи А. Соболевскаго — „Очерки изъ исторіи русскаго языка“ (Изв. о р. яз. и слов. 1896. Т. I, 823 сл.).

Д І Д.

Лагідне проміне сонця сідає тихо на багряне листя винограду, повзе по счорнілих стернях, стелить ся на пухкій сьвіжо-обробленій ріли. Бабине літо дροжить срібними ниточками поміж штовбурами стебелець, веть ся вужиком зачіплене одним кінцем на кріслатім бодяку, а відірвавши ся, несеть ся з вітром понад поля, понад дороги, аж спиняеть ся на лісі. А він стоїть німий, пожовклий та самотний, немов роздумує минуле, і з нехочу кидає на вогку землю фіолетно-сиву тїнь.

Глибока, сьвяточна тишина вколисує природу; лиш жовтий листок по листку паде на землю що лиш чутно, а десь далеко скиглять галки...

Тяжко кашляє, спираєть ся на кулі і крутою доріжкою попід ліс йде сам — саміський... Сїв на горбочку, відставив кулю на мураву і ще тяжше закашляв, аж шапка зсунула ся з голови і впала на землю...

Сонце лиже його лисину і так рівно лагідно сьвітить, як дідові померклі очі, що ними він просто неворушно вдивив ся в даль...

Глуха, пізна осінь. Під зиму йде. Настануть довгі слоти. Тяжкими сивими хмарами затагнуть ся небо і буде росити як з сита. На дворі буде мокро і нудно, холодно і сумно... А густа мрака так здавить йому груди, що дихати не дасть. Тоді він не зможе вже більше ходити... Ляг би на теплий печі, звинув би ся в клубок і так пролежав би аж до весни.

А зима прийде! Прийде біла, студена, страшна. Як поти-снуть морози, то його відмерзлі ноги порозпукують ся і будуть боліти, що й кивнути ними не буде годе. У животі буде різати і пекти і вертіти, бо пропуклина намерзне і ствердне як горіх. Зимний вітер виморозить увесь дух в грудях, а гортанка так сціпеніє, так скорчить ся, що віддиху не пустить, і він буде лише кашляти і кашляти, а слова не промовить і ока не зажму-рить. Зима сяде йому на груди і холодними колінами здушить на дошку, а голову обсипле жаром, аж очі будуть вилазити... Вже не піде за жебручим хлібом, бо не сила рушити ся... А де-ж піде, що з собою зробить?

Беззубий пес має свою буду, або у стайні під жолубом пе-реночує, або під стріхою на загаті полежить за вітром на при-соню... А його до хати не приймуть, в стайню не пустять, з-під стріхи проженуть... Що з ним станеть ся?

Ой, діду, діду! тяжка твоя старість. Земля тебе до себе не кличе, а на собі місця не дає... Не йде смерть... А колись не та-кий був — тай що? Змарнував ся! Пусто змарнував ся... Сплю-нув і сльози закрутили ся у старих закрівавлених очах.

Перед лісом, за данами відси видко село. Там стояла його хата, велика і тепла. Лишив її тато небіщик і його лишив моло-дим парубком, як дуб. І він хотів газдувати на батьківщині, най-шов собі дівку господарську і пішли на пацір. Але піп напер ся, аби у нього стати на службу, заповідий не голосив і шлюбу не хотів дати.

Не дасть — то нехай, але і наймитом у нього не буде. Кинув дівку і гуляв з парубками, аж земля погнала ся. Бать-ківщина марніла, пустіло обійсте, спорожніли хліви, опустіла хата. Не міг у ній вже всидіти, бо видів, що стіни плачуть, а старий сволок дубовий так висить над головою, ніби хоче впасти і роздавити його як глину...

Була весняна, тепла ніч, грубий дощ падав, а грім котив ся по небі, як він ішов вулицею з коршми і заглянув у віконце своєї хати. На лаві сидів кривий Несторко, що був колись гу-менним в дворі, і плів на коня вуздечку, а по землі бігали його діти.

Тоді серце відізваало ся таким болем, що аж в очах потем-ніло. Витягнув сухий кіл з плота і пігнав ся на попівство. Під-крав ся під хату і лус по однім вікні, лус по другім. Шиби за-дзвонили, загавкали пси, счинив ся крик, а він пересадив пліт і біг з села, аж болото відскакувало від чобіт.

Саме тоді будували залізницю зі Львова до Підволочиск. Згодився до роботи. І здорова була. Копаєш землю, аж крижі пашать, і возиш її святаю тачками. Богато їх було. Приляжуть до землі, як муравлі і чуті лише, як рискалі шарять землю, біги розбивають камінь і колісця тачок скриплять і скриплять так тоненько, так жалісно... Сонце пражить, аж сорочка до тіла пристане. Але гроші пливають до кишені. Призбираєть ся їх трохи і вже спокою не дають. Ніби каменем ляжуть на груди. І стане так нудно, що робота не береть ся, остогидне всьо... Тоді ходім, погуляймо! Гуляють парубки і старі, жінки і дівчата. Пють, музики грають, а гроші котять ся. Що тих грошей тоді розплило ся! І скорше до роботи не вертай, доки всіх не пустиш.

Не всі бувало уміли гуляти. Иньший складав крейцар до крейцаря і шпарував як міг. От Ілько Оглоданий, слабій як мушка, а працював як пчола. Та праця тяжка трохи душі з нього не виперла, а він таки не давав ся. Така і жінка його була. Як в днину сонце шкварить, аж дух запирає, то вони обоє сидять в робітницьких бараках, аж повечоріє. Тоді на цілу ніч стають до роботи і тільки тої землі надрапають і таку стирту навозять, що другі і за три днині не вспіють.

Копали, розбивали скали, навозили гори, а свята земля терпіла. Нераз, здаєть ся, чуєш, як її болить, але не жалуєш, бо пани за те платять. Але бувало, як натрафять на болюче місце, то і земля не годна вже дарувати того болю. І карала, як кого попала. Того присипала, що ледви за три дні відкопали, тому так затяжіла на плечох, що крижі як дуга зігнули ся, тому каміне побило голову, поломило ноги... Так страшила людей. Але вони не слухали. Мерців ховали, каліків везли до шпиталю, а самі далі пороли землю без серця.

І він не слухав, бо треба було грошей. З чого-ж мав жити? Батькіщини вже давно не було, а їсти хочеть ся? В молодім кров грає! Як є гроші, то є музики, горівка, дівчата, є веселість, аж голова крутить ся. Гуляєш і забудеш всьо. Так тобі легко, що память тратиш...

Сподобав собі Юльку. Молода, здорова, а весела, аж земля під нею сьмієть ся! Гляне, то вогнем за шкіру посипле, а притулить ся — трохи не здурієш! Здаєть ся, що для неї вбив би чоловіка, як пса! Самого себе забив би. Ей, дуріли обоє, дуріли, аж покрила ся і пішла жидам мамчити.

Погуляєш пару днів, то вже чуєш, як рискають до твоїх рук просить ся і тачки чекають тебе. Вертай до роботи!

Як змучений лягав на сиру землю і засипляв твердим сном, то снили ся йому страшні дива. Чув, як земля плакала перед ним, скаржила ся, за що її так мучать. Нераз говорила так голосно і з жалем: Каспре, Каспре, ти найгірше мене катуєш. Я тобі дала силу і здоровле, а ти тепер мене ріжеш, розшарпуєш. Лиши мене, іди шукати собі иньшої роботи, бо буде зле.

І він лякав ся. Радив ся людей, але вони сьміяли ся з нього. Прозивали бабієм, що гнилої грудки боїть ся, та ворожбитом, що з мертвою землею розмавляє. І тому він не послухав голосу землі...

Робив свою роботу дальше.

Розсаджували скалу порохом. Великий камінь відірвав ся і покотив ся йому під ноги. Він схилив ся, щоби підняти камінь на тачки. Двигнув і в животі йому щось ковтнуло, в очах потемніло. Пусти камінь собі на ногу, аж кістку розторощило.

Відвезли до шпиталю. Пролежав цілу осінь і зиму до весни. Як сонце почало ogrівати землю, тоді випустили його без ноги з пропуклиною — дідом калікою.

Тепер вже не треба було шукати иньшої роботи, бо здоровле і силу відібрала назад розлючена земля. Підложив кулі під пахи тай пішов жебрати. І вже сила літ куняє від хати до хати, з села до села, простягає немічні руки по людську ласку.

Зуби вже вихолітали ся, волося вилізло, борода і вуси молоком стали, а сьвята земля все ще гніваєть ся на нього і не кличе його до себе, жалує місця на гріб...

А люди жалують його, але тая жалість, то ніж під серце... Жебраючи з села до села, зайшов раз до Оглоданих. Богаті газди, весела хата, велике обісте, діти підрастають... А його жаль, такий жаль за серце здушив, що трохи не пукло!

Ледви пізнали і обоє розплакали ся над ним. Просили, аби лишив ся газдівства доглядати, худобу пасти. Добре йому буде, як у власній хаті. Дуже просили. Але він не міг, бо злість ним трясла, а зависть аж розривала жовч... Чому-ж їх земля не покарала? Чому?... Їм дала достатки, що в добрі не чують ся, а йому забрала всьо, всьо до крихти, гірше ніж той злодій, ніж рабівник!

Мусів утікати геть від них, геть з села, далеко, далеко, бо щось йому так голосно, так виразно шептало: возьми сїрника

тай під стріху. І здавалося йому, що се той сам голос, яким до нього колись земля говорила...

Минуло всьо, як дим під вітром... Молодість, сила, здоровля... нема нічого! Нема де спинити ся, нема кому пожалувати ся...

Ех, як би так Юльку відшукати, може би хоч вона якось в инший спосіб пожалувала не так, як другі. А може і вона десь під плотом конає, або вже може франця її з'їла...

Ой, діду, діду, змарнував ся твій сьвіт, а згинеш, то зьвірі рознесуть твоє тіло, бо земля не прийме тебе до себе...

Сховав поморщену твар у чорні долоні і плакав, голосно хлипав... Теплі сльози продирали ся поміж брудні пальці і сивавими крапками падали на пожовклу, зсохлу траву. Сонце зсувало ся за горб і ще раз тихо, жалісно дивило ся на змарнованого діда... Ласкаво цілувало його лису голову...

29. I. 1901.

Питанє Унії Русинів з Римом в часах констанцького собора.

[Причинок до історії унії].

Поява Русинів на констанцькім соборі в справі унії з Римом належить теж до подій, про які мало знаємо. Мало розказують нам про сей факт жерела, мало хроністи, не багато інтересують ся ним теж історики новійшої доби усіх напрямків. Одні згадують лишень коротко про отсю начеб-то пробу унії¹⁾, другі зазначають ще з замітним жалем її невдачу²⁾, иньші знова навряд не бачуть тут навіть правдивої проби і вже при помочи невеличкого доказового матеріялу, який був їм доступний, заявляють, що Русини не дуже то готовились тоді до унії і явили ся на соборі тільки завдяки інтригам польського правительства³⁾. Усі-ж ті думки й погляди проголошені так коротко і цупко, що читачеві остаєть ся тільки одна непевність.

Що йно в 90 роках минувшого столітя змінили ся обставини. Особливо польські історики стали близше займати ся справою унії Русинів на констанцькім соборі. Питанє сеї унії збуло навіть спеціальні монографічні розвідки, поступило в ста-

¹⁾ Caro, Geschichte Polens, Gotha 1899, т. III. с. 441.

²⁾ Likowski, Historia unii kościoła ruskiego z kość. rzymskim, Poznań 1875 с. 3435; Pełesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, Wien 1878, т. I. с. 364 - 365.

³⁾ Fiehler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, München 1864, т. II. с. 47; Макарій, Історія русской церкви, Скт. Петер. 1866, т. V. с. 337.

дію живійшої дискусії¹⁾. З чималим накладом досліду й ерудиції взялись польські історики до діла, аби цілу подію охоронити від забуття. І не диво! Їх патріотичні шкла відкрили у факті подорожі руського метрополіта Григорія Цамвлака на констанцький собор, яку він відбув на бажанє польсько-литовських володарів, не аби який тріумф унії, не аби яку заслугу особливо польського короля Ягайла. І манять ся вони без кінця цілою подією, величавим вїздом метрополіта в мури Констанції, манять ся химерною думкою, начеб-то руський метрополіт приїхав на собор, аби дарувати папі й соборови унію руської церкви, розумієть ся, без всяких умовин і застережень²⁾. В історії вже й так без міри прославленої унії найшли вони нараз один сьвітлий етап, удачний вислідок і тому тільки слів і тільки труду, аби тріумф остав ся тріумфом.

Слід теж і нам приглянуть ся сим привидним тріумфам унії Русинів в часах констанцького собора, аби справити хибні, безосновні погляди й дошукаєть ся зерна правди в сїм питаню. Кульмінаційною точкою нашої розвідки буде безперечно поява метрополіта Григорія Цамвлака в Констанції в місяци лютім 1418 року. Конечна річ одначе оглянути зразу перед-історію отсеї події, аби сим робом ліпше осьвітити питанє унії Русинів на констанцькім соборі. Про пізнійшу судьбу унії, сеї важної релігійно-політичної проблеми народів, живучих в монструальній русько-литовсько-польській державі Ягайла, подамо тільки загальні замітки.

Огляд політичних і церковних відносин литовсько-руської Держави і Польщі у звязи з унією руської церкви перед констанцькім собором (перед 1414 р.).

По упадку старої держави „Русі“, по упадку галицько-волинської держави, опинились землі українсько-руського народа в руках великих князїв литовських, які їх злучили з державним організмом Литви. Замітна притім річ, що український нарід

¹⁾ Prochaska, Dążenia do unii cerkiewnej za Jagielly (Przegląd powszechny, Rok XIII), Poznań 1896; Lewicki, Sprawa unii kościelnej za Jagielly (Kwartalnik histor. T. XI), Lwów 1897.

²⁾ Lewicki, Unia florencka w Polsce (Rozpr. Akad. Um. W. hist. fil. w Krakowie) 1899, т. 38, с. 207; Prochaska, Z dziejów unii brzeskiej (Kwartal. hist.), 1896, с. 535.

приймив се панованє литовських великих князів без опору й невдоволення, наче-б своїх питомих володарів. Головна причина сеї появи лежала імовірно в тім, що великі князі литовські були прихильниками українського елемента, підпирали його культуру, не ворогували проти його православної віри. Богато князів гедимінової династії перейшло вже заздалегідь на грецьку віру, яка приймалась теж скоро серед поганських литовських мас і простягалась поволи до найдальших меж Литви, ген аж у Жмудь¹⁾. Вже з половини XIV столітя займав український на-рід домінуюче становище в литовській державі, яку з сього часу справедливо називають литовсько-руською державою. Усе жите Литви розвивало ся тоді під суспільним культурним і політичним впливом українського елемента. Сей вплив відбив ся особливо ярко на політиці великих князів литовських. Уся їх увага була повернена на збиране руських земель, що їх доводило до завзятих борб із заздрісними сусідами, з Татарвою, Москвою, особливо-ж із Польщою, яка вже від часів Казиміра Великого (1340) піднімала претенсії на Червону Русь, на Галичину, Волинь опісля-ж і на Поділе. Великі князі литовські ставали на чолі анти-польського руху Русинів сих земель; їх борба з Польщою була властиво обороною руських земель від польської інвазії²⁾. Їх найблизшою цілю було заснованє сильної литовсько-руської держави, яка-б могла остояти ся перед усіма внішними ворогами, німецькими рицарями, що від заходу загрожували самій корінній Литві, перед Поляками, Москалями й Татарами. До осягнення сеї ціли треба їм було помочи й симпатії українсько-руського народа, тому й уся їх прихильність для його справ. Ізза того опікувались вони теж радо руською церквою, що піднімалась під їх володінєм поволи із занепаду, в яким оставала вже довгі часи, головно від 1325 року, від часу остаточного перенесеня київської метрополії до Москви³⁾. Заходом знаменитого великого князя Ольгерда прийшло навіть до основаня самостійної литовсько-руської метрополії у Києві в році 1376, на яку великий князь назначив Серба Кипріяна, чоловіка великої на сі часи осьвіти⁴⁾,

) Дашкевичь, Замѣтки по исторіи Литовско-русскаго государства, Кієвъ 1885, с. 161 і др.

2) Грушевський, Історія України-Руси, Львів 1900, т. III. с. 298.

3) Макарій, *op. cit.*, т. IV., с. 20.

4) *Acta Patriarchatus Constantinopolitani* ed. Niklosieh-Müller, Vin-dobonae 1862, т. II., с. 17.

факт, який безперечно вказує на велику печаливість Ольгерда для церкви підданого йому народу, хоч із сею печаливістю вязалося бажане більш політичної натури, бажане церковної автономії литовсько-руської держави. На всякий спосіб грецька віра тодішніх Русинів була забезпечена. Латинство їй ще не загрожувало і гасло унії з Римом не ворушило ще тоді умів, не викликувало ніяких кріз для українсько-руського народу. Взагалі ізза прихильности великих князів литовських для українського елемента, ізза їх повільної ассіміляції разом з цілими литовськими масами до руського житя, руської мови, культури, звичаїв, нарешті ізза свобідного, нівелюючого розросту православної віри, був українсько-руський нарід в межах литовсько-руської держави на дорозі до удатнійшого розвитку своєї національної сили, до буйнійшого культурного розцьвіту.

А вже-ж трафилися події, які змогли перешкодити сьому розвиткови українсько-руського народу й литовсько-руської держави, загрозили при тім сильно вірі і церкві Русинів. Гроза нависла зо внї, з боку двох сусідних католицьких народів, Німців і Поляків.

Німецька небезпека діймала ново-основаній державі головно безнастанними наїздами ордена німецьких рицарів на корінні литовські землі. Аби знесилити новий державний організм, викликували німецькі рицарі проворною киринею незгоду у великокняжій родині й були все готові до оружної інтервенції. Перед середньовічним європейським форум п'ягнували вони великих князів литовських як поган або схізматиків за їх прихильність до Русинів і змагалися піднімати на них справжні хрестоносні походи. Навертане до латинської, католицької віри було все гаслом боротьби. Коли навіть приходило до хвилевого примиреня, як що ордену не ставало агресивної сили, навернене на латинську віру й нехтоване грецької схізматицької було все стереотипною точкою, яку рицарі вставляли в умови, точкою, яку одначе й годі було дотримати, задля цілої ненависти Литовців до мечем пропагованого латинства. І все, коли ордену захочувалось знова рабівничого походу на Литву, недотримане сеї точки було вічним *casus belli*. Не помагали зовсім запевнення з боку великих князів у Римі, що вони в засаді не противлять ся мирним католицьким місіям. Місіонарі приходили безнастанно, останніми часами за Ольгерда около. 1373 р.¹⁾ і пізнійше, але

¹⁾ Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, Romae 1860, т. I., с. 965 № 934.

орден не таки все переставав нападати на Литву, домагав ся масового навернення Литовців і зміни фронту до схізматицьких Русинів. Домагавсь одним словом річи неможливої. Для великих князів литовських не було місця в литовсько-руській державі для католицької політики. Відразу навернути Литовців було годї, а руський елемент був надто численний і сильний в державі, аби його можна було нехтувати. Запевнення прихильности для латинства являли ся радше хитрими викрутами, ніж щирими замислами великих князів. Навіть великий князь Ягайло, що вже в 1382 році обіцяв був ордену перейти на латинську віру з цілою Литвою, не зміг дотримати своєї обіцянки¹⁾. При помочи ордена вдалось йому здобути для себе великокняжий трон, але правити державою з програмою латинізації було тяжко. Не зробив теж Ягайло поки що нічого для навернення Литви, не спинював мирного розвитку руської віри за свого князюваня. Припадок Ягайла одначе, який за обіцянку переходу на латинство прийшов при помочи ордена до власти, не остав без фатальних наслідків. Безпосередно по сїм факті утік стрийний брат Ягайла Витовт до ордена й перейшов просто на латинство в надїї, що орден поможе йому за те до відібраня Трок, його вітчизни, забраної Ягайлом, а може й до осягнення великого князівства. Перехід сей був розуміеть ся нещирий і скоро вже після нового поєднаня з Ягайлом перейшов Витовт безцеремонно на руську віру. Про се дізнаємось із його пізнійшого листа до ордена імовірно з 1390 р., в яким він хоче хитро оправдати ся, начеб-то його тільки Ягайло до прийнятя руської віри приневолив²⁾, і хоч по правді зробив він се тільки з огляду на домінуючу ролю руського елемента в литовсько-руській державі. Но все таки отсі залицяня сього або того князя до ордена, хоч як нещирі, отвирали ворота грозї латинства. Настала нарешті через те невідмінна небезпека для єдности литовсько-руської держави, для руської віри і церкви, знова перспектива недалекої вже стрічі з загрожуючою латинізацією.

Отся небезпека збільшилась ще вскорі з боку сусідньої Польщі від часу, коли великий князь Ягайло приймив, пропоновану йому польськими панами корону польську з рукою Ядвіги,

¹⁾ Codex epistolaris Vitoldi 1376—1430 coll. Prochaska (в Monum. med aet. hist. Pol. т. VI). Краків 1882, с. 2; Дашкевичь, с. 109.

²⁾ Scriptores Rerum Prussicarum, Липськ 1863, т. II. с. 713. Витовт оправдуєт ся ще ніби-то сим, що: „heimelich habe ich gehalten myn glowben“. Мабуть не повірили сій нісенітницї самі лицарі.

доньки короля Людвика угорського. Надія на скріплене своєї позиції на Литві проти других князів, вигляди на поміч в боротьбі з орденом, а вже-ж не менше блеск польської корони й красота Ядвіги приманили Ягайла до сього кроку. Дорого прийшло йому однак за отсю корону заплатити. Прирік він між иньшим приймати латинську віру разом з усіма членами великокняжої родини і навернути усіх Литовців, а надто прилучити на все литовські і руські землі до польської корони. Уніонна грамота, виставлена в Крєві 14. VIII. 1385 року заінавгурувала отсю політичну унію Польщі й литовсько-руської держави¹⁾, подію важких в будучині наслідків для обох сполучених держав, легким способом придуманий почин, несвідомий одначе непримирених противенств, які приходилось одоліти, почин, що мав перетворити дві держави ріжного устрою, ріжної політичної й суспільної структури в одну одніську державу, в якій повинні були з'єдинити ся аж три народности, три вірування, дві самостійні культурні течії й не попасти в загальну боротьбу за існуванє. Гострі колізії були неминучі й прийшло до них доволі скоро. Вже в році 1387, коли Ягайло під польським напором, приступив до християнізованя Литви способами, що степенували ся від лагідних намов до найострійших кар²⁾, зажеврїло невдоволенє Литовців. Саме тоді прийшло теж до релігійної колізії з Русинами. Аби перешкодити переходови що йно в латинській вірі охрещених Литовців на руську, видав Ягайло розумїєть ся Поляками подиктовану заборону подружїй між латинниками й Русинами³⁾, яку сї останні мусїли почувати як зневагу й атентат на свою віру. Невдоволенє Русинів мусїло збільшити ся ще дужше, коли в тїм саме році королева Ядвіга підняла з малопольською магнатерією похід на галицьку землю й Подїле, аби заняти сї землі в одиноке, безпосередне посїданє польської корони. Особливо богате Подїле, що досїль належало до Литви, бажалось здобути малопольським панам. Отсим плодючим полям Подїля прийшло теж бути головним боєвищем довговікової боротьби між польським і руським народом.

Боротьба начала ся скоро. Ще не минули три роки від коли Поляки перший раз попробували своїх сил і вже бачимо

¹⁾ Cod. ep. saeculi XV, ed. Lewicki (в Monum. med. aed. hist. pol. т. II). Краків 1876, т. I., с. 4.

²⁾ Caro, op. cit., т. III., с. 39.

³⁾ С. Lewicki, Powstanie Świdrygielly (Rozpr. Akad. Um.). Краків 1892, с. 131; Raynald, Annales ecclesiastici, Coloniae 1691, т. XVII с. 133.

Mr. Enoch C. ...

Др. Евген Озаркевич.

Русинів, як головних борців по стороні енергічного, талановитого князя Витовта, що вже в році 1390 підняв революту проти Ягайла й Польщі. Ягайло не дав йому обіцяної гідности великого князя литовського й задумав правити Литвою через своїх польських намісників. Се спонукало теж Витовта, що мав не менше права на велике князівство ніж Ягайло, до отсеї революти, при якій опирав ся він головно на невдоволених руських масах. Небезпека була так велика, що Ягайло мусів погодити ся з Витовтом в Острові 1392 року й віддати йому губернаттуру, себ-то намісництво в литовсько-руських землях¹⁾. Сим разом не здобув ще Витовт гідности великого князя, але й намісництво було наразі великим здобутком.

Отся постанова принесла теж Русинам зміну на ліпше. Витовт не вдоволяв ся зовсім ролею намісника й виступав наче самостійний володар литовсько-руської держави. Претенсії Поляків трафіли на його завзяте й мусіли на який час притихнути. А вже-ж і для руської віри минула небезпека, від хвилі, коли Полякам випала з рук губернаттура литовсько-руських земель в користь Витовта, який взагалі був толерантний для руської віри. Політичні і релігійні наступи Польщі були спинені. Релігійна ексклюзивність Поляків, яка ставляла схізматицького Русина на рівні з поганином, мусіла поки що тримати ся тільки границь Галичини, де вже від десятків літ завелись формальні переслідуваня руської віри. Польські єпископи діставали там від римських пап навіть спеціальні повновласти для переслідуваня схізматиків, між иньшим управнене відбирати руським єпископам і сьвященикам їх церкви й карати в імя римського автодафе²⁾. Що Поляки поважно заходили ся коло лятинізації по волі та по неволі, сьвідчить надто основане славянського бенедиктинського монастиря в Кракові около 1392 року в ціли інтензивнійшого навертаня Русинів на латинство³⁾. Губернаттура Витовта, обмежуюча польську політику сього типа, була, значить ся, чималою запорукою мира для Русинів литовсько-руської держави.

Саме в тих непригожих для лятинізації Русинів часах відізнало ся нарешті в Польщі сильнішим відгомоном гасло унії грецької церкви з Римом, гасло, що як раз тоді було підняте

¹⁾ Грушевський, *op. cit.*, т. IV., с. 121—122.

²⁾ Turgenev, *Historica Russiae Monumenta*, Petropoli 1841, т. I., с. 116. № 118, лист папи Григорія XI до краківського єпископа з 1372 (VIII, 2) р.

³⁾ Długosz, *Opera omnia*, ed. Przewdziecki, т. XII., с. 490 ad 1390 (?).

в західній Європі з нагоди грізних нападів Османів на Візантію і зазивів византійського цесаря Мануїла II. о поміч, хочби й за ціну унії грецької церкви з Римом¹⁾. Отся нещира й Греками зненавиджена обіцянка унії, зложена цесарем Мануїлом II., спопуляризувала теж доволі справу унії в цілій Європі. Король Угорщини Жигмонт Люксембурський і папа Боніфатій IX. вели около 1394 року живу агітацію за хрестоносним походом на Турків, від якого залежало здійсненє унії. Не обійшло ся розумієть ся без заходів, аби склонити й неофіта Ягайла до сього походу. Сим робом поставлено й Поляків перед проблемом унії не тільки Греків, але й Русинів. Справа унії Русинів мусіла викликати в Польщі живійшу дискусію, особливо тому, що всякі заходи безпосередної лятинізації останніми часами не давали сподіваних вислідів і майже ніяких виглядів на найблизшу будучність. Одушевлення одначе для унії не було, безпосередна лятинізація Русинів більше відповідала бажанням тодішніх Поляків. Тільки самий король Ягайло займав ся нею горячіше. Мабуть не добачував він усіх трудностей унії і надівав ся по ній тільки одного, що чей по злуці Греків тай Русинів з Римом мусіли-б перестати усі підозріня й наруги з боку ордену, який його безнастанно пятнував перед Европою поганином і приклонником схізматикив²⁾. Се було теж мабуть найсильнішим товчком для його прихильности до унії. Бачимо навіть чималі його заходи в сій справі. Зразу вислав він угорському королеви проти Турків відділ войська, що взяв участь в нещасливій битві під Нікополіс з початку 1397 року³⁾. Найважнійша одначе річ, що Ягайло відбув саме при кінци 1396 року в незвісній нам руській місцевости конференцію в справі унії Русинів з метрополітом Кипріяном, що вже від 1390 року перебував у Москві, як метрополіт всеї Руси⁴⁾ себ-то від часу згаданої висше револьти Витовта, який тоді шукав підпори у Москві. Вислідом же сеї конференції були листи Ягайла й Кипріяна до царгородського патріярха як раз

¹⁾ Finlay, A history of Greece, Oxford 1877, т. III., ст. 470—473.

²⁾ Ss. Rerum prussicarum, т. II., ст. 714. Ще в році 1388 жалував ся Ягайло перед Гохмайстром за наруги, начеб-то він „den glowben Christi truglich enphangen“, начеб-то він хотів опісля „abetreten dem glowbin Christi“ і протестував в зрозумілім обуреню, аби його німецькі рицарі не титуловали згїрдливо „du Jagal“.

³⁾ Prochaska, Dażenia, ст. 338.

⁴⁾ Gelzer, Beiträge zur russischen Kirchengeschichte, (Zeitschrift für Kirchengeschichte т. XIII) Gotha 1892, ст. 274.

в справі унії, вислід, який вже сам по собі вказує на те, що Ягайлови все таки вдало ся погодити тоді хоч одного метрополіта з думкою унії. На жаль не заховали ся нам сі листи і знаємо лишень їх зміст із відповідий, які дав на них патріярх з початку січня 1397 року¹⁾. Із сих відповідий провідуємо тільки дещо про становище Ягайла й метрополіта Кипріяна до унії. Ягайло зазивав здаєть ся зовсім коротко патріярха до унії. Лист Кипріяна одначе мусів бути детальнійший і містив між иньшим одну дуже цікаву пропозицію, аби патріярх скликав для справи унії синод на руській теріторії. Дуже замітна се пропозиція! Патріярх спеціально нею займаєть ся у своїй відповіди і зазначає з натиском, що руська теріторія не придаєть ся на скликане екуменічного уніонного синода. Дивна річ! Кипріян пропонує вже навіть місце скликаня собора начеб-то вже ніяких иньших трудностей унії не було окрім визначеня місця! Кипріян робить се так, наче-б був переконаний, що справа унії бодай в половині порішена, начеб-то в Царгороді вже не було ніяких перешкод ні з боку цісаря, ні патріярха і пропонує уніонний собор на руській теріторії, не знати, чи може з надто великої прихильности для унії, чи може задля иньших мотивів? Ні! Великої прихильности годі тут доглянути ся. Можна припустити лишень одно, що сьому сьвітлому й своїй вірі відданому чоловікови бажалось мати певний вплив на переведенє унії, яку йому польський король мусів представити на згаданій конференції наче факт у Царгороді вже порішений. Тому то і його пропозицію треба розуміти тільки як бажанє і острах, аби Рим і Царгород не накинув часом унії Русинам без їх відома, волі і згоди на якім далекім від них соборі, де їх єпископи не могли-б явити ся у відповіднім числі, у відповідній силі. Відповідь патріярха, який заявив категорично, що про унію не може бути бесіди, як довго не мине гроза Турків, мусіла значить ся, представити Кипріянови від разу справу в иньшій сьвітлі, як в інформаціях Ягайла. Ягайло остав ся теж із замислом унії на леду! Патріярх сказав нарешті правду в очі. Поляки не дуже журили ся унією, Русини, розумієть ся, ще менше. Метрополіт Кипріян повернув знова спокійно в Москву, забуваючи про всьо і займав ся далі справами церкви в дусі не менше православнім ніж давнійше²⁾. Що-йно те принагідно підняте гасло унії замовкло. І сам Ягайло

¹⁾ Acta Patriar. Constantinop., т. II., с. 280, 282.

²⁾ Макарій, op. cit., т. IV., ст. 84.

мусів його понехати тим більше, що як раз в сім часі прийшлося подбати про інші, важніші державні справи.

Саме тоді рушився знова Витовт в литовсько-руській державі, став себе звати великим князем, вирікаючись отверто свого губернаторського характеру¹⁾ і займив при сій нагоді для себе Поділе, се пожадане ельдорадо польської магнатерії. Не помогли нічого протести королевої Ядвіги, що уважала сю землю своїм приданим й домагалась в цвітні 1398 року чиншів від Витовта. Необережно пригадала вона тоді Витовтови його залежність від польської корони й дала товчок до нової ребелії Витовта, другої вже від часів креської унії. Витовт відмовив, розумієть ся, чиншів від подільської землі й помирився заздалегідь з ордемом на острові Салин при кінці 1398 року, аби забезпечити ся з сього боку і тут мабуть, коли вірити пруському хроністови, оголосили його Литовці й Русини своїм королем²⁾. Політична унія з Польщею була хвилево зірвана і тільки страшна невдача над Ворсклою в 1399 році у борбі з Татарами, відвернула від Польщі грізну сю кризу, коли Витовтови прийшлося знова погодити ся з Ягайлом. Тоді був Витовт вже за слабкий, аби цілком зірвати із Польщею. Скористав тільки одно, що застрашені Поляки та Ягайло полишили йому титул великого князя й відступили литовсько-руські землі в характері досмертного ленна в 1401 році³⁾. Сим робом признано теж Витовтови деяку залежність, якою він мусів наразі вдоволити ся. Отся Витовтова криза тягнула ся одначе аж по 1406 рік, коли то прийшло нарешті до деякого успокоєня і взаємного довіря сторін, по цілій серії гомогіяльних актів Витовта⁴⁾. А вжеж як що-йно стала минати небезпека з боку Витовта від 1401 року, піднялась нова гроза для Польщі від ордену, що зачав війну за недотриману Витовтом салинську умову, якою Витовт прирік відступити Жмудь Орде-

¹⁾ Грушевський, т. IV., ст. 122—125.

²⁾ Ss. Rer. Prus. (Possilge), т. III., ст. 219. Ядвіга домагалась „das her ir nemeliche czinse nemeli her lande beschide, die iv jerlichin wordin gegeben und verguldin. Do Wytowt die brife hatte losin lesen, do his her dy bestin der lande von Russin und von Littowin vor sich komen und frogete sie, ob sie weldin undertenig sin den Polan und yn czins gebin-alle jerlichin“ — а далі ст. 224 „und uf pie criit worfin die Littowin und Russin Wytowten einen Koning uf czu Russin, das vor my gehort was“.

³⁾ Cod. ep. Vitoldi № 233, ст. 71.

⁴⁾ Prochaska, Nieznany akt hommagialny Witolda (Kwartal. hist. IX). Lwów 1895, ст. 233.

нови), яка однак стала мертвою буквою, від коли Вітовт погодився з Ягайлом. Одну небезпеку заступила друга, й були се два найпекучіші питання польської політики в часі від 1398 до 1406 року, попри які не було часу, ні місця для справ сього рода, що унія Русинів з Римом.

І справді майже ціле десятиліття від 1396 року, коли Ягайло перший раз займився справою унії Русинів, не чуємо про неї нічого. Наче забув про неї Ягайло! Не можна теж сьому дивувати ся, бо взагалі Ягайло не проявляв великого інтересу для релігійних і церковних справ. Польський хроніст Длугош не багато може нам розказати про його заслуги около католицької церкви, не багато про його навертання поган, про оснóвуване костелів і монастирів. За те пруський хроніст Поссільте є доволі поганої думки про сю діяльність Ягайла і вказує на малі поступи католицизма в литовсько-руській державі за часів його панування¹⁾. Скарги ордену на Ягайла й Вітовта перед Європою вказували теж на се, що за їх володіння не підносили ся нові костели, не було сліду їх релігійної праці²⁾. Не було теж в Ягайла справді розуміння для релігійних справ, ані ревности. Тільки через призму найблизших політичних інтересів глядів він на церковні справи своїх держав. І правдива се несподіванка для нас, коли стрічаємо звістку про якийсь новий з'їзд короля Ягайла з метрополітом Кипріяном в Милолюбю під кінець 1406 року³⁾, з'їзд, який польські історики хочуть конче звязати з апостольською ревністю Ягайла й новими замислами й плянами унії Русинів⁴⁾. Шкода тільки, що не старають ся вони доказати правдивости сього погляду, бо справді не знаємо, чому як раз предметом сеї конференції повинна була бути унія. Ніхто її в сих часах не заініціював ані з боку Царгорода, ані Рима. В Царгороді зменшилась турецька небезпека вже від 1403 року за Сулімана й пізнійше за Магомета I аж по 1421 рік так, що не було

1) Długosz, т. XII, ст. 546.

2) Ss. Rer. Prus., т. III., ст. 310.

3) Voigt, Codex diplomaticus Prussicus, Königsberg 1857, т. V. № 135, ст. 181 ad an. 1403: „non occurrit nobis, si aliqua Ecclesia inibi de novo sit erecta de qua posset tamquam de sua gloriari, quinyuemo magis erubescere, quod suis temporibus nulla aut paucissima accesserunt“.

4) Daniłowicz, Latopisiec Litwy i Kronika ruska, Wilno 1827, ст. 226.

5) Likowski, op. cit., ст. 33; Prochaska: Dażenia, ст. 336. Погляд оснований на непевній звістці Кояловича, Miscellanea rerum ad statum eccles. Lith. appertinentium, Vilnae 1650.

конечности просити від Захода помочи за ціну унії східної церкви¹⁾, а Рим був сам тоді на передодні схізми трех пап²⁾. Що Ягайло колись перед десяти роками відбув раз конференцію з Кипріяном в справі унії, яка тоді була всюди на порядку деннім, не управнює предсі до аналогії, начеб-то й сим разом про неї була бесіда. Радше можна припустити, коли вже хочемо будувати гіпотези, що ся конференція була у звязи з тодішньою московською політикою Ягайла. Саме від 1390 року, від звісної ребелії Витовта, який тоді наближив ся до Москви, перебував литовсько-руський метрополіт Кипріян в Москві як метрополіт всеї Руси й завідував, розумієть ся, відтіля і своєю литовсько-руською метрополією без ніяких колізій завдяки згоді великого князя Витовта з Москвою. Сї відносини мусіли змінити ся одначе від 1401 року, від нового порозуміння Витовта з Ягайлом. Около 1406 року прийшло вже навіть до отвертих воєнних кроків з Москвою³⁾. Ясна річ, розумієть ся, що в такій хвилі мусіло залежати і Витовтови і Ягайлови в першій лінії на тім, аби Кипріян повернув до своєї литовсько-руської метрополії. На конференції в Милолюблю розходилоь мабуть тільки о поворот метрополіта до Київа, при чім оба володарі думали більше про церковні доходи, які плили з їх держави через Москву в Царгород, ніж про все иньше, ніж про унію. Найменшої причини не маємо припускати, аби тоді справа унії лежала Ягайлови на серцю. Найближші події по конференції в Милолюблю дають нам теж деяке запевнене правдоподібности нашого погляду. Кипріян вмер вже того саме року. І великий князь Витовт вислав сейчас полоцького єпископа Теодозія, як свого кандидата на метрополіто, не зважаючи на претенсії Москви⁴⁾. Коли-ж патріярх прислав тільки Грека Фотія, як метрополіта на всю Русь, не хотів Витовт сього останнього взагалі зразу признавати і тільки на виразне запевнене Фотія, що буде здебільша перебувати в Київі й займатися пильно справами литовсько-руських єпархій, приймив його нарешті в 1409 році. Про се перебуванє метрополіта в Київі клопотав ся теж Ягайло мабуть на конференції в Милолюблю. Аби тоді хто небудь займав ся справою унії, годі провідати з жерел і достовірної традиції.

¹⁾ Finlay, op. cit., т. III., ст. 483, 485.

²⁾ Hergenröther, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte 4. Aufl. Freiburg (Br.) 1904. т. II., ст. 775 і др.

³⁾ Długosz, т. XII ad 1406, ст. 566.

⁴⁾ Макарій, op. cit., т. IV., ст. 86--87.

Тимчасом загострювалась у внiшнiй полiтицi Польщi, що раз бiльше стара вже ворожнеча з орденом, яка абсорбувала всi сили держави й довела вкiнци до так званої „великої вiйни“, що скiнчила ся вправдi страшною невдачею ордену в битвi пiд Дубровном в 1410 роцi, не знищила одначе його зовсiм, головно через вiдступ великого князя Витовта¹⁾, який тодi ставав знова що раз бiльш непевним для Польщi. Задля непевности Витовта, якому ново вибраний король нiмецький Жигмонт Люксембурський обiцяв що-йно в 1410 роцi на з'їздi в Кесмарку самостiйну литовсько-руську корону, нялась теж у сферi внутрiшньої полiтики конечнiсть нового закрiплення крєвської державної унii.

Серед доволi напруженої ситуацiї вiдбув ся нарештi з'їзд Ягайла i Витовта разом з польськими й литовськими панами в Городлi над Бугом в 1413 роцi для переведеня ревiзiї унii. Городельським актом унii скористав Витовт знова одну уступку Полякiв для фактичної незалежности литовсько-руської держави, до якої все прямував, а саме постанову, що й по його смерти литовсько-руська держава повинна дiстати самостiйних великих князiв²⁾. А вже-ж на городельськiм з'їздi зазначилось деяке зближенє Витовта до Полякiв, особливо в некористь Русинiв. При зрiвнаню литовських магнатiв i бояр з польською шляхтою, доконанiм як раз на городельськiм з'їздi, поминено Русинiв, признаючи новий еманципацiйний привiлей тiльки визнавцям латинської вiри. Ексклюзивна полiтика Полякiв була принайменше формально Витовтом апробована. Бiльша часть пiдданих великого князiвства литовського, цiлi маси Русинiв, були задля своєї вiри позбавленi разом i своїх полiтичних прав. Чому Витовт знова зi свого боку зробив сю уступку Полякам, трудно пояснити. Причиною сього були може новi пляни i комбiнацiї амбiтного князя. Може числив ся вiн тодi з виглядами осягнення польської корони на випадок смерти бездiтного досiль Ягайла³⁾, який вже тодi, в 65 роцi свого житя, був стариком без власної волi й умових сил⁴⁾. Коли так було, тодi являеть ся зовсiм зрозумiлою уступка Витовта для Полякiв. Хотiв бачить ся здобути їх симпатii для себе. В кождiм разi був Витовт надто добрим дипломатом, аби цiлком вже нехтувати Русинiв. Хоч i не до-

¹⁾ Długosz, т. XIII., ст. 84—86.

²⁾ Грушевський, *op. cit.*, т. IV., ст. 131—132.

³⁾ Caro, *op. cit.*, т. III., ст. 402.

⁴⁾ Długosz, *op. cit.*, т. V., ст. 86.

пускав він від часів городельського акту Русинів до найвисших урядів¹⁾, все-ж таки не позбув ся принайменше своєї давнійшої толеранції і змагав ся все грати ролю приятеля руської церкви і віри. Цілком противно як недоумний король Ягайло, який допустив ся раз навіть дуже грізного акту сваволі проти Русинів, про що нам розказує польський хроніст Длугош. В Перемишлі 1412 року велів Ягайло в присутности гранського архієпископа й одного посла німецького ордену Михайла Кохмайстра замінити руську катедральну церкву на латинську й викинути останки похоронених там Русинів²⁾. Вчинив се Ягайло, розумієть ся, аби показати присутнім чужинцям, о скільки неправдиво посуджували його німецькі рицарі ізза прихильности для схизматиків. Се не зменшає одначе яркості цілого факту.

Серед що раз висше піднімаючих ся хвиль польського латинізма, загрожуючого Русинам, припадала, бачить ся, велика роля німецькому ордену, а саме роля розбурхуючого, кириного, провокаторського чинника. Спір з ордену не перестав бути й по „великій війні“ найпекучішим питанєм Польщі. Нову війну між ордену і Польщею в році 1414 перепинила тільки дипломатична інтервенція європейських дворів і папи³⁾, яка приневолила обі сторони віддати свою справу до розсуду, що-йно скликаному констанцькому соборови. Спір з ордену німецьких рицарів, які оправдували свої напади на Польщу тим, що її володарі неофіти не проявляли відповідної ревности в навертаню поганських Литовців і схизматицьких Русинів на латинство, був одною справою Поляків на констанцькім соборі і в тісній звязи із тим появилась нарешті на соборі і друга, а саме справа унії Русинів з Римом. Звязь отсих двох справ на соборі прийдець ся нам теж доказати. Яким чином виринула справа унії Русинів на соборі по доволі довгім часі забутя, се й головне питанє нашої розвідки.

Питанє унії на констанцькім соборі (1415—1418).

Гасло унії Русинів з Римом було серед змінних відносин політичних другої половини XIV. віку доволі випадкове й не

¹⁾ Cod. ep. XV., т. II. № 204, с. 271. Лист одного єпископа (мабуть Збігнева), з похвалою для Витовта за те, що не віддавав Русинам по городельським акті „castra paciora et officia“.

²⁾ Długosz, op. cit., т. XIII., ст. 148—149.

³⁾ Рачуґякі, Cod. dipl. Lithuaniae, Vratislaviae 1845, ст. 187; Raynald, Annales ecclesiastici, т. XVII., ст. 437.

прибрало ще характеру загальної тенденції. Не було воно теж опісля, як ми бачили, провідним принципом руської політики короля Ягайла, ані великого князя Витовта. Вправді Ягайло займав ся раз в 1396 році справою унії, але ціла історія лопнула і довго аж по констанцький собор майже цілих 20 літ не чуємо про неї більше нічого. Доволі довго, аби її можна назвати провідною ідеєю політики Ягайла. Її тоді тільки принагідно порушили й задля безвиглядности вскорі полишили. Провідним принципом згаданих володарів було зате старе змаганє о незалежність руської метрополії, яке певна річ відповідало бажанням самих Русинів, як довго поза сим змаганєм не ховали ся ніякі пляни латинізації. Великий князь Витовт, безпосередний володар литовсько-руської держави був теж здаєть ся зовсім сьвідомий важности автономії руської церкви, розумієть ся, тільки ізза чисто практичних державних мотивів, без огляду на які небудь латинізаційні або уніонні пляни, які йому годі підсувати вже хоч би *de silentio* жерел. Бачимо теж великого князя при енергічних заходах о незалежність литовсько-руської метрополії вже другим раз з ряду, при кінци 1414 року¹⁾, значить ся в часі, коли констанцький собор що-йно розпочав ся²⁾, й на отсі заходи Витовта ніяк ще не міг був вплинути, хоч як він пізнійше не оставав ся без впливу на політику Ягайла й Витовта в латинським дусі. При кінци 1414 року як раз відобрав Витовт метрополітови Фотієви, який імовірно не дотримав своєї обіцянки, що буде здебільша перебувати в Києві, литовсько-руську метрополію й домагав ся від патріярха постановлення замітного Сербо-болгарина Григорія Цамвлака на метрополіта своєї держави.

Отсю саме подію, пояснюють одначе деякі історики з польського табору тільки наче вплив уніонної ідеї, якої апостолом мав бути король Ягайло й за його приводом нарешті теж великий князь Витовт³⁾. Нові заходи Витовта в Царгороді о самостійного метрополіта, відтак радикальний вибір Григорія Цамвлака на власну руку синодом руських єпископів в Новгородку 15 листопада 1415 року, коли патріярх не хотів сповнити добровільно бажання великого князя, опісля-ж подорож нового ме-

¹⁾ Макарій, *op. cit.*, т. IV., ст. 88.

²⁾ Hefele, *Concilien Geschichte*, Freiburg (Br.) 1869, т. VII., ст. 66; Tosti, *Storia del Concilio di Costanza*, Napoli 1853 в *opere complete*, Roma 1887, менше важний твір.

³⁾ Prochaska, *Przyczynki*; сього-ж *Dążenia*, ст. 338; Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, ст. 158—159.

трополіта до Констанції в році 1418 в справі унії, нарешті численні листи польських володарів до констанцького собора з запевненнями прихильности до унії, — всі ті обставини з колії стоять по думці згаданих істориків у тісній причиновій звязи й вказують ніби-то на поважно задумані і обдумані величаві пляни унії Русинів. Таку конструкцію накиднують нам польські історики трохи що не категорично, хоч сумніви попадають ся майже на кождім кроці. А вже-ж і наш дотеперішній огляд відкриває їх заздалегідь вже чимало. Слід теж приглянуть ся ближше отсій конструкції й наведеним що-йно подіям.

Насамперед годить ся нам спинити на першій події з ряду, на заходах Витовта о самостійну литовсько-руську метрополію з кінця 1414 року, опісля-ж на факті свобідного вибору нового метрополіта в Новгородку. Вже від часу смерти Кипріяна, від 1406 року, як знаємо, домагав ся Витовт в Царгороді самостійного метрополіта, хоч на разі без висліду. При сих заходах за слонював ся він все бажанєм добра руської церкви своєї держави, хотів вийти трохи що не приятелем і добродієм руської віри. В щирість сих запевнень одначе годі повірити. В окружній грамоті з 1416 року¹⁾, виданій вже по переведенім виборі самостійного литовсько-руського метрополіта, представляв вправді Витовт руїну руської церкви під московськими метрополітами тоном журливого опікуна, але замітна річ, що він скаржив ся при тім головно на рабівничу грошеву господарку московських метрополітів, які загортали церковні доходи й церковні богацтва та вивозили їх до ворожої Москви. Сим робом графляємо теж на правдиві мотиви церковної політики Витовта. Грошева справа, порушена тут Витовтом так ясно й без обиняків, кермувала всіми його кроками. Потрібно було йому метрополіта, що сидів би постійно в Києві й не вивозив за границю гроший, назбираних в його державі. З Фотієм поєднав ся він перед декільки роками тільки під умовою, що сей здебільша буде перебувати в Києві. Тимчасом як раз сей Фотій покинув вже з початку 1413 року Київщину й вибрав ся до Москви, забираючи зі собою скарби київської катедри й церковні доходи, про що нас одногосно руські хроніки сповіщають²⁾. Трафилось се ще на лихо в часі

¹⁾ А. Ю. З. Р. 1846, т. I. № 25, ст. 35.

²⁾ Daniłowicz, Latopisiec, ст. 224; Лѣтопись великихъ князей литовскихъ, вид. А. Поповъ в Уч. зап. II отд. Имп. Ак. наукъ Сптр. 1884, ст. 43; Пол. Собр. Рус. Лѣтописей, Сптр. 1846, т. III., ст. 223.

великих фінансових клопотів литовсько-руської держави, викликаних „великою війною“. Значить ся, не оставало ся Витовтові в такій ситуації ніщо иньшого, як що відобрати Фотієви литовсько-руську метрополію й домагати ся від патріярха посьвячення свого нового кандидата на литовсько-руську метрополію Григорія Цамвлака, якого він теж післав в тій справі до Царгорода ще перед кінцем 1414 року. З Царгородом одначе була трудна справа. Цар і патріярх не хотіли вволити волю великого князя. Не оставалось, бачить ся, иньшого способу, як що на власну руку доконати діла. І вже з початку 1415 року скликав Витовт руських князів й єпископів в Новгородок для обдумання справи. Постанови сього збору були радикальні. Порішено вибрати метрополіта синодально, коли-б Царгород справді не хотів поступити. Відправлено теж зараз в марті 1415 року послів до Царгорода із свого рода ультіматум й домаганем рішучої відповіді. Про се довідуємось доволі докладно із згаданої вже раз окружної грамоти Витовта й синодального письма руських єпископів до Царгорода, що були виготовлені з початку 1416 року для оправдання незалежного, синодального вибору нового литовсько-руського метрополіта проти волі Царгорода¹⁾. Із окружної грамоти провідуємо, що Витовт велів своїм послам чекати відповіді зразу до 20 липня 1415 року. Коли-ж до сього часу в Царгороді ще не рішились з відповідию, продовжив Витовт речинець до 15 серпня, нарешті аж до листопада. А вже-ж і сей речинець минув без відповіді. Великому князеві не стало вже більше терпцю. Скоро відбув він синод руських єпископів в Новгородку й перепер на нїм свого кандидата Григорія Цамвлака в метрополіти в дни 15 листопада 1415 року. Діло було довершене. В Царгороді зволікали з відповідию так довго мабуть тому, що надіяли ся ще на поєднане Фотія з Витовтом. Сам Фотій заходив ся ще з початку 1415 року біля поєднання з Витовтом. Приїхав навіть до Гродна на Литву, але великий князь не приймив його вже тоді. Прийшлось Фотієви вертати назад в Москву. Завернув він теж на Смоленск, де полишив був свою касу набиту що-йно назбираним в останнє церковним добром. Не вдалось йому одначе доїхати без пригоди до Москви, бо вже в дорозі із Смоленська дігнали його Витовтові люди й обібрали до чиста із забраного добра²⁾. А вже-ж отсей припадок, згаданий

¹⁾ А. З. Р., т. I. № 25, ст. 35; № 24, ст. 33.

²⁾ Макарій, *op. cit.*, т. IV., ст. 89.

тут мимохить дуже замітний. Він кидає деяке сьвітло на правдиві мотиви руської церковної політики Витовта, на ролю церковного гроша при згаданих заходах Витовта. І справді розходилося йому в першій лінії тільки о церковний гріш при всіх автономічних церковних змаганнях. Поза тим не було ані надто великої прихильности, ані неприхильности Витовта для руської церкви. Вправді сам Витовт змагається представити себе в окружній грамоті, не-аби-яким приятелем Русинів, зазначає теж, що займається так дуже справами їх церкви, аби не стрінуги докорів, шо ось то задля його католицької віри занепадає руська церква. Але все те мусимо вважати дипломатичним фліртом і штучкою для здобуття симпатій руських мас супроти факту справді доволі радикального вибору нового метрополіта Григорія Цамвлака. Вибір сей одначе, з яким вязавсь остаточний розділ метрополії, не був мабуть взагалі несимпатичний Русинам. Руські єпископи згодились на нього без замітної опозиції. Покликував ся у своїм синодальнім листі на стару традицію, на припадок самостійного вибору метрополіта Клеменса руським синодом, за вел. кн. Із'яслава в році 1147 без огляду на волю Царгорода. Сей факт з історії старої держави Руси був теж імовірно не виразно записаний в памяти руського духовенства, як проба церковної автономії, проба еманципації з під залежности від Царгорода, якого патріярхи й царі дбали частійше про власну користь ніж про розцьвіт руської церкви. А вже-ж для Русинів литовсько-руської держави Витовта являв ся самостійний синодальний вибір метрополіта не тільки обмеженем самоволі Царгорода, але й освободженем від впливу й режіму північної Москви. Церковна політика Витовта опиралась бачить ся на певній основі руських бажань і тенденцій. Прямоване до оснóвування самостійних національних церков було зрештою тоді в цілій славянщині популярне. Національна церква Сербів і Болгарів піднялась вже в протоці XIV столітя на ступень самостійного патріярхату¹⁾. Приклад, що мусів сильно відбити ся на церковно-політичних бажаннях і замислах тодішних Русинів. В синодальнім листі з нагоди вибору Григорія Цамвлака покликають ся теж руські єпископи з притиском на повну автономію сербо-болгарської церкви й питають ся просто, чому й руські землі великого князя Витовта, шо простором своїм більші навіть ніж Сербія, не повинні осягнути подібну церковну незалежність. Сим робом прецізують

¹⁾ Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, ст. 393, 414.

руські єпископи свої бажання. Взорець Трновського патріархату не зникав мабуть з їх уяви при виборі Цамвлака. Автономічному замислови Витовта ніщо не було на перешкоді. Чималу поміч мусів теж мати Витовт в особі свого кандидата Григорія Цамвлака. Роля-ж самостійного метрополіта, хоч би в розріз із Царгородом, відай промовляла доволі самим особистим амбіціям Цамвлака, якому вже з роду, як своякови метрополіта Кипріяна, а вже-ж і як знаменитому ученикови трновського патріарха Евтімія призначена була блискуча церковна кар'єра¹⁾. Його агітація мусіла значно заважити в цілій справі. Які там не були всі фактори, що довели до революції в Новгородку, як польські історики називають синодальний вибір Цамвлака, все-ж таки воля Витовта рішала. Для Витовта була самостійна руська метрополія фінансовою державною konieczністю й тому діло було довершене. О фінанси руської церкви розходилося Витовтови передовсім, що й доказує нам доволі ясно сама окружна грамота Витовта, в якій він головно скаржить ся на вплив церковних доходів до Москви й Царгорода і нарешті зазиває Русинів, аби приймили нового метрополіта, бо инакше прийдець ся йому постановити в непослушних епархіях своїх зарядників і орудувати церковними доходами й грішми по своїй волі²⁾. По сих вказівках не може бути й сумніву про правдиві мотиви автономічної, церковної політики Витовта. Про ролю короля Ягайла в справі вибору Цамвлака годі що небудь позитивного сказати. Одно можна тільки припустити, що не могла вона бути велика, тому що Ягайло вже тоді задля свого старечого занепаду, остав ся мячем в руках Витовта, який здобув собі значний вплив на нього³⁾ й був трохи що не першою особою на всю уніонну польську державу.

Отсе й представили ми вибір метрополіта Григорія Цамвлака головно як наслідок автономічної церковної політики великого князя Витовта, яка була державною konieczністю литовсько-руської держави й була заініційована ще дідом Ягайла і Витовта, а саме великим князем Ольгердом. Зігнорували ми при тім загальний погляд польських істориків, начеб-то причи-

¹⁾ Сырку, Новый взгляд на жизнь и дѣятельность Григорія Цамблака (Ж. м. н. пр.) 1884, ст. 110—113.

²⁾ А. З. Р., т. I. № 25, ст. 35.

³⁾ Lewicki, op. cit., ст. 150 і др. Автор змагаєть ся доволі незручно оборонити Ягайла від закиду старечої тупоумности.

ною радикального вибору Григорія Цамвлака був замисл переведеня унії Русинів з Римом, начеб-то автономія руської церкви була способом для приготування сього діла. Погляд — певна річ — інтересний, тільки що не доказаний основно й прийнятий польськими істориками на віру¹⁾. Сї вчені забувають зовсім, що від цілого ряду літ перед вибором Цамвлака не стрічаєть ся ніде ні слїду яких небудь заходів ані Витовта, ані короля Ягайла біля справи унії. Коли-ж сї вчені мимо сього торочать про величаві пляни унії сих володарів, про їх консеквентність, про ясну свідомість справи, приходить ся прямо дивувати їх казочній фантазії. Нічо не чуємо про унію з найблизших часів перед метрополічою аферою, нічо з часів городельського акта, часів ревізії основних законів держави, коли така важна справа, як унія Русинів, повинна була прийти на порядок денний. Противно бачимо виразно на городельськїм актї, який проскрібує Русинів задля їх віри й ставляєть ся на строго католицькїм становищі, не згадуючи ні словечка про унію, як мало тоді думали про сю унію. Нові заходи Витовта о самостійну литовсько-руську метрополію починають ся вже при кінци 1414 року. Посольства йдуть на всі сторони, відбувають ся зїзди єпископів і князїв, наради без кінця, але гасло унії ніде не прокидуєть ся, не озиваєть ся. Руські єпископи вибирають нарештї Цамвлака, розумієть ся з почутем деякої вини супроти царгородської церкви й запевняють у синодальнїм листї патріярха про свою вірність для православної церкви й почесть для його освяченої особи. Не знають і не згадують одначе нічого про які небудь проекти унії. Неначе жертви великої містифікації! Никонівська хронїка оскаржує Витовта ізза пресї на руських єпископів при виборї Цамвлака, не згадує одначе нічо про небезпеку унії з Римом²⁾. Ображений Фотій скидає теж усю вину на Витовта й виклинає метрополїта Цамвлака, а вже-ж не знає нічого про грозу унії³⁾. Нічо, одним словом, не вказує на се, аби вибір Цамвлака був наслідком вже заздалегідь задуманих великих плянів унії Русинів з Римом. Сама-ж обставина, що метрополїт Цамвлак не був абсолютним противником унії, хоч мабуть не надто великим приятелем, як се пізнїйше на констанцькїм соборї показалось, не дозволяє ще на висновок, начеб-то Витовт його ізза сеї прикмети перепер на митрополїта.

¹⁾ Prochaska, *Dążenia*, ст. 338; Lewicki, *Unia*, ст. 207.

²⁾ П. С. Р. Л., т. III., ст. 223—224.

³⁾ Макарій, *op. cit.*, т. IV., ст. 93.

Не було справді виразних уніонних плянів в польських володарів на передодні констанцького собора, не було рівно-ж тоді зразу ніякого сильнішого побуду із внї, який би справу унії Русинів вчинив пекучою квестією дня. Герезії, папська схизма, конечність реформи католицької церкви доволі захоплювали увагу західної Європи, аби ще журити ся непевною унією хитрих Греків або нарешті й Русинів. Царгород знова, якдму в сім часі Турки менше загрожували ніж давнійше, не спішив ся капітулювати в користь внутрішніми крізами ослабленої католицької церкви. Тільки один Жигмонт, німецький король і римський цісар вів не дуже то інтензивну кореспонденцію з царем Мануїлом II. в справі походу на Турків і в справі унії. Отся кореспонденція скінчилась одначе вже около половини 1414 року листом, яким Жигмонт повідомляв византійського царя про скликане констанцького собора, про надії, що при помочи сього-ж собора вдасть ся йому підняти загальний похід на Турків, на решті радив цареві, не згадуючи ні словечком унії, вислати своїх послів на констанцький собор¹⁾. Унія східної церкви не займала тоді вже навіть Жигмонта, що присьвятив саме усю свою увагу справі нового собора. Яким чудом міг тоді Ягайло великий князь Витовт попасти на гадку унії, годі собі уявити. А вже-ж і не знаємо нічого про які небудь їх заходи в сій справі.

Що-йно при кінци першого року констанцького собора стрічаємо перші сліди, що вказують на деяке заінтересоване справою унії Русинів з боку польського правительства. Значить ся в часі, коли заходи Витовта о самостійну литовсько-руську метрополію давно вже були розпочались й кандидатура Цамвлака була поставлена. Стрічаємо як важне сьвідoctво лист короля Ягайла до собора з листопада 1415 року²⁾, в яким він доносить про свою охоту переведеня унії Русинів. Поражаюча вістка, яку легко можна взяти на доказ яких ніби-то великих уніонних плянів Ягайла, Витовта й польського правительства, що досі годі було припустити. Конечна теж річ, пошукати фактів і обставин, серед яких Ягайло сповістив собор про свою охоту до переведеня унії, аби провідати, відкіля взялись нараз сі бажаня, які вони були, яка їх мета. Се спонукує нас рівно-ж

¹⁾ Finke, Acta concilii Constantiensis, Münster 1896, т. I. № 113, ст. 399.

²⁾ Hardt, Magni et universalis Constanciensis concilii tomі, Francofurti 1.00, т. IV., ст. 548; Cod. ep. Vitoldi, № 691, ст. 331.

приглянутись подіям констанцького собора, які могли вплинути на повисшу заяву Ягайла.

Констанцький собор був скликаний задля трех пекучих квестій середньовічного католицького світа, задля герезій, папської схізма й реформи католицької церкви. А вже-ж окрім сих чисто духовних справ повинні були прийти на порядок денний собора деякі євїтські справи, як що коронація Жигмонта Люксембурського на цісаря римського, льомбардська квестія, похід на Турків¹⁾, нарешті теж спір Польщі із німецьким орденом. Як ми вже висше згадали, скінчилась кампанія з 1414 року інтервенцією Європи, й обі воюючі сторони, Польща і орден, повинні були предложити свій спір соборови для остаточного порішення. Сим робом займив теж спір з орденом, який вже досі належав до найбільш пекучих політичних питань Польщі, найперше місце польської політики на соборі. І справді вислало польське правительство без проволоки пишне посольство, зложене з гнезнеського архієпископа, двох єпископів, численної шляхти й докторів краківського університета, що прибули до Констанції вже перших днів січня 1415 року²⁾. Головна ціль сього посольства була, розумієть ся, заступництво польських інтересів супроти орденових замахів. Що Поляки доволі журились справою й подбали-б про все, аби тільки довести до прихильного для них порішення, доказує вже перший публичний виступ польського посольства. Сейчас по приїзді до Констанції виступив познанський єпископ Андрій Ласкі (около половини січня) з привітною мовою перед цісарем Жигмонтом і Йоаном XXIII, одніським в Констанції присутним папою з тодішньої трійці пап, сього-ж Йоана XXIII, Грегора XII і Бенедикта XIII. В отсій привітній промові в імени Ягайла й Витовта порушив познанський єпископ головно справу з орденом. Великими словами славив він готовість своїх володарів, з якою вони *pro sedis apostolicae reverentia* сховали свій меч, добутий справедливо на власну оборону проти пруських рицарів³⁾. По отсім славословію на своїх володарів й оправданю війни з орденом закінчив згаданий єпископ

¹⁾ Finke, Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzers Konzils, Paderborn 1889, ст. 9—11.

²⁾ Ulrich von Richenthal, Chronik des Constanzer Concils (1414—1418) Tübingen 1882, ст. 44.

³⁾ Mansi, Sanctorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Venetiis 1784, т. XXVIII., ст. 527... „gladium, quem iusticia sua (Ягайла) dextrae adversus Dominos Cruciferos de Prussia vibratum tenuerat... convertit in vaginam“.

свою бесіду вже тільки компліментами в честь папи, не згадуючи про ніякі інші польські справи на соборі. Почали, значить ся, Поляки вже від першої хвилі працювати над справою з орденном. Бажали вже зразу представити свою боротьбу з німецькими рицарями, як діло зовсім справедливе, як самооборону, бажали далі словами повними девоції настроїти папу в прихильнім дусі. Сею першою бесідою на констанцькім соборі проголосили Поляки просто програму своєї дальшої діяльності, а саме поборованє орденна.

Цікава річ для нас при тім усім, що в сій програмівій бесіді не згадуєть ся попри спір з орденном ні однісіньким словом про унію римської церкви, яку по запевненням польських істориків леліяв тоді король Ягайло, плянував і задумував зовсім поважно перевести. І вже на самім початку бачимо хибність сього погляду. По першім виступі Поляків на соборі пізнати вже можна, що для польського правительства тай його старечого Ягайла унія Русинів не була певно програмовою річю, коли про неї зовсім забувають. Ніхто теж про неї в сім часі ще не думає. Батьки собора повертали поки що свою увагу уконстітуованню собора¹⁾, радили над способом голосованя, горячились над питанєм висшости собора над папою²⁾, над питанєм детронізації усіх трех пап. Річи, які конечно треба було полагодити, аби скорійше перейти до головних завдань собора. Для справи унії східної церкви на разі не було ні часу, ні місця. В Царгороді не думали розуміть ся теж про унію. Цар Мануїл II. вислав вправді на відомі запросини цісаря Жигмонта невеличке посольство двох князів Пилипа й Михайла з Тропі, їх роля одначе на констанцькім соборі повинна була обмежувати ся тільки до обсервації соборових справ і пересиланя вістий у Царгород. На се вказує виразно зміст одного листа Мануїла II. до сього-ж посольства, поданий нам хроністом констанцького собора³⁾ під 1417 роком. Цар византійський розпитував в сім листі про стан собора, про се, коли і чи прийде остання справа собора, справа реформи, під наради, та ще про деякі інші маловажні інформації, не згадав одначе зовсім про унію, або про які повновласти для своїх послів в сій справі, річи, які певно хроніст був би занотував, коли-б

¹⁾ Finke, Forschungen, ст. 31—32.

²⁾ Hefele, op. cit., т. VII., ст. 91—92.

³⁾ Ulrich von Richenthal, op. cit., ст. 113, „wie es umb das concilium stund und ob die reformacion gemacht wär oder warumb sy also lang wärind und wie costanz die statt gelegen wär, das so vil liit dahin komen wären“.

про них у сім листі найшлись хоч натяки. Тільки для інформацій перебували, значить ся, грецькі послы в Констанції. Зрештою ні з самого початку собора, ні пізнійше не піднімав Царгород питання унії східної церкви. А вже-ж з початку собора усі і вся заняті иньшими справами і питаннями. Поляки рівнож. Їм прихотилось усіма силами відпирати напасти ордену, спровокованого вже першим своїм виступом на соборі.

Спiр з орденом загострював ся теж що раз дужче. Соборови являлась конечність взяти сю неприємну справу чим скорше під розвагу і вже на восьмім своїм засiданню з початку мая 1415 року приступив він до неї. А вже-ж не легко було відразу порішити увесь спiр задля завзятої непримирности обох сторiн. Собор визначив тільки на разi для розслiду справи комісію, зложену з осьми членiв, по двох від кожної уконституованої соборової нації під проводом кардинала Цабареллі¹⁾. Щасливий вихiд, аби хоч хвиливо спрятати сей виразно політичний трудний до порішення спiр з засiдань собора. Від сеї хвилі перенеслась теж вся сила польсько-німецького спору, якому собор накинув вигляд політичного процесу, на засiданє німецької нації, в яку входили Німці, Чехи, Мадяри й Поляки й разом творили спільну групу, що розпоряджала при рішеннях собора одним тільки голосом й через те мусіла відбувати свої наради pod jednym dachem. Тут теж розгоріла завзята щоденна боротьба спорячих сторiн. Тут виступив в перших днях липня 1415 року Павло Владимiр, ректор краківського університета, з письмом, яким він порушив проти ордену питанє, чи взагалі годить ся ширити віру мечем, як се робили німецькі рицарі²⁾. Сим робом змагались Поляки скомпромітувати орден, що осьмілював ся нападати не то що на поганців, а вже-ж і на католицьких володарів Польщі, Ягайла і Витовта, які по їх запевненням давали предсi запоруку скоршого чи пізнійшого навернення Литовців. На все те одвічали знова німецькі рицарі своїм стереотипним вже апаратом підозрінь і сумнівiв. Підозрiвали Ягайла й Витовта про нещире принятє католицької віри, оскаржували ізза протегування схiзматикiв, ізза частих спілок з поганцями Татарами³⁾. Вони вказували на се, що навертанє Литовців поступало надто повільним кроком,

¹⁾ Hardt, Constanciensis concilii tomus IV., ст. 169.

²⁾ Caro, op. cit., т. III., ст. 447.

³⁾ Działyński, Lites ac Res gestae Polonorum inter Polonos ordinemque Cruciferorum, Познань 1855, т. III., ст. 173–188, репліки Поляків на скарги ордену.

на сє, що навіть в самій Польщі Ягайло не дуже журился до-
бром католицької церкви, що за його часів процвітала радше
руська схизматичька церква¹⁾. Отсі-ж аргументи були й по часті
правдиві, бо вже-ж нарешті хоч з боку одного Витовта не за-
знавала руська церква замітних кривд. Умний великий князь не
хотів, бачить ся, провокувати Русинів і бажав виглядати їхнім
прихильником, що нам доказує відома окружна грамота Витовта,
в якій він запевняє Русинів про свою печаливість о добро ру-
ської церкви. Деяку тїнь правди мали, значить ся, німецькі ри-
царі за собою, й не в одно потягали на свій бік симпатії собора,
які зразу рівноважили ся.

Вскорі теж пережили ся шанси значно на сторону ордену.
Причиною звороту була ся обставина, що польське правитель-
ство не вислало своєї підмоги проти Турків, що загрожували тоді
поважно Угорщині, хоч собор горячо просив Ягайла про се
в серпні 1415 року²⁾. Польським володарям трафлялась нагода
похвалити ся своєю ревностію для справ віри й не вмїли вони
чи не хотїли скористати з хвилі. Німецькі рицарі могли тепер
сьміло вередувати на соборі. В ярких красках мусїли появить ся
усі їх підозрїня й сумніви що до польських володарів. Сим ра-
зом оскаржували вони польське правительство навіть ізза тай-
них зносин із Турками. Ситуація Поляків на соборі погіршила
ся відразу і для вратованя справи з орденом мусїли Поляки
скорійше подбати про своє оправданє. Ізза сеї мети прийшлось
теж Полякам вислати нові посольства до Констанції. І вже при
кінці вересня появилось одно посольство короля Ягайла й Ви-
товта в сїй справі³⁾. Було воно теж доволі цікаве. Прибули
з ним до Констанції живі реплікації проти оскаржень ордену,
а саме 60 охрещених Жмудинів, на показ, що в борах Литви
преці жевріла католицька віра, що остались слїди Ягайлової
апостольської праці. Вскорі-ж по тїм посольстві явив ся на со-
борі мабуть з новими листами від короля Ягайла якийсь незві-
сний бенедиктин Теодор з Константінополя, як посередник ніби-
то поважно задуманої унії Русинів з Римом, розумїеть ся, теж
на показ, що і до схизматиків забираєть ся Ягайло рівно рішучо,
як до поганських Жмудинів. Сим робом попали Поляки справді
на дуже добрий доказовий спосіб в процесі з орденом. Винай-

¹⁾ *Ss. Reg. Pruss.*, т. II., ст. 310, 338.

²⁾ *Caro*, *op. cit.*, т. III., ст. 450.

³⁾ *Hardt*, *op. cit.*, *tomus IV.*, ст. 546—547.

шли блахмана для легкого поратовања своєї слави. Листи Ягайлові, відчитані польським посольством на конгрегації усіх націй з початку жовтня, мусіли рівно-ж поправити дещо загальну опінію. Було ще одначе багато таких, що на все те недовірливо гляділи. Посол віденського університета на соборі, Петро Пулька, зазначає принайменше в своїм звіті цілу непевність польських заяв¹⁾. Німецькі рицарі знова мабуть тільки сьміхом і глумом стрінули оригінальний доказ християнізації Жмуді й небогато обіцяючу перспективу навернення Русинів при помочи одного одніського незаметного бенедиктина. Тим сильнійше мусіли відбивати ся Поляки від напастий ордену й заходитись біля своєї регабілітації. В листопаді появило ся в Констанції ще одно посольство короля Ягайла й Витовта з письмом, про яке ми вже висше згадали, а вже-ж не в иньшій меті, як для оправданя перед закидами ордену. Головно теж відбивають польські володарі у сім письмі закид якої небудь спілки з Турками й заявляють готовість вплинути навіть на Турків в справі мира. Окрім сього пригадують вони і свою релігійну ревність соборови, славлять свою незвичайну охоту навернення Русинів, поручають що-йно висланого до Констанції бенедиктина Теодора що найгорячійше, просять в собора ради для сього діла, начеб справді задумували ним щиро займитись. Та ніде правди діти! По всіх запевненнях девоції й ніби-то замірів унії кінчають польські володарі свій лист скаргою на орден, начеб-то він їм не давав працювати над добром католицької віри й зазивають собор до покараня німецьких рицарів²⁾. Так і бачимо що і сей лист се тільки адвокатський викрут в процесі з орденом на соборі. По всіх посольствах і заходах на соборі пізнаємо теж ясно, що польське правительство не зробило нічого для унії Русинів перед притичними місяцями, вереснем і жовтнем 1415 року. Воно навіть до сього признаєть ся, заслонюючись перешкодами з боку ордену. В останній знова хвилі, коли приходилось боронити перед закидами ордену, не було вже ні спромоги зробити для унії що небудь позитивнійшого. Тоді висилає Ягайло на собор тільки якогось незвісного випадково з Константінополя ман-

¹⁾ Firnhaber, Petrus de Pulka (Archiv f. österr. Geschichtsquellen), Wien 1856, т. XV. № XII, ст. 34.

²⁾ Cod. ep. Vitoldi, ст. 331—333, „...efficere dignentur utraejtes per potestatem, quam post deum primam obtinere meruistis, quatenus omnes invasores, qui nos in amplianda sacra fide catholica impedire consueverunt compescantur et ne nos amplius impediant“. Hardt, op. cit. IV., ст. 548.

дружчого бенедиктина Теодора. Що щирі, горячі й великі пляни не проявляють ся таким дешевим способом, мабуть доказувати не треба. Уся припадковість що-йно тепер порушеного питання унії Русинів з Римом зовсім ясна. З усею імовірністю можемо теж остоювати думку, що й вибір Григорія Цамвлака, про який заходивсь великий князь Витовт вже від самого початку 1415 року, не міг бути в жадній тіснійшій звязи з якими небудь плянами унії польського правительства перед місяцем вереснем й жовтнем згаданого року, бо сих плянів просто не було в тім часі. Що найбільше могло отсе, *volens volens* на папері зразу порушене, питанє унії що-йно в останніх хвилях прискорити де-що факт вибору Григорія Цамвлака на самостійного литовсько-руського метрополіта. Окружити сю подію авреолею величаво піднятої й задуманої унії ніяк не можна. Польські володарі заговорили про унію тільки для відпору орденових закидів. Стали по неволі грати ролю релігійних і уніонних апостолів. А вже-ж розумні були вони досить, аби за сю доволі хитро відгрівану ролю домагаться потолкачєня ордена. Се була одніська мета їх політики на соборі.

Дня 13 лютого 1416 року появилось в Констанції нове велике посольство польського правительства з новими скаргами на орден й домаганем порішення справи¹⁾. Спир німецько-польський прийшов нарешті знова на порядок денний собора серед бурливих сцен обох спорячих сторін. Але і сим разом годї було справу порішити. Як раз тоді вибирав ся цісар Жигмонт, найважнійша особа на соборі, на дипломатичну подорож до Японії, Англії і Франції й тому відложив собор справу аж до часу його повороту²⁾. На разі вибрав він тільки нову комісію, зложену з кардинала Йоана Домінічі з Рагузи, двох єпископів і трьох докторів, яким поручено виїхати разом з повертаючими Жмудинами на Литву з першим марця 1416 року, для розслідження на місци спірних точок процесу. Знова осталося на нічім. А вже-ж усі ті численні посольства польських володарів з приклонними запевненнями девоції й ревности у справах віри вплинули сильно на поправленє опінії собора до сього ступня, що вже з початку мая 1416 року віддає собор великому князеви Витовтови протекцію над ригською дієцезією³⁾. Але панами ситуації не були

¹⁾ Hardt, op. cit., IV., ст. 605—606.

²⁾ Ulrich von Richenthal, op. cit., ст. 88.

³⁾ Cod. ep. Vitoldi № 669, ст. 343.

ще Поляки. Закиди ордену не втратили сили, навіть по досить прихильнім для Поляків звіті кардинала Домінічі, що вже в місяці червни повернув на собор¹⁾. Все ще приходилось важко бороти проти невгомних оскаржень ордену. Про се свідчить лист короля Ягайла з 2 серпня сього-ж року. В сім листі згадує король тільки коротко про примиренє з орденом на один рік (до 12/VII 1417 р.), за посередництвом цїсаря Жигмонта, про свої бажаня остаточного мира і переходить відразу до своєї оборони. Запевнює в першій лїнії, що не буде толерувати в границях Польщі гуситської гeresії, що вже тоді йому німецькі рицарі закидували. Виправдуєть ся далі ізза слабих поступів наворотаня Жмудинів недостачою місіонарів і просить о присланє одного з кардиналів, який би разом з архієпископом Львова й єпископом Вільни займив ся наворотанєм Жмуді. Здобуваєть ся сим робом на позитивні навіть кроки, аби показати себе в найліпшій свїтлї. Тільки в справі унії Русинів з Римом не може Ягайло похвалити ся якими небудь позитивними починами. Коротко тільки, з доволї комічною емпфазою запевнює він отців собора, що вже давно полинули-б і Жмудини й Русини на лоно католицької церкви, коли-б не перешкодили безнастанні війни, розумієть ся, з орденом²⁾. А вже-ж труднїйше було польському правительству здобути ся на дїла, які могли приневолити німецьких рицарів до мовчанки. Воювали головно словами. Де було годї перечити фактам, складали всю вину на орден.

Тимчасом настала нарештї хвиля, що соборови надоїли вічні клопоти ізза трудного до порїшення спору Поляків і німецьких рицарів. З резигнацією приглядав ся він вже дальшим сварням сторїн і очікував повороту цїсаря Жигмонта. Поляки й німецькі рицарі ніяк не успокоювали ся. Перепалкам їх не було кінця. Огірченє більшало. Поляки дразнили як могли своїх противників, найпекучїйше мабуть своїми пропозиціями перенесеня ордену де небудь *in metas Tartarorum*³⁾, рицарі відплачували

¹⁾ Hardt, op. cit., IV., ст. 790.

²⁾ Raynald, Annales, т. XVII., ст. 490; Hardt, op. cit. IV., ст. 867—872; Mansi, Concil. collectio т. XXVII., ст. 931—933: „Datur enim nobis intelligi et scribitur, quo modo gentes dictam multitudinem verbis divinis allectam ad sanctae sinum matris ecclesiae aggregandum, quemdam reverendissimum patrem de gremio dominorum S. R. E. cardinalium illuc Christo duce debere proficisci junctis sibi reverendis patribus Leopoliensi archiepiscopo et Bilvensi (Wilnensi)...“ а далї й про Русинів: „nisi tot querrarum impediti fuissetis aufractibus, iam duae dictae gentes et aliae de ritu Graecorum ad sinum sanctae Romanae ecclesiae numerosa multitudine convolassent“.

³⁾ Cod. ep. Vitoldi (Appendix), ст. 1017.

з'їдливими памфлетами й здебільша калюмніями. Богато крику наробив особливо памфлет Яна Фалькенберга, поморського домініканця, який представляв короля Ягайла поганином і признавав його, по тиранносідній теорії Жана Петіта (Joan Petít), гідним смерті¹⁾. Поляки роз'ярились до краю. Домагались від собора осуду сього письма, як зразок єреси і кари для її автора. Фалькенберг попав теж скоро в тюрму, завдяки напорови Поляків. Письмо-ж його осуджено в січні 1417 році на зборах націй і в кардинальській колегії²⁾. Тільки одно не досягнули Поляки, а саме цензурування фалькенбергового памфлета на публичнім засіданню собора, як письмо єретичне. Такої уступки не зробив вже собор для Поляків, які своїми домаганнями ставали знова що раз несимпатичніші для всіх. По сих неприємних сценах відвернув ся теж собор від цілого спору Поляків з орденем, тим більше, що з поворотом цісаря Жигмонта до Констанції в січні 1417 року приходилось покінчати нарешті з папською схізмою й рішити питанє, що далі робити, чи зараз перейти до реформи церкви, чи вибрати насамперед нового папу. Тільки цісар Жигмонт заходив ся на власну руку в половині 1417 року біля польської справи, але сторони були непримирені. Рицарі годились виправді на полюбовний суд римського цісаря, Поляки одначе остоювали завзято на своїм погляді, що рішенє спору з орденем повинно належати соборови³⁾. Та годі було вже оживити його інтерес для цілої справи. Сього тягару не бажав він собі завдати. Остатком своїх сил скинув собор найзавзятійшого з усіх трех пап, ненавистного Петра де Люна, Бенедикта XIII. при кінци липня згаданого року⁴⁾ і вже більше не стало енергії до діла. Не помогли розумні остереженя й зазиви до реформи церкви, сього найважнішого завдання собора. Умами заволоділа зовсім квієтистична думка вибору нового папи. Усе тужило за новим авторітетом. Вибір папи dokonано в листопаді 1417 року. Новим авторітетом собора явив ся талановитий і енергічний папа Мартин V. Усі теж, що ще сподівали ся чого небудь від собора, мусіли шукати його прихильности і ласки, а також і Поляки зі своїм неполагодженим, орденевим спором.

1) Dlugosz, op. cit., т. XIII., ст. 199—201; Höfler, Der Streit der Polen und der Deutschen vor dem Konstanzer Konzil (Sitz. Ber. der Akad. der Wissenschaften). Wien 1880, т. 95, ст. 854.

2) Hardt, op. cit., IV., ст. 1091.

3) Caro, op. cit., т. III, ст. 466—467.

4) Hefele, op. cit., т. VII., ст. 300.

Здасть ся, що вже від часу, коли собор спекав ся польської справи й не сповнив домагань Поляків, що до цензурування фалькенбергового памфлета, зменшились заходи польського правительства о придбане симпатій собора. Мабуть теж не спішилось воно сповнювати своїх давнійших обіцянок і запевнень. До такого здогаду приводить нас особливо лист цісаря Жигмонта до польських володарів Ягайла й Витовта з 28 мая 1417 року, в яких він знова накликає їх до інтензивнійшої праці при навертаню Жмудинів і до рішучих кроків в справі навернення Русинів. Значить ся, майже рік минув від останніх запевнень польського правительства про свою апостольську діяльність, але слідів її було обмаль, коли Жигмонт вважає за відповідне апелювати до його енергії. Маленько, або й нічого не зробили польські володарі особливо в справі унії Русинів, коли цісар аж сильнійше про се натякає і радить що-йно ужити проти Русинів напимнень, або иньших відповідних способів, які їм предсі відомі, які лежать в їх силі¹⁾. Мабуть вже всім було досить пустих запевнень польського правительства, домагались нарешті діл. Так теж треба розуміти отсей апель цісаря Жигмонта до сили і власти Ягайла і Витовта. Вже цілих два роки торочили вони на соборі про унію Русинів, наче-б для її переведеня не було жадних перешкод, не зробили одначе ані одного позитивного кроку в сій справі. Се вже мусіло кождому неясним стати. Ніхто предсі не міг подумати на соборі, аби таким дужим потентатам, як Ягайло і Витовт, трудно було приневолити Русинів до римської обєдєнції. Тому то вже давнійше звертали німецькі рицарі увагу собора на ілюзоричність запевнень польських володарів, які виступали ніби-то апостолами унії, ніби-то задумували вплинути на Царгород для переведеня унії всеї грецької церкви, не могли одначе похвалити ся жадними поважними кроками в сій справі. Німецькі рицарі домагались тому виразно від польського правительства, аби воно насамперед привело своїх Русинів до римської обєдєнції²⁾. Із сим домаганем виступив теж нарешті цісар

¹⁾ Caro, Aus der Kanzlei Kaisers Sigismunds (Urkundliche Beiträge zur Gesch. des Const. Conc). Wien 1879 № 57, ст. 155. „...obsecramus, ut in eadem vinea domini quam feliciter plantare incipistis, magis ac magis habundando ipsam doctrinarum imbribus, vereque irrigare salubriter disponatis, quodque illa apud Graecos heccine obumbrata et obfirmata sedis apostolicae rebellis vestris opimis hortatibus ac aliis opportunis mediis, quae auctore deo scitis facere et potestis, ad gremium sancta matris ecc... salubrius reducatur“.

²⁾ Cod. ep. Vito ldi (Appendix) ст. 1030 ad an. 1416: „Item dominus rex po-

Жигмонт. Даремні мусіли бути одначе отсі напiмнення й зазиви так довго, як що Поляки не бачили нiяких виглядiв на прихильне полагоджене своєї справи з орденом на соборi. Дiла апостольськi коштували-б iх тiльки багато труду, надiї виграня справи з орденом не було на разi майже нiякої. I майже до пiзної осенi 1417 року не чуємо справдi нiчо про якi небудь заходи польськx володарiв анi бiля навертаня Жмудинiв, анi унiї Русинiв.

Инакше прийшлося одначе виступити польському правительству вiд часу, коли на соборi побiдила думка вибору нового папи. Польськi надiї на добрий вислiд процесу з орденом нараз ожили. Нараз пригадали собi Поляки свої приреченя, пригадали домаганя собора, цiсаря Жигмонта й нiмецькx рицарiв i вислали нарештi мабуть в жовтнi 1417 року¹⁾ архiєпископа львiвського й виленького єпископа на Жмудь, що вже давно були обiцяли й давно могли вже зробити. Оснували сейчас жмудське єпископство в Мiдницi, побудували скоро церкви з небувалою досi горячкою, так що Жмудини непривичнi до сього рода релiгiйної ревности Ягайла й Витовта пiднесли загальний бунт, прогнали єпископа, усiх духовникiв, церкви-ж, що-йно поставленi, попалили²⁾. Для ратованя чести утопив великий князь Витовт се повстане в кровi. Покарав смертю 60 з помiж найзнатнiйших Жмудинiв. Усе, аби вiдвернути вiд себе вину сеї компромiтуючої подiї. Надiя на симпатiї нового папи по отсiй жмудськiй кровавiй мiсiї мусiла бути чимала. На лихо одначе бажав ново-вибраний папа Мартин V. бiльше ще дiл вiд них. Погратулював вiн вправдi королеви Ягайлови iзза навертаня Жмуди, домагавсь одначе ще й другої рiчи, а саме редукацiї Русинiв³⁾. Те саме зробив теж цiсар Жигмонт, колись перша особа собора, тепер тiльки незначний сателiт нового папи. З таким домаганем повиннi були Поляки конечно числити ся. Мусiли зробити що не-

loniae multis pollicitationibus per suos nuntios et litteras huic sacro spondit Concilio efficere, quod Graecorum ecclesia ad obedientiam Romanae ecclesiae veniat, post hanc quamquam auxiliante domino in foribus adesse non ambigimus sacratissimam unionem, multis est sua serenitas exhortanda precibus, ut hoc eciam et prius faciat de Ruthenis sue dicioni subiectis et suis germanis fratribus, quorum solum unus baptisatus est..."

¹⁾ Cod. ep. Vitoldi № 744, лист Витовта до якогось єпископа про сю мiсiю в осенi 1417 року.

²⁾ *Ss. rer. Pruss. t. III., ст. 376. „Sy vortrebin erin bischoff und dy pfaffin und vorbrantin dy kirchin und blebin als sy vor worin; dorum herzog Wytowd scornig wart und lys LX man der bestin koppin der lande, off das nicht sin schult were von desin sachin“.* Caro, op. cit., т. III., ст. 489.

³⁾ Caro, *Aus der Kanzlei* № 64, ст. 163; № 65, ст. 164.

Будь з Русинами. Запевнення їх не мали вже ніякої ваги, а новий папа зовсім не думав їм поступити. На превеликий острах Поляків пригадав він собі навіть бідного в тюрму запротореного Фалькенберга і хотів його випустити на волю¹⁾, здаєть ся, на просьбу німецьких рицарів. Сей замисл Мартина V. в користь ордену кидав багато сьвітла на напрямок його симпатій. Тому й повинні були польські володарі спішити ся із доказами своїх апостольських діл, аби приєднати його для своєї справи. Серед такої ситуації прибуло теж нарешті до Констанції вже 18 лютого 1418 року величаве посольство короля Ягайла й великого князя Витовта з руським метрополітом Григорієм Цамвляком.

Посольство було доволі пишне, аби викликати що найліпше вражінє на соборі. Руський метрополіт Цамвляк в товаристві шістьох пресвітерів василіянського чину²⁾, сьвітські послы Ягайла й Витовта, молдовлахські й татарські послы, які прилучили ся на бажанє польського короля, численна, пестра кавальката появила ся несподівано в мурах Констанції. Вражінє було таке сильне, що захоплена чорна товпа попала в повну конфузю й уміла чуда розказувати про отсе посольство польських володарів. Наївний хроніст констанцького собора, Ульріх Ріхенталь, якого сміло можемо вважати репрезентантом загальної опінії товпи, уявив собі руського метрополіта, неначе посла царгородського патріярха, не то що самих польських володарів³⁾. По сконфудованій думці заскоченої й лихо поінформованої соборової маси повинні були тепер не тільки Русини, але й усі Греки повернути до римської обєдєнції. А вже-ж і для ліпше поінформованих людей на соборі була поява руського метрополіта чималою несподіванкою. Хоч як не могло бути тоді бесіди про унію цілої східної церкви, все-ж таки кождий міг надїяти ся, що принайменше Русини піддадуть ся Римови, коли їх метрополіт прибув навіть особисто до Констанції. Усі теж чекали тільки його останнього кроку, обєдєнції Римови.

Серед сього рода загальних надій і виглядів відбув папа Мартин V. дня 25 лютого 1418 року публичне *consistorium generale* в присутности цїсаря Жигмонта, аби приймати реверенцію Григорія Цамвляка. В повні свого маєстату, окружений кардиналами, приймив Мартин V. руського метрополіта, якому асисту-

¹⁾ Długosz, т. XIII., ст. 211.

²⁾ Finke, op. cit., (з дневника кардинала Філястра) ст. 238.

³⁾ Ulrich von Richenthal, op. cit., ст. 47, 133.

вали два польські єпископи. Коротка привітна церемонія — й на порядок прийшла справа унії Русинів. Чеський теолог, магістер Мавришій виголосив зразу бесіду про інтенції унії руського метрополіта й безпосередно по сім, приступлено до відчитання заяви самого Цамвлака про його становище в справі унії. Отці собора були мабуть приготовлені тільки на безпосередний перехід руського метрополіта на латинство. Надії були одначе пусті. На щастє збереглась нам згадана заява Цамвлака у своїм повнім змісті в дневнику якогось кардинала, імовірно Філястра, й дає нам спромогу пізнати ясно ролю руського метрополіта на соборі в справі унії. Метрополіт висказав в своїй заяві насамперед щирю радість ізза покінчення папської схізми на лоні католицької західної церкви й по отсім вступі перейшов до справи унії. Зазначив зразу, що сам він особисто давно її бажав. Про її розговорював нераз зі своїми володарями, що спонукали його до впливання в користь унії на руський народ, серед якого стрічав вже неодного прихильника. Згодом просив він теж своїх володарів, аби його відправили ізза унії на собор. Отсе й прибув до Констанції, аби поручити папі діло унії. О скільки дійшло до його відома, заявляє далі метрополіт, бажать сеї унії иньші східні народи, бажає її патріарх, бажає найласкавіший його пан, царгородський імператор, що начеб-то пертрактував з папою через свого легата в сій справі, *sicut persensit!* Значить ся, і про руський нарід, що політично підлягає польським володарям, *cultui et ritui* одначе церкві царгородській, подбають ізза унії згадані володарі, а вже-ж тільки під одною умовою, що унія буде порішена на одиноко відповідній, чесній і звичайній дорозі, себ-то *per congregationem concilii*, собором обосторонних знатоків права!) Ще тільки апель до папи Мартина V., аби займив ся

¹⁾ Finke, op. cit., ст. 238—240... „Cupit hanc sanctissimam unionem, beatissime pater, serenissimus dominus meus, dominus imperator Constantinopolitanus, filius sanctitatis vestre, patriarcha eciam illius urbis ceterique populi christiani illarum partium, sicut persensi, quod jam prelocutum fuit de hac materia in presencia sanctitatis vestre per legatum ipsius domini imperatoris... qui hanc materiam illius ipse secundum commissionem suam in hac parte prosequeretur. In quantum autem attinet ex regionibus illis ex quibus huc ad vestram sanctitatem accessi, que subjectae sunt in magna parte dominio et precepto superiorum serenissimorum regis et principis filiorum vestre sanctitatis, que tamen gentes cultui et ritui illius ecclesiae subjecte sunt, ipsi gloriosissimi principes... omnem eciam curam fecerint ut gentes que ipsorum precepto subiciuntur... ad unitatem ecclesiae deducantur, hoc servato, ut cum via debita et honesta atque consueta fiat, scilicet per congregacionem concilii, ut utriusque congregarentur periti et experti juris, qui discernant de negociis fidei.

справою унії, й руський метрополіт сказав нарешті стереотипний *amen*. І справді тільки констернацію загальну могла викликати заява Цамвлака на соборі! Руський метрополіт не приніс нічого більше, як що запевнене про свою прихильність для унії, та ще одно запевнене про своїх володарів. Зрештою дав зовсім недвозначно до розуміння, що про унію руської церкви може бути бесіда тільки у звязи з унією усеї грецької церкви, якій руська підлягає *cultui et ritui*, себ-то обрядом. Усі ілюзії мусіли зникнути. Стало ясно, що Григорій Цамвлак не приїхав до Констанції, аби дарувати папі унію руської церкви, або просто яку небудь обідієнцію¹⁾. По перечитаню заяви Цамвлака не оставалось папі Мартинови V. теж нічого иньшого, як що подякувати за добру волю руському метрополітови і заявити зі свого боку, що ще про спосіб унії буде радити й визначить на се відповідний день. По промові папи відчитано листи Ягайла й Витовта. Потім наступила прощальна церемонія. *Et ita recessum est*, так кінчить автор дневника цілу уніонну подію на соборі. Без участі Греків, без царгородського цісаря, без патріярха не знав і руський метрополіт унії з Римом. Греки одначе не думали тоді капітулювати Римови. Ціла справа унії Русинів на констанцькім соборі покінчила ся загальним фяском.

Фяском мусіла бути поїздка Цамвлака в Констанцію, навіть для його самого. Богато прийшлося йому певно стерпіти від своїх володарів, поки рішив ся до подорожі на собор. Вправді запевнює він, що вибрав ся до Констанції добровільно з прихильности для унії, одначе се здаєть ся тільки половина правди. Софійська хроніка розказує нам, начеб-то великий князь Витовт приневолив Цамвлака до сього кроку²⁾. Та хоч-би ся вістка була пересолена, все-ж таки можна сьміло думати, що не так власна охота метрополіта, як воля Витовта рішала в усім. Цамвлак був вправді прихильником унії, все-ж таки не такої, якої домагали ся тоді від нього. Не бажав він піддавати руської церкви під обідієнцію Рима, бажав радше поєднання всеї латинської й усеї грецької церкви дорогою спільних соборових постанов і се заявив сьміло на констанцькім соборі. Цікава теж річ, що метрополіт Цамвлак покликуює ся в своїх заяві на якісь ніби-то вже розпочаті кроки в справі унії з боку Царгорода, яких по правді

¹⁾ Lewicki, Unia ст. 207. По думці сього автора, приніс Цамвлак папі унію в дарунок (*sic!*).

²⁾ П. С. Р. Л., т. III., ст. 260.

не було й про які він тільки зачував. Се вказує на те, що Цамвлак вибирав ся на собор мабуть зі сьвідомостию, що стріне в Констанції відпоручників царгородської церкви, що не явить ся там одинцем. Се фатальне *sicut pensens* вказує, що в нього були хибні інформації, яких авторами були певно тільки польські володарі й мабуть, чи не був він жертвою маленької містифікації, чи не випхали його нарешті на собор запевненнями, начеб-то в Констанції вже вели ся величаві переговори про унію цілої східної церкви. Нічого подібного не застав Цамвлак на соборі, тому міг тільки поручити папі справу унії цілої церкви східної, обідієнції одначе в імени руської церкви не зложив. Такого дарунку папі принести не міг, *et ita recessum est*.

Найбільше фiasco потерпіли на соборі ізза сеї уніонної афери самі Поляки. Поява руського метрополіта в Констанції була справді деяким доказом, що польські володарі бодай в останній хвилі, приперті до стіни хотіли що небудь для унії зробити. Але собор домагав ся від них дещо більше. Домагав ся просто готових фактів, приневолєня Русинів до безпосередної обідієнції Рима. Один з присутних на соборі, посол віденського університета, Петро Пулька, подає нам навіть хибну відомість, начеб-то руський метрополіт мав згодить ся на сю безпосередну унію Русинів, без огляду на Царгород¹⁾. Відомість отся не видержує одначе критики супроти як раз противної заяви Цамвлака на соборі. Сьвідчить вона тільки про се, якої унії Русинів собі загально на соборі бажали. Бажанєм сим була саме безпосередна, безумовна обідієнція! Сього теж надіяли ся всі при в'їзді Григорія Цамвлака в Констанцію. Коли-ж показало ся, що Цамвлак не з тим приїхав до Констанції, накидувалось загально питанє, по що саме його польські володарі на собор вислали. І злобні німецькі рицарі вміли сейчас се питанє розвязати. Вони загули на весь собор, що Ягайло й Витовт вислали руського метрополіта тільки на се, аби дешевим коштом боронити ся від закиду, що не зробили досіль нічого для унії. Піднесли розумієть ся на глум таке *aliquid fecisse*, питали, де всі їх запевненя, що переведуть унію Русинів, де їх заслуги, коли руський метрополіт не зложив обідієнції Римови²⁾. Ягайло й Витовт перече-

¹⁾ Firnhaber, Petrus de Pulka, № XXXIII, ст. 68.

²⁾ Ss. Rer. Pruss., т. III., ст. 377. „*ader sy weldin keynen gehorsam thun der Romyschin Kirchin, sy weldin blibin, als sy vor werin gewest. Also wordin dy Polan vorskot und belacht von dem ganzin concilio*“.

слили ся. Думали мабуць, що сама поява руського метрополіта в Констанції з яким то запевненем прихильности для ідеї унії вистарчить для здобуття симпатій собора, особливо-ж нового папи Мартина V. Тимчасом скомпромітували ся на цілій лінії. Німецькі рицарі могли тільки тішитись таким кінцем унійної афери. Поляки стрінули ізза своєї доказової методи против закидам ордену тільки насміх і глум собора.

Феральний день 25 лютого 1418 року розпочав ся св'яточно, пишним *consistorium generale* для прийняття руського метрополіта, скінчив ся одначе бурливими сценами розбіснених ізза цілої пригоди Поляків і німецьких рицарів. Вже того самого дня виринула на ново комічно-трагічна фалькенбергова справа. Мабуць видобули рицарі на ново памфлет Фалькенберга проти зблямованих Поляків, бо як раз згаданої днини виступили польські послы з завзятим домаганем, аби собор рішучо осудив сей на їх думку еретичний памфлет. На лихо одначе спротивив ся їх бажанню сам папа Мартин V. Розлючені Поляки загрозили ізза того апеляцією до будучого собора. Одначе ся сангвінічна політика розпуки скомпромітувала їх ще більше. Безнастанні бурливі сварні й погрози апеляцією до будучого собора довели нарешті до сього, що папа Мартин V. відбув вже з початку марця 1418 нове *consistorium publicum* і осудив всякі апеляції від папи до собора¹⁾. А вже-ж не перестали Поляки із своєю обструкцією. Перебивали засідання собора криками й спорами, останне-ж засіданє собора покінчилось дня 22 цвітня загальним скандалом ізза фалькенбергової справи. Поляки виступали так завзято, що папа Мартин V. мусів особисто вмшати ся й рішучим: „*Domini, ite in pace!*“ успокоїти надто розбурхані хвилі спору²⁾. Полякам не осталося навіть право апеляції *ad futurum proxiimum concilium*. З нічим мусіли покидати сцену констанцького собора. Нічим скінчив ся більш ніж трилітний спір і процес з орденом, який в свої періпетіях витягнув нарешті і справу унії Русинів на порядок дневний. Нічим покінчила ся теж отся унійонна справа, якою прийшлося поневолі хлопотати польському правительству під напором скарг і закидів з боку ордену.

Дня 17 мая 1418 року покинуло нарешті польське посольство Констанцію, не вспівши побороти ордену, покинув її й руський метрополіт Григорій Цамвлак, не зробивши нічого пози-

¹⁾ Hardt, IV. ст. 1531 про консисторію з 25 лютого й 10 марця 1418 р.

²⁾ Mansi, т. XXVII, ст. 1202; Hardt, т. IV, ст. 1560.

тивного для унії. Польські володарі Ягайло і Витовт скористали тільки одно, що папа Мартин V. наділив їх титулом генеральних вікарів на руські землі¹⁾). Малесенька користь проти цілої невдачі на соборі. Ягайло і Витовт мусіли почувати усе те як справжню невдячність. На всякий спосіб проявили вони бодай в останнім моменті доволі велику енергію, аби лишень приєднати собі собор і папу. Втопили в крові реакцію Жмудинів, нарешті вислали руського метрополіта до Констанції, що їх певно доволі труду коштувало, тим більше, що Русини *en masse* не були такими прихильниками унії, як їх у листах до собора ради доброго вражіння малювалось і за все тільки така незначна нагорода! З Русинами мабуть було доволі важко що небудь зачати, не то що їх приневолити до римської об'єднаності. До Констанції вдалось, бачить ся, вислати тільки одного метрополіта з декільки василіянами. Ні один руський єпископ не товаришив Цамвлакови на собор і цікава се річ, яка вказує на се, що або зовсім не приходили польські володарі перед руських єпископів з пропозицією яких уніонних зносин з собором, або й стрінули на їх рішучу опозицію. Значить ся, могли собі польські володарі почислювати до не аби яких заслуг, що принайменше одного метрополіта намовили до поїздки в Констанцію хоч з унією, хоч без унії, та ще в часі доволі небезпечнім, бо як раз тоді розворушилась сильнійше опозиція руських князів, яка саме гаслом оборони руської віри від латинства приєднувала симпатії ширших мас народа. В короткім вже часі по виїзді Цамвлака до Констанції, на весну 1418 року, підняли навіть руські князі, Дашко Острожський і Олекса Нос, отвертий бунт та освободили ребельного Ягайлового брата Свидригайла з Кремінецького замка, де його в'язнив Витовт вже від яких дев'яти літ²⁾). Револьта була теж доволі грізна й стрічала симпатії висших і низших верстов литовських і руських³⁾). Серед таких непевних часів вислав Витовт руського метрополіта на собор, хоч се могло розярити і так вже велике невдоволене в краю і за такий подвиг не хотіли жертвувати польським володарям на соборі навіть мізерного Фалькенберга, не то що якої уступки в некористь ордена. Важко прийшлося стерпіти Ягайлови й Витовтови ціле констанцьке ф'яско й авреоля апостольського вікаріяту ма-

¹⁾ Raynald, т. XVIII, ст. 11; Turgenew, т. I, ст. 117—119.

²⁾ Lewicki, Powstanie, ст. 187—189.

³⁾ Cod. ep. Vitoldi, № 766, ст. 404, № 824, ст. 440, № 999, ст. 548.

буть не злагодила завзятого гніву Ягайла ізза усіх невдач і нанесених йому Фалькенбергом обид¹⁾. А вже-ж скористали Поляки на соборі одну научку. Пізнали, як багато коштують всякі посередництва, й що вони вартні. Пособорове посередництво папи й цїсаря Жигмонта в роках 1419 і 1420 не довело теж до нічого. По тільки прикрих досьвідах оставалось до вибору, або нова боротьба з орденем, або мирне порозуміє без жадних посередництв. Нарешті теж прийшло до остаточного мира з орденем над озером Мелно у вересни 1422 року²⁾. Сим робом покінчивсь великий спір з орденем без чужої інтервенції, без собора, папи і цїсаря. Ягайло й Витовт мали тепер свобідну руку. Не потреба їм було шукати симпатій в посередників тай не журили ся вже більше доконанєм своїх приречень, якими перше манили собор і папу. Забули розумієть ся й про унію Русинів.

На диво перестали сі прославлені апостоли займати ся справою унії в моменті може й найпригіднійшим для її нереведеня, а саме в часі, коли цар Мануїл II. zagrożений знова Турками в році 1421 і 1422 вже переговорював справді з папою Мартином V. ізза помочи проти Турків і унії усеї грецької церкви³⁾. Не бачимо в сім часі заходів польських володарів біля унії Русинів. Ягайло вислав тоді тільки звичайний гратуляційний лист Мануїлови II., який годі зачислити до великих його заслуг в справі унії⁴⁾. Окрім сього заговорив Ягайло про унію в останне з початку 1422 року, в листі до папи Мартина V., в яким змагав ся властиво відхилити від себе нові компромітуючі закиди, начеб-то охоронював тепер Гуситів й бажав здобути чеську корону. Попри се, вже тільки наче в скобках, доносить він ще папі сумну вістку про смерть руського метрополїта Григорія Цамвлака⁵⁾ й запевнює знова, що не покине раз розпочатого діла унії⁶⁾.

¹⁾ Długosz, т. XIII., ст. 218; — розлючений Ягайло завзяв ся на Фалькенберга й хотїв далі домагати ся від папи „*quatenus illum cum sua satyra ignibus decerneret*“.

²⁾ Caro, op. cit., т. III., ст. 506—515.

³⁾ Finlay, op. cit., т. III., ст. 488; Raynald, op. cit., т. XVIII., ст. 32.

⁴⁾ Cod. ep. Vitoldi № 896, ст. 493.

⁵⁾ Макарій, op. cit., т. IV., ст. 98—99 висловлює погляд, що Григорій Цамвлак вмер в Київї 1419 року від зарази. Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, Київъ 1906, змагаєть ся доказати, що Цамвлак мусїв мігрувати по констанцькій кризі в Молдавію, де жив ще аж по рік 1439; Професор Грушевський, (op. cit., т. V., ст. 401—403), виступає проти сього погляду, вказуючи на згадану висше вістку Ягайла про смерть Цамвлака.

⁶⁾ Caro, Liber cancellariae St. Ciolek (Arch. f. ö. G.), т. 45 № 72, ст. 449.

Запевнене нещире, обчислене на успокоєне папи, огірченого переговорами своїх апостольських вікарів з єретиками, гуситами ізза чеської корони! Не стрічаємо теж ніяких відповідних кроків польського правительства в справі унії. Властивий володар уніонної польської держави, великий князь Витовт, був поза політичними своїми мотивами зовсім байдужний для релігійних справ. Старенезний Ягайло оставав ся поки що під впливом Витовта, який надавав тон і напрямок політиці держави. Окрім сього не було жадної пекучої причини, яка-б заставляла подумати як небудь про унію Русинів. Тому забули про неї фактично. Примирились навіть по смерті метрополіта Цамвлака з московським Фотієм, якого Витовт прогнав перед декільки роками з литовсько-руських епархій. Скапітулювали на разі добровільно з щойно з трудом добутої самостійности литовсько-руської метрополії. Усе те факти, що вказують на значний зворот в політиці польських володарів. І справді виринули тоді нові питання і нові клопоти для їх державної політики.

У сфері внішньої політики появились вигляди осягнення чеської корони, яку гусити пропонували в 1420 році зразу королеви Ягайлови, коли-ж сей про себе відмовив, великому князеві Витовтові¹⁾. Отсе й погіршило ще більш відносини з Римом і придбало усю ненависть цісаря Жигмонта. У внутрішній політиці знова розгоріла майже рівночасно боротьба о вплив на слабовільного старика Ягайла між всесильним Витовтом і польською канцелярією, яка від кінця 1422 року під новим талановитим канцлером Збігневом Олесницьким і віцеканцлером Станіславом Цьолком змагалась добути для себе й польської шляхти відповідну долю влади. Олесницький бажав теж всіми силами приєднати Ягайла для своєї польсько-національної політики, проти більш литовської, ніж польської політики великого князя. Отсе супірництво репрезентантів польського й литовського елементу загострювалось сильно й розвинулось з годом-перегодом у небезпечну державну кризу, яка нарешті скінчилась третьою революцією самого Витовта. В таких критичних часах нікому й не могла прийти на думку справа унії Русинів, яку недавно порушили на соборі тільки з мусу у звязи з процесом ордена. Унія не належала до ясно й поважно задуманих плянів ані слабоумного старика Ягайла, ані великого князя Витовта. Не бажали її ні Поляки, які не проявляли ніякого розуміння для компромісової

¹⁾ Palacky, Geschichte Böhmens, т. II., ст. 153—155.

унії зі схізматиками, ані нарешті й Русини. По констанцькім епізоді кинули її просто до коша й ніколи не вертали радо до її питання.

Така була судьба невдачної унії Русинів на констанцькім соборі. Дальші її періпетії пригадаємо коротко. Коротко тільки спинимо ся над пособоровою політикою Ягайла, Витовта й польської канцелярії, для доповнення нашого уніонного питання часів констанцького собора. Про фльоренцьку унію й берестейську прийдець ся тільки згадати.

Кінцеві замітки про шанси руської унії по констанцькім соборі.

По констанцькім соборі зменшились шанси переведення руської унії більше ніж коли небудь. По соборовім фяско з ордемом, а вже-ж і з унією, перестали вже польські володарі вдавати релігійних апостолів. Не то, що не журились такими церковними справами як унія та иньше, вони принизились задля інтересу навіть до переговорів з еретиками, з гуситами ізза чеської корони. Вправді сам Ягайло не хотів її приймати але все таки не без його відома й дозволу запевнив їм Витовт свою протекцію й вислав до Праги свого кузина Жигмонта Корибута із значним відділом кінноти при кінци 1421 року¹⁾. Навіть у спілку з еретиками увійшли польські володарі. Се була теж провина більша, ніж тодішній католицький світ міг Ягайлови й Витовтови дарувати. Загальне обуренє піднялось в Европі. Не помагали дипломатичні упімнення папи Мартина V. й застереження цісаря Жигмонта, якому загрожувала небезпека утрати Чех. Зносини з гуситами не перепинили ся. Від упімнень взяв ся нарешті роздратований Рим до погроз. Папські листи сього часу повні скарг, закидів і не-аби-яких погроз. В однім листі з 1422 року²⁾ до Ягайла називають ся зносини з гуситами просто неімовірним злочином. Папа апелює до гідности апостольського вікара, яку щойно недавно дав Ягайлови, і грозить навіть *cum vexillo crucis*. А вже-ж був папа Мартин V. надто добрим дипломатом, аби не знайти відповідного способу для вратованя ситуації. Рівно-

¹⁾ Caro, op. cit., т. III., ст. 527; Diugosz, op. cit., т. XIII., ст. 266, 269, 271; Codex ep. Vitoldi, № 943, ст. 519.

²⁾ Raynald, т. XVIII., ст. 47—48.

часно з погрозами Ягайлови й Витовтови вислав папа листи до польських єпископів і польської шляхти з просьбою, аби відвели своїх володарів від компромітуючих гуситських зносин. Те саме зробив теж цісар Жигмонт¹⁾. І справді трапили там де треба. Звернулися до польських станів, що й так вже не були вдоволені політикою великого князя Витовта, промовили до них в ім'я їх католицької віри проти гуситської приязни їх володарів. І що-йно під напором католицько-національної опозиції станів, якої репрезентантом на дворі Ягайла був канцлер Збігнев Олесницький, подався непостійний Ягайло на другий бік. Ягайло дався намовити до з'їзду з цісарем Жигмонтом в Кесмарку в марті 1423 року²⁾ і обіцяв навіть відкликати висланого до Праги Витовтом князя Жигмонта Корибута. Тільки отся зручна дипломатія папи Мартина V. й цісаря Жигмонта, що зуміли використати боротьбу ріжних політичних сил Польщі, відвернула задуману апостольськими вікарами окупацію Чех.

Як бачимо, здобула нарешті при нагоді отсеї чеської справи гору польська канцелярія понад дотеперішній вплив великого князя на Ягайла. Державна криза була готова. Витовтови приходилось капітулювати із своєї майже необмеженої влади в користь репрезентації польських інтересів. Не була се одначе роля для нього. Колізія була неминуча, тим більше, що король Ягайло все більше подавався на польську сторону, поки й не заволоділа ним зовсім польська канцелярія. Ягайло піддався впливам польської шляхти особливо від часу, коли при кінці 1424 року вродивсь йому, тоді вже сідому 76-літньому старикови, синок, наступник трону Володимир. Для короля Ягайла появилась нова мета, а саме змаганє забезпеченя синові наступництва трону. Ізза того збільшився знова вплив польської шляхти. Витовтови за те прийшлося вицофувати поволи із польських діл й оглядатись на свою Литву. В Польщі нічого не було йому робити. Несподіваний наступник трону помішав йому мабуть пляни. Надія здобути для себе польської корони³⁾ нараз пропала. В такій ситуації мусіла нарешті дозріти думка відлуки литовськоруських земель від Польщі й основаня для себе самостійної держави з королівською короною, яку йому цісар Жигмонт обі-

¹⁾ Cod. ep. Vitoldi, № 900, ст. 513.

²⁾ Lewicki, Ein Blick in die Politik König Sigismunds gegen Polen (Archiv f. ö. Gesch.), 1886, т. 68, ст. 345.

³⁾ Caro, т. III., ст. 402.

цяв в Кесмарку, ще в 1410 році. Тому то й опер ся великий князь в сих часах остаточного роздору з Поляками знова на Литовцях і Русинах, яких задля своїх раннійших польських надій не в одно ігнорував. Завзято теж прямував тепер до своєї мети. Вже з початку 1429 року в місяци січни прийшло до з'їзду Витовта тай короля Ягайла й цісаря Жигмонта в Луцьку, де й постановлено справу коронації Витовта на порядок дневний. Заскочений Ягайло не противив ся зразу сьому замислови, поки нарешті не роз'яснили йому польські пани усеї небезпеки, яка може вийти для польської уніонної держави ізза сеї коронації Витовта. Поляки виступили против цілого проєкту з усею енергією. Вживали всіх способів, аби Витовта відвернути від пляну коронації. В сій небезпечній хвилі прийшли навіть на дуже цікаву ідею абдикації короля Ягайла й коронації Витовта на польського короля, аби тільки охоронити державу перед розділом¹⁾. Сим робом апелювали мабуть Поляки зовсім зручно до давніших, задушевних бажань Витовта, але все було за пізно. Уніонна держава вже розліталась. І тільки несподівана, випадкова смерть великого князя Витовта 27 жовтня 1430 року²⁾ вратувала її від неминучого упадку.

Отсі коротенько наведені політичні зміни з поконстанцьких часів аж по коронаційну кризу в Луцьку вплинули сильно на зміну політичних і церковних відносин Польщі до Русинів. По невдачі на соборі перестало польське правительство непокоїти Русинів унією з Римом. Вже в короткім часі одначе настала нова небезпека для Русинів, а саме від часу, коли польська канцелярія прийшла до впливу на короля Ягайла. Свою власть зазначила вона зараз новим універсалом Ягайла, оголошеним 1423 року, в яким поручаєть ся польському духовенству строго наглядати й карати мішані подружя між латинянами і схізматиками³⁾. Польська канцелярія висказала сим документом відразу напярмок своєї політики на будуче. Напярмок, який не знав пощади для схізматиків, готовив тільки екстірпацію, загладу. Напярмок отсей не знав теж ідеї унії, яка рівнала ся в засаді добровільному взаїмному поєднаню, й тому не чуємо нічого, аби польська канцелярія заговорила коли небудь в сих часах про унію Русинів. Одно треба тільки замітити, що ся нетерпимість Польщі мала

¹⁾ Długosz, т. XIII, ст. 381.

²⁾ Грушевський, т. IV, ст. 139.

³⁾ Cod. ep. Vitoldi, № 1108 ad X 1423.

своє жерело не лише в католицькій девоції, вона впливала з національних шляхотських інтересів, з інтересу потолоченя руського народу, на якого землі простягала свої руки. Тому позбавляло польське правительство руський нарід в першій мірі його політичних прав, аби його згодом закріпостити. Тому наглядало так над мішаними подружжями, аби польські кольоністи не никнули у руських масах. Тому не бажало унії, яка повинна була принести повне зрівнане Русинів, що до прав з Поляками. А вже-ж могла отся нетерпимість сьвяткувати тільки в межах доволі вже тоді придавленої Галичини. На всі руські землі не мала вже вона такого впливу, особливо від хвилі, коли ожив знова антагонізм між польською шляхтою і великим князем Витовтом. Окрім сього натрафляв польський вплив в литовсько-руських землях на сильний опір самих Русинів, з яким по неволі мусів ся числити. Опозиція Русинів росла теж безнастанно і вже в 1425 році приймила в дорошчичській і холмській землі на границі Мазовії грізнійший характер. Як раз в сім році підняли князі мазовецькі, одинокі ще февдальні пани корінної Польщі, революту, викликану домаганем польського правительства грошевих підмог на похід проти гуситів. До сеї революти прилучили ся саме й невдоволені з польської політики Русини, як се можемо пізнати з одного листа Ягайла до Витовта про сойм в Сандомирі й остаточний голд князів мазовецьких 8 вересня 1426 року, в яким згадуєть ся теж про Русинів, прохаючих короля Ягайла нарешті о прощенє¹⁾. З иньшого боку знова довідуємось про присутність руського метрополїта Фотія при отсїм голді й про його конференцію з королем Ягайлом в справі якихось невідомих справ руської церкви²⁾. Імовірно була ся присутність Фотія, коли годить ся суппоновати, у звязи із згаданим рухом західних Русинів. Імовірно розходилоь о церковні гроші, які Русини, йдучи за приміром мазовецьких князів, не хотіли платити на війну з гуситами. Що иньшого годї навіть припустити. А вже-ж мусїла доля Русинів рішучо поліпшити ся від хвилі, коли великий князь Витовт, опираючись на них, задумав відділити литовсько-руські землі від Польщі. З природи річи мусів він стати їх прихильником й протектором їх церкви і віри. І справді помітно

¹⁾ Caro, Liber cancellariae St. Ciolek (Arch. f. ö. Gesch.), № 105, ст. 500, „...terrigenae Russiae in magna multitudine ante solium nostrum venerunt et proni ante faciem nostram ceciderunt petentes, ut ipsi illum excessum quo“... і тут уживаєть ся фатально документ, оставляючи вільне поле до здогадів.

²⁾ Długosz, т. XIII., ст. 359.

прихилив ся він в останніх літах свого життя до Русинів. Навіть тоді, коли йому приходилось надавати певні привілеї чужинцям католикам, як що, при основуваню міст з німецьким правом, виразно остерігав він, аби не наносити автохтонним Русинам жадної шкоди, ані кривди¹⁾. Через отсю протекцію Витовта піднялись Русини знова до давнійшого переднього значіння в литовсько-руській державі й могли опісля по смерти Витовта ставляти сильнійший опір наступаючим Польщі.

Наступи сі розпочались безпосередно по смерти Витовта. Польська шляхта, невдоволена з сього, що Ягайло назначив великим князем брата свого Свидригайла, по яким можна було сподівати ся продовження Витовтової політики, бажала загорнути в свої руки бодай найгарнійші руські землі, Волинь і Поділе. Без призову, а може й відома Ягайла розпочала вона теж окупацію сих земель, стрінула одначе рішучий опір Свидригайла й Русинів²⁾. Розпочалась війна, що лютіла сильно в полудневих руських провінціях й обхопила зразу навіть ширші верстви людности. Характер її був антипольський, антикатолицький³⁾. Отсей опір Русинів був теж сильнійший, ніж його Поляки могли одоліти. Війна проволікалась без вигляду на скорий кінець. Як довго за Свидригайлом стояли руські маси, які бачили у новім великім князю оборонця своєї віри, так довго не могли числити Поляки на добрі висліди. Тому то була се перша й конечна річ, подбати про позбавлене Свидригайла підмоги руських мас. Треба було як небудь приєднати сі маси для себе. Приєднати-ж їх можна було тільки певними уступками, особливо-ж релігійною толеранцією. І справді вже в 1432 році обіцяли Поляки волинському дворянству признати права католицької шляхти. Дотримали слова одначе що-йно в 1434 році, ізза зростаючої небезпеки із сторони Свидригайла. В сім році отримало на решті руське дворянство від польського правительства й нового великого князя Жигмонта Кейстutowича, якого поставлено проти револютуючого Свидригайла, грамоти з потвердженням отсих прав⁴⁾. Сим робом приєднали собі Поляки на разі хоч руське

¹⁾ Cod. ep. saeculi XV, т. III., № 5, ст. 503. Грамота для міста Більска з 1430 р. ... „Ruthenis antiquis ibidem et circumquaque residentibus in eorum metis et gadibus in nullo penitus dampnum vel preiudicium faciendo...“

²⁾ Грушевський, т. IV., 166—195.

³⁾ Lewicki, Powstanie, ст. 230.

⁴⁾ Czermak, Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie, (Rozpr. Akad. Umiejętności) Kraków 1903, т. 44, ст. 368, 374 і пр.

дворянство. Ізза схізматицької віри не повинні були Русини тра-тити своїх громадянських прав. До повні політичних прав не ставало Русинам, бодай на папері, ще тільки доступу до най-висших гідностей і урядів, що одначе могло боліти більше тіль-ки руських князів і руську магнатурію, яка теж ізза того до останнього диху тримала ся Свидригайла. Дворянству й низшим верствам руської суспільности отсе обмежене вже так не діймало. Згадані грамоти зробили своє. Сила Свидригайла була підкопана. Цілий повстанчий рух зменшив ся і дав ся згодом придушити. Тодішній зворот Поляків до уступок і релігійної толеранції по-міг їм до остаточної побіди над Свидригайлом.

Цікава річ при тім усім, що польське правительство ріши-лось раз преці, поневолі до деякої толеранції зглядом руської віри, не заговорило тоді одначе зовсім про унію Русинів з Ри-мом. А як раз тоді було доволі нагоди, аби її порушити, тому що тодішній базельський собор вів вже від кінця 1433 року живі переговори з Царгородом про унію усеї східної церкви¹⁾. Не стрічаємо при сих заходах одначе ані Поляків, ані їх апо-стольського короля Ягайла. Навпаки стрічаємо на базельськїм соборі їх противника Свидригайла з проєктом унії Русинів. Здо-бував ся, бачить ся, хитрий князь на новий політичний маневр, аби хоч при помочи собора й папи скріпити свою ситуацію. Осталось одначе теж і з його боку тільки на самім проєкті, з якого не вийшло нічого. І вже з початком 1435 року жалуєть ся Свидригайло в листах до собора й папи на зраду, яка заті-ялась в найблизшій його окруженю через інтригу нового ли-товсько-руського метрополїта Герасима. Свидригайло подає теж дуже замітну причину сеї зради. Герасим перейшов саме на сто-рону великого князя Жигмонта Кейстутовича й польського епи-скопа у Вильні задля якихось численних *pacta et promissae*, які йому дали у грамотах згаданий князь тай епископ²⁾. На лихо тільки не подає нам Свидригайло змісту сих пактів і обіцянок. А вже-ж можемо з цілою певністю приймати, що сї пакти мо-гли бути тільки згаданими висше толеранційними едиктами в ко-

¹⁾ Hefele, t. VII., ст. 586—587.

²⁾ *Raczyński*, Cod. dipl. 1845, ст. 364, „Cumque ergo ipse Metropolitus, cum eis convenisset sicuti informationem a Sigismundo et Episcopo Vilnensi ipsi Rutheni acceperant datis pactis et promissis, preterea quod in proscriptionibus eorundem Sigismundi et Episcopi et aliorum expressa sunt, quas proscriptiones etiam eidem Metropolitо assignarunt, ut nos et fideles nostros Catholicos iuxta formam et informationem sibi datam traderet utque perderet“.

ристь схізматикив. Не даремно мабуть акцентує Свидригайло у своїх листах сю обставину, що зразу доконали на нїм і його вірних католицьких людях. Ясна річ, що Герасим покинув Свидригайла, який його змагав ся намовити до унії, тільки ізза приреченої Поляками толеранції й свободи схізматицької віри. Але все-ж стрічаємо польських істориків, які хочуть окружити метрополїта Герасима, що згинув в липни 1435 року на кострі, жертвою мести Свидригайла¹⁾), авреолею першого мученика за унію. Дивним дивом запевнюють вони, начеб-то Герасим зрадив Свидригайла тільки тому, що не бачив по його стороні запоруки переведеня сеї унії й шукав її по стороні Поляків²⁾). Забувають тільки сї історики на одно, що тодішнє польське правительство зовсім не бажало унії, яка мусїла-б потягнути за собою повне рівноуправненє Русинів і волїло радше давати Русинам деякі уступки, з яких на разї сї останні були вдоволені й не тужили за неясною ідеєю якоїсь там унії. Взагалї від часу констанцького собора, коли саме прийшлось польському правительству поневолї грати ролю прихильника унії Русинів, не бачимо ні Поляків, ні їх короля Ягайла, аж по останні дні його житя в році 1434, при яких небудь заходах в справі руської унії. А вже-ж і пізнійше в часї фльоренцького собора 1439 року, при нових переговорах про унію усеї грецької церкви не виступають Поляки апостолами унії. Метрополїт Ізидор, наступник Герасима, був одніським її агентом. Його становище одначе в справі унії являлось радше ділом горячого грецького патріота, ніж виразом прихильности Русинів до унії. Поляки знова не то, що не одушевляли ся фльоренцькою унією, а вже-ж навіть змагались спаралїзувати Ізидорову агітацію серед Русинів³⁾). Вигіднійше було, бачить ся, польській магнатерії давати Русинам толераційні едикти, які можна було при першій лїпшій безпечнійшій нагодї навіть зїгнорувати, ніж допустити Русинів через ворота унії до найвисших урядів держави, до повної рівноправности. Для Русинів значила унія з Римом *ein Sprung ins Dunkle*, для Поляків була вона з політичних зглядів не корисна. Тому ні одні, ні другі не одушевляли ся нею. Унія Русинів зникнула на довгий час з порядку дневного. А вже-ж згодом змінили ся відносини.

¹⁾ Лѣт. вел. княз. лит. (Уч. Зап. III. отд. Акад. Наукъ) ст. 52.

²⁾ Smolka, Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego (Pamiętnik Ak. Um.), Kraków 1890, т. VIII, ст. 18; Lewicki, Powstanie, ст. 371.

³⁾ Lewicki, Unia ст. 215, 235.

Минула яка сотня літ. На заході піднялась нова хвиля релігійної нетерпимости по триденській реформі й при агітаціях ордену єзуїтів та перелилась на Польщу. Усі толераційні акти, які Русини з трудом здобули, сгратили свою силу. Тоді підняли Поляки нарешті й самі справу унії на се, аби в її імя відобрати назад усі ті уступки, які коли небудь, у хвилях слабости, поробили в користь Русинів, схізматиків. Польща виповіла схізматицьким масам Русинів екстірпаційну війну, піднімаючи тепер питанє унії. Отсе питанє мусіло нарешті стати un problème formidable рівно для Русинів, як і для Поляків¹⁾. Прокинулась довга, майже двовікова безупинна боротьба обох народів ізза сеї унії. Вислідом її була руїна русько-українського народа, з другого боку руїна польської держави й Поляків. Від берестейської унії з 1576 року, аж по новішу добу зробила унія через ціле море крови тільки мінімальні поступи. Великим ділом називають Поляки нині отсю унію. А вже-ж була вона ділом, але ми зачлимо його до сих непутніх історичних починів, які Карляйль називає „not work but hinderance of work“, не діло, тільки перепона діла.

Відень, 5. вересня 1906.

¹⁾ Pierling, La Russie et le saint Siège, Paris 1896, ст. XVIII.

Ніч 27 червня 1909 року.

Спить темний степ. А баня сафірова
Заіскрилась метелицею зьвізд
І дивить ся, як мінить ся під нею
Земля огнями гóродів і міст...
Нараз із півдня ясність пречудова
На овид кинула ся барвною струєю —
Гей куля котить ся по небу серед зьвізд!

То мчить ридван з огнистого топазу,
А колеса його — блискучий хризоніт,
Вирують з шумом у нагальнім вітрі,
Аж блискавками бє за ними слід —
Чотири смоки по углах алмазу
Махають крилами шістьома у повітрі
І гонять той ридван під сам зеніт...

Лице в одного смока — голова волова,
У другого вужа, у третього орла,
В четвертого, що кидав ясні стріли
Між крилами з під ясного чола —
Обнажена по лонє женщина чудова —
В руках мечі, а крила всім горіли
Очима чорними розжареного скла...

Летить ридван сей, сяєво яснїє
Над ним якесь у тисяч барвних смуг,
В ридванї на престолї смарагдовім
Сидить мужів двох – кождий ясний дух,
В ногах їм куля ясна промініє...
Один в жупанї синїм, другий в пурпуровім,
Над ними грає веселковий круг.

А один каже: Як шумить Полтава,
Туман з Варшави, з Неви йде обман...
А другий каже: Чуєш, Гордієнку,
Як дух з Полтави йде на той туман...
— Там наша кров, Мазепо, наша слава
Встає з валяви, збудить нашу Неньку...
— Там днесь двісті літ, як скошено наш лан!...

В сю мить ридван добіг зеніту банї
І станув. Смоки крила підняли,
А два мужі піддвигнули руками
Огненну кулю, наче два орли —
І жбурнули до зоряної тванї,
А смоки брилянтовими мечами,
Ударили, аж блискавки пішли!...

І пирсла куля вдарена мечами
На мільярди іскор — блиснула сьвітиль:
І засіяли в блиску гори, ріки, доли,
Міста і села на сто тисяч миль...
А іскри ті засипали огнями
Весь небосклін... і канули поволи
На цілий край, як промініста пиль...

В ту дивну ніч на морі України
У городах, в містах і селах блиск нараз
У кождій хатї блиск... і всі чертоги
Пробіг якийсь огонь, як іскра, як алмаз —
А всі у сні узріли предків тіни
Скровавлені... і всі зірвали ся на ноги
У всіх хатах від Сяну по Кавказ!...

Cytisus ruthenicus Fisch. Wol.

Як зветь ся — так спитав ся я себе — *Cytisus*, який я знаходив часто по моїм повороті до Галичини 1885 р. в околиці Львова, особливо на краях лісів і на межах на вапневій землі? Той *Cytisus* був, що правда, подібний до *C. ratisbonnensis* Schaffer, який я знав дуже добре з Долішньої Австрії, одначе рішучо ріжнив ся від нього, хоч галицькі ботаніки їх ідентифікували. Кнапп (Кнарр) вчислив його в своїм творі „Про фльору Галичини і Буковини“ до *C. supinus* Crantz. Се поясняє тим, що галицькі ботаніки не знали добре *C. ratisbonnensis* та що Кнапп постягав давнійше роди. Мій здогад, що наша ростина повинна сягати дальше на схід, не був безосновний, і тому я звернув ся до гербаря краківської фізіографічної комісії. І дійсно ту знайшов я тойсам *Cytisus*, зібраний Анджейовським то під іменем *C. ruthenicus* Fisch., то під іменем *C. biflorus* L' Hezit. Тому, що *C. biflorus* був описаний, а *C. ruthenicus* був в „Index horti Petrop.“ р. 25 (1824) тільки по імені названий (як мене рішучо впевнював померший Кнапп, знаменитий знавець так східньо-європейської, як і взагалі ботанічної літератури), — і тому що я наш *Cytisus* не міг ідентифікувати з ніяким иньшим спорідненим, а крім того приймаючи, що наш *Cytisus* мусів бути знаний так добре Фішерови, як і Анджейовському, дійшов я до висновку, що наш *Cytisus* мусить бути рослиною Фішера, і описав його в „Österr bot. Zeitschrift“ за май 1886. Щоби мати спромогу студіювати ще

докладнійше ту рослину, взяв я собі насіне з *C. ratisbonnensis* з його родинного місця і насіне з *C. ruthenicus* з околиці Львова і з Медоборів (бо тамошню рослину вважали осібним родом, що одначе не годить ся з дійсністю), і плекав оба сі роди побіч иньших споріднених родів довгі роки в моім огородці на політехніці, призначенім для дослідів, порівнюючи з собою їх цвіти. По більше як десятилітній культурі тих рослин, що ще нині є в моім огородці, я впевнив ся ще більше в моім переконанню, що *C. ruthenicus* не є ідентичний з *C. ratisbonnensis*. *Cytisus ruthenicus* се рослина сильнійша, висша, доходить до 1½ m. висоти, росте просто; тільки наслідком вигриження або виломаня аж до коріня, як се дуже часто лучає ся в вільній природі, коли з долу виростають нові гони, може здавати ся, що він належить до рослин, що стелять ся по землі. Противно *C. ratisbonnensis* се рослина менше буйна, слабша, а його галузки стелять ся по землі. В цвіті головно на хоруговці видно ріжницю. У *C. ruthenicus* зважаєть ся платок хоруговки нагальнійше до свого держака і найбільша ширина платка лежить близше підстави, як у *C. ratisbonnensis*. Держак у *C. ratisbonnensis*, в порівнанню з його платками, є довший, як у *C. ruthenicus*. Насіня *C. ruthenicus* є взагалі трохи темнійші і менші. Всі ті ріжниці були постійні. Одначе я знайшов *C. ruthenicus* в „Ascherson's Gräbners Synopsis“ т. VI. відд. 2, стр. 324; наведений як синонім до його var. *vulgaris* (= *C. ratisbonnensis* Schäffer), а *C. ratisbonnensis* (в розширенім значіню) побіч його var. *biflorus*. На понятє „роду“ можна мати ріжний погляд, та наш *Cytisus* є, як видно з що-йно наведених відріжняючих прикмет, відмінний так від *C. ratisbonnensis*, як і від *C. biflorus*, і через те повинен був бути в „Synopsis“ відріжнений як осібна відміна. Що те не стало ся, виходить з того, що автори „Synopsis“ не знали докладно наш *Cytisus*, так само як і не знали поданої мною в „Flor. pol. ex.“ під ч. 633. *Pedicularis campestris*, яку вони в своїй „Flora des nordostdeutschen Flachlandes“ 1898/9 втягнули під іменем var. *Kaufmanni* як синонім до *Pedicularis commosa*, альпейської рослини, покликуючи ся також на Блонського, який збирав мною подану рослину на Україні і причислював її до *P. commosa*, тоді коли я, бачучи *P. commosa* в Альпах, вважав її за *P. campestris*, бо вона видала ся не багато відмінна від *P. campestris* Gris. Schenk., яку я мав перед собою. І ту показуєть ся, що німецькі ботаніки не все добре відріжнювали східно-європейські рослини від західно-європейських, так як російські ботаніки не відріжнювали західно-європейських

від східно-європейських. Названа *Pedicularis* є рослиною, що належить до східно-європейської флори, і так само добре дасться відрізнити, як і *C. ruthenicus*. З наведеного виходить, що споріднені з собою східно- і західно-європейські рослини треба відграничувати від себе докладніше, щоби не робити похибок.

Львів, 21/1 1907.

Поезія в техжіці.

Коли перед соткою літ один італійський інженер висказав думку, що електричністю, якої придатности ще тоді не знали, можна-б освітити — названо се байкою, фантастичною видумкою і поезією. Відколи-ж здійснено отсю „видумку“, ніхто мабуть не скаже, що електричне освітлене належить до мрій, має щось спільного з поезією. Воно й не диво, бо-ж цілий образований світ думає, що техніка не має нічого спільного з поезією.

Я-ж думаю, що техніка містить в собі багато поезії. Щоби се доказати, вважаю потрібним здефініювати понятє техніки і поезії. Хто займає ся технікою або знає і розуміє її розвій, той пізнав мабуть, що відповісти на питанє, що таке техніка, річ не легка, а проста дефініція не розкриє того непереглядного поля. Приймім отже, що техніка — то все те, що творам людського духа дає тілесну форму. А що людська воля з людським духом майже ідентичні, а сей знов містить в собі нечислимість житевих появ і можностей, то й техніка, мимо своєї звязи з матерією, має щось спільного з неограниченістю духового житя. А що се поезія? Поезія — се також безграничне поле для творчости людського духа; вона підносить нас понад сіру буденщину, вона лучить наші почування з появами внішнього світа, вона відкриває нам силу духа в окружаючім нас тілеснім світі.

Не кожний дефініює однаково понятє техніки і поезії, та все-ж хоч би й як та дефініція випала, одно мусить кожний признати, а іменно: що як поезія, так і техніка розпоряджає силою появ, з яких неограничима діяльність людського духа будує нові твори.

Тепер зістало ще питане: де властиво знаходиться поезія в техніці? На це питання є тільки одна відповідь: всюди. Всюди для того, хто її знайде. Щоби її знайти, треба до сього вродженої здібності, якої не має кождий чоловік; вона не у всіх однаково розвинена. Сього розуміння поезії в техніці бракує майже цілому образованому сьвітови, ба навіть славні поети не добачують поезії в техніці. Чи може, питаємо себе, відрізняє ся поезія в техніці чим небудь від звичайної поезії? Та-ж ціхою правдивої поезії є ідеї правди, добра і краси. Сі три ідеї мусять бути в добрій поезії, в поезії в правдивім значіню сього слова. Пригляньмо ся техніці і спитаймо, чи може нема в техніці сих трох головних прикмет поезії: ідеї правди, добра і краси, чи противить ся техніка поетичному чуттю.

Чи техніка правдива? На це скажу, що ніяке зване не звязане так тісно з природою, не мусить так числити ся з правилами природи і так бути приковане до дійсности, як техніка. В техніці усяке збоченє з дороги дійсности, все, що минає ся з правдою, має лихі наслідки. Лікар може людий лічити так, що лік місто їх виздоровити, прискорює смерть; помимо того шанують його, бо не добачують його промахів. Кілько учених ширило через ціле своє жите слова правди та науки, а вкінці показало ся, що їхні слова правди та науки містили в собі не одну неправду. Голови правників та адвокатів часто вінчають лавровими вінцями за знамениту оборону неправди. А інженер, що тільки один одніський раз спротивить ся правилам механіки, може стати ся жертвою свого ще навіть недокінченого діла. Техніка нерозривно звязана з віковічними правилами природи, тому вона й правдива.

Чи годить ся техніка з ідеєю добра? Наша праця стремить преці тільки до того, щоби послужити людству. Годі приписувати нам вину, коли здобутків техніки не вихіснувано як слід; в своїм розвитку служила вона все і служить людству.

Зістало нам ще одно питане: чи техніка відповідає ідеї краси?

Що-ж таке краса взагалі? Красне все те, що нам безусловно подобає ся. Щоби доказати, що вироби техніки відповідають вимогам естетики, возьмім приміром технічні вибори, як грецьку амфору і римську урну. Кождий мабуть признасть красу форми і хосенність таких виробів. Їх краса лежить в тім, що вони зовсім відповідають своїй ціли, я сказав-би відповідають несвідомо, так як і природа находить найкрасші форми тоді, коли

Dr. Eugene C. ...

Др. Евген Кобринський.

безпосередно стремить до здійснення своєї цілі. Тому-то найкрасші ті урни і амфори, які зроблено в формі яйця або чаші, бо-ж сі форми, взяті з природи, найлучше відповідають правилам механіки що до міцности і тривкості. Вони відповідають своїй задачі, огородити малою кількістю матеріалу можливо найбільше місце. Пригляньмо ся більш скомплікованому виробу — машині, що жиє своїм питомим житем. Чи така машина відповідає ідеї краси? Признаю, що виробу з часу, коли техніка була в початках свого розвою, були звичайно не зовсім красні. Тоді машини мали всякі непотрібні додатки та прикраси.

Зовсім хибна є думка, що коли ми привикли до негарних виробів, то теперішні вважаємо гарними; але річ в тім, що з часом виробив ся смак і зрузуміє вірно осуджувати всякий виріб після його вартости що до краси. З поступом техніки виробив ся смак, краса стала впливом всього потрібного, значить впливом дійсности без штучних примішок. Сей переворот впровадала в Англії машина Вітварта. Коли поглянемо на машину або льокомотиву, то завважаємо ріжний степень краси. Найкрасша машина є та, в якій внішня форма в найзвичайніший спосіб виказує правила фізики та механіки і відповідає своїй цілі.

Щоби се відчути, потрібно фахового знаня, а зі знаня впливає мимохіть чутє. Там, де розходить ся о звісні вже річи, почутє повстає само, а при річах нашого модерного життя треба се чутє аж викликувати.

Отже виробам техніки не бракує ні ідеї правди, ні краси, ані добра, чому-ж би вони мали бути недоступними для поезії? В кожній галузі техніки знайдемо нині чинности, що вказують на поезію в техніці, пр.: праця гірника в землі, жите машин, пароходів, льокомотив і т. п.

Кілько-ж поезії лежить в льокомотиві, що з гуркотом наче вихор прорізує темряву ночі, перебігаючи землю наче-б для неї не істнували ні простір, ні час; в її скорих, але правильних рухах, в певнім і до призначеної мети зверненім погляді її червоних очий, в мимовільнім поході возів, що з гуркотом і стукотом, але з несхибною певністю піддали ся, втіленій волі заліза і сталі.

Придивім ся тепер дивам наших часів, коли техніки дали мертвій матерії силу і рух, за яким нам годі слідити нашими змислами; сонішне сьвітло, ще в найдрібнійшій частині одної хвилі задержує образи дійсности, і то так докладно і влучно, що й мистцєви годі ліпше; дріт, що в кількох хвилях обявляє

цілому світові наші думки; фонограф та грамофон, що повторяє нам зовсім вірно голос давно вже помершої особи; силу води, яку можемо перемінити в світло; світло зьвізд оповідає нам, з яких матерій складають ся світи вселенної — що-ж се все, що на нас так могутчо впливає, що здаєть ся нам таким величавим, чи не видає ся воно нам наче казкою, таким неімовірним, чудним, неможливим? Чи-ж тепер сі колишні кавки, від коли стали дійсностю, втратили вже питому їм поетичність?

Думаю, що те все, що я до тепер сказав, вистарчить на доказ, що в техніці, в її виробках, її праці є багато поезії.

Вкінці хочу вказати на те, де і хто находив в техніці поезію. Перші були тутки малярі, а за ними йдуть різьбарі. На першому місці згадаємо про образ Менцля „Das Walzwerk“. Малярі часто шукали мотивів в техніці і вказували нераз на трагіку нашого звая. І скульптура узнала модерну техніку і показує нам твори, що представляють відвагу, витривалість та відпорність як контраст до багатьох иньших творів, що з'ображують розкіш, слабі інстинкти і т. п. Коли мистець хоче представити здорову ще сторону модерного життя, то шукає мотивів до сього у техніці. І музика найшла в техніці частку для себе. Геній Рішард Вагнер дослухав ся в важких ударах ковальських молотів музики і ужив їх як одного з мотивів в своїх героїчних казках опер.

Головно гарна література занедбала плідне поле модерної техніки. Иньші звая знаходили завсїгда своє рідне в красній літературі і майже кождому ремісникови поставлено памятник хоч би в одній книжці. Нам звичайно нічого не остало ся. В нашій українській літературі один Франко показав поезію в техніці, описуючи в однім із дрібних малюнків, як парова машина пробудивши ся із сну спішить в далеку дорогу, даючи доказ, що бистре око і геніяльний дух може оживити навіть такий „мертвий“ здобуток техніки. Гетів Фавст закінчить житє як культурний інженер. Згадаю також про Шілерову „Пісню про дзвін“. Розекер, що модерну техніку вважає люксусом, таки находить в ній багато поезії. Про поезію в техніці писали також: М. М. Вебер: В домі Стіф'нз'на; — Ніч при льокомотиві; Штайнер: Образи з історії руху; Бірк: В бурі і в світлі сонця; Попер: Фантазія одного реаліста; Інженер Ейт: Від плуга до машини; Кіплінг, Вітмен. Тим останнім завдячую кілька думок, які тутки порушив; вони — се Англіці, про яких говорять, що не мають смаку. Історія Кіплінга про Rangier — машину, яка спі-

шить на поміч ушкодженій льокомотиві поспішного потягу, або опис праці у внутрі пароходу підчас бурі на Атлянтійськiм океані — се взірці поезії в техніці, які сьміло можемо поставити на рівні з Гомеровим описом Ахілевого щита. Далі маємо деякі місця в творах Золі, як „Жерміналь“ або „La bête humaine“; і ще кількох німецьких модерністів. Бачимо, що поезії в техніці не оцінено як слід. Тому винні по части і ми, техніки, не тому, що нам не стає часу поклонятися музі, а тому, що надто байдужно відносимося до неї. Нам треба передівсім піддержувати запал і одушевлене до нашого звання, які потрібні в безконечній борбі за поступ і будучність людства.

Так, пора нам зробити кінець безпідставним закидам, наче-б ми хотіли впровадити сьвіт в руки матеріялізму. Про більш хибне зрозуміне нашої праці, наших стремлїнь годї нам і подумати. Бо цїль, яку ми хочемо осягнути, не менше величава як цїль, яку собі поставила поезія, значить:

Не служити матерії, але запанувати над нею, зробити її своїм слугою!

Чернівці, 1907 р.

Чорний хліб.

Недужий на ліжку ч. 12. порушив легенько устами. Високий, блідий улан, що стояв біля нього з виразом безрадного милосердя на лиці, похилив ся над ним.

— Кажу-ж тобі, що лікар зайнятий, мусиш почекати.

Молодий жовнір отворив із трудом уста і вишептав ледви чутно:

— Не треба!

Лежав хвилину з примкненими очами. Опісля відхилив повіки і поглянув на улана. В його зорі було якесь німе благанє. Із очий розлило ся воно по цілому лиці й наче озарило його блідість. Уланови здавало ся, що його за серце хватає.

— Камрате — почув він.

— Ти Андрію, лежи тихо, не говори нічого, тобі не вільно, ще знова пустить ся кров устами.

— Нічого, нічого — перебив йому Андрій. — Але я тебе прошу, камрате, підведи мене троха.

— А де-ж у мене сила? — відмовив улан. Але в сій хвилі пригадав собі, що на салі самі тяжко недужі, які й не рухають ся з ліжок. Без слова узяв він легенько Андрія під плече і підвів його на подушку.

В подяку склонив Андрій голову й порушив нечутно губами. Його очі набрали дивнього блиску — аж уланови стало ніяково.

З трудом підніс тепер Андрій одну руку й вийняв зпід подушки клунок. Лагідна усмішка промайнула по його лиці і він став поволи розв'язувати білу шматину.

— Чекай, де-ж ти можеш! — Улан узяв клунок, розв'язав і не дивлячи ся в середину, віддав назад Андрієви.

Дріжачими руками, повільно, розгорнув Андрій платок і виймив невеличкий кусник чорного хліба. Підніс його до уст, поставив собі на груди і вдивляв ся в нього з такою увагою, наче-б вложив ціле своє єство в той хліб. Поволи зникав ясний промінь із його лица, його брови стали хмурити ся. Нечайно задріжали кутики його уст і з очий полили ся рісні сльози. Зразу великими каплями, опісля цілими струями спливали вони по щоках, що тепер аж покрили ся темно-червоними плямами й спадали на той кусник зісхлого хліба.

Улан довго дивив ся непорушно на Андрія. На його чолі навідала якась хмара і він схилив понуро голову.

— Андрію, лиши — сказав він вкінці. — А то й я був би розплакав ся... А жовнірови не пристойть... Лиши... доволі наших кривавих сліз, заки добудемо сей кусень хліба ..

Його здусило щось за горло і він замовк — тільки стягнув сильно лице.

— Слухай, камрате — прошептав нараз Андрій, дивлячи ся мокрими від сліз очами на свого товариша. — Я просив би тебе щось.

Улан підніс на нього похмурий зір.

— Зроби мені се — благав Андрій дальше. — Як положать мене у труну, поклади коло мене сей кусник хліба.

Улан усів на ліжку, бо його ноги стали нараз такі слабонькі як стеблинка. Відвернув лице, бо дивна сила давила йому груди й тиснула до очий сльози.

— Зробиш се? — питав благально Андрій.

— Та що бо ти, Андрію! — відмовив вкінці тремтячим голосом улан. — Говориш таке, що мені старому жовнірови...

Андрій усьміхнув ся.

— Умру... умру... від тих маневрів — тямийш... я упав з гори... Ціле моє тіло каже мені, що вже всьому кінець... А ти зроби мені се.

А коли улан не міг здобути ся на слово, він говорив дальше.

— Бо бачиш, сей хліб, се дорога памятка для мене — від мами... Як виправляла мене, дала мені сей кусник хліба і сказала, оттак сказала, як тобі говорю: „Іди синку... моє благословенє тобі... а на дорогу візьми хоч сей кусник сухого хліба — Бог свідок, не має в мене більше нічого“. А голос її був такий тихий та ласкавий — а сльози не бачив я в неї... Чому вона не

плакала? Та вона любила мене так дуже... Я був її одинокою підпорою... бо старший брат...

Він відвернув голову, наче не хотів думати про старшого брата. Улан слухав тих слів, підперши лице руками. Потім підніс голову і говорив із якоюсь дивною строгістю в голосі:

— І ти думаєш, що се мала памятка?... Хліб... А знаєш, кільки то нашої крові в сьому чорному хлібі?

— Я так ховав сей хліб — говорив дальше Андрій, мов не чув уланових слів — куда не поступив ся, носив його при собі, бо той хліб нагадував мені все мою бідну маму. Знаєш, камрате, кільки разів молив ся я до того хліба — мені здаєть ся, що я розмовляю із своєю мамою... що бачу її лице, яке плаче за мною — без сліз!...

— То гарний хорий! — почув ся нараз над ними голос.

Оба жовнірі здригнули ся. Над ними стояв лікар.

— То він так умирає?! — говорив він гнівно. — Кличете мене конче до нього, а він ту собі серед веселої балачки заїдає... Та певно, як найш ся такого тяжкого хліба!

Улан випрямив ся як струна і осьмілив ся промовити.

— Прошу пана доктора, той хліб...

— Мовчати! А ти вже забув послух для старшини? Покажи ту той хліб! — додав він, звертаючись до Андрія.

Андрій зробив зразу рух, як би хотів віддавати хліб, та миттю поглянув на лікаря благальним зором і притиснув сильнійше хліб до грудий.

— Пане доктор, то... па... мятка...

— Що?! Що?! — скрикнув лікар. — Приказ: віддати і нема що більше говорити.

В тій хвилі стала ся річ, якої лікар певно не надіяв ся. Андрій поглянув хмарним зором на лікаря і — сховав хліб скорим рухом під подушку. Лікар почервонів.

— Пане доктор — промовив можливо голосно з насмішкою в голосі Андрій. — Вашим приказам кінець! Я іду там... де ваші прикази і субординація... не зна... чать... нічого...

Він не докінчив. Щось давило його в грудях.

— Служба! — крикнув лікар. — Відобрати спід подушки хліб!

Прибіг санітет і сповнив приказ лікаря. Андрій не ворушив ся, він тільки дивив ся дивним, ненависти повним зором на лікаря. Нараз отворив широко уста, а струя крові бухнула

на подушку й обляла кусень чорного хліба, що його витягав як раз санітет.

У кістниці військового шпиталю горять свічки і кидають своє тихе світло на жовту труну, що стоїть між ними. Із труни виглядає лице молодого жовніра — якимось грізно глядить воно в своїй мертвоті перед себе. Куди воно дивиться? Чи може виглядає бідної мами?

А може жде хоч камрата з чорним хлібом?...

Нікого не має довкруги — тільки вогкі стіни плачуть.

Коломия, 11. I. 1906.

НАПОЛЕОН.

(1812).

Безмежне поле,
Повне тіл,
Зітхання, сліз і крови, —
Міль'йони серць
В останнє бє,
Вже чутно круків змови.

В темряві тихо
Смерть іде,
Пів сьвіта там конає,
А чорна ніч
Мовчить, мовчить,
Лиш кров журчить...

А він,
Демон борні,
Сидить без слова, без утоми,
У темну даль
Свій зір впялив,
Як два дрімучі громи.

ДР. ЄВГЕН ОЗАРКЕВИЧ,

лікар і директор „Народної Лічниці“ у Львові, ур. 1861 р. в селі Белелуї (пов. Снятин), як наймолодший син бувшого довголітнього посла о. Івана Озаркевича, пароха в Белелуї, а пізніше в Болехові. Низших 5 клас гімн. кінчив в Чернівцях, а до 6-тої перейшов до акад. гімн. до Львова, (яка тоді що-йно стала українською), щоби збільшити там мале число учеників. Уже в гімназії належав до перших свідомих Українців (а було їх зразу лише 4 на цілу клясу), редагував літографовану часопись „Улий“ писав дещо з белетристики і печатав по часописях. Відтак покинув писанє і під впливом Франка взяв ся до читаня поважних научних творів. Будучи в 8-й клясі належав до комітету, що видавав „Дрібну бібліотеку“, під редакцією Франка. В 1879 р. в осени прийшов на університет до Відня і вступив до тов. „Січ“, де відразу став одним з найвизначнійших членів. Попри фахові лікарські студії працював много в товаристві, був річно виділовим (перейшовши всі уряди), читав відчити і був душею товариського житя, до чого давав йому кваліфікації його незрівняний гумор, закрашений сатирично-політичним підкладом (писав тоді також до „Зеркала“ у Львові). По скінченю медицини зістав 4 роки як лікар у Відні, відтак покликали його до Боснії, а вернувши звідтам осів в Галичині, де зразу практикував на провінції, беручи дуже живий уділ в народнім житю (зложив тов. „Міщанську Бєсїду“ в Стрию, з’організував політично повіт Долина і т. д.). Відтак, задумавши більше працювати науково, вернув назад до Відня, де працював по ріжних клініках і переніс ся 1898 р. на клініку внутрішних недуг до Львова як помічний лікар. Від того часу живе стало у Львові. Тут розпо-

чав науково-фахову діяльність на лікарських поли, беручи живу участь в видавництвах Наукового тов. ім. Шевченка в „Збірнику“ природничо-лікарської секції. За свої праці зівстав іменований дійсним членом товариства і до тепер єсть заступником директора математично-природничо-лікарської секції того ж Товариства. Виступивши по 4 роках з клініки, вступив до головного шпиталю у Львові, (де заступав прімаря), а щоби мати дальше поле до успішної праці, і то на основі національній, заду-мав заложити власну руську поліклініку і дійсно перевів сей плян в жите, основавши в 1903 році „Народну лічницю“ у Львові. Від її заснованя є в ній першим і постійним директором, а до проводу такої інституції має по при наукову ще і санітарну-урядову кваліфікацію, зложивши в своїм часі фізикатській іспит. Крім того є діяльний також по иньших товариствах, головно в „Просьвіті“, як члең Головного Виділу, по читальнях у Львові, де часто читає відчити, і в політичнім житю бере також участь як член „Народного комітету“ і політичний організатор міста Львова. При послідних виборах до Державної Ради поставили його Українці у Львові чисельним кандидатом з цілого міста, і дійсно одержав несподівано велике число голосів, хоч з гори було звісно, що вибір був неможливий.

Друком видав такі наукові твори :

1) Про переміну матерії (Збірник матем.-прир.-лік. секції Наук. Тов. ім. Шевченка).

2) Досліди над пропасницею (malaria) (ibid.).

3) Про уробілінну жовтільницю (ibid.).

4) Stoffwechsel bei abnehmendem und zunehmendem Ascites (Berlin, Boas in Archiv für Verdauungskrankheiten).

5) Термінологія лікарська (уміщена в 6-ти випусках мат.-прир.-лік. Збірника Наук. Тов. ім. Шевченка).

Над лікарською термінологією працює від багатьох літ і має вже майже скінчений матеріал до повного виданя українсько-лікарської термінології осібною книжкою. Крім сих праць написав много наукових, фахових рецензій (около 130); вони уміщені також в Збірнику тов. Шевченка і деякі в німецьких лікарських часописях.

Останніми роками пише багато з лікарських наук по популярних українських видавництвах. Ті розвідки визначають ся дуже живим представленем і справді популярним тоном, так що нарід читає їх незвичайно радо. Найважнійші такі праці є:

1) „Порадник лікарський“ і „Переписка лікарська“, популярні статі з медицини і гігієни, і переписка з хорими. Друкує ся постійно в популярній часописи „Свобода“, що тижня; до тепер вийшло 151 розвідок і переписок.

2) В видавництвах Тов. „Просьвіти“, крім дрібних уміщених в „Письмі з Просьвіти“, важнійші: 1) Скритий ворог (дещо з бактеріології), 2) Про гостець (календар на рік 1908).

Окрім того учить в українській мові в жіночій учительській семінарії „Соматологію і гігієну“ як доцент, і є екземінатором з науки „Про першу поміч в наглих випадках“ при іспитовій комісії для начальників пожарних сторожій, іменованій краєвим Виділом. Удержує ся виключно з лікарської практики як спеціаліст внутрішних недуг.

СИДІР ТВЕРДОХЛІБ.

СМЕРТЬ ГАТФИ.

Виймок з перекладу поеми Ю. Словацького.

...Молода була у мене! вродлива!
Втішна, як брала — під жар мої скрані
Вхолоджувати в лелійні долоні,
Коли зробивши сніжні шовкоткані,
Довкола кедру снувалась бжолою,
Все роботяща в безлюднім вигоні.
Глянь! і той пояс лискучий дугою
Ткала що вечір, то сонічним ранком —
І так злотистим волоссем-серпанком
Зір прислоняла, що зрів я на неї
Мов би на рожі крізь сонце і сльози.
Те було сонце хатини моєї!
Вона, мов ангел-хранитель в день грози,
І немовлятко в колисці горнула --
І бігла, де лиш ридання зачула.
І всі удари в батьків орюмала,
Всі сльози наші — на коси узяла.
Десять днів-ночий пройшло так помалу,
Що смерть могла вже до зьвізд відлетіти,
Вже других десять у вічність запало —
І всім нам стала надія зоріти...
Втихло по дітях велике риданне,
Трицять ми налічили сьвітанне.
Вкінці я памяти збув ся в знесилю
І в ніч поклавшись заснув я на хвилю.

У сні, сповиті в імлистій заслоні,
В наметі взрів я усопші дві доні.
Прийшли, за руки узяли ся обі
І привитавши мене миром в гробі,
Пішли, очима сумними сьвітючі,
Витати діти, в наметі дрімучі.
Йшли тихо, звільна, схиляли ся низько
В мамине ложе, в дитячу колиску;
Відтак, на мою найменшу дівчину
Обі долоню поставили сину!
І серед крику на вмерлих і клятви
Буджусь і кличу; Гатфе! моя Гатфе!
Пташкою тихо прийшла по коверці
І обіймила мене раменами;
Так я повидів, що Гафте між нами,
Чуючи серце, як беть ся на серці.
Та грім назавтрі прийшов загреміти —
Доня!!! — на віщо даремне жаліти?
І сю дитину чума мені взяла!
Мені і ся на руках умирала!
Тямлю одну найстрашнійшу хвилину —
Як страсти муку завдали завзяту,
Залебеділа: ратуй мене, тату!
Усточка мала як рожа, червоні,
Що розцьвітає у сонічну днину.
І так умерла, що смерть тої доні
Пошматувала ще серце роздерте —
А красна стала, як ангел, по смерті!
Знов наді мною прийшла небораком
Сторожа плакати, відняти в мене тіло.
І неоглядні закинули гаком —
Гак пав на грудь їй тверду, сніжнобілу...
І тут — бодай же як я не померли! —
Тут на очах моїх Гатфе роздерли.
Сам Бог їм сего во вік не забуде!
Заніс я, й Гатфи нема — і не буде!...

Мати на грудях долоні зложила
І непорушно три дні так сиділа
В углі намету, пожовкла як глина.
Змарніла й зблідла маленька дитина,

Бо в грудях маминих ко́рму не стало,
Що дня в колісці так ревне ридало.
Пустиня — дітий ти не маєш в могилі!
Золотом грає тобі у сій хвилі?
Може здаєть ся весела і ясна?
Для мене пеклом та пустир нещасна!
Отсим роздоллем повз піскові купи
Тягнуно сині дітий моїх трупи.
А там на згірю, де море гуляє,
Шумить для тебе — мені завиває;
А коли беріг без гніву полоче,
Для мене плаче, тобі лиш журкоче.
Коли смеркала вечірна година,
Що днини чув я пісні муезина:
Наче тронутий моєю судьбою
Став він молитись сумною мольбою;
Кликав зі свого пісового стога
Батькови мертвих — про величність Бога.
О! коль же славен во вишніх ти, Алла!
Сьвят землетрясью, що гори зрівнала,
Шумом пожежі, що в прах обертає
Городи, мором, що діти вбиває
І не лишає невісті отроків.
О! Акбар Аллаг! Бог велий пророків!

.

КУРКА.

(З українського життя на Волині).

Іван доклепував косу, як прийшов до нього сусід Михайло і, побалакавши коротко про погоду та косовицю, сказав:

„Куме, Памбі дав мені клопіт“.

„Ов, так скоро! А хлопець чи дівчина?“ питав Іван.

Михайло махнув рукою. „Чи се не всьо одно? Клопіт тай годї“.

„Правду кажете. Нині хлоп сам не має що їсти, а тут діти йому як лиші множать ся“.

„От бачите, треба дитину охрестити, а у мене нема курки для попа. Не схоче охрестити, як курки не дістане“.

В сій хвилі надійшла Іванова жінка і дізнавшись про сусідів клопіт, сказала:

„Я вам позичу курки, але по правді сказати, мої кури ще дуже молоді і що-йно десь тими днями почнуть нести ся, то бачите, мені не жаль курки, але її яєць“.

„Та що тобі, стара, жалувати курки?“ обізвав ся Іван.

„Та-ж я кажу, мені тільки яєць жаль, а курки ні“.

„Воно так є“ — поясняв Михайло — „як не буде курки, то й не буде яєць. Але я не прийшов до вас за куркою. Знаєте, Іване, я міркую, чи не обійшло-б ся то якось без курки. Я бодай би заплатив попови пізнійше, бо тепер гроший Біг має“.

„Хиба ви не знаєте нашого попа?“ казав Іван. „Курка йому мусить бути. Але чекайте, як піп схоче конечно, то я йому курку дам. Та буду мусів насамперед з ним побалакати“.

Михайло засьміяв ся:

„О, вже то з нашим попом ніхто так не уміє розмовити ся, як ви. Але, розумієть ся, будете кумом дитині“.

Куми чекали з дитиною в сінях парохії на панотця. Піп побачив їх ще на дорозі крізь вікно, але велів їм умисне довше ждати на себе, бо як би се виглядало, як би піп з хлопами панькав ся! Іван стояв на переді. По якимсь часі відчинив піп двері і закликав голосом, в яким пробивалась повага і строгість:

„Ходіть сюди!“

Куми ввійшли в середину і стали цілувати попа в руку, яка відбирала з мужицьких уст свою належність так складно, наче-б мала власний розум і була зовсім независима від попа. Бо між тим, як попова рука виловлювала поцілунки, піп сам мав зовсім иньше занятє. Він мишкував своїми досьвідними очима по кумах і відразу пізнав, що тут не всьо в порядку, бо для нього щось бракує: ні в одного кума не визирала спід пахи, як звичайно, ні голова ні хвіст курки.

Піп стратив рівновагу, але якось годі було ізза курки відразу підносити крик. В першій хвилі не знав що почати, відтак став ходити по покою.

Тимчасом Іван слїдив кожний рух попа і кожний вираз його лица та думав:

„Єгомостеви певно влізла в голову курка тай ані руш влізти... Досить з мене дурний хлоп, але треба мені прикинути ся ще дурнійшим... Се не аби-яка історія“...

Вкінці піп став, з руками в кишені, напроти Івана і запитав спокійно, але грізно:

„Ба, з чим ви до мене прийшли? З порожніми руками?“

Іван закашляв покірно:

„Ми, панотче, з дитиною, з дитиною“...

Піп крикнув грізнійше:

„Як? З голою дититою?“

„Воно, маленьке, в пеленках“...

„Ти дурень!“ крикнув піп з обуренєм.

„Я знаю, отче! Один Господь на небі мудрий“, сказав Іван, глянувши побожно на стелю.

Піп гонив тепер по покою дуже неспокійно; по кількох хвилях запитав знов голосом, в яким було слїдно гнів, здивованє і благающий тон:

„Бійте ся Бога, люди! Чи ви справді не знаєте, що до хрестин конечно потрібне?“

„А чому-ж би ми не мали знати?“

Попови аж лекше стало від тих слів і він запитав живо:

„А що?“

„Дитина“, відповів спокійно Іван.

Піп ударив ся руками об поли і крикнув:

„Ну, такого півголовка я ще не видів!“

„Що-ж я тому винен, що Господь мене вкоротив на розумі?“ сказав Іван жалісно.

„Отже ви не знаєте, що до хрестин потрібне?“ кричав розпучливо піп.

Куми, намовлені заздалегідь Іваном, відповіли:

„Не знаємо, отче“.

Піп приложив майже свої уста до Іванового уха і крикнув голосом, що подобав на іржанє раненого коня:

„Курка, курка, дурню!“

На те сказав Іван, удаючи дуже здивованого:

„Що-ж я, отче, винен тому, що Михайлиха уродила дитину, а не курку“...

Тепер піп кричав, не в'язучись нічим, бо чув, що чим ліпше кричати-ме, тим лекше йому буде:

„А ти сякий такий! Чи тебе чорт опутав? Не вже-ж ти не знаєш того сьвятого звичаю, що наказує до хрестин принести курку? Не знаєш, що всі побожні християни так роблять? А ви чому сього не зробили? Не знаєте того? А де-ж ви вирости? В лісі? Ви не думайте собі може, що я курки для себе хочу. То є жертва, розумієте? А кожда жертва Богу мила“.

„Прошу панотця“, питав Іван, „ви кажете, що курка не для вас, лиш для Бога. А чому-ж ми мусимо курку вам давати? Я для Господа милосерного нічого не жалую. Бог мені дав курку, Бог може мені її взяти“.

„Іване, Іване, з тебе біс говорить. Ти мусів безбожні книжки читати“.

„Отче, я темний мужик, ні нумера не розберу. Де мені до книжок, де, де!“

„Ну, то можеш бути ще спасений. Але отям ся і покай ся! Лети скоро за куркою, а я тимчасом дитину охрещу“.

Як раз, коли піп кінчив хрестити дитину, надійшов Іван з куркою. Попови вона, бачить ся, подобалась, бо сказав: „Так і повинно бути“, і велів її відставити до кухні.

Коли куми були вже кількасот кроків за плебанією, дігнала їх панотцева служниця і, задихана, злебеділа:

„Дядьку Іване, казали єгомосьць, щоб ви сейчас вернули до них“.

Іван велів прочим кумам іти спокійно домів, а сам думав, вертаючи до попа:

„Піп охрестив дитину, а тепер, бачить ся, схоче і мене старого охрестити. Е, не такий мене піп хрестив“.

Коли Іван прийшов до канцелярії, піп крикнув до нього мов несамовитий:

„А ти голодранцю один! Сповідай ся мені сейчас, бо земля під тобою розступить ся“.

„Чому, панотче, так нагло? Та-ж я цілком здоров“...

„Клякай і сповідай ся, грішнику лукавий!“

І Іван сповідав ся. Але попа цікавили лиш ті гріхи, яких Іван допустив ся від хвилі, коли пішов по курку до хрестин. Про се мусів він докладно розказати і оповідав ось як:

„Як панотець казали мені іти по курку, то я вийшов на двір тай так собі міркую: Панотець правду кажуть, то значить, без курки хрестини не важні. А чому не важні? Тому, бо панотець потребують курки і Господь також! Панотець потребують курчиного тіла, а Богови хотіли-б відступити курчину душу. Так міркую і йду, аж тут нараз чую: кудкудак, кудкудак. Дивлю ся, а на панотцевім подвір'ю ціла хмара куриць. І чую, що хтось, ніби ангел хранитель, промовляє до мене: Іване, гляди, щоб не спізнав ся, бо хрестини будуть неважні. Твоя хата далеко, заки зайдеш, заки назад прийдеш, то всьо буде за дармо. Що-ж мені було робити? Я взяв тай зловив одну курку, ну і тепер, Богу дякувати хрестини вже важні“.

„А ти злодію, ти антихристе“, кричав піп, „адже ти повинен був принести мені свою власну курку!“

„Мою власну?“ дивував ся Іван. „А звідки-ж мені се знати? Панотець мені сього не сказали“.

„Щезай мені на чотири вітри, ти безбожнику лукавий! Як би я мав у селі кілька таких птиць, як ти, то не лишило-б ся мені нічого, тільки обголити зовсім свою голову і піти до дому божевільних“.

ЖИТЄ.¹⁾

В наївнім природнім стані видавало ся чоловікови всьо, що його окружало, оживленим, видавало ся центром сил, які находив у собі. Се було природнім впливом його нахилу до антропоморфізму. Одначе ріжниця між живими а неживими творами природи скоро мусіла впасти йому в око. Щоденні спостереження спонукали його до застанови, збудили в нім його гін пізнання і він почав порівнувати ріжні твори природи між собою та шукати за прінціпом житя, за останньою причиною житєвих появ. Смерть живих єств підсунула йому здогад про істноване метафізичного єства, як жерела житя. Так повстало понятє душі. „Живі твори природи через те тільки виявляють житє, що в них поселила ся душа; коли вона їх покине, то вони й перестають жити“, — так він собі міркував, винайшовши прінціп житя. Піднімаючи ся у своїм духовім розвою що раз висше понад звїрята, почав чоловік поволи тільки себе уважати посїдачем душі, а звїрятам лишив низший рід душі, спорідненої, що правда, з його душею.

Наука, у якій — що так скажемо — теоретичний елемент людського духа шукав свого заспокоєня, вийшла від звичайного погляду; і вона приймила душу за прінціп житя. Той прінціп довго удержував ся в науці, хотяй часто виступав в иньших формах, перемінював їх. Пр. ще до недавна говорило ся про т. зв. „житєву силу“. Вкінці, коли пізнано організми докладнійше, і „житєва сила“ стала непотрібна до виясненя житєвих появ;

¹⁾ Термінологію лишаємо на бажанє ш. автора без зміни. — *Ред.*

вона стала тільки поетичним виразом. Натомість показала ся можливість пояснити житеві появи при помочи законів, що панують в неживій, неорганічній природі. І коли ще не всі ті появи представляють ся нам фізикальними чи хемічними процесами, то причина сього в тім, що т. зв. жива субстанція ще не докладно розсліджена.

Хемічні і фізикальні процеси поясняємо через зведенє їх на рух атомів. Коли житеві появи зводимо на фізикальні і хемічні процеси, то мусять вони, як такі процеси, також дати ся звести на рух атомів. Та тим ми ніяк не можемо вдоволити ся. Психічні появи, які також мусимо причислити до житєвих появ, не дадуть ся звести на рух атомів; з руху атомів ніяк не можна вивести сьвідомости. Се приноволює нас застановити ся над тим, що се атом або взагалі матерія; се повинно нам вказати дорогу, на якій можна дійти до розв'язання нашого проблему. А поки-що, доки не займемо ся психічними появами, можемо виясненє житєвих появ обмежити до зведеня їх на рух атомів, чи їх получень. Та насамперед кинемо оком на субстрат, на яким жите проявляєть ся.

Жива субстанція представляєть ся нам з'індивідуалізована. А що організми — так називаємо живі індивідуа — або зложені з комірок¹⁾ (многокоміркові організми), або самі є комірками (однокоміркові організми), то мусимо передівсім звернути увагу на комірку, як елементарний організм. Кожда комірка складаєть ся з двох головних частий: з протоплязми і ядра; иньші складові части комірок не подибують ся загально. Протоплязма, у своїй головній масі плинна, являєть ся нам часто безструктурна, або має структуру піни чи пчільних плястрів. Серед сеї плинної головної маси протоплязми подибують ся сформовані елементи, яких одначе не знаходимо в кожній комірці. До сих сформованих, часто в протоплязмі розкинутих, елементів належать: тільця зелені (Chlorophyll), плинні краплини, зеренця крохмалу, глікогену, тільця товшу, бактерії і иньші однокоміркові організми, нестравлені останки поживних тіл і т. и. — Ядро лежить

¹⁾ Вправді слово „клітина“, яке я заступив словом „комірка“, вже потрохи закорінило ся, та на се я не міг зважати. „Клітина“, се нічо, як клітка; задля того се слово ніяк не відповідає тому поняттю, яке воно репрезентує. „Комірка“ слово у нас далеко більше розширене; воно спільне і деяким иньшим мовам (з незначними перемінами). Та й „комірка“ відповідає словам: *cellula*, *Zelle*. — *Автор*.

серед протоплязми. Його структура нагадує структуру протоплязми. Важною складовою частию ядра є хроматична субстанція.

Хемічна аналіза живої субстанції не відкрила у ній ніякого нового елемента — крім тих, які подибуємо в неорганічних тілах. На увагу заслугує і факт, що в субстанції організмів можна постійно знайти ледви 12 хемічних елементів. В живій субстанції вяжуться деякі хемічні елементи в такі полуженя, яких в неорганічній природі не можна подибати. Три головні групи хемічних тіл, а то: білковини, углеводани (крохмаль, цукор і и.) і товщі відріжняють живу субстанцію від субстанції неорганічних тіл. З тих подибують ся білковини загально в кожній комірці, і то так в протоплязмі, як і ядрі; вони творять головну масу протоплязми, а ядро здається тільки з них зложено. Углеводанів і товщів в ядрі до тепер не знайдено; їх осідком є отже протоплязма. В живій субстанції є багато і неорганічних частиї, як вода, соли і и.

Так отже субстанція, з якою звязані житеві появи, є зіндівідуалізована, з'організована (структура протоплязми і ядра), а під хемічним зглядом відмінна від неорганічної субстанції; задля її житевих прояв називаємо її живою. Житеві прояви зложених (многокоміркових) організмів є скомпліковані. Вони є результатом діяльності поодиноких комірок: робота зложених організмів відбувається в їх поодиноких комірках. Тому нас обходять передівсім елементарні житеві появи: вони легко виясняють нам житеві появи зложених організмів. Елементарні житеві появи, в яких обявляється ся жите живої субстанції, діляться на три групи: виміна матерії, переміна енергії і переміна форми. Переміна енергії і переміна форми тісно злучені з виміною матерії; тому придивимо ся насамперед виміні матерії.

Жива субстанція в комірках розпадається ся без перестанку наслідком діланя ріжних впливів, яких жерелом є зовнішній сьвіт. Богато продуктів розпаду, якому підлягає жива субстанція, виходять із комірок на зовні. Щоби жива субстанція могла удержати ся при житю, мусить до неї напливати пожива для покриття страт. Пожива се будівляний матеріал, з якого жива субстанція будує своє власне тіло, який служить живій субстанції для її віднови. До внутрішньої будови, яка відбувається ся в живій субстанції, потрібують не всі організми однакової поживи. Всі зелені рослини беруть до будови своєї живої субстанції неорганічні тіла, і то прості хемічні полуженя, як соли (з землі) або двооксід вугля (з атмосфери). Інші рослини, а іменно ті,

що не мають зелені, не беруть вугля з атмосферичного двооксиду вугля. Гриби пр., так як звірята, потребують білковин, угледанів і и.; вони не мають спосібности, використувати двооксид вугля як поживу. За те можуть гриби брати азот з землі, з неорганічних солий. Звірята потребують до удержання свого життя тільки органічної субстанції, — передівсім білковин. — І кисень (Oxygenium), якого потрібно всім організмам в якійсь кількості, можна причислити до поживи (в ширшій значіню сього слова). Крім того всі організми без виїмку беруть воду і соли, без яких вони також не можуть обійти ся. — Пожива переходить в комірку в газівім або плиннім стані чи розпущенім; тільки деякі комірки, як пр. білі тільця крови або багато однокоміркових організмів, втягають в себе сформовану поживу. Одначе поживні тіла подибують ся дуже часто в сталій формі; щоби комірки могли їх абсорбувати, то мусять вони бути розпущені. Се діє ся дуже часто через т. зв. перетравлюванє. Під впливом квасів і ферментів, які є пр. в жолудковім соці звірят, розпускають ся угледани, товщі і білковини. Деякі рослини, а то комахоїдні рослини, мають до перетравлюваня органічних тіл соки подібні до тих, які подибуємо в жолудках звірят. Богато рослин може соками своїх корінїв розпускати ріжні складові часті землі.

Перейшовши в комірку, стає пожива будівляним матеріалом для живої субстанції. Передівсім ассімілює її протоплезма, себ-то перетворює її в складові часті свого тіла. Найвисшим продуктом ассіміляційної роботи живої субстанції є білковини. У рослин дорога, на якій поступає ассіміляція та витворенє білковин, довша, як у звірят. Рослини, витворюючи органічну субстанцію з неорганічної, насамперед витворюють несконпліковані хемічні полученя. Першим видним продуктом їх ассіміляції є крохмаль. Крохмаль повстає в той спосіб, що двооксид вугля розкладаєть ся, а відтак вуголь лучить ся з водою. Через дальші хемічні переміни повстають з крохмалю прочі органічні полученя, а то иньші угледани, товщі і білковини. Для сінтези білковинних молекулів потрібно крім атомів угледанів ще сірки і азоту; їх достарчають соли, що дістають ся до рослини через коріне. Задля сеї сінтези мусять соли, в яких склад входить сірка і азот, перебути ріжні переміни, і що-йно резульат тих перемін може лучити ся з атомами угледанів. У звірят сінтеза білковинних молекулів живої субстанції з поживи йде коротшою дорогою, як у рослин, а то тому, що всі звірята потрібують

для свого прокормлення вже готових білковин. Білковини, спептонізовані (розпушені) через перетравлюване, знов перемінюють ся в жолудковій стіні: розкладають ся. Відтак через синтезу повстають знов білковини, які мандрують в кровній струї і з неї входять в комірки, де вони знов розпадають ся. — Ассіміляція, яка відбуваєть ся в живій субстанції, не йде отже простою дорогою; продукти ассіміляції не повстають через просту синтезу. Пожива в комірках зелених рослин або білковини в звірячих комірках, а відтак продукти розкладу, входять в різні сполуки. Та не тільки пожива розпадаєть ся в живих комірках; і продукти ассіміляції є непостійні. Передівсім білковини розпадають ся дуже легко. Части, на які розпадають ся продукти ассіміляції, лучать ся знов на всякі способи — то з собою, то з всякими сусідними хемічними тілами. Так то в живій субстанції відбуваєть ся без перестанку розпад і злука різних хемічних тіл. — В наслідок безвпинної переміни, якій підлягає жива субстанція, повстають в комірках різні хемічні полученя, які не беруть дальшої активної участі в життю тих комірок; се постійні полученя. Вони або лишають ся в комірках і ту приймають сталу форму, або виходять на зовні. Постійні хемічні полученя, що повстають в живій субстанції, не є простим продуктом її розпаду; також і синтеза грає визначну ролю при їх повстаню. Та все таки завдячують вони те своє повстане головно розпадови живої субстанції, а вихід деяких з них із комірок уможлиблює наплив поживи, а через се і ассіміляцію живої субстанції, що відновлюєть ся при помочи будівляного матеріялу. Таким чином жива субстанція і її окружене вимінюють між собою матерію: комірки забирають зі свого окруженя поживу, а віддають йому свої продукти, продукти живої субстанції.

Рівночасно з виміною матерії проявляє жива субстанція і переміну своєї енергії. Се зовсім зрозуміле, бо енергія нерозлучно звязана з матерією. Маємо, як звісно, два роди енергії: енергію кінетичну (руху) і енергію потенціяльну (положеня). Вони можуть переходити одна в другу. Переміна енергії, яку проявляють організми, доступна різним нашим змислам. І так: рух, який проявляють органічні індівідуа чи їх части, т. зв. органи, доступний зорови, а тепло, що витворюєть ся в живих організмах і представляє собою кінетичну енергію, ділає на кінчики нервів під шкірою, і тепло можна піддати контролі очий при помочи термометра. Переміну матерії в живій субстанції спричинює наплив поживи в комірки, переміну енергії в живій субстан-

ції спричинюють і різні форми енергії в її оточенні. Ассимиляція і діссимиляція, які безнастанно відбуваються в живій субстанції в наслідок її тісного контакту зі своїм оточенням, злучені з безнастанною переминою енергії. При синтезі хемічних получень переходить енергія потенціальна в кінетичну. Коли пр. в ростинних комірках лучить ся вуголь, що походить з двооксиду вугля, з водою в углеводан, тоді потенціальна енергія обох складників, якої мірою є їх хемічне спорідненє, переходить в кінетичну енергію. При розпаді хемічних получень переминюється кінетична енергія в потенціальну. Коли пр. в комірках ростин розкладається двооксид вугля під впливом сонішнього світла, тоді переходить кінетична енергія світла в потенціальну енергію тих частин, на які розкладається двооксид вугля. При розпаді білковин в комірці рівно-ж переходить кінетична енергія в потенціальну. Молекули білка розпадаються дуже легко так задля їх значної величини, як і з тої причини, що в них не дуже трівало сполучені різні атомові групи, які входять в їх будову. Тому вистарчить і незначний рух сусідних хемічних тіл, щоби вони розпали ся. При удареню білковинного молекула якимсь сусідом переминюється кінетична енергія сусіда в потенціальну енергію частий, на які розпадається білковинний молекул.

З виміною матерії і переминою своєї енергії проявляє жива субстанція і перемену форми. При сильнім напливі поживи і при інтензивній ассимиляції, коли вона має перевагу над діссимиляцією, повстає не тільки тепло, але крім того збільшає жива субстанція свій обєм, комірки ростуть, а через те переминують і форму. Коли розпад живої субстанції, її діссимиляція, має перевагу над ассимиляцією, то жива субстанція не тільки проявляє перемену своєї енергії зменшенєм тепла, але з виходом різних хемічних тіл на зовні переминяє і свою форму, зменшає свій обєм. І постійні хемічні тіла, що завдячують своє повстанє в першій мірі розпадови живої субстанції, приймаючи в комірках, особливо на їх обводі, сталу форму, переминують форму тих комірок. Перемену форми можна обсервувати також при русі, який обявляють організми чи їх комірки. Таку перемену форми, злучену з рухом, бачимо у много однокоміркових організмів, таку саму перемену форми бачимо і на деяких комірках многокоміркових організмів, як пр. на мускулярних комірках. Крім сього організми переминують свої форми безнастанно під впливом зовнішнього світла, під впливом свого оточення. Перемена форми живої субстанції

через вплив її оточення відбувала ся від найдавніших часів, від часів повстання живої субстанції; в наслідок цього повстала та незвичайно велика різnorodність органічних форм, яку тепер можемо обсервувати на землі. Вплив оточення і тепер безстанно перемінює форму живої субстанції, перемінює форми організмів. Від переміни форми, якій улягає жива субстанція в наслідок ділання її оточення, в наслідок ділання зовнішних впливів на неї, треба відрізнити переміну форми, яку бачимо в часі індивідуального розвою кожного організма, і яка є незалежна від впливу оточення. Таку переміну форми, яку спричинюють не зовнішні впливи, перебувають організми в наслідок унаслідження форм своїх предків.

Доплив поживи до живої субстанції і спалюване субстанції в наслідок злуки її різних елементів з киснем, а відтак переміна енергії, рух, який проявляє жива субстанція — се все спонукало многих людей до порівняння житєвих появ з працею парової машини. На перший погляд видаєть ся те порівняне оправдане. При впровадженю в рух парової машини з'уживаєть ся матеріял до паленя. Тепло, що повстає при спалюваню, перемінюєть ся в механічну працю машини. Подібно дієть ся і при діяльності живої субстанції. До комірок напливає пожива, якої частина спалюєть ся разом з деякими елементами живої субстанції, т. є. лучить ся з киснем, якого подостатком в кожній комірці; серед того виконує жива субстанція працю, яка проявляєть ся в її руках. — Коли приглянемо ся тій справі близше, то бачимо, що таке порівняне дуже поверховне. В паровій машині вводить тепло, що повстає при спалюваню матеріялу, частинки водної пари в джане, а тиснене пари переносить ся на толук, що рухаючи ся виконує працю. Тимчасом в організмах нема нічо подібного. В живій субстанції повстає тепло, коли різні хемічні тіла лучать ся з собою задля їх хемічного спорідненя, яке проявляєть ся їх взаїмним притяганем, а передівсім, коли кисень лучить ся з якими небудь хемічними тілами. В наслідок такої злуки переходить потенціальна енергія хемічних індивідуів, що лучать ся, в кінетичну, а тіло, що повстало з тої злуки, рухаєть ся, джожить. Той рух — се тепло. Одначе те тепло, той рух різnorodних хемічних тіл, не може виконувати ніякої иншої роботи в живій субстанції, як хиба спричинює розпадане таких хемічних тіл, що складають ся з атомових груп, не дуже сильно звязаних з собою. При паровій машині спалюєть ся матеріял поза кітлом, у яким є вода; органічне спалюване відбуваєть ся серед живої

субстанції — в комірках. При паровій машині переносить ся тиснене, рух пари в кітлі на толоч; в живій субстанції може рух хемічних тіл, їх кінетична енергія, що повстає в наслідок злуки даних хемічних індівидуів, перемінити ся в потенціальну енергію частинок, на які можуть розпасти ся непостійні хемічні тіла під впливом того руху, тої енергії. Бачимо отже, що аналогія між діяльністю живої субстанції а роботою парової машини є тільки позірна. — Коли порівнане праці живої субстанції з роботою парової машини не надаєть ся як прінціп до виясненя житевих появ, то те, що знаємо про живу субстанцію, мусить нам відкрити прінціп, на яким можна-б оперти вияснене житевих появ. Жива субстанція перемінюєть ся безперестанно у своїй організації, як довго проявляє жите виміну матерії та переміну енергії і форми, то розпадаєть ся, то відновляєть ся; в ній безперестанно розпадають ся і повстають хемічні сполуки. Зі всіх органічних тіл мусять передівсім білковини, як субстанція, що творить головну масу протоплязми і є майже виключною складовою частю ядра, грати дуже визначну ролю у проявах житя живої субстанції. Ті білковини, що доступні для хемічної аналізи, себ-то неживі, добуті з організмів, з комірок, що перестали жити, є вже результатом розпаду живої субстанції, живих молекулів білка. Проте мусять живі молекули білка мати більше скомпліковану будову, а через те мусять бути і більше непостійні, як неживі. Діссіміляція, яка безперестанно відбуваєть ся в живій субстанції, обіймає в першій мірі розпад живих молекулів-білка, бо вони розпадають ся дуже легко. Та не тільки при діссіміляції живої субстанції грають білковини визначну ролю. Живі молекули білка, витворюючи ся на дорозі поступенної сінтези, є не наче метою ассіміляційної діяльності живої субстанції. З того виходить: прінціпом, на яким мусить оперти ся вияснюване житевих появ, буде розпадане ся і витворюване живих молекулів білка.

Щоби вияснити елементарні житеві появи, на які можна звести і найбільш скомпліковане жите, а іменно: виміну матерії, переміну енергії і переміну форми, треба придивити ся передівсім условинам, серед яких жива субстанція проявляє жите і які для її житя конечно потрібні. Жива субстанція мусить мати непопсовану організацію, мусить бути вразлива на ділане зовнішних впливів, а крім того мусить бути в безнастаннім контактї з зовнішнім сьвітом, щоби могла проявляти жите; зовнішній сьвіт мусить їй достарчувати матеріалу до будови і мусить впливати на неї своїми ріжнородними формами енергії. — Вразливість

живої субстанції залежить від присутності в ній живих молекул білка; коли їх нема в організмі, то він не проявляє життя. Вразливість живої субстанції в різних організмах і в різних комірках є різна. Степень вразливості залежний від спеціальної організації даних організмів, даних комірок. Комірки можуть на своїм обводі бути охоронені перед діланем деяких впливів, які при звичайній інтензивності не викликають їх житєвих проявів. Крім того степєнь вразливості живої субстанції залежний і від її внутрішньої організації. В кожній комірці є більша або менша скількість нагромаджених хемічних тіл, яких звичайні зовнішні впливи не розбивають. Ті постійні тіла спинюють реакцію живої субстанції на діланє зовнішних впливів: при нагромадженю певної скількості постійних тіл не можуть зовнішні впливи переносити ся в ширшу область живої субстанції, або перенесене тих впливів по живій субстанції відбуваєть ся дуже поволи. Молоді комірки, молоді організми, є більше вразливі як старі, бо в їх живій субстанції менше постійних тіл, які повстають під впливом зовнішнього сьвіта, як в старих. Великою вразливістю живої субстанції відзначають ся т. зв. дразливі організми, дразливі комірки. Вони реагують дуже скоро на діланє деяких впливів, т. зв. подразнєнь: подразнюють ся. До дразливих організмів належить багато однокоміркових організмів. Коли пр. на збиті маси однокоміркових слизняків (слизних організмів) ділає сонічне сьвітло, тоді бачимо рух тих мас: вони утікають перед сьвітлом. Сьвітло подразнює ті маси, а від означеного місця розходить ся подразненє по цілій масі; в наслідок того, в наслідок переміни енергії, проявляє жива субстанція рух. Подразнення викликають також рух сперматозоїдів (насінних комірок), іменно-ж ті подразнення, що виходять від субстанцій, які ділають хемічно. Ростини загалом не виявляють великої дразливості. Одначе і між ростинами є деякі, що сильно подразнюють ся.

Типічним приміром такої рослини є *Mimosa pudica*. Механічне потрясенє змінює в одній хвилі форму її листків; і через саме діткненє її листків викликаємо таку саму зміну їх форми. До дразливих рослин належать многі комахоїдні рослини. Зьвірята виявляють в далеко більшій мірі дразливість. У них є спеціальні органи, а іменно змислові органи, від яких переходять подразнення, викликані зовнішними впливами, нервними дорогами до нервних центрів, а звідси до мускулів, які в наслідок переходу подразнєнь через їх живу субстанцію стягають ся і розтягають ся. Скоря, очевидна реакція дразливих комірок, дразливих орга-

нізмів, вияснюєть ся тим, що в їх живій субстанції дуже мало постійних тіл. — Для піддержання свого життя мусить жива субстанція бути в безнастаннім контакті з зовнішнім світом. Коли той контакт перерваний, тоді жива субстанція не проявляє ані виміни матерії, ані переміни енергії і форми. Се видно на організмах, яких внутрішня організація не попсована, але до їх живої субстанції зовнішні впливи задля ріжних причин не мають доступу. Такі організми знов повертають до життя в корисних умовах, коли отворить ся доступ зовнішнім впливам до їх живої субстанції. Растинні насіння — се організми, яких „житєва сила“ спочиває. Вони, так як многі завмерлі однокоміркові організми, можуть в корисних житєвих умовах „збудити ся з лєтаргу“, можуть розвивати ся. Зовнішній світ достарчає живій субстанції поживи, себ-то будівляного матеріялу, потрібного для її віднови. Окруженє живої субстанції є для неї і жерелом енергії. Передівсім з поживою переходить в живу субстанцію великий засіб енергії. Відтак в окруженю живої субстанції є ріжні форми енергії, які ділають на неї на її обводі.

Для життя організмів є конечно потрібні деякі форми енергії. Всі організми потрібують для свого істнованя якогось тисненя воздуха чи кисня та якоїсь скількості тепла. Для кожного організма є означений степень тисненя воздуха, при якім він розвиваєть ся найліпше. Кождий організм потребує для свого найкрасшого розвою певної, а для нього, чи для його цілого роду, означеної температури. Є багато зьвірят, для яких віддихові органи не є головних жерелом тепла, а які задля сього потрібують для свого розвою ще иньшого жерела тепла; таким є для них окруженє. Температура тіла тих зьвірят зміняєть ся з температурою окруженя, і вони відповідно до того об'являють більшу або меншу живість своїх рухів, більшу або меншу скорість в переміні енергії. Ті зьвірята, для яких головним жерелом тепла є віддихові органи, яких температура тіла стала, до якогось степеня независима від температури окруженя, відзначають ся великою живостю своїх рухів; але і на них температура окруженя має очевидний вплив.

Світло грає в житю організмів визначну ролю, а богато рослин, іменно зелених, не може без нього нормально розвивати ся. І пожива, що напливає до живої субстанції для її віднови, представляє собою, заки дістанеть ся в комірку, форми енергії в окруженю живої субстанції; на обводі живої субстанції ділає пожива як механічне тисненє і хемічна енергія. Зовнішні впливи,

ріжні форми енергії в оточенні живої субстанції спричинюють в ній, о скільки вона для їх ділання доступна; розпад непостійних хемічних тіл, в першій мірі живих молекулів білка. Вправді за кожною діссіміляцією слідує в живій субстанції і синтеза, одначе не кожда синтеза веде до витворення живих білковин; через синтезу повстають і постійні хемічні тіла, яких не розбивають звичайні тіла. Коли-б жива субстанція була відтята від поживи, але не від інших зовнішних впливів, то в ній творило би ся що раз більше постійних тіл в наслідок ділання різних форм енергії в її оточенні, а було-б щораз менше живих білковинних молекулів; вкінці з розбитєм останнього живого молекулу білка мусіла-б жива субстанція перестати жити. Наплив поживи дає живій субстанції змогу відновлювати ся. Отже пожива є для удержання життя живої субстанції не тільки будівляним матеріалом, але і головним жерелом її енергії і вона переходячи в живу субстанцію перевозить з собою і якийсь засіб енергії. — Пожива, напливаючи в живу субстанцію, спричинює перемену її організації і перемену її енергії.

Пожива входить до комірки туди, де подибує найменший опір. На обводі живої субстанції ділає пожива як механічне тиснене і як хемічна енергія. До сього ділання надаєть ся пожива, бо входить в комірки в плиннім (розпущенім) або газовім стані. Натискаючи на живу субстанцію, розбиває пожива непостійні тіла, а передівсім молекули білка. За розпадом слідує в живій субстанції і синтеза, яка веде до повстання різних хемічних тіл, так постійних як і непостійних. Діссіміляція і синтеза, яка повстає через механічне тиснене поживи, може переносити ся на більшу або меншу область живої субстанції, відповідно до її вразливости. Рівночасно з тими переминами в складі живої субстанції, в її організації, йде і перемена енергії. Перемени, так в організації живої субстанції, як і в її енергії, комплікує ділане поживи, як хемічної енергії. Щоби стати частию живої субстанції, мусить пожива ділати на неї хемічно: між поживою а живою субстанцією мусить істнувати хемічне споріднене. Пожива, ділаючи як хемічна енергія на обводі живої субстанції, лучить ся з нею хемічно; різні хемічні тіла живої субстанції притягають різні частини поживи. При тій злуці переходить потенціальна енергія тіл, що лучать ся, в кінетичну. Тіла, що повстають з тої злуки, дрожать, і се їх дрожане дає імпульс до таких самих перемін в живій субстанції, які спричинює механічне тиснене поживи.

В мандрівці від периферії в глибину живої субстанції

стає пожива її будівляним матеріалом; при помочи поживи відновлюється жива субстанція. Ассимиляція в живій субстанції має на меті витворити непостійні хемічні тіла, а передівсім живі молекули білка на місце тих, що розпалися. До витворення молекулів білка в живій субстанції веде хемічна сінтеза. Однак, так як ніяке хемічне тіло в живій субстанції не повстає через просте зложення даних хемічних елементів, але і хемічна аналіза стоїть з кожною сінтезою в тісній звязи, себ-то або попереджує її (пр. в ростинних комірках увільняється насамперед вуголь зі звязи з киснем, а відтак лучиться з водою в крохмаль), або відбувається з нею рівночасно (коли спалюється крохмаль, то кисень лучиться з вуглем в двооксид вугля, а разом вуголь відлучується від кисня і водня, які разом творять воду), — так і при сінтезі молекулів білка грає хемічна аналіза визнату роллю. В будові нових молекулів білка бере участь і пожива і жива субстанція, чи продукти їх розпаду. Через все те може сінтеза молекулів білка поступати дуже різнородними дорогами. В ростинних комірках витворюються насамперед углеводани, які відтак перетворюються в товщі і білковини. В будові білковин беруть участь крім углеводанів і соли. Соли входять в ростину з землі і переміняються в її в наслідок так аналітичних як і сінтетичних хемічних процесів. При переміні солий мусять грати якусь роллю і різні атомові групи, що походять з розпаду живої субстанції, а також дерівати старих молекулів білка входять в будову нових. В зьвіринних комірках витворюються молекули білка коротшою дорогою, бо поживу зьвірят становлять углеводани, товщі і білковини. І ту мусять в будові нових білковинних молекулів брати участь дерівати старих. Пожива, відновляючи раз-враз живу субстанцію, піддержує тим самим її вразливість на ділане зовнішних впливів, перешкаджає витворюванню надто великої кількості постійних тіл, а рівночасно робить перебування деяких з них в живій субстанції непотрібним.

Не менше значіння для живої субстанції має пожива як жерело її енергії. Пожива приносить з собою якийсь засіб енергії і беручи участь в діяльності живої субстанції, піддержує продукцію її різних форм енергії, пр. продукцію тепла. Тепло — се рух, дрожане молекулів. Воно повстає при кожній сінтезі, яка відбувається в живій субстанції. При кожній сінтезі переходить потенціально енергія тіл, що входять в получене з собою, в кінетичну енергію, яка проявляється як тепло. Пожива, під-

держуючи асимиляцію в живій субстанції, піддержує в ній і продукцію тепла. Щоби можна завважати продукцію тепла в живій субстанції, мусить бути температура організма висша, як температура окруженя, себ-то продукція тепла мусить скоро поступати. Ростины взагалі не відзначають ся великою продукцією тепла, бо їх жива субстанція не має високого степеня вразливости, а відтак кисень задля браку легкої комунікації переходить тільки поволи з комірки до комірки. Инакше діє ся у многих зьвірят. Зьвірята, що продукують багато тепла, мають кровні посудини, які скоро розвозять по цілім тілі кисень. Вправді при розпаді їх живої субстанції, при розпаді ріжних її хемічних тіл з'уживаєть ся багато тепла, одначе через злуку кисня, якого хемічне споріднене з ріжними хемічними елементами велике, з всякими хемічними тілами, витворюєть ся більше тепла, як його пропадає. Надвижка тепла, яку продукують деякі зьвірята, робить їх до певної міри независимими від температури окруженя. Наплив поживи до комірок буває в ріжні часи ріжний; через те змінюєть ся в живій субстанції відношене асимиляції до діссимиляції. Коли асимиляція в живій субстанції бере перевагу над діссимиляцією, то в наслідок сього жива субстанція збільшує свій обєм, росте. З зростом живої субстанції збільшуєть ся і її енергія, збільшуєть ся продукція тепла; знаною є річию, що температура деяких рости, чи їх частий підносить ся значно в часі їх найінтензівнішого росту. Розмірно великою продукцією тепла відзначають ся молоді комірки; вони ростуть задля значної вразливости своєї живої субстанції, при відповіднім допливі поживи. Коли в живій субстанції зменшуєть ся асимиляція, тоді мусить зменшити ся і продукція тепла даного організма. Се дієть ся іменно тоді, коли організм старієть ся, коли його жива субстанція стає менше вразлива і перестає рости. При зменшенім допливі поживи мусить зменшувати ся асимиляція в живій субстанції; через те дуже часто діссимиляція бере перевагу над асимиляцією. В наслідок сього мусить зменшувати ся обєм живої субстанції, мусить зменшувати ся її енергія.

Переміна в взаїмнім відношеню асимиляції і діссимиляції, спричинена інтензівнішим або слабшим допливом поживи до живої субстанції, вияснює нам — як ми бачили — по трохи і перемену її енергії (більшу або меншу продукцію тепла) і перемену форми (злучену зі збільшуванем або зменшуванем обєму живої субстанції). З того виходить, що причин каждой перемени енергії і форми, які проявляє жива субстанція, треба шукати у зміні відно-

шення ассіміляції до діссіміляції, себ-то у зміні відношення скілько-сти повстаючих до скілько-сти розпадаючих ся живих молекулів білка. На переміну енергії в живій субстанції впливає не тільки пожива, але і всяка енергійна форма в окруженю, о скілько жива субстанція доступна для її діланя. Кожда форма енергії, чи то механічне тисненє, чи сьвітло, чи хемічна енергія (субстанції, що ділають хемічно на живу субстанцію), чи тепло, ділаючи на обводі комірки, викликує в її живій субстанції діссіміляцію, а передівсім розпад живих молекулів білка. За діссіміляцією слідує в живій субстанції сінтеза, яка веде до повстаня ріжнородних тіл. При такій сінтезі лучать ся хемічні субстанції, що ділають в окруженю живої субстанції як хемічна енергія, з ріжними хемічними тілами живої субстанції; в такий спосіб вони переходять в дані комірки. Діссіміляція і сінтеза, спричинені на обводі живої субстанції якимсь зовнішнім впливом, переносять ся скорше або поволійше в глибину живої субстанції — відповідно до степеня її вразливости. Коли в комірці є багато постійних тіл, а даний вплив не може їх розбивати, то діланє його може тільки дуже поволи переносити ся по живій субстанції, а переміна її енергії через те тяжко доступна для обсервації. Инакше дієть ся, коли в живій субстанції постійних тіл мало, або коли вони є тільки релятивно постійні, себ-то коли деякі впливи їх розбивають; тоді ті впливи, що називають ся подразненнями, переносять ся дуже скоро по живій субстанції. Подразненєм може бути кождий зовнішній вплив, кожда форма енергії в окруженю живої субстанції — при якійсь для даної комірки означеній інтензивности.

Подразнення ділимо на механічні, хемотактичні, фототактичні, термічні і т. д. Всі подразнення, викликаючи реакцію живої субстанції, розходять ся по ній наче філевий рух. Для виясненя проводженя подразнень ставлено ріжні теорії. Після одної теорії проводженє подразнень відбуваєть ся при помочи електричної струї, яка переходячи через живу субстанцію спричинює електролізу. Иньша теорія вияснює проводженє подразнень переносенєм молекулярного дрожаня по живій субстанції. Ті теорії, сконструовані спеціально для виясненя проводженя подразнень, стоять з многими фактами в суперечности. До того ті теорії непотрібні, бо проводженє подразнень жовою субстанцією дасть ся вияснити в лекший спосіб. Подразненєм може бути, як вже згадано, кождий зовнішній вплив, кожда форма енергії в окруженю живої субстанції. Щоби даний вплив став подразненєм, мусить він

ділати на дуже вразливі комірочки, себ-то такі, в яких в живій субстанції дуже мало постійних тіл; відтак при зіткненню з комірочкою мусить дана форма енергії мати якусь мінімальну інтензивність, низше якої жива субстанція не реагує на її діланє, особливо, як комірочка на своїм обводі охоронена перед діланєм впливів о малій інтензивности. Кождий вплив ділає на живу субстанцію в той спосіб, що на доступних для його діланя місцях розбиває непостійні хемічні тіла, а головно білковини. Части, на які ті тіла розпадають ся, знов лучать ся в ріжний спосіб — то з собою, то з сусідніми тілами. Особливо злука їх з киснем мусить в проводженю подразнень грати значну ролю. Хемічні тіла, що повстають з такої злуки, відбувають сильний рух, який обявляєть ся теплом. В наслідок інтензивного руху повстаючих тіл дуже легко розбивають ся сусідні непостійні тіла. За розпадом слідує знов сінтеза, слідує і злука кисня, якого в кождій комірці подостатком, з частинами розпадаючих тіл. В такий спосіб діссіміляція і за нею йдуча сінтеза, себ-то „подразненє“, може переносити ся по живій субстанції — о скілько не подибле перепон.

З проводженєм подразнень, з діссіміляцією і сінтезою, які дуже скоро розходять ся по живій субстанції дразливих комірок, звязана і переміна енергії. В дразливих комірках при інтензивній діяльности живої субстанції, спричиненій зовнішними впливами, витворюєть ся багато тепла. Зовнішні впливи спричинюють в живій субстанції діссіміляцію, а відтак сінтезу. Наслідком розпаданя ріжних хемічних тіл, а передівсім живих молекулів білка, вправді пропадає багато тепла, однак при сінтезі, що слідує за діссіміляцією, витворюєть ся більше тепла, як його перед тим пропало; іменно злука кисня, що його в живій субстанції подостатком, з ріжними хемічними індівідуами, причинюєть ся до витвореня надвижки тепла. Чоловік при інтензивній фізичній діяльности сильно огріваєть ся, а наслідком якогось сильного подразненя „розгорячуєть ся“. — Переміна енергії, яка звязана з проводженєм подразнень в живій субстанції дразливих комірок, обявляєть ся не тільки продукцією тепла, але і рухом і рівночасною переміною форми. Переміна форми, злучена з рухом, проявляєть ся так на однокоміркових організмах, як і на деяких комірках (в високім степені на мускулярних) многокоміркових організмів. Комірочки ті проявляють рух і перемену форми в той спосіб, що вони або корчать ся або розтягають ся. Стяганє живої субстанції і її розтяганє вияснюєть ся по части тим, що дієть ся в ній в часі продовженя подразнень. Коли подразненє

скоро переходить по живій субстанції, тоді відбувається в ній скоро діссиміляція: непостійні хемічні тіла, а головню живі білковинні молекули, що творять головню масу живої субстанції, розпадають ся. В наслідок скорого розпаду живих молекулів білка жива субстанція мусить стягати ся, бо молекули білка, що задля однакової будови притягають ся, і задля того творять, як можна догадувати ся, в живій субстанції сітку, в якої очках находять ся різні хемічні тіла, мусять в наслідок розпаду деяких між ними зближувати ся і через те творять знов сітку, але зменшену. Сінтеза, що слідує в живій субстанції по скорій діссиміляції, в дуже малій скількості веде до витвореня нових білковинних молекулів, бо кисень лучить ся з деякими тілами, на які розложили ся в наслідок діссиміляції різні білковинні молекули, і спалює їх; в наслідок спаленя повстає вода і двооксід вугля, який може виходити з комірки. Підчас проводженя подразненя діссиміляція має отже перевагу над ассиміляцією. В наслідок того, так як се дієть ся при зменшенім допливі поживи, мусить жива субстанція зменшувати свій обєм, себ-то мусить корчити ся, а що стяганє те відбуваєть ся скоро, то та переміна форми дасть ся легко запримітити. Рух і з ним злучена переміна форми обявляєть ся не тільки при стяганю живої субстанції, але і її розтяганю, при скорім збільшуваню її обєму. Скорє розтяганє, скорє збільшуванє обєму, можна, так як і стяганє, обсервувати на мускулярних комірках, до яких подразненя переходять з нервів. Розтяганє, збільшуванє обєму комірок, пояснюєть ся постійно поступаючим збільшуванєм їх живої субстанції, яке можливе тільки тоді, коли в ній ассиміляція бере перевагу над діссиміляцією, і жива субстанція збільшує свій обєм, так і в дразливих комірках інтензивна ассиміляція, веде до збільшеня обєму живої субстанції. А що в дразливих комірках, задля їх спеціальної організації, ассиміляція, а головню-ж повставанє живих молекулів білка може дуже скоро відбувати ся, тому збільшенє обєму дасть ся легко запримітити.

Від переміни форми, злученої з рухом, а викликаної подразненнями, і від переміни форми, зависимої в очевидний спосіб від більшого або меншого допливу поживи, треба відрізнити переміну форми, якій улягають організми в наслідок довго триваючого діланя різних впливів, різних форм енергії, яка являєть ся результатом довготриваючого впливу окруженя. Знаною є річию, що індивідуа того самого рода, живучи кожде в иньшій окруженю, і підлягаючи різним впливам, перемінують ся в різ-

ний спосіб, так що з них в дальших генераціях, то в наслідок унаслідкування деяких перемін, то в наслідок повставання нових перемін витворюють ся різні відміни, а відтак різні роди. Що якість і скількість поживи, яку даний організм має до розпорядимости, мусить в довшім протягу часу причинити ся до переміни його форми, се ясне, бо-ж зовнішня форма — се тільки вираз внутрішньої організації, внутрішньої будови, для якої пожива є матеріалом. Форми енергії, що знаходять ся в окруженю даного організма і перемінюють його форму, виступають в різній інтензивности. А що від інтензивности ділання даної форми енергії залежить, які тіла в живій субстанції розпадають ся, чи тільки дуже непостійні, чи і в більшім або меншім степені постійні, то такий розпад має вплив і на синтезу, себ-то на якість повстаючих постійних і непостійних тіл. Що якість форм енергії комплікує переміну форми в організмів — се очевидне. Механічне тиснене мусить в живій субстанції викликувати иньші переміни форми, мусить надати ходови діссіміляції і слідууючої за нею синтези иньший напрям, як пр. тепло або сьвітло. Зовнішні впливи, ділаючи безнастанно на організми, перемінюють отже їх організацію, перемінюють безвпинно їх зовнішню форму. В той спосіб організми пристосовують ся до окруженя. Під впливом окруженя витворила ся велика ріжнородність органів: витворили ся охоронні органи, витворили ся і змисли. Коли на однокоміркові організми ділало механічне тиснене, то при значній інтензивности ділання повставали на їх обводі тіла в великій мірі постійні, які пізнійше хоронили організм перед сильним тисненем, котре могло-б знищити живу субстанцію. І шкіра многокоміркових зьвірят повстала в подібний спосіб.

Змисли зьвірят повставали в наслідок ділання ріжних що до якости впливів. Филі етеру витворили иньші змислові органи, як филі воздушні. Для витвореня змислових органів не кожда інтензивність якоїсь форми енергії відповідна. Коли подразнення за сильні, то в такім разі ті части якогось органу, що формували ся при середній інтензивности ділання даних впливів, розбивають ся; так нищить ся орган. Для сформованя якого небудь змислового органу впливи не можуть бути і за слабі, бо вони або взагалі не ділають на живу субстанцію або ділають в иньший спосіб, як ті самі впливи середньої інтензивности, що формують орган. Змисловий орган, сформований якоюсь формою енергії, реагує на ріжні що до якости подразнення в однаковий спосіб: подразнене ока все викликує вражінє сьвітла, менше о те, чи се

подразнене спричинене філями етеру, чи механічним тисненєм, чи електричною струєю. З того виходить, що око сформоване філями етеру; при його формованю мусіла грати значну ролю інтензивність чи скорість дрожання етеру, бо воно не замічає промінистого тепла; промінисте тепло, яке також є дрожанєм етеру, ділаючи на око, не викликає вражіня сьвітла. В довгих протягах часу витворила ся незвичайна ріжнородність органічних форм: з однокоміркових організмів, в яких були злучені зьвірячі і рослинні прикмети, розвинули ся рослини і зьвірята; найвисше розвинені рослини і найвисше розвинені зьвірята — се результат безвпинно поступаючого розвою живої субстанції. Причиною теперішнього рівночасного істнованя форми так висших, як і низших, так многокоміркових, як і однокоміркових з ріжними степенями організації є т. зв. поступовість і консерватизм ріжних організмів. Одні організми (навіть того самого рода) більше вразливі, другі менше вразливі на зовнішні впливи, а через те або скорше або повільнійше перемінюють свої форми. І поступовість чи консерватизм ріжних організмів треба звести на ділане окруженя. Форми, що повстали в наслідок довготриваючого діланя якихсь впливів, не так скоро змінюють ся, як ті, що їх витворили коротко триваючі впливи. Чим довше якийсь організм стоїть під впливом якогось окруженя, тим глибше те окружене відбиваєть ся в його організації, яка в наслідок повстаня постійних тіл утриваюєть ся. Форми, що стали тривалійшими, що їх витворили довготриваючі впливи, лекше переносять ся на наслідників. Через унасліджене форм чи організації, витвореної якимсь окруженєм, даний організм стає проти діланя таких впливів, які не формували його попередників, релятивно відпорний; противно ті впливи, що формували його попередників, тільки ще утривають передану ними організацію. Так отже безнастанна переміна форми, що її проявляла і проявляє жива субстанція, являєть ся результатом безнастанного діланя зовнішнього сьвіта на живу субстанцію.

Наше вияснене безперестанної переміни форми дає нам змогу заняти становиско зглядом лямаркізму і дарвінізму. Лямаркісти вияснюють повставане нових органічних форм впливом окруженя і реакцією організмів на ті впливи. Дарвіністи уважають селекцію, с. є. природний добір, спричинений боротьбою о істноване, головним чинником повставаня нових родів. При порівнаню лямаркізму і дарвінізму бачимо, що дарвінізм богато річий не пояснює, бачимо, що він не обіймає цілої ріжнородно-

сти житєвих появ. Хотяй дарвінізм при помочи свого прінципу, при помочи селекції, багато причинив ся до зрозуміння повстання родів, до зрозуміння переміни органічних форм, та все таки годї його прінципом пояснити повстане цілої ріжнородности органічних форм. До того дарвінізм дасть ся звести на лямаркізм. Боротьба о істнованє ведеть ся з окруженєм, менше з тим, чи окруженє се живе, чи неживе. Боротьба ціла — се реакція на вплив окруженя. Окруженє є неначе інтегральною частиною живої субстанції: воно достарчає поживи, яка підтримує її жите, а зовнішні впливи, всякі форми енергії, побуджують організми до реакції. Організми реагують на впливи в ріжний спосіб. Коли вплив на їх організацію за сильний, то вони гинуть, коли вплив середній, то вони реагують на нього відповідною переміною своєї організації, взагалі виявляють те, у чім бачимо житєві появи. Коли пожива, коли зовнішні впливи не доступні живій субстанції, тоді організм перестає виявляти своє жите.

Ріжнородність форм бачимо не тільки на ріжних індивідуах, але також на тих самих індивідуах в часі їх індивідуального розвою. Кождий організм переходить в часі свого індивідуального істнованя цілий ряд перемін, які однак не спричинює окруженє, в якім жие дане індивідуум. Кождий організм починає свій розвій від комірки, переходить всякі стадії розвою, а вкінці стає подібним до предків. Впливом окруженя, в якім даний організм жие, не можна вияснити індивідуального розвою. Однак конєць розвою дає нам деякі вказівки, як ті появи пояснити: в часі, як організми дозрівають, бачимо дуже часто на них прикмети родичів, отже прикмети організмів унасліджують ся на потомстві. А що предки даного організма переходили всякі переміни, то ті переміни також мусіли унаслідити ся. Даний організм мав дуже багато предків, що жили в ріжних часах; тому і прикмети тих предків унасліджували ся поступенно. Ріжні стадії розвою даного організма неначе виводять нам перед очи головнійші переміни, які в многих генераціях переходили його предки: розвій індивідуа — се неначе коротке повторенє історії розвою роду. У розвою чоловіка є пр. одна стадія рибяча; ембріо в тій стадії має зяви. Се доказ, що попередники чоловіка колись віддыхали зявами, се-то були рибами. Виясненє унасліджуваня належить до найтруднійших річий. Що до сеї справи, то тільки те знаємо, що ядро, а у нїм передівсім хроматична субстанція, має за задачу переносити прикмети на наслідників. Тому, що ядро лежить серед протоплязми, і воно відділене від неї тонкою стінкою, то

впливи зовнішнього світа не так легко дістають ся до ядра. Насамперед мусять зовнішні впливи витворити в протоплязмі переміни, а відтак через її контакт з ядром ті переміни можуть дістати ся і до ядра. Сим вияснюєть ся, що не всі індивідуальні переміни унасліджують ся. Щоби переміни в організації якогось многокоміркового організма могли перенести ся на наслідників, то сі переміни мусять дістати ся до ядер комірок розплоджуючих. Дуже часто се буває тяжко. Коли зовнішні впливи пр. ділають на такі комірки, які не стоять в безпосередній звязи з розплоджуючими комірками а відділені від них многими иньшими комірками, то сі впливи мусять перебути нераз довгу дорогу, заки дістануть ся до розплідних комірок, і задля сього ділане їх сильно ослаблюєть ся, а переміни, що їх вони викликають, значно модифікують ся, — тим більше, що для кожної комірки иньші комірки також є зовнішнім світом. Рефлексія над всіми фактами, що стоять в звязи з унасліджуванем (сюди належать і т. зв. атавізм, себ-то унасліджуване прикмет не на безпосередних наслідниках, але на третій або дальшій генерації), дає нам змогу ставити більше або менше правдоподібні теорії унасліджування. До тепер ще не удало ся поставити такої теорії, що не допускала би сумнівів що-до своєї правдивости. До того треба би докладнійше пізнати структуру і хемічний склад живої субстанції.

Ріжнородність організмів представляєть ся результатом розвою живої субстанції. Всі існуючі органічні форми повстали з примітивних однокоміркових організмів. Та з тим вяжеть ся питанє: звідки взяли ся примітивні організми? На се питанє були ріжні відповіді. Деякі учені виступали за вічність живої субстанції, бо ніяк не могли собі зобразити повстаня живої субстанції з неорганічної. Тому, що земля була колись огненною масою, а відтак остигла, то після теорії, що хоче доказати вічність живої субстанції, організми примандрували на землю з простору поза-земельного, з метеорітами. Однак се досить неправдоподібне. Метеоріт, падаючи на землю, мусить сильно оґріти ся в наслідок тертя воздуха; організм, що переніс би ся на тій горячій масі, мусів би мати дуже велику відпорність проти діланя дуже значної температури. Лишаєть ся прийняти, що жива субстанція повстала з неорганічної матерії. Коли порівнаємо живу субстанцію з неорганічною, то не бачимо великих ріжниць; головні ріжниці лежать в їх хемічнім складі. Всі иньші, як організація, посіданє органів і т. д. — се ріжниці другорядні. Що жива субстанція повстає тепер тільки з живої субстанції, а і неор-

ганічна матерія перемінюєть ся в живу субстанцію тільки при її помочи, се ще не доказ для вічності живої субстанції. Колись, при иньших умовинах, яких тепер нема, могла зі злуки всяких хемічних получень неорганічної матерії повстати жива субстанція.

Кождий організм починає в якімсь часі індивідуальне жите, через якийсь протяг часу розвиваєть ся, а вкінці перестає жити. Богато організмів гине випадково, себ-то або в наслідок ділання таких зовнішних впливів, які нищать їх організацію, або задля браку контакту з зовнішним сьвітом: задля браку поживи і задля браку чи задля малої інтензивности деяких форм енергії в їх окруженю. Особливо-ж брак або за малий доплив поживи є дуже часто причиною смерти організмів. Щоби організм міг жити, то його жива субстанція мусить в наслідок розпаду відновлювати ся. Коли-ж організм не має до розпорядимости будівляного матеріялу, то його жива субстанція мусить в наслідок ділання ріжних форм енергії в її окруженю дійти до повного розпаду, в його живій субстанції мусять розпасти ся всі живі молекули білка. В якімсь часі однак кождий організм гине мимо добрих условин житєвих т. зв. природною смертю. Ся поява зовсім зрозуміла. В живій субстанції кожного організма нагромаджуєть ся в протягу його житя богато постійних тіл. Постійні тіла спинюють довіз поживи, спинюють перенешене деяких впливів. Наслідком сього мусить вкінці прийти повний розпад живої субстанції. З розпадом останнього живого молекула білка мусить в організмі згаснути остання іскра житя.

Житє, о скілько ми на нього дивимо ся, представляєть ся нам як злука і розпад атомів, о скілько воно ділає на наші змисли. Та до житєвих появ належать і психічні появи. Психічних появ не можна пояснювати матеріялістично, себ-то через зведене їх на рух атомів. Психічні появи не є осібними функціями організму; противно з тими функціями вони звязані як супроводжуючі появи. Коли пр. у сьвідомости чоловіка перебігають всякі з'ображення, то тоді рівночасно йде в нервовій субстанції рух. Виходить, що той сам житєвий процес представляєть ся нам з двох боків: то як рух атомів, то як елементи сьвідомости. Хто матеріяльний сьвіт уважає реальним, той ніяк не зможе пояснити психічних появ, бо-ж рух атомів а психічні появи так до себе не подібні, що ніяк не можна собі з'образити, в який спосіб через рух атомів мала би повстати сьвідомість. Хто матеріяльний сьвіт уважає реальним, той консеквентно мусить схилувати ся до дуалізму, а через те замикає собі дорогу до виясненя

житєвих появ. Инакше, коли матерiальний свiт не є реальним, коли вiн iснує тiльки у нашiй свiдомостi як з'ображенє (в ширшiм значiнiю). В тiм разi реальний свiт, себ-то свiт, який стоїть поза появами, мусить бути натури психiчної.

Погляд, що свiт реальний не є матерiальний, а натури психiчної, має дуже сильнi пiдстави. При аналізi вражiнь, з яких повстають з'ображеня, переконуємо ся, що всi змисловi прикмети предметiв є витвором наших змислiв, що тi прикмети iснують тiльки у нашiй свiдомостi, тiльки для нас, а не поза нами. Вкiнцi і повстане понятя матерiї, роздробленої на атоми, зводить ся на змисловi вражiня. З того виходить, що матерiальний свiт, що атоми — се тiльки поява (феномен); не було-б змислових органiзмiв, не було-б і матерiального свiта. Матерiальний свiт виступає у свiдомостi в формi з'ображень (в ширшiм значiнiю), котрi вона проєктує поза себе в простiр. За матерiальним свiтом, за появами, криєть ся iдеальний свiт, криєть ся рiч сама для себе (das Ding an sich), себ-то реальний свiт. Той iдеальний, не матерiальний свiт мусить бути очевидно натури психiчної. Шопенгауер назвав рiч саму для себе волею. До психiчних появ належать змисловi спостереженя, з'ображеня (в тiснiйшiм значiнiю), належать прояви волi і почуваня. З того слiдує, що рiч сама для себе не тiльки є енергiєю, не тiльки є центром волi, але також має спосiбнiсть при певнiм степенi органiзацiї вiдбивати своє окруженє і дiланє його вiдчувати в приємний або неприємний спосiб. Рiч сама для себе в своїм розвою об'єктивує себе, як сказав Шопенгауер, вносить ся на що раз висшi щєблi об'єктивациї. Так рiч сама для себе може себе вiдбивати. Так як в зеркалi повстає iмагiнарний образ зовнiшнього предмета, так і в кождiй свiдомостi повстає iмагiнарний образ, тiльки iлюзорична вiдбитка реального свiта, чи його елементiв. Так, як якiсть образа залежить багато вiд зеркала, так само iмагiнацiя матерiального свiта залежить вiд психiчної (психофiзичної) органiзацiї. Коли-б психофiзична органiзацiя чоловіка була иньша як є, то і свiт видавав би ся нам иньший. Тому, що свiт реальний, себ-то той, що iснує поза нами, независимо вiд нас, не є матерiальним, а психiчним, котрий при певнiй органiзацiї може вiдбивати себе, то для нас вiдпадає конечнiсть випроваджувати повстане свiдомостi з матерiї, з руху атомiв.

В ГОРАХ.

(На стару нуту).

Черемош нині страх розізлив ся,
Скаче по скилях, пінить ся,
По цьому боці явір схилив ся,
А по тамтой бік ялиця.

Явір зеленим листем шелеще,
Плаче ялиця росою,
Черемош грає, філя все плеще:
„Вам не зійти ся з собою“.

Возьму сокиру, явір зрубаю,
Кладкою беріг получу.
Черемош каже: „добре що знаю,
Я твою кладку розтручу“.

Возьму сокиру, явір зрубаю,
Вистружу чбвен і вєсло.
Черемош каже: „скоро заграю —
От і твій чбвен рознесло“.

Явір зеленим листем шелеще,
Плаче ялиця росою.
Черемош грає, філя все плеще:
„Вам не зійти ся з собою“.

Вложки бувших членів про „Січ“.

Приступаючи до видання Альманаха, звернув ся комітет до деяких бувших членів „Січи“ з просьбою о надісланє споминів про „Січ“, або про тих „Січовиків“, що відіграли більшу ролью в житю нашого народа, а з'окрема в житю нашого товариства. В відповідь на се дістали ми кільканацять довших і коротших споминів, заміток і листів, які кидають багато нового сьвітла на жите і „Січи“ і будуть цікаві не лише для самих членів товариства, але і для ширшого загалу. Деякі з тих статей ми умістили вже окремо, як прим. спомини Н. Вахнянина, д-ра В. Кобринського, Г. Цеглинського, д-ра Яр. Окуневського і и., з огляду на їх об'єм або артистичне обробленє. Тут наводимо виїмки з листів і споминів, які були за малі, щоби їх містити окремо.

ДР. ОСТАП ВОЛОЩАК.

...Про початки „Січи“ пригадую собі не багато. Перші збори, скликані в справі основаня „Січи“, відбули ся, здаєть ся мені, zur goldenen Ente і зачали ся від того, як назвати нове товариство. Довго над тим говорено. Коли-ж я побачив, що на зборах переважали москвофільські погляди, підніс ся і сказав: „Пощо нам довго говорити, тут двоякі погляди на справу, хто не москвофіл, най йде за мною!“ Так усї Українці вийшли за мною, а оставші заложили „Основу“; — були то переважно Буковинці. „Січ“ завязала ся в кілька днів пізнійше. З початку мало то

бути товариство наукове, але на наукові видання не було гроший. Перші збори відбули ся 9 марця 1867¹⁾.

Що до перших членів „Січи“, то трудно мені усіх вичислити. Був між ними лікар Алексевич²⁾, що виступив досить скоро, як старий Вахнянин в одній промові не дуже мило виразив ся о „русском“ царстві, дальше належав ректор віденської семінарії Сіпановський³⁾ і мабуть секретар Літинський.

ЛЕВ ШЕХОВИЧ.

...Я поїхав до Відня в осени 1864 на 3-ий рік прав і застав вже там Наталя Вахнянина, пок. Целевича, проф. техніки Медведського, інспектора желізниць Кропивницького і и. Задумалисьмо заложити руське товариство і запросилисьмо усіх Русинів, які були у Відни. Деякі вже були призабули нашу бесіду. Так запросили ми надвального секретаря Вітошинського, ад'юнкта Іскрицького, Струминського, Івана Головацького, редактора „Страхопуда“ Йосифа Лівчака і др. На зборах не прийшло до зав'язання одного товариства, бо Головацький вніс, щоби „руське товариство“ переложити на „russischer Verein“, і так ми заложили „Січ“, а кацапи „Основу“. Ми запросили і пок. митроп. Литвиновича, що був тоді у Відни, на протектора, але він вписав ся яко звичайний член. „Слово“ дозволило собі тоді написати, що „митрополит приступив до козаків“. Зібрало ся нас в товаристві кількадесять, однак з початку не мали ми власної хати і сходили ся по різних ресторанах. Між членами, що правильно приходили, були крім висше згаданих Вітошинського і Струмінського також теперішній апел. совітник Іван Комарницький і небіщик др. Менцінський...

ЗАХАР ПАВЛЮХ.⁴⁾

У Відні пробував я кількома наворотами, найдавніше в 70 роках, в часах, коли великий вплив на Січовиків мав пок. Остап

¹⁾ В протоколах „Січи“ зазначено 9/1 1868. — З. К.

²⁾ В лісті учасників загальних зборів підписано Dr. Alexovitz. — З. К.

³⁾ Автор має певне на гадці Е. Ціпановського, тодішнього слухача торговельної академії. — З. К.

⁴⁾ Щоби довідати ся дещо ближше про жите „Січи“ в 70 роках, а спеціяльно про Терлецького, удав ся я до старого діда січового, генерала Павлюха, і дістав від нього отсі інформації. — З. К.

Терлецький. „Січ“ була тоді ще невеличка — сімох членів не мало з чого удержувати навіть власної хати — і тулили ся в ко-мірнім по ресторанах. Доперва заходам Терлецького удало ся переконати молодих товаришів, що хата потрібна, щоби можна читати відчити, мати бібліотеку та урядити читальню, і винай-мити льокаль. Під той час — о скілько могу собі пригадати — був я господарем „Січи“, що містила ся тоді при Schlüsselgasse коло Riedhof'a і складала ся з малого мебльованого покою і пе-редпокою. Членів було що року менше-більше около 15.

Ціле жите і оживлене виходило тоді від пок. О. Терлець-кого, який жив лише для „Січи“. Хоть уже на добрім стано-виску, жив він дуже скромно і не позваляв собі на жадні при-ємности, хиба в товаристві на скляночку пива. Убирав ся дуже поєдинчо, а мешкав звичайно в кабінеті, і то до спілки з другим яким товаришем. Якийсь час мешкав зі мною і тоді мав я близ-шу нагоду пізнати його добру, шириу душу. Терлецький був до-брый і щирый для усіх і віддавав усе, що міг, біднійшим від себе. Найбільше-ж гроша вкладав він в „Січ“, якою займав ся цілою душею. Його грішми і заходом повстала велика січова бібліо-тека. Не було майже тижня, щоби не приносив якоїсь нової книжки і розводив над нею дискусії. Взагалі був Терлецький книгоїдом, цілими вечерами і ночами пересиджував над книж-ками, так що се відбивало ся і на його здоровлю. В „Січи“ усі горнули ся до нього. Під його впливом забрали ся люди до серйозного студійованя, під його впливом зачав ся ширити со-ціалізм. Що сходи́н відбували ся відчити, в яких Терлецький брав живу участь. Не відстрашувало нікого се, що покійний лю-бив безпощадно нищити, особливо тих, що не вглубивши ся в предмет, воювали фразами і словами. Мене самого скритико-вано раз так, що аж розхорував ся. Підчас арештовань мене не було вже у Відні. Часописи писали вправді, що тоді і мене арештовано, але се неправда.

З Драгомановим я сходив ся рідше, хоть він був довший час у Відні, коли його усунено з катедри. „Січ“ не робила йому окремого принятя. За те часто йшли з ним Січовики до Riedhof'a і дискутовали там при пиві. Найбільше приставав Драгоманов з Терлецьким. З лица був Драгоманов гарний і симпатичний. І він і його донька були дуже привітливі і веселі. Донька ходила за-всіди в народнім строю і подобала ся молодіжи, бо була не-звичайно мила і гарна...

СОФРОН НЕДІЛЬСЬКИЙ.

...Шкода, що не можу Вам надіслати довших споминів, велика шкода! Гарні се були і багаті в події роки так з огляду на салю товариства і його розвій, як також на долю його членів! Се бо як раз тоді були „гоненія“, справдішні лови „соціалістів“ — то знов зближення до „Основи“ і т. д. Як живі перед очима стають Остап Терлецький, Ілярій Гарасимович, ба й Драгоманов, а даліше молоді та ідейні Горбачевський, Сельський і багато других, а виклади чи відчити з справді оживленими дискусіями або й вечерниці — правда, без буршівського характеру...

ДР. СИЛЬВЕСТЕР ДРИМАЛИК.

...Коли я в р. 1873 прибув до Відня на медицину, ріжницї межі нашими двома партіями не були ще так строго принципіальні, як тепер. У Відні були тоді два товариства, до котрих прибувші академіки вписували ся, „Січ“ і „Русская Основа“. І тут і там належали Галичани, ту і там говорили товариші межі собою народним малоруським язиком, одні з другими жили навіть по більшій часті в приязни, а зверхна ріжниця між одним а другим товариством марковала ся тоді головно в тім, що „Січ“ уживала в урядованю фонетики, а „Р. О.“ етимології.

Так отже гуртовали ся академіки в однім або другім товаристві відповідно до того, чи хто мав вподобу до фонетики чи до етимології. В таких обставинах був я членом „Р. Основи“ через 4 $\frac{1}{2}$ року, т. є. до часу, коли долішньо-австрійське намісництво розвязало його (в р. 1878) за нельояльну телеграму, вислану до черновецького „Союза“.

По розвязаню „Основи“, більша часть бувших її членів почала частійше заходити до „Січи“, а коли знов власти не призволили на завязанє нового товариства „Молода Русь“ на місце „Р. Основи“, тоді взаємини між бувшими членами „Основи“, а товариством „Січ“ уложили ся ще тіснійше, так що вкінці значна часть тих членів вписала ся до „Січи“, застерігаючи собі лиш, що „Січ“ буде від того часу уживати урядово етимологічної правописи. Однак-ж „Січ“ не мала з того великого пожитку, бо ново-приступивші академіки були по більшій часті на укінчсню і скоро опустили Відень, а в слід за тим завитала в р. 1881 і фонетика в діловодство „Січи“.

ДР. ЄВГЕН КОБРИНСЬКИЙ.

...В осени 1882 р. вступив я, молодий „ембріо“, до „Січи“, що перебувши крізу, розвивала ся гарно. Давнійше містив ся льокаль товариства в малих і темних кабінетиках, тепер спровадила ся „Січ“ до ширшого помешканя при Landongasse 49 а, купила нові меблі, впорядкувала бібліотеку — заслуга т. Паньківського, і вирівнала бюджет. До товариства вписало ся більше як 30 членів, між иньшими були різні напрямки: „ідеалісти“, „раціоналісти“, „критики-епікурейці“, що воліли сидіти в Café Korb і називали „філістрами“ пильних товаришів. Були і такі, що називали себе „соціялістами“, а вписували „Дим“ Тургенева в катальог бібліотеки до природописного відділу.

Найважнійшою особою між тодішними членами був пок. Остап Терлецький. Чоловік старший віком, учений в європейським дусі, широкого серця і горячого патріотизму, був він нашим ментором і щирим твваришем. Більше як половина Січових книжок, се його власність. Його-ж заслуга, що бібліотека „Січи“ уважала ся свого часу першою між славянськими що до змісту научних книжок. В товариській житю був пок. Остап сердечний і скромний і потрафив зводити молодечий запал до належного уровня. Бувало Василь Михайлович пориває ся з мотикою на сонце і хоче і світ і Русь реформувати новою газетою. На се Остап: „Василію, учи ся Vorprüfungen, складай екзаміни, а відтак можна і газету видати“. Девізою Остапа було, щоби молоді товариші научили ся правдивої, європейської культури, а при тім не забували на свій спеціальний фах і стали відтак щирими робітниками для народньої справи. Терлецький був організатором „Січи“ і коли великі мужі, що здобули заслуги для суспільности, заслужили на се, що їм кладуть памятники, так належить ся і пок. Остапови поставити памятник в наших серцях і згадати його не злим, щирим словом при Січовім сьвяті.

ДР. ВАСИЛЬ ШМІГЕЛЬСЬКИЙ.

Памяти сестри Касі.

Було се 1886-го року. На двірци желізниці місточка С. пращав ся я з батьком і малими сестрами, убраними в сьвяточний стрій міщанський і покидав родину, щоб як будучий академік в далекій столиці держави вийти на люди. Вже було чути шум

потягу, коли моя старша, 12-літня сестра виймила з кошика малу подушку і подала мені зі словами: „Дивись, братчику, я за час твоїх вакацій скубала мошок і гусяче піре, щоб ти мав памятку від мене. Коли тебе заболить голова, то випічни на яську тай лекше стане!“ Тимчасом потяг опинився вже під пероном. Я вскочив до потягу, щоби займати місце, здіймив ще раз капелюх і поклонився остатній раз через вікно, коли вже потяг рушив в дорогу...

У Відні наймив я собі в дільниці Г. при бічній улиці Л. невеличку кімнатку на четвертім поверсі під самим дахом, де ніколи не доходили промінні сонця. Скоро було вже усе в порядку: знайшовся також малий самовар і бохонець чорного хліба, що разом з чаєм був моїм сніданком, обідом і вечерею.

Однак найважнішу річ треба ще було зробити. Я мусів радо-нерадо відвідати одну високопоставлену особу і показати їй поручаюче письмо, що я „благонадежный молодець, имѣющій согласиться въ русское общество „Бу.““, щоби запевнити собі її протекцію. Йти до високої, титулованої персони! За весь гімназіяльний час лучилось мені раз лише вечеряти у свого професора, тай тоді з незручності вивернув росіл, так що усі сьміялися. А ту в так великім місті йти до такого „государя“! Я довго думав над тим, що робити, а що було ще горячо, вийшов до малого публичного городу, забравши з собою „ясьок“, щоби відпочати і роздумати остаточно над своїм положенем. Як раз була одна лавка порожня і я положивши „ясьок“ під голову, простерся як довгий і взав лист, щоб не так читати, як вирозуміти його зміст. І дивно! За 8 літ науки я не научився на стільки рідної мови, щоби зрозуміти цілий зміст листу.

Одно стало мені ясним, що, аби удостоїтись чиєсь ласки, я мав виректись свого безталанного народу, своєї рідні, свого батька, що день перед виїздом дав мені 50 злр., весь гріш побраний за збіже. За любов і поміч рідні, що від губ собі відіймала, щоб лиш мені добре було, я мав відплатити їй зрадою! Кілько часу я так думав або радше спав, не знаю. Пригадую собі тільки, що хтось сїпнув міцно за „ясьок“ і крикнув надімною грізно: „Hier dürfen sie nicht schlafen!“

Я схопився як опарений і не зважаючи на поліцая, вхопив обома руками дорогий „ясьок“ і забрався утікати, полишивши лист до „государя“, що опинився мабуть в кишени поліцая...

На другий день я записався етимологічно в членську книжку „Січи“...

Січень 1908.

ДР. ВОЛОДИМИР ЯНОВИЧ.

Метаморфоза.

Др. Василь Павлюк, тепер в Радехівщині, ряний кацап, був членом „Січи“ і завзятим українцем, так що багато натерпівся за те від самих кацапів. І так коли „Громада“, яку основали сецесіоністи зі „Січи“ з К. Студинським на чолі, уряджувала вечерок в пам'ять Шевченка, то прийшли кацапи з Алексевичем на чолі і хотіли увійти до льокалю, аби счинити бучу. При дверех стояв тоді Павлюх та відмовив їм вступу. Тоді почаствував його Алексевич здорово в лице тай утік. А нині той Павлюк „столп“ москвофільства в Радехівщині...

СИДІР КУЗИК.

...За моїх часів існувала ще віденська духовна семінарія, до якої належало звичайно по кільканацятьох питомців. Семінарицьке жите гуртувалося коло читальні, заснованої 1 жовтня 1884, однак багато з нас належало рівночасно і до „Січи“ і брало участь в життю товариства.

ДР. ДЕНИС БІЛИНСЬКИЙ.

(Інтерв'ю).

Питаєте мене, що можу сказати про „Січ“ моїх часів? Докину Вам хіба кілька заміток.

„Січ“ моїх часів стояла все ціло під впливом неб. О. Терлецького, що розбудив в товаристві інтелектуальне жите і викликавав велике заінтересоване відчитами і дискусіями. За його почином бралися інші за відчитати, т. Гарасимович читав прим. через кілька вечерів про хемію, а й я сам виготовив за його принукою відчит про стару і нову віру на підставі Штрауса. „Січ“ моїх часів грала в академічному життю у Відні досить велику роль, зносилася з усіма славянськими товариствами (ма-

Dr. [Name]

вони не вміють жити, не вміють працювати, не вміють бути людьми, не вміють бути громадянами, не вміють бути українцями.

ІІІ. ПЕРЕКОНАННЯ НА ПРАКТИЦІ

Чи можна переконати українців, що їм треба жити? Чи можна переконати українців, що їм треба працювати? Чи можна переконати українців, що їм треба бути людьми? Чи можна переконати українців, що їм треба бути громадянами? Чи можна переконати українців, що їм треба бути українцями? Чи можна переконати українців, що їм треба жити? Чи можна переконати українців, що їм треба працювати? Чи можна переконати українців, що їм треба бути людьми? Чи можна переконати українців, що їм треба бути громадянами? Чи можна переконати українців, що їм треба бути українцями?

Др. Василь Шмігельський.

Digitized by Google

буть лише з виїмком польського) уживаючи німецької мови і уряджувала часто концерти і вечерниці, на які сходили ся численно представителі иньших славянських націй. Між гостями, що бували часто в льокалі „Січи“, було багато Українців з Росії і Москалів, одначе великих ріжниць між ними не було, бо одні і другі говорили по московськи. З імен пригадую собі Оліко-Гурамова з Тифліса, Васілева, Юрієва, Гуревичів, Гортинську та Поляків Варинського і Бжезінського, що говорили по українськи. Вкінци мушу ще згадати, що за наших часів пильно учили ся по російськи і студіювали російську літературу, чому сприяла богата бібліотека, в якій між иньшими були Тургенєв, Пушкін, Некрасов та часописи Вѣстникъ Европы, Новое Время, Нива і и.

Історичний огляд життя в українських студентських організаціях.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Збірка статей про життя в українських студентських товариствах і організаціях вийшла трохи неповна мимо усіх заходів редакції і помочи наших співробітників. Про деякі групи нам не удалося таки дістати звісток, хочай ми не обмежилися на кількарязових оповістках в „Ділі“ і в „Раді“, а порозсилали споре число листів навіть до найменших гуртків нашої молодіжи. Про організації на Україні містимо не багато, одначе тут винні не лише наші співробітники, але і обставини, які тягаром лягли на наших закордонних товаришів. По близшім порозуміню з представниками молодіжи, ми полишили звістки про їхнє життя на боці, щоби не наражувати їх молодих, до недавна або і до тепер ще нелегальних організацій.

Думаємо одначе, що і з тими прогалинами наша збірка матиме вартість для будучого історика, як перша проба в тім напрямі.

З. К.

Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові.¹⁾

І. Без організації і без ідей.

Перед нами стає перш усього питанє, де загірювала ся енергія найбільшого гуртка нашої інтелігентної молодіжи в часах, коли молодіж наших сусідів Чехів, Поляків, Німців і Мадярів складала шляхотну дань ідеалам своїх націй кровю і терпінєм у вогких льохах Шпільбергів, Куфштайнів, Мункачів, на барикадах в улицях Праги, Відня, Кракова і Львова, на угорських полях і в лісах російських. Доси оголошено дуже мало звісток

¹⁾ Приїхавши до Відня на процес Сенкевича, здибав ся я випадково з Д-ром З. Кузелею, котрий сказав мені, що в альманаху, який видає віденська „Січ“, не буде навіть хроніки з життя найбільшої групи укр. акад. молодіжи, бо львівські академіки на численні листи в тій справі навіть не відповідають. Вернувши до Львова, інформував ся я в тій справі у членів „Акад. Громади“ і довідав ся, що львівські товариші обурені на віденських, котрі в значній частині просто дезертують з львівського університету, щоби тільки не наражувати ся в боротьбі о права укр. мови на львівським університеті. Признаючи, що львівські товариші мають чого обурювати ся на значну часть віденських панічів, котрі мимо щорічних зазивів ані не думають скріпити силу львівських академіків, — не бачу причини, ізза котрої альманах „Січи“ мав би бути неповним.

Ізза недостатчі часу (рівночасно мусів я виготовити докладний реферат про укр. шкільництво, призначений на всесловянський з'їзд поступових акад. у Празі) взяв ся я разом з тов. Охримовичівною до писання не історії, тільки хроніки руху укр. акад. у Львові. Уважаючи, що писемні матеріали і документи, протоколи і часописні звістки буде можна колись докладнійше використати, головну вагу поставив я на устні (і писемно-приватні) інформації людей, що брали живу участь в академічній життю. Тут дякую за ласкаві інформації ВП. Панам: суд. рад. Титкови Реваковичови, Мих. Павликови, посл. Евг. Петрушевичови, Др. Миколі Шухевичови, Др. Вол. Охримовичови, М. Ганкевичови, Юліянови Бачинському і иньшим Панам, котрі ізза свого урядового становиска або з иньших причин застерегли собі невиявлюване їхніх назвиськ. — ВП. Інформатори, або їх Товариші були на тільки ласкаві, що перед відданєм до друку переглянули ще рукопись і побивши деякі додатки, признали представлене їх часів правдивим. — *О. М.*

і документів. Тільки в розмовах з старшими людьми можна часом почути: Мій стрий, мій вуйко, чи иньший свояк брав участь у польськiм повстаню. В статі члена палати панів Смольки про убите намісника гр. Потоцького (в однім з зошитів *Österr. Rundschau* за червень с. р.) читаємо: „На хвалу Русинів можна сказати, що вони асімілювали ся до нас в часах, коли скорше можна було за польську ідею попасти на Грайгору або до Куфштайну, чим зробити карієру“.

І так дійсно було. Найгорячіші одиниці інтелігентної молодіжи нашого народа, захоплені польською революційною ідеєю, марно пропадали в польських „шопках“ і галабурдах та літами гнили на Шпільбергу поруч синків польської шляхти — за чужу нам справу. На кладовищах у Львові та по иньших містах можна побачити забуті могили, на котрих видніють мохом зарослі руські назвиска з додатком: *żołnierz wojsk polskich powstania narodowego z r...* Болючі свідки немочі й упадку нашого народа, що своїм дітям не міг дати жертвенника, на котрім згорів би їх сьвятий запал для добра нашого гнобленого люду. А кілько є наших могил, на котрих нема нічого, бо не було кому згадати про тих, що вирекли ся всего і пішли за блудним блеском чужої ідеї...

Можна собі представити, що діяло ся в нечисленних і нез'організованих рядах нашої сьвітської молодіжи у Львові, коли навіть у духовнім семінари, де з природи річи (хоч би ізза „фізичного“ згрупованя більшої скількості молодіжи руського походження) муіло істнувати бодай негативне почуте неприналежности до польщини в більшій мірі, чим серед розсипаної сьвітської молодіжи, — коли навіть у духовнім семінари у Львові бушувала польська революційна ідея, притягаючи до себе живіші одиниці й гурти своєю „поступовістю“ й животворністю¹⁾.

З того не виходить іще, що між руською молодіжю (і до певної, правда незначної, міри суспільністю взагалі) не було антагонізму до польщини. Доказом істнованя навіть дуже сильного антагонізму вже в тих у мраці несьвідомости тонучих часах може служити м. и. хоч би вірш невідомого нам автора, написаний в польській мові в 1831 р п. з. „*Argyia*“, що зачинаєть ся

¹⁾ Гл. м. и. Студинського „Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том 80 і 81.

словами: *Kto Lach, ma strach*, а кожда з його трьох строфок кінчить ся рефреном:

Paszkiewicz! niech żyje!

Na zgubę — na czyje?

Lachow, Lachow, Lachow, Lachow!...²⁾

Вірш сей називає проф. Студинський неслухно (і нерозумно) „нікчемним“, очевидно не розуміючи його значіння, як прояви негативної свідомости одиниці, котра здавала собі справу з того, що польщина заливає й додушує її народ.

Але подібні прояви антагонізму були по перше дуже спорадичні, по друге випадкові. Ще трицять літ пізнійше, коли з України доходили вже до Галичини твори нашого найбільшого генія, молоде руське покоління ставало руським частогусто випадково. Радник п. Т. Ревакович оповідає, що він, син руської священничої родини, котра уживала польської мови як всі в тих часах, почув себе Русиним в такий спосіб: їдучи з гімназії домів на свята, здибав ся в Сколім з о. Миколою Устіяновичом, присів ся на його санки і як-то буває, коли молодик зійде ся зі старшою людиною, став інформувати ся у нього, чому то Русини чогось не дуже навидять Польщу. Старий Устіянович оповів молоденькому студентови, як то Поляки віроломством і недодержуванем заприсяжених угод нищили повстання руського народа і овочі його кровавих змагань, оповів йому про великий взрив нашого народа за Богдана Хмельницького. І молодий студентик приїхав домів з душею, котра мала вже иньший зміст. Правда, по польськи говорити ще не перестав навіть зі своїми руськими товаришами, — бо тоді всі так говорили — і доперва пізнійше по довгих взаїмних заохочуваннях в роді „*no, mówmy już raz po rusku!*“ переломили вони у себе польщину (р. 1861).

Таких людей, як Устіянович, тоді між нашою суспільністю можна було почислити на пальцях, історії не було з чого навчити ся, руських гуртів-організацій, свідомих своєї руськості просто не було — і в тім значіню розуміємо випадковість яснійшої свідомости серед наших давнійших молодих поколінь. А пригоду з хлопячих літ п. Реваковича навели ми тому, бо уважаємо її як на ті часи типовою.

¹⁾ Пашкевич, генерал, що здавив польське повстанє.

²⁾ Гл. Житє і Слово, том 3, ст. 111—114.

Хто знає, чи не в зовсім подібний випадковий спосіб зродилося почуте руськості в душі молодого члена маленької перемиської польсько-руської (утраквістичної!) організації університетської й гімназійної молодіжи з трицятих рр., котра мала свою тайну бібліотечку і переписку¹⁾. Ось виривок з реляції директора поліції Сахера:

„Über die politischen Ansichten des Nikolaus Kmicikiewicz giebt folgende Stelle eines Briefes an Turowski vom 10 Dec. 1832. den besten Aufschluss: (подаємо далі в перекладі) Заволодів мною великий дух волі — дивний був товчок до сього: по перше Суліковський зі своїм ультралібералізмом, по друге — сон, по котрім спостеріг я в собі велику перемену; — мріялося міні, що я виборів Русинам (Russinen) волю і незалежність — а се вправило мене в такий восхит, що про нічо иньшого не думаю; в приступі одушевлення написав я про те до Лужецького, але він звернув міні увагу, щоби я думав про літературу, аби Мінерва не перемінила ся в бога війни. На мою думку було би найліпше, як би Польща підняла ся (до бунту), я маю великі пляни... Найбільше лежать міні на серці Русини (die Russinen), — Поляки нехай самі про себе думають, а я думаю про своїх, сього ніхто не може міні взяти за зле“.

Такі думки чи мрії були простим відблиском того вогню, що горів серед польської суспільности. У нас для нього не було ще відповідного матеріалу, навіть серед молодіжи, абстрагуючи, розуміється від одиниць. Загалом молодіжи, о скільки сього слова слід уживати в приложеню до тих часів, розсипаний, без власної організації й ідеї або захоплювався чужими ідеалами, або скнів у бездушности — як наша „суспільність“ взагалі.

II. Без тривкої організації. Етнографічний націоналізм на університеті. Акад. тов. „Січ“ у Львові (1861/2) без статутів. Перші діяльні акад. групи.

Але проміні західних огнів не проминули і для нас безслідно, хоч прийшли до нас крізь польську призму, що нас дорого коштувало. Ще більше „свідомости“ викресав 1848-ий рік. Переходова реакція, яка наступила в рік по „весні народів“

¹⁾ Гл. Українсько-руський архів, том 3, ст. 15—25.

і тревала до 1860, не перешкодила розвитку того, що раз розсіяло ся.

Доказом того наглий, як би з під землі повставший етнографічно-формальний націоналізм, що появив ся на львівськiм університеті вмить по другім наданю констітуції. Констітуційний патент оголошено 20 жовтня 1860 (по погромі Австрії в Італії), але вже 2 лютого 1861 пробує австрійський уряд повторити заведене реакції — і оголошує новий констітуційний закон (за Шмерлінга), котрий дає перевагу германському елементови і взагалі стісняє постанови першого закона. Та в історії повторюють ся випадки незвичайно рідко. Сим разом вони не могли повторити ся: австрійські народи і австрійський уряд мали за собою вправді мізерну, але все таки революцію, котру мож було здавити за горяча, але котрої ідеї що-йно тепер зачали захоплювати що раз ширші круги.

З весною 1861 р. переводять ся вибори до сойму, в тім самім році зачинаєть ся і академічне жите нашої молодіжи у Львові. Проявляєть ся воно чисто формально, хоч і дуже яскраво. „Поляки зачали носити конфедератки, а наші ходили на виклади в козацьких шапках, високих чоботах, вишиваних сорочках, гуцульських сардаках і синіх шараварах. Ходили купою по каварнях і казали собі грати коломийки, а самі танцювали кругом білярдів. З Ляхами сварили ся на кождім кроці, а технік Володимир Качала (син Стефана), хлоп величезний і дуже міцний, котрого товариші натягали, що в одній штанці його широчезних шараварів змістив би ся корець збіжа, — брав часом якого Поляка в пів і виганяв ним иньших з каварні. Ідеї, як ми її нині розуміємо, ті наші академіки не мали ніякої; були то виключно сини на-пів спольщених інтелігентів, котрі просто не вмiли думати про народ і його справи, хоч і прихильно відносили ся до його мови, пісні й одежі“¹⁾.

В 1861/2 р. повстало наше перше академічне товариство (без статутів) „Січ“. Належали до нього: Корнило Сушкевич, студ. прав, Вол. Качала, студ. техн., Волод. Бучацький, ст. прав (тепер москвофіл, радник двора і член найвисш. триб. у Відні), Роман Ямінський (тепер москвофіл і сеніор Ставропігії), Волод. Шашкевич, ст. прав (син Маркіяна), Федір Заревич

¹⁾ Від п. Т. Реваковича на основі його інформацій від Ф. Заревича і К. Сушкевича, котрі в тих часах були *cives academici* львівського університета.

(релегований з VIII, кл. самбірської гімназії за „політику“, тоді розігнали там цілу VIII. кл.), Іван Добрянський, (тепер президент „Русскої Ради“) і інші, Ціле прилюдне жите тодішних академіків відбувало ся по каварнях; найславнішою була тоді каварня „Юзя“ на Галицькій площі.

„Січ“ жила не довго. Коли в осени 1863 р. прийшло на університет нове покоління, до котрого належали: наш інформатор п. Ревакович, Вол. Гутовський, ст. техн. (котрий вилітографував перший образ Шевченка в Галичині) і один з перших міщанських синів на університеті, Кость Горбаль, ст. філ., — „Січ“ була розбита, головно через виїзд значної части її членів, а в народній одежі ходив один-одинокий ст. IV, р. прав В. Буцацький. На техніці ходили по народньому приятель Буцацького, Михайлович і Осип Ганінчак (тепер залізничний над'інспектор). Серйозніша група в числі до 10. людей стала групувати ся коло редакції „Мети“ — між рештою нашої молодіжи не було ніякого жита ані лучби.

До тої групи належали м. и. кромі названих висше: ред. „Мети“ Климкович, чоловік дуже спосібний (також майже усі ліпші статі „Слова“ походили з його пера), мешкаючий разом з ним у льокалі редакції Л. Лукашевич, канд. прав Лесь Іскрицький (став польоно-, відтак москвофілом, тепер живе в Кравові), ст. прав Лев Лопатинський (стрий живучого тепер драматурга) і незвичайно енергічний і діяльний ст. теол. Данило Тянячкевич (в 1863 був на 3-ім році теології). Міщанський син, Кость Горбаль, дуже щира душа, відрізняв ся від синів інтелігентів усім, а поповичів не любив сердечно¹⁾. Та група відносила ся прихильно до польського повстаня, але так вона, як загал тодішньої молодіжи уважав його чимось чужим для інтересів Русинів. Ніхто з тих, що були захоплені тодішнім, хоч і дуже слабим руським рухом, не пішов до повстаня, кромі ренегатів. Така була різниця між 60-ми а 30-ми роками¹⁾. Наш народ був тепер уже на стільки щасливим, що міг мати — ренегатів. Бо перед тим не міг мати відступників: ще не було від чого „відступати“. Наш теперішній національний рух зачинав тут кристалізувати ся доперва по польським повстаню 30-их років.

В 55 томі Записок Наук. Тов. ім. Шевченка в замітці до „Історії української молодіжи в Галичині 1871—1884“ каже Др. Франко, що особиста агітація молодих ентузіястів в роді Д. Та-

¹⁾ Т. Р.

нячкевича і вплив поезій Шевченка та Федьковича звернули галицьке українофільство по троха з дороги практичної праці, яку вказував ще 1862 р. Маркил Лаврівський (гімн. проф. і горячий укр., тепер рятний кацап, живе в Росії як емігрант) у своїй брошурі „Кілька слів на часі“, котрий виступив з думкою, що Русини повинні на разі зрезигнувати з усякого висшого письменства, а „писати для хлопа“, „зачинати з долу“. На нашу думку сей погляд не зовсім уаргументований. Адже щоби піти „дорогою практичної праці“ треба самому мати певну підставу і віру в наслідки тої „практичної праці“ і людей до неї. А такі „молоді ентузіясти“, як Д. Тянячкевич, спроваджуванем творів Шевченка, Котляревського, Квітки і Куліша („спроваджував їх і Б. Дідицький, але він дуже нас здирав“¹⁾), чим Тянячкевич займався дуже горячо, — здержували людей, що бачили в нашій мові тільки триста слів, як Корнило Устіянович¹⁾, від утечі з „дороги практичної праці“ на „володимирський путь“, на який перейшов сам — М. Лаврівський, герольд тої практичної праці!

Рівночасно зі сходами в ред. „Мети“, в яких брали участь головню рухливіші академики, відбувалися сходи всіх львівських Русинів (і т. зв. „словістів“, т. є. прихильників „Слова“; вони тоді москвофілами ще не були, хоч уже говорили: „де ви бачили літературу писану хлопською мовою“¹⁾) у д-ра прав К. Сушкевича, властителя камениці при ул. Оссолінських ч. 12 (напротів бібліотеки Оссолінських). Він не жалував гроша і приймав масу людей.

Тільки було руського житя у Львові в першій половині 60-их років.

В зимі з кінцем 1863 р. розбили під Радивиловом (на границі коло Бродів, по російським боці) відділ польських повстанців, зложений з самої молодіжи і студентів київського університета, партії „хлопоманської“, званої також „Ogół“. Вони втікли масово до Галичини і прибули до Львова, де зійшлися наперед з Плятоном Костецьким, співробітником *Gazety Narodowej*, котрої редактором був другий наш ренегат Іван Добрянський. Ті польські студенти з України були мабуть в більшій мірі Українцями чим Поляками²⁾ і вони зачали від першої хвилі впливати на галицько-польську пресу, щоби не юдила на молодий руський рух у Галичині так, як вона се робила від 1848 р. Вони сходилися з нашими академиками в ред. „Мети“, деякі з них писали навіть

¹⁾ Т. Р.

²⁾ Т. Р. і Мол. Русь.

незлі річи в українській мові, як Павлін Сьвенціцкі (літер. псевдонім Павло Свій — він грав у нашім театрі під псевд. Лозовський і був учит. руської мови в руській гімн. у Львові), котрий видавав часопись *Sioła*, спеціально в тій ціли, щоби польську публику настроїти прихильно до українського руху (в бібліотеці п. Реваковича є 4 томики „*Sioła*“). Ті самі польські студенти завязали в 1863 р. „*Kółko ruskie przyjaciół Rusi*“, котре мало 30 членів, самих Поляків. Воно розлетіло ся вже 1864, коли з причини стану облоги київські студенти мусіли опустити Львів¹⁾.

По упадку „*Мети*“ й иньших недовго видаваних часописий одиноким кормом наших академіків були Записки о Южной Руси, що були в університетській бібліотеці, і 23 томи „*Основи*“, котрі спровадив Д. Тянячкевич. У нього можна було дістати взагалі все, що друковав і видавав Куліш.

Так було в 1863—5 рр.

В осени 1865 настає важна зміна. З гімназіяльних кружків — заложених головно заходами Д. Тянячкевича, котрий основував їм бібліотечки і кореспондував з ними²⁾ — приходять на університет виховані й одушевлені роботою в тих кружках молоді й дуже енергічні люди. І так: з тернопільської гімназії прийшли: брата Барвінські (Олекса, філ. і Осип, теол.) і Андрій Січинський (ст. прав, стрий Мирослава), а зі станіславівської: Вол. Навроцький (ст. прав), Евген Желехівський (філ.) і М. Бучинський (прав.). Зачало ся житє. Коли 1864,5 ходив на університеті тільки одинокий п. Ревакович в народнім строю, то тепер видніла скрізь купа синіх шараварів.

Але від того року діяльність наших академіків не обмежаєть ся вже на маніфестованню етнографічного націоналізму. Вони ширять наші видавництва — а було в тім часі вже кому робити: 1865 р. було наших сьвітських академіків записаних на львівськїм унів. 160. Тримали ся вони все солідарно супротив Поляків, з котрих тільки інтелігентнійші жили з ними приязно. Далеко ліпші взаємини були на техніці — там обі національно-

¹⁾ Гл. „Молода Русь в роках 1860—66“ (з рукописі з р. 1866), Діло, 1892, ч. 34.

²⁾ Ту горячу і дуже цікаву переписку мав в 1864 р. п. Ревакович, котрий забрав її був у Т-а, бо в часі стану облоги грозило Т-ови арештованє а що найменше ревізія. Дир. поліції Хомінський був вправді Русином, але дуже великим „службістом“. Денунціяції можна було надіяти ся таки з руської сторони — адже о. пралат Мих. Малиновський ходив до поліції, щоби заказала богослуженє за Шевченка, але поліція була розумнійша від нього.

сти жили в повній згоді, а головою їх спільного (економічного) товариства був Русин¹⁾.

1867 р. починає виходити „Правда“, котра дуже скріпила рух між нашою акад. молодіжню. В рік потому 40 академіків виготовлює, підписує і подає до намісництва статуту тов. „Просьвіта“. Намісництво статуту відкинуло тому, що подали їх академіки. Вони притягнули отже старших до того діла: Д-ра К. Сушкевича, Юл. Лаврівського, віцемаршалка гал. сойму, котрий жив у дуже приязних зносинах з льв. „Січию“, С. Качалу, братів Глинських, Н. Вахнянина і взагалі всіх старших свідомих Русинів, а — не багато їх тоді було.

8 грудня 1868 відбули ся на Стрільниці перші загальні збори „Просьвіти“. Корнила Устияновича, котрий перед тим говорив: „Що то за мова? — Триста слів?“²⁾ — Заревич і Ревачкович пів жартом затягнули попід руки на салю, і він записав ся в члени „Просьвіти“³⁾.

В тих часах найгірше давала ся молодому поколінню відчувати недостача нашої історії — тим більше, що на молоді і вразливі уми сильно ділав польський рух і крикливо реклямована „walka o wolność“; не було й одного інтелігентного руського дому, де би не говорили по польськи, де би не лунало „Z dumem rozarów“ і т. п. польські пісні³⁾.

Вплив польщини був такий міцний, що загал нашого інтелігентного жіноцтва носив жалобу по повстанцях: чорні сукні і нашійники та бранзолетки в формі кайдан — ті оригінальні „кайдани“ можна ще тепер подибати по старих інтелігентних руських домах.

Взагалі наше жіноцтво довший час відносило з ся остентаційною прихильністю до польщини, чим мужеське покоління — доперва в кілька літ по козацьких шапках і шараварах появили ся наші панночки в народніх строях.

Інтересний вид представляв тоді руський духовний семінар у Львові: в семінарськім огороді наші питомці в козацьких строях розкладали ватру і при грі на тримбіті співали вівчарські пісні. Вони не хотіли в ніякий спосіб дати ся наклонити до скинення козацької одежі й убраня реверенди. Присилувано їх до

¹⁾ Гл. „Молода Русь“, Діло, op. cit., ч. 32.

²⁾ Потому був найщирішим Українцем і опанувавши нашу мову так, як крім Франка ніхто у нас, сам переконав ся про її безмежне багатство.
— Т. Р.

³⁾ Т. Р.

того аж найострійшими карами, т. є. ексклюзіями. Дух в семінари в нічім не подобав на теперішній. Словом — духовний семінар у Львові подобав радше на курінь давної „Січи“, чим на духовний семінар¹⁾. Злою стороною духовного семінара було — крeпке картографіство. Воно одно було серіозним для загалу тодішніх питомців — все инше чисто поверховним. Через те, крім нечисленних одиниць, не вийшло з того покоління нічо путнього, хоч заповідало ся²⁾.

III. Перші академічні товариства оперті на статутах.

1. „Академічна Бесіда“, 2. „Академічеській Кружок“, 3. „Дружний Лихвар“;
Вплив Драгоманова. Проби злуки.

Вступаємо в „дивну країну“, в якій для нас много незрозумілого. Дивний духовий, літературний, національний і правописний гермафродитизм, котрий часами переходить у правдивий „біблійний“ хаос, царствує над тими товариствами. Натураліст доглянув би тут інтересні аналогії, пригадуючі плазунів з крилами, водних звірюк з дзюбами птиць.

Про наведені висше товариства не много можна сказати, щоби не помилити ся. Одно тільки певне: між „Лихваром“ а „Кружком“ був антагонізм і вела ся боротьба, часами дуже бурлива, доходяча навіть до тумультів і нападів та фізичних аргументів. Але ідеї, в імени котрих вела ся та боротьба й елементи, котрі її вели — нам не зовсім ясні. Та се було мабуть ще менше ясне учасникам тої боротьби: складали ся на неї сили, які відтак розвинули ся в теперішній український і москвофільський рух. Але в тих часах такого опреділення тих двох струй не було. Тоді складали ся на них більший або менший консерватизм, більша або менша прихильність до простого народа, зглядно погорда до мужика, винесена з дому, зневіра в будучність власного народа; але навіть ті терміни видають ся нам за ясні, щоби їх мож було приложити до котрої небудь з воюючих сторін; адже в „Лихвари“, котрий є предтечою української „Академічної Громади“ були люди, що нині суть ряними кацапами, а знов у „Кружку“, предтечі теперішнього кацапського „Друга“, були Павлик і Франко! Ясна річ, що серед антагонізму,

¹⁾ З оповідань о. Юліяна Охримовича, пароха Сенечова.

²⁾ З оповідань многих сучасників.

де ідейна підстава так невироблена і неопределена — особисті і гурткові амбіції мусіли відгравати визначну роль, спихаючи боротьбу не раз на рівень безпредметовости. Та на доказ сього твердження не маємо ніяких документів, крім натяків сучасників. Що-йно студіюючи тодішні відносини можемо оцінити, що значить хоч яке-таке теоретичне прояснене найважніших справ, яке ми уже нині маємо.

Ідучи за прикладом наших віденських академіків, котрі 13. III. 1868 оснували „Січ“, і польської акад. молодіжи у Львові, вибрали наші львівські академіки провізоричний віділ, котрий на зборах, відбутих на університеті в падолисті 1870, поставив внесенє, щоби нове товариство назвати „Академічна Бесіда“. Внесенє прийнято одноголосно¹⁾. Але при нарадах над статутами зачала ся систематична опозиція, а далі галасливі дебати і сварні. Вкінці 13 академіків¹⁾ відділило ся від загалу акад. молодіжи і заложило „Академический Кружок“. Причини того сепаратизму ніде не виложені, автор „Іст. очерку“ каже, що стало ся се по поводу „багательних вопросів“, але яких, не говорить. Нема їх і в промові Олесницького. (П. М. Павлик каже, що під „багательними вопросами“ треба розуміти зовсім тоді „небагательні“ справи правописи й уважає число основателів „Кружка“ (13) рішучо за неправдиве. Їх мусіло бути більше).

На внесенє ак. Петра Лінинського постановлено заложити позичкове тов-о „Дружний Лихвар“, котрий, як се пояснив внескодавець, мав доповняти культурну діяльність „Акад. Бесіди“, евентуально її суперника „Акад. Кружка“ (на взір існуючих уже тоді „Bratniej Pomocy“ і „Czytelni Akademickiej“) так що можна було рівночасно належати до „Лихваря“ і „Ак. Бесіди“, або до „Лихваря“ і „Акад. Кружка“.

Сімох товаришів заняло ся виготовленем статута, котрі опубліковано в „Основі“ і „Слові“, поручаючи тов-о зглядом руської публіки. Тимчасом вели ся переговори між „А. Бесідою“ і „А. Кружком“, котрі одначе не довели до ніякого успіху, „як

¹⁾ Гл. „Історичний Очерк розвою тов. акад. „Дружний Лихвар“ опісля „Академічне Брацтво“ від часу його заснованя 21, IV. 1871 по заг. збори тов-а 1/XI. 1885“. Записки Н. Т. ім. Ш. том 55 (тою працею невідомого автора користуємо ся і далі) і найстарші протоколи з архіву „Академічної Громади“, котрі зачинають ся протоколом заг. зборів „Др. Л.“ з 26 VI. 1881. Тодішній голова Евг. Олесницький подав в своїй промові короткий перегляд історії наших акад. товариств.

можна було знати наперед¹⁾, „хоч загальнотодішньої молодіжи зовсім не був специфічно українофільським²⁾, в виду чого те „знанє наперед“ видаєть ся троха незрозумілим.

„Кружок“ дістав відразу безплатне поміщенє в „Народнім Домі“²⁾ і діставав підмоги з Вильни³⁾ та боров ся з „Дружним Лихваром“, протестуючи против його основаня. В тім часі і „Слово“ виступає против „Др. Лихваря“, закидуючи йому, що він „закуплений Ляхами“. Але се не помогло сепаратистам з „Кружка“, молодіж горнула ся до „Лихваря“ дужше чим до нього і ще перед першими загальними зборами числив „Лихвар“ до 60 членів. Се спонукало „Кружок“ скликати надзвичайні загальні збори (в маю 1871) і розширити статут також в напрямі матеріяльної підмоги. „Було се вимірене просто на згубу „Лихваря“, котрий не мав ані хати, ані бібліотеки і лише завдяки енергічному виділови та загальній симпатії публіки“¹⁾ не заснітив ся зараз на початку свого істнованя.

Тимчасом під пресією загальної опінії розв'язуєть ся „Акад. Бєсїда“, щоби не скріплювати розбитя акад. молодіжи, і все своє майно в сумі 110 злр. передає „Лихварови“.

Перші загальні збори „Дружного Лихвара“ відбули ся 25 мая 1871. Провізоричному виділови уділено абсолюторію і вибрано новий: Осип Мійський (голова), Гузар (заст. гол.), К. Подлящеський (секр.), П. Лінинський (кас.), Мальчевський, Сельський, Савчак, Стеблецький, Киляновський, Добрянський і Жуковський, заст. вид.: Руденський, Рущицький, Коритовський і Таньчук. І сей виділ не уступав в енергії попередньому. Протягом 4 місяців мало тов-о понад 100 членів і коло 400 злр. в касі. Біднійшим закуплено потрібні книжки і скрипта, деяким роздано беззворотні запомоги, на що обернено іменно гроші уділені тов. Просьвітою, а кромі того уділено до 40 6%-вих позичок. На просьбу делегації виділу „Лихваря“ дозволив митроп. Йосиф Сембратович богословам вписувати ся до тов-а і прирік поручити тов-о руському духовенству.

До найсвітліїшого часу „запомогової епоки“ „Лихваря“ належать рр. 1872—3. Головою був тоді Др. Олександр Огоновський. Тов-о навязало зносини з нашими академіками в Кракові,

¹⁾ „Іст. Очерк“, ст. 7, op. cit.

²⁾ Мимо того був вповні независимим від „старих“. З інформ. п. М. П.

³⁾ Про підмоги з Вильни п. М. Павлик нічого не чув і уважає їх — мітичними.

Відні і Ціріху. Уліпшено адміністрацію і отворено сталу канцелярію у кас. Лінинського. Членів було 152 дійсних, 9 почетних і 3 основателів. Капітал тов-а виносив 1179 злр., позичок уділено 149. Ті позички не єднали, тільки розбивали товариство, бо більшість тих, що зичили, вже не показувала ся більше (М. П.).

Вже 1873 відбиваєть ся на товаристві „епідемічна склонність до несплачуваня позичок“. Рівночасно „Слово“ своїми клеветами впливає на провінціональне духовенство так, що воно майже цілком перестає спомагати „Лихваря“, а „Кружок“ веде против нього кампанію навіть у популярній „Науці“. Та мимо всього „Лихвар“ розвиваєть ся постійно: в 1874/5 зміняє статут і з тов-а виключно економічного стає і літературно-науковим.

1874 приходять на університет Михайло Павлик і Іван Франко¹⁾ (тоді вони ще не знали ся з собою) і оба записують ся до „Кружка“. „До „Кружка“ притягав особливо його двотижневий орган „Другъ“²⁾ (виходив від 1874 до 1877), від „Лихваря“ відпихала його назва і пуста формалістика, а найгірше те, що „Лихвар“ був під одним дахом з „Бесідою“, через що не мав ніякої самостійної думки. Впрочім я був тоді етимольог і прихильник Наумовича, котрий викликав між народом рух“³⁾.

„Та і в Кружку не було нічого інтересного. Царило в нїм комплетне рутенство, скріплене ворожим настроєм до простого народа. Члени Кружка говорили між собою язичієм, а на кождім кроці мож було почути, що „мужик — мудь, його мова хамська“⁴⁾.

„Франко, котрий уже в гімназії писав фонетикою, опинив ся в Кружку також головно ізза його органу і писав у нїм „быль“ і т. д.“⁵⁾.

¹⁾ Іст. Оч. ст. 12. — П. М. Павлик казав, що Франко прийшов на університет в рік по нїм т. є. 1875.

²⁾ Другъ, письмо для Белетристики и Науки. Властитель и издатель „Акад. Кружокъ“. Третій річник має таку титул. карту: „Другъ, письмо литературне. Коштомъ руского Тов-а „Академ. Кружокъ у Львовѣ“. Підъ ред. Олексы Зафіовского, Николя Дольницкого и Андрѣя Павлиша, при головній помочи Ивана Белея, Антона Дольницкого, Вол. Левицкого, Михайла Павлика и Ивана Франка. Зъ друк. Тов. им. Шевченка“. Річники III. і IV. мають далеко більше змісту чим 2 перші: вплив Драгоманова очевидний. Досить много про народ і його справи, сильно заступлена бібліографія, є красші твори великоруських писателів і обговорюєть ся справи, які тоді були на порядку на заході Европи. Останній (недокінчений) річник ріжнить ся так від попереднього, як той від двох перших...

³⁾ З інформацій п. М. Павлика.

Крім Франка головними співробітниками „Друга“ були в 1875 р. Антін Дольницький (тепер суд. радник у Львові), Павлик, Лабаш і Стебельський¹⁾. Цілю „Друга“ було викурювати з під „русскихъ стрѣхъ“ польське слово і польську літературу, але вартість його до появи Драгоманова і його впливу на редакцію і редакторів була дуже невеличка. А Драгоманов увійшов у зносини з акад. молодіжю 1875 листівно, написавши два письма в редакцію „Друга“, а в 1876 особисто. 1875 був Драгоманов на вічу тов-а ім. Качковського в Галичи і м. и. з приводу справ порушених на вічу написав своє друге письмо „в ред. Друга“²⁾ в котрім критикує формалістичне народовство і звертає увагу на українство в найглибшій значіню того слова. Письмо те зробило величезне вражіє. Відповісти на нього поручено Дольницькому.

В марті 1876 приїхав Драгоманов до Львова і поступив до „Кружка“, де познакомив ся з його виднійшими членами. Від того часу переписував ся з ними аж до своєї смерти. Зараз в перших листах припоручив їм великоруську літературу і переслав їм Гліба Успенського (псевд. Г. Іванов) „Отравленный діяконъ“, поділив його на глави, поназивав їх і радив передрукувати в „Друзі“. Зложило ся так, що редактори „Друга“ не всі були у Львові, і Павликови удало ся на власну руку пхнути припоручене Драгомановом оповіданє. Счинив ся страшний рветес. Попи відсилали „Друга“³⁾. І в самім „Кружку“ піднесла ся опозиція. Тоді сторонники Драгоманова наклонили понад 30 членів „Лихваря“, щоби вписали ся до „Кружка“ і помогли їм опанувати опозицію, що дійсно наступило. Виділ перейшов цілком в руки „нових“, „Друг“ станув

¹⁾ Іст. Оч. 12.

²⁾ Перше письмо в річнику II, ст. 265—270, написане по поводу статі поміщеній в I-ім річнику п. з. „Новое направление украинской литературы ст. 384—9 і 411. 16“. На перше письмо відповідає ред. „Друга“ туманною і зарозуміло-грубою статьею п. з. „Одповѣдь на письмо г. Украинца въ ч. 11. нашої часописы“. [Писав о. Гнат Онишкевич, потому проф. руської літ. на черн. унів. (М. II.)] (ст. 290—5), де трапляють ся такі теревені: „Дайте нам спокій з українщиною і з великорушиною, ми маєм свій язык! Если би нашій редакції ходило о то, щоби писати по великорусски, то най г. Українець буде переконаний, що і ми потрафили би виучити ся великорусского языка, подобно (іно о много скорше) як виучуєм ся других старих і нових бесід. Та-ж г. Українець також не великорус, а знає добре по великорусски писати; чому-ж не могли би ми до того дійти, если би то било нашою послідною цілію?“

³⁾ М. II.

зовсім на народнім українськiм ґрунті, на що заносило ся вже перед приїздом Драгоманова¹⁾—²⁾).

В лiтнiм курсi 1876 наступає цiлий ряд спiльних манiфестацiй обох товариств, з котрих найлiпше випали вечерницi, урядженi (23 мая) в ратушевiй салi при участi старших народовцiв в користь ученикiв руської гiмназiї, — спiльний вечерок в 33 роковини смерти Маркiяна Шашкевича (24 червня) i спiльна забава на замку (6 липня). Особливо Маркiяновi вечерницi мали значiне, бо на них висказала молодiж прилюдно своє *confessio fidei*³⁾. Дольницький i Павлик мали вiдчити. Перший вказав на поверховнiсть роботи Галичан вiд смерти Маркiяна, на маловажнiсть язикових спорiв, якими занятi обi партiї, з котрих одна має „княжий“, друга „козацький iдеал“, а обi не працюють над просвiтою народа, ба, навiть не знають його. До серiозного дослiджуваня народа i працi над ним потрібне передусiм усунене партiйної незгоди i тому бесiдник взиває старших, щоби пiшли слiдом молодiжi i злучили товариства Просвiту i Качковського⁴⁾. — М. Павлик читав „Про потребу етнографiчної i статистичної роботи в Галичинi“. Перейшовши докладно iсторiю такої роботи на заходi, у полудневих Славян (головно Сербiв) i у нас, вказав дорогу i способи, як брати ся до такої роботи та наслiдки її в Росiї, де вона викликала цiлий ряд знаменитих писателiв-реалiстiв. Вистудiювати наш народ, вiдкрити в нiм i розслiдити той невольницький принцип, що каже йому гнути шию й розум, а тодi вiдкриємо в народi i той туск (тугу), що його iмаєть ся i його змагання до волi, до рiвности, до науки! — Вiдчит зробив велике вражiне, Павлика запрошено з його працею до духовного семiнара.

Тими спiльними манiфестацiями пiдготовлено остаточно справу злуки обох академiчних товариств, котра то справа тягнула ся вже вiд трьох лiт — зачала ся ще перед приходом Павлика на унiверситет, заiнiцiювана „Кружком“ в люти 1874. Тепер її „приспiшено“ з огляду на те, що 1. VI. 1876 вийшло мiнiстерiальне розпоряджене, щоби всi акад. товариства змiнили до 3 мiсяцiв свої статuti на строго академiчнi. Для виповнення сього розпорядження оба наші товариства скликали ще перед

¹⁾ З iнформ. п. М. Павлика.

²⁾ Ист. Оч. 14.

³⁾ Ист. Оч. 15.

⁴⁾ Вiдчит п. М. Павлика був вироблений наперед, i праця Дольницького опирала ся на нiм. — М. И.

феріями загальні збори. „Лихвар“ на заг. зборах з 9. VII. 1876 уложив точки поєднання з „Кружком“, котрий прийняв їх в цілості і одногласно на своїх зборах з 12. VII. 1876. Так отже ще 1876 р. можлива була спільна організація всієї нашої акад. молодіжи! „Правда“ прийняла се змаганє з радістю, а „Слово“ мовчки.

Та склало ся зовсім инакше, ніж думала молодіж. Ненависть до „Кружка“ і його органу збирала ся вже довший час, аж вкінці вибухнула. В відповідь на третє і найзнаменитше письмо Драгоманова, в котрім він піддав острій критиці роботу галицьких проводирів обох партій і радив перейти до порядку і над формалістикою народовців, накинуло ся на „Друга“ все і всі: і „Слово“ і „Сіон“¹⁾ і „Правда“ і Верхратський у своїй брошурі „Отвіт Партицькому“, виданій з нагоди словаря О. Партицького, і навіть такий патріот, як Стефан Качала (його лист повний обуреня є між паперами п. Павлика). Коли-ж іще по вакаціях прийшли до Львова брошури Терлецького (Парова машина, Правда, Бідність, видані ще 1875) а з Лондону через ред. Впередь'а і рос. револ. видавництва, реакція в „Кружку“ піднесла голову, пішли збори за зборами на університеті, сторонники „Слова“ гасили лампи і счиняли бійки так, що на університет аж детективи входили²⁾. Поліція звернула увагу на новий рух в „Кружку“ ще в часі вакацій, коли реакціонери з „Кружка“ переловили лист Павлика з Косова адресований до Дольницького і занесли управителям „Нар. Дому“, від котрих довідали ся про той лист і „ширші круги“. А в тім листі була мова про звязи з закордонними Українцями і про квартиру для переїзжих. На добавок відкрито на шафі в „Кружку“ склад женевських видань, котрі кольпортував Василь Лукич (Левіцький). Було чим страшити молодих рутенців!

В виду того всього жите в „Лихвари“ майже завмерло, а за те тим бучнійше кипіло в „Кружку“ (унів. рік 1876/7), де реакціонери, тровлені пресою, старали ся всіми способами взяти верх над новим рухом. Каса була в їх руках, бібліотека в руках противників, котрих було більше. Останні поставили в „Кружку“ сторожу, котра днем і ночью стерегла бібліотеки. Мимо того реакціонери вдерли ся в усмотреній хвилі до льокалю „Кружка“, поломали меблі, пірвали протоколи³⁾, розбили бібліотечні шафи

¹⁾ Орган митрополіта.

²⁾ Інформ. п. М. Павлика.

³⁾ Інформ. п. М. П.

і загарбали що цінніші книжки¹⁾). Мимо всього новий рух був би здається таки утримав владу у своїх руках, як би не арештованя його найчільніших проводирів і страшний переполох, який ті арештованя викликали в рядах його сторонників. Арештовано наперед закордонних Українців (Сергія Ястрембського з Харкова і Антона Ляхоцького з Київа), а відтак на підставі листів Драгоманова знайдених у Ястрембського також Михайла Павлика (двома наворотами), Івана Франка, Івана Мандичевського, теол. Олексу Заячківського, Белея і Остапа Терлецького у Відні. Ті другі арештованя наступили на підставі адрес знайдених у Котурніцького. Поліція думала, що трапила на слід тайного товариства, але переконавши ся, що були тільки невинні „громади“ молодіжи по провінції, відділила справу т. зв. громадників від справи соціалістів (М. П.). Молодіж, що вже зачинала набирати запалу до народньої роботи в поступовім напрямі, котрий був би взяв верх і над формалістичним народовством і над москвофільським рутенством, розпала ся знов на давний лад, під впливом нагинки „Слова“ і польської преси на „нігілістичну пропаганду між українофілами“ все пішло в розтіч, „Другь“ упав (в маю 1877) а в „Кружку“ взяла верх казенно-русска „ідея“²⁾).

Так упав заініційований Драгомановом і много обіцяючий рух між нашою акад. молодіжю, щоби виринути в зміненій формі значно пізнійше. Як же инакше виглядала би нині Галицька Україна, як би тому насильно здавленому напрямови судив ся був правильний розвиток! Вправді вплив раз вироблених людей відбив ся на слідуєчих поколіннях, але все таки не був то вже безпереривний розвиток.

IV. По кризі. По під'ємі — занепад. „Антольоґія“. Внутрішнє житє. Зміна назви („Академічне Брацтво“ 1882). Віча і вандрівки. Новий під'єм руху.

„Так розійшли ся дороги „Кружка“ і „Лихваря“ в дві противні сторони, по котрим вони рік за роком чим раз більше від себе віддалюють ся“³⁾. Ще довгий час тягнуть ся, немов відгомін 77-ого року, змаганя, щоби не дразнити себе взаїмно й оминати „дразливі справи“.

¹⁾ Іст. Оч. ст. 19.

²⁾ Іст. Оч. і інф. п. Павлика.

³⁾ Іст. Оч. 20.

По під'ємі в р. 1876/7 виглядає все „як по війні“. Занепад, апатія, рутенство відживає: виділ „Лихваря“ не дозволяє Франкови читати про „Відносини науки до життя“. Головою був тоді Кость Бобикевич.

На 1879 вибрано головою ст. прав Осипа Білинського. В марті заложено „Історично-літературний Кружок“, заходами Корнила Заклинського. „Був се за всі часи істнованя „Лихваря“ одинокий кружок, в котрім з'явила ся систематична і солідна наукова праця“¹⁾.

На 1880 вибрано головою Андрія Чайковського. На загальних зборах (29/X. 1879) поставив він внесенє, щоби ніхто з членів не вписував ся до „Кружка“²⁾. Contra говорив Франко в імени свободи волі личности. Відтак Франко ставить внесенє, щоби тов-о звертало більшу увагу на інтелектуальне виообразование членів, чим на матеріальне підпомаганє їх і радить в тім напрямі змінити статут. Принято його внесенє, яке вкладало на кожного члена обов'язок мати хоч один відчит і вибрано комісію для уряджуваня відчитів, котра цілий рік сварила ся з виділом, але і робила де-що. Ізза Гайнової поеми „Німеччина“, яку відчитав у перекладі і з коротким вступом Франко, купка невіжів счинила хрію і вийшла зі салі.

[Та хрія на тім не скінчила ся. Задля тої „Германії“ поставлено на найблизшій засіданю виділу внесенє, що делегат виділу до відчитової комісії (тоді т. Кокорудз) мав право заложити своє veto, коли-б відчит своїм змістом не надавав ся до виголошеня, коли-б ображав естетичні і моральні чувства слухачів (як пр. Гайного „Германія“).

Ту постанову оголошено в товаристві на чорній таблиці. Проти тому заворушили ся всі поступові елементи в товаристві, ну — і члени відчитової комісії.

Счинила ся буча при найблизшій відчиті, делегат заявив, що його на засіданє комісії не кликано, отже мав бути відчит нецензурований. Голова запротестував проти тому і вийшов з льокалю, але відчит Франка мимо того відбув ся.

Наслідок того був такий, що Франко перестав бути членом товариства. Стало ся се за відомостю і заохотою „старших“ народовців, котрим Франко був солею в оці. Виділ приймаючи на засіданю нових членів завважав, що Франко один

¹⁾ Іст. Оч. 20. В протоколах записано се під 1880 р.

²⁾ Як товариства антінаціонального, ворожого „Лихварови“. — *А. Чайковський.*

рік членом не був і треба було його на ново прийняти. За прийняттям Франка підніс руку один т. Білецький.

Приклонники Франка були обурені, вони масово з товариства виступили. Товариство попало в дефіцит, не було чим платити хати, і воно втратило льокаль, помістивши свої манатки в експедиційній комнаті „Діла“]. (А. Ч.).

В червні 1880 прийшло завізане від віденської „Січи“ на перше віче руських академіків до Коломиї на день 15/IX 1880. В цілі вибору делегатів скликано загальні збори на день 3. VII. Делегатами вибрано: Кокорудза, Северина Даниловича і Костя Левіцького і дано їм слідуєчі „поручення“: 1. Не підносити язикових і правописних квестій. 2. Предложити проєкт видавання часописи як органу всіх малоруських академіків. 3. Брати уділ в вокально-декл. вечерку, на котрім один з делегатів мав „держати відчит довольної гряди“ (змісту)¹⁾. [В тім році відбуло ся на університеті спільне віче членів „Лихваря“ і „Кружка“ в цілі взаїмного порозуміння академічної молодіжи. Головою „Кружка“ був тоді Лев Павенцький, але на зборах був речником „Кружкарів“ Михайло Король, а речником „Лихваря“ Олесницький. Була се властиво диспута між тими двома, якій віче лише прислухувало ся. Коли Олесницький піддав критиці поступоване „старих“ лідерів, які тоді репрезентували галицьку Русь, насів на його Король, відмовляючи йому права, як молодикови критикувати поступоване старих, досьвідних, непорочних людей. Супроти таких зацофаних поглядів „Кружкарів“ віче не довело до порозуміння, і розійшло ся, не постановивши нічого]. (А. Ч.).

На рік 1881 вибрано головою Евгена Олесницького. На внесене Чайковського ухвалили заг. збори з 7. XI. 1880 заложити „Правничий Кружок“. Першими членами-основателями його були: Чайковський, Олесницький, К. Левіцький, Могильницький, С. Данилович — всі тепер адвокати. Рік 1881 належить до найживійших. Перед тим представляло ся товариство менше як мізерно — верх мали консерватисти²⁾. Тепер було троха відчитів, уряджено спільно з „Кружком“ баль, котрий „випав дуже сьвітло“, а головне: в память 10-літної річниці закладин тов-а видано „Антольоگیю“ (рішено друковати 200 прим. на веліновім, 400 на звичайнім папері). Авторів предложив Олесницький, а комітет одобрив усіх³⁾. 10-ті роковини заснованя тов-а сьвятковано

¹⁾ Іст. Оч. 21.

²⁾ Гл. спомини Е. Олесницького в 27 томі Л. Н. В.

³⁾ Іст. Оч. 21.

ще загальними зборами 26. VI. 1881, на котрих голова виголосив промову; в ній представив він початки і розвиток тов-а, про що мабуть сам мав не дуже ясне понятє, чи може секретар д. Партицький подав тільки кепський зміст його промови¹⁾).

Як дивив ся загал суспільности на взаємини між „Лихваром“ а „Кружком“, видно з того, що підносить ся на зборах, що „зближенє „Лихваря“ з „Кружком“ на балях робило загально добре вражінє“. Здаєть ся, що взагалї вечерниці робили добре вражінє, бо уряджували їх чимало, найчастїйше музикально-вокальні. — Між занотованими в протоколах видатками знаходимо в тім часі такі позиції: „На телеграм на вечір в честь Верещагіна“, „На адресу для Лінінського“²⁾ — видно, що приходили запрошеня від ріжних комітетів.

Тоді вела ся акція за оснoванєм катедри руської історії і в сій справі звертав ся „Академічеській Кружок“ до „Лихваря“; до комітету вибрано К. Левіцького і В. Білецького³⁾).

Кілька разів порушувано на загальних зборах зміну статута та по передискутованю поодиноких точок не можна вже було нічого ухвалювати, бо констатовано брак потрібної скількості членів.

На зборах з 5. V. 1882 р. довершено вкінці зміни статута і назви тов. на „Академічне Братство“⁴⁾). Головою був тоді В. Коцовський, вибраний на припорученє Олесницького против канд. К. Левіцького (при рівности голосів 20 contra 20 дірімував Олесницький). Коцовський перший запропонував і уаргументував зміну назви. Між проєктами виринає вже тоді назва „Акад. Громада“. На зборах з 5 мая поставив внесене т. Давидович, щоби

¹⁾ Звертаємо увагу, будучого історика тих часів на місце в промові Олесницького, де він повідає, що „вже завчасу виступила явно ріжниця переконань між молодїжю, а се довело до утвореня двох академічних товариств“ і на зовсім противний вислов автора Іст. Оч. про „багательні впроси“ як також на перші річники „Друга“, де в кілька літ по заложеню „Кружка“ ще нічо „явно“ не виступає, кромі темного тумана і рутенства, котрі хиба годї величати „переконанями“. (Заінтерпельований в справі того противенства п. Павлик сказав, що в початках „Кружка“ його москвофільські тенденції були виразніші, чим потому).

²⁾ На весїле Петра Лінінського в домі о. Фолиса в Деревні (повіт Жовква) як основателя „Дружного Лихваря“ вислано в депутації тт. Чайковського Андрія і Левіцького Костя з відповідно зладженою адресою, яку депутати врочисто йому передали. — *Л. Ч.*

³⁾ Засіданє видїлу „Др. Лихваря“ з 17/12 1881.

⁴⁾ На внесене К. Левіцького (31 голос. против 21).

враз з назвою змінити в товаристві і правопись на етимольогічну. Проти сього виступає Олесницький і І. Кокорудз (перекладчик славної тоді „Молитви попа“), доказуючи, що правопись є зверхньою признакою переконань і що фонетика є в уживаню в закордонній Україні, а єдність з російською Україною конечна для нас. (Перший раз стрічається в протоколах зворот, що український — наш). „Абсолютною більшістю голосів, перепало внесене Давидовича“, але та більшість виглядала так: 14 против 13.

На внесене К. Левіцького вибирають комісію¹⁾, котра заняла-б ся виданем „Зборника народних пісень“. (До комісії ввійшли: Левіцький, Коцовський, Матїїв, Грабович, Білецький).

В поминальнім богослуженю за Яхимовича не бере товариство участі тому, що запрошене з „Кружка“ писане російською мовою²⁾. Тт. Коцовський, Левицький і Грабович задумували вносити протест в імени товариства в справі оо. Василяян, та ректор унів. загрозив, що підписані підпали би дисциплінарному дохожденю³⁾. Для близшого обговореня видавництва народних пісень скликано збори на 9. VII., які відбули ся при участі 15-ох членів (на 26 дійсних членів, в товаристві перестерігали дуже, — здається за старанем В. Коцовського, котрий уже попереднього року визначив ся як незвичайно скрупулятний касієр — щоби викидати з тов. тих, що вкладок не платять, тому-то число членів часто міняється) і „Його Магніфіценції“, д-ра Пентака. Присутний комісар Кржепінські заборонив говорити про такі речі, як — видаванє народних пісень! На сїм кінчить ся хронїка „Дружного Лихваря“, бо на зборах оголосили, що Намісництво затвердило зміну статутів і назви товариства, рескриптом з 30. VI. 1882 р.

На зборах з 29. X. 1882 ставить Масляк внесене, щоби скликати загально академічне віче і вислати протест до міністерства просвіти в справі катедри укр. історії, та тодішній голова³⁾ ухилив те внесене „яко маюче на оці більше політичні цілі і шкодливе товариству“.

Головою на 1883 р. вибрано Івана Матїєва. В товаристві занимали ся тоді видавництвом Бібліотеки Онишкевича; існував кружок філософічний і музичний. Тов. „Bratnia Romos“ звертало

¹⁾ На XVI засіданю виділу з 14. V. 1882.

²⁾ Гл. засіданє виділу з 26. VI. 1882.

³⁾ В. Коцовський.

ся з пропозицією, щоби з фондів обох товариств утворити одно позичкове товариство. „Акад. Братство“ не пристало на се. Волод. Ст. Качала прислав 200 руб. на цілі тов-а¹⁾).

Тов. „Академічеській Кружокъ“ взивало „Ак. Братство“ до співучасти в концертї на честь Шашкевича, устроюванім по народнім вічу дня 29. VI.²⁾

Вислано телеграму до „Січи“ у Відни³⁾, як протест на статю поміщену в „Проломі“, в якій похваляєть ся виступ голови кацапської „Буковини“, Дудикевича. „Січ“ заявила, що зриває всякі зносини з тов. „Буковиною“. — „Брацтво“ урядило в тім році концерт в память Шашкевича спільно з „Кружком“ (від останнього вийшла ініціятива), коли той згодив ся на плякати в „малоруській“ мові. На внесенє голови (Яреми) рішено урядити академічне віче в Коломиї, яке відбуло ся дійсно 7. VIII. 1884⁴⁾. В вічу взяло уділ 130 академіків, кромі гімн. учителів і иньших учасників обох полів. В президії засідали К. Левіцький і Др. Л. Озаркевич. Перший реферат виголосив Яр. Кулачковський про красвий закон з 1873, котрий в руськім краю установляє в середніх школах польську викладову мову. Поставив резолюції, що домагали ся заведеня по всіх гімназіях сх. Галичини руських викладів, а поки що отвираня руських паралельок; заведеня руських викладів на всіх факультетах львівського університета, а поки що креованя катедри руської історії і обсадженя існуючих уже а необсаджених руських суплентур для викладів цівільного судоводства.

Другий референт, питомець Б. Кирчів, говорив коротко, але з запалом і дотепно про потребу заведеня руської мови замість латинської в богословських викладах. — Черновецький акад. Кумановський реферував про потребу скорого обсадження катедри руської мови і літератури на черновецькім університеті. — Вол. Кобринський говорив про потребу заложеня медичного факультету у Львові. — Евген Озаркевич мав „дуже цікавий і гарний“ реферат про поліпшенє економічного побиту руських академіків. — Микола Шухевич реферував про потребу заснованя науково-літературної часописі для розбудженя житя між акад. молодіжю. — Вас. Полянський

¹⁾ Засіданє виділу з 25. II. 1883.

²⁾ Засіданє виділу з 10. VIII. 1883.

³⁾ Засіданє виділу з 2. XII. 1883.

⁴⁾ Гл. зас. вид. з 19. X.

говорив про піднесенє просвіти і розширенє горожанських прав нашого жіноцтва. — Деякі реферати визвали живу дискусію. Для введеня в житє резолюцій вибрано комітет з 10 членів¹⁾. Віче ухвалило м. и. на внесене К. Трильовського „висказати усильне бажанє, щоби вже раз Совіт „Народного Дома“ питомців своєї бурси посилав до руської гімназії у Львові“ (принято одногласно)²⁾. Всі ті реферати і дискусія над ними тревали всього від год. 10 до 1/4. Видно, балакучість, яка в часі сецесії дійшла до зеніту, тоді ще не була язвою академічних зборів і нарад. (Описане тут віче було другим з ряду, перед ним зірвано зносини з кацапськими академіками. На першім вічу руських академіків австр. університетів, котре відбуло ся 1881 р., кацапи ще були. Головну роль відгравав тоді м. и. Ярослав Окуневський³⁾).

В товаристві існував „Комітет вандрівничий“. Перший раз згадуєть ся про нього 8. VII. 1884. Внесене т. Яворського, щоби товариство вписало ся в члени „Нар. Дому“ перепадає тому, що на се не позволяє „суперечність статута заведеня Н. Д.“⁴⁾.

Дня 30. XI. згадуєть ся про існуванє і успішний розвиток статистично-етнографічного кружка; кружок уряджував відчити що тижня. В протоколах не записували тем відчитів, припадково згадуєть ся про реферат К. Левіцького з праці п-ні Яременко: „Про крестянську женщину“. В протоколі записувано лише ті відчити, що не були уряджені з рамени існуючих кружків. Так пр. К. Трильовський відчитує свою сатиричну новелю з сучасного житя п. з. „Одинока в своїм роді камениця“ (7. XII.). В дискусії закидали йому, що висьмівав хиби тодішньої старшої інтелігенції, а не добачував хиб молодіжи.

В другім відчиті „Про етнографію“ Т. Лукашевич (13. XII.) заохочує до збираня матеріялів, аргументуючи, що етн. прогульки рівно цікаві для тих, що студіюють іст. літератури, історію, географію, природничі науки як і для тих, що студіюють економію і статистику.

¹⁾ Гл. Дѣло з 1884, чч. 87—106. Чиясь варварська рука повитинала многі місця в річниках Діла, що знаходять ся в бібл. львів. унів.

²⁾ Дѣло з 84, ч. 108.

³⁾ З інф. Д-ра М. Шухевича. За акад. часів п. М. Ш. великого шуму наробив уряджений без попа похорон ак. Нарольського, котрий застрілив ся. Дати Інформатор не міг подати.

⁴⁾ Зас. вид. з 9. XI. 1884.

Дальше згадуєть ся відчит Евгена Козакевича¹⁾ про „Магмета і Фадізу“ і Кулішеву літер. діяльність серед нашої суспільности та його становисько взагалі.

Д. Стахура читав „О поправной бесіді“ (18. XII.), закидав товаришам провінціоналізми і польонізми, але зійшов на те, що не гарно, коли в товаристві вживаєть ся слів: парубок, встечи ся, брешете... Мабуть гуморови тодішнього секретаря Єр. Калитовського завдячуєть ся се, що протоколи з того часу читаєть ся з приємністю²⁾. На 25-літні роковини літ. діяльності Кониського підписує ся на адресі 200 акад. Українців. Кружки „етн. статистичному“ уділюють заповоги, на викинчене більшої статистичної праці про „Рух читалень в Галичині“. Професорови славістики з Парижа Lanis Léger-ови вислали видавництва товариства. Чернигівська губернська управа прислала до товариства свої статистичні виданя. (Товариство устроювало в тім часі дуже часто забави, представлення, вечерниці, на які давали добровільні датки всякі ексцеленції як: Зибликевич, Сембратович, Исакович). Видно не до вподоби було ректоратови те, що студенти уряджували прогульки, бо ректор запитував 3. IV. 1886, чи мають вони позволене на вакаційну організацію.

В річнім справозданю з 1885/6 р. подана докладна статистика членів товариства:

В товаристві було:

Рік, голова:	Правників	Фільософів	Теологів	Сума членів	Сьвітських в унів.	Сьвітських в тов.	% сьвітських в тов.
1880 1 Олесницький	37	24	22	83	140	61	43.5%
1881 2 Коцовський	42	23	23	88	145	64	44%
1882 3 Матіїв	42	24	17	83	130	66	56.7%
1883/4 Ярема	34	14	21	69	95	48	50.5%
1884/5 М. Шухевич	48	15	30	94	114	63	55.2%
1885/6 Козакевич	33	11	34	80	83	46	55.4%
1886/7 Петрушевич	34	13	30	76		46	

¹⁾ Козакевич мав, по сьвідоцтву його товаришів, великий вплив на молодіж, чого з документів, що заховали ся в архіві тов-а, годї доміркувати ся.

²⁾ 25. I. 1885.

23 падолиста 1885 р. робила дирекція поліції трус в бібліотеці товариства. На 1200 книжок в бібліотеці знайшли 3 заказані (повіт. судом в Станіславові з 1880 р., Коломиї з 1881 і в Відни з 1882) а на дві виробили заказ. (Сконфіскованими книжками були: роман Рудченка і етнографічні праці Подолинського). Всі бібліотечні книжки забрали на поліцію, через що бібліотека не функціонувала цілий рік. Житє в научних кружках упадає, за увесь рік було всього 8 відчитів.

В протокол¹⁾ згадуєт ся, що тов. „Січ“ і „Czytelnia Akademicka“ в Кракові спільно уряджували вечерок Шевченка, також „Bratnia Pomoc techników we Lwowie“ устроювала концерт в XXV-літню річницю смерти Тараса. — Товариство висилало делегата на інтронізацію Пелеша, станіславівського єпископа. В прашаню проф. Рітнера брали відпоручники „Братства“ „діяльну“ участь як репрезентанти цілої руської молодіжи. — Того року устроїло тов. вандрівку в глибоку бойківщину. Дорога йшла через Перемишль, Добромиль, Устрики, Турку до Дрогобича.

Ті вандрівки були безперечно одним з красших проявів академічного житя: на них пізнавала молодіж свій край та народ і, що певно не менше важне, запізнавала ся між собою. Тепер, коли таких прогульок на більші розміри нема, є академіки, котрі кромі дороги з дому до Львова, чи Відня, не знають ні одного шматка нашої землі, а з власних товаришів знають 5—6 ліпше та ще в двоє тільки по імени. Коли-ж іще рідко бувають на „Громаді“ та викручують ся від маніфестацій на університеті, то не виносять зі свого акад. житя просто — ніяких споминів, ані навіть ліпших знаомств! Про велике агітаційне і просьвітне значіне тих вандрівок не потрібно й говорити.

З огляду на вагу вакаційних вандрівок подаємо короткий опис важнійших:

В чч. 40—41 „Дѣла“ з 5 (17). IV. 1884 є „Відозва до руської молодіжи і плян вандрівки“. Сказано там: „...покликуєм братним та дружним зазивом і до Вас, академічні товариші наші з „Акад. Братства“, „А. Кружка“²⁾, „Союза“, „Січи“ і „Буковини“ — до гімназистів і семінаристів, до „всіх щирих охотників“. Вандрівка складала ся з двох частий. І. 27 липня 1884 з'їхали ся в Дрогобичи, урядили там вечерниці і відтам вибрали ся до Східниці, Урича (руїни замочка з княжих часів), Підгородець,

¹⁾ Справозданє за рік 1885,6.

²⁾ Пор. інф. Д-ра М. Ш.

Корчина, Синевідська, Розгірча, Бубнища (славні скелі) і Болехова, де уряджено вечерниці. Друга часть вандрівки зачала ся з'їздом в Станіславові (4. серпня), де уряджено вечерниці, представлене і забаву з танцями, відтак відбуто в Коломиї „ак. мітінг“, уряджено знов вечерниці і забаву з танцями а відтак були м. и. в слідующих місцевостях: Делятин, Дора, Микуличин, Шигот на Угорщині, Майдан, Говерля, Шпиці, Гаджина, Піп Іван, Гропа (нічліг), Буркут, Жабе, Усте-Ріки, відки сплавами до Кут, де знов уряджено вечерниці. На кошти першої части вандрівки складали з гори по 3 злр. 50 кр., на кошти другої по 13 злр. Вийхали серед зливи. Дорогою співали „Мир вам братя“ і „Ще не вмерла“), „вандрівка з Дрогобича до Коломиї була правдивим торжественним походом“. У Дрогобичи на вечерку був староста і урядники з родинами, але руської інтелігенції не було. Між партіями на провінції скрізь панувала згідливість. Сьвященики складали ся на видатки прийнять. В Корчині Франко мав відчит про „Наше відроджене під Австрією до 1848 р.“. Жандарми мимо зливи патрулювали цілу ніч. — В Калуши була мова про злуку руських властителів більших посіlostий²⁾.

Кореспондент звертає увагу на платню робітників по солярнях (1—2 злр.), на кошти продукції (сотнара соли 1 злр., а продаєть ся за 9 злр.), на відносини між робітниками в Бориславі³⁾.

Не менше інтересна була вандрівка, відбута слідующих вакацій 1884 р. по Поділю і Покутю, котра скінчила ся на Буковині. По містах заповіджено з гори цілий ряд відчитів, що вправило в шалену лють польську пресу (*Czas, Dziennik i Narodow-y*). Наша акад. молодіж зачала свою вандрівку (була се т. зв. третя вандрівка) від Тернополя (2 серпня). Важнійші місцевости, в яких затримала ся, були: Микулинці, Теробовля, Хоростків, Копичинці, Гусятин, Чортків, Нижнів, Улашківці, Більче (славні печери), Заліщики, Кіцмань і Чернівці. В важнійших місцевостях уряджували наші академіки відчити і концерти. Скрізь звертали пильну увагу на народні організації. Інтересно, що в Микулинцях було тоді найбільше товариств, котрі не зле функціонували; і так було там тов-о рибацьке (40 членів, 2 злр. вступ), пчільничо-огородниче (60 членів, 2 злр. для селян 50 кр.) тов-о охорони

¹⁾ Друга коресп., дат. Станіславів, 5 серпня 1884. Д'їло, ч. 86.

²⁾ Третя коресп., дат. Коломия, 7 серпня 1884. Д'їло, ч. 87.

³⁾ Перша коресп., Д'їло, ч. 85.

зв'ірят (50 членів), педагогічний кружок, шкільна поміч (45 членів, 50 кр.) — мимо того, що тамошнє міщанство зовсім не зможе. Читальня в Нижневі розвивала ся дуже добре і мала понад 100 членів. Про ті товариства тепер і слух затиб. Не знаємо навіть, хто їх закладав і чому вони в тих часах гарно розвивали ся — ніякому інтелігентови не прийшло на думку поінформувати про те свою суспільність. — Польська інтелігентна публіка на провінції відносила ся в тих часах прихильно до нашого національного руху. Бурмістр Теревовлі Др. Ольпінські витав нашу акад. молодіж у ратушевій салі розумною і щирою промовою. І по иньших містах інтелігентні Поляки „приймали руських академіків як власних дітий“, а лат. парох Гусятина кс. Шамоцкі відступив салю на вечерниці, котрі зачали ся відчитом В. Коцовського („Нові українські пісні про народні справи“)¹⁾. Як же далеко від нас ті — недалекі часи!

Той інтерес нашої акад. молодіжи до економічно-статистичних і організаційно-просьвітних справ, який проявляєть ся у одиниць вже в 70-их роках і скріплюваний у загалу нашої молодіжи впливом видавництва, якими занимали ся недавні академіки²⁾, вказує на прихід дуже діяльного молодого покоління, котре мало внести щось нового в убоге й мізерне публичне житє.

Почавши від 1887 р. протоколи „Акад. Братства“ дуже вбогі в які небудь згадки загального характеру. Згадуєть ся, що 1887 р. видало тов. своїм коштом „Вільгельма Теля“ — переклад Кміцкевича — що мандрівничий комітет ще існував і урядив в тім році прогульку в коломиийські гори. Матеріяльно підупадає товариство також; число членів на заг. зборах не переходить ніколи 30-ти. Мабуть з 1888 р. рух мусів скріпити ся, бо 25. X. 88 прийшло письмо з дирекції поліції, котрим взиваєть ся товариство, щоби подавало до поліції про всякі сходини в товаристві і про найменші подробиці з діяльності „Кружків“.

Видно, що поліція через край почала вмішувати ся до академічних справ, бо „Ак. Братство“ враз з „Академічеськимъ Кружкомъ“ і „Czytelni-єю Akademick-ою“ вносять протест до намісництва проти вмішування поліції в не свої діла і скликають

¹⁾ Гл. Дїло з 1885, чч. 80, 83—5, 93—5, 97, 98—100.

²⁾ Великий вплив мали на академічну молодіж: місячник „Громадський Друг“ з 1878, вийшли 2 випуски, відтак 3 збірки п. з. „Дзвін“ (1878) замінено на збірку з цензурних зглядів — і збірка „Молот“ (також 1878). 1879 виходить „Дрібна Бібліотека“ видавана Белейом і Франком, а 1880—1 „Сьвіт“ під тою самою редакцією. (З інф. М. П.).

в тій справі віче. Здасть ся, що і сенатови не подобав ся новий рух, бо „Ак. Бр.“ ~~дістає~~ від сенату якесь письмо, на котре рішили відповісти, що вони брали участь в вічу як академіки, а не як члени товариства. Інтересне ще хиба те, що радник суду Маєвський перевів в льокалю товариства судову ревізію дня 28 вересня 1889 р. пошукуючи предметів, які могли би належати до Сергія Дегена і його товаришів. Замітне те, що „вигляд“ р. Маєвського так поділав на присутних членів, що всі уважали за ліпше забрати ся з хати товариства. Лишив ся лише Тиховський і Крохмалюк. Ревізія очевидно не викрила нічого.

В протоколі під датою 19. X. 1889 згадуєть ся про віче всіх студентів руської народности, уряджене спільно „Ак. Бр.“ і „Ак. Кр.“ в справі руської мови в львівськїм університеті, а під датою 28. I. 1890 згадує ся, що „Дублянчики“ (тепер в більшій часті завзяті вороги Українців) прислали до тов-а признанє за сьмілу оборону академічних прав.

Трицяті роковини смерти Шевченка не хоче товариство сьвяткувати концертом, який уряджували всі укр. товариства, тому, що загал руських товариств репрезентує напрям угодовно-народовецький, а молодіж не може погодити своїх поглядів з найновішою програмою народовців (слова Євгена Левіцького).

Та се вже цілком нова фаза в історії нашої академічної молодіжи.

V. Покоління, з котрим тісно звязане повстанє і розвиток всіх трьох українських партій.

З тих часів походить все, що нині в нашім політичнім житю і організаційно-просьвітнім руху має глибокий зміст. Тоді доперва розвинуло ся неодна з того, що в 70-их роках засіяв між нашою молодіжю великий Драгоманов і що відтак континуували його ученики. Виступило воно дуже ярко на тлі мізерії і заскоружлости старого рутенства. Та писемних документів з тих часів дуже не много. В радикальних видавництвах було за мало місця, щоби представити в них ширше новий рух між акад. молодіжю, а в народовецьких і москвофільських органах рідко подибуєть ся щось иньшого крім менше або більше делікатного „ігнорованя“ „безбожного радикалізму, опертого на жолудкових ідеях“. Тому при писаню хроніки сього періода опи-

расмо ся рівно як при II-ій часті сеї праці, майже виключно на устних інформаціях.

„Akademische Grössen“ тих часів були: Євген Левіцький (спів-основатель всіх трох укр. партій), Володимир Охримович (член двох укр. партій), Вячеслав Будзиновський (член двох укр. партій), Микола Ганкевич (був в двох укр. партіях), Олександр Колесса (в двох), Осип Партицький, Юліян Бачинський, Шахнович, Лев Лопатинський, Євген Вацик (тепер дає гроші на пам'ятник Потоцькому), Казимир Тиховський, Бережанський, пізнійше Іван Франчук, Іван Копач і и.

Перші з вчислених тут застали ще на університеті Євгена Козакевича¹⁾, Євгена Петрушевича, Єроніма Калитовського, Кирила Трильовського і Григорія Величка.

Перший голосний виступ представителів сього покоління мав місце на загально академічнім вічу (студентів університета, техніки, ветеринарії й рільничої „академії“ в Дублянах без огляду на національність) в ратушевій салі, котре тревало три дні. Було то в р. 1889. Те монстр-віче відбуло ся з приводу розпорядження Гавча, тодішнього міністра просвіти, котрим обмежувано академічну свободу, заведено легітимації і стислійший надзір над акад. товариствами, а головно: заказувано однорочникам бути записаними на університеті. Президентом Львова був тоді Мохнацкі (він був на стільки толерантний, що відступив салю і на з'їзд рад. партії і ювілей Драгоманова), котрий відступив салю на 3 дні без трудностей. Коли-ж на домаганє Гавча віднесли ся до нього ректори, щоби по першім дні відмовив студентам салі, Мохнацкі, як чоловік чести, спротивив ся сьому і дотримав слова. Тоді ректори старали ся особисто контролювати дальший хід нарад, але запрошеня виставлено їм аж тоді, коли заявили, що прийдуть на віче в характері приватних учасників. Якесь внесене ректора Пентака перепало. За участь у вічу В. Охримовичови уділено догани і відібрано стипендію²⁾, а Будзиновського, котрий мав острый і дотепний реферат, релеговано з львівського університету. Уділено догани також Е. Левіцькому і Лясковніцкому (тепер ред. *Więku N.*). Охримович, Ганкевич і Євген Левіцький перейшли через те віче з філософії на права. По другім дні нарад відбув ся по улицах гусак, найбур-

¹⁾ Перший у нас марксіст, впровадив до Брацтва „Die neue Zeit“, був дуже читаний. — (З інформ. М. Ганкевича).

²⁾ Товариші робили „на те конто“ дотепи, що Охримович заплатив *Entrée-Geld* до соціалізму. — *М. Г.*

ливійше під намісництвом, де перший раз співали скомпонований Олександром Колесою (тепер проф. унів.) гимн: „Шалійте, шалійте!“¹⁾.

Так на тім вічу, як і на пізнійших всесловянських академічних з'їздах у Празі і Відни, представителі українського студентства все відгравали видну роль²⁾.

Описане тут віче є немов яскравим свідомством життя і взаємин нашої акад. молодіжи з того часу. Її не знана була та окремішність, якою ми тепер мусимо відгороджувати ся від більшости польських товаришів ізза їх крайної нетерпимости. Націоналізм тоді ще ігноровано³⁾. Серед польської акад. молодіжи була поступова група, з котрої витворили ся відтак вшехполяки, людовці і соціалісти. Тоді всі ті елементи були запереченем шляхотської політики і тому наша молодіж жила з ними в приятних зносинах в хибнім переконаню, що національна справа сама собою розв'яжеть ся, коли змінять ся політичні відносини. Досьвід опрокинув те переконане³⁾. Місцем, де груповала ся руська молодіж поруч польської і жидівської, була „Czytelnia Naukowa“⁴⁾, товариство не академічне і не дуже численне. З виднійших Поляків належали там: Wyslouch і Wyslouchowa, Dzwonkowski, Skajewski (независимий соціаліст), Gorzycki, Moklowski, Daszynski, Stapiński й Діаманд, а з жидів: Ашкеназе (тепер адвокат), пані Перльмуттер, Нахер і померший уже Френкель. Там відбували ся спільні „гербатки“ і відчити (з Українців давали відчити м. и. Евг. Левицький, Франко, Ганкевич і Охримович), Франко співав народні пісні і взагалі атмосфера була досить приємна.

І з москвофілами жили наші академіки в можливих зносинах (м. и. ізза їх оі.озиції⁵⁾ супротив нової ери) і старали ся витворити серед них поступову групу, з чого одначе нічо не вийшло (тай мало хто надіяв ся хліба з тої муки). Для нинішніх академіків інтересним буде факт, що на ювілею „Академического Кружка“ сидить на почеснім місци офіційальний відпоруч-

¹⁾ З інформ. Д-ра Вол. Охримовича і М. Ганкевича. (Замість: „грізна Валькірія“ — було pereat, pereat, pereat Гавч).

²⁾ З інформ. В. О. і и. Гл. „Народ“ рік III. ст. 181—3. Другий з'їзд і програма поступ. слов. молодіжи, як також окреме польське справоздане (друк. в Городку).

³⁾ В. О., М. Г. і и.

⁴⁾ В тих часах виходив „Przegląd społeczny“, сильно кольпортований нашими по провінції. (М. Г.).

⁵⁾ Та їх „опозиція“ походила відти, що вони хотіли стояти при урядовім жолобі. (М. Г.).

ник укр. „Брацтва“, В. Охримович, котрий говорить про спільність точок, у яких „Брацтво“ і „Кружок“ можуть іти разом, а від віден. „Січи“ приходять телеграма: „Пересилаєм дорогому нам обществу А. Кр-и ширі желеня... з восклицом: вперед! прийміть сердечне, дружеське від нас поздоровлене“¹⁾.

До якої степені мирні а навіть приятні були „інтернаціональні“ взаємини між львівською акад. молодіжю, видно найліпше з того, що наше „Акад. Брацтво“ бере участь у ювілею — „Czytelni Akademickiej“ — тепер річ просто немислима. Коли раз руські академіки зажадали від університетських властей руських друків, польські техніки висказали їм своє признанє. Подібно настроєні були і „старші“ елементи обох національних суспільностей в краю: перед виборами до парламента 1890 брали участь у спільних нарадах українські радикали і народовці поруч польських сторонників „органічної праці“, демократів, що групувалися коло „Kurjera Lwowskiego“ і соціалістів. Стапінські вже тоді стояв на становиську, щоби спільну акцію звернути тільки проти надужить старостів, а не проти повітових виділів — о що й розбилися наради²⁾.

Загальна різниця між тодішньою а теперішньою акад. молодіжю полягає на тім, що тоді молодіж жила в дуже напружених, часами ворожих взаєминах зі старшими, мала замкнений доступ до їх товариств і вводячи в суспільність нові ідеї і погляди, виступала проти старших дуже остро і при кожній нагоді. На пр. на обході Шашкевича в салі Фрозін прийшло ізза промови М. Ганкевича — „про бонзів, що знищили Маркіяна, а тепер побіджені його ідеєю, величають його“ — до сильного конфлікту, трохи не до бійки — і молодіж мусила опустити салю. Ще важнійший був концерт в пам'ять Федьковича, на котрім Е. Левіцький мав виголосити програму молодіжи в відчиті п. з. „Про молоде покоління“. Коли власть недопустила до сього, висказав він свої думки по часті в статях у „Народі“ про „Безпрограмовість народовців“. Характеристична була також дискусія на комерсі по концерті Шевченка: на промову Вахнянина відповів представитель молодіжи Евг. Левіцький і скритикував остро формальний націоналізм. На те Олесницький: „Нація не є ніякою формою, її можна вирвати тільки разом з серцем“³⁾. Теперішня молодіж вводить нову тактику, безперечно

1) Гл. Дѣло ч. 106, річник XII.

2) В. Огр.

3) В. О. і М. Г.

яснійшу і більше опрeдiлену та передуману, чим тактика поколiннi 90-их рокiв¹⁾). Притiм є вона сильно нацiональна i українська, а молодiж 90-их рр. бiльшу вагу клала на соцiальну справу i бiльшiсть її вiдносила ся до українського нацiоналiзму iнакше чим старшi, а виступала против нього i о стiльки, о скiльки не годила ся з його змiстом, чи радше недостатчию змiсту.

Треба знати, що й мiж тодiшньою молодiжю були рiзко зарисованi рiжницi, а навить противенства. Вправдi зразу цiла вона (то є все, що в нiй репрезентувало якусь вартiсть) називала себе радикальною i була дiяльною в радикальнiй партiї, але так в вiцi як у поглядах i прiнцiпах можна розрiжнити 2 групи: старша, до котрої належали i недавнi академiки Франко, Павлик, Данилович, Гарасимович (небiщик), Мiйський i Трильовський i молодша, до котрої кромi всiх вичислених на початку сього роздiлу належав i Роман Яросевич. Старша група вiдносила ся негативно до формального нацiоналiзму, („що мужикови з того, що його ґрунт злiцитують по руськи?“), негувала прiнцiп державности, виходячи з не дуже то передуманих, теоретично-анархiстичних („громадiвських“) премiс i вбiгала до програми радикальної партiї боротьбу з вiрою (рацiоналiзм в справах вiри). Молодша група була за нацiональною державою²⁾. У старшiй групi переважав свiтогляд хлопомансько-народницький, вона перла до т. зв. практичної роботи мiж народом. Молодша клала бiльший натиск на теоретичне вироблене в соцiалiстичнiм напрямi; коли сього не буде — говорило ся тодi — то практична робота скрiпить тiльки народовцiв³⁾). Мiж молодшими репрезентантом марксiзму був в першiй мiрi М. Ганкевич (хоч Маркса студiювали всi), Будзиновський творцем того, що з часом дозрiло в теоретично уґрунтований „економiчний нацiоналiзм“, а Евг. Левiцький представителем „полiтичного нацiоналiзму“⁴⁾. Він був взагалi керманичем i — творцем тактики.

Так представляєть ся здебiльшого „духове нутро“ академiчної молодiжi 90-их рокiв. Про форми, в яких виступала її дiяльнiсть, не много дасть ся сказати. Вiдчити в „Акад. Брацтвi“ вiдбували ся часто, були рiжноманiтнi й iнтереснi, особливо в часi боротьби против нової ери. Потому було iнакше. Певну роль грали ще комерси з пунктом, контрапунктом i фуксами.

¹⁾ Др. В. О.

²⁾ В другiй програмi. (М. I'),

³⁾ З iнф. Мик. Ганк.

⁴⁾ З iнф. Д-ра Вол. Охр.

Зі старших крім Павлика, Франка і Коцовського ніхто молодіжю не інтересував ся. Теолоґи приходили до „Брацтва“, хоч їм було заборонено. Найкрасші з них були: покійний Бончевський (з Угнова), що заложив амер. Свободу, і Ротко (з Лемківщини)¹⁾. Взагалі між теолоґами були в цілім тім періоді дуже гарні одиниці, образовані й прочитані та переняті запалом до народньої праці. Щоби тій роботі посвятити ся в цілости, сімох дало собі (й дотримало) слово: висвятити ся в целібаті. Були то: Ардан, Дмитрів, Бончевський, Підгорецький, Ст. Макар, Павло Тимкевич і Микола Стефанович. Той кружок мав у семінари добру бібліотеку, котру цензурував тільки о. Мишковський, засмаровуючи мазюкою місця в книжках, яких не міг не допустити, бо пустили їх старші від нього. — Але більшість теолоґів відстрашував від „Акад. Брацтва“ пропагований там раціоналізм і соціялізм.

Молодіж 90-их років студіювала з запалом російську літературу: улюбленими авторами були: Щедрин, Достоевський, Тургенєв, Добролюбов, поети Некрасов, Надсон і польс. писатель Krzywicki, а з журналів: Русская Мисль, Die neue Zeit, Prawda і Głos (варшавські). Впрочім читало ся більше по російськи, бо Драгоманов підсипав бібліотеку „Брацтва“ рос. книжками²⁾).

Снувало ся й гарні пляни. Для звеличання 20 роковин істнованя товариства постановлено від червня 1891 видавати ювілейну бібліотеку „Акад. Брацтва“ як періодичне видавництво. В „Ділі“ (ч. 115) оголошено навіть, що в теї видавців були вже слідуючі твори: М. Ганкевича: „Критично-літературні розвідки про повісти Мирного і Нечуя Левіцького“, його-ж: „Жіноча неволя в своїм істор. розвитку“, Е. Левіцького: „Про поезію Федьковича“, його-ж: „Матеріялістичний світогляд на історію“ і „Основи капіталістичного ладу“, В. Будзиновського: „Культурна нужда австр. Руси“, О. Маковея: „Вояцькі пісні австр. Русинів“, В. Охримовича: „Опит еволюційної систематики малоруських простонародних пісень“ і „Образ патріархального устрою сімі в малорусь. весільних піснях“, О. Колесси: „Поезії“, О. Маковея: „Поезії“, І. Франка: „Новелі“, В. Охр.: „Подорожні спомини з угор. Руси“. (Дещо з того справді вийшло).

¹⁾ Тепер парох в Плотичи коло Бережан. — *З. Куз.*

²⁾ З інформ. Вол. Охр. і М. Ганк.

³⁾ Інф. М. Г.: Петрушевич мав відчит про теорію Ляссая, Ев. Левіцький про повісти Франка, Козакевич доказував, що Драгоманов не був властиво соціялістом. Крім того був ряд політичних дискусій.

Дві групи академіків (здасться жадна не була в звязку з „Брацтвом“) збирали гроші на будову національного театру: т. зв. „Співацька дванацятка академіків“ (до котрої належали ще декляматори як Лев Лопатинський, цитрист о. Евг. Купчинський і соліст Теліховський); та „дванацятка“ складалася з членів Бояна і віденської „Січи“. Рівночасно збирала гроші на ту саму ціль т. зв. „шіснацятка“ співаків, переважно теологів¹⁾.

„Академічне Брацтво“, одинока організація укр. акад. молодіжи з початку 90-их років, зовсім не було численне. Мимо того його значінє в порівнаню з теперішньою „Акад. Громадою“ далеко більше. Пояснює се не так висше описане нове житє, котрого жерелом було „Акад. Брацтво“, як просто факт, що наша суспільність не мала ще тоді ніяких політичних організацій, (першою партією, з'організованою на європейський лад, була молода радикальна партія), і тому привязувано значінє до того, в чийх руках виділ „Акад. Брацтва“: адже в нїм був не тільки центр чогось нового, але взагалі центр, а хоч би таких осередків було у нас тоді дуже не много. На тім тлі можна зрозуміти завзяту боротьбу о виділ „Акад. Брацтва“ і спричинене тим повстанє нового укр. акад. товариства — „Ватра“ (1892—1896). Нашим новоеристам залежало дуже на тім, щоби мати за собою молодіж, тим більше, що в польських кругах дивилися на „Акад. Брацтво“ неприхильно, як на жерело соціалізму²⁾. Тому за принукою новоерських політиків позголошувалися в члени „Брацтва“ перед загальними зборами люди, що по руськи говорити не уміли. Виділ, не прочуваючи, на що заносить ся, прийняв їх. Але на пробних передвиборчих зборах показало ся, що ті *gente Rutheni* разом з нашими консервативними елементами мають більшість і захоплять заряд тов-а в свої руки. Тоді В. Охримович, котрий саме вернув з провінції, вишпірав, що останнє засіданє виділу, на котрім прийнято кільканацять нових членів, є нелегальне, бо не було потрібного комплекту. В такий спосіб уратовано „Акад. Брацтво“ від заливу його мо-

¹⁾ Гл. „Дѣло“ 1891, чч. 174, 180.

²⁾ М. Ганкевичови грозила релєгація, та проф., що провадив слідство, сприяв йому і вписував до протоколу все, що могло ослабити „вину“ підсудимого (участь в демонстр. вічу). Коли довідав ся, що Ганкевич є головою „Ак. Брацтва“, не вписав сього до протоколу, бо то, мовляв, *Watra jest narodowem, a Bractwo socyalistycznym*.

лодими новоеристами¹⁾), котрі взяли ся тоді до заложеня нового товариства.

У „Відозві основателів тов. Ватра“²⁾ говорить ся м. и. такє: „Пересвідчивши ся, що много Русинів-академіків не єсть вдоволених ані з тов. „Акад. Брацтво“ ані з тов. „Ак. Кружок“, загадали ми оснувати нове акад. тов-о „Ватра“, тим більше, що виділ „Ак. Бр.“ з 1891 р. і загальний збір сього тов-а з 11 падолиста 1891, на конєць опісля нововибраний виділ сього тов-а на р. 1892 не приняв в члени многих Русинів-акад., не подаючи найменших причин... „Ватра“, станувши на ґрунті національно-поступовім³⁾... (хоче бути) огнищем, коло котрого мають заґрівати ся серця молодих громадян до спільної праці для добра свого народа“. Вкінци говорить ся і про матеріяльну поміч членам.

Перші загальні збори „Ватри“ відбули ся 24 січня 1892 о 2 год. по пол. в III. салі університета. До виділу увійшли: І. Франчук, Р. Чайківський, О. Макарушка, К. Кульчицький, І. Масляк, М. Вашкевич, В. Барвінський, М. Левіцький; заст. вид. Винар, Лежогубський, Маковой, Пшепюрський. Голосувало 31 членів.

В тих часах, коли за довірочні збори, або за участь у вічу потягали університетські власти до одвічальности, належати до тов-а, котре як „Ак. Братство“ мало опінію *przewrotowego*, було особливо для філософів тяжким, тим більше, що існувало руське *nieprzewrotowe* тов-о. І тому не дивниця, коли протягом 8 місяців „Ватра“ числить уже до 60 членів⁴⁾. Головою був тоді Іван Копач. У „Ватрі“ є зразу рух, відбувають ся відчити. Рівночасно під'упадає „Акад. Брацтво“, особливо економічно. Нарушено навіть т. зв. „зелізний фонд“, з тов-ом було раз-у-раз гірше.

На засіданю виділу 24. І. 94 констатуєть ся, що „Кружок правників“ (все найчисленнійший) цілком не існує, що нема чим хати платити, тому треба як найскорше злучити ся з „Ватрою“, щоби в той спосіб українське товариство могло представляти бодай яку таку силу. Занепад товариства ілюструє хоч би такий факт, що

¹⁾ З інф. М. Г., В. О. і Ю. Б.

²⁾ Д'їло 1892, ч. 6.

³⁾ На сю „поступову“ фразу і на и. дотепно *reaguje* — о іроніє! — п. Вацик (в III. річнику „Народа“ ст. 42—44). Тепер можна би і йому сказати його-ж словами: „що за людці не підшивали ся вже під поступ?“

⁴⁾ Гл. „Д'їло“ 1892, ч. 202.

товариство має всього 6 злр. місячного доходу¹⁾, не диво, що не могло оплатити навіть одної кімнати за 10 злр. (при ул. Паньській ч. 11, II. п.). На загальних зборах 17. III. 1895 являєть ся всього 18 членів (на 31 всіх чл.) — в касі всього 3'30 злр. — тому не могло тов. урядити концерту в честь Шевченка, хоч поробили вже заходи до того; „Боян“ і Крушельницька обіцяли співучасть. Товариство мало ще 243 злр. корінного фонду. Від 1 цвітня 1895 рішено звинути льокаль тов-а²⁾.

Відбули ся ще одні загальні збори 23. II. 1896. Товариство мало тоді 17 членів — на зборах було 14. На сих зборах (в XXV-літню річницю основаня тов.) хиба се було замітне, що сконстатували брак 418 — на 878 записаних у бібліотечі книжок і що на ті книжки навіть реверсів не було.

Але бо й „Ватрі“ мусіло йти з Петрового дня, бо в „Дѣлѣ“, котре давнійше подавало докладні справозданя з руху у „Ватрі“, що раз менше і менше звісток. В „Новинках“ 121 ч. „Дѣла“ з 1895 знаходимо таку нотатку: „На надзвич. заг. зборах акад. тов. „Ватра“ з 9 червня рішено по 2-годинній нараді згодити ся на предложенє „Ак. Брацтва“, що до способу сполученя обох товариств, то є на засаду *pares cum paribus*. Збір (18 голосами против 3, 1 не голосував) заявив охоту розв'язати „Ватру“ в цілі сполученя обох товариств і вибрали комісію з 4 членів і 2 заст., котра має занятися спільно з такою-ж комісією з „Брацтва“ переведенєм сеї справи“. Але ще в 179 ч. „Дѣла“ є відозва „Ватри“ з датою 18 серпня (підписана Яр. Грушкевичом і Остапом Весоловським): „до тов. матуристів“, в котрій кажесть ся, що сполученє з „Ак. Бр.“ ще не довершене, „Ватра“ ще існує, отже сповняє свої обовязки супротив членів і загалу.

Сполученє те довершено 26 січня 1896 на зборах, що були разом першими загальними зборами „Академічної Громади“.

VI. „Академічна Громада“. (Найгорячіший період житя української акад. молодіжи).

Приходимо до огляду найгорячішого періода збірного житя української молодіжи, в котрім вона електризувала цілу суспільність, як ніколи перед тим, і в котрім наша молодіж ви-

¹⁾ Зас. вид. 13. XII. 1894; головою був тоді В. Щурат.

²⁾ Прот. зас. вид. 18. III. 1895.

дала більшу масу енергії, чим в усіх попередніх періодах разом. Здаємо собі докладно справу з того, що велика експансія збірної (не все як слід вихіснованої) енергії в тім періоді, відсвіжуючи атмосферу серед цілої суспільности і причиняючи ся до під'єму її свідомости в найтемніших масах, була рівночасно не в однім напрямі некорисною для розвитку так самої молодіжи, як її найліпших одиниць. Та все-ж таки висше підчеркнений факт дає в остаточнім висліді додатний білянс.

„Молода Україна“, сецесія, бурливі демонстрації на львівськiм університеті, процеси у Львові і Відні, масові арештованя і голодівка, жива участь молодіжи в політичній агітації й організаційно-просвітній роботі та видавнича діяльність — цілий той ріжнородний і ріжновартний рух — мав своє наймогутніше жерело¹⁾ в „Академічній Громаді“, і тому в титулі сього розділу прислугує місце імені того Товариства, хоч участь в русі брали й академіки з провінції, котрі членами „Громади“ не були.

В виду висше наведених поглядів на сей період належало би присвятити йому найбільше місця. Але з огляду на те, що, як повідомляє нас Редакція „Альманаха“, про поодинокі моменти сього періода будуть в „Альманаху“ будьто окремі статі, будьто згадки в иньших статях, як також тому, що наші вражіня, особливо з останніх часів сього періода, за мало „відлежані“, щоби могли бути бодай сяк-так об'єктивні, переведемо хроніку сього періода розмірно коротко; особливо про часи, про які мали бути окремі статі, подаємо тільки сухі нотатки з протоколів.

„Академічна Громада“, центр руху в сiм періоді, повстала з двох товариств: „Брацтва“ і „Ватри“. Її перші загальні збори відбули ся 26 січня 1896, а її перший Виділ, вибраний 55-ма членами-основателями, складав ся з отсих студентів: Іван Раковський, Сидір Голубович, Вол. Гнатюк, М. Підляшецький, Г. Питляр, Ю. Дроздовський, Г. Гарматій, О. Весоловський, М. Ластовецький, О. Грабовський. На тих зборах були присутні професори Грушевський, Стебельський і Колесса.

¹⁾ Всі Виділи „Академічної Громади“, котрої члени ангажовані були в „нелегальній“ акції на львівськiм університеті, уважно доглядали, щоби товариство як таке не було в ній ангажоване. Тому розв'язанє „Ак. Громади“ за панованя намісника Потоцького було яскравим безправством, на яке потрафить здобути ся (в Австрії) тільки польський уряд, в чім „гідно“ секундував йому польський сенат львівської *Almae Matris*, relegуючи укр. академіків не тільки без найменшого доказу, але навіть без переслухання!

Предсідатель зборів, вибраний одногосно головою¹⁾, зачав свою промову словами: *Quod faustum, felix, fortunatumque sit!* — Ось зміст тої промови: З'єдинене укр. акад. молодіжи в однім товаристві було підставою його гарного розвитку. Коли сили роздвоїли ся, повстала апатія в обох товариствах. Причиною розділу були „милозвучні слова: нація і поступ, поняті хибно й односторонно“. Убитем обох улюблених товариств уриваємо чорну нитку крамоли, що змією веть ся в нашій історії аж до нинішних часів. Повна толеранція думок, пошановане чужих переконань і безгранична любов до нашого поневоленого народа — отсе будуть ціхи нашої „Громади“²⁾.

Проф. М. Грушевський говорив: „Нехай у тім тілі і душа буде єдина!

„Тим то і стала всьому сьвіту страшенна козацькая сила,

„Що у нас, панове молодці, була воля і душа єдина“.

„Толеранція й об'єктивізм уважають ся прикметами інтелігенції. Відміни в поглядах є і повинні бути, але вони мають служити до розширення сьвітогляду, а не вести до виключности, не закривати очий на далеко важнійші звязки, що вяжуть товариство в одну цілість. Адже всі признають себе синами одного і того самого народа, одної й тої самої народньої маси, а демократизм і українізм то синоніми. Приготовити себе як найліпше до служби тому народови, виробити собі міцні моральні підвалини, загартувати волю, розвинути енергію, здобути як найширшу осьвіту — в сьому мета всякого акад. товариства. А такому слабому, як ми, народови власне треба як найбільше загартованої морально, високо осьвіченої інтелігенції — в тім лише надія на побіду. А дорога до того праця, неустанна і невсипуща праця коло свого морального і розумового усвершеня. — Звичайно чоловік ціле жите переходить з тим духовним запасом, який виніс з молодечих, передусім академічних часів. Тим більший обовязок лежить на них. Перше завдане молодіжи то праця. Відому строфу академічного гимну з повним правом могли би ми змінити і сказати: *Laboremus igitur, iuvenes dum sumus!*“ — Сю, горячими оплесками прийняту промову, закінчив проф. Грушевський словами: „*Vigeat, vegeat et magis magisque crescat, floreat haec Societas Academica!*“³⁾.

¹⁾ Раковський, тепер гімн. проф. і відомий природник.

²⁾ Гл. I. протокол засідань: Загальні Збори з 26. I. 1896 і 13 ч. Діла з 1896 р.

³⁾ Гл. 13, ч. Діла з 1896. „Злука нашої молодіжи“.

На інавгураційнім вечерку „А. Громади“ говорили в імени польських дем. товариств людовець Прухніцькі і (технік) Рибчинські. Відпоручник кацапського „Друга“ в останній хвилі відказав ся промовляти мабуть тому, що голова „Громади“ ясно зазначив „сепаратистичне“ становисько нового товариства¹⁾.

В першім році істнованя розвиваєть ся „Громада“ досить добре. До других заг. зборів (15. XI.) число членів зростає до 104. Приходу було 688 зр. 49 кр. (розходу 680 69). В магазині було 2.687 книжок (дешевих видавництв „Ватри“ і „Брацтва“), розпродано 457, вимінено з Н. Т. ім. Шевченка 900. Бібліотека мала 1.164 чисел, а 1.531 томів; як би не рутенство тих, що „позичають“ на вічне віддаванє, то бібліотека була би в троє більша²⁾. Закуплено нових книжок за 68 зр. До 170 книжок вислоно до Америки й на Угорщину (через Гнатюка). „Громада“ утримує в тім році зносини з усіми акад. товариствами, а зірвала тільки з „Bratnię Pomocy“, котра ухвалила не принимати українських письм. Се було безпосередною причиною зміни статута, доконаної на надзвичайних зборах 11 липня: Українці виписали ся з „Bratniej Pomocy“, отже „Громада“ ухвалила заложити „Запомоговий фонд“, котрий в першім році виносив 409 27 зр. Зложили його переважно старші патріоти. Часописий передплачувано 54, з того 19 українських, 17 польських, аж 7 чеських, а тільки 2 російські і 9 німецьких. Про умову працю в протоколах ані згадки, в „Ділі“ згадуєть ся про „виклади і дискусії“. Так само годі довідати ся з протоколів чого небудь про політичні погляди та про те, як уложили ся зносини між давними членами „Брацтва“ і „Ватри“. Дечого додумати ся можна би тільки на підставі сих місць у протоколах: На четвертім засіданю³⁾ ухвалив виділ просити на інавгураційні вечерниці лише тих людей „що до тепер не спроневірили ся ідеям, які визнає українська поступова молодіж“, — але сю ухвалу анульовано зараз на другім засіданю, бо показало ся, що — нікого було би просити на концерт... На тім засіданю не принято внесеня одного з виділових, щоби зірвати всякі зносини з кацапським тов. „Другь“. На засіданю з 11 марта 1896 не принято внесеня одного

¹⁾ Гл. 44. ч. „Діла“ з 1896.

²⁾ Гл. протоколи і 250 ч. Діла з 1896. Тоді був у „Громаді“ окремих бібліотечний фонд. Що до бібліотеки, то між справозданем оголошеним в „Ділі“ а протоколами заходить груба суперечність в цифрах.

³⁾ Зас. вид. з 27 лютого, 1896.

з виділових, щоби портрети Маркса і Лясяля зняти з тої стіни, де висів портрет Шевченка, „бо вони Жиди“. Внесенє, просити на вечерниці кардинала, перепало лиш одним голосом.

В справозданях з другого (1897) року стрічаємо згадки про істнованє кружків: наукового, драматичного, правників і шахістів. До товариства належало 90 членів, то є 43% всеї сьвітської унів. молодіжи¹⁾. Запомоговий фонд зріс до 1279 зр 21 кр., з чого уділено позичок на суму 1033·12 зр. Бібліотеку збільшено через закупно богатых творів, переважно наукового змісту і цілою бібліотекою „Академічної Громади“ з Кракова. З магазину висилано книжки до читалень „Просьвіти“, до української колегії в Римі та для студентів з Угорської Руси, з рамени научного кружка розписувано конкурси на віршовані і прозові праці, загалом слідно працювитість і рухливість виділових. Та не обходить ся і без непорозумінь. Доказом того богато тайних засідань виділу, на яких полагоджувано особисті справи. Як раз задля тих непорозумінь виділ не сповняє свого уряду через цілий рік (1897/98), а зрікає ся урядованя в комплеті і приходить до нового вибору 20. III. 1898 р. Виділ, що урядував від 14. XI. 1897 до 20. III. 1898, займав ся виданєм поезій Франка „Мій Ізмарад“, мав делегатів в комітеті, що займав ся урядженєм ювілею д-ра Франка, поробив заходи, щоби видати одноднівку місто букетів на баль товариства і вистарав ся в намісництві о дозвіл на утворенє запомогового фонду для незаможних укр. літератів (17. XII. 1897). Та мабуть не так представляв собі працю тодішній голова В. Гнатюк, бо уступає зі свого становиська, мотивуючи свою резигнацію цілковитою апатією членів навіть до таких справ, як ювілей Франка, адреса до Золі і т. п. Того року видало товариство відозву до абітурієнтів в ціли з'організованя їх. З „Другом“ зірвано всякі зносини. В липни 1898 р. засновано „економічно-соціольогічний кружок“, та про розвій сього кружка нема згадок. Під зглядом матеріальним стояло товариство досить добре. Запомоговий фонд доходить до 1500 зр. З бібліотеки користало 117 членів, а визичено 359 белетристичних і 374 наукових книжок.

Про ідейне житє молодіжи того часу знаємо мало. Лише голова „Громади“ в 1898 р. Цегельський називає попередній рік роком конфліктів між молодіжю а старшими, але підчеркує, що ті заострені відносини вже поліпшують ся, хоч молодіж повин-

¹⁾ Засіданє виділу з 2. XII. 1896.

на виробляти ся на громадянських робітників, то все таки політикою займатися поки що не треба, а всю енергію повинна молодіж звернути на наукове виобразованє“. Протоколи з тих часів більше говорять про приватні непорозуміння між виділовими, чим про справи загальні. Знов резигнація голови, а відтак цілого виділу, задля дрібничок і особистих амбіцій. В тім році — „Громада“ числила тоді 150 членів — уряджують перше віче в справі українського університета і вечерниці Драгоманова (20. VI.) На засіданю виділу 20. XI. вибрано Старосольського, Бурачинського і Галушинського до комісії, яка мала зайняти ся виготовленем і висланем до міністра просьвіти меморіялу в університетській справі. Найбільше рухливою була научна секція. На її просьбу закупило товариство 68 книжок, наукового змісту, переважно німецьких. Її-ж заходом уряджено 42 відчити. Відносини „Академічної Громади“ до університетських властей не все були однакові. В перших роках по заснованю товариства запрошувано ректора на збори, а деякі професори Поляки навіть матеріально допомагали „Громаді“ (згадуєть ся про Цесельского, що причинив ся до урядженя інавг. вечерниць, і Баляшіца, що дав 50 зр. 14. XII. 1898). І ректорат був деколи джентельменом у відношеню до Українців, але то лише тоді, як ходило йому о те, щоби Українці брали участь в таких обходах, що мали чисто польський характер.

Висланє відпоручників „Громади“ на ювілей „Bibl. słuchaczy prawa“ доказує, що з польськими товариствами удержувано зносини. Гарне мусіло бути житє в „Громаді“ в останнім році її істнованя (перед першим, добровільним розвязанем). Хоч протоколи з засідань так як і перед тим мало говорять про рух в товаристві, але житє відчуваєть ся, хоч би з тих таки протоколів, що писані коротко і якось горячково; нема сяжневих справоздань з особистих інтересиків і спорів. На загальних зборах 11. II. 1900 каже голова, що вони о 100 лїт випередили вже решту української суспільности, що повинні далі йти з довірем у свої сили, а здобудуть те, що видаєть ся їм великою мрією. Найбільше розвиваєть ся научний кружок поділений на секції: літературну, історичну, суспільних наук, природничу і філософічну. В кожій з тих секцій було по кілька відчитів; дискусії вели ся дуже оживлено.

На останніх загальних зборах сконстатував голова, що розвій „Громади“ треба завдячити „Научному кружкови“, який посунув університетську справу значно наперед (молодіж вислала

меморіал з 500-ма підписами) і причинив ся до видаваня „Молодої України“¹⁾. На зборах, на яких в наслідок сецесії розвязували товариство (7. XII. 1901 р.), промовляв проф. Грушевський, як тому пять літ на конституюючих зборах і признав, що „Громада“ не завела нічиїх надій, сповняла все свої задачі і тому заслуга її велика.

З дотеперішнього опису сього періода видно, що він розпадаєть ся на дві части, з котрих перша, „нормальна“ і спокійна, кінчить ся 1898-им роком. Видаванє „Мол. України“, організація й сецесія, хоч виходять значно поза що-йно названий рік, є немов би „достиглим овочом“ розвитку найбільшої групи української академічної молодіжи так в добрім, як і в рутенсько-від'ємнім напрямі. Додатнім у тім розвитку уважаємо передусім почутє і свідомість українства, від'ємним — усі прояви рутенської пасивности, які м. и. виблискують зносинами з кацапами (що сягають аж у сей період) та вінчають ся сецесією. На нашу думку сецесія була масовим уступленем з поля битви, отже кроком у високій мірі схибленим²⁾. Був то крок тим більше неfortunний, що поповнений з самого початку боротьби, коли масою нашої молодіжи заволоділа нова, свіжа думка, котра повинна була горіти на місци, де заняла ся. Те, що суспільність одушевила ся сецесією і зложила нечувану у нас суму, не є ніяким аргументом проти висше висказаної думки і доказує хиба слушність народнього філософованя, спрецізованого у відомій приповідці: „нема злого, що не вийшло би на добре“. А ми сказали би: нема акції, хоч би вона була і не знати як „невідповідна“, котра не викликала би і добрих наслідків.

Сецесія принесла самій молодіжи повний упадок, котрого ціхою страшна балакучість в справах малої ваги і гробова тишина в усяких важнійших справах. Упадає такий живий колись научний рух. З молодих, що пішли на сецесію і сиділи „на чужині“, не визначив ся в роботі в пізнійшій академічній житю мабуть ні один... (Тут звернемо увагу, що бодай в останніх часах чужина, а особливо Відень, дуже кепсько впливала на наших академіків — о скілько вони не виїхали з краю вже з певним виробленим „напрямом“³⁾).

Тимчасом ідея здобутя укр. університету у Львові, котра виринула між нашою молодіжю 1899 р., перла її мимо всього

¹⁾ Про той час гл. окрему статю тов. В. Темницького.

²⁾ Писано перед прочитанем II-ої статі т. Т-о.

³⁾ Прага була би ліпша, чим Відень.

до акції. Коли нічого не помагали резолюції, меморіяли, петиції й депутації, а відносини на львівським університеті, погіршені сецесією, не змінювалися на ліпше — прийшло до нелегальної акції, в котрій укр. акад. молодіж мала безперечно більше поводження, чим в легальній паперовій „боротьбі“. Так з причин на початку наведених, як також з огляду на державного прокуратора, не подаємо подрібного опису нової тактики. Її дотеперішнім зенітом була демонстрація з 23 січня 1907 (знищене авлі) і її наслідок — голодівка. Можна всіляко дивитися на те діло (кепську сторону нелегальної акції наведемо низше самі), але воно мало багато додатніх наслідків, а що найважнійше було одиноким виходом з пертрактацій, які закінчив ректорат зломанем даного слова чести. Ректор проф. Гризецькі, людина особисто не настроєна ворожо до наших змагань, заявив депутації укр. молодіжи, що її мінімальні а справедливі домаганя предложить сенатови, а коли сенат порішить негативно наші скромні і в коректній формі поставлені жаданя, тоді він (ректор) зложить свою гідність і тим дасть нам хоч таку сатисфакцію. Тимчасом сенат відкинув наше уаргументоване домагане (відчитаня і матрикуляційної роти в укр. мові для Українців). Тоді прийшло до відомих з процесу подій, котрі були не тільки безпосередною відповідію на провокації так цілого сенату як поодиноких його членів, але й впливом настрою укр. молодіжи, драгованої сенатом і його поодинокими членами систематично (між ними проф. Віняж визначився кілька разів). Пізнійші спростованя ректора, немов би то він не зломив даного приреченя, як також само зломане слова толкуємо собі так, що сенат просто знасилував того чоловіка наразити свою честь, щоби тільки уступленем з гідности ректора не заманіфестувати на внї, що між професорським збором є поважні професори-Поляки, котрі признають слушність українським „претенсіям“. — В часі демонстрації теологи соромно опустили своїх сьвітських товаришів (з виїмком кількох), хоч нікому на думку не прийшло би, що вони могли відістати ся з коритарів, окружених високими барикадами, котрі виставлено вमितь. Але і декілька сьвітських опустило своїх товаришів. Арештовано 116, котрих переслухано і випущено до 2-ої год. в ночі (з виїмком 3), бо польські власти в неприсутности намісника Потоцького комплетно потратили голови. По повороті гр. Потоцького унів. сенат відбув з ним довшу конференцію, котрої наслідком було поновне масове арештоване у Львові і жандармська нагінка по провінції. Това-

риші, що тоді не попали в тюрму, „все жалувати-муть того“. В тюремних мурах позавязувано найщиріші знакомства, які вже тепер корисно відбивають ся в просьвітній роботі. Житє в тюрмі було незвичайно гарне¹⁾ і оригінальне, тепле і шире, а часто-густо таке веселе, яким на волі не буває ніколи. Але найважнійше з усього, що дала нам вязниця, то переконанє, що наша молодіж (приякій такій організації і проводі) матеріял незвичайно гарний. В часі голодівки переконали ся ми, що всі колись і слушні балачки про нашу невольницько-рутенську розсипність уже не мають рації: сього не можна вже говорити про теперішнє молоде покоління, котрого така значна група з нараженєм на смерть добровільно витримувала страшні муки, щоби тільки не опустити кількох (5) товаришів, котрих власти конче хотіли задержати в тюрмі. Отже ми спосібні виконати діло, за яким піднесли руку, хоч би наше слово мало коштувати житє. В тім зложеню масового доказу нашої вартости (Tüchtigkeit) лежить, на нашу думку, кольосальне значінє голодового стрейку української молодіжи, котрий тревав несповна 4 доби. Зблямованє польського судівництва, осьмішенє всіх по закону невідкличних, а раз-у-раз відкликаних ухвал високих судейських магістратур ворогів нашої нації, се тільки негативна сторона того в високій мірі позитивного діла. — Голодівку ухвалено всіми голосами проти двох²⁾ на вістку, перечитану в „Руслані“, що польським політичним властям залежить на тім, аби кількадесять молодих інтелігентів перетримати в тюрмі до скінчення виборів, котрих польські верховоди дуже бояли ся. Уложити відповідну заяву, в котрій комуніковано властям, що голодовий стрейк уважаємо не тільки протестом проти безправного увязнення академіків, але й проти гноблення цілого нашого народа, поручили товариші підписаному і т. Яросл. Весоловському (котрий був і предсідателем одинокого в сьвітї віча вязнів, відбутого майже на просьбу судових властей; секретарював на тім вічу тов. Мирослав Січинський). Рівночасно ухвалено зачати стрейк, хоч би нас задля зломаня його перевезено до ріжних галицьких вязниць групами. Словом, усьо до найменших подробиць було обговорене ухвалене і виконане з такою прецізією, що молодіж вийшла з тюрми зовсім инакша, ніж до

¹⁾ Помимо прикрого натовпу, тісноти і бруду.

²⁾ Ті два товариші (бл. п. тов. Я. Бучинський був тоді тяжко хорий) піддали ся ухвалі більшости і при її переведеню належали до найзавзятіших прихильників стрейку до остаточности.

неї прийшла. Кульмінаційною точкою голодівки була ніч з суботи на неділю (четвертої доби стрейку), коли по келіях розійшла ся вість, що військо зачинає виносити увільнених (а „вільними“ могли тоді вже бути всі, крім п'яťох). Тоді утомлені довгим голодом молоді хлопці кинули ся останками сил будувати з ліжок і столів барикади, щоби ними заслонити ся від жита на волі — ізза своїх кількох товаришів! В цілім будинку зняв ся неописаний гуркіт. Забарикадувавши двері всіх келій, упали „робітники“ комплетно знесилені на землю (ліжок ужито до будови барикад, а в тій роботі не міг дехто брати участі ізза втоми)¹).

Гідним фіналом голодівки було зблямованє перед культурним сьвітєм більшої польської преси в особі Сенкевича, котрий тільки грязюки вилив на визвольний рух українського народа в його великій минувшині.

В демонстрації з 23. I. 1907 брали участь не тільки члени „Ак. Громади“, (котрої виділ арештовано in completo), але й ідейніші члени иньших укр. акад. товариств. Доношика в тім часі не було — тому релєгації випали сильно комічно: між 16 релєгованими з львівського університету більшість була зовсім невинна; арештованя, які молодіж перевела між собою на одних зборах на підставі донесень, показали ся по докладнім слідстві зовсім без'основними, і товаришам, яких тоді тяжко покривджено, належить ся тут прилюдне перепрошенє.

Крім описаної тут демонстрації з 23. I. 1907 був ще цілий ряд демонстрацій, навіть більше вдатних, то є таких, з котрих кількадесять членів „Czytelni Akademickiej“ виходило ранених, а з української молодіжи один, двох. Що більше, навіть в несподіванім нападі на неприготованих Українців при сьогорічній іматрикуляції вшехпольські студенти мали тільки само ранених, що наші. І тільки незрозумілій тактиці „Діла“ треба завдячити, що на провінції панує сильний острах перед унів. демонстраціями (котрі зовсім не такі страшні, як здалека виглядають), що зачинає впливати на фреквенцію нашої молодіжи: сини богатших родичів зачинають втікати на чужі університети.

Від'ємні наслідки демонстрацій проявляють ся головно в тім, що много студентів (особливо панських синків) відтягаєть

¹) Авреоля описаної подиву гідної солідарности нашої молодіжи не паде на підписаного, бо він належав до тих п'яťох, о котрих ішла боротьба між властями а загалом увязнених.

ся від товариства до тої міри, що „Акад. Громада“ числить тепер менше членів як аналогічне товариство („Др. Лихвар“) перед 30 роками! Многі втікають на позакраєві університети (або до Кракова), щоби тільки не бути у Львові, а многі, хоч сидять у Львові, не записують ся до „Громади“, лишаючи весь тягар боротьби і репрезентації укр. акад. молодіжи нечисленній групі товаришів з почутем обовязку. Дальшим сумним наслідком демонстрацій є занепад відчитового і научного руху. Всі ті причини кажуть занехати масової нелегальної акції¹⁾. Розуміть ся, з того не виходить, щоби не відповідати на провокації та кпини зі сторони властей. З другої знов сторони суспільність повинна морально примушувати втікачів, вертати на львівський університет.

В останніх часах прибув укр. акад. молодіжи новий дуже важний осередок — „Академічний Дім“. Але він не сповняє вповні свого призначення:²⁾ маємо на думці випроваджене відтам „Акад. Громади“, котрої розвиток тільки тоді буде забезпечений, коли вона мати-ме тревале помешканє, як мала значний час в „Просьвіті“. Тепер при частих перепровадинах розгубляється і пропадає головна „вартість“ товариства: його бібліотека, котра є майже не до уживаня.

Старші, крім одного Д-ра Копача, котрий дав кілька рефератів, зовсім не интересують ся молодіжю. Українські гімназії, а особливо львівська, від ряду літ не дають майже ніяких діяльніших одиниць так, що духовий стан загалу львівської молодіжи представляється тепер зовсім не світло. Гарна і велика праця, слідна в останніх часах, се діло нечисленної групки, котра просто упадає під тягаром надмірної роботи. Маємо на думці красну, хоч молоду, бо несповна пів року існуючу організацію: „Просьвітний Кружок Академічної Громади“³⁾. „Просьвітний Кружок“ завязав ся з початком лютого 1908 р. Як мету діяльности поставив собі злучити в одну організацію ті одиниці з поміж академічної молодіжи, що вели роботу між народом, притягнути до сеї роботи нові сили і вести акцію більш інтензивно з означеним пляном і програмою. Розпочато від викладів по львівських читальнях, бо в найбільшій

¹⁾ Звертаємо увагу на „розстрілене слово“.

²⁾ Поліція наказала давати там приміщенє „Акад. Громаді“. Впрочім приміщенє „Громади“ в „Просьвіті“ або „Дністрі“ було би вигідніше.

³⁾ Сей уступ аж до табелі включно походить від заряду „Кружка“.

Ap. 3

Др. Михайло Зобков.

культурнім центрі Галичини популярні виклади не були до тепер з'організовані; кружок довів до сього, що в кожду неділю відбувалися виклади у всіх читальнях. Виклади збудили стільки заінтересованя, що для охочих треба було устроїти ще спеціальні курси; викладалися такі предмети: історія України, географія, природні науки, право, німецька мова; ходило на курси коло 40 робітників в віці 14—23 років. З початком літа робота в місті стала труднішля й треба було її перепинити. Натомість вся енергія звернула ся на села — передівсім львівського повіта, також дуже занедбаного. В кожду неділю і сьвято відбувалися поїздки на село; в діяльніших читальнях були виклади і розмови, занепавші і заснічені читальні люстровано і організовано на ново, в селах, де не було читалень, пороблено заходи коло їх заснованя. До кінця мая переведено люстрацію в 40 селах. Рівночасно давали прелегенти ініціативу до організованя крамниць, кас, „Січий“. В роботі особливу увагу звертали члени кружка на бібліотеки, як на найважнійший прояв житя читалень; де було можна (у Львові), самі ставали бібліотекарями, по селах клали великий натиск на вибір інтелігентних і сумлінних людей на се становище. Щоби дати організаторам бібліотек відповідну поміч, почав кружок ладити катальог книжок для народа, при кождій книжці буде поданий зміст і відповідні замітки; робота потріває довший час. При тім почала ся й кольпортажа популярних видань, з початку на невелику міру, (в першім місяци продано всього 100 книжок), потім з великим успіхом. Щоби збільшити українську популярну літературу, кружок розпочав власне видавництво під іменем „Дешева Бібліотека“; в виборі тем брала ся під увагу потрійна критерія: книжки мають бути а) ідейні, б) інтересні, в) дешеві. До тепер вийшли:

1. Степан Руданський. — Веселі вірші — 5.000 примірників.

2. Історичні пісні. — Впорядкував Мирослав Січинський — 15.000 прим.

3. Пан Потоцький. — Оповіданя про Каньовського і иньшу польську шляхту. — 30.000 прим.¹⁾.

Кожда книжка коштує 8 сот. Поза серією видано летючий листок „Казка наших днів“ (про Мирослава Січинського) в 32.000 прим. по 2 сот.

Головна річ, що удержує роботу в оживленім темпі, се щотижневі сходини членів кружка. На них складають ся справоз-

¹⁾ На жаданє властей мусіло ся подати „конкретного“ накладчика.

даня з поїздок, обговорює ся діяльність кружка і всякі про-сьвітні справи (нпр. причини упадку читалень, огляд діяльності „Просьвіти“, Общество Качковського. Towarzystwo Szkoły Ludowej, москвофільство, агітація). В потребі творять ся до ріжних справ спеціальні комісії; адміністрацію веде постійний виділ. Склад виділу був такий: Іван Крипякевич голова, Мирослав Січинський містоголова, Юліян Балицький секретар, Антін Гапаяк, Володимир Зубрицький, Осип Назарук, Омелян Ревюк. Членів числить кружок поверх 100.

Розвій кружка в цифрах представляєть ся так:

Рік 1908 місяць	Число членів ¹⁾	Виклади у Львові	Люстрації сільських читалень	Продані книжки	Прихід
лютий	22	12	1	105	110.54 К
март	62	18	4	2.759	282.91 К
цьвітень	64	2	8	6.937	171.36 К
май	82	—	26	9.347	623.05 К

(Сей кружок, — мимо напору офіц. соціалдемократів на студ., що признають ся до тої партії, щоби виступили з „Кружка“, бо він не займаєть ся партійною агітацією — розвиваєть ся величаво). Він „відкрив“ у львівським і сусідніх повітах — під носом найбільшої купи нашої політикуючої інтелігенції читальні, які від давна не існують, хоч фігурують у справозданнях „Просьвіти“, виробив значну скількість викладів, порядкує народні бібліотеки, показує „Просьвіті“, як можна видавати і скоро ширити масу справді дешевих видавництв (50 тисяч протягом пів року!). За ті видавництва спотикає „Кружок“ остра критика ріжних перобів. Тимчасом „Кружок“ — котрого члени раз у-раз приносять з сел домаганя селян: дайте нам цікавих книжочок, але не таких як „Просьвіти“ — мусів у своїх видавництвах звернути увагу передусім на ті твори наших письменників (або народні), котрі викликають заінтересоване в найтемнійших масах. Що він добре вивязуєть ся з свого завдання, показує попит за його видавництвами і висота небувалого у нас накладу. А що при звичаюване до української книжки народа, котрий у многих місцевостях зачинає гурмами переходити „на польське“ — по-

¹⁾ Між членами є і дівчата, котрі часто приходять на засіданя „Кружка“, беруть участь у дебатах і ширенню його видавництв.

винно бути одним з головних завдань укр. інтелігенції, сього чейже ніхто не заперечить.

Нарік, як лише з гімназій прибуде бодай десяток охочих до праці матуристів, котрим можна буде по часті передати до-теперішні агенди „Кружка“, возьмуть ся його старші члени до видаваня так потрібної часописі для молодіжи. Теорія, що у нас, мовляв, треба би вже трьох часописий для молодіжи (н. д., рад. і с. д.) се тільки — „теорія“, або, як у нас кажуть — „соціольогія“. Адже фактом є, що величезна більшість акад. молодіжи є без-партійна, а з тих, що признають ся до поодиноких партій, тільки дуже незначний процент є діяльний у партійній роботі. Але й ті признають по більшій часті потребу безпартійного органу для молодіжи, що наведемо тільки слова з листа тов. Мирослава Січинського: „Пише Крипякевич про плян часописі. Страх, як треба. Такої, щоби була вільна від газетярських стилів, сьвя-тих партійних принципів, борби з вітраками, особистих антипатій“...

* * *

Кінчимо наш огляд.

Велика роль, яку молодіж відгривала і ще відграє в публич-нім житю сьвідчить про те, як далеко нам іще до нормальних відносин, у яких живуть иньші народи. Та роль з природи річи мусить меншати. Тільки коби вона меншала не ізза інерції будучих академіків, але тому, що колишні академіки, „увійшовши в суспільність“, внесли в неї енергію юних днів, днів весни. А тої енергії як раз тепер потреба, бо ми вступили в стадію, в котрій інтелігенція перестала польщити ся, а зачинає польщити ся народ... — доказ, як слабо наша інтелігенція злучена з простим народом і як мало внесла вона в той народ того, що її хоронить від польщини.

Факт, — що на великий розвиток національної сьвідомости серед укр. інтелігенції в Галичині глядять люди, котрі бачили перші початки того руху, — сьвідчить про його молодість, якої ми звичайно не додачуємо, нарікаючи на те, що в нас се або те гірше чим у наших західних сусідів. А той факт повинен нам раз-у-раз пригадувати, що нема в Європі нації, котра би в такий короткий час по розбудженю так незначної її частинки, при таких гнеті, якого ми зазнаєм з польської сторони, під виїмковими законами і з таким боляком у нутрі, яким є москво-фільство, — котра би в подібнім положеню сотворила тільки великого, міцного, ясного, культурного.

I.

Часопис „Молода Україна“.

За почином „Академічної Громади“ у Львові відбуло ся дня 13 липня 1899 перше віче усього українського студентства висших шкіл Долитавщини. Сей перший з'їзд української академічної молодіжи дав початок акції тієї-ж молодіжи за основа-нем українського університета. Розпочинаючи роботу, що видно мала розтягати ся на довший час, українська молодіж відразу здала собі справу, що до сієї роботи потрібна тіснійша організація цілої української молодіжи. І віденська „Січ“ виступила з проектом такої організації.

Але університетська справа явила ся лише безпосереднім товчком організації молодіжи. Інші важні причини існували вже перед піднятем університетського питання, існували і опісля побіч того питання.

Се була т. з. „боротьба молодих зі старими“, зазначена так ярко подіяма на Високім Замку у Львові 1898 р.

Старі мали за собою деяку організацію, пресу, опінію загалу — молодим сього не доставало. Їхні серця леліяли ідеал самостійної України, високо несли національний прапор — але у практичній боротьбі почували свою безсильність.

В сім саме найшло свій корінь почуте потреби організації, єднане усієї молодіжи — а органи сього єднання: „Організаційний Комітет“ і часопись „Молода Україна“ — своє історичне оправдане. Ту треба шукати поясненя і до програмової статі в першім числі „Мол. Укр.“ і до цілого напрямку сього видавництва, де кладеть ся такий сильний натиск на національний ідеал українства.

На довірочних зборах молодіжи по вічу з дня 13 липня 1899 прийнято начерк організації з головним комітетом у Львові, з льокальними при кожній висшій школі, де лиш учить ся українська молодіж. Сю організацію згодом переведено і вона перетрівала аж до посесійного року включно.

Другим органом молодіжи являється часопись „Молода Україна“. На тих самих довірочних зборах по першім вічу порішено оснувати часопись для молодіжи. Переведене в діло поручено головному організаційному комітету у Львові. В осени 1899 року зложено редакційний комітет (О. Грабовський, В. Старосольський, Е. Косевич, Л. Цегельський, В. Темницький, А. Крушельницький і С. Горук) а в січні 1900 появило ся перше число „Молодої України“.

„Ми хочемо стати устами української молодіжи, якими вона висказувала би свої радости, своє горе, свої молоді сьвяті ідеали. Символом сих ідеалів, стягом, що під ним спішити мемо у бій... є для нас одно велике слово Україна“.

„Наша національна ідея, се не само питанє мови, етнографічної відрубности — се питанє політичної независимости“...

„Політична воля, економічна рівність та соціальна справедливість, се прикмети нашої національної ідеї“... „І ось являється цілею нашого видавництва стати органом не якоїсь там провінції, не частини малої Галичини, а органом молодіжи всеї України“.

„Одна частина молодіжи російської України не стала досі під стягом нашої національної ідеї, у другої зродив ся вузкоглядний партікуляризм. Публичне житє в Галичині породило такий сам партікуляризм у укр. молодіжи австр. України. Сей партікуляризм, що в нас усьвятив чудернацький термін „ми галицькі Русини“, що зробив популярною назву: „галицько-руська народність“.

„Рутенство у публичнім житю проявило ся перш всього скривленем публичної моралі; воно позволяє нам толерувати в публичнім житю яркі приміри національної зради, легіони зрадників і ренегатів, воно зробило наші нерви невразливими на затроєнє нашого житя москвофільською пропагандою... та ми сьміло і гордо можемо сказати, що рутенством досі не прокажена українська молодіж...“

„Та з того почутя і сьвятого переконання виходить у нас потреба і обовязок забирати голос в справах публичного житя.. та високо держати стяг наших ідеалів серед будденщини житя нашої суспільности з її вузким і тїсним партикуляризмом“... „Між молодіжю університетською, а молодіжю середніх шкіл досі немов би стояв якийсь хінський мур... „М. Укр.“, вивішуючи стяг наших спільних ідеалів, має метою знищити і сей кордон, заста-

вити до праці для спільних нам ідеалів всі гурти нашої молодіжи“.

„Наші ідеали мусять найти живий відгомін в серцях товаришів і товаришок середніх шкіл, бо се ідеали наші спільні, ідеали всеї молоді Українї...“

„Жіноцтво се числом половина народу. І мріти не можна про красшу будучність народу, годї вірити в побіду,... коли половина народу не буде тим самим одушевлена“.

Отсі виписки з програмової статї першого числа „Мол. Укр.“ характеризують, як не треба лучше, і обставини серед яких „М. Укр.“ народила ся, і мету, до якої стреміти собі поклала. Вони дадуть ся зібрати у слїдуючі точки: 1) молодіж добачує у своєї суспільности недостачу скристалізованого національного ідеалу; тому ставляє сей ідеал і підіймаєть ся пропагувати його в найширших кругах молодого покоління; 2) національний ідеал, так сильно акцентований, понимає не з вузького націоналістичного становища, але шукає йому основи в економічній рівности і соціяльній справедливости; 3) важні заборони у змаганю до того ідеалу бачить: а) в рутенстві суспільности; б) в проказі москвофільства; в) в партікуляризмї витворенім штучними політичними границями; г) в нерівноправности полів; г) в недостачі взаємин поміж ріжними гуртками молодіжи та в різкім розділі на молодіж висших і середніх шкіл.

Як бачимо з програмової статї, а ще яснійше з цілого напрямку часописі, „Мол. Укр.“ основувала ся під зглядом культурним — на вольнодумнім і поступовім, під зглядом суспільним та економічним — на соціялістичнім сьвітоглядї. Побіч того і „Мол. Укр.“ і т. зв. „Організація“ виступала все від імени цілої української молодіжи.

І хто хотїв би по зверхнім проявам судити, на їхній основі виробити собі гадку про сьвітогляд загалу, або хоч більшости молодіжи під тую пору — мусїв би назвати її вольнодумною та соціялістичною. Але в дійсности так не було. Зовсім випадкові обставини зложили ся на се, що виступи молодіжи були не висказом її фактичного настрою, не сформулованєм способу думаня її більшости, а лише випадковою розкладу сил інтелігенції, знаня, енергії, а почасти навіть особистих впливів. Та інтелігентнійша, меткійша, енергічнійша групка академіків по своїому сьвітоглядові була в зникаючій меншости супроти загалу, але завдяки повисшим своїм прикметам просто накинула більшости свою волю і свої змаганя; своєю закраскою затушувала усі ріжницї та надала молодіжи на зверх одноцільний вигляд.

Але робила се у несвідомості, у самообмані, зовсім не підозріваючи існування тої диспропорції. Твердо вірило ся, що воно в дійсности так є, як на зверх виглядає.

Принціпіяльн: різниця гадок не виринула ні разу, ні при якій нагоді. Ті, що думали инакше, що мали иньші погляди, не вважали своєю повинністю протиставити їх публично поглядам иньших товаришів, мовчали завзято. Аж опісля по повороті з сецесії показало ся, що відома закраска була лише зверхня.

Опозиції не було. Противно виробила ся навіть — так сказати — мода на культурний і політичний світогляд. Богато академіків називало себе соціялістами не задля своїх переконань, навіть не задля своїх симпатій чи то до програми, чи хоч би до тактики соціялістів, але просто тому, бо не бути соціялістом уходило за щось, чого належало би стидати ся. На жаль уже в дуже короткім часі, як лише тії люди вийшли з „Ак. Гр.“ і формально опустили ряди молодіжи — показало ся, як далеко, дуже далеко — було їм вже не аж до соціялізму, але хоч би до щирої поступовости. Сьому впрочім і нема що дивувати ся. Ошибка була в тім, що академічну молодіж — цілість з погляду формального, брало ся як цілість з ідейного погляду. А се так само неможливо, як неможливо і абсурдно брати новочасну суспільність як цілість з погляду на ідейні стремління і на світогляд чи то культурний, чи політичний. Як новочасна суспільність ріжничкуєть ся під сим зглядом і наслідком того групуєть ся у ріжні партії, так само ріжничкуєть ся і молодіж, і як що її жите має бути нормальне, мусить і те ріжничковане найти собі вислів у відповіднім групуваню.

Але і се, що подибуємо під тую пору посеред молодіжи, не було безуслівно штучне. Се була пора, коли наші теперішні партії находили ся *in statu nascendi*. Тоді саме через фузію радикалів і народовців творила ся партія національних демократів. Ліва частина радикалів організувала соціяльно демократичну партію. Межі поміж тими новими організаціями з одного боку, а старою організацією радикалів з другого, не мали ще часу так усталити ся, щоби і невправне око могло відразу помітити граничні стовпи і по них з'орієнтувати ся. Увійшовши в „Акад. Гром.“, один підлягав поневільно впливови повисше схарактеризованого гуртка — що під ту пору мав тоже і формальний провід товариства у своїх руках — і ассімілював ся. Але лише ассімілював ся. Не була то — внутрішня пропаганда, а чисто зовнішня ассіміляція.

І з тим усім, а радше помимо того, прийнято було „Мол. Укр.“ з великими симпатіями. Відразу зголосило ся таке число абонентів, що видавництво було запевнене.

Хоча молодіж вела під ту пору ненастанну боротьбу зі старшими, а може як раз для того, „М. У.“ найшла соб багато пренумерантів поміж старшими патріотами. Як сама молодіж уважала себе за одностайну цілість і як її виступи були тим націховані — так само і старша суспільність дивила ся на молодіж. Тому старші патріоти відчували повинність поперти матеріально „М. У.“, орган усеї молодіжи. Другі-ж поміж ними цікаві були, що скажуть „землетрясці“, дохопивши ся свобідного голосу. („Землетрясцями“ прозвав молодіж дир. Борковський 1899 р. в статі „Дѣла“ написаній по поводу загальних зборів тов. „Просьвіта“, на котрих молодіж звела баталію зі „старими“ і виборола для себе одного члена і одного заступника в Головнім Виділі „Просьвіти“). Академічна молодіж доставила „М. У.“ дуже поважне число пренумерентів, але все таки більшість читачів давали ученики середніх шкіл. Висилка „М. У.“ тим останнім відбувала ся за посередництвом комісантів. В кожній середній школі був один комісант або більше. До нього висилано кожде число „М. У.“, а він мав приєднувати читачів, розпродувати часопись і надсилати передплату адміністрації. Сей процедер загнав по часі адміністрацію „М. У.“ у безвихідне положенє і спричинив в значній мірі передчасний занепад „М. У.“. Молоді читачі пішли слідами нашого загалу, що то часопись читав би навіть може радо — але за дурно. Комісанти не надсилали гроший, адміністрація ургувала і діставала від них відповідь: „товариші“ беруть часопись, але не хотять платити. Адміністрація звертала ся тоді з відозвою до „товаришів“ і діставала скарги, що комісант за мало енергічний за мало меткий. На пропозицію „товаришів“ адміністрація зміняла комісантів, але рідко, дуже рідко виходило на лучше, переважно або *status quo*, або ще гірше.

І проти сього не було заради! Зменшувало ся часом скількість примірників висиланих до якоїсь школи, тоді бомбардували адміністрацію, листами, чому — мовляв — і я, і той, і сей не дістав останнього числа, ми-ж заплатили! А адміністрація не могла ніколи точно розвідати, хто і кілько заплатив і мусіла дальше висилати тільки, кілько комісант жадає, і грязнути в довгах. „М. У.“ грязнула в довги в простій пропорції до скількості листів

признання для редакції і до ентузіастичних похвал, які надсилено її від „молодших товаришів“.

Крім того „М. У.“ відчувала болючо також редакційні недомаганя. Редакція була найкрасше з'організована в першому році. Постійний редакційний комітет дуже часто сходився і переводив дуже основні дискусії над кожною статтею. В сей спосіб комітет сповняв ще й друге, хто зна, чи не важнійше завдане: був дуже гарним кружком самообразованя, з котрого члени редакції винесли для себе багато хісна. Вже у другому році редакц. комітет ослаб і квантитативно і квалітативно, бо його члени увійшли переважно у фазу університетських іспитів, котрі забирали їм і час і умові сили. Ся випадкова — але у редакції зложеній з самих студентів конечно — обставина від'ємно відбила ся на „М. У.“ Статі були слабші і годі було роздобути їх на час, числа „М. У.“ спізняли ся — а се знова від'ємно відбивало ся на впливі передплати. „М. У.“ опадала мов по схиленій площі в блудне колісце.

На прикінці другого року видаваня „М. У.“ відбуло ся перше бурливе віче укр. ак. молодіжи львів. університета, в слід за ним сецесія. Розглядаючи склад організаційного і редакційного комітета під ту пору по особам, бачимо, що вони були майже тотожні. Згадане віче і сецесія дали організац. комітетови так багато такої пильної, напнятої і денервуючої роботи, що на редагуванє „М. У.“ не оставало тим самим людям часу. А часи були дуже горячі! Молодіж середніх шкіл, що через читанє „М. У.“ заінтересувала ся нашими публичними справами, відчувала невтишиму жажду вістий про се, що роблять її старші товариші. Серед неї настало таке напруженє, що від 19 листопада (бурливе віче) до 11 січня (виїзд на сецесію) треба було видавати „М. У.“ що найменше раз в тиждень, аби заспокоїти цікавість читачів, пояснити їм теоретично останні події і не затратити контакту між академіками а учениками середніх шкіл. Тимчасом видаванє „М. У.“ припинило ся задля названих причин. Замість нормальних двох випусків за падолист і грудень вийшов всього один (ч. 11 і 12) і то аж на прикінці січня. Для читачів — муштарда по обіді, для „М. У.“ початок кінця!...

Як та армія, що прозїває відповідну до акції хвилю, мусить програти цілу баталію, так „М. У.“ прозівала відповідну хвилю — вправді не з недбальства або легкодушности, а з непереможних причин — і баталію прогнала: втратила вплив на молодіж середніх шкіл, дала ся випхати зі своєї позиції орга-

нови, що саме в ту хвилю, як „М. У.“ мимохіть мовчала, підійшов до учеників, дав їм пожадані інформації, але zarazом повів їх за собою. Се були „Гайдамаки“ Петрицького. Сей факт міг би становити незбите *testimonium paupertatis* для „М. У.“, як би скоїв ся у звичайних обставинах, як би не зложило ся на нього багато виїмкових причин.

Як уже сказано, „М. У.“ не виходила. Бурливе віче і сецесія спричинили, що в галицьких українсько-польських відносинах закипіло. З польського боку злість і злоба — з українського телячий восторг. Були у нас люди, які безпосередно по вічу з 19/XI і слідуєчих подіях вірили, що за рік будемо мати свій університет.

Отже був епізод телячого восторга, а він найкрасше зобразив ся у „Гайдамаках“. Чи могло-ж се не подобати ся молоденьким, а горячим хлопцям? Чи-ж не мусіли вони тішити ся, що їхні старші товариші так сьвітло побідили? Чи-ж не мусіли вони радіти „Гайдамакам“, що з таким ентузіазмом голосили і славили ту побіду? Хвилі телячого восторга! Нічо дивного, що гімназисти потонули у ньому висше ухів! Нічо дивного, що пристали до „Гайдамаків“ котрі з ними так сердечно ділили той восторг!

Але — прийшла дика відозва сенату львівського університета, прийшли релегованя студентів, слова міністра Гартля, сецесія, становище „*koła polsk*“-ого в парламенті — а університета, нашого, українського не було, не було навіть одної нової катедри! І „Гайдамаки“ з одного екстрему попадають у другий. Наливають ся жовчею, синіють з зависти і пускають у сьвіт крилаті фрази, з яких капає кров. Шовінізм, крикунство, поверховність розпаношили ся в „Гайдамаках“ всевладно. Той пустий нерозумний шум йде поміж ряди нашої молодіжи середніх шкіл і викликає заверуху.

А університетська молодіж на сецесії! Редакційний комітет „М. У.“ розбитий: сей у Львові, той у Відні, той в Кракові, а тамтой в Празі, так само товариші, що вели адміністрацію, покинули Львів.

І не було кому вести „М. У.“ ані по редакційній часті ані по адміністраційній. Так знова три місяці павзи. 1, 2 і 3 число за рік 1902 виходить що-йно з кінцем марта як один випуск, ч. 4 замість у цьвітні появляеть ся що-йно в жовтні, а ч. 6 і 7 аж в січні 1903 р.! З сим числом „Друкарня Удїлова“, де досі „М. У.“ печатала ся, замкнула кредит. „М. У.“ перено-

силь ся до иньшої друкарні. В марті 1903 р. виходить ще один випуск як 8 і 9 число річника 1902 і на сїм „М. У.“ кінчає своє животіне остаточно!

Від падолиста 1901 аж до кінця своєї житні „М. У.“ вертіла ся у блудному колісці: не було матеріялу, щоби на час зладити число до друку і випуск опізняв ся; читачі не діставали на час часописї, отже зі свого боку зволїкали з надсилкою пренумерати і не було гроша, щоби заплатити за папір і печатане готового вже остаточно до друку числа — випуск знов опізняв ся. Знеохочували ся редактори, адміністратори і, що найгірше, читачі. Вони остаточно відпадали, шукали иньшої поживи для свого духа, поживи, яку і лекше було роздобути і не треба було тратити терпцю, вижидуючи її.

Стало ся дуже зле, що „М. У.“ упала, але ще гірше було стало ся, що читачі „М. У.“ відскочили до „Гайдамаків“. В осени 1902 р. був зїзд гімназіальної молодїжи у Львові такий, які скликував „Організаційний Комітет“ 1900 і 1901 р., але як дуже ріжнив ся сей останній від попередних! Гімназисти стояли на становищі „Гайдамаків“, думали і говорили так само плитко, поверховно, крикливо, шовіністично, як „Гайдамаки“. На зїзді явив ся п. Петрицький і гімназисти повитали його оплесками!... Мені стало прикро і страшно!...

Опісля була проба зновити видаванє „М. У.“ і не удала ся, була друга проба і „М. У.“ знова впала! І се було цілком природно. Академіки розуміли вагу „М. У.“ і хотїли навязати до її гарних традицій — читачі тямили лише занепад „М. У.“ і тому відвертали ся від неї. А друга причина: і між університетською молодїжю і межі молодїжю середніх шкіл „закрав ся дух незгоди“: зарисували ся партійні ріжницї. Така „М. У.“ як у перших роках свого істнованя — стратила цілком свою рацію. По повороті з сецесії, по великім аграрнім страйку треба було або три „М. У.“ — себ-то для соціал. дем-ої, для націон. дем-ої і для радикальної молодїжи, а тоді не вдержала ся би анї одна — задля матеріяльної немочи, або... і одна одинока також не могла вдержати ся задля програмових і тактичних ріжниць, задля розбрату сьвітоглядів у молодїжи...

II.

Сецесія з львівського університета.

„Може ніяка справа, яку підношено послідніми роками, не стала так швидко популярна, не заінтересувала так живо суспільність, як справа, що її піднесла українська молодіж на вічу 1899 р. справа основаня українського університета“.

„Ся справа, що — здавало ся — не зробила великого вражіня на загал, як піднесло її „Дѣло“ 1897 р. в ряді статей (чч. 145, 146, 147) показала ся одною з найпопулярнійших, коли сама момодіж піднесла її! Суспільність привитала домаганя молодіжи (можна сказати) з запалом і заявила свою солідарність з домаганями молодіжи рядом телеграмів та привітних письм“.

„І від 1898 р. не проминуло — здаєть ся — ні одної пригожої хвилі, у якій українська суспільність не домагала ся би основаня університета. Згадаю лишень меморіял, що його внесла в тій справі молодіж 1899 р. в міністерство просьвіти; такі самі меморіяли внесені від товариств: „Академічна Громада“, „Наук. тов. ім. Шевченка“, „Просьвіта“, „Руське тов. педагогічне“ і иньші 1900 р.; вкінці домаганя підношені академіками Українцями на українських і польських академічних вічах. Що сі всі голоси не викликали ані слова відповіди, не спонукали міністерство ані до одного кроку, який вказував би на інтенцію бодай в далекій будучности зреалізувати сі домаганя — се чей же нікого не може здивувати так само, як нам не може ані відібрати охоти, ані зменшити нашої енергії в домаганю самостійного укр. університета, поки з усіх катедр не залунає українське слово“¹⁾.

Наведена виписка з статі Косевича ілюструє: 1) в якій стадії находила ся справа креованя українського університета в осінних місяцях 1901; 2) як до неї відносило ся австрійське правительство; 3) як українська суспільність; 4) яке супроти того усього було становище укр. акад. молодіжи.

По двох роках вижиданя (від віча 1899) молодіж побачила, що ані про креованє нових катедр, ані навіть про якісь вступні приготованя до сього у рішаючих сферах, се-б то у сенаті та в міністерстві, нема навіть гадки.

Рішила ся отже близше дефініювати свої домаганя, розділивши їх на категорію таких, які зараз можуть бути введені

¹⁾ Евген Косевич: „Українці на львівському університеті“. „Молода Україна“, рік II, ч. 8 і 9, 1901 р.

в житє і на другу, які мали би реалізувати ся поступенно, поки не доведуть до скмплетованя цілого українського університета.

Друге віче укр. акад. молодіжи в справі університета відбуло ся 8 жовтня 1901 за участію 400 академіків. Ухвалено домогати ся в категорії постулятів, так сказати, дальших: а) сістемізованя рівнорядних катедр з українською мовою викладною; б) усуненя всяких перешкод, які стоять на дорозі здаваня рігорозів в українській мові. Сі постуляти „дальші“ тому, що об'умовлені сістемізацією катедр, обсадою їх що найменше надзвичайними професорами, бо екзаміторами рігорозів мають бути лише звичайні і надзвичайні професори.

До сповнення сих постулятів треба все таки якогось часу. Натомісь постуляти другої категорії могли би при добрій волі бути сповнені зараз, а то: а) іменованє екзамінаторів до усіх державних іспитів (тут можуть фунгувати ріжні радники, адвокати, практичні лікарі і т. д.), б) заведене до ужитку української молодіжи усіх університетських друків (вписові, легітімаційні, індекси і т. д.). В сей спосіб поставлено перед сенатом та міністерством ділему: або поступити щось домаганям Українців, або відмовити. Бо у другій категорії постулятів ані викрути, ані проволока — не оправдані і то нічим. Навіть ті безкритичні аргументи проти — недостача кваліфікованих сил та грошевих засобів — ту не придадуть ся. І сенат, і міністерство рішили ся на відмову. Просто з'ігноровано жаданя укр. молодіжи. Що більше, сенат рішив скасувати і се, чим досі Українці користували ся через *usus*. Декани перестали приймати індекси виповнені по українськи, професори відмовляли тестів на таких індексах.

Супроти становища рішаючих сфер становище молодіжи не було одноцільне. Стирали ся два напрями: один, репрезентований Ев. Косевичем і В. Старосольським, заявляв ся за легальщиною і у дальшій акції, другий, заступлений В. Темницьким, домагав ся острійших способів, передусім обструкції, яка довела би в першій мірі до замкнення університета, а в дальшій консеквенції примусила би рішаючі сфери вийти з становища дотеперішнього ігнорованя домагань Українців.

З огляду на се організаційний комітет, що перед нього ся справа передусім прийшла, не рішив її, але віддав під розвагу довірочним зборам укр. унів. молодіжи. На трьох довірочних сходинах 16, 17 і 18 падол. молодіж рада над повисшою альтернативою. За напрямком В. Темницького заявили ся М. Галущинський і Л. Цегельський — тоді вже не академіки. Напрямку

легальщини ніхто не заступав. Косевич і Старосольський своїх поглядів не протиставили. Молодіж ухвалила вести обструкцію.

Також теологічна молодіж заявила ся за обструкцією. Ухвали були одноголосні, проти не піднесла ся ні одна рука, приверженці легальщини здержали ся від голосованя.

Чому так стало ся? Богато сьому причин, психольогія сеї ухвали дуже зложена.

Ніяка важнійша подія, а тим паче подія масового характера, не скоїла ся ще знечевя. Терен для неї приготовлюєть ся цілою низкою фактів, фактів ріжнородних, з ріжних областей, але з одним і тим самим підкладом. Так і сесю подію випередило багато фактів. Поперед усього треба розрізнити сам підклад позитивний і негативний. Позитивний — зріст національної сьвідомости серед української суспільности, в першій мірі серед молодіжи, вслід за тим почуте упослідження, охота вирвати ся з того, почуванє вузкости, тісноти тих рямок, у які наш розвиток убгано проти нашої волі, всупереч нашим інтересам, внутрішній напір іти вперед, з розмахом, з поспіхом, щоби наздігнати других, які далеко випередили нас. Негативний — відоме становище польської шляхти та буржуазії, краєвого та центрального правительства супроти стремлінь укр. народа.

На тім підкладі факти, факти з життя цілого народа, з життя і розвитку Українців в Галичині, з життя укр. молодіжи, справи загальні і чисто університетські. Усі вони зі сторони Українців нав'язані горячою любовю свого, могутньою охотою послужити доброму ділу, а з боку краєвого і центрального правительства, з боку верховодячих у Галичині верстов польського народа — усі вони і все зустрічали ся з негацією, з утиском, з переслідуваннями. Такий стан мусить виробити, особливо серед вразливійшої частини нарога — отже молодіжи — якийсь психічний настрій, який кождому з окрема та усім разом говорить огненними словами, що всі дотеперішні засоби і способи не ведуть до ціли, що треба ужити иньших, радикальніших.

Отже бурливе віче з 19 падол. не було впливом якогось одного поступку з боку академічного сенату супроти укр. молодіжи, не викликав його ані декан теол. факультета кс. Фіялек тим, що не хотів підписувати ся на індексах виповнених по українськи, ані проф. Твардовскі, що те саме робив на фільоз. факультеті, ані проф. Цв'ікліньскі своїм ворожим виступом в парламенті проти постуляту креованя укр. університета і то ані кождий поодинокю, ані усі разом. Вони зробили лише одно,

а то дали укр. акад. молодіжи лишній доказ, що обставини, серед яких живеться українському народові в Галичині, ані крихітки не змінилися, що опір з ворожої сторони не то, що не зменшується в міру поступу і розвою укр. народа, але ще росте, могутніше, заострюється, що дорогою, якою до тепер ішов — укр. народ не дійде до ціли.

Треба шукати иньшої дороги! І над сею квестією, чи треба иньшої, виринула ріжниця гадок серед молодіжи. Не було би її, бо не могло би бути, як би заходило питанє, чи треба реагувати на якусь одну обиду, одно обмеженє, одну провокацію. Ту не ходило про реагованє — але про зміну тактики, зміну на цілій лінії. І молодіж рішила тактику змінити. В тім іменно вага події з 19 падол. Віче з 19 падол. може лише на виї виглядати як перелім, бо воно являється конкретним фактом, що підпадає під обсервацію кожного. У внутрі молодіжи сей перелім приготвлював ся довго. Перші видимі його позначки проявили ся вже на вічу з 8 жовтня, а сам перелім довершив ся на довірочних нарадах молодіжи 16, 17 і 18 падол. Там витичено дорогу, а що віче з 19 падол. було першим кроком на тій новій дорозі, се нічого иньшого як припадок. Порішену зміну тактики заманіфестовано безпроволочно. Саме тоді вела ся у парламенті дискусія над університетами (чеським, італійським, почасти і словінським). У ній не найдено місця хоч би на згадку про український університет. Молодіж рішила сю справу укр. універс. бодай в сей спосіб перефорсувати на парламентську арену. Отже вже 19 падол. о 12 в полуд. мало відбути ся віче на університеті і мало ухвалити: 1) обуренє академ. сенатови за його дотеперішнє становище в справі укр. унів., 2) обструованє викладів Твардовского, Фіялка, Закшевского і Цьвіклінського, 3) висилку депутації до парламенту і міністра з домаганєм укр. університета. Було правдоподібно, що віче буде дозволене, але — як лише схоче займатися пропонованими ухвалами, буде розвязане репрезентантом ректорату. Тому задалегідь запала ухвала, що віче відбудеть ся до кінця, вічевики не повинують ся заказови ректората. Предвиджувано сцісії з ректоратом, тому і до президії підшукано чоловіка, кутого у такім ділі на всі чотири ноги — Ев. Косевича. І заподіяно на ньому насильство. Він же був противен начатому ділу, але під напором товаришів уступив.

Дня 18 стала відома резолюція ректорату, якою віче о 12 год. забороняється, а позволяється віче на 7 год. вечером,

замість салі № 3 назначають ся иньшу, значно меншу, і счеркують ся важнійші точки дневного порядку.

Ректорат був наперед повідомлений про все, що молодіж задумує, хоч наради були довірочні. Зраджував їх перед поліцією її-ж конфідент Денис Бігун, тоді студент права, тепер уже явний ц. к. комісар поліції. Віа дирекція поліції був інформований ректорат, але йому не дуже то хотіло ся брати цілком на серію такі інформації і тому обмежив ся лише до деяких превенційних засобів: наказав віче в полудне, а дозволив вечером, щоби духовні семінаристи не могли взяти участі; визначив меншу салю, щоби фізичним способом обмежити число вічевиків; надто визначена сая мала пряме получене через другі двері з професорською авлею, значить ся, дано було репрезентантам сенату улегчену можливість бічними дверми схороняти ся, як би так „щось до чогось“. Обкроєно порядок нарад, счеркнено навіть „внесеня“, бо Бігун поспішив ся мабуть упередити, що як раз через „внесеня“ має собі і сенат і деякі професори напитати дечого неприємного.

Того-ж самого дня вечером рішено з'ігнорувати заказ і віче відбути так, як було перед тим постановлено. І справді 19 пад. віче відбуло ся, супокійно, доки ректорат не почав інтервенювати; його-ж заходи прикрито галасом, стукаєм, криками. Була хвиля, що ректор з професорами впали були в салю, але вперто їх за двері.

Десь коло 2 год. віче скінчило ся. Вічевики у чвірках йшли улицями міста, співаючи „Ще не вмерла“ і нову тоді пісню „Не пора“. Се перший раз українське студентство демонструвало на вулицях Львова і „Не пора“ перший раз лунала з уст мас як гімн.

Тепер годі уявити собі вражінє сеї події з 19 падол. Воно було тим більше і тим сильнійше, що виринуло як несподіванка для усіх, кромі укр. унів. молодіжи (і ц. к. поліції, котра, як опісля показало ся, була точнісінько інформована Бігуном). Старші патріоти попали в одушевлене, обціловували нас студентів, де лише здибали. Уся наша преса замістила огнисті статі, лише п. Барвінський вивихав ся у „Руслані“ як вюн. Польська преса ударила на алярм питомим собі, а усім до переситу відомим способом. Університетські виклади застановлено зараз і зараз розпочато дісциплінарні доходженя проти аранжерів та референтів бурливого віча. Розумієть ся, завдяки доносам відомого пана сенат відразу знав, кого і за що обвинувачувати. Ціле слідство було лише формою, основою був донос. Релеговано

на все: Косевича за презідованє, Темницького за реферованє; М. Щуровського на 4 семестри, Бурачинського на 2 за аранжерство, а В. Пачовського на 2 за виголошенє своєї вірші-поклику на бурливім вічу.

Тимчасом Бурачинський, Галушинський, Мелень і Темницький виїхали у Відень, як депутація до міністра Гартля. Зголосили ся до руського клубу і застали тут старого Романчука, переляканого останніми подіями, як дитина. Він бідний рішучо не знав, що почати. Привитав нас словами: „Мої панове, ви гадаєте, що справі прислужили ся, а ви її цілком загирили. Діло нашого університета було на найлучшій дорозі, але тепер усьо пропало“. У відповідь на се почув, що не хочемо справи розбирати, хочемо лише дістати авдієнцію у Гартля. „Як так, то я ще пораджу ся з паном совітником Барвінським і його попрошу, щоби з нами пішов, а тимчасом за вашим дозволенем мушу відійти“.

Щось три дни ми ждали на обіцяну авдієнцію і вкінці прийняв нас міністер у свому кабінеті в парламентарнім будинку. Не знаю, як уявив собі ц. к. австрійський міністер українських студентів на основі інформацій Дзедушицкого, Абрагамовича, Ап. Яворского, але слідно було якесь приємне здивованє на фізіономії старого фільольога, коли наочно переконав ся, що являємо ся без гайдамацьких ножів, без вилий, а навіть без костурів. Мелень говорив, міністер супокійно слухав, а пос. Романчук споглядав затривожений то на Меленя, то на міністра і торгав за полу Меленів фрак, як лише почув якесь острійше слово з уст нашого бесідника. Міністер відповів, що признає наші оправдані бажаня, похвалює наші стремління до власної науки, хоче нам по можности пособляти, але ми вибрали рішучо невідповідну дорогу, мусить нам беззглядно її зганити і на будуче рішучо застерегти ся проти таких засобів. Ми повинні спокійно вертати домів і там успокоювати розворушених товаришів. Тим упімненєм кінчить в надії, що скоро супокій настане. Скінчив і хвильку підіждав, видимо сподівав ся ще якоїсь відповіді. По програмі уложеній нашими послами ми мовчали, мали надію, що тепер ще вони щось скажуть від себе. Але послі мовчки склонили ся. Міністер подав руку їм і нам, і ми вийшли. Що-йно зачинили ся за нами двері, обскочили нас різні дневникарські репортери: „was hat er gesagt?“ Послі потягнули нас на бік, у куток вестібюля, і ту почали ся впевненя, що міністер нам дуже прихильний, велика вага, мовляв, у тім що по „такім“ нашім виступі у Львові прийнято нас на авдієнції, що міністер подав нам руку, нам, що

„таке“ виправили і т. д. і т. д. „Тепер справа знова на найлучшій дорозі“ заявив з великою певністю п. Романчук — „лише треба вистерігати ся якоїсь нової недоречности“ і т. д. Одним словом, послаи були дуже вдоволені і заходили ся усякими способами прищепити таке-ж вдоволенє і нам. Між усїм тим пос. Барвінський сказав одну дуже розумну гадку. Нині дістав експресовий лист від свого сина (студ. філософ.), з якого дізнав ся, що у Львові готуєть ся сецесія. Се рішучо невідповідний крок, бо означує уступленє з поля бою. Для того і лише для того, що замітка зроблена була пос. Барвінським, репрезентантом звісного напрямку в політиці, ми прийняли її з обережністю і всякою резервою.

По сім ми розпращали ся. Пос. Романчук пішов у свій клуб укладати комунікат для преси про авдієнцію, пос. Барвінський своєю дорогою, а ми ділили ся поміж собою вражінем міністерських слів. І у нас не було ріжниці гадок. Видно панам міністрам за мало того, що досі стало ся. Як так, то наша повинність доказати, що можемо більше. Ми повинні недопустити тепер до викладів. Нехай львівський університет так довго буде замкнений, поки нас не розділять, поки нехай хоч теоретично не дістанемо свого університета. Успокоїмо ся тоді, як почуємо: основуєть ся у Львові укр. університет. Розумієть ся, що практичне зреалізованє приреченя може наступити що-йно згодом, в міру появи професорських сил, але принціпіяльно справа повинна бути рішена в найкоротшому часі. Тим нашим становищем ми признали рацію словам пос. Барвінського, що робити сецесію — значить уступити з поля бою. І для того депешували до Львова: „з дальшими кроками здержати ся до нашого приїзду!“

Наше завданє у Відні ми уважали за покінчене. У нас було лише тільки гроший, що виставало на білет до Львова звичайним поїздом. Треба було ждати 8 год. ранка другого дня.

Зійшли ся ще на вечерю з нашими послами. Заступник глови руського клуба, пос. др. Король, виступив зовсїм рішучо проти вчинків укр. студентства з останніх днів. Се, мовляв, не легально, бунтівничо, він мусить бути противний таким радикальним крокам, бо ними викликуєть ся неприхильність правительства, оправдану ворожнечу Поляків і т. под. Відповів йому Темницький, що пос. Король заступає рутенський світогляд, пропагує тактику Тирольців схода і т. д. Пос. Романчук знова

почав впевнювати про прихильність міністра Гартля. Загалом ми почали дуже болючо відчувати, що попали у цілком несвоє товариство. Аж пос. Брайтер, який і на сій пам'ятній вечері був „госпітантом руського клуба“, виратував нас з прикрого положення: „Et, ріjcie, ranowie, wino i róbcie swoje“ — тай поставив перед нами карафку вина...

Офіційна частина вечері скінчила ся, а небаром ми розійшли ся.

Бурачинський відїхав по своїм приватним ділам, Мелень остав ся у Відні, лише ми оба з Т. Галушинським вертали раздм.

Другого дня вечером ми наспіли з поворотом у Краків і тут на двірці вичитали у вечірній Now-ій Reform-i, що укр. Молодїж розпочала уже сецесію, що тільки а тільки студентів зголосило ся вже по сьвідощтво відходу.

Можна собі уявити, що вістка подїлала на нас як грім з ясного неба. Ранком приїхали у Львів — на готове!.. Академічний сенат видав відозву до молодїжи, у якій бурливе віче прозвав: „wstrętne bezprawie“, „dziki krzyk“, ложно закинув, немов вічевики побили універс. службу, наш виступ оцінив як „objaw dzikości“ і візвав польську молодїж, щоби поведенем націхованим „stanowczą gotowością“ боронили польськості університета. Що значить „stanowcza gotowość“ — звісно з приготовань і пізнїйших виступів польської молодїжи проти української з букками, цюпагами і револьверами.

Супроти того обидливого відзиву офіційного і покликаноґо до всього иньшого — лише не до чернення україн. акад. молодїжи — чинника — молодїж рішила ся сецесіонувати з львівського університета.

Сецесія була властиво ділом Старосольського. По своїй вдачі ніжний, як ніхто другий, з поетичним полетом, з широким розмахом, з щирим почутем краси, — не диво, що ідея сецесії цілком опанувала його! У нїй була і ніжність, що на обиду реаґує в можливо найлагіднїйший, так сказати, дївочий спосіб, у нїй був і поетичний полет і широкий розмах: „Се сини Твої покидають нинї сьвятї простори Твоїх земель. На жертвенник долї Твоїї кинули нинї сини Твої велике слово. І слово се палає смолюскипом і слово се дріжить розгуком великого звона і лине до Тебе; могуче, велике — віщує дні, що грядуть. Се дні вертають, що давно минули. Се воскресають горді Твої полки — лицарї спячі проснулись в могилах — на бїй останній, на бїй

великий⁴¹⁾. Сі власні слова Старосольського у цитованій статі найлучше характеризують ті сфери, у яких зродила ся ідея сецесії. Романтика!...

За сецесією, проти обструкції були аргументи, що в обструкційній боротьбі не видержимо, що по втратах, які перші кроки сеї боротьби принесуть, а які, треба сподівати ся, будуть що раз болючійші, загал молодіжи цофнеть ся, сяде маком. Чи вони були оправдані — годі сказати, але треба піднести, що загал молодіжи готовий був на жертви. Доказом сама сецесія. В хвилі, як ухвалювано її, ніхто не надіяв ся, навіть не припускав, що суспільність прийде молодіжи з грошевою помочію. Виписуючи ся з львівського університета, багато студентів готово було потратити курси і се було цілком без впливу на поступованє і на настрої молодіжи. Може бути, що робило ся під першим вражінем, що з часом прийшла би розвага, каєне та обережність, але з другого боку мусіли би прийти теж иньші моменти, що ділали би на псіхіку загалу, а то примір одиниць, почутє солідарности з тими одиницями, почутє відвічальности перед суспільністю, перед сьвітом і т. д. Мені здаєть ся, що страх перед компромітацією був неоправданий. Що сецесія зробила таке кольосальне, одушевляюче вражіне на суспільність, доказує, як мало політичного виробленя було серед тої суспільности.

На шахівницю національних боїв в Австрії, де кождий народ ставить проти ворожих заходів свою силу, організацію, внутрішню могутість — ми висунули своє терпіне, свої стражданя. Я не вдарю на свого ворога, не буду боронити ся, лише розкрию перед сьвітом тії глибокі, болючі рани, які ворог задав мені, і нехай сьвіт розсудить, нехай в імя справедливости вставить ся за мною...

Об'єктивно беручи, сецесія була інкорпорованєм, сконкретизованєм повисшого способу думаня.

Та про те зробила велике вражіне. Вона була одним з тих моментів, що потрафили українське питанє в Австрії пересадити через і поза граничні дошки Галичини. Саме-ж діло українського університета в Австрії сецесія впровадила перед парламент, добула йому місце в австрійській тай заграничній пресі, виробила йому опінію пекучого питаня. Загалом в ідеальні успіхи сецесія була богата, на вні поза молодіжю принесла у тій сфері багато додатнього.

⁴¹⁾ „Дѣло“ 3. XII. 1901: Русько-український Народ!

Цікаве було поведене старших патріотів. З подій на університеті кождий почав для себе кувати монету. Передівсім проф. Вол. Шухевич відчув съвяту повинність спасати Русь, і то до спілки з метроп. Шептицьким. Нині говорив з репрезентантами молодіжи, завтра біг до Шептицького, позавтра скликав львівську громаду на раду. Що се було та „львівська громада“, хто до неї належав, хто мав право являти ся на такій радї — всьо залежало виключно від доброї волі та вподоби п. В. Шухевича. Я мав як заступник молодіжи являти ся на зборах тої „громади“ і мені ще нині буває і сьмішно, і гидко, як згадаю, що там не діяло ся! Бо чи не потішно, як одного вечора радила ся була та „громада“, хто має обіймити яку катедру на українському університеті? І справді розділювано катедри поміж кандидатів! Для п. Шухевича рішення і ухвали „громади“ мали служити або параваном, або апробатою того, що він постановив разом з метр. Шептицьким. Щоби-ж ухвала „громади“ завсїгди так випадала, як п. Шухевич бажав і як по всякій правдоподібности наперед обіцяв був метрополітови, п. Шухевич уживав усяких способів, не дуже то коректних. Трапляло ся нераз, що таки у моїй присутности представляв становище молодіжи до даної справи зовсім не так, як по правді було і не так, як йому було представлено делегатами молодіжи, але так, як потребував з огляду на пляни, уложені з Шептицьким. При першій події того рода я спростував мильне представленє, але п. Шухевич поставив справу на вістрію меча і спитав у зібраної „громади“: „То хто бреше, чи я старий, чи сей молодий пан?“ „Громада“ нічого не відповіла, але голосувала так, як хотів п. Шухевич. На однім знова засіданю „громада“ поводила ся надто опозиційно супроти проєктів п. Шухевича-Шептицького і тоді почувла: „Мої панове, ви не маєте ту нічого ухвалювати, бо ми вже з метрополітом зробили і не на се вас тут спрошено“. Се було коротко і ясно сказано, але „громада“ дальше радила та вирекши ся своєї опозиційности, голосувала за проєктом Шухевича. Від тоді перестали являти ся на таких зборах Грушевський, Франко і ще де-хто характернійший. Та наради проте відбували ся дальше і п. Шухевич міг виказати ся перед ким йому треба було, що львівська громада ухвалила таке і таке.

По вічу з 19 падол. „Галичанинъ“ писав: „Русско-народная молодежь не участвовала въ этихъ мерзкихъ буйствіяхъ пайдократовъ“. Але як події на університеті викликали ентузіязм у цілій нашій суспільности і вона зсолідаризувала ся з поведенєм

укр. молодіжи — у москвофілів проявився зворот. Добрянський et comp. почали порозуміння з старшими патріотами і то на разі не без успіхів. Молодіж з „Друга“ вислала до нас депутацію, яка заявила, що піде разом, як що половину т. зв. сецесійного фонду відступиться в заряд „руско-народній“ партії на підмогу для „руско-народних младенців“. Від нас було їм заявлено, що українській молодіжи поміч і солідарність москвофільської групки студентів байдужа, з нашого фонду зложеного в „Дністрі“ не дістануть ані сотика, а виписати ся з львівського університета повинні виключно в своїм власнім інтересі та інтересі своєї партії. Се їм повинно бути зрозуміле з огляду на опінію загалу народа. На тім переговори урвали ся і опісля не було вже проби ні з сеї, ні з тої сторони навязати їх на ново.

Москвофільська молодіж зробила одначе сецесію на власну руку і на власну руку зломила її по першім семестрі, вернула ся на другий семестр у львівський університет.

По святачних фєріях різдва молодіж виїхала у Відень, Прагу, Краків. Черновецький університет не прийняв сецесіоністів. Професор Др. Гальбан, вшеполяк, ужив всього свого впливу, аби переконати черновецький сенат, що приймати сецесіоністів раз небезпечно для університета, а друге нельояльно супроти львівського університета.

Відїздаючу молодіж пращано оваційно і з щирим жалем і з великими надїями. Пані Білецька сказала на прощанє: „Сину, вертай зі щитом, або на щиті“. І добре, що ужила алегорії, бо під неї міг кождий підкладати те, чого найгорячійше бажав, чого найсильнїйше надїяв ся. А коли фактично довело ся нашій молодіжи вернути у Львів і без щиту, і не на щиті — то ще і тоді можна було у чимось відшукати щит, з чогось той щит зробити і ним заслонити ся. Треба було конче чимось заслонити ся. Молодіж шукала цілий рік такого щита. І як би політика польських верховодів була прозорливїйша, як би не була така заслїплена, що аж дає повну ілюзію, неначе свїдомо стремить до катастроф, свїдомо хоче спровокувати катастрофи — повинна була дати українській молодіжи такий щит. Але польські політики дали ще раз доказ, що у них не мож достукати ся не то почутя справедливости, але навіть розуму, розваги. Одвічальність паде на польських політиків, бо усі кроки міністерства в університетській справі були подиктовані і вимушені Колю-м польск-им.

Міністерські розпорядки, по тому ділу оголошені в марті 1902 р., легалізували той стан на львівському університеті загально, який в осени 1901 р. лише деякі професори, горячіші вшехполяки, заводили виїмково. Значить ся, українська мова не дістала ніяких нових прав, противно ті права, які добула вона собі дорогою звичаю, були рішучо усунені. Так само в справі іспитових комісій і в справі нових катедр не сповнено ані одного постуляту укр. молодіжи.

З огляду на се університетська молодіж на нарадах 7 цвітня в Кракові, 8 і 9 у Відні, 10 в Празі ухвалила: „уважає рескрипт виданий ц. к. міністерством просьвіти, який погіршає ще правний стан укр. мови на львів. унів., за нову шкоду, заподіяну укр. нації... загал молодіжи не добачує найменшої спромоги вернути тепер на львівський університет без пониження своєї національної чести“.

На основі сієї ухвали сецесія була продовжена і на літний семестр. По згаданім рескрипті міністерства було перед молодіжю дві дороги: або зараз повернути у Львів і розпочати заповіджену в осени обструкцію; або остати на чужих університетах і в сей спосіб демонструвати проти постанови міністерства.

Вернути і поводити ся супокійно — значило би капітулювати зі своїх домагань. Се зробили лише москвофіли з „Друга“.

Укр. акад. молодіж продовжала сецесію — значить ся, вибрала пасивний спосіб демонстрації проти рескрипту.

За час сецесії вкрала ся в ряди молодіжи погана дез'організація. Передівсім теольогічна молодіж почала тайком, сподом фрондувати. Причина: клерикальний сьвітогляд з претенсіями до супремації духовників. А на ділі теольогічна молодіж з своєю невиробленістю, неповоротністю, звязана впливами своїх наставників, оглядаючи ся постійно, що се і те теольогам не личить, одно занадто радикальне, друге явно соціалістичне — повинна була держати ся в тіни, як у інтересі самої справи, так і у своїм власнім. Одначе вони не хотіли зрозуміти сієї ясної правди. Виступали з претенсіями, яких і закрій і апетит був у разячій диспропорції і до їхньої інтелігенції і до спосібности щось небудь путнього зробити. З сукурсом для семінаристів поспішили „амбітники“. Одних і других ділила пропасть сьвітогляду і цілий, а проте фронда проти заряду організації кинула міст понад тою пропастю.

Амбітники не були ані на стільки зацофані, аби признати клерикалам безосновні претенсії до супремації, ані на стільки

дурні, щоби солідаризувати ся з усіма нерозумними помислами теологічної молодіжи (прм. проєкт теол. П., який хотів, аби укр. молодіж звернула ся з просьбою до папи Льва XIII, щоби сей видав в справі укр. університету енцикліку!!!). Але щира охота досолити зарядови організації дала їм розгрішене тісно злучити ся з нарибком чорної армії і служити їм ляйбгвардією. Була ще і третя категорія невдоволених, се ті самі, що пізнійше по повороті творили так прозвану „опозицію зпід печі“. Людці, що їм передівсім ходило про власну шкіру. Для них університет, то стежка до жолоба наживи. Чи вона українська, чи польська, чи перейдуть її з честію, чи серед наруги і понижень — їм бай-дуже! Коби скорше до жолоба! Вони і так невдоволені, що робили сецесію, але проти неї виступити не мали відваги. Тої відваги, правда сумної, їм все не доставало. Вони ніколи не зважились на отвертий виступ. Все лише потайки відказували, нишком гомонїли.

І коли по звісній обидливій відозві сенату тяжко було рішити ся на ведене обструкції, бо були сумніви, чи найдуть ся до того сили, то тепер можна було впевнити ся, що обструкції нема з ким починати. І так треба було досить з'усиль і богато аргументів, щоби ухвалити продовжене сецесії, щоби сецесія не розлетїла ся. Сього тим більше було потреба, бо були ріжні заходи і сильні впливи з боку старших патріотів, щоби з кінцем I-шого семестра кінчити сецесію, вертати до Львова, але розумієть ся — вертати не по се, по що поворот одиноко був можливий, як не мав представляти соромної здачі себе і своїх ідеалів.

З кінцем другого семестра наша молодіж вернула у Львів. Вернула з чужини цілком иньша, ніж рік тому йшла на чужину. Передівсім пізнала одну правду, що університет не дасть ся відділити від цілости житя нації, що він є привязаний до того ступеня політичного значіння, на якому находить ся в дану пору дана нація, що здобує університета для якоїсь нації зависиме від осягнення тією-ж нацією деякого політичного престижа в державі.

Що молодіж дійсно пізнала сю правду, доказує резолюція, прийнята молодіжю на вічу 25 липня 1902. У тій резолюції висказано погляд, що боротьба за укр. університет мусить розширити ся у боротьбу проти сили і власти польської шляхти, що боротьба мусить бути ведена разом зі з'організованими масами укр. народа за корінну зміну усіх суспільно-політичних відносин у Галичині. Иньшими словами, укр. молодіж константувала, що

сама на власну руку і власними ділами, які би вони і не були, укр. університету не добуде! Може і мусить добути його цілий народ дорогою свого політичного впливу. На тепер великою повинністю молодіжи є працювати, щоби народ зріс у політичну силу. Молодіж стане тепер до агітації, до організації, політичного освідомлення народніх мас.

З такого рішення, як що воно мало бути переведене в діло, впливала для молодіжи ще одна консеквенція. Сього нового завдання молодіж не може сповняти як молодіж сама про себе, як окрема цілість, але кождий з молодіжи, хто схоче і зможе вести таку роботу, буде мусів стати до праці з рамени і в рямях котроїсь з політичних партій.

І наслідком сього переводить ся в рядках молодіжи диференціяція. Затрачуєть ся поволи понятє молодіжи як щось з кождого огляду одноцілого, се понятє, яке ціхувало виступи молодіжи в часах основаня „Мол. України“, навіть ще в часах сецесії, а на його місце повстає нове понятє молодіжи, як гурта молодих людий, звязаних лише деякими і то випадковими та переходовими моментами — вік, університетські студії, університетська справа, але ріжних, а навіть часто розбіжних, що до трівкійших і глибших ціх — сьвітогляд, політична приналежність і т. д. І від сієї пори виступам молодіжи вже не можна надати незарисованої нїде одноцілости, бо в ряди молодіжи... „вкрав ся вже дух незгоди“.

ВАСИЛЬ ЦМАЙЛО-КУЛЬЧИЦЬКИЙ.

Товариство „Кружок правників“ у Львові.

Що-йно основане товариство „Кружок правників“ у Львові повстало з т. зв. „Кружка правників“, який існував вже при „Дружнім Лихвари“, відтак „Академічним Брацтві“, а від 1896 р. при „Академічній Громаді“.

Сей „кружок“, в яким гуртували ся правники-Українці спершу члени „Дружного Лихваря“ і „Акад. Брацтва“ а потім члени „Акад. Громади“ поставив собі за задачу „помагати Русинам правникам в їх образованю фаховім“ а то через „уряджуване відчитів, через здаване справоздань науково-правних, через скуповане книжок і скриптів правничих, через видаване скриптів“. (Таке читаємо в першім регуляміні „кружка“ з р. 1881)¹⁾.

„Кружок“ мав так при „Ак. Брацтві“, як і при „Акад. Громаді“ свій власний заряд, який опирав ся на осібнім регуляміні, ухваленім першими загальними зборами в кождім адміністраційним році, тішив ся повною автономією і був неначе товариством в товаристві.

Ціла початкова діяльність „кружка“ (при „Акад. Брацтві“) ограничалась передівсім на збираню правничих книжок і скриптів до бібліотеки і на відчитах. В р. 1882 заснувала ся в лоні „кружка“ комісія, зложена з 6-ох членів, яка під проводом пок. проф. Ол. Огоновського мала заняти ся „сталенем руської правничої термінології“. Комісія ся не видала вправді друком жад-

¹⁾ Може буде цікаво знати про перші заходи основателів „Кружка правників“. В першій лінії розходило ся нам о зложенє якої-такої бібліотеки. Надягнувши фраки, ходив я з Костем Левицьким до усіх професорів-правників львівського університету просити їх, як авторів, о книжки. З львівських професорів прийняли нас дуже зичливо Др. Зьрудловскі і Др. Пентак. Неприхильно прийняв нас проф. Др. Білінські, тепер губернатор австро-угорського банку. Він заявив нам, що такого товариства непотреба, бо є тов. „Biblioteki wuchasczów prawa“. Коли-ж Кость Левицький зробив скромну увагу, що кружок закладаємо з інтересу національного руського, проф. Б. сказав нам коротку проповідь на тему: „to wszystko jedno“ — остаточно обіцяв дати свої праці.

Крім тих „хожденій по митарствам“, писали ми листи до визначнійших звісних нам авторів-юристів, між иньшими до проф. київського університету пок. Кистяковського. Від його дістали ми тепленьке письмо з заохотою до начатого діла. Се письмо повинно було зберегти ся у Д-ра Костя Левицького, або в паперах „Кружка“.

Перші відчити в „Кружку“ йшли в тім порядку: 1) Кость Левицький з права цивільного (тему я забув); 2) читав я про конечну оборону „Nothwehr“, (манускрипт зберіг я на памятку); 3) Кароль Давидович читав — не тямлю на яку тему. На кождім відчиті була повна саля, а пок. наш друг, незабутий проф. Олекса Огоновський аж горів з задоволеня.

Деякі з наших товаришів відносили ся до наших змагань і нашої праці прямо з клинами, не беручи нас на серію. Коли я ладив ся до четвертого відчиту, з початком р. 1881, мене закликали до Боснії, і я лишив усе... — Др. Андрій Чайковський.

ного твору, однак деякі її члени не без хісна користувалися мабуть її здобутками в пізнійших своїх працях з правничої літератури (К. Левицький: „Словар правничий“¹⁾).

Особливою опіки дізнавав „кружок“ в тім часі від пок. проф. Ол. Огоновського, що бував на кожних загальних зборах „кружка“, брав участь в нарадах Виділу, дарував багато цінних правничих творів до бібліотеки, а що важнійше, давав пораду і вказівки, як вести „кружок“ з хісною для Українців-правників. Між членами визначалися тоді: Др. Кость Левиць-

¹⁾ На тім місці мушу прилюдно піднести, яку кривду заподіяно Костеві Левицькому, закидаючи йому, що видав працю Д-ра Олекси Огоновського за свою. В тім часі я дуже близько стояв до Костя Левицького (ми разом мешкали) і можу бути клясичним свідком, що пок. Огоновський багато вложив своєї праці до того словаря, але автором словаря є таки Кость Левицький. Костеві помагали і інші наші юристи, але авторства йому заперечити не можна. Справу словаря, се-б то юридичної української термінології, обговорювали ми з Костем широко і немало насперечалися. Я був тої думки (тепер бачу, що неузасадненої), щоби місто словаря видати взори всіх судових резолюцій. Перемогла раціональна думка Костя Л., за якою був і пок. Олекса Огоновський, щоби видати словар.

Я вже був на судовій практиці в Самборі, коли писав до мене Кость Л., щоби при науці до судейського іспиту, який я ладився зробити, списувати поазбучно німецькі терміни і переводити на руське. На той зазив зложив я такий словарчик з гіпотетичного і конкурсного закона, котрі відтак передав я Костеві. Він показав мені тоді праці інших людей, йому понадси-слані, між іншими переклад карного закона, зладжений пок. др. Лучаковським з Тернополя.

Дальша робота відбувалася так: Сходилися до канцелярії „Просвіти“, Олекса Огоновський читав текст закона. Над кожним терміном відбувалася дебата, Кость Левицький, обложений малими книжками 8-ками, записував як секретар ухвалений термін. Помічники сходились неправильно, Олекса Огоновський і Кость були на кождім засіданню.

Коли Кость Левицького ошкарльовано в кацапській газеті і змушено до виведення карного процесу, в якім пок. Омелян Огоновський з грижі нагло помер, мене страшенно дивувало, чому Кость Левицький не покликав мене на свідка. Та-ж я знав найбільше, і він знав об тім, що я се знаю. Опісля я довідався, що пущено перед Костем інтригу з противної сторони, що буцім-то я хочу проти нього свідчити, і тому він мене боявся.

Та коли я не мав нагоди посьвідчити правди перед судом, хайже тепер буде мені вільно се зробити і сказати, що правда є по стороні Костя Левицького. За тим промовляє ще і той аргумент, що коли-б пок. Огоновський працював справді сам над словарем, не був би чей же ту саму роботу робив другий раз з Костем Левицьким. — Др. Андрій Чайковський.

кий, др. Евген Олесницький, др. Ярослав Кулачковський, др. Андр. Чайковський, др. Мих. Зобков, др. Стеф. Федак, др. Мик. Шухевич, др. Сев. Данилович, др. Вол. Залозецький, др. Кир. Трильовський, що вложили багато праці, чи то як виділові, чи як члени звичайні, в то, щоби „кружок“, коли не їм, то бодай їх наслідникам, приніс як найбільше користи. Однак зі смертю проф. Ол. Огоновського упало жите в „кружку“, бо забракло рутинованих людей, а сама молодіж розбила ся на два товариства, „Акад. Брацтво“ і „Ватру“. Аж коли удало ся згуртувати її в одно товариство „Акад. Громада“, відживає в р. 1896 також і „Кружок правників“.

В часі від 1896—1907 розвивав ся „кружок“ з малими виїмками дуже гарно. Діяльність його зазначила ся головно в видаванню викладів професорів Дністрянського та Стебельського і в побільшуванню бібліотеки. „Кружок“ брав також живу участь в боротьбі о права української молодіжи на львівськiм університеті і розпочав акцію о заведенє пяти катедр на правничім виділі і о іменованє Українців членами екзамінаційних комісій. В тій справі відбуло ся в 1904 р. велике віче українського студентства, а при кінци 1906 р. вислано з рамени „кружка“ делегацію до намісника під проводом посла д-ра Евг. Олесницького. Мав і тепер „кружок“ свого опікуна в особі проф. С. Дністрянського, а бібліотека „кружка“ завдячує проф. др. П. Стебельському багато творів.

Між 1907—1908/9 р. діяльність „кружка“ була перепинена боротьбою укр. акад. молодіжи і розв'язанєм „Акад. Громади“. Звичайно, „inter arma silent Musae“. Гадка основаня осібногo товариства правничогo для акад.-Українців повстала вже в 1883 р. в „Кружку правників“ але з огляду на матеріяльні відносини годі було її зреалізувати. Також в 1885 р. дебатовано дуже широко над тою справою, але без наслідків. Аж при кінци 1907 р. збори правників-академіків рішили дефінітивно заснувати (зглядно перемінити) „Кружок правників“ „Акад. Громади“ в осібне товариство, яке і увійшло в жите дня 6 цвітня 1908 (зн. в дни затвердження статутів ц. к. Намісництвом).

Товариство „Кружок правників“ не є проте якимсь новим штучним витвором серед нашої акад. молодіжи, але, як бачимо, є воно викликане силою фактичної конечности і еволюційним витвором кільканацять-літньої праці.

„Кружок правників“ має до тепер 80 членів, 750 томів фахових книжок в бібліотеці, а касовий оборот за марець, цвітень і май виносив 1.000 корон.

БОГДАН ВАХНЯНИН.

Кілька слів про „Академічний хор Бандурист“ у Львові.

„Академічний хор Бандурист“ заснували львівські академіки, щоби плекати український спів, так хоральний як і сольовий, займатися інструментальною музикою, піддержувати українські хори і товариства („Просьвіту“), уряджувати з'їзди та устроювати артистичні прогульки в краю і за границею, видавати музичні твори, уділяти лекцій теорії і гармонії та старати ся о розвій нашої музики. Перші загальні збори відбули ся 8. II. 1906 р. при співучасті 36 членів і вибрали до виділи Ів. Тиховського на голову, а Б. Вахнянина на секретаря. Товариство розвивало ся дуже добре і здобуло собі скоро симпатію загалу, устроюючи багато концертів у Львові і на провінції. В Шевченківських вечерницях у Львові брав „Бандурист“ також участь.

Теперішній провід товариства спочиває а руках Б. Вахнянина (голови), Ю. Юхновича (заст. гол.), Е. Чумака (секр.) і О. Березовського (діріг.). Число членів виносить 57. Бібліотека представляє вартість около 1.000 кор., а видаване власних творів йде скорим темпом. Проби відбувають ся два рази на тиждень у власнім льокалі, в комнатах „Руської консерваторії“ („Народний Дім“, ул. Вірменська 2), де товариство має при „Бояні“ до розпорядимости величаву салю з фортепяном.

Товариство укр. студентів політехніки „Основа“ у Львові.

Від давна відчувала ся у нас потреба організації української технічної молодіжи, що з початку дуже скупю, але відтак в чим раз більшим числі загошувала в мури львівської техніки. В остатнім часі воно зросло ще більше так, що в році 1897 удало ся вже заложити товариство „Основу“, що стало огнищем товариського життя і праці на поли промислу і техніки.

21 грудня 1897 р. вніс комітет зложений з техніків-Українців повідомленє до ректорату політехніки о заснованю товариства з предложенем статутів, затверджених Намісництвом 28. III. р. 1898. — 31. III. т. р. відбули ся конститууючі загальні збори. Першим головою вибрано т. Дидинського, який сповняв з повним зрозумінєм свої обовязки і поклав тверді підвалини під розвій товариства. Українська суспільність привитала нове товариство дуже прихильно і не завела ся в надії, бо товариство „Основа“ дорівнала в праці скоро иньшим академічним товариствам і розвинула живу діяльність. Всюди, де лиш потреба було спільної акції, „Основа“ не лишалась по заду, але йшла в однім ряді з тими, що підносили могучий протест проти насильств і кривд нашого народа, як також ставала там, де треба було заманіфестувати співучасть в народніх торжествах. З „Академічною Громадою“, з товариством „Bratnia Pomoc włuchaczy Politechniki we Lwowie“, (що завсїди спочиває в руках поступовців), з товариством поступових польських академіків „Spójnia“, з сіоністичним товариством „Ognisko“ і з товариством поступових Жидів „Związek“ утримувала „Основа“ все приязні зносини, про що свідчать спільно уряджувані віча між иньшим в справі виборчої реформи (27. XI. 1905), українського університету (16. VII. 1906), замкнення лісової школи, „w sprawie potrzeb techniki lwowskiej“, (яке уряджували „Bratnia Pomoc“ і „Основа“), в справі загальних поліційних арештовань закордоновців, і арештованя українських академіків та кільканацятьох Основян (в лютім 1907 р.).

Брало також наше товариство участь у виїмкових народніх торжествах, концертах і т. д. Живе жите панувало також в „Научнім кружку“, що уряджував і уряджує від часу до часу відчити

і дискусії. Членів числить „Основа“ пересічно 50, бібліотека 1.004 твори. 1907 р. святкувало товариство 10-літній ювілей свого істнованя.

ОСИП БРИЛИНСЬКИЙ.

Краківська „Громада“.

В 1887 р. вступило на 1 рік краківського університету коло 20 Українців (майже самі медики), що з студентами старших років зробило гурток около 60 голів. Зараз в падолистї зачали ся заходи коло заснованя свото товариства, одначе воно завязало ся формально аж під весну 1888 з причини перепон зі стори полїтичних властей. Сенат глядїв на се неласкавим оком, а також польській молодїжи не був сей сепаратизм симпатичний: вона докладала всїляких старань, щоби нас відтягнути від тої гадки. — Одначе товариство таки засновало ся. Першим головою став пок. Іван Колесса, пізнїйше головували Ів. Навроцький, Роман Яросевич, Володимир Лаврівський, я, відтак через 2 роки не памятаю хто¹⁾, а вкінци Сафат Шмігер.

Відразу закипіло жите в „Громаді“: засновано не велику але добірну бібліотеку, устроювано відчити — обовязково один тижнево — і майже що вечера горячо дискутовано на теми літературні, просьвітні та найчастїйше, як звичайно у Русинів, на полїтичні. Співучасть крім Русинів брали також визначнїйші товариші Поляки, з яких деякі були надзвичайними членами товариства.

Коли в 1890 р., за часів ректорату Корчиньского, сенат не щадив репресалїй проти поступової молодїжи, а вкінци розвязав польську поступову „Czyteln'ю“, вписало ся около 200 польських академіків в члени „Громади“ як надзвичайні члени. В тім роцї

¹⁾ Мабуть Невестюк. — М. Чайк.

невелика „Громада“ мала провід і надавала тон життю усеї академічної молодіжи.

За час істнованя товариства устроєно три величаві концерти в память Шевченка; в однім з них співав Мишуга і львівський „Боян“ під дірігентурою Н. Вахнянина. Пізнійше, здає ся в наслідок заснованя лікарського виділу у Львові, прибувало до Кракова що раз менше Українців так, що в році 1895 число членів не виносило і десять, товариство не могло удержати ся і мусіло розвязати ся.

Близших даних міг би достарчити С. Шмігер, у якого мають бути протоколи товариства.

Ap. I. 1888

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-3200
WWW.CHICAGO.EDU

Др. Кирило Студинський.

Історія¹⁾ відежеської „Січк“.

„Нашому Товариству „Січ“ посеред усіх того рода товариств судилось заняти окремішне становище. Майже ніяке інше товариство не було предметом так чисельних, завзятуших, оживлених, покликаних та непокликаних дискусій наших земляків, предметом симпатій чужинців і ненависти запродаців та ренегатів, ба навіть предметом публіцистики та характеристичної, своєрідної белетристики“.

Слова Д-ра Сьманюка на заг. зборах 1900 р.

I. Основанє і розцьвіт „Січи“ (1868—1877).

„Січ“ основано²⁾ з початком 1868 р. (статути затвердило дол.-австр. намісництво 21 січня т. р.) за почином Наталя Вахнянина і малої групи Українців, коли розбили ся заходи заложити товариство для усіх Русинів без ріжниць партій „Русская Основа“, яке плянували москвофіли. „Січ“ станула відразу ясно

¹⁾ При писаню отсього огляду послугував ся я протоколами товариства і деякими друкованими жерелами, а передовсім що до перших років „Історією Січи“ Д-ра Кордуби, уміщеною в першім альманасі „Січи“ (у Львові, 1898, стр. 5—24). З огляду на се, що в ній — а далі в друкованих у нашій збірці споминах і статях — містить ся багато матеріалу про перших 25 літ, я спинив ся докладнійше тільки на остатніх 15 літах, переповідаючи про перші роки лише найважнійші факти.

²⁾ Про засновини „Січи“ крім статі самого основателя в нашім альманасі і Історії „Січи“ Д-ра Кордуби прошу порівняти допись И-ъ-ъ: Закладни Січи. — Поминки за Маркияна Шашкевича (Правда, 1868, ч. 11, стр. 132) і статю М. Подолинського: Справозданє рочне товариства „Січк“ у Відни (Ibid, ч. 46, стр. 551—2).

на українським становищи. Вже в точках, пред'явлених „Основи“ для порозуміння, поставили будучі Січовики домаганя, „щоби товариство явно висказало, що єсть малоруским, буде дійствовати в хосен малоруского народа“ та урядувати-ме по українськи і рішучо заявили, що хотять автономії своєї мови на взір иньших славянських.

Се становище не було на руку тодішнім верховодячим москвофільським сферам і викликало цілий ряд доносів, дописий і полемік по часописях. Одначе Січовики не дали ся зломити і повели діло так світло, що їх товариство числило в 1874 р. вже 41 членів і 428·74 злр. касового обороту. В короткім часі по основаню виробила собі „Січ“ значний вплив між иньшими славянськими товариствами і громадила на своїх щорічних Шевченківських концертах багато чужинців, переважно Славян.

Особливо живе жите поплило в „Січи“ в 70-их роках, найбільше-ж між 1873 а 1877 роком, коли перемінено „Січ“ з забавового товариства в літературно-наукове. До розбудження житя і його ідейного напрямю причинили ся майже рівночасно М. Драгоманов і його ученик О. Терлецький, які живим словом і листами надали новий напрям роботі в товаристві і виробили у Січовиків новий світогляд, оснований на західно-європейським соціалізмі. Зі споминів Яр. Окуневського, В. Кобринського, Гр. Цеглинського і и. бачимо наглядно, який переворот викликали в „Січи“ апостольські слова Драгоманова, який рух зробили промови, відчити і книжки Терлецького¹⁾. Під їх впливом оживлюєть ся внутрішнє жите в „Січи“, сходини відбувають ся чим раз частійше, відчити і дискусії запалюють молоді уми і витворюють свіжу, боєву атмосферу, що переносить ся відтак і до Галичини, де на Січовиків дивили ся як на бурителів старого ладу суспільного. Коли до тепер містила ся „Січ“ по малих льокалях, мусів виділ на той час винайти простору і вигідну хату, аж за 60 кор., за суму, якої не жертвовано навіть в часах сецесії, коли товариство числило номінально около 200 членів. Показала ся також потреба бібліотеки, за якою головно побивав ся Терлецький. Його і Драгоманова заходом виросла вона скоро з пеленок і не те, що дорівнала иньшим академічним бі-

¹⁾ М. Драгоманов, Австро-руські спомини (1867–77). Літ.-наук. бібл., кн. 4. Львів, 1889, *passim*, кн. 7–9, 1890, стор. 295 і д., В. С(таросольський), Др. Остап Терлецький. Молода Україна, III, ч. 4, стор. 98 і п.

бліотекам, але й переросла їх і числом, і добром книжок¹⁾). Як пильну увагу присвячувано тій справі видно найліпше з того, що число книжок росло постійно і виносило в 1875 р. 924, а в 1876 р. 1.307, коли до 1870 року не доходило до 50 (1868 — 32, 1870 — 40).

В „Січи“ згуртувало ся скоро поступове українське студентство, оживлене самими найкращими плянами. Трудно нині переглянути докладно цілий сей об'єм роботи, за яку брало ся тодішне покоління²⁾). Найбільше цікавлено ся теоретичними питаннями, які тоді поставили на порядку деннім Драгоманов і Терлецький. В „Січи“ кипіло наукове житє і захоплювало кожного; без огляду навіть на свої сили брав ся кождий за студіованє нераз не дуже легко стравних книг, сидів над рефератами, читав і дискутував, щоби лиш дїгнати західно-європейську суспільність і присвоїти собі її сьвітогляд для дальшого ширеня між своїми земляками. Усюди слїдні змаганя з'організувати літературно-наукову роботу і повести її певною, усталеною і обдуманною дорогою. Коли в Галичині ціла робота йшла несистематично, мала характер більш літературний і звертала ся головно до інтелігенції, Січовики звернули увагу на селянські маси, старали ся пізнати їх потреби і довести їх до сьвідомости. Вже в 1870 р. виходить заходом М. Бучинського „Сьпіванник для господарских діточок“ Федьковича, 1874 р. друкуєть ся 1 часть руської історії І. Маркевича³⁾ в 1.000 примірниках, а в 1876 р. видають ся чотири книжочки поезій Шевченка для народу (1. Сотник, Марина, Титарівна; 2. Княжна, Варнак, Петрусь; 3. Неофіти, Марія; 4. Відьма) в 18.000 прим. і приготовлюють ся до друку друга часть історії Маркевича і „Популярна Антольоґія“, які не появили ся

¹⁾ М. Драгоманов, Австро-руські спомини, 4, стор. 65 (під 1871 р.) і 7—9, стор. 295 і д. („Так за 1874—1875 рр. вислано було з Київа в бібліотеку Січі книг не менше, як на 500—600 рублів“. — „Бібліотека-ж Січі вже в 1874—1875 рр. стала найбогатшою в усій Австрії на книги українські, а при тому й на російські не біднійшою од бібліотеки пражського музею. Січова бібліотека між інчим мала великий вплив на виробку нових прогрессівних едементів у Галичині“. „До того ж заходом О. Т... була додана... прекрасна колекція книг західно-європейських, переважно по наукам моральним і соціальним“.

²⁾ Про тодішній стан гл. Др. І. Франко, З останних десятиліть ХІХ в. Літ.-Наук. Вістник. 1901.

³⁾ Книжка вийшла в р. 1875 п. з. Коротка історія малоруского народа. Написав Іван Маркевич. Перша половина. (Відень, 1875, 8°, стор. 51). Гл. І. Е. Левицького, Гал.-русс. бібліоґрафія.

тільки задля браку грошей. Щоби розбудити інтерес до науки, розписало товариство конкурс на найліпшу працю і присудило премію п. Герасимовичеві за розвідку „Аналіза хемічна“. „Січ“ відкликувала ся також живо на усі потреби життя¹⁾: так приміром займала ся роботою в „Просьвіті“, а коли засновано Наук. Тов. ім. Шевченка, приступила зараз як член-основатель.

На жаль сей 5-літній розцьвіт підкосила звісна нагінка за соціялістами з 1877 р.: віденських провідників поарештовано, інших застрашено ревізіями і переслуханнями так, що жите в „Січи“ цілком під'упало, а товариство існувало тільки на папери.

2. „Січ“ від нагінки за соціялістами до розв'язання (1877—1893).

„Січ“ піднесла ся що-йно з початком 80-их років. Хоть відносини були ще дуже невідрадні, а поліція перепинювала працю (заборонюючи приміром Шевченківські вечерниці в 1879 р.), удало ся виділови, головно-ж нинішному почетному членови Д-ру Е. Кобринському, поставити „Січ“ знов на високім ровени. В 1880 р. заложено літературний фонд з добровільних датків з тим, щоб нагороджувати найліпші твори членів і видавати їх коштом товариства, працювано в редакції „Славянського Альманаха“ і підпомагано видавництво „Дрібної Бібліотеки“. В 1882—1884 р. числить вже „Січ“ около 50 членів — 1886/7 навіть 52 — і стає на ново притягаючою для чужих, неукраїнських академіків. Живчик життя зачинає бити живіше. Події, які відбували ся в Галичині, відбивали ся і тут голосним відгомонам. Поплили на ново дискусії і відчити, а товариство у остатне відгравало давнійшу ролю серед загалу укр. академічної молодіжи. Тогочасні Шевченківські вечерниці були справдішними маніфестаціями і збирали сотки гостей, в значній части чужої народности. Десятки телеграм і письм, які приходили до товариства з тої нагоди, сьвідчили про симпатію, якою воно тішило ся і заохочували до дальшої роботи. Так прим. на вечерниці 1884 р. надіспіло аж 40 телеграм, а самих славянських гостей з'явило ся около 300.

Незвичайною симпатією і великим впливом тішила ся „Січ“ серед Славян. Нинішнім Січовикам, які заєдно повторяють, що

¹⁾ Гл. прим. „Лист Січовика до М. Драгоманова“ з 1873 р. опублікований в Австро-руських споминах, кн. 7—9, с. 200—4. з примітками Драгоманова.

з Славянами не можна нічого зробити, вистарчить пригадати хоть би такий момент, коли усі славянські товариства в обороні „Січи“ осудили поступок „Ogniska“ в 1890 р. і погану допись в „Dziennik'u Lwowsk'im“ (ч. 160), звернену проти „Січи“ за те, що не хотіла брати участі з „Ognisk'om“ в справі основаня катедри славянської історії на віденському університеті. Про популярність „Січи“ свідчила також громадна участь в концертах, а навіть сходах і запросини до участі в чисто славянських справах. В яких близьких зносинах стояла тодішня „Січ“ зі Славянами, може послужити такий характеристичний факт, що в 1883 р. тулило ся в льокалі товариства сербське тов. „Зора“, а від 1884 р. „Кружокъ студентовъ изъ Россиі“.

Сей під'єм духа відбив ся і на діяльності Січовиків в краю. За їх почином скликано перше українське акад. віче в Коломиї, вони причинили ся головно до удачі славних „вандрівок“: окрема 12-тка Січовиків збирала знов датки на народний театр.

З москвофілами не мала „Січ“ приятних зносин, хоть ніде не видно слідів спеціального ворогованя. Одначе в 1879 р., коли в Галичині під впливом репресій повіяло консолідаційним духом — чого виразом була у Львові злука акад. товариств „Дружний Лихвар“ і „Академічеській Кружок“ — виступила і у Відні подібна поява і мало що не довела до розв'язаня „Січи“ і до заснованя консолідаційного товариства „Молодая Русь“ на місце „Січи“ і „Русс. Основи“. Деякі члени „Основи“ вступили навіть до „Січи“, коли намісництво не дозволило на зав'язанє нового товариства, так що „Січ“ має велику честь бачити між своїми бувшими членами навіть г. Дудикевича. На щастє консолідація розбила ся скоро і вже в 1880 р. остала „Січ“ без москвофілів і без етимольогії, якою перше з'обов'язала ся була писати протоколи. До цілковитого розриву з москвофілами прийшло одначе аж в 1883 р., коли голова „Буковини“, що зав'язала ся на місце „Основи“, Дудикевич, виступив проти Українців на вечерниціях в честь Мікльошіча. Згода віджила на ново аж в часах нової ери, але і тоді не надовго, бо перебив її Алексевич промовою на комерсі, устроєнім в 1891 р. в честь „Бояна“, повертаючого з чеської прогульки.

По тім новім розцьвіті „Січи“ між 1880 а 87 р. — тоді обходжено сьвяточно ювілей товариства і порішено навіть видати Альманах або працю Терлецького: „Розвій літератури малоруської в Галичині від 1772 до 1872 р.“ і історію „Січи“ — зачав ся повільний упадок, викликаний фінансовими недостачами і незгодою

між самими членами. Для браку грошей не вийшов вже ані Альманах, ані праця Терлецького, а в самім товаристві почалися спори між прихильниками нової радикальної партії, а „новористами“. В більшості була „Січ“ радикальна: вона одинока з-поміж укр. молодіжи запротестувала на окремих зборах проти нової ери і розвинула проти неї агітацію. Одначе меншість розпочала контрагітацію, не платила в боєвім запалі вкладок, а вкінці виступила з товариства. На домір усього кинено на „Січ“ підозрінє, що її члени брали участь в яєчній демонстрації проти Сембратовича і поліція розв'язала товариство по коротких, безуспішних доходженнях, 27 червня 1893 р.

Заходам голови і послів Романчука та Окуневського удалося вправді знести розв'язанє, але „Січ“ по тім ударі не піднеслася вже і не дійшла до того степеня розвою, який займала давнішими роками, а головно в перших роках до 1878 р. і від 1880 до 1887 р. Під'упав також її вплив на Галицьку Україну, спеціально-ж на галицьку акад. молодіж, а провід в академічнім житю Українців переходить менше-більше від тепер до Львовян, від 1896 р. до членів „Акад. Громади“.

На се крім чисто льокальних обставин зложилися причини більше загального характеру. Зі зростом сьвідомости і розростом національного житя на Русі, мусіла „Січ“ стратити своє первісне значінє „розсадника культури і нових зах.-европ. напрямів“. В краю витворилася вже була молода поступова генерація, що з кличем „в народ і для народа“ взялася до інтензивної роботи. Зросло також значно число укр. академічної молодіжи у Львові, що починаючи з часів „нової ери“ чим раз частійше стала впливати на хід національного і політичного житя в краю. Коли в 80-их роках число усіх сьвітських студентів-Українців у Львові хиталося між 100 а 150¹⁾, а до акад. організацій не належало більше як 70—90, то з початком 90-их років було вже звиж 500 Українців. Тимчасом у Відні число студентів, яке з кінцем 80-их років перевисшало значно 50 — в самій „Січи“ було звичайно звиж 50 членів, — зачало чим раз більше спадати, головно в наслідок заведеня медичного факультета у Львові (медики творили у „Січи“ переважно найбільший процент) і знесеня „Barbareum“.

¹⁾ В 1869,70 було на сьвітськїм факультетї 151, на теолог. 291, разом 442 Українців на 1067 усіх слухачів університету. Пор. L. Finkel i St. Stężyński, *Historja uniwersytetu lwowskiego*. Lwów, 1894, стор. 402.

3. „Січ“ в роли льокальної орґанізації.

Від 1893 р. находить ся „Січ“ у третій фазі розвою. Стративши провідну ролю в укр. поступовім русї, придбану в часах діяльности українських емігрантів (Драгоманова і и.) і Терлецького, вона сповняє від тоді совісно свій обовязок як льокальна студентська орґанізація: гуртує українську молодіж без ріжниць партій, удержує льокаль, читальню і бібліотеку, старає ся оживити товариське і умове жите устроюванем сходин, відчитів, дискусій та вечерниць і бере діяльну участь в осьвідомлюваню укр. робітників та в роботі ново-основаних товариств („Кружок земляків“, „Поступ“, „Родина“, „Кружок техніків“).

В 1893 і 1894 р. зачала „Січ“ ставити на ново перші кроки з 10 членами. „Тому-ж то“ — як каже у своїм справозданю Др. О. Партицький — „рік 1893/4 остав зовсім безплідний в історії „Січи“ і його було навіть за мало для реституованя ладу в нутрі товариства; знемощений орґанізм годі було нараз оживити. Давали ся вже чути голоси розпуки. Молодші з помежи нас, „малодухи“, радили розвязати „Січ“. Уступивший виділ оголошений еше давними ударами хватив ся посліднього — на його гадку — стредства, почав півофіціальну, „примирительну“ акцію з иньшим руським товариством, щоб в спілці з ним найти спасенє. Ми починали грати ролю потапаючих!“¹⁾ Мимо того сумного стану виділ взяв участь в съвятї Колляра і заходив ся пильно коло съвяткованя ювилею і виданя Альманаха.

З цілковитого занепаду підносить ся „Січ“ що-йно під проводом Д-ра І. Бережницького в 1894/5 р. Новий виділ показав ся меткий і роботящий, перевів внутрішню „реорґанізацію“, уладив касові відносини, збільшив читальню, порозсилав ургенси до старих довжників і привів бібліотеку до доброго ладу, придбавши притім около 100 томів нових книжок (в р. 1893/4 було 1.644 творів в 2.318 томах, 1894/5 1.719 т. в 2.402 т.). Виділ заходив ся також щиро коло піднесеня житя в „Січи“, уряджував відчити (прим. д-ра Щурата про Франка, д-ра Кордуби про „історію яко умієтність“), понавязував зносини з новими товариствами, а що найважнійше старав ся між членами виробити запал до роботи, серіозне трактованє справ і ідейність. По смерти

¹⁾ Протоколи „Січи“, т. V., стр. 67. Згаданим товариством була заснована „новоеристами“ Громада. Переговори ті відтак розбились.

Драгоманова запровадив виділ чотиринадільну жалобу і вислав кондоленційні письма; кілька разів забирав публично в часописях голос в обороні чистоти Шевченківського культу. Дублети книжок — звиж 100 — даровано читальни „Просьвіти“ і доведено справу виданя Альманаха так далеко, що дальший виділ міг її успішно закінчити.

Зносини з „Буковиною“ мимо інциденту з 1891 р. удержали ся на далі і були навіть досить сердечні. „Буковинці“ являли ся, як зазначено в протоколі, усі на січових відчитках, а Січовики забавляли ся у них на сьвятий вечер і виголошували відповідні промови. Неприсутність Січового відпоручника на зборах „Буковини“ оправдувано навіть на засіданю виділу і порішено в нагороду за се вислати письмо з привітом. Навязано також зносини з львівським „Другомъ“. Зі Славянами нитки ще були не порвались: роблено собі візити, висилано репрезентації, уряджено навіть до спілки з ними концерт в честь Шафарика на дохід потерпівших від землетрясеня в Люблянї (18/5) і заходжено ся коло ратункової акції на їх користь. Дивним дивом не було ворожнечі між „Січию“ а польським „Ognisk'ом“: делегати ходили там через кілька літ з ряду і виголошували промови. Ще більша згода запанувала в товаристві за двох дальших виділів (1895—7). На вечерниці в честь Драгоманова (5/2 1896) — на які, мимоходом сказавши, надіслано 54 телеграми — явили ся представителі усіх народностей і партій і взяли уділ в концертї: так співала дванацятка „Академіків-Славян“, виступав хор тамбурашів хорватського товариства „Zvonimir“, соля співав І. Кендзерский, акомпаніював П. Мігулович, а на фортепяні грав директор музики Л. Грубер. На комерсі витано між иньшими і „Буковину“ (та „Ognisko“) окремою промовою, за яку дякував Вергун. „Дружні зносини“ навязано далі з місцевим робітничим товариством „Родиною“, основаним 1896 р., з „Акад. Громадою“ у Львові і з „Чорногорою“ у Лубні та зближено ся до „Громади“ по сконстатованю, що її істнованє не шкодить „Січи“.

На тлі того мирного пожитя зацвило на якийсь час (в 1896/7 р.) і умове жите. Основано два кружки, літературно-науковий під проводом С. Яричевського і правничий під проводом Д-ра Е. Левицького і уладжено кілька доволі інтересних відчитів, прим. Д-ра Кордуби: Про писанки на галицькій Волини, Д-ра

Е. Левицького: Соціалні стремління в науці права і Р. Сембратовича: Братня любов у поезіях Т. Шевченка¹⁾).

Одначе проби розбудження научного життя не йшли в парі з розвитком почуття обов'язку. На тій точці „Січ“ значно упала і лишилася на неї до сецесії: не помогли нічого хвилеві змагання „ембріонів“. В 1896/7 розстріл в товаристві був так великий, що виділ Д-ра Петровського мусів уступити, а також часописи „Дѣло“, „Буковина“ і т. д. заговорили, хоть в дечім пересадно, досить негідно про стан товариства. В кождім разі не був він світлий! Члени не жили в згоді, що хвилі були перепалки, виключування членів, мирові суди і т. д. і т. д. В 1896/7 р. було аж 6 загальних зборів!!

Ніякої поправи не приніс і ювілейний рік 1897/8. Сварки йшли дальшим темпом, напіть степенувалися, виділові, то зрікалися, то виступали і т. д. так, що сього навіть не поминено у справозданню виділу.

До розстрою в товаристві причинилися тодішні політичні обставини, які довели до остаточного розриву зі Слав'янами і кацапами і витворили ситуацію, що полишилася майже без зміни до нині.

По кровавих виборах в 1897 р., коли Поляки при помочи Слав'ян, Чехів, тероризували Українців і опозицію, зачали і у „Січи“ чим раз частіше відзиватися голоси, щоби зірвати зі Слав'янами, тим більше, що вони лучилися все з москвофілами, які зренегатили ще більше під впливом ново-основаного „Кружка любителів русскаго языка“. Особливо побивався за тим пок. Р. Сембратович, звісний і пізнійше ворог слав'янської політики та з'єднав собі більшість виділу і „Січи“ взагалі. До остаточного розриву дали причину спори між пражськими Чехами і Німцями о ношене студентських відзнак у Празі, що довело навіть до зачинення віденського університету. У відповідь на демонстрації німецьких студентів, скликала слав'янська молодіж з кінцем жовтня нараду („Obmännerkonferenz“), на яку запрошено і „Січ“. Конференція узнала себе анкетною, що мала виробити відповідну резолюцію, представити її загально-слав'янському акад. вічови

¹⁾ Піднесу при тій нагоді два на ті часи досить характеристичні факти: 1) „Буковина“ звернулася до виділу „Січи“ з просьбою о відпродане творів Драгоманова; 2) Е. Бурачинський ставив внесенє, щоби члени уживали однакової правописи і одного діалекту. Голова Петровський заявив у відповіді, що в „Січи“ обов'язує „Желехівка“, а що до діалекту лишається кождому вільна воля.

і надрукувати в часописах. Спершу брала „Січ“ участь і навіть переперла деякі поправки. Одначе, коли поправки відпоручників „Січи“ відкинено поза їх плечима і в тій справі оголошено відозву в часописах під фірмою усіх славянських товариств, прийшло до острих непорозумінь між „Січю“ а Чехами. Січовиків на дальші наради не запрошено, а в відповідь на се ухвалили довірочні збори української молодіжи з 7 лютого 1898 — в противенстві до гадки Д-ра Кордуби, що з Слявянами не треба зривати, бо будуть ізольовані — остру заяву, яку наводжу тут як характеристичну на ті часи:

„Руська академічна молодіж у Відни заявляє, що не може солідаризувати ся з рухом славянських студентів з отсих причин: 1) Події в Празі уважаємо не за борбу германізму з Славянщиною, але за гнет Німців зі сторони Чехів, а видану там заборону носити корпорацийні відзнаки за нарушене академічних і громадянських свобод. 2) Провідники славянського, акад. руху, передовсім Чехи і Поляки, не дають нам запоруки, що стояти-муть в обороні ісповідних, політичних і національних свобод, бо їх заступники в Раді державній в дискусії о галицьких виборах голосували за брутальним гнетом Русинів і тепер еще виступають як найгорячійше за автономією країв, суперечною з нашими народними інтересами“¹⁾). Заяву уміщено в Neue F. Presse, N. W. Tagblatt, N. W. Journal і в Öst. Rundschau.

Сей крок викликав ще й дальші наслідки. По стороні Славян станули москвофіли, які вже й перед тим вязали ся з Поляками і зачали розпускати поголоски, що Січовики вислали заяву для інтересу, щоби приподобати ся професорам Німцям зі страху перед іспитами. Вкінци появилася в 30 ч. „Галичанина“ з 20 лютого допись Дошни і Новака з подібними інсинуаціями вже чорно на білім. „Січ“ мусіла тоді покінчити і з „Буковиною“ і ухвалила резолюцію, оголошену в „Ділі“, „Руслані“ і в „Буковині“, в якій порішила „зірвати всякі зносини з тов. „Буковиною“ і заборонити її членам вступ до льокалю „Січи“. Рівночасно поручив виділ усім товаришам дати вираз своїй погорді над клеветниками, не подаючи їм рук.

Сі події представив я умисне ширше і докладнійше, бо вони стають тепер вихідною точкою дальшої січової „політики“. Відносини до Славян, які були колись так сердечні, не оживили ся вже ніколи, мимо того, що К. Т. у своїх дописях у „Дѣлѣ“

¹⁾ Дѣло, 7. II. 1908.

згадував про симпатію Славян до Січовиків, не піднесли ся навіть за час сецесії до того уровня, на яким стояли давнішими роками. В усіх славянсько-німецьких непорозуміннях грали відтак Українці або ролю індіферентних, або лучили ся з Німцями, як приміром з нагоди пізнійших спорів Чехів і Німців у Празі. На Славян починають на те сильнійше впливати москвофіли з Вергуном на переді, відсунувши ся раз на все від Українців. Також і з Поляками зносини раз на все урвали ся аж до остатніх років, коли засновано товариство польської поступової молодіжи „Spójnia“.

Ще не успокоїли ся уми по давніх справах, як прийшла нова, перервана лише відсьвяткованем 30-літнього ювілея. Причиною нового заколоту була справа становища молодіжи що до сьвяткованя 50 роковин знесеня панщини Українцями до спілки з москвофілами. Львівська укр. молодіж не прилучила ся до тої акції, а противно виступила проти неї, і коли Сьокало зачав на сьвяті говорити в імени руської молодіжи, задемонструвала голосно. За те обпала їх москвофільська товпа і поколотила. Голоси віденської молодіжи були поділені, одначе більшість солідаризувала ся з львівськими товаришами. Тимчасом через чисте непорозуміне, на основі злих інформацій про справу, вислано телеграму — проти львівської молодіжи. Се дало привід цілому рядови дописий і полемік: особливо сильно нищив Січовиків „Руслан“, представляючи їх як збіговище піяків і неробів. Сі остатні непорозуміння довели навіть до уступленя голови (Д-ра Кордуби).

По тім горячковім вибуху наступили одначе знов спокійніші часи (1899—1901), що тревали аж до самої сецесії. 26/11 1898 відсьвятковано ювілей Франка вечерницями і комерсом, 10/12 100-літній ювілей відродженя української літератури і заініційовано сьвятковане памяти Шевченка. На зборах в тій справі остатній раз ще дискутовано над тим, чи би не устроїти вечерниць при помочи Славян, а то Spěvackého Spolku, одначе вже без результату.

Також справа участі в загально-славянськім обході памяти Пушкіна стрінула і у виділі, і між членами сильний опір, так що треба було навіть скликати ad hoc надзвичайні загальні збори. Справа скомплікувала ся ще більше, коли головою комітету через нерозумний „оклик розпуки“ Яричевського став г. Вергун. Загальні збори рішили тоді відказати ся від участі в комітеті

і ухвалили отсю резолюцію, що з малими змінами ухвалюєть ся від тоді завсіди, коли участь беруть „Буковинці“:

„В виду сего, що ми не можемо відказати жадному членови комітету рівних прав членських і тим самим наражаємось на евен-туальність, що до керми прийдуть люди, котрих ми вважаємо ренегатами, дальше тому, що репрезентована всеславянська ідея, що голосить загибель слабших славянських народів є діамет-рально противна нашій славянській ідеї, що віщує кращу бу-дучність усїм, навіть найменшим славянським народам, заг. збори „Січи“ рішають виступити з комітету“¹⁾.

Подібно стилізоване письмо вислано і в зимі 1899 р., коли Словінці при помочи Славян сьвяткували память Прешерна²⁾.

Від часу уступлення Бережницького в 1895 р. зачала „Січ“ — як висше показано — під'упадати. Проти старших повстала ре-акція. Молоді „ембріони“ закидували старшим Січовикам висиджуване по кофейнях, ледачість і т. д. і вели проти них нена-станні боротьби. Одначе коли по кількох літах борби взяли керму у свої руки, то показало ся, що не потрапили піднести товариства, а зійшли ще низше, бо розплились в личних анїмо-зіях: старші держались принайменше купи і жили в незвичайній „традиційній“ згоді. Се признав навіть один з „ембріонів“, І. Се-манюк, коли постарівшись став головою (1899, 1900). Научний інтерес під'упав цілком: старші не хотіли — як пишуть в прото-колах — читати відчитів, а молодші — ще гірше — мало чим інтересувались. Коли я саме під той час прийшов до „Січи“, то ладу у ній не було ніякого, діловодство було кепське, а бібліо-тека і каса находили ся в найбільшій неладі: сей нелад застав вже і виділ 1898 9 і 1899, 1900, але вершок осягнув він в 1900/1 р., коли виділ не міг навіть здати справозданя.

4. Новий зріст Товариства. Сецесія львівської молодіжи.

„Січ“ піднесла ся що-йно в 1901/2 р., коли з приїздом групи львівських академіків (Меленя, Лозинського і т. д.) вибрано

¹⁾ Протоколи, т. V., стр. 85.

²⁾ М. Кошак, Житє віденської молодіжи. Мол. Україна, I., ч. 1, стр. 27: там також докладніші звістки про житє „Січи“ в р. 1898—1900. Про ті-ж часи обширні дописи К. Т(анячкєвича) в „Ділі“ з 1898 р. з днів 7, 2, 8, 2, 22/2, 13/4, 16/6, 22/6, 12/7.

головою Т. Меленя, а відтак Д-ра Р. Перфецького. Насамперед упорядковано діловодство, бібліотекар перевів основний шконтр бібліотеки, а виділ після внесення К-ї на заг. зборах 1901 р. покликав обох заступників виділу на стало до виділу, приділивши одному архіварство, а другому спершу господарство, відтак заступництво бібліотекаря. В житє членів увійшов новий дух, який таким запалом переймав тоді галицьку молодіж; засновано „Научний кружок“ і на взір „Акад. Громади“ пороблено заходи коло заснованя запомогового фонду.

„Січ“ зближила ся далі до робітничого товариства „Поступ“: в його виділі засідало від тоді 2—3 академіків, а на сходинах відбували ся майже що неділі відчити і дискусії. Устроєно також вечерниці в честь Федьковича.

І в публичнім житю зачала „Січ“ поволи на ново інгерувати. Особливо живу акцію заініціював виділ в справі україн. університету, подав петицію до Ради державної і скликав кілька віч і довірочних зборів, з яких найкраще удало ся велике віче віденської кольонії (25/11), на котре прибуло звиж 300 осіб, між тим наші послы, москвофіли і частина поступових Поляків та Росіян. „Січ“ старала ся також популяризувати гадку укр. університету і між Славянами, одначе тут йшла робота тяжше, бо зносини зі Славянами треба було на ново навязувати. Так приміром на загально-славянськім вічу в справі слав. університетів, що випало дуже величаво і згромадило до 1.000 академіків, не допущено нашого речника до слова, хоть перед тим обіцяно було, відступити нам голос для обговореня квестії укр. університету. Се дало причину „Русланови“ закинути навіть байдужність цілій „Січи“: „А де-ж були“, — питає „Руслан“ — „Січовики, що не піднесли справи укр. університету у Львові? Певно, що всі Славяни були би признали наше право до того, але коби то не руска байдужність!“ (ч. з 15.11). По правді Січовики завинили в тій справі, одначе причин невдачі треба було шукати не в байдужности, а в негативній „політиці“ „Січи“, від якої відводив ще Драгоманов¹⁾, заохочуючи до активної боротьби. Тимчасом Січовики тримали ся і тримають ся до нині вигідної тактики, не пхати ся ніде між Славян і ухилювати ся від всякої спільної роботи з ними під претекстом, що вони „пан-славівсти“, „голота“, „клерикали“ і т. д. Місто осьвідомлювати

¹⁾ Драгоманов, Австро-руські спомини (1867—1877). Літер.-наук. бібл., кн. 4. Львів, 1889, стр. 68 і д.

несвідомих і збаламучених товаришів, наша молодіж тримала ся осторонь, вимавляючи ся завсіди дипломатично, що де ренегати, там їх нема і уступала місце активним москвофілам замість того, щоби їх побивати і дискретитувати на публичних зборах в присутности Славян! Не помогли нічого живі приміри: не зробили нічого світлі результати роботи сецесіоністів! „Січ“ тримаєть ся до нині своєї тактики і висить у воздуху, бо до Славян йти не хоче, а між Німців не може!

На той час хвилевого піднесення настрою „Січи“, що уділив ся Січовикам під впливом „Акад. Громади“ та через її членів, припала сецесія укр. молодіжи з львівського університету. У „Січи“ завязав ся зараз окремиий комітет для переведення вступної акції: скликано нараду віденської кольонії, призбирано трохи гроший і ухвалено справу розділюваня запомог відступити новооснованому „Кружкови земляків“.

12 січня прибули наші сецесіоністи до Відня в числі около 300, витані віденською кольонією тільки перед двірцем, бо поліція не дозволила вступу на перон зі страху перед демонстраціями. Зараз на другий день зачали ся вписи, причім в перших двох днях вписало ся 305 Українців: 171 теологів, 80 правників, 48 філософів і 6 медиків. Січовики грали ролю господарів, а гостей стало так багато, що треба було шукати більшої хати. Закипіло у „Січи“ нове житє, почала ся нова робота¹⁾.

На другий день по приїзді скликано зараз довірочну раду, де передискутовано найконечнійші справи, а в першій мірі обговорено справу університету і рішено скликати загально-доступне віче в одній із більших саль у Відні. Віче було назначене для Славян і Німців, а разом мало мати демонстративний характер, щоби міродатні сфери знали, що молодіж і у Відні не думає спустити з ока справи укр університету. Одначе поліція застрашена, як мені казав сам комісар XVIII дільниці, реляцією зі Львова, не хотіла позволити на віче. 25 січня закомуні-

¹⁾ Докладнійше розповідає про неї т. В. Темницький в своїй статі про сецесію, тому обмежу ся тут на найконечнійші уваги більше зверхного характеру. Ближші звістки про ті часи подають докладні статі в „Молодій Україні“: Л. Ц.: Національна вага університету і консеквенції її для ренегатів (III, 1—3, стор. 1—15, 4, стор. 106—24), Кацапська пантоміна на віденському ґрунті. (Допись). (Ibid., стор. 32—6), З Відня (Ibid., стор. 56—62), Зїзд академічної молодіжи (Ibid., 4, стор. 133—6), Справа т. зв. „сецесійного“ фонду (Ibid., 5, стор. 179—191) і дописи в „Ділі“: (1901) з дня 25-11, (1902) 29/1, 1/2, 8/2, 9/2, 4/3, 10/3, 14/3, 11/4 і 15/7.

ковано се д. Косевичу, а на другий день кликано Меленя і мене і відраджувано від „демонстрації“. Щоби запротестувати проти того, удали ся ми, усі три, яко скликаючи віче до секретаря віденського університету, Брокгаузена: тут т. Мелень у довшій промові вияснив представителеви універс. власти цілу справу і просив о інтервенцію в поліції або о відступленє салі на університеті. Другому нашому бажаню відмовлено з гори, бо тут нема звичаю давати університетських саль на збори, а що до першого, дістали ми виминаючу відповідь. З огляду на се зрезигнували ми з чисельности віча і скликали тільки довірочні збори до „Ресурси“ на 1/8 вечером, запросивши усі студентські організації з виїмком москвофілів. Коли-ж ми прийшли вже 5 1/2 до салі, щоби поробити приготования, застали ми там около 30 кацапів і Вергуна з дамами на галерії. На наші зазиви, щоби зараз покинули салю як не запрошені, посипались всїякі дотинки і оклики мабуть вже підпитих яничарів. Господар був супроти того також безсильний, а комісар поліції — як тоді говорили — спроваджений заздалегідь кацапами, не допустив до довірочних зборів і опорожнив салю серед кацапських співів „Внизъ бо матушкѣ“.

Сю підлу акцію, розбивати віча Українців і обчернювати нас перед Славянами, вели кацапи далі. В дописях в „Галичанинѣ“ кидали вони клевети на провідників молодіжи і закидали їм, наче-б то вони були з доносами у ректора, забуваючи, що самі інтервеніювали в поліції, щоби розв'язати наше віче. Між Славянами розвинули вони були досить широку акцію при помочи „Кружка любителей русс. языка“, одначе так як з початку користаючи з несвідомости Славян перетягнули деяких на свою сторону, так пізнійше стратили цілковито ґрунт під ногами, особливо тоді, коли наші сецесіоністи розбрились по товариствах і словом та співом зробили ся популярні. Ліберальні „Slovenija“, „Akademický Spolek“ і „Zvonimir“ перейшли скоро на нашу сторону, клерикальних Славян (Даніса, „Зора“) притягнули наші теологи. Коли москвофіли скликали на 7 лютого збори Славян — Сербів, Словінців і Чехів — та в рефератах Ясеницької і Сембратовича зажадали від них заяви симпатії для москв. „Буковини“ а погорди для „Січи“, то присутні репрезентанти „Зорі“, „Slovenij“ і „Akad. Spolk'a“, хоть заскочені несподівано, бо запрошуючий Вергун не подав їм дневного порядку, заявили ся за укр. університетом і ухвалили лише услівно в відповідь на „докази“ москвофілів, наче-б то Українці поступали підло, що

„осуджують їх, коли се правда, що тут чують“. На другій нараді не повело ся москвофілам ще більше, бо Славяни взагалі відкинули їх резолюцію!

Мимо перешкод зі сторони москвофілів і поліції скликано таки віче на 4 лютого під фірмою надзвичайних зборів „Січи“ і ухвалено по промовах Меленя, Косевича, Лозинського, Посацького і и. острі резолюції з домаганем основаня укр. університету, зазивом до найострійшої боротьби і висказом недовіря послам та погорди москвофілам.

Дальші періпетії боротьби за університет дотикають „Січи“ лише в часті: відбули ся ще віча 6/3 і 11/4, а остаточно покінчено сецесію з кінцем літнього семестра 1902 р. На від'їздне уряджено сецесіоністам пращальні вечерниці (2/7), на які запрошено усі славянські товариства. Др. Косевич виголосив інформаційний відчит про український рух за останніх 25 літ, відтак витали Україні поодинокі промовама представителів славянських товариств, „Sloveni'i“, „Danic'i“, „Зорі“, „Akad. Spolk'y“, „Zvonimir'a“, „Кружка студ. изъ Россіи“ і польської поступової молодіжи.

Через прихід сецесіоністів збільшив ся рух в товаристві. Особливо добре розвивав ся „Научний кружок“, що дав за несповна пів року звиж 20 відчитів. Не спав також за мого головованя „Співацький Кружок“: його силами уряджено кілька людських концертів, між тим Шевченкізські вечерниці в „Поступі“ і в „Родині“, цикль відчитів з обсягу музики, курс співу і гармонії, а літом кілька прогульок в околиці Відня. Вечерниць в честь Драгоманова не можна було зложити, бо оперли ся тому теолоґи, а сьвітська молодіж не хотіла роздвоєня між молодіжю, бо залежало їй тоді — на весну 1902 р. — дуже на солідарности. За те сьвітло удали ся Шевченкізські вечерниці, уладжені 21 лютого в одній з найкращих віденських саль, у Ронахера, при співучасті оперового співака з Франкфурту, М. Менцінського — що умисне приїхав на концерт — і скрипака-віртуоза Дякова.

Одначе о скільки товариський рух був значний, о стільки слабше стояла каса товариства. З малими виїмками сецесіоністи не багато інтересували ся „Січию“ та вписувала ся до неї досить нерадо так, що на близько 400 студентів Українців належало до „Січи“ несповна 100, а і ті або платили пів вкладки, або залягали з плаченням, хотяй переважно були матеріально добре забезпечені. Загалом зробили сецесіоністи для „Січи“ не багато і сходили ся там лише з потреби: частійше за те можна

их було стрінати в „Café Wien“ або по інших кофейнях! Се було вкінці і зрозуміле, бо-ж сецесіоністів не вязало нічого з „Січю“ і вони знайшли ся тут випадково та, як самі знали, на коротко. Виділ прикладав усіх сил, щоби утримати товариство на високім уровені і старав ся всякими способами покрити значні видатки: випродав усі свої видавництва, які ще мав на складі, забрав ся до розпродажі карт з видами і хотів навіть заложити приватну книгарню для видань Н. Т. ім. Шевченка і Видавничої Спілки, але справа розбила ся, бо оба товариства не пристали на се.

По відході сецесіоністів поплило жите в товаристі, так як се було заповідало ся перед сецесією, досить живо, а 3 виділи Кузелі (1902—4) старали ся вести „Січ“ як слід, опираючи ся на більшім і добірнійшім, як звичайно, числі членів. Товариство піднесло ся значно з ідейного боку. Коли перше були личні анімоси, або відтак боротьби між старшими а „ембріонами“, то тепер вела ся ідейна боротьба між соціялістами всіляких відтінків а народовцями та нездецидованими елементами. Боротьба ся тягла ся аж до недавних часів, перервала навіть на короткий час роботу виділу К-ї, одначе вела ся без бійок і поважно. Соціялісти (і радикали) удержали ся при кермі аж до найновіших часів, коли притихла, що так скажу „боротьба світоглядів“ і між молодіжю настала апатія. В 1903 р. ухвалено знов зміну статутів, одначе намісництво 5 разів відкинуло статuti і не допустило до змодернізованя товариства.

„Січ“ відкликала ся далі на усі потреби жити: скликала віче в справі україн. університету, устроїла дві маніфестації в справі варварств російського правительства і мадярських переслідувань, прилучила ся до акції в справі славян. написів на техніці і т. д. Молодіж не відсувала ся також від роботи по других товариствах, уряджувала курси для анальфabetів, займала ся приготованем книжок для „Просьвіти“ і запомагала бібліотеки робітничих товариств.

5. Остатні роки. Жите в „Січи“ в цифрах.

В найновіших роках багато уваги звернено на бібліотеку. Заходом Індишевського і М. Січинського приведено її знов до доброго стану і усунено з неї ряд спеціальних книжок по українознавству та унікати для виміни з виданнями Н. Т. ім. Шевченка.

Переведено також нове скатальогозоване, а архів подаровано Н. Т. ім. Шевченка, щоби забезпечити перед знищенням доволі цінний матеріал.

На кінець даю голос цифрам, о скільки їх можна було зібрати з протоколів за остатні роки:

Число членів:

Рух в бібліотеці:

Рік	Число членів	З кінцем року	Число		Визичено	
			творів	томів	творів	томів
1892/93	17					
1893/94	11					
1894/95	24	1892/93	1644	2318	—	—
1895/96	28	1893/94	1719	2402	—	—
1896/97	29	1894/95	1730	2413	147	215
1897/98	29	1895/96	1545	2194	311	—
1898/99	14(?)	1896/97	1527	2183	242	—
1899/00	14	1897/98	1627	2296	457	565
1900/01	20(?)	1898/99	1643	2312	212	234
1901,02	звнж 40(?)	1899/00	—	—	157	185
1902/03	58	1900/01	—	—	134	172
1903,04	74	1901/02	—	—	237	350
		1902/03	—	—	174	255
		1903,04	—	—	178	198

Стан каси.

Рік	Дохід	Розхід	Сальдо	Видатки на		Датки почет. членів
				читальню	бібліот.	
1892/93	—	—	недобір 57·16 К	—	—	—
1893/94	—	—	недобір	—	—	—
1894/95	660·02	651·29	8·73	111·20	92·—	—
1895/96	836·72	802·26	34·72	155·84	49·—	162·—
1896/97	465·48	444·08 ¹⁾	21·40	56·44	—	80·32
1897/98	866·60 ²⁾	560·18	306·42	124·80	—	—
1898/99	741·32	509·36	231·96	134·92	—	—
1899/00	667·49	482·31	185·18	99·40	—	152·62
1900/01	—	—	92·76	—	—	—
1901/02	1002·16	823·58	155·59 ³⁾	—	—	—
1902/03	704·25	653·93	50·32	—	—	—
1903/04	599·11	568·14	29·97	—	—	—
1905/06	725·28	708·90	17·30	—	—	—

¹⁾ В тім позичка. ²⁾ В тім 268·50 с. з ювілейного фонду. ³⁾ Дійсне сальдо 91 К.

П и с ь м:

в році	прийшло	відійшло	в році	прийшло	відійшло
1894/95	—	—	1899/00	—	299
1895/96	157	630	1900/01	—	—
1896/97	130	234	1901/02	—	—
1897/98	247	561	1902/03	—	—
1898/99	98	390	1903/04	76	—

6. 40-літний ювілей „Січи“ і привітні письма.

Сього року відсвяткувала „Січ“ 40-літний ювілей свого існування скромно, але сердечно. Явило ся багато позамісцевих членів (прим. Др. Кордуба, проф. Др. К. Студинський, Др. К. Білинський з Черновець, проф. Др. О. Колесса, М. Лозинський і и.) і ціла ніч зійшла на промовах, примінених до хвилі. Надіспіло також кільканацять привітних листів і телеграм, які наводимо тут, закінчуючи ними наш невеликий огляд.

1) Від „Академічної Громади“ у Львові.

З припорученя Виділу тов. „Академічна Громада“ у Львові засилаємо Славним Товаришам Січовикам у Відни в ювілейнім дни 40-літнього існування студентського січового коша у Відни найщирші желання дальшого, як найгарнійшого розвою.

Хай ідея української національної свідомости і праці над українським народом, що згуртувала перших членів віденської „Січи“ перед 40 роками буде дороговказом в дальшій роботі сего Товариства і хай гарні традиції сего наддунайського коша переходять на грядучі студентські покоління.

За Виділ „Акад. Громади“ у Львові.

Ст. Баран
голова.

Вас. Цмайло-Кульчицький
писар.

2) Від „Кружка укр. техніків“ у Відні.

Несіть стяг поступу і свободи, як належить товариству, що його благословить дух Драгоманова! Будівля на сороклітній

трівкій основі не так скоро подасться часови. Славна минув-
шість дозволяє сміло глянути в будучність.

Від „Січової посестри“ — „Кружка укр. техніків“ у Відні.

Брилиський, голова.

3) *Від товаришів в Дорнату.*

Витаємо славне товариство в день сороклітнього ювілею,
слава!

Товариство студентів-Українців в Дорнаті.

4) *Від черновецької „Січи“.*

Наддунайському славному кошеви товариський привіт з юві-
леєм від коша над Прутом.

За Виділ: Гладкий.

5) *Від тов. „Просвіта“ у Львові.*

З нагоди сороклітнього ювілею славного Товариства „Січ“
головний Виділ товариства „Просвіта“ шле щирий привіт.

Огоновський.

Брик.

6) *Від львівських богословів.*

Витайте нам, українські вірли! Ви на збочах альпейських
скал, далеко від України, зуміли звити собі могутнє гніздо, —
могутнє воно, як і всіх альпейських вірлів, а квиління його вір-
лят несеться по хвилях дунайських на всю Україну! Хайже-ж
воно сотки віків кріпко держить ся, хай сотки вірлів-борців ви-
силає на українські степи у бій за сьвяте право свого народу,
— отсим бажанєм в день сороклітнього ювілею Вашого гнізда
„Січи“ наповнена грудь

львівських богословів.

7) *Від поодиноких членів.*

Бережани. Неси, перша Ти наша „Січе“, прапор поступу,
правди, в будуччину, як і до сього дня. Учи, як стояти у службі
народу, щоб єдинодушний клич: „Ще не вмерла“ був знаком
провідним, щоб справді засіяла як найскорше воля народу
України і з Вами міг кликнути „Живем вільні! — „Січовий дід“
др. Ковшевич.

Калуш. Сьвяткуючих Вас річницю 40-літню заложеня „Січи“ здоровлю сердечно і жичу, щоби віденська „Січ“ висилала що-року десятки ширих товаришів, узброєних наукою і фаховим знанєм до борби з ворогами. — *Др. Куровець.*

Кімполюнг. Батькам „Січовим“ і молодим товаришам шлемо широкий привіт і бажанє витревалої праці для добра народа. — *Др. Кобринський, др. Петровський.*

Львів. Сердечний привіт Хвальному Товариству з нагоди ювілейного сьвята. — *Петро і Гіляр Оголювські.*

Львів. Нехай живе задунайська „Січ“ нашими традиціями, здобути відродженє козацтва і волю України! — *Др. Евген Озаркевич.*

Львів. З нагоди 40-літнього істнованя „Січи“ здоровлю всіх ПТ. Товаришів і Гостий. Духом з Вами. — *Кость Паньковський, „Січовий дід“.*

Львів. Сердечний привіт шлю Вам, Братя, в дні так сьвяточнім. Нехай живе „Січ“ і розвине широко і бодро прапор свободи і слави України! — *Евген Перфецький.*

Львів. Сердечний привіт. Нехай живе наша „Січ“ на славу всеї України! — *Олександр Пісецький.*

Львів. Хвали не вернете нікчемним трудом дня, ударте в дзвін! — *Сидір Твердохліб.*

Львів. Товариству, сьвяткуючому сьогодні 40-літний ювілей свого заснованя, складаючому прилюдний звіт із свого 40-літнього житя і діяльности, пересилаю яко бувший член Товариства сердечний привіт — з усердним бажанєм, щоб з куренів Товариства виходили як найчисленнійші заступники його національного житя, неустрашимі і непохитні та характерні борці за його волю і незалежність. — *Григорій Цеглиський, член „Січи“ в рр. 1875—9.*

Підгірє. Славному Товариству „Січ“ шлю в дені його великого ювілею радісний привіт. — *Др. Іван Грицай.*

Поля. Поздоровляю з ювілеєм і желяю дальшого розвитку. — *Др. Ярослав Окуневський, дід „Січовий“.*

Поля. Поздоровляють: *др. Стоцький, Окуневський, Вербенець.*

Августінеум у Відні.

Інститут, знаний у нас під назвою „Августінеум“¹⁾, у Відні більше під назвою „Фрінтанеум“, називає ся офіційально „k. u. k. Höheres Weltpriester-Bildungsinstitut zum hl. Augustin“. Він заложений 1816 р. цісаром Францом І. за старанем тодішнього надвального пароха Якова Фрінта, як центральне місце висшої науки для світських священників зі всіх дієцезій Австро-Угорщини. Ціль його була і є висше наукове і аскетичне образование священників, присланих сюди своїми єпископами; а осягає ся її через складане теологічних ригорозів, через відчити і домашні пробні розважаня. Інститут поміщений в монастири по Августинах босих і має місце для 25 священників.

Заряд інституту є все в руках надвального пароха і чотирох домашних директорів студій, що попри веденє поодиноких груп богословського докторату і домашних викладів, є також надвальними капелянами і подібно як члени інституту приходять сюди з цілої держави, з ріжних дієцезій і народностей Між докторандами є все найбільший процент Славян.

В Августінеум було дотепер 956 священників, з того вийшло 100 єпископів. Українців було 40 з Галичини, а 10 з Угорщини. З них стали єпископами: Литвинович, Сембратович ст., Яхимович, Хомишин; багато було професорами університету, деякі не зложили докторату²⁾.

¹⁾ Ближші дані про жите-бутє в сїм інститутї гл.: 1) Frint Jacob Dr., Darstellung der höheren Bildungsanstalt für Weltpriester zum hl. Augustin. Wien 1817.

²⁾ Joseph Scheicher, Erlebnisse und Erinnerungen, II. Bd. Wien — спомини живі неначе фотографія житя в Августінеум. 3) Zschokke, Die theologischen Studien und Anstalten, Wien 1894, ст. 571—585.

³⁾ Імена галицьких Українців: В 40-вих роках: Литвинович Спир., Полянський, Сембратович Йос.; в 50-тих: Барановський, Делькевич, Никорович, Сарницький; в 60-тих: Мільницький, Товарницький; в 70-тих і по: Котарницький, Криницький, Крушельницький, Мишковський, Кміт Полїевкт, Вацк Іл., Юрик, Литвинович Григ., Грабович Евг., Ваньо, Кордуба Ів., Прешляк, Хомишин, Паньків, Базюк, Семенів, Масцюх, Уруський, Куницький, Василевич, Пинило, Ерми, Галушинський, Баран, Яремко; тепер: Медвецький, Будка, Мазуркевич, Редкевич, Решетило.

Про акад.-техн. земляцтво „Русь“ в Градци.

До столиці зеленої Стирії стали напливати наші студенти в початках 1880-их років, від коли тамошній професор німецької літератури др. Ришард Марія Вернер, обняв звичайну катедру германістики на львівськiм університеті. За його старанем почато уділювати частійше стипендії для галицьких студентів германістики, яких він нарочно вислав до Градця, поручаючи їх совісному проводу своїх бувших товаришів по германістиці проф. А. Е. Шенбаха і Бернгарда Зайферта.

Своїм гірським хорошим положенем, спокійним трибом житя, ввічливістю мешканців та дешевими услівями до житя, приманював Градець деяких наших студентів, що хотіли запізнати ся з німецькими відносинами. Оттак знаходило ся в стирійській столиці все кількох молодих академіків, головно германістів, які з браку лучачого огнища нераз і не знали про побут своїх других земляків.

В виду сього приневолені ексклюзивністю корпоративних німецьких товариств змушені були сходитись в польськiм акад. товаристві „Ognisko“. Численнійший вплив земляків наступив що-йно з покликанем Русина проф. окулістики д-ра Михайла Борисікевича з Інсбрука на градецький університет в жовтні 1891. Своєю операторською славою стягнув він кількох Русинів медиків, а сі рівно-ж як і попередні групували ся зразу в товаристві „Ognisko“. Реакція, що наступила в Галичині по новій ері спричинила і між градецькими студентами-земляками новий зворот в товариськiм житю, змушуючи їх виступати серед иньших Славян більше самостійно і викликала потребу оснувати своє власне огнище. Заходи коло заснованя власного товариства, взорованого на статутах німецьких „Landsmannschaft“-ів, пороблено в червні 1895, а з початком зимового півроку 1895/6 відбули ся конститууючі перші загальні збори, на котрих вибрано головою (сеніором) канд. мед. Романа Дорика. Усіх членів було тоді 9, переважно медиків.

За ціль поклато собі товариство: тіснійше товариське злучене всіх студентів Русинів з Галичини, Буковини і Угорщини, студіюючих на університеті, техніці і торговельній академії

в Градци і даліше образованє їх в духовім і фізичнім напрямі через часті сходини, наукові відчити і вправи в борбництві та музиці. Відзнакою товариства є синьо-жовта лента з золотою написю „Русь“.

Задля малого числа Русинів-академіків не удержувало земляцтво засадничо осібного льокалю; члени сходились в означенім часі в мешканю одного члена старшини, до котрого приходили часописи. Крім того відбували ся періодичні сходини в якімсь ресторані, на які запрошувано і кількох перебуваючих в Градци старших Русинів. По сецесії взмогло ся товариське жите в наслідок прибутя кільканацятьох бувших сецесіоністів.

Земляцтво старало ся і старає ся по нині згуртувати всіх перебуваючих там Русинів і репрезентувати гідно руську націю серед чужих елементів на найдаліше віддаленій від вітчизни позиції.

Коломия, 11. II. 1908.

ГРИЦЬ ГЕРАСИМОВИЧ.

Українська Громада у Празі.

Кождий, що в послідних роках брав участь в житю української академічної молодіжи, коли тільки згадає недавно минуле, завсіди зупиняєсь на сецесії української молодіжи. Може тому, що сецесія була величавою маніфестацією, яка стрінула ся з симпатіями не лиш своєї суспільности але й цілого культурного сьвіта, а може й тому, що кожен зачислює досі часи сецесії до найкращих хвиль свого житя.

Ті бурливі віча, наради, демонстрації, те одушевленє а при тім та — сказати-б — наївна віра в добру справу, лишили незатерті спомини. З тим одушевленєм і вірою розбрились сецесіоністи по чужині, обіцюючи собі як найкращих успіхів.

Малий гурток опинив ся у Празі, де чеська суспільність прийняла його прямо маніфестаційно. Та зараз на вступі показалоь, що велика часть чеської суспільности не те, що не розуміла

гаразд наших змагань а ледви чи знала що про розвій української національності. „Славянська взаїмність“ показалаь зараз на вступі порожною фразою, проти якої приходилось нераз гостро виступати українській молодіжи.

Першою задачею сецесіоністів було заснувати своє товариство, яке згуртувавши українську молодіж, поставило собі за найголовнішу мету, інформувати чеську суспільність про наше національне жите.

І справді „Українська Громада“ в Празі, отворена 19/3 1902 р., яка згуртувала всю українську академічну молодіж, та до якої приступили п-во Горбачевські, проф. Пулюй та з Чехів проф. Ходоунски, редактор Черни і и., могла виказатись небавом гарними успіхами. Зараз таки в сецесійнім році за головування д-ра І. Брика та д-ра Л. Ганкевича завдяки численним відчитам по чеських та славянських товариствах у Празі тай на провінції замічено чималий поступ. Коли з початком сецесії чеське студентство на університетським вічу в справі українського університету бралось рішати (розумієсь з славянського становиска) про істноване нашої національності, то пів року опісля часто-густо подибались в фейлетонах щоденних, часто провінціональних, часописий переклади найкращих творів нашої літератури з написю: „z ukrajínského přeložil“ і т. д.

Правда, не там знайшли ми сімпатії, де сподівались знайти. „Славянська взаїмність“ показалаь надто декоративною, щоби стати аргументом для зрозуміння наших національних змагань. Бо та „славянська взаїмність“ показалаь що найменше не меншою для російських чорносотенців чим для української молодіжи.

За те зблизились ми до поступової частини чеської суспільности, у якої найшли ми повне зрозумінє наших стремлінь. Деякі з поступового студентства стали, коли не українофілами, то горячими приклонниками нашого національного визволення. По сецесії гурток Українців у Празі зменшив ся, та всеж „Українська Громада“ числила 16 до 20 членів. Особливо прибуло досить Українців із російської України, які тут могли заробити на прожиток лекціями російського язика.

Нема що й казати, що товариське жите, як се буває звичайно у малому гурті, було доволі щире, невимушене. З часом вирівнались і ті ріжницї поглядів, які головно мали свою причину в відмінних політичних обставинах російської та австрійської України. Українці з Росії пізнали галицьке жите, а Гали-

чани ознайомились з російськими суспільними і політичними обставинами та російською літературою.

Живий політичний та національний чеський рух давав українській молодіжи нагоду пізнати ту **прямо** горячкову роботу, яка ведеться між чеським **народом**. Чеський народ переживає фазу **незвичайно** скорої демократизації національно-політичного життя; а в парі з тим іде і поглиблене політичної свідомості, жива дискусія над суспільними питаннями, **прямо** горячкова продукція політичної літератури.

Розуміть ся, що се все дає спомогу українській молодіжи розширити свій світогляд та порівнати чуже життя з життям своєї суспільности.

Приходить ще згадати про участь української молодіжи в студентському житті Чехів. Вже, як передше сказано, підчас сецесії українська академічна молодіж пізнала, що не може вона шукати яких будь симпатій у „славянофілів“. Та за те далеко тісніша була злука української молодіжи з поступовою частиною чеського студентства. Коли небудь стала ся яка важнійша подія в Галичині на тлі польсько-українських відносин, усе була симпатія по нашій стороні. І ці симпатії документувались доволі часто студентськими зборами. Доволі характеристичне, що за почином Українців чеське студентство зачало на добре боротьбу з „славянофільством“ молодочехів та радикалів а не раз приходило до буч, коли посла Кльофач та Гайн пропагуючи „славянську політику“ закидували на зборах руському клубови „віденський централізм“ та германофільство.

* * *

„Українська Громада“ у Празі, що існує тепер 6 літ, здавалось, упаде по сецесії з браку членів. Та про се подбав вже львівський сенат, що „Українській Громаді“ з року на рік прибувало по кількох членів.

Товариство має бібліотеку зложеною з книжок розв'язаної „Ватри“ в Пшібрамі та з книжок придбаних членами товариства. Крім того удержує читальню. Коли зважити, що останніми часами доволі велике число українського студентства йде на студії поза границі Галичини, то певно й Прага буде мати й на далі українську колонію, для якої „Українська Громада“ буде осередком товариського життя.

ЕВГЕН ГАЙДУКЕВИЧ.

Розвій „Української Громади“ у Празі в цифрах.

Рік адмін.	Почесних членів	Звичайних	Членів надзвичайних
1901/02	3	27	12
1902/03	3	16	5
1903/04	3	18	5
1904/05	3	25	3
1905/06	3	16	6
1906/07	3	16	2
1907/08	3	13	2

Бібліотека складаєть ся з 520 томів, читальня має 12 українських часописий і журналів, між тим закордонні: „Рада“, „Світова зірниця“, „Свобода американська“.

МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ.

Спомини з курсу української мови у Празі.

Зимомою шк. р. 1905/6 урядив виділ тов. „Українська Громада“ у Празі на внесене т. Осипа Бали безплатний курс української мови для Чехів. Виділ оголосив се по усіх більших чеських часописах, постарав ся о льокаль для науки (тов. „Svaz českó-slovanského studentstva“ відступило цілком даром свою салю два рази на тиждень) і поручив мені ведене сього курсу.

На першу лекцію зійшла ся майже повна саля, яких 60 люда: студенти, студентки, робітники і и. Курс відкрив короткою

промовою т. Фрадкин, тодішній секретар товариства, познако-млюючи присутних з укр. народом. Опісля зачала ся наука. Я мав до розпорядимости рухому азбуку (картонову, видання д. Равлюка), і при її помочи навчив Чехів нашої азбуки, друкованої і писаної.

За кілька днів спровадив я двацять кілька „Букварів“ з Галичини, які прочитали ми протягом 5—6 тижнів. При читаню вчив я граматики, користуючи ся підручником д-ра Стоцького.

По перерві з причини великодних сьвят 1906 взяли ся ми до трохи „поважнійшої“ лектури, іменно прочитали оповіданє Лепкого „На послуханє до Відня“, (вид. „Просьвіти“), а опісля читано вибрані поеми з Кобзаря, як: дрібні думки, „Тополю“, „Івана Гуса“ та „Кавказ“. Найбільше із усього подобав ся Чехам очевидно „Гус“. Така правильна наука відбувала ся до кінця червня 1906, опісля курс закінчив ся.

Число учеників змінювало ся доволі часто. На першій лекції було звиж 60, на другій вже лиш трицять і кілька; від великодня не переходило число учасників ніколи 10; правильно було їх 6—8. Сей прояв зовсім оправданий; славянофільські Чехи скоро запалили ся до думки, вивчити ся ще одної славянської мови, але так само скоро остигли в тім запалі, коли побачили, що не вистарчить саме „замилуванє“ до славянських язиків, що попри замилуванє треба вложити ще трошки праці. Під сам кінець остали лиш ті, що справді хотіли чогось навчити ся.

Відносини між учасниками курсу а мною були дуже сердечні; поза годинами лекцій розмовляли ми багато про наш нарід та нашу літературу; деякі інформували ся про наші найкращі белетристичні твори і випитували ся, звідки їх можна спроваджувати. Мої „ученики“ опісля ще довгий час переписували ся зі мною в різних справах.

Відень, 30 З. 1908.

ІВАН ПЕРЕПЕЛИЦЯ.

Із життя української молодіжи у Інсбруці.

Коли в 1890 р. знесено віденське „Barbareun“ і тим самим майже унеможливлено українській богословській молодіжи сту-

діюване за грацією, старали ся наші духовні власти зарадити сьому лихови і утворили в р. 1897 руську колегію у Римі, а в р. 1899 виеднали студентам теології доступ до конвікту єзуїтів в Інсбруці і кілька стипендій для спосібних теологів на студії за границею. Найбільші-ж заслуги в тім напрямі положив митрополит Шептицький, що постійно, рік-річно, уділяє із своїх приватних фондів стипендії для кількох богословів, так що, коли сього року на заграничних студіях з перемиської епархії є двох, з станіславівської один, то з львівської дієцезії є у самім Інсбруці шістьох.

Студії богословів-Українців в Інсбруці датують ся від 1899 р. Першими були: о. Др. Осип Жук, ректор дух. семінарії у Львові (в рр. 1899—1902), о. Др. Карло Єрми (1899/00), о. Др. Анастазій Калиш ЧСВВ, секретар о. провінціяла (1899/00) і о. Осип Дженджера, парох у Печеніжині (1900/01). З року на рік число більшало. В рр. 1901—1907 студіювали там слідуєчі богослови: П. Кандюк ЧСВВ (1901/2), А. Редкевич (1901 і 1905), Л. Куницький (1902—4 і 1908), О. Босян (1902—5), М. Будка (1902—6), М. Левицький (1903/4), Др. В. Баран (1903/4), Др. Д. Яремко (1903/4), Й. Маркевич (1903/4), О. Малицький (1904/5), М. Галушинський ЧСВВ (1904/5), І. Пришляк ЧСВВ (1904—7), Гр. Плакида (1904—6), Др. Т. Галушинський (1905,6), Др. І. Лятишевський (1905/6), Др. М. Нагорянський (1905/6), М. Щепанюк (1907), І. Заверуха (1904,5 і 1906/7), А. Содомора (1905,6), Л. Скобельський (1905/7).

В біжучім шкільнім році зросло число Русинів до 15 (О. Волянський від 1904/5, Я. Фецак ЧСВВ, Др. Я. Каллай і Я. Шімяк, оба з крижевацької еп., від 1904/5, К. Богачевський від 1905, Б. Миско, П. Боднар ЧСВВ, М. Горникевич, І. Коциловський, П. Мартинюк, А. Сохацький, Н. Хомишин, усі ЧСВВ, І. Перепелиця від 1906/7, Г. Цегельський і В. Ярчмак). Загалом було в р. 1899/00 3, 1900,1 2, 1901/2 3, 1902/3 4, 1903/4 8, 1904/5 9, 1905,6 13, 1906/7 9, 1907 8 15 (в 3 останніх роках по 2 з крижевацької епархії).

Чому українська богословська молодіж іде на заграничні студії до Інсбрука? На се склали ся дві причини: 1) наші богослови можуть мешкати в теологічнім, взірцево провадженім конвікті, 2) можуть більше користати під зглядом науковим, чим на деяких иньших австрійських університетах. Бо інсбруцький університет виеднав собі у правительства розширене пляну наук, коли иньші австрійські богословські виділи придержують ся старого пляну. Далі має Інсбрук славних професорів-теологів, добре ведені семінарі та багаті фахові бібліотеки.

Українські теологи мешкають в теологічному конвенті, де приміщено 244 питомців з усіх сторін світа: найбільше Німців, відтак Угрів, Поляків (32) і Українців (15). Є ще Хорвати (5), Чехи (2), Словаки (2), Москалі (2), Румуни, Французи, Альбанці, Голляндці, Англіїці і Італійці.

Українці, як лиш можна, використовують добру нагоду, познакомлюють ся з відносинами иньших народів, виучують їх мови. Ведені ревнованєм, набирають більшого замилуваня до праці і кріплять фізичні сили, чому сприяє приписаний прохід з двома товаришами з чужої нації серед чудової альпейської природи. Взагалі українська кольтонія не дармує, працює фахово, дописує до часописий „Нива“, „Slavorum litterae theologicae“, „Католицький Схід“, а при тим усім живо интересуєть ся народніми справами і передплачує між иньшим часописи: „Діло“, „Літ.-Наук. Вістник“, „Руслан“, „Ниву“, „Основу“, „Місіонара“ і „Католицький Схід“.

ДР. МИРОН КОРДУБА.

З життя українських студентів у Москві.

Житє українського студентства в Росії стоїть у тісній звязи і зависимости від місцевих загально-студентських умов, від судьби, яку переходили висші наукові заклади сеї держави, а також від політичних стремлінь і перемін, які проявляли ся у тамошній суспільности. Се все становить немов би тло, на котрім виступають прояви національного життя і руху українського студентства; без пізнаня того тла не можна би як слід зрозуміти причин, для яких той рух приймає такі, а не другі форми, обставин, які впливають на розвій або застій життя серед українського студентства у Росії взагалі, та з окрема у Москві.

До 1902 р. не було дозволено студентам висших наукових закладів вязати ся між собою у товариства або гуртки, хоч би й з найневиннішою цілію. Студентські корпорації на спосіб німецьких буршеншафтів існували лише при юрієвським (дорпатським) університеті і то більше толеровані, чим дозволені. Були

також деякі літературні і наукові кружки на петербургським і московським університетах, але їхня діяльність не виходила поза рамки т. зв. семінарійних вправ. Нові основи для життя студентів висших шкіл в Росії наступають з проголошенем „временныхъ правилъ организаціи студенческихъ учреждений въ высшихъ учебныхъ заведенияхъ“, потверджених міністерством просвіти 22 грудня 1901 р. ст. ст. Тим розпорядженем оставлено управі висших научних закладів спромогу дати дозвіл на завязане студентських кружків для научно-літературних занять, для плеканя штуки, ремесла і ріжних фізичних вправ, а також студентських ресторанів (столовыхъ), чайних, кас, комітетів з цілію підмоги бідним студентам. Для обсудженя питань з обсягу згаданих товариств допущено курсові і факультетські студентські зібраня, кождий раз за окремим дозволом начальства і поданем дневного порядку. Ті зібраня мали також вибирати курсових і факультетських старост (на рік), котрих призначенем було, посередничити між начальством і студентством.

Однак всі ті висше намічені організації не встигли не то розвинути ся, але й прямо завязати ся, коли в 1902 р. почали ся по всіх університетах і висших шкільних заведенях т. зв. „безпорядки“, які скінчили ся загальною забастовкою викладів. Студенти виставили домагане цілковитої автономії і основних політичних реформ і рішили, поки се бажане не буде сповнене, не брати участи у научних роботах. Таким чином цілий рік були університети зачинені. В двох найблизших роках панував зглядний супокій, покладено початки перших легальних студентських організацій і початки роботи по тих організаціях — коли з вибухом японської війни все бистро перемінило ся. По висших школах почав ся знова фермент; уряджувано часті сходини з протестами проти війни, проти системи правління, проти репресій, якими задумано приговкати загальне невдоволене. В загальнім революційнім руху, який тоді проявив ся по цілій російській імперії, беруть студенти визначну участь і уряджують часто-густо уличні демонстрації. В 1905 р. дійшов революційний рух до вершка свого тимчасового успіху. Тоді-то рішила молодіж на всіх висших закладах перервати научні зайнятя, домагати ся знова основних реформ в державі та підготовити ґрунт для їхнього переведеня. Під натиском скрутних обставин скликало правліне комісію, яка в серпни 1905 р. виробила „временныя правила“, надаючи університетам майже цілковиту самоуправу.

Сим сповнено однак лише частину домагань молодіжи, так як політичні реформи — Булигинська конституція — нікого не вдоволила. Вже з початком шкільного року 1905/6 почали ся часті сходки студентів, на яких раджено над політичним положенем держави. Вправді маніфест з 17 жовтня приніс нову конституцію, більше зближену до західно-європейських, чим Булигинська, однак з придушенем грізних розрухів в деяких містах (між тими і в Москві) виступило правліне з репресіями. Ті репресії звернули ся в головній мірі против студентства. Від падолиста 1905 почали ся бурливі події на всіх університетах, університетські будинки обсаджувано поліцією, почали ся масові ревізії і арештованя, почім закрито всі висші наукові заклади. За почином тодішнього міністра просвіти гр. Ів. Толстого зібрала ся в січні 1906 р. нарада ректорів і виборних представителів університетів. Проєкт реформи начертаний тим зїздом передано міністерії і ся розпорядженем з 12 жовтня 1906 дала знова дозвіл на заснованє студентських організацій (земляцтв) і скасувала уряди інспектора студентів та його помічників. Під кличем, що „открытый университет больше имѣетъ значенія, чѣмъ университетъ бастующій“ забрала ся в осени 1906 р. молодіж за научну роботу і за організацію земляцтв. Все таки політичні події сього часу, наради і розвязанє першої думи, виборська відозва, репресії і арештованя відбивали ся сильним відгомоном в університетських мурах і спричинювали часті політичні мітінги і сходки студентства. Професорська адміністрація під натиском правління і поліції робила перепони тим сходкам і на тім ґрунті приходило до частих і острих непорозумінь. Часті появи поліції на університеті, численні арештованя і ревізії драгували і без того розгорячену молодіж. В марті 1907 р. прийшло до нових „безпорядків“ і університети знова закрито до кінця року.

Маючи се все на увазі легко стане зрозумілим, чому мимо дозволу з 22 грудня 1901 р. не прийшло в найблизшому часі до заснованя української академічної організації. Загально державні і загально студентські справи приковували до себе увагу всеї молодіжи і принуджували оставити на пізнійше національну роботу. Загальна гадка була, що тепер не пора роздроблювати сили, не пора висовуванем національного питання відривати увагу від питань про корінний перестрій Росії, що з освободженем Росії і Україна стане свобідна. Між тим на неутральнім терені, поза університетом, повстали дві українські організації в Москві. З одного боку тов. ім. Шевченка — на взір Петербургського —

для подавання помочи убогим землякам та для згуртованя Українців проживаючих у Москві для спільної національної роботи. В члени того товариства поступив також гурток свідомого студентства. З другого боку довкола бандуриста Шевченка згуртувалися різні Українці і „любителі українства“ та оснували „музыкально-драматическое общество“ з метою устроювати українські спектаклі і концерти. Ні одно ні друге товариство не могло вдоволити українського студентства. Товариство ім. Шевченка не проявило ніякої діяльності і розлетіло ся серед московської революції в 1905 р. „Музыкально-драматическое общество“ знова мало за вузку мету і не могло вважати ся національним у властивім значіню сього слова. Однак часті забастовки і закриваня університетів довго не дозволяли на згуртованє молодіжи у чисто-студентську українську організацію.

Се стало можливим аж в осени 1906 р. після реформи з 12 жовтня с. р., коли настав бодай хвилиний спокій в університетськім житю. В грудні 1906 р. засновано українське земляцтво при московськім університеті і на загальні збори явило ся около 300 членів.

Українське земляцтво стануло зараз при заснованю на иньший, ширший ґрунт, чим аналогічні російські земляцтва при університеті. Коли ті остатні (прим. тульське, тверське, новгородське і др. земляцтва) обмежують ся на студентів університету і головною метою ставлять матеріяльну підмогу менше засібним членам — українське земляцтво приняло в свою організацію українських студентів усіх висших научних закладів у Москві і виставило головною метою роботу над національним осьвідомленєм. Се виступає виразно в статуті земляцтва, де сказано:

„§. 1. Мета земляцтва: а) З'єднання Українців для вивченя історії, мови, культури й побуту українського народу для більш продуктивної праці серед нього, б) Друга мета — матеріяльна заемога членам його“.

„§. 2. Засоби здійснення мети: а) Заснування бібліотеки й читальні. б) Упорядкування рефератів по українознавству і по різним іншим питанням. в) Видавництво й ширення української літератури“.

Діяльність свою почало молоде земляцтво тим, що урядило 26 лютого 1907 р. український вечер в честь Тараса Шевченка, який по-при моральний успіх приніс ще й матеріяльні користи, даючи земляцтву кількасот карбованців чистого доходу. За тим земляцтво стало заходити ся коло заснованя катедри

української мови при тамошнім університеті. Уложено петицію до професорської ради і почалося збирання підписів — коли в марті закрито університет і тим перервала діяльність молодого товариства.

Коли в осени 1907 р. з'їхали студенти для вписів на новий шкільний рік, застали на університеті оголошені правила з 11 липня, якими між іншим зборонено вступу до університетського будинку всім постороннім особам. При входах на університет поставлено прислугу, яка від всіх домагалася вхідного білета. Таким чином стали дуже утруднені сходини і збори українського земляцтва, так як для студентів других висших навчальних закладів, особливо ж для курсисток, став доступ на університет прямо неможливий. Ізза цього виринула гадка реорганізації земляцтва в федеративний напрям, то-б то так, щоби на кожному висшій навчальній закладі існувала окрема національна організація та всі ті кружки висилали делегатів у спільний центральний заряд. Думка такої реорганізації виринула ще перед вакаціями с. р. з іншої причини. Різні висші школи в Москві віддалені від себе і від університету нераз дуже далеко; прим. рільнича академія (сельско-хозяйственный институт) знаходиться за 8 верстов за округом міста, торговельна академія (комерческий институт) також далеко на Замосквірчу. Через се на збори і наради на університеті був вже і перед правилами з 11 липня для багатьох доступ утруднений. Наслідком цього студенти університету, які чисельно в земляцтві становили меншість, на нарадах мали звичайно більшість і рішали всі справи по своїй волі. Справа набрала через се принципового значіння, що більшість університетів, членів українського земляцтва, причисляє до соціал-демократичної партії і відносить до національних українських стремлень коли вже не ворожо, то в кожному разі байдужно. З їхніх рядів часто підносилися закиди, що національні українські змагання шкідливі для розвитку Росії, бо відводять молодіж від революційної роботи. Не зважаючи на пізніший розвиток соціал-демократичної тактики у відносинах до національного питання в західній Європі, от хоч би на ухвали бернського конгресу, російська соціал-демократія (а також і українська „Спілка“) — придержуєся у сій справі очевидячки погляду висказаного Лясалем у листах до Карла Родбертус-Ягцова, погляду про конечність асимілювання дрібних націй великими культурними націями. Ізза цього мусліло скорше чи пізніше прийти до конфлікту між національною і соціал-демократичною україн-

ською молодіжню, а видане правил з 11 липня послужило лише прикривкою для рішення сеї справи і вирваня керми земляцтва з рук соціал-демократів.

Справа реорганізації українського земляцтва в Москві займає тепер горячо уми тамошнього українського студентства. В жовтні і падолисті 1907 р. відбула ся в тій справі ціла серія нарад, на яких прийшло до острих перепалок між централістами і федералістами. Соціал-демократична група Українців стоїть за задержанєм дотеперішньої системи а зглядно за поділом на дві секції: на університеті і на висших жіночих курсах, (так як дівчатам доступ до університетського будинку майже неможливий), національна група обстоює федеративний устрій. Коли-ж в перших днях грудня на зборах, які виїмково відбули ся в рільничій академії, значною більшістю ухвалено федеративний устрій, централісти заложили протест і опустили салю нарад. Таким чином прийде здаєть ся до рішучого розриву між обома гуртками і до витвореня двох окремих організацій. А розрив сей був би зовсім злишний, так як в національній групі ведуть перед і переважають не вузкоглядні націонали в роді наших бл. памяти „народовців“ або н. у. п—івців, але щирі прогресісти, які радо скріпили би ряди соціальної демократії, коли би не дивне відношене сеї останньої до українського питання.

Москва в грудні 1907.

О. МІХНОВСЬКИЙ.

Товариство студентів-Українців у Дорпаті.

(З примітками В. Р—ого).

Дорпат — невелике місто (42.000 люд.) у Лівляндії, залюднене Естами — Москалів нема окрім війська та урядників — а панує, як і в цілій країні, німецька меншість. На тутешнім університеті одержали освіту поет Жуковський, лікар а потім славнозвісний педагог Пірогов. Дехто із укр. діячів був слухачем дор-

датського університету, на приклад Ґулак, член Кирило-Методієвського братства. Але коли і перебували в ті часи укр. студенти, то випадково і не могли скласти за своєю нечисленністю якоїсь організації. Інакше стало, коли російський уряд повів енергічну політику обрусіння надбалтійського краю і забажав з дорп. університету зробити огнище сеї політики¹⁾. Щоб побільшити тут число російських студентів, двері дорпатського університету були відчинені для семінаристів²⁾, укінчивших духовну семінарію. Разом з тим сюди посилались і російські професори, які часто-густо мали більше спільного з жандарями аніж з наукою. На щастє таких професорів, принаймні тепер, дуже не багато.

Для семінаристів дорпатський університет був відчинений з 1897 року і з сього часу він переважно стає університетом для семінаристів. Українські семінарії теж почали постачать постійний контігент слухачів і з сього часу у Дорпаті появляеться більш-менш численно українська студентська кольонія. Першою формою, в яку організувались студенти-Українці, природно були земляцтва по губерніям³⁾.

В сі часи мав великий вплив на молодіж приват-доцент Косач, небіж М. Драгоманова і син Олени Пчілки, від 1902 р. професор метеорології в Харькові, що вмер нагло на тиф в 1904 році. Із земляцтв найбільшою національною свідомістю відзначались Кияни, бо в київській семінарії від давна існувала українська громада, якою ідейно керував Кониський.

При таких умовинах з'організував ся в Дорпаті центр укр. кольонії, нелегальна укр. громада. Громада ся ставила собі чисто культурні завдання, з політичного-ж боку мала кольор радикальний⁴⁾ і давала напрям в житю земляцтв. Українська громада ширила національну самосвідомість, давала українські вистави

¹⁾ Одначе не здолав консеквентно перевести упряновану „реформу“, бо склад академічного житя й на далі таки лишив ся німецьким. — *P.*

²⁾ Семінарія — се властиво гімназія для поповичів та дяковичів зі скороченим де в чім програмом (бракує нпр. тригонометрії) і з додатком двох теологічних (9—10) років. — *P.*

³⁾ Питомим огнищем товариського житя у Дорпаті були очевидно буршеншафти (є їх ок. 7), які узгляднюють і земляцтво. Московські організували свої „земляцтва“ а так само робили і „малороссы“, що зрештою усюди виступали як „русскі“. — *P.*

⁴⁾ Одначе „радикальний“ не в значіно галицькім, а спеціально дорпатськім, що полягав на льяльности у відношеню до „поступових“ Москалів і Жидів. — *P.*

на користь усіх студентів, бо на користь самих Українців тоді не дозволяли і придбала собі своїми публичними виступами — першим була вистава „Невольника“ в 1901 році — особливо-ж хорovими співами, велику симпатію серед мешканців Дорпату. Хором керував, незвичайно талановитий ученик Лисенка, покійний Серговський, якого друковані твори відзначались надзвичайним таланом.

В 1904 році виникло серед земляцтв бажане легалізуватись і весною 1905 року зроблені були заходи вироблення статуту на підставі правил міністра просвіти Вановського. В осени 1905 року загальні організаційні збори членів-фундаторів прийняли статут, затверджений Радою професорів 9 жовтня ст. ст. 1905 року і з цього часу дорпатська українська кольонія виступає як легальна організація.

Що до кількості своїх членів, то при заснуваню товариства було 53 члени-фундатори. Підчас закриття університету багато товаришів перейшло до других університетів, так що з початку осіннього семестру 1906 року осталося тільки 36 членів та вступило в протязі семестру 15 чол., усього було 51. В протязі 1 семестру 1907 року було членів-фундаторів 22 душі, дійсних членів 31 та членів співробітників 4, разом 57 членів. В осінньому семестрі 1907 року було 88 членів та обібрано двох почесних членів: професора Михайла Грушевського та професора Сумцова. Полтавщина мала в Дорпаті 1907 р. 35 студентів, із них членами товариства було тільки 16 чоловік. Київщина мала в Дорпаті 37 студентів, в товаристві 12, Подільщина із 37 студентів дала 7 членів, Волинь дала 5 членів, Чернігівщина 5, Харківщина 4, Херсонщина 2, Таврія 2, Холмщина 1, Курщина 1, Дорпат 2.

Товариство наймає помешкане для зборів і читальні, в якій мають ся краші російські і українські часописі. Бібліотека має 350 томів крім періодичних видань.

Що року товариство дає публичну виставу (українські пєси та співи), яка користуєть ся популярністю серед тутешніх мешканців і дає 300—400 рублів щорічного прибутку, на чім властиво і існує товариство.

Теоретичний інтерес товариства в остатні часи головнo був звернений на національне питанє. Теоретичне трактованє його дало зміст кільком рефератам, які були читані в товаристві для членів, так і публично для загалу студентства. Де-що з них появилось і друком.

Хоч товариство виявляє собою не більш як кольонію серед чужої людности, але українське національне жите завсїди викликало в товаристві найбільшу увагу. Боротьба за український університет у Львові, боротьба за укр. катедри в Києві, вибори в державну думу, думська укр. фракція та її популярна часопись, усі отсі справи викликали пильну увагу товаришів, обговорювались, виносились з приводу них резолюції, допомагалось їм і словом і ділом.

В остатні часи товариське жите виявляєть ся досить енергічно в організації секцій. Існує наукова секція, члени якої займають ся розробленем теоретичних питань, що так чи инакше дотикають ся України, і виносять свої реферати на загал товариства. Літературна секція гуртує товаришів письменників, яких твори почали появляти ся в часописах. Драматична секція дбає про вистави та розвинене штуки. Крім того існують гуртки, наприклад, для студіюваня української мови, історії, для ознакочення з кооперацією, для студіюваня доктрини марксїзма і т. и.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ.

Розвиток студентського жита в Чернівцях.

Студентське жите! Як його розуміти? Безперечно в кождому краю инакше його розуміють, кождий нарід кладе до нього иньші вимоги. Що більше, той самий нарід, тільки з иньшого закутка, тільки вихований на иньшій культурі, буде певне инакше тут, инакше там дивити ся на нього. Віденський „Січовик“, відбитий від рідного ґрунту, прожив свій університетський час певне не так, як „Громадянин“, що на кождім кроці на власній спині відчуває те виїмкове, невідрадне становище, серед якого живе його нарід. Так би повинно бути і з черновецьким студентом. І він живе серед власного народа і він повинен би відгукувати ся на кожду кривду свого народа. Та він инакше вихований, на нїм нестерте пятно полишила німецька культура;

німецькі погляди, думки. І він несвідомо відриваєть ся від ґрунту, наближаєть ся до віденського „Січовика“. Що більше, Галичанин, як тільки побуде два-роки в Чернівцях, поволи потапає майже цілком у морі тих думок, тих поглядів, що їх має буковинська молодь, він, як кажесть ся у нас на Буковині, „розізнаєть ся в обставинах, приноровлюєть ся до них“. Тому-ж і жите черновецької академічної молодіжи буде иньше, чим у Відні, чим у Львові. Воно мусить мати свою принаду, то вільне університетське жите, коли до нього так зітхають, коли про нього із захопленем оповідають ті, що його давно-давно мають за собою! Воно й має принаду для німецького студента, що не знає біди-журби, не журить ся завтрішнім днем, а вживає жита, вживає молодости, вживає її так, як вживали його попередники. Бути веселим і високо держати прапор товариства, до якого належить ся — ось і цілий зміст студентського жита німецької молодіжи. І наша молодіж рада-б вступити в ті сліди, та попадає на кождім кроці в конфлікти. Як вивязувала ся вона з них, як все ще вивязуєть ся, се показує отсей образок.

* * *

Про академічне жите в Чернівцях можемо говорити тільки починаючи з роком 1875, тоб-то з тим роком, коли в Чернівцях засновано університет. Вже й перед тим гімназіяльна молодіж гуртувала ся в осібних гуртках, які мали на меті плекати національні почутя серед товаришів та заохочувати себе взаімно до роботи на народньому полі. Річ у тім, що в тім часі руськість на Буковині була у великій поневірці. Хто був православний, того притьмом ріжними засобами зтягали у волоський табір і молодий чоловік, син руського попа, учителя, чи селянина, відхрещував ся від народу, який як казали „до Буковини замандрував“ або „зрушив ся“, а „вертали ся“ назад до автохтонної народности, ніби то до своїх волоських предків. Волощене руської молодіжи йшло із гори, а поступало в такім швидкім темпі, що треба було ще яких кілька років, а руської, православної інтелігенції на Буковині не стало-б. Хто був православний, мав бути Волохом, хоч би не знав словечка волоської мови. Русинами звали ся тільки уніяти, що „належали до уніятської церкви на Руській вулиці“ в Чернівцях, уніяти, які мали голених попів, а які, само собою, „замандрували з Галичини“.

Щоб тому запобігти, кілька свідомих одиниць, під впливом товаришів уніятів, склало тайне товариство в гімназії і наслідки роботи того товариства були такі, що поволи стала спи-

нювати ся румунізація. Як засновано університет, було вже в Чернівцях багато свідомих (як на той час) людей, бо зараз приступлено до основи академічного товариства: „Союз“.

Тоді було вже огнище, куди сходила ся руська інтелігенція в Чернівцях. Було ним товариство „Руська Бесіда“, засноване 1869 р. Се був рід касина. Там відбувають ся наради акад. молодіжи, там обговорюють ся статuti, там же містить ся довгий час льокаль нового товариства.

Діяльність „Союза“ — як на той час — широка. Члени рухливі, кидають ся на всі боки, збирають підпомоги, закладають бібліотеку, основиють читальню, починають видавати коштом товариства метелики, а всюди маніфестують ся Русинами, щоб задокументувати, що Буковина — се не виключно волоський край, політичній зверха німецькою культурою. Спис членів для ректора дають у „русскомъ языкѣ“, а товариству „Deutscher Klub“ рішає товариство відповісти по „русски“ 25. II. 1875. Та язык той був ні „русский“, ні який иньший, а була се мішанина всього можливого, як показують статuti. Ідеї молодого товариства якісь вузкі, мрячно-славянофільські. Відзнака синьо-біло-червона. Посилають своїх заступників на вечерниці Міцкевича не тому, що він загалом великий поет, а тому, що товариство „узшло общепольнымъ съ славянскими обществами въ пріязни жити“. В 1876 р. товариство не дає жадної забави „въ то время, коли братья нашіи Сербы такъ великого поражения дѣзнали“. Більшість членів — москвофіли. Товариство висилає депутацію на „загальное собраніе центрального общества им. Качковского въ Стрию“, записуєть ся в члени общества ім. Качковського (19. XI. 1876), іменує своїми почесними членами Наумовича, Продана, Калужняцького, Шараневича і Петрушевича (23. I. 1878). Але те москвофільство — се не русофільство теперішньої москвофільської молодежи. Такий був тоді час. Загал Русинів був „твердий“, „твердою“ була і молодіж. Їй головно розходило ся о те, щоб репрезентувати руськість і вона, як знала, так її репрезентувала. Про якісь спори в товаристві і то спори принципіальної натури не чути. Товариство справляє поминки по уніятським Яхимовичу (5. V. 1876) але й улагоджує вечер у память православного Гакмана (1. V. 1875). Хоч москвофільське товариство, „Союз“ рішає „оддати честь“ Федьковичеви, що як раз тоді перебував в Чернівцях, „черезъ высланіе депутаціи“ (10. II. 1878) і закупити „новое издание поезій Тараса Шевченка“ (3. XII. 1877). З того-ж часу треба записати деякий вплив Драгоманова, якого листи чи-

тають ся на засіданню виділу товариства (13. I. 1877); його-ж навіть іменують „членомъ основателемъ“ (10. XII. 1876). Мова членів то твердша, то м'ягша, відповідно до того, чи писарем товариства більш, чи менш „твердий“ товариш.

Перший раз суперечка за мову виринає на загальних зборах 1877: чи писати: „вкладка“, чи „внось“, „праця“, чи „трудъ“. Великих розмірів не прибрала отся суперечка і ніяких наслідків не потягнула за собою, бо рішено вибрати комісію, яка мала справити новий статут що до мови. Видко більшість була що до тої справи байдужна, а суперечку вели одиниці. Вибраний до комісії „м'який“ Г—ч зрікаєть ся свого вибору, бо він „у-ставъ исправивъ въ такой формѣ, якъ предложенъ есть общому собранію, тримаючися нарѣчія малорусского и виразовъ уживаемыхъ въ уставѣ обществъ русскихъ въ Галичинѣ“.

В тім часі починають ся суперечки зі старими, які винаймали „Союзови“ льокаль в „Руській Бесіді“. Якої натури були ті суперечки, годі як небудь з протоколів дізнати ся. Досить, що на засіданню з 16. червня 1878 р. „рѣшено по вакаціяхъ вынаймыти особну комнату, понеже не згаджується съ академической честію бути зависимымъ отъ захотѣній поодинокихъ членовъ Русской Бесѣды“.

Рік річно в память основаня товариства „Союзъ“ справляє комерс або, як у статутах записано, „кабакъ“ (4. XII. 1876), на якім бувають звичайно старші Русини і представники академічних неруських товариств, що „жили“ з „Союзом“. Гості підписували свої імена в особній книзі, яка заховала ся ще й досі в архіві тов. „Січ“. З неї видно, що на комерсах бувало справді багато і то поважних людей — а се вказувало-б на великі симпатії, якими тішило ся молоде товариство серед своїх та чужих. Воно й не диво! При товаристві був здавна „пѣвческой кружокъ, который вже въ день вечера танцюющего (18. X. 1895) отспѣвалъ нисколько хорошихъ квартетовъ“. Пісня, українська пісня, притягала і чужих і своїх на вечерки та комерси „Союза“ і товариство такою романтичною (з нашого теперішнього становища) роботою робило своє, робило багато. Воно вчило своїх любови до свого, чужих пошани для нас. Такі комерси тягнуть ся в історії „Союза“ довгий час. До них прилагоджують ся „Союзани“ з промовами, з піснями, з деклямаціями і через те ті комерси носять самі собою п'ятно чогось поважного, потрібного; та з часом вони переходять в чисту кнайпу, а далі цілком тратять своє значіне і занехують ся зовсім.

Велику мороку має „Союзъ“ з довжниками т. зв. запомогового фонду, що дуже неправильно, а то й зовсім не віддавали позичок. Через те кожного року новий виділ на своїх засіданнях жалієть ся на своїх колишніх товаришів, напоминає, лає, а навіть грозить судовою езекуцією.

Такі грозьби повтаряють ся рік-річно, а тягнуть ся без перерви до дев'яťдесятих років, до часу, коли вже старий „Союзъ“ мав скінчити своє існуванє. Довги старих членів виносили, коли їх счислити разом, яких 900—1000 кор., суму, як бачимо, поважну. Та товариство показало ся супроти неточности і несловности своїх членів зовсім безсильним. Річ у тім, що в часі занепаду товариства попропадали квіти тих, що позичали гроші, а на ургенції товариства стереотипно відповідали довжники: „я віддав“ або „віддам“.

В першім пятиліттю існуваня товариства протоколи „Союза“ лиш раз записують дєщо про роздори, тай то, здаєть ся, приватної натури (2. III. 1879). Впрочім всюди вказуєть ся на згідливість членів. З 1879 р. зачинаєть ся нове житє в товаристві.

Не то, щоб товариство поширило свою діяльність, ні. Але як раз в той час до товариства поступають люди енергичні, національно свідоміші, чим їх старші товариші. Провал між „твердими“, а „м'якими“ стає більший. По людях, які тепер ще живуть і беруть живу участь в політичнім житю, можна догадувати ся, що число „м'яких“ збільшуєть ся і хоч протоколи, головно з 1879 і 1880 р., писані дуже твердою мовою, хоч товариство подає о запомогу до „общества Народный Домъ“ у Львові, то все таки до товариства спроваджують твори Квітки, Куліша та Устіяновича, декорують кімнату портретами Шевченка, Устіяновича (побіч Наумовича, Качковського та Продана 13. XII. 1881), збирають на пам'ятник Шашкевича (7 К 60 с. 4. VI. 1881) і пропонують вечерниці в честь Шевченка (5. II. 1882). Справозданє із діяльности товариства поміщуєть ся в „Слові“ і „Ділі“ (21. X. 1882). Що правда — протоколи з того часу дуже скупі, не дають нам не то повного, але навіть приближного образу діяльности „Союза“ в тім часі. Одно з них видко, а то, що товариство має тоді дуже енергичного голову, Ст. Стоцького, якого вибирає чотири рази раз-по-раз головою товариства, а який цілу свою душу вкладає в нього. Він раз-у-раз упоминає „чтобы члени старались по колько каждому возможно о спѣвѣ, о отчеты“, (відчити, не рахунки) и о „уплаченіи членскихъ взносов“ (1. X. 1879). За його головства устроюєть ся більше чим

звичайно декляматорсько-вокальних вечериць: і дорічний концерт на пам'ятку основаня товариства (1880, 1881, 1882) і вечерок в пам'ять знесеня панщини (27. III. 1880) і „музык. декл. вечеръ вь пам'ять 100-лѣтней годовщины вступленя Йосифа II. на престоль австрійській вь пользу Народного Дому“ (7. XII. 1880) і вечерок „по поводу бракосочетанія Арх. Рудольфа со Стефанією (1881)“. Тих „поводовъ“, як бачимо, доволі. Та тим не кінчить ся робота товариства за часу головства Стоцького. Тоді перший раз студенти навязують зносини зі селом. Що правда, число читалень, з якими товариство зносить ся, розсилаючи туди книжки, невеличке. Всього чотири села (Раранче, Самушин, Валява і Панівці в Галичині) згадують протоколи, та все таки почин був зроблений (2. VI. 1880, 3. XII. 1880, 1. V. 1882). Що тодішні студенти робили по читальнях і як, про се протоколи мовчать. Ще треба-б згадати про ось яку новість. Студенти зачинають притягати гімназистів до себе, які враз із ними виступають на концертах і беруть участь у „кнайпах“ (2. IV. 1881), а й „Союзъ“ гімназістам дарує книжки до їх бібліотеки (6. V. 1882). Тоді-ж завязуєть ся „литературно-историч. кружокъ вь цѣли усовершеня наукового и поддержки духа національного межи членами вь мысль §. 2. устава“. Вже давнійше мали відбувати ся в товаристві відчити, та лиш про один є згадка у протоколах (21. XII. 1875). Чи кружок, заснований 1880 р., сповняв свої задачі — не знати, бо про се нема ніякої записки (лиш 18. III. 1882 на загальних зборах сконстантовано, що відчитів не було; чи перед тим роком були відчити -- не знати), та все таки основанє автономічного кружка при товаристві посувало справу самообразованя молодіжи наперед.

Основана 1903 р. кіцманська гімназія має за собою довгу історію. Ще в вісімдесятих роках домагають ся бук. Русини її основаня, а і „общество Союзъ помагає комѣтету занимающему ся устроеньемъ гимназии вь Коцмани при представленью аматорскѣмъ вь мѣсцкомъ театрѣ, при устроенью фєстину огородового и при устроенью декляматорского вечерка съ аматорскимъ представленьемъ вь Коцмани“ (11. VI. 1882).

1883 р. Стоцький перестає бути головою і товариство занепадає. Від грудня до марта 1883/4 нема засіданя, членів дуже мало (на заг. зборах 1885: 11). На засіданях перемелюєть ся по сотий раз дискусії про довжників, що виїхали до Росії (се час, коли дуже багато студентів брало стипендії від російського консуля і по скінченню університету подавало ся на посади до

Росії), в товаристві дуже великий нелад, забрано гроші, що товариство виграло на льосах, функціонарі не складають справоздання зі своєї діяльності, наслідком того ні один член виділу не дістає абсолюторії (19. XI. 1884).

„Обстоятельства такъ зль“ — нарікаєть ся у справозданю — „якъ нйколи; каса майже порожна, членовъ дуже мало“. Та воно й не диво, що так було. Роки 1884—1885, се переломовий час, коли „Союзъ“ еманципуєть ся зпід впливу московщини. Тепер вже сьвідомо розріжняєть ся слова: руський і російський, мова в протоколах народня, що більше виступають пуристи, які латинські слова: „функціонар“, „абсолюторія“ замінюють відповідними руськими. Згадуючи про телеграму до Мікльосіча з нагоди його ювілею, писар додає ось що: „Миклєсичъ, котрый яко найславнѣйший языкословъ, узнавъ независимість малоруского язика а теперь котрого повагою мѳгбы повстыдатися не одинъ родовитий Русинъ, котрый каже, що єго языкъ, то лишъ якась нарѣчіє“ (5. IV. 1884).

Яку-б роботу ні задумували енергічнійші, сьвідомійші люди, кацапня все псує. Лихі, що виділ зложений у більшости з Українців, кацапи роблять страшні галабурди, декомплетують виділ, ображують своїх товаришів, інтригують Буковинців проти Галичан, православних проти уніятів і т. д. Цілий 1885 рік тягнеть ся та страшна боротьба між одними а другими. Вкінці Українці, видячи, що дальше пожитє з кацапами неможливе, виключають галабурдників з товариства (24. цьвітня 1886 р.). Товариство відітхнуло свобіднійше... Змінює мову в статуті, ленту зміняє на синьо-золоту-синю (5. VII. 1885)¹⁾ і „всѣ офіціальній листа и письма“ рішає „писати вь языкѣ малорускомъ, придержуючи ся граматики Осадцы“ (17. XII. 1886). Тоді то й зазначено у справозданю з вечерниць, що „т. Семака вь одушевленѳй промовѣ говоривъ о провѳднѳхъ идеахъ руской молодежи“.

Стан товариства перед 1886 р. характеризує ось як сам писар від себе: „Вправдѣ наше товариство называє ся „Союзъ“, що значить кѳлько, що звязъ, але то теперь бѳльше поверховна назва, бо вь практицѣ мало тои звязи межи нами видно. Давнѣйше, кажуть, було инакше, бо не лишъ що бѳльше товаришѳвъ приходило, але ще часомъ держано на збраню ѳтчитъ. Нынѣ минувъ той блескъ, а намъ приходить ся сказати о Союзѣ

¹⁾ Мені сказано, що ленту змінено ще за головства Стоцького, та про се нема згадки в протоколах.

слова поети Могильницького: Нынѣ сукмана здерто, лише самі латы, яке дно було, тяжко отгадати“ (3. II. 1884).

Відбувши ще 1883 року ювілей свого десятилітнього істнованя¹⁾, „Союз“ скидає, як ми бачили, свою кацапську одержу і стає наскрізь народним товариством. Що правда, знесилена боротьбою з кацапами, нечисленна громада студентів-народовців крім вечерків (балів) не виказує иньшої діяльности, але вже на той час треба зазначити великий поступ що до ідейности членів. Вже 1887 р. бачимо перші кроки в справі заведеня фонетики в діловодстві товариства (20. VI.). Та видко, та справа була ще надто нова, бо „внесенє за введенємъ фонетики выкликало досить живу розправу. Предсѣдатель однакожь перервавъ ю закритємъ засѣданя, видячи, що розправа дальша надъ тымъ предметомъ збстане безъ результатѡвъ. Такъ отже минуло ся при старѡмъ, щобы тримати ся граматики Осадцы“. Так було до 1889 р. Перший протокол списано фонетикою дня 7. цвѣтня 1889 р., а рiшенєм виділу з 18. X. 1890 р. переписано давні статуту фонетичною правописю і ухвалено справити фонетичну печатку.

Впрочім майже кожді загальні збори констатують, що роботи ніякої нема (крім забав і танців), що членів мало (1888 р. всього 11 разом із тими, що покінчили університет²⁾), а „и тїи, що лишили ся въ товариствѣ, оказували неоправдану свою байдужність“ (11. II. 1888 р.). Воно й не диво. Така мада горстка людей не могла нічого зробити навіть для себе. Вона-мусіла бороти ся безнастанно з матеріяльними засобами (товариство не має льокалю (3. VI. 1886)), а крім того і з „Буковіною“, бо кацапи, що їх виключено з „Союза“, заснували собі товариство (3. VI. 1888) і ну-ж зятягати туди що крiсшу та здібнїйшу молодїж. Союзани ухвалюють, щоб все і всюди носити ленти, щоб люди знали, що „Союз“ існує (22. III. 1888)³⁾ і вписують ся

¹⁾ З тої нагоди товариство видало свій Альманах, в яким крім творів молодих і старих Союзан, містили ся поезїї та повісти визначнїйших сучасних письменників. Богато річий н. пр. Куліша, присланих до Альманаха, чомусь не увійшло до нього і довгі часи валяло ся по ріжних шафах „Союза“, доки 1900 р. не вислано їх до Наук. Товариства ім. Шевченка.

²⁾ Статуту „Союза“ позволяли лічити себе членами товариства цілі три роки по скінченю університету.

³⁾ Німецький звичай носити ленти все дуже перестерігаєть ся в Чернівцях. На ленту — відзнаку товариства на зверх — горді всі ті, що її носять. Здерти комусь ленту з грудий або сказати що на неї, уважаєть ся

майже всі в члени місцевої „Міщанської Читальні“ (29. III. 1890), здається на те, щоб не допустити туди москвофілів та їх впливу.

Давні славянофільські симпатії зовсім гинуть і один із членів ставить внесені, щоби із статуту викинути зовсім точку, що „до товариства можуть належати крім Русинів і інші Слов'яни, які сприяють Русинам“¹⁾ (18. X. 1896). Національне почуття кріпиться о стільки, що товариство не бере участі в обході Грільпарцера, щоби тим замаркувати, що на Буковині, в українсько-волоськім краю, не повинно бути місця обходам, які скріпляють ще більш германізацію країни, а до того „обходом займається культура ретегерська, жидівсько-німецька „Akademische Lesehalle“, яка нехтує національні стремління в Австрії. Сам-же Грільпарцер ні світовий поет, ні буковинський; обходити його пам'ять на Буковині, річ цілком непотрібна. А що „ректори університету, чи кому іншому може се не сподобати ся“, що „Союз“ не бере участі в обході — се Союзан нічого не обходить“, бо „вони повинні йти самостійно, після своїх переконань“ (18. I. 1891)²⁾.

Впрочім товариство виразно кладе собі за мету крім „образовання інтелектуального членів“ ще й „ширеніє руского слова і просвіти“. В товаристві мали читати і розбирати: Історію руської літератури Огоновського і монографії Костомарова. Однак задля непоборимої апатії деяких товаришів до подібних справ, постанова ся майже не ввійшла в житє. Обох авторів читано

великою образою, за яку обидник мусить давати сатисфакцію в поєдинку. (Се саме відноситься до шапок, бо є й товариства, що крім лент носять буршівські шапочки). На знак жалоби покривається ленту чорною крепою, а крім того не дається ні вечерків, ні забав на час жалоби. І ось н. пр. „Союз“ носить жалобу по Федьковичу і тому не дає балу (11. III. 1888), так само 11. II. 1889 сконстатовано, що товариство „вбдаючи честь приклонникови Русинів бл. пам. Е. В. А. Рудольфови велику жалобу обходило и длятого не відбувся ані жадень вечероків ані не предпринимало (товариство) нічого длятого, щоби тим своє сожалїне оказати“.

¹⁾ Ся точка лишила ся в статутах аж до розв'язання „Союза“ в 1901 р., здається задля того, що „Союз“ мав мало членів і міг сподівати ся, що все таки якийсь Слов'янин, заблукавши до „Союза“, бодай не буде ворогувати на Українців, коли не симпатизувати-ме з ними. Річ у тім, що всі майже Слов'яни, головню Болгари та Серби, вступають до москвофільського товариства і виносять звідам ненависть до всього, що українське.

²⁾ Визвольне стремління зпід впливу германізації видно ще хоч би з тої, хоч як незначної з нашого погляду ухвали: дати як аматорську виставу Цеглинського „Соколиків“ тому, що се „твір оригінальний руский“ (11. III. 1891).

всього на двох засіданнях, а лиш річницю смерти Федьковича „почтило товариство не злим тихим словом, іменно відчитанем его біографії“. Цікаве, що „Союз“ формально не зносить ся з віденською „Січю“, бо там самі „радикали“ (24. IV. 1891).

І з того бачимо, як віднесла ся до нового сильного радикального руху більша часть буковинської молодіжи. Кажемо: більша часть (тай то нечисленна, як ми бачили), бо не думаємо, щоб не нашло ся тоді в Чернівцях горячіших людей, яких не запалили-б ідеї, ширені Драгомановим.

Що Драгоманов був у безпереривній звязи із товариством, се бачили ми вже висше. Се видно ще й тепер, коли переглянемо бібліотеку колишнього „Союза“. Цілі десятки томів праць великого українського критика і иньших учених спочивають сьогодні на полицях бібліотеки „Січи“ з приписками та радами. Драгоманов не забував і на буковинську молодіж..

Як тільки появив ся „Народ“, товариство рішило його запремерувати і — здаєть ся — чи не під впливом думок з „Народа“, „Союз“ дає своїм членам, які хотіли бути рівночасно і в „Союзі“ і в новозаснованім католицькім товаристві „Unitas“, альтернативу: або там, або тут. „Таке товариство, як „Unitas“ — читаємо в протоколах — не має у людей поступових змислу і межі світлішими академіками навіть подібна гадка не може повстати. Ми, Русини, маємо инші тенденції і инші ідеали, ніж пропаговане католицизму; а против самого католицизму ніхто з товаришів ніколи не виступав (се відносить ся до тих, що хотіли бути в „Unitas“), бо навіть лежить все на столі Посланик“ (3. II. 1891).

Певно більшість членів була поверховними націоналістами із традиційними нац. святащами. До політичної роботи, а й боротьби, (яка була тоді й непотрібна, і молодіж се знала) в нікого не було охоти, бо всьо мало бути так, як з гори було уложено. На що було кидати ся в вир агітації, коли послом виберуть того, кого собі правительство сподобає? Се й видно із ось якої записки в протоколах. „Союзани звивали ся (на вечерницях в Кіцмані), як мухи в окропі. На другий день були вибори до парламента, але Союзани не брали в них участі, бо були дуже помучені. Зрештою не було потреби“ — замічує з гумором писар, — „бо сама їх присутність в Кіцмани так вплинула на виборців, що одноголосно як з гармати, вибрали нашого славного і многозаслуженого патріота та вспомагаючого

члена „Союза“ Д-ра Василя Воляна послом до Ради державної⁴¹⁾.

Та все таки під впливом свідомих одиниць (Колесса) скоро настає метаморфоза у думках більшости членів „Союза“. Се бачимо хоч би з того, що ухвалою з 31. V. 1891 р. іменовано Франка (отже провідника галицьких радикалів), а 13. V. 1893 Драгоманова (самого гершта) почесними членами товариства. Розумієть ся між обома партіями невеличкого товариства ведеть ся потайна, нікому нешкідлива боротьба. На се вказує дискусія над недотепною лайливою запискою в часописі „Зеркало“ на „Народ“ та й у тім, що Франка предкладаєть ся аж двічі загальним зборам до іменованя почесним членом. Видко перший раз ухвала мусіла перейти незначною більшістю голосів. Та перед ведуть у товаристві прихильники радикального напрямку і товариство може похвалити ся за роки 1891—1894 деякими успіхами в роботі. Передівсім заходом Колесси „основано (властиво відновлено) формальний кружок науковий, який мав би на цілі індивідуальне образование своїх членів, а то на початку через відчитуване рефератів з перчитаних книжок з своїми увагами й дискусією, а пізнійше через самостійні відчити“. Ухвалено, щоби кождий член „тримав що найменче один відчит і був присутний на відчитих других членів“. Справоздане з заг. зборів 5. XI. 1891 р. нараховує 9 членів наукового кружка і 6 відчитів в протягу одного місяця з літератури і історії, відчитів, котрі „згорнули поважне число слухателів і причинились немало до викованя національного“. На загальних зборах з того-ж року голова задивляє ся на академічне товариство так, що воно „має бути школою народного житя, а задача товариства лежить не лиш в тім, (щоби) репрезентувати молодіж руску, та імпонувати другим на зверх“. Загальні збори з 11. XI. 1892 вичислюють 7 відчитів за рік, в 1893 році товариство перебирає на себе співробітництво при видавництві „Бібліотеки для руської молодіжи“, а за то старі мають давати по 2 К місячно „на альманах, если би мав виходити або на інші потреби Союза“ (27. I. 1893). Того-ж року дискутуєть ся поважно над справою видаваня академічної часописи, причім підносить ся гадку, щоби до сеї справи втягнути і иньші товариства. Та ся справа розбила ся о брак гроший.

⁴¹⁾ Того самого Воляна опісля виключено з товариства, як зрадив у соймі, злучивши ся проти волі свідомих політиків з Волохамн (1. VI. 1893).

З кінцем 1893 р. жите в товаристві упадає. До товариства ніхто не приходить так, що треба аж внесена, щоб „товариші сходили ся в якийсь час в означений день у тижни“ (12. XI. 1893). Вже й перше були в товаристві елементи, „котрим цілком не залежить добро товариства, але залежить їм на тім, аби лиш сварку викликати“ (26. X. 1891). Через те в товаристві в ряди-годи мусіла панувати апатія і н. пр. т. „Колесса не міг читати своєї праці задля недбалости товаришів; мимо дворазового розписаня не прийшло їх на стілько, щоби збори могли відбути ся“ (19. VII. 1892). Як 11. XI. 1892 в товаристві дискутовано над тим, щоб „Союз“ дав ініціативу до з'їзду руських академіків у Львові і повідомив о тім товариства: „Січ“, „Ватру“, „Акад. Брацтво“ і „Акад. Громаду“ — один з членів „уважає скликане такого з'їзду небезпечним“ і додає, „що наше товариство не має що до своєї діяльності аж такий розголос, щоби могло аж з'їзди скликати“.

Давні комерси переходять (3. XII. 1892) у звичайні кнайпи, „на які має ся запрошувати гімназистів і педагогів“ (для яких спроваджено Історію Руси Барвінського, аби мали що читати). Товариством мало хто интересуєть ся. Ті, що їх товариство обходить, придумують найрізніші способи, щоб удержати те, що ще не розлетіло ся. Задумують утворити школу борбництва (21. X. 1893), рішають, що в товаристві вільно грати в карти і купують карти та штони. Справді зле мусіло вже бути з товариством, яке задумало притягати до себе людей... картами. Справа гри в карти в льокалю товариства — і то до того в газардові гри — тягнеть ся червоною ниткою в „Союзі“ мало аж не до його розв'язаня. Читаємо то про ухвали, щоби завести гру в карти (6. XI. 1897) то знов, „щоби виключити з товариства тих товаришів, котрих застане ся в карти грати“ (14. II. 1894, 19. XII. 1896, 8. VI. 1897, 22. X. 1899) відповідно до того, як який виділ. Як до керми доберуть ся старші члени, котрим з товариства нема ніякої користи, переходить перша ухвала, як же молодші, то друга.

По німецькому звичаю молодші люди, як вступають до якого товариства, довго мусять там мовчати і лиш придивляти ся до того, що роблять ті, що були вже в товаристві, щоб, не дай Боже, не знаючи товариських традицій, не „зблямували“ чим товариства. До виділу не так легко дістати ся новому товаришеви; та хоч би він і дістав ся, так звичай допускати на засіданя виділу всіх членів, а ще й до того тих, що покінчили

студії і на академічне жите дивили ся з гори, той звичай нівечив не-раз і не-два добрі заходи молодших членів.

Тому то й тяжко що небудь поправити. Робить ся те, що старші врадять, а молодші мусять мовчати. Час до часу чути наріканя молодих членів, що „старші дають злий приклад, що грають в карти а молодших не просьвіщають“, а через те „в товаристві заспалість“ (24. I. 1896). Але вони лиху не зараджують. Та оспалість та апатія в товаристві найбільш видні в роках 1894—1898. Ше лиш 1895 р. бачимо деякі проби пробудити товариство із того сну, до якого стало воно укладати ся. І в тім році є дві партії що „поборюючи себе, спиняють всякий поступ в товариській діланю“ — здаєть ся народовці і радикали. Але ось порушуєть ся справа відновлення научного кружка (12. I.), роздумуєть ся над тим, чи-б научний кружок не видавав популярної бібліотеки (20. II.), а навіть вибираєть ся до того осібний комітет (28. I.). Всі сі ухвали лишають ся на папері, та все таки треба піднести з'усиля молодших членів „Союза“ (радикалів), з'усиля, які розбивали ся, то об апатію старших членів, то о брак гроший. За те в тім році відсьвятковує „Союз“ двацятилітній ювілей свого істнованя.

На настрої в товаристві вказують нам протоколи з 1894 р. Тон бесід членів „Союза“ легкий, буршікозний. Не видно поваги. Падають ріжні дотинки, а в слід за тим лайка¹⁾. Сиплють ся догани; той, що дістав догану, рекурує до загальних зборів. Касієр просить, щоб шанували шахи, за се йому догана. Крик, галас — і голова розв'язує засіданє (14. II. 1894). Ніхто не хоче перебирати на себе жадних функцій; загальні збори треба скликати три рази, бо „раз не зійшли ся товариші а раз товариш здекомплетував збори, пішовши на вечерю“. На загальних зборах констатуєть ся, що товариш голова „не старав ся о переведене що до взятя участи в виставі львівській а при уряджуваню прогульки відтягав ся, а працю звалював на других; т. касієр поїхав з грішми і не було марок на запросини, а голову то нічо не обходило“ (15. V. 1895). Протоколи не повні, хоч багато балаканини. Про товариство дбає лиш касієр Е. і бібліотекар Ф. Задля того один дістає догану одну по другій, другий „тиран“, бо надто совісний. Що правда, тих доган нема що брати по-важно, бо друге засіданє одноголосно їх зносить, як перше

¹⁾ Один з товаришів радить складати „Дзвінок“ в річники, „понеже він лутший є навіть(,) як „Народ“ та „Хлібороб“ (14. II. 1894).

одноголосно їх ухвалило... Брак товариськості та взаємного розуміння доводить до того, що коли порушена кимось справа не найде більшості на засіданню, зараз підносить ся галас та крик, опісля-ж внескодавець із прихильниками виступають з товариства, а в товаристві лишають ся самі менш-більші одностумці. З часом ті, що виступили, надумують ся, або й „дістануть сатисфакцію“, і вступають знов до товариства; найшовши там з часом прихильників, зневолюють своїх противників до того, що і вони, змайоризовані при голосованню, виступають з товариства. Ся „вандрівка народів“, все греміяльне вступлюване і виступлюване з „Союза“, повтаряють ся кожного року аж до самого розв'язання товариства 1901 р. і являють ся правдивим нещастем для товариства. В самім 1894 р. вісьмох членів два рази виступає і назад вступає до товариства (7. VII., 22. X., 9. XII.). Цікава ще записка з того року: „Ухвалено, щоб товариство маніфестувало ся яко руске і кореспондувало виключно в рускім язичі. Внесене перейшло більшостию голосів“ (9. XII. 1894).

Поважнійші, хоч віком молодші члени „Союза“ заходять ся над тим, як би то притягати гімназистів до товариства. Більшість учеників у гімназії були в тім часі москвофіли. Коли „Союз“ не дістав членів з Галичини, то животів, дякуючи лиш старшим товаришам. З буковинських гімназій молодіж майже вся йшла до „Карпата“, товариства, що його основано намість розв'язаної правительством кацапської „Буковини“. „Союз“ не притягав нікого. Провінції, яку колись „Союз“ піснею розбуджував із національного сну, було товариство зовсім байдуже, гімназіяльна молодіж не хотіла його знати¹⁾. Про дійсні причини, чому і провінція і гімназисти відскочили від „Союза“, довідуємо ся 1898 р. коли один з товаришів жадає винайти якусь роботу в товаристві, що би його зробити интересним: „Люди вступають до Карпата тому, що „Союз“ в Народнім Домі. „Ви знаєте“ — пише писар І—о — „як багато упередження против товариства мають буковинці тому, що Союз тут в народнім домі. Вони думають що Союз стоїть під впливом народного дому. Правда, що стан каси слабій, а як би то ми були примушені винести ся, найшли би ся гроші? Ме (!) леше (!) задля того по-

¹⁾ Ще в тім часі, коли „Союз“ вже як так стояв на ногах (1900 р.), гімназисти устами свого речника заявили на своїх зборах в притомности кількох академиків, що вони „свідомі Українці, але лагодять ся не до „Союза“. Се була одна з причин, що засновано „Молоду Україну“.

винні відси винести ся, щоби притягати до себе людей. Відтак не забувайте товариші (!), що нашою (!) задачею головною, приготовлювати sequentes. Ми мусемо (!) імпонувати гімназістам. Особливо великий вплив мають товариші на своїх учеників“ (З. XII. 1896).

15. XI. 1894 р. радять „над способом, в який можна-б приблизити провінцію до товариства і тим зарадити одному з найбільших недомагань товаришів. Іменно послужили-б по думці Б. — такій справі участювання по храмах, урядження вандрівок студентских, концертів і інші подібні маніфестації“. Та по оживленій дискусії рішено таки відложити сю справу на ліпші часи.

Не знати, чи ввійшла в жите ухвала „щоби товариші занимали ся читанем і обясненем Історії Руси два рази в тиждень“ (27. XI. 1894), бо з того мала почати ся реорганізація товариства. Два роки пізнійше приймаєть ся „з одушевленем проєкт, щоби завести іспити з рускої історії і рускої літератури, щоби раз товариство отрясти (з) заколотів“, та ту ухвалу ухвалу також знесено, а рішено уряджувати відчити для молодих членів у Народнім Домі. Чи такі відчити відбували ся, в протоколах нічого не говорить ся. В 1897 р. запротоколований один відчит, а в 1898 р. знов говорить ся про те, що товариство мусить приєднувати гімназістів вечерками, отже їх просить ся від тепер на вечерки.

А так і в 1897 р. і 1898 р. мало які зміни бачимо в товаристві. На зверх „Союз“ репрезентуєть ся сяк-так. Рішає вислати дарунок Франкови з нагоди його ювілею, порозуміваєть ся що до проєктованого з'їзду українського студентства в Києві з „Академічною Громадою“ (З. II. 1898), солідаризуєть ся з „Громадою“ у справі съвяткованя ювілею знесеня панщини у Львові, рішає брати участь у столітнім ювілею відродження української літератури в Чернівцях, вислати „на такий же ювілей делегата до Львова“ а „на конгрес академиків у Турині привітне письмо по руски і по французки“. Про відчити не чути, за те мило вражає внесене про „научно-забавові вечери, якими мало ся притягати і товаришів і декого з публики“.

За те в самім товаристві дуже великий нелад. Мало котре засіданє обходить ся без бучі. Ось маленький образок: Т. І. складає свій уряд. Виділ не приймає сього до відомости. Сварка. Сиплять ся докори один за другим. Два товариші закидують голові якусь особисту нехить проти них. Голова робить закиди

виділовим і т. д. (3. II.). Або такий: Сварка. Один з товаришів видає листок з протоколів. Ріжні дотинки. Дискусія. Кілька закидів про менторство, кілька уваг про республіканський лад у товаристві. Вкінці один другого ображає і один із ображених виступає з товариства. Мім тим виступу виділ не хоче прийняти до відомости. Знов дискусія, сварка (5. II. 1898). Протоколи страшно недбалі. Картки повидирані. На протоколах ні підпису голови, ні писаря, ні дати. В бібліотеці бракує багато книжок. Від цвітня до жовтня голова не скликає засідання і члени „офіційно, на письмі“, звертають ся до голови із зазивом, „щоб скликав загальні збори“ (5. IV. 1898).

Не инакше, коли не гірше жите в товаристві в 1899 р. „Союз“ не має свого льокалю, бо „Народний Дім“ перебудовують (14. VI. 1899). Члени сходять ся рідко. Це в 1898 р. треба було внесення, щоб усі приходили до товариства (3. II.), та видко се не помагало, коли рішено що два тижні сходити ся бодай на кнайпу (5. IV.). Що не инакше було 1899 р., се річ ясна. Ось як характеризує жите в товаристві 1899 р. сам голова В. К.: „Вся робота спочиває майж виключно на плечах голови товариства; а зібрати на засіданє всіх фунціонерів, се вже таки дуже тяжка річ; а знов на самім засіданю товариші дуже скоро і жваво беруть ся до поставлення якого-небудь рішення, так, що ті рішення летят одно по другім(,) так би сказати(,) гей-би з рукава їх хтось витрісав, то против граня в карти, то знов якесь рішенє, щоб оснувати якийсь фонд — але всі ті рішення звичайно живуть и икзистують лиш на тоє, щоб заповнювати ними картки протоколів наших, а перевести їх в жите — се вже цілком инша річ, о тім ся більше не думає... В остатнім часі так виступало і вступало ся назад до товариства, мов би се була якась гостинниця. Се товариші — є не тільки поведенє, яке зовсім не пристойт патріотичному українсько-руському академікови, але подобає таки, даруйте за слово, на цілком дитиняче поступованє“ (2. XI. 1899).

Що тоді багато „вступало ся і виступало“, те має свою причину. Річ у тім, що ухвалою засідання виділового з 24. V. 1899 виключено з товариства члена, що не поєдинкував ся. Одні загальні збори не потвердили виключення (27. V. 1899), отже прихильники поєдинків виступили з товариства, бо-ж їм не бути в однім товаристві з таким, що „нечесно собі поступив“. Другі збори висказали ся більшостю голосів за виключенєм (2. II. 1899), отже виступають з товариства противники дуелю. Але

й без того були члени, що так собі майже без причини, то виступали, то знов вступали до „Союзу“ (22. X. 1899).

Вже тоді одна часть членів „Союзу“, не видячи ніякої користі з товариства, задумала вступити в члени „Академічної Громади“ у Львові. Коли-ж просьбі їх, щоб їх прийнято в члени „Громади“, відмовлено, вони стали думати над основанем иньшого товариства, де-б спокійно могли працювати над собою. Але проба ся не вдала ся. Обчисливши свої сили (їх було всього 11 люда) — ті члени рішили добити ся в „Союзі“ якихсь впливів, щоб таким чином зовсім відродити товариство. Та й се їм не вдало ся і вони мусіли таки вступити ся...

А треба знати, що в „Союзі“ в 1899 р. ведеть ся довгі дебати про те, чи хто *satisfaktionsfähig*, чи ні, чи треба поєдинків і що зробити, „як який член попаде в колізію з чоловіком, що не має академічного образования“ (6. XI. 1899); „Союз“ бере участь у загально академічнім вічу, де тов. „Zephirah“ узнано „*satisfaktionsunfähig*“ (24. V. 1899) а голова завзиває членів, щоб не ходили з Зефіранами в лентях. Але вкінці заходом ліпших елементів переходить таки ухвала, що товариство „Союз“ уважає поєдинок за річ варварську і неморальну і закаує своїм членам поєдинкувати ся під загрозою виключеня з товариства (2. XI. 1899). Та ухвала, яку прийнято і до регуляміну; трохи за остра і зовсім непотрібна, перейшла більшстю голосів та все таки товариша, що не поєдинкував ся, виключено з товариства¹⁾ під претекстом, що инакше иньші товариства „*werden den Sojuz in Verschiess erklären*“. Коли-ж у „*Bukowinaer Post*“ появила ся про се нотка редактора, який додав до неї кілька слів признаня, один із завзятих прихильників поєдинку, інтерпелював голову, хто посьмів давати до часописи таку нотку і додав, що похвала „*Buk. Post*“, то жадна похвала (15. XI. 1899). Впрочім не можна сказати, щоб товариство в тім часі на зверх не показувало жите, головню в 1900 році. Воно висилає делегатів на студентське віче в справі основаня українського університету до Львова (7. VII. 1899), устроює вечерки та концерти в Чернівцях і по провінції,

¹⁾ Проти тої точки регуляміну все воювали прихильники дуелю, бо зараз німецьке товариство „*Arminia*“, що тоді „жило“ з „Союзом“, зірвало з ним всякі зносини. За неї йшли суперечки цілий 1900 рік. Оборонці поєдинку домагали ся, щоби єї знесено. Коли-ж в 1900 р. виступили з „Союза“ всі антидуелісти і заснували „Молоду Україну“, „Союз“ вичеркнув її с регуляміну, повідомив про се „*Armini*“ю, ну і „*Arminia*“ благоволила знов на-вязати зносини з „Союзом“.

„щоб руською піснею і живим словом збудити Буковину до живішого життя“ (15. III.); відновлений научний кружок висилає перед ширшу публику своїх членів з відчитами; бібліотеку „Союзу“ загадують відкрити для ужитку людей із поза товариства; в часописях оголошують, „що „Союз“ не зносить ся з ренегатським товариством „русскихъ студентовъ Карпатъ“, не бере участі в жадних акциях, що виходять зі сторони „Карпата“, або котрі „Карпатъ“ попирає, наказує членам раз на все під загрозою виключеня з товариства брати участь у всіх забавах і маніфестаціях сего товариства, чи то офіційально, чи неофіційально“ (9. VI.). І в самім товаристві куди більший лад. До жовтня 1900 року ні криків, ні сварок. Та сей спокій був тільки поверховний.

В товаристві були явні два табори, між якими безоднею лягло — вихованє. Одні, виховані на Буковині, пересякли наскрізь німецьким духом, другі Галичани, до яких горнуло ся кілька свідомійших одиниць, уроженців Буковини. Одні й другі мали зовсім иньші погляди на академічне житє. Одним імпонували німецькі звичаї, другим бажало ся бодай у мініятурі завести в „Союзі“ те, що було у Львові в „Громаді“. Одні других не розуміли і зрозуміти не могли. Коли додамо до того всього молоду невирозумілість, завзятушість та горячковість, так порозуміємо, що пожитє між обома партіями в однім товаристві бодай на якийсь час було неможливе. Відносини між одними а другими так загострювали ся, що бувало цілі засіданя сходили на „принціпальних“ дискусіях. Дискусії ті, самі собою безплідні, вели ся із великою завзятістю. Про те, щоб одна партія змогла коли переконати другу, не було бесіди. Все було немов укартоване наперед, що коли забрав слово бесідник з одної партії, то, само собою, його сторонники голосували за ним навіть, як би він говорив як найбільші дурниці. І одна і друга партія лічила свої сили, рахувала голоси. Одні й другі мали свої наради осібно, щоб у товаристві однодушно поступати. Одні й другі докладно студіювали статуту та регулямін, щоб знати, як покористувати ся яким параграфом, коли буде того треба. Одні других стали оминати, товариські справи переносити на особисті й навпаки. Вкінці одні й другі стали призадумувати ся над тим, як би то позбути ся противників з товариства, а навіть як би то „замкнути стару буду“, як говорило ся тоді, себ-то розв'язати старий „Союз“ і зав'язати нове товариство на нових основах. Перші думали се зробити Буковинці, які нараджували ся над основанєм товариства „Буковина“; се-ж мало настати тоді, як би

їх житє в „Союзї“ стало неможливим і вони були-б приневолені покинути „стару фірму“ противникам. Сї останні первісно і в гадці не мали забирати ся з „Союза“ вже хоч би тому, що мали велику більшість, а й до того з'уміли притягнути на свою сторону де кого з тих, що кінчили школи на Буковинї. Але-ж бо й лишати ся на далї в „Союзї“, їм було не зручно. Вони собі так уклали, що „Союз“ мав „розвалити ся“, або бодай зі зміненими статутами змінити назву, щоб то нім, по тій „гнилій колодї, з якої хїсна нема, по тій рудерї з кацапськими основами, з лихою славою“ (22. XI. 1900) не лишило ся й слїду. Тодї всї думали, що все від разу змінить ся, як буде иньша назва, хоч в товариствї будуть ті самі люди... І воно так стало ся.

Про незначні рїжниці в поглядах між тими, що покінчили галицькї школи, і вихованцями Буковини, а в слїд за тим і про непорозумїня чуємо в „Союзї“ вже від давних лїт. Ще тодї, як „Союз“ не був українським товариством, читаємо в протоколах про суперечки між одними й другими. Від того часу до 1899 р. про такі непорозумїня не пишеть ся в протоколах, та, що вони були, не тяжко вичитати між стрїчками. Від 1899 р. повтаряють ся вони часто. І так повстає суперечка між Галичанами і Буковинцями підчас дискусїї над вибором комісії, що має заняти ся справою делегації на академічне віче у Львовї (7. VII. 1899 р.) а голова (Галичанин) резигнує із головства, „щоби Буковинцям не стояти на перешкодї в їх роботї“ (30. III. 1900).

В часописї „Молода Україна“, що виходила у Львовї, появилася безіменна допись на „Союз“, (згадка в протоколах 23. V. 1900) де між иньшим закидуєть ся товариству, що нічого не робить, а тільки думає над тим, як переіменити „Союз“ на буршєншафт з шапками, з мундурами, з дуелями і т. д. І як раз на тїм полі виявила ся велика рїжниця між Галичанами і Буковинцями, вихованими на німецьких звичаях. Сї буршївські тенденції останніх викопали грїб між молодїстю того самого народа. З того почали ся непорозумїня, за ними потягла ся сварка, а вкінєць обї партїї розділили ся.

Впрочїм справа з шапками та дуелями не нова була в „Союзї“. Яких десять лїт перед розв'язанєм була то сям то там згадка про буршївські звичаї, та що-їно 1900 р. устанавлено осібну комісію, що мала заняти ся вишуканєм взору шапок. Тепер та справа мала рїшити долю „Союза“. Ще лиш треба було якої хоч би як маловажної річи — а товариство мало розпасти ся. І вона найшла ся; та маловажна річ, се був поєдинок між двома

членами „Союзанами“, сим разом Галичанами. За тим, що визвав, обстали Буковинці, за визваним Галичани. Перші зажадали усунення визваного з виділу товариства, другі спротивили ся тому, бо визваний займав тоді визначний уряд голови. Коли-ж сам голова заявив свій виступ, тоді над справою, чи прийняти його виступ до відомости, чи ні, вивязала ся така широка і завзята дискусія, що доводила до пекольних сцен у „Союзі“. Так далі бути не могло. На загальних зборах з 22. XI. 1900, на яких поставлено на порядку деннім розв'язане товариства, 15 членів, не могучи добити ся розв'язаня, виступило з товариства, покидаючи невеличкій горстці буковинської молодіжи багато справ, над якими радило ся цілими місяцями от н. пр. справу 25-літнього ювілею товариства, що його мали спразляти в тім то році. Що правда, Галичани маючи більшість, могли приневолити противників, щоб уступили. Але, кермуючи ся тим, що „Союз“ закладали Буковинці і не слід було би їм видирати товариства, вони самі вступили ся.

Між тим, як Союзани енергічно взяли ся тепер до реорганізації товариства у своїм дусі, сецесіоністи стали серіозно призадумувати ся над основанем нового товариства. Зладили статуту на взір львівської „Академічної Громади“, назвали товариство „Молодою Україною“ і почали радити над інавгураційним концертом. Як раз тоді львівська молодіж рішила зробити прогульку до Чернівців. Члени „Молодої України“ постарали ся, що львівська молодіж згодила ся дати концерт під фірмою „Молодої України“. Концерт відбув ся 8. грудня 1900 р. і був справді величавий. Народні пісні, горячі промови, комерс із великою скількістю привітних промов, — все те могло тільки загріти молодих людей, щоби далі йшли в тім же самім дусі, який собі вибрали. І з давним своїм товариством „Молода Україна“ не хотіла зривати зносин. Уважаючи ріжниці між „Молодою Україною“ і „Союзом“ прінціпіяльними, Молодоукраїнці хотіли з „Союзом“, другим українським товариством, жити в згоді. Вирозом тої згоди було привитане „Союза“ речником „Молодої України“ на комерсі. Союзанці, запрошені на концерт і комерс, явили ся і представник „Союза“ бажав молодому товариству як найкращого розвою. Здавало ся, що все мимо розділу піде як найкраще; та в ту справу вмішало ся старше покоління і між обома товариствами запанувала страшна ворожнеча...

І як „Молода Україна“ на кождім кроці зазначувала, що бажає згоди, ходила на вечерки „Союза“, Союзани, маючи за

собою „старих, старших і не дуже старших“, компромітували молоде товариство між чужими та своїми. Якою „симпатією“ тішила ся „Молода Україна“ серед „старих“ видно з того, що в Чернівцях не було одних зборів, не відбула ся одна „гарбатка“, щоб не обкидано болотом молодіжи, що „розбила стару фірму“ на те лиш, щоб нічого не робити молодіжи, що „виступає проти сідоголових патріотів, які свої зуби з’їли на патріотичній роботі та які, куди ліпше знають, як і що, ніж недовчені молокососи. Молоде товариство переходило Танталеві муки. Одно тільки жидівське товариство „Zephirah“ піддержувало духа Молодоукраїнців, та сама „Zephirah“, яку колись „Союз“ визнав „satisfaktionsunfähig“... Ще до того правительство задля якихось формальностей відкидало двічі чи тричі статuti. „Союз“ ликував, а старі раді були, що, мовляв, воно якось уложиться і що ще хто знає, чи буде нове товариство¹⁾.

Тимчасом по довгих коровадах відбули ся 31. вересня 1901 року перші загальні збори „Молодої України“. Богато привітних телеграм та письм (від гімназіальної та семинарицької молодіжи, від міщан, від багатьох людей із провінції) дістало молоде товариство. В них зазначувало ся нову гру в житю молодіжи на Буковині; з них віяло якоюсь радістю, бадьорістю. Товариші віджили. Зараз розділено роботу і жите в товаристві попляло спокійним руслом. Заведено в короткім часі доволі гарну бібліотеку, справлено інвентар, засновано видавничу спілку, яка в протягу двох літ істнованя „Молодої України“ видала кілька гарних книжок під фірмою товариства. Що тижня в понеділок і суботу відбувають ся відчити, получені з дискусіями і згромаджують велику скількість слухачів зпоза товариства, головно гімназистів та семинаристів. Тоді-ж „Молода“ навявує зносини з закордонною Україною і спричинює віче поступової молодіжи в справі гнету російського студентства правительством. Члени „Молодої України“ працюють по виділах иньших товариств, („Зоря“,

¹⁾ Із старих лиш двох-трох назвали поступок Молодоукраїнців нетактовним, бо на що, мовляв, розбивати сили, коли їх і так нема. Другим жаль було старої фірми, що її розбито, але загал тому відказував на „М. У.“, що її члени „дуже зарозумілі і не слухають старині, не хочять признавати ніякого авторитету“... Иньші стали нарікати на „шовінізм“ молодіжи, що не хоче клонити ся перед могутньою німецькою культурою і виступає проти німеччини, що її вливала укр. інтелігенція на Буковині дома і поза домом. Иньші знов звали „М. У.“ нельояльною, радикальною, соціялістичною і т. д. В однім усї „старі“ годили ся: вони ненавиділи „М. У.“.

„Боян“, „Міщанська читальня“) нечасто заходять на село, грають визначну роль в організаційній роботі черновецького відділу організації укр. молодіжи в Австрії, репрезентують її все і всюди.

Тимчасом і „Союз“ немов відродився. Упорядкував бібліотеку. Союзани зачинають інтересуватися міщанами. Відновлений научний кружок дає що неділі концерти для міщан із популярними викладами. Велика саля „Народного Дому“ що неділі виповнена міщанами (2. XII. 1901). Невеличка горстка людей думає серйозно над ювілеєм товариства, збирає гроші, ладить ся. Ама-торською виставою Цеглинського „Аргонавтів“, (8. XII. 1900) яка наробила тільки шуму в клерикальних кругах в Чернівцях, здобуває собі „Союз“ симпатії поступових людей. Союзани дістають ся до виділів різних товариств і своєю роботою старають ся поправити ту репутацію, яку здобули товариству їх попередники. Серед тої роботи годі думати про шапки та дуелі. Тепер треба було показати, що „Союз“ живе, розвивається, треба було з'єднувати й собі членів між гімназистами, які цілим серцем прилягли до „Молодої України“. Тому то й остання в протоколах згадка про дискусію над „шапками і козацькими строями, яким має ся притягнути нових членів, котрим вже в гімназії шапки імпонують“ — (15. VI. 1901) не має жадного значіння. Цікаве, що тоді-ж серйозно вже говорить ся про „користну роботу для народу, щоби давати популярні відчити і концерти по селах“ (17. VII. 1901). Поволи відносини до „Молодої України“ укладають ся инакше. Рішене, „щоб Молоду Україну толерувати лиш у Народнім Домі, а так зірвати з нею всяку звязь, і, що хто поважить ся з членів піти на прогульку того то товариства, то його виключають“ (21. VI. 1901) — не довго має силу. Що правда, до останка оба товариства взаїмно собі не довіряють та все таки були деякі справи, що лучили оба товариства й зближали їх чим раз більше до себе. Великим „каменем преткновенія“ між одними й другими були відносини обох товариств до „старих“, які „Союз“ підпирали, а з якими „Молода Україна“ задля їх ворожого настрою до товариства вела боротьбу. Коли-ж „Союз“ попав у конфлікт зі „старими“ задля одної нетактовности одного з них супроти голови „Союзу“, оба товариства, заангажовані в тій справі, поволи стали братати ся. Крім сього „Союз“ мав тоді енергічного голову С., родом з Галичини, що випадково опинив ся в тім товаристві. Він то вживав усіх заходів, всьої своєї енергії зуживав на те, щоб оба товариства помирити і се йому в великій мірі вдало

ся. Під його впливом зачала в „Союзі“ чим раз більше зникати ненависть до Галичан, а тим самим стало віяти прихильнішим духом до „Молодої України“. Найбільше-ж зближила оба товариства до себе сецесія львівських академиків у 1901 році і те, що того-ж року „Карпачь“ дістав надсподівано велике число членів з черновецької гімназії. Се був, що правда, останній контингент... та все таки та подія перелякала одних і других і звела їх до купи. Треба було звертати увагу на гімназію, а не сварити ся з собою. Обурений рядом нетактовних поступків „старих“ супроти „Союза“, сей останній випроваджуєть ся з „Народного Дому“ і бере мешканє в тому-ж домі, де мала свій льокаль „Молода Україна“. Лиш ще стїна ділила оба товариства між собою..

Вже в жовтні 1901 р. говорить ся про злуку обох товариств під умовою, що оба вони мають розвязати ся і члени їх мають утворити нове товариство з новою назвою та новими відзнаками (18. X. 1901). Та рани були ще занадто сьвіжі; в товариствах були-ж ті самі люди, що розійшли ся з ненавистю в серці, що собі взаїмно не вірили і не так легко могли-б були зжити ся наново в однім товаристві, хоч воно инакше називало ся... Тому-ж ще цілий 1902 рік до осени лишаєть ся справа нерішеною. За той час ні одно товариство не робить нічого на свою руку, хиба що вечерниці з танцями, на які являють ся члени обох товариств. А так „Молода Україна“ мріє про те, чи не добре-б зробити з „Союзом“ яке спільне віче, щоби замаркувати становище руської академічної молодіжи проти старих (15. II. 1901), а „Союз“ думає, „що крайня пора зробити яку акцію з Молодою Україною, аби тим „старим“ зазначити наше становище зглядом того товариства“ (12. II. 1902); „Союз“ думає про вечерок у честь Драгоманова з „Молодою Україною“ (11. IV. 1902), про великий академічний балъ (12. II. 1902) а навіть в тій справі відбувають ся спільні наради. Оба товариства устроюють спільне віче у справі львівських подій на університеті (в листопадї) — одним словом треба було лиш формального розвязаня обох товариств і заложеня нового, і черновецька молодіж найшла ся-б була в однім товаристві, в однім таборі. Воно і стало ся 27. жовтня 1902 року. Одного дня рано розвязано оба товариства, а по обідї відбули ся основні збори „Січи“ при участі 50 люда, членів обох товариств. В кілька днів потім в урядовій „Czernowitzer Zeitung“ появила ся нотатка, що оба товариства добровільно розвязали ся. Маєток обох товариств за одноголосною ухвалою членів і там і тут перейшов на „Січ“. Та згода, види-

ним знаком якої було новозасноване, спільне товариство „Січ“, була тільки поверховна. Зараз таки на перших загальних зборах виринули великі непорозуміння між Галичанами а Буковинцями, які все таки були ще в меншості. Сі останні були вже невдоволені вислідом вибору голови, а до того стали домагати ся, щоб до новоіменованого православного владики Репти вислано депутацію з гратуляціями від товариства. Коли-ж загальні збори величезною більшістю — в тім числі і православних членів — відкинули бажання кількох людей, речник їх загрозив, що витягне з того консенквенції. І справді витягав їх так довго, доки не знеохотив до „Січи“ багатьох людей, які ні з сього ні з того почули себе покривдженими Галичанами-зайдами і не розбили „Січи“. Побачимо се зараз.

Ще перший курс жило ся в товаристві як-сяк. Що правда — жити було тяжко, дуже тяжко. Треба було дуже оглядати ся на се, що говорить ся, що робить ся, бо ні з сього ні з того могла зараз виринути „принціпіальна справа“. І на лагодженю тих ніби-то принціпіальних справ спливала ціла робота в товаристві. Було се амбіцією тих людей, що зліпили ту цяцю до купи, щоб її удержати як-так, бодай на зверху, щоб вона не розлетіла ся. Цілий перший курс Січовики порядковали бібліотеку, яка числила тепер до 1.400 томів, дали кілька сходин для міщан із відчитами, кілька вечерниць у Чернівцях і на провінції, устроїли основний комерс, ну і великі вечерниці. Та ті комерси, ті балі, ті вечерниці всі без виїмку давали товариству тільки до роботи, тільки мучили членів, тільки завдавали їм клопоту, що що ліпше було-б, як би їх не було. Цілі засідання спливають на довгих дискусіях, над тим, чому зроблено так а не инакше, чому не взято того або сього до комітету, що понижують одні других — а у слід за тим цілі Чернівці, далі ціла провінція, словом всі знали, яка „кривда“ стала ся сьому або тому. Зачинаєть ся в „Січи“ те, що було в старім „Союзі“. Одні виступають, другі виступають, то знов виступають. Події у „Січи“, зовсім маловажні, такі, що на них в иньших часах ніхто не звернув би уваги, представляють ся з якоюсь тенденцією, придаєть ся їм великої ваги, перекручуєть ся факти, натягаєть ся на своє, осьвітлюєть ся так, як треба — а результат ось такий: Гімназіяльна молодіж, якій замість про Македонію розказуєть ся про Галичан та про „Січ“, тратить довіре до товариства і з часом зовсім відвертаєть ся від нього; учительство заворушуєть ся; провінція байдужніє; черновецька інтелігенція вірить на слово

та нарікає на Січовиків, а дівчата, милосердячи ся над „покривдженими“, зітхають за тими кращими часами, часами давнього „Союза“, коли на вечерницях „елегантні“ та „шиковні“ Союзанці куди краще бавили їх, ніж „неотесані радикали з Галичини“. І дивне диво! Коли перед двома роками часть членів „Союза“, виступивши з того товариства, основувала „Молоду Україну“, старше покоління накинуло ся на сих останніх, тепер, коли стало заносити ся на розділ „Січи“, не-раз-не-два чуло ся із уст навіть дуже поважних „старих“ слова не лиш прихильности, але й прямо похвали. Значить тоді не було людини, щоб з'уміла так гарно змалювати становище одної і другої партії в однім товаристві. Тепер за нею не треба було ходити зі свічкою в руках. Маючи за собою гімназистів, що на одній із кнайп, прямо формально присягали ся вступити до нового, чисто буковинського товариства, маючи за собою старих, учителів і провінцію, яка знала про найдрібніші річи в „Січи“ у тенденційнім та часто зовсім неправдивім осьвітленю — можна було сміло приступити до засновин нового „Союза“.

Та чим се стало ся, „Січ“ мусила зводити багато боротьби з найріжнішими сплетнями, ширеними таки самими її членами. Треба було доказувати, що „ультиматум“¹⁾ предложене загальним зборам (25. III. 1903) не має змислу, що жаданя взяти його до регуляміну неможливо виконати. Треба було простувати в товаристві і поза товариством, що каса в ладі, що в касовій книжці всі картки, що з неї ніхто не видирав нічого так, як се розказано було чужим людям (8. II. 1903). Треба було констатувати,

¹⁾ Се ультиматум, підписане ріжними то „більшими то меньшими“ Буковинцями (багато з них ледви в 6 клясі прийшло що лиш на Буковину) доволі цікаве. Воно має „запобічи історичній ненависти між Галичанами а Буковинцями“, а жадає: 1) щоб головою був раз Галичанин, раз Буковинець, причім Буковинцем є той, що родив ся на Буковині, або скінчив там гімназію; 2) як головою Буковинець, заступником голови має бути Галичанин і навпаки; 3) в виділі має засідати все половина Галичан, а половина Буковинців; 4) в чисто буковинських справах мають Галичани лиш дорадчий голос. Се „ультиматум“ ділило прямо одно товариство на два. По відчитаню того „ультиматум“ двох уроженців Буковини, т. Я. і К., що не були посьвячені в тайни його і не підписували його, запротестували проти нього, заявивши, що стидають ся за своїх товаришів, що таке могли уложити. „Ми всі Українці“ — додав т. Я. на кінці — „чи хто родив ся в Галичині, чи на Буковині“. Богато з підписаних не знало властиво, чого властиво можна добити ся тим „ультиматум-ом“ по що воно; деяким ходило тільки о те, щоб дістати ся до виділу, а о більш ніщо. Се „ультиматум“ спочиває в архіві „Січи“.

що нерідко заяви подавані одним членом в імени кількох, містили в собі підписи тих членів, та не ними підписувані (13. II. 1003). І багато інших річий треба було ще поробити, щоб вкінці таки ухвалою виділового засідання з 13. XI. 1903 р. викинути з товариства провідника тих галабурд. Між тим в початках січня 1903 р. ми вже чуємо про основане „Союзу“, товариства руських академиків¹⁾). Спихати вину за розбите товариства виключно на одну людину, само собою не можна. Не в однім провинилися і члени „Січи“ родом із Галичини, та те все такі дрібниці, що серед иньшої суспільности, не серед української на Буковині, ніхто не звертав би на них уваги. (Цікавих відсилаємо до статей в „Буковині“ з 1903 р. „Clara pacta“ і „Audiatur et altera pars“). В Чернівцях зараз треба було розділювати ся²⁾). „Союз“ висилає повідомлене про своє уконституоване „Січи“ назвавши своє товариство реактивованим, тоб-то відновленим і зазначивши на горі 60 семестер істнованя. „Січ“ рішила, що проти нового товариства нічого не може мати, але „жити“ не може з ним так довго, „доки у його представництві є люди³⁾), яких виключено з товариства за нечесне поступоване“. А що до „реактивованя“, рішено ось що: „Товариство укр. студ. „Січ“ в Чернівцях, будучи правним наслідком і спадкоємцем академічного товариства: „Союз“ заснованого 1875 р., а розв'язаного добровільно на своїх загальних зборах дня 27. жовтня 1902 року, так як у наслідок правосильних рішень тих зборів права і майно того товариства перейшли на новоосноване товариство українських студентів „Січ“, застерігає ся проти безосновних претенсій всіх иньших академічних товариств, наче би вони були переємниками традицій розв'язаного „Союзу“... А ще й тому почуває себе

¹⁾ Тим мав різнити ся „Союз“ від „Січи“, яка і по своїм статутам носила все назву: „товариство українських студентів“.

²⁾ Тут зовсім иньші погляди на студентське жите, ніж н. пр. в Галичині, Чехії, або й Росії. В Чернівцях вимагаєть ся більше дружнього життя, дружніх відносин, а всьо иньше підрядна річ. Завести-ж такі відносини між півсотнею людей із ріжним вихованем, із ріжними поглядами — неможливо. Тим то й поясняєть ся, що в Чернівцях багато студентських товариств, деякі-ж з них мають статутотом приписане число членів, звичайно не більш 20. Се пізнійше (1907 р.) стало ся і з „Союзом“, число якого зросло було до того року до яких 60 чоловіка. З нього вилонило ся два товариства: „Православна Академія“ і „Запороже“. Перша з них — се товариство православних богословів, друге буршівське з капамі і мундурами на взір німецький,

³⁾ Того чоловіка вибрано заступником голови в „Союзі“; рік пізнійше він став головою.

з окрема управління до протеста проти аспірацій нового товариства руских академиків „Союз“ з тої причини, що ще й тепер належить до тов. укр. студ. „Січ“ вісьмох членів акад. тов. „Союз“ а між ними й послідний його голова, а і головою тов. укр. студ. „Січ“ є як раз давний Союзанин, між тим, як тов. руських акад. „Союз“ має тільки трох і то наймолодших членів давного „Союза“, а головою його є як на те член давного акад. тов. „Молода Україна“. Се доказ, що то нове товариство... „В кінци позволимо собі висловити ту гадку“, — читаєть ся далі в протоколах „Січи“ — „що стіснене обопільних зносин таки наступить колись, а поки що, коли вже мають існувати поруч себе два академічні товариства укр. студентів, то їх діяльність не обмежить ся на взаїмнім поборюваню, але на обопільній емуляції в службі для рідного краю“ (5. III. 1904). Сеї програми придержуєть ся „Січ“ й досі. А що до пожитя обох товариств, так відносини поправили ся. По ріжних перепалках оба товариства таки погодили ся 24. I. 1906 р. Лиш до цілковитого порозуміння ще далеко. Одні другим не довіряють. Найбільше шкодять порозуміню претенсії до давних союзанських традицій, виразнійше скавати: новий „Союз“ хоче себе вважати спадкоємцем давнього „Союза“ з його традиціями, а „Січ“ не хоче сього признати. Поза сьєю точкою оба товариства живуть тепер у як найбільшій згоді і в загально українських, а спеціально студентських справах ідуть усе разом.

Що-ж до гімназіяльної молодіжи, так вона, як і університетська, поділена на два табори: на прихильників „Союза“ і приятелів „Січи“. Одні й другі вже задалегідь прилагоджують ся до одного або до другого товариства. Чи воно добро такий поділ ще в гімназії, то иньша річ; та все таки є якась користь і з того: в черновецькій гімназії не найдеш москвофіла на лік, а „Карпать“ вже від кількох літ животіє, дякуючи тільки студентам-ренегатам з Галичини.

На сїм ми можемо уже закінчити свій огляд, раз що се часи аж надто таки нові, а по друге, що, взявши собі за задачу подати розвиток житя всього укр. студентства, ми муслі-б втягнути до сього ескіза всі укр. товариства, що є тепер в Чернівцях. Та се останне неможливе, вже хоч би тому, що у мене нема під рукою протоколів (і не могло бути після теперішних обставин) ні нового „Союза“, ні „Православної Академії“, ні „Запорожя“. Я тільки користував ся протоколами „Січи“ і в сїй остан-

ній частині говорити-му лиш про „Січ“; про інші-ж товариства згадаю о стілько, о скілько про них згадка у протоколах „Січи“.

Тому ще кілька слів про розвиток „Січи“. Збойкотована в 1904 р. старшим поколінням за дурницю¹⁾, „Січ“ замкнула ся на яких два роки сама в собі і весь сей час. спокійний час, з'ужиткувала на реорганізацію товариства. Уладжено справу само-образованя так, що що тижня був бодай один відчит із най-ріжнійших обсягів науки; заведено курс російської мови, про-бовано завести школу для анальфабетів-міщан в Чернівцях²⁾ (зголосив ся всього один чоловік), видано дві книжки (Міщани Горкого і Стефан Баторий Весоловського), а що найважнійше — „Січ“ майже захопила у свої руки Січовий рух на Буковині. Де тільки відкриваєть ся „Січ“ на селі, черновецька „Січ“ висилає референтів; в протягу самого 1904 р. 35 товаришів реферувало у 21 місцевостях (22. IV. 1904). Для товаришів видаєть ся гектографована або й писана часопись; „Січове слово“ — гумористична газетка на злобу дня (29. IV. 1904).

Коли-ж відносини трохи змінили ся і про бойкот троха призабуто, „Січ“, маючи талановитих аматорів, зачинає давати аматорські драматичні вистави, або сама, або у спілці з другими товариствами. Рік-річно, починаючи з 1904 роком, товариство продукуєть ся перед публікою в Чернівцях і на провінції і зискує заслужені похвали. Що до драм, товариство все стараєть ся вибирати що найкращі, що найідейнійші (Мартин Боруля, Суєта, Понад Дніпром і т. д.). В тім же році „Січ“ думає про щось у роді людогово університету для міщан і в 1905 р. вже відбувають ся вклади, получені з продукціями „Міщанського Хору“ (14. IV. 1905)³⁾. В 1906 р. уладжує „Січ“ кільканацять прогульок на села, де товариство, розпоряджаючи гарним хором, дає популярні концерти з викладами та деклямаціями (29. I. 1907), у 1907 задумує ювілейні концерти в честь Хмельницького, але, дякуючи неприхильним місцевим умовам, концерти відбувають ся всього у двох селах. Наша сільська інтелігенція не дуже відчувала вагу таких ювілейних обходів. За те в Чернівцях відбув ся величавий концерт дня 21. XI. 1907 в честь Богдана Хмельниць-

¹⁾ „Січ“ не пішла на вечериці, що їх уладжував „Кружок укр. дівчат“.

²⁾ Якийсь час вів успішно таку школу „Союз“, як довго, не знаю.

³⁾ Сю роботу з розширеною програмою перебрав на себе опісля комітет, зложений з відпоручників трьох найповажнійших товариств у Чернівцях.

кого, та й тут було публіки обмало. Почавши з 1905 р. товариство літком уладжує концерти в честь Драгоманова у сполучі з відчитами про того, що був „розумом України“, але й на тих концертах бувало небогато людей. Видко імя Драгоманова ще дуже мало популярне на Буковині. Вкінці треба згадати про те, що „Січ“ має в себе бібліотеку шкільних книжок для гімназістів і думає відчинити свою бібліотеку для загалу. А впрочім товариство все відгукувало і відгукуєть ся на події, які ворухили наше суспільство по одному та другому боці Черемоша, по сім, та по тім березі Збруча. В університетській справі заходом членів товариства відбували ся віча (14. V. 1904, 20. VI. 1906); товариство не бере участи у вечерницях „Союза“ тоді, коли львівські товариші сидять у тюрмі й голодують (29. I. 1907), зате-ж, як їх випущено, устроєно сходини, на які „Союзани“ в реванж не явили ся з причин, які наводити уважають за непотрібне (9. III. 1907); в справі арештованих львівських академиків „Січ“ робить віче враз із „Союзом“ і займаєть ся збиранєм складок на жертви голодівки (18. III. 1907). Як за кордоном ллєть ся кров, товариство не хоче устроювати вечерниць, ні забав (18. III. 1906). З нагоди наданя конституції в Росії товариство відбуває сьвяточне засіданє, причім висилаєть ся гратуляційну телеграму до Р. У. П. І в інавгурації ректора товариство не бере участи, бо ректор черн. універ. голосував проти загального права голосованя в соймі (16. X. 1905), і з товариства виходить ініціатива, щоб скликати загальне віче молодіжи в справі загального права голосованя до парламєнту (7. X. 1905). Враз із иньшими товариствами бере „Січ“ участь в ювілею Лисєнка, причім треба зазначити, що лиш на бесіду речника „Січи“ В. відповідав ювілят (14. V. 1905) осібно, иньшим же дякував разом. Тоді наш композитор відвідав „Січ“ і на памятку свого побуту вписав кілька прихильних слів для „Січи“. Товариство гостило в себе студентів Українців (24. II. 1905), в честь яких уладжено скромний, але за те дуже щирий привіт. Реферати, проголошені на комерсі, дотикали ся взаємин між українською молодіжю в Австрії і Росії. Товариство брало участь в ювілею Павлика, виславши до Львова свого відпоручника (5. XII. 1904).

Із иньших справ треба зазначити, що „Січ“ завсїди попирала і словом і ділом стремління жидівської молодіжи до признаня жидівської національности на університеті і на числєних вічах, які устроювала жидівська молодіж, заявляла свої симпатії до визвольного руху жидівського народу.

Загальні збори із 18. III. 1907 констатують потребу відлучення теологічного факультету від університету, а в знаній афері Вармунда в 1908 році товариство солідарно заявило ся за страйком на університеті.

Не помилимо ся, коли скажемо, що своїми виступами „Січ“ немало причинила ся до заснованя радикальної партії на Буковині. Та се справи аж надто вже нові, так, що порушувати їх годі.

Таким чином ми-б закінчили свій огляд академічного життя в Чернівцях. Що він не повний, то се певно ніхто так не відчуває, як той, що його писав. Але-ж бо й жерело, з якого черпано відомости про те життя (протоколи), аж надто незначне та мале. Тут би треба мемуарів, вражіннь поодиноких людей, що переживали сей або той час, — між тим як у протоколах не найдеш усе однакової міри в оцінюваню поодиноких фактів.

З тої причини не можна говорити про зовсім повний образ студентського життя.

Може колись хто, як буде охочий, зробить се ліпше.

З. К.

Дещо з життя української молодіжи в Одесі.

(На підставі інформацій А. Н-ого).

Живіший рух між українською молодіжю в одеських вищих школах почав ся поправді що-йно в 1905 р., коли провід в її житю взяли рухливіші і більш радикальні елементи. Хоть число свідомих Українців не було велике, виробили собі Українці більшу, як перше, повагу і мали свого представника в осередковім органі університета, попирані головно національними організаціями, як вірменською, грузинською і и.

Заходом Українців подано було до Ради професорів заяву з вимогами заведеня катедр по українознавству при новоросійському університеті з викладовою мовою українською. Наслід-

ком сеї заяви треба вважати те, що до Одесси запрошено прив. доц. Ол. Грушевського, який через 3 семестри читав свій курс українською мовою (з лютого 1907 р., „Історія укр. земель під владою Литви і Польщі“), поки чорносотенна рада професорів не заборонила йому вживати укр. мову в березні 1908 р. Слухачів було від 7—20 душ. Завдяки репрезентації в осередковому органі ухвалено на загально-студентській сходці резолюцію з домаганєм укр. кафедр при одеському університеті. Більше реальних наслідків від тої організації годі було сподівати ся, бо незабаром скінчила вона свою діяльність під подувом реакції.

Укр. громада все-ж таки не була організована через різні обставини, а головним чином через те, що студентство було заангажоване в своїх партійних організаціях і не могло погодити ся. Вправді внесено в осени 1907 р. до ради професорів статuti Громади в 70 примірниках, але пора була припізнена і невідповідна — тоді влада в університеті перейшла до чорносотенців — так, що про потверджене статутів нічого було й думати.

Одначе жите серед молодіжи не устало, а противно поплило далеко краще. З'організовано і студентів університету, і студенток з вищих жіночих курсів, і семінаристів (з Духовної Семінарії) і згуртовано значне число молодіжи для спільної роботи. Головну увагу звертало ся на сходи і реферати, що відбували ся регулярно що неділі і сьвят, окремо для кожного гуртка. Теми рефератів були переважно з соціології, а також з етнографії, історії і історії літератури; слухачів на сходинах кожного гуртка бувало до 50. Загалом прочитано 11 рефератів на протязі 3 місяців, від січня до цвітня 1908 р., між иньшим отсі: Історія сучасної держави, Теорія і практика анархізма, Історія польських політичних партій, Нові течії в укр. літературі, Етнограф. склад укр. народа.

Найбільше зносин мали одеські Українці з київською громадою: брали також участь у загально-студентській конференції у Києві і у всеславянськім з'їзді в Празі. Тепер роблять ся заходи для видавання місцевого органу української молоді і заснованя коопераційного товариства.

Про жите українських студентів у Карльсруе.

Українці-студенти, що студіюють у Карльсруе електротехніку, заснували в падолисті 1906 року при російській читальні „Клуб укр. студентів в Карльсруе“. Сей „Клуб“ мав в першій році свого існування 18 членів, в другій році спало се число до 10. Задля малого числа членів не може „Клуб“ існувати як окреме товариство.

Товариство має свою бібліотеку (200 томів) і пренумерує різні журнали і часописи. Члени сходились зразу дуже часто, щоби удержувати товариське жите, опісля були проекти уряджування відчитів для ширшого загалу, але усі забіги лишились без успіху. При товаристві існував хор, який одначе впав по причині виїзду дірігента з Карльсруе.

Товариство сповняє тепер головну ту задачу, яку мають усі товариства Українців на чужині: інформує тамошній загал про наші відносини. Між чужинцями слідно було велике заінтересоване усіми нашими справами. Особливо інтересувались ними Росіяни та російські Поляки. З ними обговорювали ми справу укр. університета, подію з 12 цвітня і иньші біжучі квестії.

І так ведеть ся нам наша задача. Коло нас гуртують ся Українці, а ті, що доси не признавали себе ними, абѣ були настільки Українцями, що „любили укр. пісні“ — тепер до нас зближають ся, признають ся до української нації, а й не один скаже: „Я тоже з України, вмів по українськи, але опісля в школі зрусифікував ся і забув говорити по своїому“.

А хоч діло йде поволі, ми все притягаємо до себе таких неофітів, говоримо з ними по українськи і розкриваємо очі на світло правди і любови для рідного народа. І все так по одному виринають із глибини людського моря Українці і лучать ся з нами.

Карльсруе, 12 червня 1908.

Спис голов „Січи“ 1868—1908.

1. 9/1—25/3 1868. Наталь Вахнянин. I р.
2. 25/3—30/11 1868. Др. Юліян Целевич. I р.
3. 30/11 1868—24/11 1869. Михайло Подолинський. II р.
4. 24/11 1869—1/12 1871. Др. Мелітон Бучинський. III і IV р.
5. 1/12 1871—30/11 1872. Др. Іван Скоморовський. V р.
6. 30/11 1872—20/11 1873. Др. Іван Пулюй. VI р.
7. 20/11 1873—31/10 1874. Петро Скобельський. VII р.
8. 31/10—19/12 1874. Остап Терлецький. VIII р.
9. 19/12 1874—7/11 1875. Щастний Сельський. VIII р.
10. 7/11 1875—3/11 1877. Др. Іван Горбачевський. IX і X р.
11. 3/11 1877—26/10 1878. Петро Огоновський. XI р.
12. 26/10 1878—25/1 1879. Софрон Недільський. XII р.
13. 25/1—25/10 1879. Іван Дольницький. XII р.
14. 25/10 1879—23/10 1880. Ярослав Окуневський. XIII р.
15. 23/10 1880—22/10 1881. Др. Іван Кос. XIV р.
16. 22/10 1881—3/11 1883. Льонгин Озаркевич. XV і XVI р.
17. 3/11 1883—1/10 1885. Іван Куровець. XVII і XVIII р.
18. 1/10 1885—5/11 1886. Др. Роман Яросевич. XIX р.
19. 5/11 1886—5/11 1887. Др. Євген Кобринський. XX р.
20. 5/11 1887—10/11 1888. Воевудка. XXI р.
21. 10/11—19/12 1888. Яків Турин. XXII р.
22. 19/12 1888—9/11 1889. Орест Зарицький. XXII р.
23. 23/11 1889—1/11 1890. Др. Михайло Зобков. XXIII р.
24. 1/11 1890—7/11 1891. Володимир Лаврівський. XXIV р.
25. 7/11 1891—14/5 1892. Осип Партицький. XXV р.
26. 14/5 1892—28/2 1893. Євгеґн Левицький. XXV р.
27. 28/2—10/5 1893. Льонгин Вачинський. XXVI р.
28. 10/5 1893—21/1 1894. Ярослав Бурачинський. XXVI р.
29. 21/1—16/11 1894. Др. Василь Павлюк. XXVI р.

30. 16/11 1894—11/11 1895. Іван Бережницький. XXVII р.
31. 11/11 1895—14/11 1896. Кость Гукевич. XXVIII р.
32. 14/11 1896—6/2 1897. Олекса Петровський. XXIX р.
33. 6/2—7/11 1897. Орест Бурачинський. XXIX р.
34. 7/11 1897—7/6 1898. Др. Мирон Кордуба. XXX р.
35. 12/6—12/11 1898. Др. Кость Тячків. XXX р.
36. 12/11 1898—26/3 1899. Роман Сембратович. XXXI р.
37. 26/3—4/11 1899. Др. Володимир Старосольський. XXXI р.
38. 4/11 1899—14/11 1900. Іван Семанюк. XXXII р.
39. 14/11 1900—9/11 1901. Михайло Галушинський. XXXIII р.
40. 9/11 1901—9/2 1902. Теофіль Мелень. XXXIV р.
41. 9/2—9/11 1902. Др. Роман Перфецький. XXXIV р.
42. 9/11 1902—24/1 1903. Др. Зенон Кузеля. XXXV р.
43. 24/1—29,6 1903. Джердж Данило. XXXV р.
44. 29,6 1903—7/11 1904. Др. Зенон Кузеля. XXXV і XXXVI р.
45. 7/11 1904—5/2 1905. Осип Назарук. XXXVII р.
46. 5/2—17,5 1905. Володимир Темницький. XXXVII р.
47. 17/5—10/12 1905. Стефан Вітвицький. XXXII р.
48. 10/12 1905—27/5 1906. Іван Макар. XXXVIII р.
49. 27,5—18/11 1906. Антін Гарасимів. XXXVIII р.
50. 18/11 1906—18/11 1907. Омелян Бачинський. XXXIX р.
51. 18/11 1907—23/2 1908. Микола Галушинський. XI р.
52. 23/2 1908— Володимир Кузьмович. XI р.

Важніші друкарські похибки і доповнення.

СТР.	РЯДОК	МІСТО :	МАЄ БУТИ :
2,	2 з долини,	вертати,	верстати.
8,	11 з гори,	товаришам,	товаришами.
15,	1 з гори,	ЗОБКІВ,	ЗОБКОВ.
15,	10 з гори,	"	"
17,	1 з гори,	"	"
15,	2 з гори,	звичайний,	почетний.
15,	3 з гори,	по: секретар, додати: при краєвім правительстві.	
16,	12 з гори,	павничча,	правничча.
17,	8 з долини,	Ausdehnung,	Ausdehnung.
18,	2 з долини,	Mischle,	Mischler.
20,	5 з долини,	новокреонованого,	новокреованого.
21,	9 з долини,	Unterrichtsbehörde,	Unterrichtsbehörde.
21,	2 з гори,	Studienorgnung,	Studienordnung.
25,	18 з гори,	обов'язує,	обов'язує.
27,	8 з долини,	jedenfalls,	jedenfalls.
36,	17 з долини,	відохнути,	відотхнути.
57,	5 з долини,	Зубрицького,	Зубрицької.
135,	17 з долини,	зовсім недоладно,	не зовсім доладно.
209,	9 з гори,	Церкву,	Церква.
211,	4 з гори,	цілковити,	цілковиту.
211,	20 з гори,	еволюція,	однак еволюція.
213,	3 з долини,	фіктивного,	фіктивного.
216,	2 з долини,	та,	отся.
242,	10 з долини,	Karnealsubstanz,	Kornealsubstanz.
243,	16 з долини,	Du-Hois-Reymond's,	Du-Bois-Reymond's.
245,	8 з долини,	білковата,	білковита.
246,	5 і 4 з долини,	течию, узисканою..., що забарвлювала ся,	теч, узискана..., забарвлювала ся.
248,	13 з гори,	ОСТАП,	ОСИП.
264,	9 з долини,	des,	der.
283,	7 з долини,	1899,	1869.
284,	1 з долини,	додати: Обережнійше становище займив тільки Likowski : Kwestya unii kościoła wschodniego z zachodnim na Soborze konstanckim (Przegląd kość. t. VIII, IX), Poznań 1905.	

СТР.	РЯДОК	МІСТО :	МАЄ ВЪТИ :
287,	1 з гори,	не таки все,	все таки не.
292,	19 з долини,	залежність,	незалежність.
292,	6 з долини,	pie criit,	die szit.
308,	4 з долини,	utraejtes,	praestes.
309,	15 з долини,	Япанії,	Еспанії.
322,	6 з долини,	rexillo,	vexillo.
329,	8 з долини,	1576,	1596.
349,	15 з долини,	Гафте,	Гатфе.
355,	8 з гори,	збудили,	збудили.
378,	8 з гори,	і „Січи“,	в „Січи“.
381,	4 з гори,	салю товариства,	само товариство.
382,	16 з гори,	товаришем,	товаришем.
410,	13 з гори,	Lapia,	Louis.

